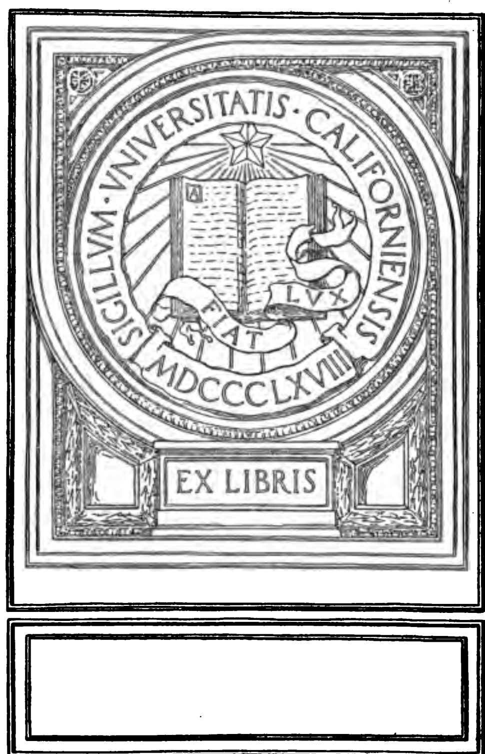

UC-NRLF
$B 78 321

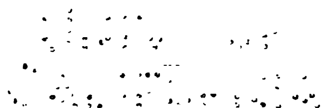

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

HISTORISK TIDSSKRIFT

UDGIVET

AF

DEN NORSKE HISTORISKE FORENING

TREDIE RÆKKE

FØRSTE BIND

KRISTIANIA

TRYKT HOS GRØNDAHL & SØN

1890

INDHOLD.

DEN THRONDHJEMSKE ERKESTOLS SÆDESVENDE OG FRIMÆND.

AF

Dr. LUDVIG DAAE.

I.

I „Meddelelser fra det norske Rigsarchiv“ I (Christiania 1870) har nuværende Professor J. E. Sars udtogsvis ladet aftrykke nogle „Bidrag til Oplysning om Norges Folkemængde, Skattevæsen, Handel o. s. v. i Tiden nærmest før Reformationens Indførelse“. I de her udtogsvis aftrykte Dokumenter fra det danske Geheimearchiv, af hvilke en fuldstændig Udgave fra en anden Haand nu dels foreligger og dels forberedes, forekommer paa et Par Steder (S. 191) Udtrykket „Bispens Sædesvende“ om Personer, som ingen Skat have ydet. Prof. Sars bemærker: „Om Betydningen af denne Benævnelse har ingen Oplysning kunnet findes. Formodentlig har Sædesvenden havt med Opsynet af Bispestolens Jordegods eller Indkrævelsen af dens Indtægter at gjøre.“ Ved „Sædesvend“ skulde altsaa forstaaes omtrent det samme som Aarmand, hvilket Navn biskoppelige Oppebørselsbetjente idetmindste i nogle Stifter vedblev at føre lige til Reformationen. I Fritzners Ordbog (1ste Udg. 1867) er *setusveinn* ganske kort forklaret = *setumaðr*, der igjen svarer til, hvad man nuomstunder kalder Inderst. Paludan-Müller (Grevens Feide, II, S. 398) har fundet

Udtrykket Sædesvend i et Brev af 1537, men uden at indlade sig paa at forklare det. Det skal dog villig indrømmes, at den større Del af de Kildesteder, hvoraf en virkelig Kundskab om disse Sædesvende kan hentes, først er bleven offentliggjort i en senere Tid, og at nogle af dem endnu ere utrykte.

Idet jeg nu gjør et Forsøg paa at udrede et Forhold, der vil vise sig at være af Betydning for det norske Episkopats, særlig Erkebispedømmets Historie, vil jeg begynde med at belyse dets Beskaffenhed i Catholicismens allersidste Periode i vort Land, fordi dette Tidsrum er det eneste, fra hvilket jeg finder nogenlunde tilstrækkelige Oplysninger derom. Først efter at dette er gjort, vil jeg bestræbe mig for at gjenfinde Forholdets Existents ogsaa i tidligere Aarhundreder og derved paavise dets Oprindelse.

Som et Hovedsted i denne Materie maa ansees Erkebiskop Erik Walkendorfs Klageskrift til Pave Hadrian VI., forfattet i Rom i Februar 1522 lige efter hans Ankomst til Curien, hvorhen han havde taget sin Tilflugt for at undgaa Kong Christiern II.s og hans i Norge dengang raadende Creaturers Forfølgelser og Fornærmelser.

Mellem sine Ankeposter anfører han, at Befalingsmanden paa Bergenhus, Jørgen Hanssøn, har molesteret *liberos servos ecclesiae Nidrosiensis, Sedesvene vulgariter nuncupatos et ab omni talia et exactione laicali ac operis praestandis a tempore immemorabili exemtos.* Jørgen har ei alene villet beskatte dem, men ladet dem fængsle og lagt Beslag paa deres Skibe, Kjøbmandskab og Gods.[1] Omtrent samtidig havde Erkebispen fra Rom skrevet til det danske Rigsraad og for dette ført en lignende Klage over den berygtede Mag. Hans Mule, dengang Befalings-

[1] Dipl. Norv. VII (1869), S. 551.

mand paa Akershus og siden Biskop i Oslo. Hans Mule havde ogsaa krænket „St. Olafs frie Tjenere, Erkebispen havde tilbudt at betale for dem, hvad de maatte befindes lovlig at skylde, men uden Nytte.“[1]

De Forestillinger, som man heraf kan danne sig om Sædesvendenes Stilling, suppleres af et andet Hovedsted, et sex Aar yngre Brev. Vincents Lunge skriver nemlig 1528 til sin Foged paa Vardøhus, Oluf Isakssøn, og befaler ham „strengelig“ at optegne, hvor mange Sædesvende Erkebispen har i Finmarken, og tilføier, at „hver Sædesvend er ledingsfri selv tredie, og en Part selv anden og ikke mere; dog bøde de til mig for alle Udslegemaal og halsløse Gjerninger.“[2]

I Aaret 1532, da Erkebiskop Olaf som bekjendt tog Christiern II.s Parti, opfordrede han ved Brev „Knaber og Sædesvende“ i Sogn til at gjøre det samme og at indtage Lenet paa hans Vegne.[3]

I 1533 omtales atter Sædesvendene i Finmarken, med hvem Vincents Lunge har havt Forhandlinger,[4] udentvivl for at udpresse noget af dem og i ethvert Fald neppe for det gode.

I Olaf Engelbrektssøns sidste Tid forekomme de jevnlig. Saaledes meldte Eske Bilde om Høsten 1536, at Erkebispen havde ladet indkræve Skat af „Præster og Sædesvende“.[5] Man ser, at paa den Tid, han forlod

---

[1] Dipl. Norv. I, S. 768. Intet af disse Breve naaede frem; de fandtes efter Erik Walkendorf i Rom, da Olaf Engelbrektssøn kom did 1523, og befinde sig derfor nu i Münchener-Samlingen i Christiania.

[2] Dipl. Norv. VIII, S. 583.

[3] Dipl. Norv. IX, S. 715.

[4] Dipl. Norv. X, S. 695.

[5] Rørdams Monumenta Hist. Dan. I, S. 249.

Norge, vare Sædesvendene særlig en Gjenstand for hans Fienders Forfølgelse og Uvilje. Strax i Begyndelsen af Aaret lod Eske Bilde sin bekjendte Underfoged Thord Rod, der tilsidst blev hans Eftermand som Lensherre, drage ud for at „indtinge“ Søndmøre, Romsdal og Nordmøre og forjage Erkebispens derværende Sædesvende.[1] Hvor grundigt Thord Rod har efterkommet denne Befaling, sees af det sidste Brev, som Erkebispen vides at have skrevet i Norge, hvilket er dateret 1ste April (samme Dag, han seilede fra Throndhjem), thi heri fortælles, at Eske Bildes Krigsfolk have „røvet alle vore Kirker, Præster og Sædesvende i Søndmøre og Romsdal“ og derhos forøvet adskilligt andet Hærverk.[2] Den 15de August s. A. skriver Jens Splid m. fl. fra Bergen til Eske Bilde, som imidlertid var dragen til Danmark uden dog endnu formelig at have fratraadt sin norske Forlening, bl. a. om al den Fisk, de havde taget fra „Kgl. Majestæts aabenbare Fiender, Erkebispens Sædesvende, Præster og Anhang“.[3] Nogle Maaneder tidligere omtales en enkelt navngiven Sædesvend, der har gjort Hærverk i Namdalen, Narve Hanssøn.[4]

Et heldigt Tilfælde har medført, at en, som man maa formode, fuldstændig Fortegnelse over Erkestolens Sædesvende fra Aaret 1533 er bleven bevaret i en af Erkebiskop Olaf Engelbrektssøns utrykte Regnskabsbøger

---

[1] Paludan-Müller, Grevens Feide, II, S. 398.

[2] Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid, udg. ved C. Paludan-Müller, II. Odense 1853. S. 307.

[3] Afskrift i Langebeks Diplomatarium i Geheimearchivet, hidtil, saavidt vides, utrykt.

[4] Anders Hanssøn til sin Herre Eske Bilde, Varøy 22de April 1537. Utrykt Brev i Langeb. Dipl.

i Münchener-Samlingen (No. 4298) i Rigsarchivet. Den meddeles her fuldstændigt:

Anno Dni MDXXXIII Sancte Oluffz domkirkis Szeteswenne.

	Mogns Laffrinsen Halword Søgnn[1] Henrick Ysackson	I Wordøyn.
	Oluff Keelsonn	Matkowr.
[udstregen]	Erlend Skott Peder Iffversson	I Umgong.
	Jon Goutisonn Oluf Alffzon[2]	I Skitningsberg.
	Reider Andersonn i Kelwiken.	
[udstregen] [udstregen]	Lasse Jute Laffrens Bentsson Welick	I Tuffuenes.
	Saxe i Helmisøynn.	
	Mogns Olufson Stein Halvordson	I Ingen.
	Andor Siurdson Peder Booson Jacop	I Søderwer.

[1] En Anders Søgnn var 1531 Raadmand i Bergen, D. N. X, S. 655.

[2] Dipl. Norv. IX, S. 711, 714, hvor man ser, at han deltog i Urolighederne i Begyndelsen af 1532 og fangedes i Valders af Vinc. Lunges Folk.

	Peder Hemmingson[1]	I Trumsen.
	Matz Scriffuer[2]	
	Torstein Engelbretson	
[udstregen]	Jon Skarffw	
	Ammund	
[synes siden tilføiet]	Oluf Ericsonn[3]	
	Aslak Engelbrictson[4]	I Trondenes.
	Oluf Tordson[5]	
	Oluf Engelbrictson i Roglen	
	Oluf Amundson	
[udstregne]	Nils Seborg	
[udstregne]	Oluf Halvordson	
	Lasse Jenson[6]	

Oluf Halvordson i Torsken.
Nils Seborgh.
Jens Jwte.
Oluf Person i weret paa Andenes.
Rasmus Scriffwer i Westeraalen.
Sylvester[7] i Lofothen..
Jens Nilsson i Røster.
Iver Jonson i Løddingen.

---

[1] Omtales i D. N. VII. S. 751, 754, hvor man ser, at han i 1533 var under Forfølgelse af Erkebispens Fiender, der endog havde ladet ham dømme til Døden i Throndhjem for hans paastaaede Selvtægt og Overgreb i Finmarken. Cfr. VIII, S. 773, IX, S. 774. D. N. IX, S. 662.

[3] D. N. VII, S. 754. Det er maaske ogsaa ham, der omtales X, S. 606.

[4] Udentvivl Erkebiskop Olafs paa flere Steder omtalte Broder.

[5] D. N. X, S. 724. Rimeligvis er det ham, som omtales i N. Rigsregistr. I, S. 100.

[6] D. N. X, S. 724.

[7] En Sylvester Ellingssøn var 1525 konst. Lagmand i Steig. D. N. VII, S. 622.

Jon Haagenson Nils Degen Knudt Torleffzon Jens Jwte[1]	I Salten.
Steffan Anderson[2]	i Gildeskaalen.
Michil Teyste Peder Gouteson[3] Stig paa Nesøyn[4]	I Rødøyn Sogn.
Olwff Kuse[5] Nils Smydht[6]	I Alstehough.
Anders Amundson Jacob Syndmør[7] Haftor Keelson[8]	I Fosen Len.
Nils i Ykersøyn[9] Nils Benctson	I Qvernes Prestegjeld.

---

[1] Dipl. Norv. VIII, S. 595, X, S. 724.

[2] En Steffen Anderssøn var siden Lagmand i Nordland. Norske Magasin, I, S. 288. Sædesvenden S. A. indbetaler 1529 i Bergen Leding af Gildeskaal. D. N. VII, S. 719.

[3] Deltog i en Dom 1535. Saml. t. N. F. Spr. og Hist. I, S. 407.

[4] Dette Sted omtales i Aslak Bolts Jordebog, udg. af P. A. Munch, S. 91.

[5] D. N. X, S. 724. Han er formodentlig ogsaa den Olaf paa Alstahaug, der omtales 1529, ibid. S. 606. En formentlig Frænde af ham, Torsten Kus, omtales i Aslak Bolts Jordebog, S. 89. Ved samme Tid (1536) boede paa Samsal paa Hedemarken en Væbner, der ligeledes hed Torsten Kuse. D. N. I, S. 792.

[6] D. N. X. S. 726.

[7] D. N. VIII, S. 593, 704.

[8] Vistnok den Hachtorn, som nævnes D. N. IX, S. 747.

[9] Nævnes maaske D. N. VIII, S. 699 (Nils Erlendssøn) og S. 705 (Nils Skriver). „Ykersøyn“ er uden Tvivl Ekkelsøen i Bremsnes. Denne Ø (Ekilsøy) er opført blandt Erkebiskopstolens Gods i Aslak Bolts Jordebog med Tilføielse: „ligger til vtrodher“,

Elef paa Sunnes[1] paa Søndmør.
Esbjørn Erichsen[2] i Romsdalen.
Jens Klokkegyther i Nordfjord.
Gunnar Ragnesson i Sogn.
Erik paa Vinsnes i Gouldalen.[3]
Erre paa Doffre.
Østen Kloot.
Oluf Siurdsøn paa Haghe.
Oluff.
Henning Munk paa Lwm.[4]
[udstregen] Tord Vidersonn.[5]

(d. e. her er Fiskevær). Forøvrigt have disse Sædesvende i Kvernes udentvivl havt med Fiskeværet Grip at bestille. Denne lille Ø tilhørte nemlig ligefrem Erkestolen som dens Besiddelse, se Samll. t. N. F. Spr. o. Hist. I, S. 10.

1 Maaske = Elif Baardssøn paa Synes i Harham, D. N. XI, S. 460.

2 D. N. VIII, S. 594 og X. S. 723.

3 Stedet omtales i Asl. Bolts Jordebog S. 46.

4 Her have vi en Familie, der længe har holdt sig i hin afsides Bygd. Sædesvend Henning Munk kjøbte 1519 en Gaard sammen med sin Moder „Hustru“ Berette, for at den ikke skulde gaa ud af Ætten, D. N. III, S. 779; 1527 nævnes han som „beskedelig tro Dannemand“ og optræder sammen med en Stein Dart, med hvem han synes besvogret, ibid. S. 803; 1530 mageskifter han med Eystein Bratt, ibid. S. 811 (naar Lange kalder denne Sogneprest, er det neppe rigtigt, da han ikke betegnes saa i Brevet). Han levede endnu 1558, ibid. S. 855. Hos Hjorthøy, Gudbrandsdalens Beskrivelse, II, S. 40, nævnes ved 1681 en Henning Munch som Sognepræst til Nabobygden Vaage og endnu i 1749 beretter Biskop N. Dorph i sin Fortegnelse over norsk Adel paa den Tid: „Af Familien Munch skal findes Bønder boende i Lombs Præstegjeld, som dog ingen Oplysning kan give om Extractionen“. Personalhist. Tidsskr. (1. R.), II, S. 278. I Samll. t. N. F. Spr. o. Hist. IV, S. 120 findes interessante Oplysninger om nogle af Sædesvend Henning Munks Familieforhold.

5 Kaldes 1527 af Biskop Mogens i Hamar „fornumstig Svend“,

Endrit Jensson Anno MDXXXV.
Søffwerin paa Gyle.[1]
Oluff Lagmand i Ysland.
Jørgen Halsteinsson etc.

Den ovenfor aftrykte Liste, der opregner over 60 Sædesvende, viser os, at den store Mængde af disse har været anbragt langs Kysten og kun et langt ringere Antal inde i Landet. De allerfleste sees at høre til ved Værene i Finmarken og Nordlandene, og det er af deres Opholdssteder indlysende, at de have havt med Fiskerierne at gjøre paa sin Herres Vegne. Det er utvivlsomt, at Fiskehandelen har været en af den throndhjemske Erkebiskops allerväsentligste Indtægter, og der er al Sandsynlighed for, at hans Sædesvende ikke alene have brugt, men ogsaa misbrugt sin Magt over Erkestolens Leilændinger og anden Almue ved at forlange Forkjøbsret eller endog ved at tvinge Bønderne til at fiske for Erkebispen, et Slags Hoveri tilsøs. En god Hjemmel for en saadan Antagelse vil findes i Christiern den andens Retterbod af 29de September 1521,[2] der berører Forhold, som i den allersidste Tid igjen ere fremdragne af den kgl. Commission, der behandler Væreiernes og Fiskealmuens Anliggender.

---

og denne Prælat skjænker ham en Hamar Domkirke tilhørende Gaard i Vaage for Erkebispens Skyld, hvem Thord „nu daglig tjener". D. N. III, S. 800—801.

[1] Meddelelser fra Rigsarch. I, S. 191; Stedet (paa Thoten) nævnes i Aslak Bolts Jordebog S. 102. Ogsaa paa Hveem (Asl. Bolts Jordeb. S. 102) paa Thoten omtales en Sædesvend noget tidligere. Medd. fra Rigsarch. I, S. 191.

[2] Allen, De tre nordiske Rigers Historie, III, 2, S. 81 fgg.

II.

Det har længe været bekjendt, at Erkebiskoppers og Biskoppers fornemste Tjenere andensteds have indtaget en Art adelig Stilling. Ogsaa for Nordens Vedkommende sees dette tydelig at have været Tilfældet i Lunds Erkestift, hvis Kirkefyrste ligefrem regjerede over betydelige sammenhængende Strækninger, navnlig over den hele Ø Bornholm. Paa denne Ø bestod en egen Klasse af (ringere) Adelsmænd, de saakaldte Frimænd, hvis Rettigheder som saadanne delvis bleve respecterede endog en Tid efter Reformationen. Dette er sikkert nok, om end af de to erkebiskoppelige Adelsbreve fra Lund, som nu kjendes, det ene (af 1468) bevislig er falsk, det andet ikke helt paalideligt.[1]

De fleste Læsere ville vistnok forbauses ved at erfare, at ogsaa Throndhjems Erkebiskop har udstedt Adelsbreve, og at man af saadanne har i Behold et, hvis Ægthed ikke kan omtvivles, og ved Besked om et til, der ligeledes maa betragtes uangribeligt. Det helt bevarede er udstedt i Throndhjem af Erik Walkendorf den 3die Mai 1517 for en Simon Sveinssøn. Erkebispen giver med sit Domkapitels Raad og Samtykke denne Mand og hans ægte Børn til evig Tid Skjold og Hjelm (der beskrives) og gjør ham til „St. Olufs, den hellige Kirkes og vor fri Mand", og han forlener ham med „St. Olufs og vor fri Sædegaard" Vinje i Mosvigen[2] med fire

[1] Se om de bornholmske Frimænd de derom handlende Breve hos Hübertz (Aktstykker til Bornholms Historie. Kbhvn. 1852) samt C. F. Brickas lærde kritiske Bemærkninger i Dansk hist. Tidsskrift, 5. R., IV, S. 699 fgg.

[2] Gaarden, der opføres i Aslak Bolts Jordebog S. 26, hørte til

derunder liggende navngivne Gaarde (tilsammen 14 Spands Skyld) „til Landebo" og „at beholde kvit og frit i sin Livstid og hans kjære Hustrues", der, om hun overlever Manden, skal være fri for al Afgift, saalænge hun er Enke. Til Gjengjeld forpligter Simon sig til at være Erkebispen og hans Efterfølger „til Tjeneste til Herdage indenlands og udenlands, naar hannem tilsiges, selv tredie velferduge, dog paa vor Kost og Klædning som vore andre daglige Tjenere".[1] Af lignende Indhold har formodentlig et andet Brev været, der kun kjendes af Lensherren, den senere Rigsraad, Christopher Huitfelds ubetinget troværdige Erklæring om at have seet det. Ved dette Brev har samme Erkebiskop Erik forlenet en Olaf Mogenssøn med 20 Spands Jordegods i Thrøndelagen.[2] Det kan have sin Interesse at erfare, at begge disse Personer overlevede Reformationen, og begge vedbleve at besidde de dem tildelte Forleninger, uagtet de begge forlængst vare gaaede ind i nye Stillinger.[3] Simon forekommer allerede i 1532 og Olaf i 1533 som Raadmand i Throndhjem.[4] Sidstnævnte drev det siden til Lagmand i Throndhjem.[5]

En tredie, der synes at have modtaget lignende Rettigheder af Olaf Engelbrektssøn selv, er „Finmarksfareren" Sivord Olssøn. Denne Mand, der ikke forekommer paa Listen over Sædesvendene, blev i 1528 efter sin

---

de store Gaarde nordenfjelds. Det er mig noget paafaldende, at Kraft (VI, p. 95) anfører, at Gaarden skulde været en Del af Bakke Klosters Gods.

[1] Dipl. Norv. X, S. 249—250, cfr. S. 807.

[2] Dipl. Norv. X, S. 778.

[3] Dipl. Norv. X, S. 806—807.

[4] Chra. Vidensk.-Selsk. Forhandl. 1879, No. 13, S. 20.

[5] N. Rigsregistr., I, S. 57, 129.

Hjemkomst fra Danmark, hvor han ikke usandsynligt havde været i Erkebispens Ærinde, arresteret og „sat i Taarnet“ af Hr. Vincents Lunge. Han paaberaabte sig „hans Naades Erkebispens Frihed, som hans Naade havde undt ham“, men Hr. Vincents „forhaanede og forsmaaede“ baade „Naaden og Friheden“, og Sivord maatte anse det for en Lykke, at han slap ud af Taarnet for tolv Lod Sølv, og „maatte hans Hustru tage sit Belte af sin Ryg til Pant, saa længe til hun fik hentet de tolv Lod.“[1] At den „ærlige og fornumstige Svend“ Mogens Arnessøn, som 1529 var Erkebispens Foged i Throndhjems By,[2] kan have hørt til denne samme Classe af „Frimænd“, er ikke usandsynligt.

I Simon Sveinssøns Frimands- og Forleningsbrev omtaler Erkebispen, som man vil erindre, en „St. Olufs og vor fri Sædegaard“. Hvor mange „Sædegaarde“ Stiftet har besiddet, ved jeg ikke, men vel, at der i Frederik I.s norske Haandfæstning § 45 omtales „Sædegaarde, som Kirken og Ridderskabet haver“,[3] samt at den danske Hær, der i 1532 sendtes til Throndhjem mod Erkebiskop Olaf, foruden dennes Residents i Byen ogsaa brændte to af hans „Sædegaarde“.[4]

Erkebiskoppelige Frimænd i Norge kjender jeg dog ikke fra Tiden før Erik Walkendorf. Tænkeligt kunde det altsaa være, at denne danske Mand (den eneste danske blandt vore Erkebisper, naar den aldrig fungerende Nicolas Rusare eller Finkenog sættes ud af Betragtning) kan have overført til sin Diocese et Institut, der maatte være ham bekjendt fra Danmark.

---

[1] Dipl. Norv. IX, S. 627.
[2] Ibid. IX, S. 622.
[3] Samll. t. N. F. Spr. o. Hist. I, S. 10.
[4] Dipl. Norv. VII, S. 711.

Saadanne Frimænd, som den ovennævnte Simon Sveinssøn, have maaske været frie for mere end for Ledingen, og muligens været frie ogsaa for de extraordinære Skattepaalæg til Kongen, der af og til bleve „samtykte„. Idetmindste tyder herpaa en samtidig Optegnelse om den Skat, hvorom Norges sidste Rigsraadsmøde havde fattet Beslutning i Throndhjem ved Nytaarstid 1536, lige før Vincents Lunges Drab.[1] Thi naar denne Bestemmelse fritager „jordegende Bønder, som kan bevise sig at have

---

[1] Denne Optegnelse findes i det Langebekske Dipl. i Geh.-Arch. og lyder saaledes:

„Saa var Skatten samtykt udi Thrundhjem af Hr. Erkebispen, Bisp Magnus, Bisp Hans og Hr. Vincentius ud over alt Norge, til vor naadigste Herre, som strenge Ridder, Hr. Claus Bilde var udskikket om:

„At hver Bonde over alt Landet skulde give to Lod Sølv.

„Item hver jordegende Bonde, som ikke kan bevise sig at have Skjold og Hjelm, skal give ½ Lod Sølv for hvert Pund Rente, som han eier, og et Qvintin for hver halv Pund Rente og saa fremdeles regnende efter Jordtallet søndenfjelds.

„Item nordenfjelds ½ Lod Sølv for hver Spands Rente og et Qvintin for hver halv Spands Rente og saa fremdeles efter Jordtallet, som før skrevet staar.

„Item alle Drenge i Nordland, i hvem de tjene, undertagen Prestedrenge, som tjener for fuldt Udroende, skulle hver give 1 Lod Sølv, og de, som tjene for halvt Udroende, skulle give hver ½ Lod.

„Item hvert Biskops Stigt var taxeret paa en Sum af alle Landskirker og Præster.

„Item hver Kjøbstad over alt Landet var sat paa en Sum efter sin Evne.

„Dette forne var alt bevilliget og samtykt, og vare Brevene opkastede herom til alle Bisper, Kjøbstæder og til alle Len baade norden- og søndenfjelds, og Hr. Erkebispen befalede sin egen Skriver Hr. Jacob at skrive Brevene.“

Skjold og Hjelm", maa den synes ogsaa at fritage dem, der have befundet sig i Simon Sveinssøns Stilling.

Hvorledes har nu Forholdet været mellem Sædesvende og Frimænd? Det er et Spørgsmaal, som jeg bekjender ikke at kunne besvare tilfredsstillende. Ganske det samme kunne de ikke have været. Har enhver Sædesvend været forlenet med erkebiskoppeligt Jordegods? Ofte har vistnok dette været Tilfældet. Det vil ovenfor sees, hvorledes nogle af de navngivne Sædesvende betegnes som boende paa Gaarde, der i Jordebogen gjenfindes som Erkestolens. Oprindelig have formodentlig alle Sædesvende været bosatte paa den Maade. Men de mange finmarkske Sædesvende have ikke kunnet have saadan Forlening, da jo der ikke gaves Gaarde at bortforlene.

Det er at beklage, at de fleste Bondediplomer fra Throndhjems Stift i Regelen paa en paafaldende Maade ere forsvundne, saa at den Art Dokumenter for denne Landsdels Vedkommende ere saa langt sjeldnere end for de øvriges. Havde dette ikke været Tilfældet, vilde der sandsynligvis have existeret Breve, hvoraf Sædesvendenes Forpligtelser ligeoverfor Erkebispen kunde noget tydeligere sees. Navnlig kunde det være af Interesse at faa vide, om Sædesvendene havde militære Pligter, og i hvilken Grad de have bidraget til at skaffe Erkebispen det store Følge, hvormed han saa tidt optraadte baade i og udenfor Stiftet og Riget. Af hvad jeg senere skal anføre om Sædesvendenes Oprindelse, vil det vistnok fremgaa, at disse fra først af have været værgagtige Mænd, men dermed er det ikke givet, at de stedse have vedblevet at være det. Vist er det, at Erkebispen ved sit Sæde underholdt en talrig Skare af „Hofmænd". Maaske har der fra disses Klasse fundet Sted Oprykninger eller Overflytninger til Sædesvendenes. Som man ved, holdt den sidste Erke-

biskop, der i sine egne Optegnelser yndede at kalde sig „*nos, Olavus tertius*“, tillige Besætning paa Stenviksholm, og undertiden førte han formelige Krige. I 1529, da han bemægtigede sig alle Vincents Lunges Len og uden mindste Hensyn til Kongemagten gjorde sig til Herre over hele det nordlige Norge, havde han foruden Smaaskibe to armerede Kraveler i Søen og en Styrke af 300 Mand, medens han fremdeles lod hverve. I 1532 havde han atter Tropper samlede, i 1536 sendte han udrustede Skarer mod Bergenhus og Akershus paa engang, og da han i 1537 forlod Norge, efterlod han Besætninger baade paa Stenviksholm og Nidarholm. At Sædesvendene i hans Feider have spillet en betydelig Rolle, er vistnok utvivlsomt, og den Forbitrelse, som raadede mod disse hos det danske Parti, bliver herved fuldt forklarlig.

Da Christiern II. i 1510 som Norges Regent rustede sig til Kamp med Sverige, forlangte han gjentagne Gange af Throndhjems Domkapitel — Erkestolen var da ledig efter Gautes Død —, at der skulde sendes ham 60 værgagtige Karle med Harnisk, som skulde komme til Akershus og forblive der hos ham Vinteren over,[1] hvilket ogsaa forudsatte, at en væbnet Styrke altid med Lethed lod sig mobilisere ved Erkesædet. Man ser ogsaa, at Erik Walkendorf kraftigt kunde deltage i Jemtelands Forsvar mod Sverige omtrent ved 1519.[2]

Sædesvendenes Skjebne efter Reformationen er dunkel. De havde allerede i Episkopatets Tid været verdslige Magthavere en Torn i Øiet, og dette fremkalder strax Formodningen om, at de ikke skulde være behandlede med stor Hensynsfuldhed efter sin gamle Herres Fald. Bispestolens

---

[1] Dipl. Norv. V, S. 725.
[2] Dipl. Norv. I, S. 761.

Gods henlagdes, som bekjendt, under vedkommende kongelige Befalingsmænd, dog saa, at i det mindste til en Tid Erkestolens Gods ogsaa udenfor Throndhjems Stifts Grændser laa til Stenviksholm.[1] Man ser dog, at den nye Regjering har respekteret Erkebiskoppernes Forleningsbreve. Saaledes vedbleve, som vi have seet, de ovenfor omtalte, af Erik Walkendorf belenede Personer at nyde disse beneficia, og i 1548 bekræfter Kongen et af Erkebiskop Olaf udstedt Forleningsbrev for den forrige Sædesvend Olaf Thordssøn paa en Gaard i Helgeland.[2] En „Sædesvend Bispens“, Gudleik paa Strand, der før Reformationen opføres i Nes Thinglag (formodentlig Hallingdal), synes at være den samme Gudleik Thjostolfssøn, som i 1540 var Lensmand i Valders, og som endnu levede 1556.[3]

Vi have ovenfor (1532) seet Sædesvendene i Sogn omtalte ved Siden af „Knaber“. Ved saadanne forstodes, som bekjendt, en af Loven ikke omtalt, men dog faktisk existerende Klasse, der stod midt mellem Bønder og Adelsmænd. Navnet findes anvendt ei alene i Norge, men ogsaa i Danmark,[4] i Sverige[5] og i Finland.[6] Hos os ser man i Dokumenter fra Akershus (1487)[7] og fra

---

[1] I et utrykt Kongebrev, dateret Brunsvig (hvor Christian III. da opholdt sig i Anledning af Forhandlinger med det schmalkaldiske Forbund) 8de April 1538 (Langeb. Dipl.), vil man finde noget herom, cfr. N. Rigsregistr. I, S. 53—54.

[2] N. Rigsregistr., S. 100, cfr. ovenfor S. 6.

[3] Medd. fra Rigsarch. I, S. 192. D. N. II, S. 840. VII, S. 831.

[4] Resens Udg. af Hirdskraaen, S. 8, Dr. Oluf Nielsens meget interessante Bemærkning i Jydske Samll. I, S. 342—343, II, S. 395—396 samt i Fortalen til Düeholms Dipl., S. XVIII—XIX.

[5] H. Forssell, Sveriges inre Historia, I, S. 102—103.

[6] Koskinen, Klubbekriget. Helsingfors 1864. S. 62—63.

[7] Dipl. Norv. II, S. 693.

Bergens Kongsgaard (1521)[1] omtalt „Knabefade", paa første Sted i Modsætning til „Herrefade". Det er altsaa aabenbart, at Knabe i disse Tilfælde har været enstydig med, hvad man hyppigere kaldte „Hofmænd". Men dernæst finder man Knaberne tydelig nok omtalte som bosiddende Folk af en Stilling over Bøndernes, f. Ex. i et Brev fra Vincents Lunge af 1525 („alle rige Knaber og Hustruer")[2] i det nysnævnte Citat fra Sogn og i et andet Brev fra samme Aar, hvor der fortælles, at under Christiern II.s Kamp ved Elfsborg blev Kjeld Thordssøn, „en Knabe af Hedemarken", skudt.[3] I det følgende Aar skriver Danmarks Rigsraad til den norske Erkebiskop om, „hvad af Adel og Knaber ere",[4] ikke at tale om et paa Plattydsk affattet Brev af 1398, hvor Knaber ligefrem er enstydigt med Væbnere.[5] I Slutningen af det sextende Aarhundrede nævnes tre Knaber i Bohuslen.[6] Senere, endnu i det attende Aarhundrede, er Knabe en Betegnelse paa rige Folk, ei alene blandt Bønderne, men stundom, som det synes, ogsaa blandt Borgerfolk. Saaledes skriver Vicestatholder Johan Vibe i 1708: „Desuden gives her og Knaber og uden Throndhjems By boende Borgere her og der i Landet ved Søkanten, hvor Fiskeri falder, Vrag og sligt, som kan forulykkes, som de profitere af, og ere somme store bemidlede Folk og give Kongen en ringe Ting.[7]

---

1 Norsk hist. Tidsskr. 2. R., II, S. 298.
2 Dipl. Norv. VII, S. 653.
3 Dipl. Norv. IX, S. 713.
4 Aktstykker til Nordens Hist. i Grevefeidens Tid, udg. af C. Paludan-Müller, II, S. 9.
5 Dipl. Norv. V, S. 277.
6 Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger, udg. af Y. Nielsen, S. 191, 207, 211.
7 B. Moe, Tidsskr. for den norske Personalhistorie, I, S. 512.

I Stavanger Amt omtaler Amtmand de Fine (1743) „formuende Bønder eller saakaldede Knaber“, om hvilke den kyndige Forfatter dog udtrykkelig bemærker, at de intet have med Adelen at skaffe.[1] Et norsk Glossarium fra 1802 kan endelig anføre „Knaape“ som enstydigt med „en rask og stolt Karl“.[2]

I Overgangstiden efter Reformationen, da „Knabe“ endnu ikke havde faaet den helt ubestemte Betydning, hvorunder Ordet senere forekom, se vi imidlertid (1557), at Kongen skriver til Christopher Walkendorf om „de Knaber i hans Len, der sidde ledingsfrie“, og med hvilke der nu bør forhandles om, at de skulle paatage sig at holde Skibsfolk.[3] I det følgende Aar paalægges der alle Hovedlensmænd at undersøge den Hjemmel, hvormed Gaarde holdes fri for Leding, Landskyld, Kongeskatter o. s. v., og „dersom de ikke have Kongens Breve eller nogen andens, som bør holdes, skulle Lensmændene lade dem udgive den fulde Redsel, som bør gjøres eller gives af samme Gaarde, eller andre deraf ville give“.[4] Det er ret sandsynligt, at man mellem disse hidtil ledings- eller landskyld-frie Personer har at søge Levninger ogsaa af biskoppelige Sædesvende, og at deres Frihed maaske ved denne Forordning har faaet en Ende.

Tænkeligt kan det ogsaa være, at mere end en af de mange Familier, som have paastaaet eller ment at være „adelige“, kunne have hørt til dem, hvem Erkebisperne i sin Tid have givet „Frihed“ eller „Skjold og Hjelm“. De have indtaget en tvivlsom Mellemstilling

---

[1] Norske Magasin, III, S. 209.
[2] L. Hallager, Norsk Ordsamling, S. 62.
[3] Norske Rigsregistranter, I, S. 229.
[4] Ibid. I, S. 237.

mellem adelige og uadelige. Den senere Lagmand, men tidligere Erkebispetjener Oluf Mogenssøn betegnes i et og samme Aar (1533) snart som en Mand af Vaaben,[1] snart kun som „ærlig og fornumstig Mand“, ved sidste Leilighed mærkelig nok netop ved Siden af en anden, der kaldes „velbyrdig Svend“;[2] 1549 som Lagmand er han ogsaa kun „ærlig og fornumstig“. Den i Erkebisp Olafs Tid af og til forekommende Haakon paa Egge er i Dokumenter kun „en ærlig Dannemand“,[3] men har dog ellers været antaget for Adelsmand, hans Slægt kaldes Adelsten og hans Datter formodes gift med en adelig.[4] Han kan tænkes at have været „Frimand“. En lignende Formodning kunde jeg være tilbøielig til at nære om den Olaf Tørrissøn, der var Erkebiskop Olafs Tjener, siden gik i Christian den tredies Tjeneste og omsider blev dræbt i Begyndelsen af Syvaarskrigen. Hans Familie kaldtes undertiden Gyldensø.[5]

---

[1] Dipl. Norv. V, S. 797.

[2] Dipl. Norv. XI, S. 710.

[3] Dipl. Norv. IV, S. 807.

[4] Samll. t. N. F. Spr. o. Hist. I, S. 55. Haakon paa Egge besatte 1529 Jemteland paa Erkebispens Vegne (Samll. t. N. F. Spr. o. Hist., I, S. 54—55), og ved Mødet i Bod 1533 nævnes han mellem Personer, som vides at have været Erkebispens Tjenere. D. N. IV, S. 807. Paa Listen over Sædesvendene mangler han derimod.

[5] Se om ham mit Skrift „Krigen nordenfjelds 1564“, S. 8, 12, Norsk hist. Tidsskr., III, S. 326, Norske Rigsregistranter, I, S. 591.

III.

Vi gaa nu over til at undersøge Sædesvendenes Oprindelse.

Naar Erik Walkendorf i det Brev til Paven, der aabner min Undersøgelse, fortæller, at disse hans Tjeneres Frihed hidrørte *a tempore immemorabili*, havde han uden-tvivl Ret. Thi de staa i den nærmeste Forbindelse med den Hird, hvormed Biskopperne allerede i det 12te Aarhundrede stræbte at omgive sig i Lighed med Konger og Jarler. Den kongelige Hird opløses og forsvinder i det fjortende Aarhundrede. Kirkefyrsternes Hird vedligeholder sig derimod lige til Reformationen, om end det gammelnorske Navn da forlængst var gaaet af Brug.

Medens Biskopperne før 1152 sandsynligvis have indtaget en forholdsvis beskeden Plads i Samfundet, begyndte de efter dette i Hierarchiets Historie afgjørende Mærkeaar snart at optræde som Fyrster (tignarmenn), en Stilling, som jo ogsaa Loven[1] indrømmer dem. Ikke alene Erkebispen, men vistnok ogsaa de saakaldte Lydbiskopper eller Suffraganer skaffede sig en Hird. Idetmindste ser man, at Paal (Biskop af Bergen 1170—1190) i et bevaret, men udateret Brev omtaler foruden „alle mine Huskarle“ ogsaa en Person, hvem han kalder „min Skutilsvend“[2] At Erkebiskop Eystein havde mange bevæbnede Mænd i sin Tjeneste, sees af Sverres Historie. Men derimod er det mærkeligt nok, at der i det meget omstridte Brev, hvorefter Kong Magnus Erlingssøn skal have taget Riget til Len af St. Olaf, og hvori der nævnes saa mange andre

[1] Norges gl. Love, I, S. 71, 244.

[2] Dipl. Norv. VII, S. 5.

Erkebiskoppen tilkommende Rettigheder, ikke tales om hans Hird.

Saasnart Erik havde efterfulgt Eystein, blev imidlertid denne Sag et brændende Stridsspørgsmaal. Sverre fandt, at Erkebispen (altsaa endnu mindre Lydbisperne) ikke havde Brug for nogen Hird, men at han hellere burde bruge Stolens Indtægter til at bygge paa sin Domkirke, og vilde i ethvert Fald minde ham om Loven, der forbød ham at fare om med mere end 30 Mand, hvoraf endda kun 12 skulde være bevæbnede og det kun med hvide Fredsskjolde. Erkebispen havde derimod reist med en tyvebænket Snekke, bemandet med 90 eller flere væbnede Folk. Striden havde, som bekjendt, til Følge, at Erkebispen forlod Landet.[1]

Under sin Fraværelse fra Norge udvirkede Erik imidlertid hos Paven den bekjendte Bulle af 15de Juni 1194, som man, ifald saadant havde været brugeligt hos os, for Kortheds Skyld kunde benævnt efter Begyndelsesordene *Ea cura et diligentia.* Heri er der ogsaa en Bestemmelse om Erkestolens verdslige Tjenere *(laici beati Olavi martiris servitio deputati)*, der efter Pavens Bud skulle være frie for alle Ydelser, som paa Norsk kaldes Leding.[2] Fra dette Øieblik af blev selvfølgelig en saadan Frihed for Hirden paastaaet fra Erkebispens Side. Om den af Kongedømmet blev indrømmet, er en anden Sag. Under enhver Omstændighed har dog Kongedømmet i den følgende Tid ikke formaaet at standse Hierarchiets fortsatte Bestræbelser for at indtage en efter Norges fattige Vilkaar fyrstelig Stilling. Bispestolenes Gods voxede stærkt

[1] Den høist mærkelige og fortræffelig fortalte Strid læses i Sverres Saga Cap. 117.

[2] Dipl. Norv. II, S. 3.

og stadigt og dermed deres Evne til at forøge sine Tjeneres Antal.

Under Forhandlingerne mellem Magnus og Geistligheden se vi i denne Henseende Syn for Sagn. Ved den foreløbige Overenskomst af 1273 tilstaaes nemlig, som Enhver vil erindre, Erkebispen Ret til at have hundrede Mand *(homines)* „*liberos et immunes ab expeditionibus regiis et vocationibus et a tractione navium et specialiter de tributo, quod vulgariter leidanger appellatur*“, og af disse hundrede skulde nogle *(quidam), qui scutilsvenar appellantur,* ikke alene selv være frie for hine Byrder, men selv tredie *(cum duabus aliis personis), quas ipsi ad hoc de sua familia duxerint eligendas,* medens de øvrige skulde nyde Friheden selv anden. Hvor mange af de hundrede Erkebispen havde Ret til at gjøre til sine Skutilsvende, anføres ikke, og det har altsaa staaet til ham selv at bestemme det. Den samme Ret skulde ogsaa tilkomme de fire andre norske Biskopper, dog saa, at Tallet for deres Vedkommende begrændsedes til firti. Denne Ret omtales dog som noget ganske nyt: Kongen har villet *ecclesiam Nidrosiensem amplioribus beneficiis, quam huc usque habuerat honorare.*[1] Dette vil jo klarlig sige, at Erkebispen og Bisperne fik en privilegeret Hird, hvis Medlemmer, da Ledingen blev en reel Byrde, fritoges for hvad man kaldte to eller tre Nev, det vil da vel sige af deres private Gods, thi hvad Biskopperne maatte forlene dem af Kirkens Gods, vilde jo allerede som saadant, i det mindste som oftest, være skattefrit. Man erindre den Oplysning, der i saa Henseende særlig haves om alt Kirkegods i Indherred.[2] Bestemmelsen

[1] Dipl. Norv. I, S. 55, cfr. Munch, D. n. F. Hist., IV, 1, S. 555.
[2] Dipl. Norv. III, No. 16.

optoges i den endelige Sættargerd eller compositio af 1277.[1]

Overensstemmelsen mellem denne Bestemmelse om Erkebispens homines og Skutilsvende og Vincents Lunges Forklaring i det ovenfor citerede Brev til Slotsfogden paa Vardøhus er saa iøinefaldende, at det ikke vel lader sig betvivle, at vi her have Oprindelsen til de senere Sædesvende.

At nogen Indskrænkning i denne Hierarchiets Ret er indtraadt, da Sættargerden blev brudt under Erik Magnussøns Regjering, er vistnok at antage, men hvor vidt Indskrænkningen har strakt sig, er vanskeligere at sige. Prælaterne have udentvivl vedligeholdt sin Hird, om der end fra Kronens Side har været gjort Indgreb i deres Ledingsfrihed. Vist er det imidlertid, at Haakon Magnussøns Retterbod af 1308 eller 1309 tilstaar Erkebispen hans 100 og Biskopperne deres 40 Mand.

Denne Retterbod fastsætter ogsaa Bestemmelser om, til hvem disse Tjenere have at betale almindeligt Sagefald, men paa en anden og for Hierarchiet ugunstigere Maade, end bestemt var 1273 og 1277. De almindelige Bisper fik ingen Ret til Sagefald af disse sine Tjenere, udenfor hvad Christenretten maatte hjemle, og Erkebiskoppen kun en ganske indskrænket Ret.[2]

Navnet Sædesvend, der mig bekjendt ikke tidligere forekommer i denne Betydning, møde vi i Magnus Erikssøns Retterbod af 18de December 1332 om verdslige Høvdingers Huskarle. Her omtales, at forskjellige Mænd have tilladt sig at tage Svende og lade dem sværge Troskabsed som til Konger, og at disse Svende *sitja i stadum*

---

[1] Norges gl. Love, II, S. 465.

[2] Sammesteds III, S. 83.

eða bygðum heima, derfor forbydes det dem at holde *nokoro setu sveina.*[1] Heraf synes Ordet „Sædesvend"s Etymologi at fremgaa. At tænke paa Bispesædets Svende vilde allerede være sproglig urigtigt. Sædesvend betyder aabenbart en bofast, saa at sige residerende Svend eller Tjener i Modsætning til den i Herrens Gaard tjenende Huskarl. Det er forøvrigt værd at lægge Mærke til, at der i Kongespeilet findes et Sted, der antyder, at ogsaa Kongen har havt Tjenere, der, om de end ikke benævntes Sædesvende, dog indtoge et lignende Forhold til ham, som de geistlige og verdslige Høvdingers Sædesvende til sine Herrer. Det heder nemlig, at Kongen ogsaa har Huskarle, som have Gods af ham i Veitsle for 12 Øre indtil 2 Mærker; de ere ikke bordfaste i Hirden, men ere i Herederne som *stjórnarmenn,* og nogle af dem ere Lendermandssønner, andre rige Bønder, som regne sig næsten jevngode med Lendermænd.[2] Fra en Tid, ikke meget fjern fra den, paa hvilken Kongespeilet er forfattet (fra 1301), have vi et Brev fra Kong Haakon Magnussøn, hvori en Eilif Skodra trues med, ifald han ikke opfylder et givet Paalæg, at blive afsat af sin Tjeneste

---

[1] Norges gl. Love, III, S. 160.

[2] Kongespeilet, Christiania 1848, S. 60. Det har undertiden forekommet mig som en Mulighed, at vi i disse residerende Huskarle kunde have den første Oprindelse til Bondelensmændene. Man sammenligne Munch, D. n. F. Hist., 2. Afd., II, S. 200. Man ser af det Lovsted, Munch citerer, at Lensmændene undertiden vare haandgangne Mænd, undertiden ikke. Det Sted i de historiske Kilder, hvori Ordet Lensmand i denne Betydning, saavidt mig bekjendt, første Gang forekommer, er i Peder Claussøns Oversættelse af den udførligere Haakon Sverressøns, Guthorms og Inges Saga. (Kongesagaerne, overs. ved P. A. Munch og O. Rygh, II, S. 220). Men Originalen savnes jo til denne Saga i dens udførligere Form.

ved to Riddere og derefter at blive sagsøgt som en anden „Mugamand“.[1] Dette har maaske været en saadan kongelig Huskarl paa Landet med en liden Veitsle?

Endnu engang, men neppe heller oftere, finde vi verdslige Mænds, Ridderes eller Væbneres Sædesvende nævnte. Det var i 1388, da Rigsstyrelsen i Norge overdroges Dronning Margrete. Her vedtoges nemlig, „at hverken Erkebiskoppen eller Bisper, Provster, Riddere eller Svende skulde holde flere Huskarle og Sædesvende, end Lovbogen og Hirdskraaen tilstede.“[2] Ved denne Leilighed nævnes vistnok Hirdskraaen for sidste Gang i en offentlig Akt.

Ombytningen af de ældre Benævnelser Huskarl og Skutilsvend med den senere „Sædesvend“ lader os tydelig forstaa, at Prælaterne efterhaanden have fundet sin Regning ved at anbringe sine skattefrie Tjenere rundt om i Stiftet eller at overdrage den Frihed og de Begunstigelser, hvorover de raadede, til Personer, der allerede tilforn havde Eiendom og Bopæl i dette, for derved at knytte dem til sig og sin Tjeneste. I hvilken Udstrækning afgiftsfrie Forleninger af Statens Gods have været uddelte til Sædesvendene, er, som allerede anført, umuligt at sige, heller ikke kan med fuld Vished siges, om de i andre Stifter omtalte Aarmænds Forretninger som Regel have været Sædesvendene overdragne, skjønt dette ganske vist bliver sandsynligt. Naar man f. Ex. ser, at Erkebispen i 1429 havde en egen Ombudsmand for sit Gods i Hamars Stift,[3] da er det jo saare rimeligt, at Manden tillige har været Sædesvend.

---

[1] D. N. II, S. 56, 57.
[2] Munch, D. n. F. Hist. 2. Afd., II, S. 292.
[3] D. N. III, S. 501.

Som noget usædvanligt kan det ansees, at en Erkebisp ved sin Palliumsreise til Rom har erhvervet sig Pavebrev ikke alene, som almindelig var Skik, til Kongen, Lydbisperne, Capitlet, Geistligheden og Folket, men ogsaa til sin Erkestols *universi vassalli*, hvorved man først og fremst maa tænke paa Sædesvendene. Dette skede 1346, da Arne Einarssøn Vades Valg til Erkebisp bekræftedes af Pave Clemens VI.[1]

Sættargerdens Fornyelse i det femtende Aarhundrede, da først Karl Knutssøn, dernæst Christian I. (1458) atter erkjendte dens Gyldighed, maatte medføre, at de erkebiskoppelige og biskoppelige Tjeneres Sagefald i større Udstrækning kom til at tilfalde deres geistlige Herrer. At saa virkelig har været Tilfælde, bestyrkes ogsaa ved en Sammenligning med Kong Haakons anførte Retterbod og Vincents Lunges ligeledes citerede Brev til Fogden paa Vardøhus.

Tilsidst skal gjøres opmærksom paa, at der omtales Svende ogsaa under Kannikerne eller Chorsbrødrene i Nidaros. Idet Haakon Magnussøn (1300) tager Chorsbrødrene under kongelig Trøst og Værn, forbyder han alle at forulempe dem selv, deres Svende og Gods; i samme Brev nævnes deres „varnade",[2] og i en Bekræftelse heraf af 1366 omtaler den yngre Konge af samme Navn atter Chorsbrødrenes *varnade sveinar*.[3] Disse Personer kunne dog ikke have været mere end almindelige Leilændinger; thi i den førstnævnte Konges Retter-

---

[1] Dipl. Norv. VI, S. 204.
[2] Dipl. Norv. II, S. 51.
[3] Dipl. Norv. II, S. 307, jfr. XI, S. 175.

bod af 1308 eller 1309 stilles *klerka sveinar,* der ikke tjene Biskoper, i Klasse med „andre Kongens Thegner“.[1] Det bliver dog altid paafaldende, at disse Personer kaldtes Svende.

---

[1] Norges gl. Love, III, S. 83.

NOGLE ORD I ANLEDNING AF
PROF. DR. A. C. BANGS AFHANDLING OM
DEN DATEREDE EYSTEINSKE INDSKRIFT I THRONDHJEMS DOMKIRKE.

AF

HERM. M. SCHIRMER.

Prof. dr. A. C. Bang har i sidste hefte fremlagt en afhandling, som er af særlig interesse derved, at det, saavidt bekjendt, er første gang et indgaaende studium af den middelalderlige liturgi er benyttet som veiledning for studiet af vore middelalderlige kirkebygninger. Der vil forhaabentlig ad denne vei kunne skaffes meget lys til løsning af spørgsmaal, som ellers ikke kan klares, og til befæstelse af resultater, som allerede er vundne. I vort middelalderlige bygningsstudiums interesse er det derfor at haabe, at forfatteren vil fortsætte de indledede bestræbelser lige over for dette emne.

Den specielle anledning har i nærværende tilfælde været en af prof. L. Dietrichson fremsat formodning vedrørende den bekjendte erkebiskop Eysteins indskrift i Throndhjems domkirke, i søndre vingestukes første høide, og som angiver aar og datum, da det tidligere der forhaandenværende altar blev viet.

Prof. Dietrichson har udkastet den tanke, at dateringen i indskriften sigter ikke til indvielsen af det færdige altar, men til grundlæggelsen eller fundationen af det, og denne tanke har han, som det sees af heromhandlede afhandling, i sine forelæsninger søgt at godtgjøre. Dette vilde, for tilfælde det slog til, aabne adgang til at tænke sig, at indvielsen og ibrugtagelsen af altaret først har fundet sted meget senere, hvilket igjen vilde bane adgang til at opretholde den forestilling, at det er erkebiskop Eystein og ikke Olaf Kyrre, der har ladet opføre, eller fortsætte og fuldføre, som det i en variation nu hedder, selve kirkebygningens ældste dele, vingerne med tilhørende stuker, og da selvfølgeligt tillige de samtidige arbeider, det oprindelige skib, af hvilke nu kun fundamenter er bevaret. Og dette vilde igjen aabne rum for den paastand, der har staaet uanfægtet i tiden fra 1859—1885, — fordi ingen i denne periode har beskjæftiget sig mere indgaaende med kirkens bygningshistorie i dens helhed —, at Olaf Kyrres munster, hans biskopkirke i Nidaros, udgjorde kun den del, der senere blev kirkens kor, eller den indre del af dette, omgangene nemlig fraregnet.

Prof. Dietrichsons paastand er bygget paa fortolkning af det latinske verbum *dedico*, der benyttes i indskriften om den handling, som den giver underretning om, og som efter hans mening i datidens liturgiske sprog sigter til noget andet end indvielsen, en forudgaaende begivenhed, en grundlæggelse, eller beslutningen om en saadan.

Prof. Bang efterviser nu ad liturgisk vei, at dette ikke er saa, at det ikke kan være saa, og at indskriften derfor er at opfatte ganske endefrem, som den alle dage har været forstaaet, at erkebiskop Eystein viede det tidligere her forhaandenværende altar den 26de November 1161, i sit erkebiskopats første aar.

Det af prof. Dietrichson irettelagte argument bortfalder altsaa. Hermed skulde man være fristet til den formodning, at ogsaa den bygningshistoriske mening, om vingernes opførelse eller videreførelse og fuldførelse af Eystein, som argumentet havde til formaal at støtte, forsaavidt det ikke selv er udsprunget af den, maatte findes at bortfalde, eller ialfald at vakle. Dette sees imidlertid ikke at være saa, efter forfatterens mening. Forf. slaar argumentet ihjel, men lader paastanden leve, og søger at give den en ny basis at hvile paa istedetfor den, han har fjernet, ogsaa ad liturgisk vei, og her turde det være, at forfatteren har været mindre heldig. Det gjælder her det fundamentale ved kirkens bygningshistorie, og jeg skal derfor tillade mig en nærmere omtale af den fremførte argumentation.

Forf. omhandler flere almindelige liturgiske regler, paa hvilke han prøver specielle bygningshistoriske data ved kirken. De almindelige regler, eller vel rettere hyppigt forekommende undtagelser, bestaar deri, at man i middelalderen ofte indviede altare i ikke fuldførte kirker, og undertiden indviede kirkerne selv i uferdig tilstand, hvilket første maatte have været tilfælde i Throndhjem, saafremt vingerne skal kunne tænkes at hidrøre fra Eysteins tid, da jo forf. har slaaet fast, at Eystein indviede et altar i dem i November i sit første embedsaar, samme aar han selv viedes i Rom og kom tilbage derfra.

Forf. oplyser dernæst, at kirkevielsen ikke gjentoges ved tilbyggede dele, saafremt disse ved hovedaltarets indvielse, om end uferdige, dog var i murforbindelse med dette, hvilket vil sige med koret. Herved blev de senere altarvielser i saadanne tilbygninger mindre omfattende og vidløftige ceremonier.

Efter at have bragt i erindring, at der ovenpaa den stuke, hvori heromhandlede altar har været anbragt, findes en overstuke, hvis altarvielse ogsaa meddeles i en indskrift, med tilføielse af datum, men ikke af aar (her benyttes for vielsen ordet *consecro*), og at en tilsvarende dobbeltstuke findes ogsaa ved nordre vinge, hvis overstuke ogsaa har indskrift, der ligeledes angiver datum, men heller ikke aar for altarvielsen der (her benyttes for vielsen atter ordet *dedico*), anvender forf. den berørte almindelige lære paa heromhandlede specielle tilfælde, idet han argumenterer som følger:

„Enten man nu antager, at kapellernes anden etage er senere tilbygninger, eller at de er opførte umiddelbart efter første, saa staar man i ethvert tilfælde foran den sikre historiske kjendsgjerning, at man under opførelsen af tværskibet i domkirken indviede altere, efterhvert som pladsen for dem blev færdig.[1] Dette var selvfølgeligt begrundet i den omstændighed, at ethvert nyt alter var saa at sige en ny driftskapital, en ny indtægtskilde, der bidrog til at muliggjøre fortsættelsen af byggearbeidet. Jo flere altere, desto mere offer. Og da der jo stadig var en stor tilstrømning af pilegrimme til helligdommen i Nidaros, var det en paatrængende nødvendighed at skaffe tilveie saa mange altere som muligt og saa hurtigt som muligt. Men heraf følger nu atter, at man ogsaa i den nederste etage af kapellet i søndre tværskib maatte indvie alteret der saa snart, som det lod sig gjøre, eller med andre ord, efter at man havde faaet tværskibets østre mur ført op over kapelindgangens høide. At man ved udgangen af November 1161 var kommen saa langt og neppe

[1] Udhævelserne her og i det følgende er af forf. selv.

[illegible] med opførelsen af selve tværskib. det er resultatet af denne undersøgelse."

Dette tror jeg at erkjende at være en ganske eiendommelig sammenstilling, [illegible] maaske forskjellige liturgiske regler eller undtagelser og [illegible] specielle bygningshistoriske data sammenblandes paa en maade, der neppe kan billiges, hvorved da og det resultat, som heraf udledes, ingenlunde kan erkjendes at hvile paa en betryggende grund, og jeg skal tillade mig at omhandle denne begrundelse noget nærmere.

Først maa mærkes, i anledning af de omtalte øvre stuker, at her ikke er valg mellem noget enten eller. Det er en kjendsgjerning, der ikke bestrides af nogen, at disse øvre stuker er en senere paabygning, tilsat efter at vingerne i deres helhed var ferdige. Disse overstuker hørte altsaa ikke med til den kirke, hvoraf de undre stuker var integrerende dele, og som var fuldt ferdig, dengang disse paabygninger blev tilsat. De har altsaa intet at bestille med „opførelsen af tværskibet". Herved dræbes jo den følgende sætning, thi hvor er saa „den sikre historiske kjendsgjerning" at finde, „at man under opførelsen af tværskibet i domkirken indviede altere, efterhvert som pladsen for dem blev færdig"?

Man vilde havt et sandsynlighedsbevis herfor, saafremt overstukerne var samtidige med vingerne og understukerne, men ogsaa kun da, men for historisk kjendsgjerning vilde dette sandsynlighedsbevis ikke kunne passere. Man vilde nemlig isaafald kunne raisonnere paa følgende maade: Det vilde dog være underligt at paabygge disse stuker, naar det ikke var udelukkende med det formaal for øie, at skaffe plads for de altare, som indskrifterne her bevidner opstillede og indviede, og det er derfor rimeligt, at stukernes fuldførelse falder

sammen med altarnes anbringelse og indvielse.[1] Siden nu disse overstuker er samtidige med understukerne og vingerne, da er det tillige rimeligt, at indvielsen af det altar i den søndre understuke, som den Eysteinske indskrift giver underretning om, har faldt sammen ogsaa med denne bygningsdels fuldførelse. Men nu er ikke disse overstuker samtidige med vingerne og understukerne. Hvorledes kan forfatteren da eller overhovedet sige enten eller i denne forbindelse, naar dette netop er det afgjørende, eller hvorledes kan han tale om sikre historiske kjendsgjerninger? Det er jo netop saadanne, der ikke existerer i dette punkt.

Forklaringen ligger iøvrigt ganske nær, thi forf. beviser ikke, men gaar ud fra, at den nedre stuke, i hvilken et altar indviedes 26de November 1161, netop var fuldført ved altarets anbringelse og indvielse. Hertil ledes han ved den betragtning, at „dette var selvfølgeligt begrundet i den omstændighed, at ethvert nyt alter var saa at sige en ny driftskapital, en ny indtægtskilde, der bidrog til at muliggjøre fortsættelsen af byggeforetagendet. Jo flere altere, desto mere offer.“ Men dette er jo en gjætning, og ingen „sikker historisk kjendsgjerning“, og i kraft af denne gjætning og af intet andet kommer forf. til den slutning, „at man ved udgangen af November 1161 var kommen saa langt og neppe længere med opførelsen af søndre tværskib“ — om hvilken slutning han udtaler, at „det er resultatet af denne undersøgelse.“

Forf. gaar altsaa i dette punkt ud fra som givet

---

[1] Dette forholder sig ogsaa utvivlsomt saa, og indskrifternes bogstavers karakter er paavist at være den samme i overstukerne og i den Eysteinske indskrift i søndre understuke, hvilket vil sige, at indskrifterne er samtidige. (Se min bog om kirken s. 84 o. fl.)

netop det, han vil bevise, og det er da en selvfølge, at resultatet bliver i overensstemmelse med forudsætningen. Men hvortil da det hele raisonnement?

Det var en nødvendighed, siger forf., hurtigst muligt at indvie altare, for at skaffe penge til byggearbeidets fortsættelse ved de offer, som altarne indbragte. Hvoraf ved forfatteren, at dette var en nødvendighed, dengang den kirke opførtes, hvoraf de nu staaende vinger med de disse oprindelig tilhørende understuker opførtes? Af intet andet end sin frie fantasi.

Saafremt den kirkebygning, hvoraf de nævnte dele endnu staar, var grundlagt og opført for kirkelige midler, af Eystein eller hans forgjænger Jon (om Reidar kan der jo ikke være spørgsmaal, eftersom han døde paa hjemveien, før han endnu havde tiltraadt sit embede), — saafremt dette var godtgjort, da vilde den anførte tankegang ikke alene have meget for sig, men være bevist som rigtig ogsaa i dette specielle tilfælde, men da vilde den ogsaa for leiligheden være ganske overflødig som bevis i den retning, i hvilken den her anvendes, fordi det, den skulde bevise, da allerede paa forhaand var givet. Men her er det jo netop, at meningerne skilles, og det gaar derfor ikke vel an at tage sagen paa den maade, som hr. Bang her har gjort, idet han siger: „Gaar man nemlig ud fra, at disse (vingerne) er senere tilbygninger, og ikke levninger af Olaf Kyrres Kristkirke“.

Naar man vil argumentere imod, da maa man nødvendigvis tage den modstaaende mening med i betragtning, ellers kan man ganske lade være at argumentere, da man aldeles ingen argumentation behøver for at overbevise sig selv og sine meningsfæller om den menings rigtighed, ved hvilken man er bleven staaende.

Den modstaaende mening er her den, at vingerne,

som nu staar, er levnede dele af Olaf Kyrres Kristkirke, hvis kor og skib senere blev nedbrudt og nyt opført i udvidet skikkelse, medens de oprindelige fundamenter og delvis soklerne endnu er bevaret. Samtidigt hevdes, at de paabyggede overstuker, der ikke tilhørte det oprindelige anlæg, hidrører fra Eystein, at disse paabyggede overstuker er opførte umiddelbart forud for altarnes opstilling og indvielse i dem, og at dette igjen i tiden falder sammen med anbringelsen og indvielsen af det Eysteinske altar i den søndre understuke, om hvilket den her omhandlede indskrift handler.

Forf. sees ikke at have fremlagt et eneste moment, der modsiger denne mening, men alene ad liturgisk vei at have godtgjort, at den støtter sig til et aldeles paalideligt argument, forsaavidt den hviler paa den kjendsgjerning, at der af erkebiskop Eystein blev indviet et altar for ibrugtagelse d. 26de Nov. 1161 i den søndre vingestukes første høide. Dette og intet andet er det faktiske resultat af forfatterens undersøgelse.

At dette altar kan have havt en forgjænger, at her forud kan have været anbragt et altar, som da er flyttet, derom vil man strax nedenfor erholde oplysning. Vil man imidlertid gaa ud fra den forudsætning, at dette ikke har været saa, noget bevis for det ene eller det andet har man ikke, og vil man holde sig til den her anførte, forfatterens modstaaende mening om vingernes oprindelse som vinger af Olaf Kyrres Kristkirke, da kommer man til et stik modsat resultat af det, hr. Bang angiver at være kommet til, nemlig til det resultat, at man ikke indviede altare under opførelsen af tværskibet, efterhvert som plads for dem blev ferdig, men endog lod ialfald én hertil skikket plads henstaa i menneskealdre, efter at kirken var fuldt ferdig, uden at anbringe noget altar paa den.

For at faa rede paa, hvorledes dette forhold stiller sig til hvad der kan ansees rimeligt, har jeg indhentet oplysning hos en fagmand i den katholske ritus, der har meddelt mig følgende:

Ved opførelse af kirkebygninger for den romersk-katholske bekjendelse er der ikke og har der aldrig været noget til hinder for, at særlige frembyggede kapeller eller andre for opstilling af altare skikkede pladse kan henstaa i aarrækker, tyve, femti, hundrede aar, uden at noget altar anbringes og „dediceres“ der. Anbringelse af bialtare er en leiligheds- og dotationssag.

Det er kun høialtaret og Corpus Christialtaret, der maa anbringes og indvies, før en biskopkirke kan tages i brug, forsaavidt man ikke, istedetfor sidstnævnte altar, hjælper sig med tabernakelet alene uden altar. I dette tilfælde var det i ældre tider skik i kirkevæggen at aabne eller anbringe det saakaldte *Oculus Dei*, for at man udenfra skulde kunne iagttage, hvor hostien stod.[1]

Undertiden faldt høialtaret og Corpus Christialtaret sammen paa den maade, at høialtaret tillige viedes til det hellige legeme.

Skulde dette muligvis have været vanligt ved vore biskopkirker, af hvilke en flerhed ialfald synes at have baaret navnet Kristkirke ved siden af et andet navn, saaledes, at betegnelsen Kristkirke synes at være bleven identisk med biskopkirke? Corpus Christialtaret har ellers ingen bestemt foreskreven plads.

---

[1] Muligvis den hidindtil som skrifteluge betegnede luge, der fandtes paa sydsiden af absiden i Nes' nu nedtagne stavkirke. var et saadant „Gudsøie“. Den opbevares i universitetets samling og har no. 3652. Man afgav og afgiver nemlig ikke skrifte ind i koret, men vel ind i sakristiet, hvor der er et saadant, gjennem egne skrifteluger.

Jeg er tillige bleven oplyst om, at saavel ved *altare portabile* som ved *altare fixum* er det stenpladen, *mensa,* hvori relikvien nedlægges, der vies, ikke pladsen, hvor altaret staar, og at der af denne aarsag i og for sig intet er til hinder for, at et altar kan flyttes efter vielsen. Saafremt relikvien er et helt legeme, eller større dele af et legeme, der ikke kan nedlægges i en fordybning i pladen, anbringes den under denne i en foran aaben niche, forsaavidt man ikke lægger den i skrin og sætter dette paa altaret (eller bag og over altaret paa egen underbygning), saaledes som tilfælde var ved Kristkirkens høialtar i Nidaros.

Der var altsaa i de kirkelige vedtægter intet til hinder for, at der forud for det af Eystein i 1161 indviede altar i søndre vingestukes første høide kan have været anbragt et til anden eller andre helgener viet altar paa samme plads; men jeg skulde, efter hvad nedenfor vil meddeles, være tilbøielig til den tro, at den forud har været ledig.

Det være mig samtidigt tilladt at henlede opmærksomheden paa, hvorledes der altsaa i de kirkelige vedtægter i og før sig ikke laa nogen hinder for, at høialtaret kunne flyttes, hvilket jeg har paapeget utvivlsomt har fundet sted i Nidaros, sandsynligvis efter branden af 1432, selv om man ikke havde været nødt til det.

Der er et par mig bekjendte data, som tyder paa, at de frembyggede kapeller ved vingernes østre væg muligvis overhovedet, eller undertiden ialfald, ikke har været anskuede som tilhørende de væsentlige altarpladse, der fortrinsvis paakrævedes og maatte tages i brug.

Ved Magnuskirken i Kirkevog, der grundlagdes 1137, eller 44 aar efter Olaf Kyrres død, 15 aar før erkestolens oprettelse i Nidaros og 24 aar før Eysteins embedstiltræ-

delse, fik man ikke at tage med op disse stuker strax. Dette kirkeanlæg var idethele over evne og voldte Ragnvald jarl, som iværksatte det, mange vanskeligheder. Dryden har paavist, hvorledes man under vingernes opførelse fuldførte de store leddannede bueaabninger, der fra vingerne fører ind til stukerne, men saa maa have blokket dem til indtil videre, og først senere har opført selve stukerne, der ikke siden har erholdt nogen paabygning, som i Nidaros. Om der saa er anbragt altare i dem, om de altsaa efter at være opførte toges i brug som stuker, er mig ubekjendt, men Dryden oplyser, at kirken sandsynligvis aldrig har havt mere end 5 altare, medens den omtrent jevnstore og næsten samtidige (lidt ældre) Halvardskirke i Oslo vides at have havt 20 eller 21.[1]

I Nidaros har man ikke været i det tilfælde at gribe sig an over evne ved opførelse af den kirke, som heromhandlede stuker i deres oprindelige høide tilhører. Arbeidet er der fremmet rationelt, og stukernes nedre og oprindelige dele er af samme støbning, som vingerne, til hvilke de hører; men derfor er det ikke givet, at man uopholdeligt maatte tage dem i brug paa den maade, at der opstilledes altare i dem.

Det andet exempel er fra abbedikirken St. Stefan i Caen, der ogsaa fra oprindelsen havde disse frembygninger ved vingernes østre væg. Den er ældre end Olaf Kyrres Kristkirke i Nidaros, og altsaa tillige ældre end Halvardskirken i Oslo og Magnuskirken i Kirkevog, og de nævnte frembygninger var her som altid ellers rundt afsluttede. Aarsagen, hvorfor de i Nidaros blev ret afsluttede, har jeg tidligere paapeget, og i Kirkevog, hvor det samme er tilfældet, har man formentlig i dette som i andre punkter

[1] Se Nicolaysen i Fornlevninger, s. 33 o. fl.

kopieret hovedkirken i Nidaros, hvilket turde være et af de mange vidnesbyrd om, at denne er ældre i disse dele, hvilket igjen er den samme ting, som at disse dele tilhører Olaf Kyrres kirke.

Ved opførelsen af det nye kor ved St. Stefan i Caen har man omdannet den nordre af disse frembygninger til en omgang, hvori anbragtes altar. Den søndre, altsaa tilsvarende den i Nidaros, hvori det her omhandlede Eysteinske altar stod, blev imidlertid staaende igjen og staar der endnu. Den blev kun forhøiet, uden derfor at erholde en øvre etage, og her er den dag idag intet altar. Om der nogensinde har været noget, har jeg ikke kunnet faa sikker rede paa, men beskrivelserne ved intet om noget altar i denne frembygning, medens der angives altare i alle stukerne om koret, og forfatterne er derfor i tvivl om, hvorvidt de skal betegne denne frembygning som sakristi eller som kapel. Der er altsaa mulighed for, at her aldrig har været anbragt noget altar, at altsaa denne kirkedel altid har befundet sig i samme tilstand. som vor netop tilsvarende maa have befundet sig fra Olaf Kyrres tid, til erkebiskop Eystein anbragte og indviede det heromhandlede altar i den, forudsat der intet tidligere har været, som ved denne leilighed er bleven flyttet. Dette er, som vi har seet, ingenlunde umuligt. Og forudsat endvidere, at denne i dens oprindelige høide med vingerne samtidige kirkedel tilhører Olaf Kyrres Kristkirke, hvilket jeg anser som givet, og hvilket hr. Bang, som det sees, ikke i mindste maade har svækket, men forsaavidt bestyrket, som han har afvist som aldeles uholdbar prof. Dietrichsons theori, der gik ud paa, at altaret var viet senere end den dag og det aar, indskriften angiver.

Under denne forudsætning viser det sig ogsaa urigtigt, naar forf. antager, at man ved altaroffere maatte

skaffe penge til byggearbeidet ved denne kirke, hvilket da tillige er lidet rimeligt, fordi den blev opført ikke for kirkelige midler, men af kongens kasse. Olaf Kyrre oprettede biskopstolen i Nidaros og opførte kirken til den og har utvivlsomt ogsaa lagt gods til, som alle fyrster, der paa den tid opførte kirker og stiftede biskopstole eller abbedier. Det er da i og for sig lidet rimeligt, at han ved iværksættelsen af dette foretagende skulde seet sig nødsaget til at ty til foreløbige kirkelige biindtægter for at kunne faa sit byggearbeide fremmet og afsluttet, thi han byggede kirken ferdig.

Det ligger efter min opfatning langt nærmere at se sagen paa den maade, at Olaf Kyrre lod grundlægge og opføre sin biskopkirke efter brugelig façon inden den kulturkreds, som vi dengang tilhørte, og efter hvilken kapel-udbygninger ved vingernes østre væg var en vanlig regel, som da allerede var i fuld anvendelse. Af og til udelod man dem dog, som ved biskopkirken i Baieux, ved Trinitatis abbedikirke i Caen, ved biskopkirken i Worchester, eller lagde frem en hel omgang mod øst, som ved biskopkirken i Hereford, eller stundom endog baade mod øst og vest, saaledes at vingerne blev „treskibige“, som ved biskopkirken i Winchester, hvorved da ogsaa disse udbygninger bortfaldt.

Hvorvidt disse oprindelige udbygninger, der opførtes samtidigt med vor kirke, strax er taget i brug som stuker derved, at der opstilledes altare i dem, er altsaa et aabent spørgsmaal; der er ikke bevis hverken for eller imod. Det er derhos, saavidt mig bekjendt, hidindtil endnu ikke bragt paa det rene, hvorvidt den nordre frembygning i sin oprindelige, første høide overhovedet nogensinde har havt altar, skjønt dette er det sandsynlige, og altarfundamentet maa da formentlig endnu kunne paavises, thi her

har, saavidt mig bekjendt, ikke, som i den søndre, senere været indrettet nogen gravkjælder.

Den liturgiske vei synes saaledes ikke at have ført til maalet i det bygningshistoriske punkt, ligeoverfor hvilket forf. ad denne har villet hente et resultat. Der er aabenbart forlangt for meget af den, naar det er begjæret, at man ad den tillige skal kunne bestemme tiden for vingernes opførelse ved Kristkirken i Nidaros. Man faar nøie sig med det resultat, den har bragt: at den Eysteinske indskrift i søndre vingestuke taler sandhed uden omskrivning.

I en efterskrift søger hr. Bang yderligere støtte for det bygningshistoriske resultat, han tror at have vundet, at vingerne ved udgangen af November 1161 kun var opførte til overkant af bueaabningen, der fører ind til søndre vingestuke, i en oplysning, der er ham meddelt fra hr. arkitekt Christie, og som bestaar deri, at vingernes østre væg er opført før den vestre, hvorpaa flere mærker skal tyde.

Jeg helder ganske til samme mening som hr. Christie i dette punkt, naar hans meddelelse opfattes bygningsmæssigt, som den formentlig er givet, og har allerede udtalt mig i lignende retning.[1] Men heri ligger ingen støtte for den bygningshistoriske mening, som hr. Bang har uddraget af sin liturgiske undersøgelse. Hr. Bang taler om, at „nogle vægge“ kan have manglet i vingerne paa ovennævnte tidspunkt. De har kun tilsammen fire vægge, og meningen er altsaa den, at man dengang skulde havt oppe østvæggen, medens de øvrige manglede. Herom kan der selvfølgeligt ikke være spørgsmaal, saasom man ikke bygger og ikke kan bygge paa den maade, at man

[1] Se Daterede bygninger, s. 10 o. fl. noten.

opfører en sluttet bygningsdel vægvis, for saa bagefter at binde væggen sammen i hjørnerne, allermindst hvor væggene, som her, bestaar af kistemure. Her kan naturligvis alene være tale om, at man er „gaaet foran“, som det hedder i det haandværksmæssige sprog, med østvæggen, en stillagehøide eller to, altsaa i det høieste en mandshøide, og at man saa er „fulgt efter“ med vingernes nordre, søndre og vestre væg, altid i forbandt i dagflademurene, og tillige med skibets og korets mure, om der end er mulighed for, at man har ladet skibet og koret som selvstændige dele ligge længere efter. Saadan fremgangsmaade følges ofte under opførelse af udstrakte bygningsanlæg, hvor omstændighederne paakalder det. Hvor man f. ex. vil raskt frem, uden at fundamentmurene samtidigt er bragt eller kan bringes i orden over det hele anlæg. Men man søger da altid, saavidt muligt, at vinde „høiden“ igjen, saaledes at afslutningen bliver samtidig.

Der er derhos, siden jeg sidst skrev om kirken, fremkommet en oplysning, der peger i en ganske anden retning, end til bestyrkelse af den theori, som ogsaa hr. Bang her har villet hevde, om vingernes og den med disse samtidige kirkes tilblivelse i Eysteins tid eller efter midten af 12te aarh. Den findes meddelt i hr. Christies rapport om restaurationsarbeidet i 2det halvaar 1886.[1]

Jeg tør vistnok paaregne kjendt af dem, der følger den bygningshistoriske undersøgelse af denne kirke, hvorledes jeg har fremholdt, at de tvende svære pillarer, af hvilke den søndre har spindeltrappe, og som flankerer den nuværende gjennembrudte væg mellem kor og Mariestuke, ganske svarende til vingernes hjørnepillarer, er

[1] Se Teknisk ugeblad no. 32 f. 1887.

bevarede dele af det oprindelige kirkeanlæg, er hjørnepillarerne fra dette anlægs kor, hvilke man har ladet staa som faste støttepunkter, da Eystein erkebiskop i 1183 eller strax efter lod nedbryde det oprindelige kor og opføre det nye, hvilket, som jeg tidligere har udtalt, „fuldt forklarer disse trappepillarers ellers umotiverede tilstedeværelse i den nuværende arkitektur“.[1]

Nu er det, ifølge anførte rapport, under restaurationsarbeidet godtgjort, at disse pillarer ikke er samtidige med det Eysteinske kor, der for nærværende gjenopføres, men tidligere har været forhaanden, og at man ved det nye kors opførelse sees kun yderst mangelfuldt at have forbundet dets murværk med disse ældre pillarer.

Min forudgaaende antagelse er altsaa bagefter konstateret som rigtig, forsaavidt disse pillarer i deres oprindelige dele var forhaanden, dengang det nye kor blev anlagt og opført, og de staar paa et punkt og paa fundamenter og sokkel, som alle er enige om dækkedes af og tilhører Olaf Kyrres Kristkirke. Jeg tillader mig at spørge: hvilken bygning er disse pillarer levende dele af, naar ikke af Olaf Kyrres Kristkirke? Hvad skulde de være opførte som, naar ikke som hjørnepillarer ved denne kirkes kor? Hvorfor og hvorledes skulde de i grundform og dimensioner samt i art netop tilsvare hjørnepillarerne ved vingerne, naar de ikke tilhørte samme anlæg og havde netop samme bestemmelse? Og er dette saa, er disse hjørnepillarer i deres oprindelige dele bevarede stykker af Olaf Kyrres kirke, hvorledes vil man da forklare, at vingerne og den aldeles uniforme forekomst ved dem skal være tre menneskealdre yngre.

Jeg tror, man vil have ganske svært for at gjøre

[1] Se min bog om kirken s. 30.

sig selv og andre fyldestgjørende rede ligeoverfor den kjendsgjerning, som her er paavist, naar man vil faa den til at hænge sammen med den lære, at vingerne er opførte efter midten af 12te aarhundrede, og at man isaafald maa ty til bygningshistoriske fortolkninger, der i ingen maade giver prof. Dietrichsons lingvistiske fortolkning af den Eysteinske indskrift noget efter, og for tilfælde vil lide samme skjæbne.

Det forholder sig idethele efter min opfatning med den bygningshistoriske theori, om den lille oprindelige, Olaf Kyrres kirke og om de nuværende vingers samt det ældre, hertil hørende skibs opførelse i anden halvdel af 12te aarh., hvilken theori man i de sidste par aar har opbudt meget og alsidigt arbeide for at opretholde, baade her og i Danmark, og i hvilken ogsaa hr. prof. Bang har været fangen, — det forholder sig med denne theori som med en plante uden rod. Den kan vistnok en tid fængsle øie og fantasi, men den kan ikke vedblive at leve, thi den hviler aabenbart paa en fiction, paa feilagtig tro og formening, og ikke paa en virkelighed.

Det er ialfald resultatet af mine undersøgelser.

BIDRAG TIL CHRISTIAN COLBJØRNSENS LEVNETSHISTORIE.

AF
Dr. LUDVIG DAAE.

I Broderlandet Danmark kalder det indeværende Aar store og betydningsfulde Erindringer tillive. Det er nemlig nu hundrede Aar, siden den danske Bondestand frigjordes for Stavnsbaandet gjennem Forordningen af 20de Juni 1788, og derigjennem en ny Periode i Samfundsforholdenes Udvikling indlededes. Denne mærkelige Begivenhed, der naturligvis allerede forlængst har fremkaldt en Række af historiske Arbeider, deriblandt A. F. Bergsøes Prisskrift „Grev Chr. Ditl. Fr. Reventlows Virksomhed som Kongens Embedsmand og Statens Borger“ (1—2. Kbh. 1836) og C. F. Wegeners mærkelige „Liden Krønike om Kong Frederik og den danske Bonde“ (Kbh. 1843), har iaar givet Anledning til nogle høist interessante Skrifter af et Par af Danmarks bedste Historikere.

Prof. Johannes Steenstrup har efter i de nærmestforegaaende Aar at have anstillet grundige Undersøgelser af Beskaffenheden af det gamle Vornedskab og af Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid[1] nys udgivet otte Foredrag om „Den danske Bonde og Friheden“. Forfatteren har her gjort sig særdeles fortjent saavel ved mange nye og vigtige

[1] Begge Afhandlinger findes i Dansk hist. Tidsskrift, 5. R. VI.

Oplysninger i det rige Emne, som ogsaa derved, at han grundigen har tilbagevist en misvisende og feilagtig Opfatning af den danske Bondestands Historie, der længe — fornemmelig ved den i andre Henseender saa berømmelige Allens Haandbog — har været raadende i Almenhedens Opfatning. Prof. Steenstrup godtgjør, at de gjængse Declamationer om forsætlig Undertrykkelse af den danske Bondestand ere urigtige eller dog høist overdrevne, og at „om end Bonden har oplevet en Underkuelsens Tid, har man ikke Ret til at antage, at denne varede gjennem Aarhundreder".

Derefter har Prof. Edvard Holm som Festskrift i Anledning af den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling, der iaar foregaar i Kjøbenhavn, udgivet en Fremstilling af „Kampen om Landboreformerne i Danmark i Slutningen af det 18 Aarh. 1773—1791" (254 S. 8. maj.), hvilken udentvivl vil komme til at øve en afgjørende og blivende Indflydelse paa Opfatningen af hin Tid i Danmarks Historie i Almindelighed.

Af dem, der her i Norge med Interesse og Sympathi tænke over den gamle Fællesstats Vilkaar, vil det naturligvis særlig erindres, at mellem Forkjæmperne for den danske Bondefrihed stod i allerførste Række en ædel og høitbegavet Landsmand, Christian Colbjørnsen. Man læser derfor med stor Glæde den korte, men indholdsrige Skildring af hans Fortjenester af Landbosagen, som Holm har givet. Men det er dog, og det maatte være, kun et enkelt Parti, lad være det vigtigste, af Colbjørnsens Liv og Virksomhed, som her er givet,[1] og i det Store er

[1] Allerede ved en tidligere Leilighed har Holm ydet et vigtigt Bidrag til Colbjørnsens Historie, idet han (i sit Skrift Danmark-Norges udenrigske Historie 1791—1807, B. I) har i Tilslutning til A. S. Ørsted renset ham for den gjængse Beskyld-

Forfatterens Bemærkning (S. 116), at „medens A. P. Bernstorffs Virksomhed gjentagne Gange har været skildret og Reventlow er bleven stillet i et klart Lys ved Bergsøes store Arbeide, har ingen forsøgt at give et Billede af Colbjørnsens skarpt udprægede og fængslende Skikkelse“.

Den selvsamme Forundring over, at Christian Colbjørnsen endnu venter paa sin Biograph, har jeg selv længe næret. Professor Holms Verk gav mig derfor Lyst til om muligt at fremdrage nogle Materialier og Oplysninger, som maaske kunde være den, der i Tiden kom til at udfylde dette Savn, til en Smule Hjelp og Nytte. Jeg vidste, at der hos en høitagtet Familie her i Christiania, der er nær beslægtet med Chr. Colbjørnsen, skulde existere ikke faa Breve baade fra ham og Broderen Jacob Edvard, skrevne til deres Svoger, den første Justitiarius i Norges Høiesteret, Johan Randulf Bull. Min Henvendelse og Bøn om at faa Adgang til disse Papirer blev mødt med en udmærket Venlighed og Forekommenhed, men desværre vare saagodtsom alle Brevskaber nylig ved et beklageligt Tilfælde gaaede tabt. Kun faa Levninger vare tilbage, det var en privat Forestilling fra daværende Stiftamtmand i Christiania F. J. Kaas og daværende Justitiarius i Norges Overhofret J. R. Bull til Colbjørnsen i Anledning af de store Reformer af Domstolene i 1797 tilligemed en (mutileret) Svarskrivelse fra Colbjørnsen til Kaas, samt derhos et vigtigt Brev fra J. E. Colbjørnsen til hans Moder. Nogen Trøst i Skuffelsen var det dog, at Rigsarkivar M. Birkeland i sin Tid havde stødt paa og afskrevet et interessant Brev af 1789 fra Colbjørnsen til Carsten Anker og i Rentekammerarkivet

ning, at det skulde være ham, hvem Trykkefrihedens Indskrænkning i 1799 væsentlig skulde være at tilskrive.

var bleven opmærksom paa en Ansøgning af ham fra 1778, hvilke Sager han strax stillede til min Raadighed. Fra Christiania Skoles Arkiv fik jeg derhos nogle Data om hans tidligere Ungdom. Disse Ting vil man her finde udgivne til et ringe Tegn paa, at Christian Colbjørnsens Navn dog endnu erindres ogsaa i hans Fødeland.

I.

Den berømte norske Familie Colbjørnsen, en Gren af den talrige og anselige Arneberg-Æt i Solør,[1] nedstammer, som bekjendt, fra Sognepræsten til Sørum Colbjørn Torstenssøn, der døde 1720 i en Alder af nogle og niti Aar og, efter Biskop Herslebs Vidnesbyrd, var „den største Bjørneskytter i Norge paa sin Tid". Hans Sønner Hans og Peder og hans Datter Anna, Mag. Jonas Ramus's Hustru, ere noksom bekjendte. En tredie Søn, Jacob, som blev Landmand i sin Fødebygd paa Gaarden Nordre Sørum, en Parcel af det gamle Herresæde, som engang havde tilhørt Hafthorssønnerne, Hr. Jon Marteinsson, Hr. Sigurd Jonssøn og andre fremragende Medlemmer af den senere Middelalders Aristokrati, henlevede sit Liv mere i Ubemærkethed. Denne Jacobs Søn Colbjørn Colbjørnsen beboede ligeledes Sørum Gaard, men drev det dog til at blive Regimentskvartermester, i hvilken Egenskab han døde 1761 i Holsten, hvor dengang en stor Del af Rigernes Stridskræfter var samlet. Det er ved hans Sønner, at Ætten har vundet sin største Glands. To af disse naaede som Jurister og høitstaaende

[1] Se om de to Grene af denne Æt, der kalde sig Arneberg og Arntzen, W. Lassens Norske Stamtavler, B. I.

Embedsmænd en saa stor og velfortjent Berømmelse, at man har betegnet dem som „det vigtigste Tilskud, Norge har ydet til Fællesstatens civile Embedsstand". En tredie Broder har en agtet Plads mellem Samtidens Digtere.

Af Christiania Cathedralskoles Protokoller meddeles følgende Data om Brødrenes Skolegang.[1]

I Februar 1758 indsatte Regimentskvartermester Colbjørnsen i Skolen Sønnerne Jacob Edvard, der fik Plads som No. 10 i Mesterlectien, Peder,[2] der blev den 3die i anden (nederste) Lectie, og Christian, der blev den 4de sammesteds. Endnu i samme Aar (Juni 1758) indsattes den fjerde Broder Edvard Røring Colbjørnsen (født efter Protokollen 3die Oktbr. 1751) i samme anden Lectie. Christians Fødselsdag, der almindelig angives at være 29de Jan. 1749 (altsaa samme Dag og Aar som Christian den syvendes Fødsel), anføres i Skoleprotokollen at være 1ste Febr. s. A. Som bekjendt var den lærde Skole i hin Tid en ligefrem mild Stiftelse, hvor der ikke var Tale om Skolepenge, hvorimod i de rigere Skoler, som Christianias, samtlige Disciple oppebare nogle Beneficier. Dette var da ogsaa Tilfælde med de unge Colbjørnsener, der nød dels nogle Kostpenge af det ophævede Communitets Fond, dels nogle andre smaa Stipendier.

Det var i en glimrende Periode for Christiania Skole, at Colbjørnsenernes Skolegang indfaldt, thi i hine Aar

---

[1] Efter min Opfordring har Stud. philol. Otto Müller vist mig den Velvilje at gjennemgaa Protokollerne og deraf uddrage de her benyttede Notitser.

[2] Denne Peder, som ikke opføres i Moes Slægtregister (Aktstykker til den norske Krigshistorie under K. Frederik IV, Chra. 1838) angives at være født i Novbr. 1747. Han naaede ikke frem til Universitetet, da han, som noteret i Skoleprotokollen, „druknede i Isen paa Fjorden ved Christiania den 3 Marts 1764".

udgik derfra foruden dem Mænd som Brødrene Joh. Herman Wessel og O. Chr. Wessel, Latineren Søren Monrad, B. D. Prahl, O. G. Meyer, Edvard Storm[1] og flere andre mærkelige Disciple. Rector var den udmærkede Skolemand, Thrønderen Jacob Peder Hersleb,[2] en Brodersøn af Sjellands Biskop, og Conrector (siden 1754) Søren Seerup Monrad[3] (en fjernere Slægtning af den nysnævnte S. Monrad).

I 1760 afgik Jacob Edvard til Universitetet, og i 1767 ligeledes Edvard Røring Colbjørnsen. Derimod forsvinder Christian Colbjørnsen af Protokollen med 1763; i 1764 savnes han nemlig i Fortegnelsen over Disciplene. Han var i Mai 1762 bleven „transfereret" til 5te (næst-

[1] Edvard Storm var Colbjørnsenernes Sødskendebarn (Mødrene Søstre). Paa samme Maade var ogsaa Biskop P. O. Bugge deres Fætter. Om nogen nærmere Forbindelse mellem ham og disse norske Slægtninge ved jeg Intet. Vist er det ialfald, at P. O. Bugge ikke skyldte sin Fætter Colbjørnsen, dengang endnu Deputeret i Cancelliet, sin Bispestol, men at det var Colbjørnsens Antagonist paa den Tid, Cancellipræsidenten Frederik Moltke, der var hans Mæcenas (M. Birkeland, Bidrag til Norges nyere Historie, S. 40), hvorfor Biskopen ogsaa opkaldte en siden bekjendt Søn efter Moltke.

[2] Se om Hersleb foruden andre Skrifter bl. a. C. B. Dunker, Gamle Dage. S. 68—69 og G. L. Baden, Bidrag til Prof. J. Badens Levnet o. s. v. S. 59—60.

[3] Han havde før sin Ansættelse været Professor J. P. Anchersens Amanuensis og boet i hans Hus. „Jeg har," skriver Anchersen i 1754 til Grev J. L. Holstein, „aldrig havt eller faar hans Lige udi Solidité, Accuratesse, Arbeidsomhed og Modestie, saa at, om jeg var i Stand dertil, beholdt jeg hannem hos mig, til at han kunde blive min Successor". I 1756 bemærker Anchersen i en Indberetning til Holstein om Udfaldet af Examen artium: „Christiania Skole kommer sig brav, siden de have faaet Conrector Monrad". (Breve i det Ledreborgske Bibliothek).

øverste) Lectie. Som Vidnesbyrd faar han hvert Aar (det sædvanlige): „Godt Haab“.

Han var, som anført i 1761 bleven faderløs. Moderen, Anna Dorothea Røring, en Sorenskriverdatter fra Øvre Romerike, har kvitteret for hans Kostpenge og formodentlig som Enke boet i Christiania med sine Børn; hun døde 1773. Nærmere Oplysninger om Grunden til Udtagelsen savnes, men man erfarer, at en høitstaaende Embedsmand i den følgende Tid antog sig Christian Colbjørnsen. Dette var daværende Amtmand i Oplandene Christian Petersen,[1] gift med en Datterdatter af Jonas Ramus og Anna Colbjørnsdatter og saaledes fjernere besvogret med Familien. Siden det netop var denne Broder, som Amtmanden antog sig, kunde man maaske formode, at han er opkaldt efter ham. I en Nekrolog heder det, at Petersen „optog Chr. Colbjørnsen i sit Hus med faderlig Ømhed og gav ham Adgang til at arbeide paa sit Kontor“, hvorved han „tidlig vænnedes til Embedsforretninger, imedens han fortsatte sine Studier uafbrudt.“[2] En Ansøgning fra Colbjørnsen, som nedenfor vil findes aftrykt, gjør det utvivlsomt, at han ved 1768 har fulgt Petersen til Bergen og der erhvervet sig det Kjendskab ogsaa til

[1] Christian Petersen var født i Helsingør 27de Decbr. 1701, blev 1722 Regimentskvartermester ved 1ste Oplandske Regiment, 1735 charakteriseret Capitain af Infanteriet, 1741 Zahlkasserer i Christiania, 1748 char. Oberstlieutenant, 1760 Amtmand over Oplandene, 1766 Etatsraad, 1768 Stiftamtmand i Bergen, 1772 entlediget. Han døde 19de Sept. 1775 og begroves i Vor Frelsers Kirke i Christiania 5te Oktbr. s. A. Gift 20de Mai 1737 med Anna Michelsen („Ramus“); af 12 Børn overlevede 2 Sønner (af hvilke Kammerherre J. D. F. Petersen var Medlem af Eidsvoldsforsamlingen 1814) og 4 Døtre Faderen. (Efter Chra. Intelligents-Sedler 1775, No. 41).

[2] Dansk Lit. Tidende for 1814, S. 728.

Norges Vestland, som han siden ved given Leilighed paaberaabte sig.

Fra Slutningen af 1771 haves nedenstaaende Brev fra J. E. Colbjørnsen til hans Moder, der baade i og for sig er af Interesse og tillige særlig her vedkommer os, fordi det omtaler den unge Christian Colbjørnsen, der ved denne Tid altsaa synes at være kommen til Kjøbenhavn. Brevet lyder saaledes:

„Allerkiæreste Mama!

Jeg takker hiertelig for det tilsendte. Mama maae ej fortørnes over, at jeg i saa lang Tiid ej har skrevet. Det giør mig ondt om Mama har troet, at Misfornøyelse, eller Utaknemmelighed har været Skyld deri, da Gud veed, at saadant har været langt fra mig.

Aarsagen har været til Deels, at mine mange Forretninger giver mig kun liden Tiid, deels har jeg ej vildet skrive, saa længe min Skiæbne endnu var uvis; Thi saa længe Forandringen med Høyeste Ret var uafgiort, vidste ingen hvad han var, eller skulle blive; Nu er det da, Gud skee Lov regleret, og alle Ting i Orden, saa at den Frygt og Uvished er forbi: Der har ellers 2 Gange været mig proponeret, om jeg vilde tage imod at blive Professor juris, først her i Kiøbenhavn, da Professor Dons kom ind i det Danske Cancellie, siden i Sorøe, da Professor Erichsen kom ind i Rente-Kammeret: For den første af disse Poster var den visse Gage 400 Rdl. og i den anden 600 Rdl. foruden frit Huus, og paa begge Steder kunde vel det uvisse af Collegia og andet udgiøre alt med den visse Gage 1000 Rdl., men jeg refuserede begge Deele: Imidlertiid staaer begge disse Embeder endnu ledige: Nu bliver der uden Tviil oprettet et nyt Academie udi Christiansand, hvor jeg og kunde blive emploieret, som Professor, om jeg havde Lyst. Men jeg er nu fornøyet i det Embede, jeg har.

Min Broder Edward angaaende, da skriver jeg ham til med denne Post, at jeg til Paaske vil tage ham til mig, da han hos mig skal have frit Kammer, Kost, Brænde, Lys, Opvartning og alle Ting, da jeg desuden nok skal skaffe ham saa meget at fortiene, at han rundeligen skal kunde klæde sig, saa at hans Rejse ej skal koste Mama en Skilling. — Christian havde jeg ogsaa længe siden taget til mig, dersom jeg ey havde vidst, at han var en slet Husholder, og at det ej var mig muelig endnu, at fournere saameget, som han ville depensere.

Men saasnart mine Indkomster bliver derefter, skal det skee: Da jeg med Guds Hielp haaber, at mine Omstendigheder herefter skal tillade mig at hielpe mine Søskende; Thi hidindtil har jeg ej kundet fortiene uden for mig selv.

Herr Ulrich Røring angaaende, da kan han ej blive frie for at betale Gielden, skiønt den er over 20 Aar, da Mama har et seenere Brev fra ham, hvori han forpligter sig at betale. Jeg haaber, at jeg til Sommeren skal faae noget udpresset af ham.

Fra det Skarn Hellik Bakke har jeg endnu ej faaet en Skilling, endskiønt jeg har givet Hr. Devegge Fuldmagt at imodtage det halve, om det strax kunde faaes, hellere, end at miste alt. Vær saa god at høre hos Devegge hvordan det bliver dermed.

Den største Fortred, som jeg har ved Advocaturen er, at jeg saa langsomt faaer de Penge ind, som jeg fortiener, helst de, jeg skal have fra Norge. — — — —

Jeg henlever med taknemmeligst Hengivenhed

Hierte Mamas
lydigste Søn og Tiener
J. E. Colbiørnsen.

Kiøbenhavn d. 30te
Novembr. 1771.

P. S. Mine Søstre hilses kiærligst."

I 1773 finde vi Chr. Colbjørnsen i Kjøbenhavn, hvor han dog visselig allerede forinden maa have opholdt sig i nogen Tid. Thi i hint Aar blev han først indskreven som Student den 17de Juli, tog derpaa 2 Dage senere juridisk Examen med Laudabilis og blev saa den 11te Novbr. Advocat, eller, som det nok officielt hed, Procurator ved Høiesteret. Det var en Selvfølge, at Broderen Jacob Edvard, der netop i samme Aar fra Advocat blev Professor juris, blev hans Lærer i Lovkyndigheden, og det har da vel ogsaa været ham, der har skaffet ham Ansættelsen ved Høiesteret i den efter ham selv ledigblevne Plads.[1]

Christian Colbjørnsen har altsaa egentlig aldrig ført, hvad man kalder et Universitets- og Studenterliv, og neppe nogensinde erhvervet, hvad man forstaar ved akademisk og lærd Erudition.[2] Netop paa den Tid, han tog sin Examen, begyndte det norske literære Selskab at florere i Kjøbenhavn. Broderen Edvard Røring Colbjørnsen, den senere vestindiske Regjeringsraad, har staaet i nogen Forbindelse med dette Selskab, og hans smukke og lovende Digt „Det norske Foraar" er optaget i dets „Samlin-

[1] Astræa, udg. af Schlegel, IV. S. 378. I „Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn" udgivet af S. Soldin, 11te Aarg. (1814), No. 102 heder det i Anledning af Chr. Colbjørnsens Død: „Han saavelsom hans afdøde Broder, J. E. Colbjørnsen, kom som to ganske uformuende unge Mennesker her til Kjøbenhavn". Om J. E. Colbjørnsen vides det, at hans norske Landsmand, den rige Generalmajor Johan Fred. Classen, det store Fideicommis's Stifter, understøttede ham i hans Studenterdage. C. Nyrop, Johan Frederik Classen, Kbh. 1887, S. 262.

[2] Dette var da ogsaa noget, som hans Modstandere ikke glemte at bemærke, f. Ex. J. K. Høst, der omtaler ham med liden Sympathi i sine „Erindringer om mig og mine Samtidige". Kbh. 1835, S. 161.

ger". Men Christian Colbjørnsen, der blot 24 Aar gammel begyndte sin Bane som Advocat, synes at have staaet aldeles udenfor denne Kreds af Landsmænd. Der kjendes vistnok heller intet Spor til, at han senere har besøgt sit Fødeland. Hans Fader var jo forlængst død, Moderen bortkaldtes i 1773, og hans to gjenlevende Brødre vare som han selv komne bort fra Norge. Men om sin Kjærlighed til Fødelandet har han givet smukke Vidnesbyrd gjennem sit hele Liv, og ikke mindst endnu i sit sidste Leveaar 1814. Jeg sigter til hans mærkelige Breve til Christian Frederik, hvem han synes at have staaet meget nær, og af hvilke man faar det skjønneste Indtryk af hans levende Interesse for Norges Vel. Han nærede i Begyndelsen et Haab om, at det skulde lykkes Christian Frederik at grunde et eget norsk Kongedømme. Men den kloge og erfarne Statsmand indsaa snart, at ligeoverfor Europas enstemmige Vilje var Modstand haabløs, og i samme Øieblik begreb han, at hvad der nu maatte arbeides for, var at opnaa de bedst mulige Betingelser i en Forening med Sverige. Den 19de Mai 1814 — samme Dag, som Christian Frederik aflagde sin Kongeed og opløste Rigsforsamlingen — skriver den gamle Nordmand Colbjørnsen saaledes til ham: „Søg derfor, min naadigste Herre, at tilmægle dette tro Folk de bedste Vilkaar, der nu (maaske aldrig siden) kunne erholdes som et føderativt Rige med Sverige. Aldrig har da nogen gavnet Norge saa meget, som De. Da skal jeg velsigne Dem fra min Grav!" [1]

---

[1] Yngvar Nielsen, Bidrag til Norges Historie i 1814, II, S. 19, Christian Frederiks Svar læses i K. Christian VIII's Dagbog fra Regenttiden i Norge, udg. af A. Ahnfeldt, S. 146—147.

Denne sin Grav stod Colbjørnsen nu nær. Thi „Natten mellem den 16de og 17de Decbr. 1814 døde han efter langvarige og smertefulde Lidelser.“ [1] Han efterlod 4 Døtre, men ingen Sønner.

II.

Der har dog i Colbjørnsens Liv været en Tid, da han ønskede at vende tilbage til Norge som Amtmand. I 1778 søgte han om et Embede som saadan i Stavanger. Man kan kun glæde sig over, at denne Plan ikke realiseredes, thi hvad han havde kunnet udrette i en provinsiel Virksomhed i Fødelandet, vilde kun have havt lidet at betyde imod, hvad han siden kom til i Danmark at virke til begge Tvillingrigers Ære og Gavn. Men Ansøgningen er meget karakteristisk og fortjener derfor vel at kjendes.

Han meldte sig altsaa i 1778 til Stavanger Amt, som dog ikke endnu var ledigt, hvorfor han altsaa kun ansøgte om i Tiden at succedere den fungerende Amtmand W. M. Scheel. Han anfører her, at, skjønt Medborgeres Tillid havde gjort det Embede, han for nærværende Tid beklædte, til det fordelagtigste, han kunde ønske sig, forbød hans Helbred ham dog aldeles længere at forblive i denne Post, da den Bevægelse, hans Blod sattes i, „saa ofte han talte offentlig, forøgede hans Gigtsvaghed, saa at han daglig, efter at have talt i Høiesteret,

---

[1] Kjøbenhavns Skilderie l. c. I Danske Samlinger, 2. R. III, S. 165 berettes, at Colbjørnsen døde i det ham selv tidligere tilhørende, men dengang bortsolgte Holsteinske Palais i Stormgaden, „ifølge Traditionen i det største af den vestre Sidebygnings Værelser paa første Sal.“

maatte udstaa de bitreste Smerter.“ Han fortsætter: „Den lokale Kundskab, jeg har om dette Sted i Særdeleshed, gjør, at jeg kunde bruges der med større Nytte, end andensteds.“ Videre paaberaaber han sig sin „Kundskab om Lovene, om Norges Øconomie, dets Handel og dets Indbyggeres Tænkemaade.“ Tilsidst udtaler han: „Jeg skal ikke anføre som et Argument, at adskillige af mine Forfædre har havt Leilighed til at opofre deres Blod og deres Formue (der ikke har været ubetydelig) til Fædrenelandets Tjeneste. Deres Kongers Naade og deres Medborgeres Erindring belønner dem for dette.“

Ansøgningen har følgende egenhændige Paategning: „Skal forestilles. Christian Rex“. Den er vedlagt en Skrivelse med Guldbergs Haand, dateret Fredensborg d. 6. Oct. 1778 og undertegnet af Arveprindsen, hvoraf dog kun Begyndelsen hører hid: „Til det kongelige Rentekammer. Da Justitsraad Colbiørnsen er en bekiendt duelig Mand: saa kunne der være Grund nok til, at ham tilstaaes det ansøgte . . . . . Friderich“.

Tre Aar senere (1781) søgte Amtmand Scheel i Stavanger Afsked mod at nyde af Kongens Kasse 500 Rdl. aarlig, indtil han kunde opnaa andet Embede. Colbjørnsens Ansøgning blev da fremdragen i Rentekammeret, og det er muligt, at Kongens Paategning hidrører fra dette Aar. Men Colbjørnsen maa imidlertid have opgivet sine Amtmandstanker. I Mellemtiden var han (1780) bleven Kammeradvocat, og hans Indflydelse og Betydning var Aar for Aar tiltaget.

III.

Som Advocat eller „Procurator“ nød Chr. Colbjørnsen som bekjendt den høieste Anseelse og den stær-

keste Søgning, da han i en mærkelig Grad forenede Skarpsindighed og Veltalenhed. Rahbek har paa sin Maner udtalt Samtidens Dom, naar han siger, at han „var lige Mester i Epigrammet og Panegyriken, lige øvet i at svinge Lynstraalen og slynge Blomsterkrandse". Og paa et andet Sted kalder han ham „Demosthenes Colbjørnsen, med den Gracchus-Ild, det mirabeauske Vid, den demostheniske Veltalenhed, den mangesidige Sagkyndighed, den Normandsiver for Frihed og Ret".[1] Han synes i hine Aar at have samlet Formue, da han sees at have besiddet store faste Eiendomme.[2]

Efter at have opgivet Planen om at vende tilbage til Norge som Amtmand besluttede imidlertid Colbjørnsen, udentvivl af de ovenfor af ham selv omtalte Helbredshensyn, at træde ind som Assessor i Høiesteret, naar Anledning dertil gaves. Han fik ogsaa 1783 Løfte om „at nyde Anciennetet til Sæde og Løn" som Høiesteretsassessor ved forefaldende Ledighed, naar han forinden maatte opgive Advocaturen, et Tilsagn, der indeholdt en større Begunstigelse end de sædvanlige Expectancer. I Juni 1785 ophørte han saa med sin Advocatvirksomhed og levede nu en Tid som privat Mand, indtil han den 10de August 1787 opnaaede det ham i Udsigt stillede

---

[1] Erindringer, III. S. 111. Her findes overhovedet Colbjørnsen oftere nævnt, f. Ex. IV. S. 144, hvor han kaldes „alle Nordmændenes Skytsguddom".

[2] Om Høiesterets-Procuratorernes økonomiske Vilkaar paa den Tid se S. Vedel: Den dansk-norske Høiesterets Historie, S. 335. Man ser af dette Skrift, at det var et ganske lidet Antal Advocater, paa hvis Hænder de lucrative Sager vare samlede, medens de øvrige havde det temmelig knapt. Om Colbjørnsen som Defensor for M. de Beringskiold (1781) se Joh. Grundtvig i Dansk hist. Tidsskrift, 5. R. I. S. 275.

Sæde i Retten.[1] Kun ganske kort varede imidlertid for denne Gang hans Virksomhed som Høiesteretsdommer, thi allerede Aaret efter blev han Deputeret i det danske Cancelli.

Ved denne Tid falder hans Virksomhed i Landbosagen, hvorom her kun henvises til Professor Holms ovennævnte Festskrift. Det har sin store Interesse, at en Nordmand, som i sit Fødeland havde været vant til at se Bønderne i Besiddelse af den Frihed, som deres danske Standsbrødre savnede, kom til at øve en saa afgjørende Indflydelse paa disse sidstes Emancipation. Men, ligesom man ikke maa overdrive Skildringen af de danske Bønders Undertrykkelse, saaledes maa man heller ikke tænke sig de norske „ædle, kraftige og oplyste Odelsbønders" Vilkaar altfor frie og misundelsesværdige. Herom har man fra Colbjørnsens egen Haand nogle ret mærkelige Ytringer i et senere af ham udgivet Skrift: „Et Par Ord til Oplysning af de udkomne Breve fra Riegels til Heiberg" (Kbh. 1797). Det heder her: „Man kan ikke uden at fornegte Sandhed imodsige, at Forordningen af 9de August 1754 i Forening med Land-Milice-Anordningerne for Norge stavnbinder Bondestanden i dette Rige og underkaster den en saa vilkaarlig Behandling, at samme ei kan bestaae med sand Borgerfrihed."[2]

I 1789 finde vi Colbjørnsen paa en Forretningsreise i Jylland som Medlem af en kongelig Commission.[3] Fra dette hans Ophold er jeg saa heldig at kunne meddele det nedenstaaende interessante Brev. Det er skrevet til

[1] Se Vedel, l. c. S. 364—365.

[2] Cfr. J. Chr. Berg, Historisk Underretning om Landeværnet. Chra. 1830, S. 58.

[3] Cfr. A. F. Bergsøe, Grev Reventlows Virksomhed, I. S. 242.

Colbjørnsens norske Landsmand Carsten Anker, paa den Tid Conferentsraad og Deputeret i Bergverkscollegiet. Bekjendtskabet med den omtrent jevnaldrende Anker, der sees at have været meget intimt, er neppe stiftet i Norge, men snarere efter at de begge vare bosatte i Kjøbenhavn. Brevet lyder — med Udeladelse af et Par, lidet betydelige, men særdeles fidele Linier — saaledes:

„Tak, bedste Ven, for den Godhed, hvormed Du hjelper min Engelke[1] tilrette i Raad og Daad ved Indretningen og Distributionen af Værelserne i vort nye Logis. Mig synes, den kan ei være bedre end efter dit Forslag, og jeg er lidt stolt af, at dette stemmer overeens med min egen Idée. Jeg har skrevet min Kone til, at jeg overlader alt til hende og Hans Excellence, hendes Geheime-Raads Befaling. Du kunde ikke, kjæreste Ancher! give mig en behageligere Tidende, end den, at din fromme Hetchen og din raske Erich[2] befinde sig vel.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Det er ret en styg Historie, Grev Schach har havt. Man fortæller herom Omstændigheder, som gjør den i mine Øine gyselig. Der siges, at den dræbte har flygtet og bedet forgjeves for sit Liv. Det er ubegribeligt for mig, hvorledes man kan myrde et Menneske, som flyer. Men jeg haaber, endeel af det, her siges, er Løgn, endskjønt det er bygget paa omstændelig Fortælling i Breve fra Kjøbenhavn, hvoraf jeg har seet 2.

Vort Arbeide gaaer frem med utroelig Orden og Roelighed. Jyderne ere særdeles gode Folk og kan godt

---

[1] Colbjørnsens anden Hustru, Engelke Margareta Falbe, var Søster af den som norsk Statsraad afdøde H. H. Falbe og Datterdatter af Stiftamtmand Hagerup i Christianssand.

[2] Ankers Hustru, Hedevig f. Wegener, og hans ældste Søn, siden Generalmajor i Norge.

fatte alt, hvad man forklarer dem. Forskjellen imellem disse og Sjellænderne er mærkelig baade paa Legeme og Sjæl. Vi have udtaget Recruter til Garden af Ungdommen her, som Norge skulde være stolt ved at have frembragt. Hvad siger Du om 20 Aars gamle Drenge paa 70, 71 og 74 Tommer?

Geheime Raad Guldberg har været her siden Søndag, men reiser idag til Aarhuus igjen. Han er aldeles uforandret og ret munter.

Jeg spiste sidste Mandag og skal atter imorgen spise hos det fyrstelige Herskab, som opholder sig i Horsens isteden for at regjere i Rusland.[1] Disse mærkelige Personer have mere Verden (det er at sige utvunget Væsen), end man skulde forestille sig, men de forstaae intet uden Russisk og have intet læst i Verden uden Bønne-Bøger, hvilket endnu er deres eneste Lecture. For Resten er der stærk *etiquette* ved dette Hof, men man spiser godt og er saa munter, som man gider, ved Bordet.

Hvad siger man i K.havn om Prindsen af Hessens Høst-Champement? Her er man hverken tilfreds med hans Sommer-Cantonneringer og Landsoldaternes Promenader paa 30 à 40 Mile eller med hans Champements paa 18,000 Mand midt i Høsten. Vore Provincial-Politici paastaae, at det er den første Lyst-Leir, der har været

[1] Som bekjendt blev i 1780 fire Søskende (2 Prindser og 2 Prindsesser) af den ulykkelige, i 1741 dethroniserede og i 1764 dræbte „Keiser Ivan VI (IV)", efter Overenskomst mellem den russiske og den danske Regjering fra Øen Kolmoguri ved Archangel sendte til Horsens, hvor det tillodes dem at føre et standsmæssigt Liv. Foranledningen til dette Arrangement var den, at Enkedroning Juliane Marie var de ulykkelige Fyrstebørns Faster. Den længstlevende af disse, Prindsesse Catharina, døde 1807. De nyeste Oplysninger om dette russiske Hof i Horsens haves i Historisk Arkiv, 1874, II. S. 107 fgg. og 1875, I. S. 476.

holdt midt i Høsten. Jeg troer, at dersom denne Mand kommer til at faae Tømmer, kjører han os i den samme Møding, hvor Kaaberstykket lader Hendes moscovitiske Majestæt kjøre Hans Keiserlige Wienske Majestæt paa en Skub-Karre.

Mig synes næsten allerede at see os i bemeldte Møding, men endog der skal jeg altid være

din
hengivneste Ven
og ydmyge Tjener
Colbiørnsen.

Kys din værdige Frues Haand fra mig og bevidne hende min Ærbødighed.

Ifald de gode og værdige Folk paa Fridrichsdahl[1] skulde erindre min uvigtige Person, saa beder jeg Dig sige dem alt, hvad Du veed jeg føler for dem af Høiagtelse og Hengivenhed.

Apropos! Jeg hører, man giver mig 30 Rd. daglig i Diet- og Reise-Penge. I dette Liv faaer jeg ikkun de 4 Rd.; de øvrige 26 anvises formodentlig til Betaling i det andet Liv. I saa Fald ønskede jeg dem i Banco Sedler, thi disse kunde vel ikke blive gangbar Myndt paa det Sted, hvor man steger Æbler i Vinduerne. Jeg blev altsaa derfra. Gjør Du det samme og lev vel.[2]

Høivelbaarne Herr Conference Raad Ancher,
Deputeret i Bergverks Directorio. til Kiøbenhavn.

[1] Dette Sted eiedes da, som fremdeles, af den grevelige Schulinske Familie.

[2] Med Hensyn til disse frivole Ytringer kan henvises til Jens Møller, N. E. Balles Levnet, S. 266 fgg., hvor Oplysninger findes om Colbjørnsens religiøse Standpunkt. Cfr. L. Koch, Biskop N. E. Balle, S. 115.

IV.

I Cancelliet blev Colbjørnsen allerede Aaret efter, at han var indtraadt i dette Collegium, Generalprocureur og vedblev (tilsidst som første Deputeret) i denne Stilling, indtil han i 1802 tiltraadte sin sidste Stilling, Justitiarii-Embedet i den dansk-norske Høiesteret. Ved hans overordentlig store Virksomhed i Cancelliet som Retsvæsenets Reformator er der i disse aphoristiske Meddelelser ikke Hensigten at dvæle. Her skal kun meddeles en Brevvexling af 1797 mellem ham og Stiftamtmand F. J. Kaas i Christiania og Svogeren Justitiarius i Overhofretten Bull angaaende den i samme Aar gjennemførte Forandring af Norges dømmende Institutioner. Saavel Kaas's og Bulls Forestillinger som Colbjørnsens Svar ere ikke umærkelige. Med Hensyn til Kaas, der, som det synes, er den egentlige Concipist af den omtalte Forestilling, er det værd at iagttage, i hvilken Grad han, skjønt dansk Adelsmand, har tilegnet sig Datidens norske Tænkemaade. Han havde da ogsaa i lang Tid levet i Norge, havde gjort et fordelagtigt Giftermaal og faaet store Eiendomme her og har maaske havt til Hensigt at forblive her i Landet. Det tør muligens være mere end blot smukke Ord, naar han i 1814 skrev til Agent Jacob Nielsen i Christiania: „De kjender mig og maa forstaa, hvordan jeg har været tilmode ved de Hændelser, som have rystet mit Fædreland. — — Om ikke Pligten bandt mig til min Konge, skulde ingen Ting hindre mig fra at dele Skjæbne med mine kjære Nordmænd med Liv og Sjel til min sidste Stund.“ [1] Mærkes kan det forøvrigt ogsaa, at J. R. Bull, med hvem Kaas her optræder i Fællesskab og Enighed, af ham faa

---

[1] Y. Nielsen, Breve fra Grev H. H. v. Essen til Carl Johan. Chra. 1867. Indledningen, S. XX.

Aar i Forveien (1793) i en fortrolig Skrivelse til Joh. v. Bülow var bleven omtalt som „anstukken af den nyere Philosophi", ja endog som en af de „mere farlige" af den Slags Folk i Christiania.[1] Dette har dog vel neppe havt stort at betyde, siden Bull Aaret efter fra Assessor var bleven befordret til Justitiarius og stedse har bevaret Anseelse som en af Statens troeste Embedsmænd.

Kaas's og Bulls Forestilling lyder saaledes:

„I Anledning af det os tilstillede Udkast til en Forordning, hvorved der beskikkes Stifts Ober Retter i Norge m. v., frembyder sig følgende Bemærkninger, som vi hermed underkaste vor gode Vens indsigtsfuldere Bedømmelse.

ad § 3. Er ikke den her bestemte Tid for kort? Man maa betragte:

a) At en saadan Hovedforandring ey saa letteligen organiseres og sættes i Virksomhed.

b) At de forskiellige Retters Membra skal samles fra langtbortliggende Egne,[2] hvor de med Familie ere boesadte, var det da ikke alt for haardt at ville i en Hast oprykke

[1] Af J. v. Bülows Papirer, udg. af L. Daae, S. 125.

[2] Udkastets § 3 foreslog, at de nye Overretter skulde træde i Virksomhed før Begyndelsen af Octbr. 1797. I § 13 hed det: De Laugmænd, som udnævnes til Assessores i Overretterne, skulle, saalænge de forblive i dette Embede, beholde de samme Indkomster, som de nu nyde af deres Laugstoles Distrikter baade i Hensigt til judicielle og extrajudicielle Forretninger, være sig: for Stevningers Udstedelse, Sagers Behandling og Paakjendelse, Documenters Thinglysning, Laugrettes Eeds Imodtagelse (hvilket sidste forrettes af Sorenskriverne paa den Maade, som Sportel Reglementets 22 § foreskriver), Opbudsmænds Udnævnelse m. v. Heraf følger altsaa, at Raadstueskriverne, (som ad interim ere beskikkede til Secretærer i Overretterne) ikke imidlertid tilkommer anden Løn for det Skriveri, der hidindtil af Laugmændene selv ved deres egne Laugthingsskrivere har været besørget, end det, disse sidste

disse fattige Diævler — thi fattig er enhver Embedsmand — og jage dem med Kone og Børn 30, 40 à 50 Miile bort til et fremmed Sted, hvor de saaledes bindes til Forretninger det heele Aar igjennem, at de maa opgive alt Haab om at komme tilbage for at see Gods og Eyendom udbragt paa en nogenlunde taalelig Maade.

c) Sagernes Antal have i dèn seenere Tid saaledes forøget sig ved Overretterne, at man nesten kan regne dem for 3 ja 4 dobbelt mod forhen, og dertil er Aarsagen den: at Ford: af 3 Jun: f: A: har fremdrevet alle gamle Sager og befordret de nyeres hastigere Endskab — betænk — alleene ved Overhof Retten staaer ved denne Sessions Slutning over 150 Sager, hertil kan man vist regne 60 à 70, som èndnu vil blive indstevnte i Aar foruden 300 Sager fra Stiftets 4re Laugdømmer. — Hvorledes skal Stifts Retten i Aggershuus faa Ende derpaa, naar man tillægger hvad daglig indkommer? Den vil faae meere Arbeide end den kan bestride — Parterne vil klage over Ophold, og Høyeste Ret vil inden kort Tid skrige høyt, thi nu vil enhver Part ved alle disse Sager søge derhen, deels fordi han i Begyndelsen liden eller ingen Tillid vil have til disse nye Retter, deels fordi Udgifterne ved Processen ere saa meget lettede for ham, at han fristes til at vove sin Sag for Høyesteret. — Erfarenhèd lærer derimod, at neppe $^1/_4$ Part af O: H: Rets Domme hidindtil ere appellerede.

Paa disse Grunde skulle vi troe det gavnligt, at Forordningens Iverksættelse endnu blev udsat et Aar, derved opnaaede man, at den største Mængde af de omtalte Sager bleve paadømte; at de til Assessores i disse Retter beskikkede kunde have Tid til at bringe sine huuslige Affaires i Orden, og Stiftamtmændene til at organisere disse Retter. — Skulle

derfor have nydt." I § 14 var foreslaaet, at de øvrige Assessorer skulde sættes paa fast Løn og alle Laugmandssportler indgaa i Kongens Kasse, eftersom de daværende Indehavere afgik.

De derimod være af en anden Meening og troe Retterne til første Octbr: maatte tage sin Begyndelse, da spørges:

1mo. Om Korsmisse Laugting, som begynder 14 Septb:, skal afholdes?

2do. Om Ov: H: Retten ikke kunde befales at vedblive denne Session i det mindste til ultimo August:?

ad § 8. Da Sagerne for Aggershuus Stifts Ret altid vil blive 4re dobbelt mod de Andre, hvoraf følger, at Retten her uafbrudt maa holdes heele Aaret igjennem, saa ville det være til megen Lettelse for Assessorerne, om det blev fastsat, at 3de ligesom i de andre Stifter kunde sætte Ret og afsige Dom. — Dette ville endog fra en anden Synspunkt være meget gavnligt; thi da det meget ofte vil hændes, at 1, 2 eller Fleere have lovligt Forfald, saa vil man i Tilfælde at 5 Assessorer ere fornødne, ligesaa ofte blive sat i Forlegenhed for at udfinde beqvemme Mænd til at indtræde paa den vacante Plads. — Naar man undtager Præsidenten og General Auditeuren — som maaskee vil som militair Embedsmand frabede sig Constitutionen, saa veed jeg ingen Embedsmand, forsynet med de Qvalitæter, der fordres hos Ov: Dommeren, at constituere. — Det samme vil møde paa andre Steder, altsaa er det fornødent at faae afgiort, hvorledes den constituerede i Henseende til Examen bør være qvalificeret.

Enhver vil vist trykke sig for at modtage Forretninger, som ere hans Embede uvedkommende, og for hvilke han ikke lønnes, han vil derfor altid udfinde en antagelig Aarsag til at undskylde sig, naar han constitueres. Hvorledes skal Stiftamtmanden i dette Tilfælde forholde sig? Inqvirere om Aarsagernes Gyldighed og hver Gang indgive Besværing til Canc: er i høyeste Grad odieust, og har man ikke Baand paa dem, kommer Retten hver Uge til at standse. — Vi troe derfor visse Embedsmænd burde ordentlig beskikkes til surnumeraire Assessorer, saasom Gen: Auditeuren, som dog har lidet eller Intet at bestille, samt de af Raadstuens Membra, der ere examinerede.

ad § 10. Skal Justitiarius paategne Documenters Tinglysning og Attester af Pantebogen, m: m: Saadant, eller skal dette skee af Secretairen? Det sidste synes vel meest passende (see imidlertid vor Anmærkn: ved 19 §).

ad § 12. Her i Christiania og saavidt vi veed ligesaa i Tronhiem og Christiansand ere Raadstueskriverne tillige Byeskrivere foruden nu at disse Mænd allerede ere saa meget bebyrdede med Forretninger, at de neppe vil kunde paatage sig selv at bestride Secretariatet, som især her paa Stedet vil give ret meget at bestille, saa kunde der vel og spørges, om det var rigtigt, at den samme Mand, der forretter Skrivertienesten ved Underretten, ligesaa skulle giøre det ved Overretten?

ad § 13. Ved denne § kunde der være endeel at sige, naar kun Tiden tillod os ret udførlig at behandle denne Materie — men Følgende vil vi dog bede Dem, kiere Ven, og det ret indstændig, at tage i Overveyelse.

Alle Laugmænd vil, om det herved skal have sit Forblivende. skrige høyt, og det med god Grund. — Ved Forliig: Commissioners Indretning, og især ved Forord: af 3 Jun: f: A: have disse Embedsmænd tabt en betydelig Deel af sine Indkomster sc: den halve Deel af Laugrets Eeden bortfalder, Laugdage, Udsættelser m: V: Imidlertid tænke alle her i Stiftet saa billigt, at de uden Knur og Klage see sig berøvet en vigtig Deel af den ellers knapt tildeelte Mundportion, og det fordi de føle, at Indretningen er saa vesentlig gavnlig for det Heele. — Der levnes dem og hidindtil et tarveligt Udkomme — men skal disse Mænd nu oprykkes af deres nærværende Assiette og forflyttes til en Bye, hvor Levemaaden er 4re ja 5 Gange kostbarere, skal de savne alle Beqvemmeligheder og Fordeele af den Laugstolene tillagde Gaard, saa liide de virkelig for meget. — De arme Justitz Betiente ere i den seenere Tid haardt medtagne, de ere nesten bragte til den Yderlighed at maatte sulte eller forhverve nødtørftig Udkomme

paa ulovlige Maader, ja jeg, Kaas, forsikrer Dem paa min Ære, at der gives dem i Stiftet, som neppe af sit Embeds Indkomster kan tilveyebringe saa meget tørt Brød, at han dermed kan mætte sin Familie.

Kiere Colbiørnsen! Det er nu falden i Deres Lod at være et ufrivilligt Redskab til disse Mænds Vanhæld, vær De nu og med Deres sædvanlige Varme deres Talsmand — den herligste Leylighed dertil frembyder sig. — Vil man benytte den, saa tilfredsstilles Laugmænd og Byefogder, som ere de egentlig Liidende, og saa har Regieringen endda Midler tilovers til at give Sorenskrivere, Fogder og Lehnsmænd Opretning for det Tab, de ligeledes ved den nyere Lovgivning have liidt. Midlet, som foreslaaes, er det: At Kongen tager alt Laugmændene beneficeret Gods og sætter dem paa vis Gage. — Skulle Kongen endog herved give de nærværende Laugmænd noget meere i Eqvivalent, end Gagen for en tilkommende Assessor blev reglementeret til, ja, hvad var det saa meere. Kongen fik ligefuldt en betydelig Capital i Hænde, og det beneficerede Gods vandt tillige med det heele Land uendeligt. — Jeg, Kaas, skulle i den Henseende foreslaae: At Kongen lod enhver Laugmand opgive sit Embeds Indkomster og derefter tilbød ham en aarlig Gage, som stod i Forhold dermed. — Af det beneficerede Gods blev da udtaget en beqvem Gaard til Skriver, Foged og Lehnsmand i hvert District, Resten sælges og det paa følgende Vilkaar: Gaarden sættes til Auction, saaledes at nærværende Leylænding skulle forbeholdes sin Brugs Ret, — skeede antagelig Bud, som Amtmændene, naar de ville være reedelige Mænd, let kunde komme i Erfaring om, da tilbydes Leylændingen Gaarden imod at svare aarlig 4re pCt. Rente og Afdrag $^1/_3$ af Capitalen med 2 eller 4re pCt. aarlig. — Troe mig, Colbiørnsen, at dette ville indbringe meere, end De formoder, og at Kongen alleene af Laugmands Godset ville have en tilstrækkelig Fond til at underholde det heele Justitz Væsen i Landet, samt endda et

Overskud i sin Casse, naar Rettens Sportler faldt til Justitz Cassen: Laugmands Tolden kunne da og isteden for at erlægges hvert 20de Aar, reparteres saaledes, [at] en 20de Deel deraf aarlig blev betalt, hvilket Bonden langt fra ikke saa meget følede.

Endnu en Anmærkning maa vi giøre i Anledning af denne §: Laugtingskriverne have hidindtil været lønnede pro arbitrio og meget forskielligen, skal det da staae i Laugmandens Magt at give noget til Raadstue Skriveren som Rettens Secretair, saa vil dette Noget maaskee blive Intet.

ad § 17. Consistorii og Politie Retten ere i visse Sager 1ste Instantz, i andre 2den Instants. — Hvortil disse mange Domstole? Var det ikke nu den beqvemme Tid at hæve dem? Saaledes kunde Provste Rettens Domme indstevnes, naar Geistligheden endelig skal have Jurisdiction, for Stifts Retten og Egteskabs Sager for de ordinaire Ting, saaledes kunde Politiemesteren med Præsidenten og en af Raadmændene udgjøre een dømmende Ret for alle Politie Sager, ligesom i Kiøbenhavn, der appelleres til Overretten, og Brand Commissionens Domme ligeledes indstevnes derfor. Det er latterligt at see en Ret organiseret som Consist: og Politi Retterne, i første er Stiftamtmanden den eeneste Lovkyndige, og hvem siger, at en Prest bedre end den almindelige Dommer kan bedømme de forskiellige Aarsager til Egteskabets Ophævelse. Naar Capaciteten skal undersøges, var maaskee Stads Physicus bedre skikket dertil end det heele høyærværdige Consistorium, som med sine lange Peruquer og Briller paa Næsen sidde og betragte Corpus dilicti, og veed ikke, hvad de skal siige, Proc. Hiort skal engang have foranstaltet den latterlige Scene i Consistorio. — Det var vel for ham, at jeg ikke var tilstæde og Stift-Amtmand; thi jeg havde just ikke tilladt ham at drive Giæk med mig og Retten, som vist var hans Hensigt, men Stift-Amtm: kommer da sielden i Consistorio, og da fører Provsten Ordet. — Nu kan De vide, hvor vel den

Ret er betient. — I Politiretten gaaer det næsten ligedan til, — befrie os derfor fra disse Bieretter.

ad § 19. Imod Slutningen af denne § maa det vel heede: Byetings Dom istæden for Hiemtings Dom, hvorunder her almindelig forstaaes eene Sorenskr: Domme.

Skal Commissariers Udmeldelse underskrives af samtlige Tilforordnede eller af Justitiario alleene? Det synes vel rettest af Justitiarius alleene, da alle Actus, som for Retten gives beskrevne, i Analogie med den 10 § tilkommer ham at underskrive.

ad § 20. Var det ikke vel, om alle de Sager, hvori var udtagen Stevning for Over-Hof-Retten, bleve i sin Orden foretagne paa visse dertil alleene bestemte Dage, thi i andet Fald vil de nye Sagers Paadømme for meget udsættes.

ad § 23. Da Laugdømme er en Benævnelse, som snart vil bortfalde, burde da ikke i det Sted staae Amtet, hvilket nesten kommer ud paa et i Henseende til Districtets Vidtløftighed? Det skader overhovedet ikke, at Districtet i dette Tilfælde indskrænkes og foreskrives almindelig bekiendte Grændser, disse er nøyere fastsatte for Amterne, hvoraf gives 6 i Stiftet, end for Laugdømmerne, hvoraf kun haves 4re.

ad § 24. Troe vi Procuratorerne bør befales at give korte og tydelige Extracter af Sagerne, ligesom ved Høyeste Rets skriftlige Procedure er brugeligt.

ad § 25. Skal Assessorernes Vota, som vel er rimelig, holdes hemmelige, bør saadant befales.

Til Slutning ville De tillade os, kiere Ven! at vi endnu tilføyer følgende Anmærkning:

1mo. Bliver ikke Terminus executionis for Underretten, sc. 15 Dage, vel kort? burde den ikke sættes i det mindste til 4re Uger eller maaskee til 6 Uger?

2do. Bør ikke fatalia appellationis ved Underretten være ligesaa lang som fatalia executionis? Dette synes saa billigt, især for den almindelige Mand eller rettere den Ulæge,

der aldrig giør Forskiæl paa disse Subtiliteter, men gierne staaer i den Formeening, at naar en Dom kan exeqveres, kan den og appelleres. — Vel sandt, han kan faae Opreisning, men imidlertid er Executionen skeed, og saa maa han smukt betale alle Omkostninger.

3tio. Troer De ikke denne Forandring, hvor velgiørende den end er, da en unyttig og kostbar Instantz ganske ophæves, dog vil foraarsage Misfornøyelse hos Nordmanden? Troer De ikke, han ved denne Leylighed vil spørge og maaskee ikke saa ganske uden Grund, da Norge har en fra Danmark i mange Henseender afvigende Lovgivning, hvorfor da ikke ogsaa en Domstol i sidste Instants? Hvorfor skal Holsteen have Fortrin for et heelt Rige? Saa længe en ældgammel Indretning stod ved Magt, saa taug man, men nu en Forandring intenderes, har man da saa liden Agtelse for dette Rige, der dog biedrager saa meget til Danmarks Handels Ballance og Selvstændighed, at man ikke vil sætte det liige med en af Danmarks Provincer? Hvorfor skal Norges Penge ved alle Leyligheder strømme til Hovedstaden? Hvorfor skal Norge fylde en Dansk Advocat Pung for at erholde Ret? Med fleere saadanne Spørgsmaale, som her daglig høres, og som snart circulere over det heele Land. — Vi tale her med denne Frimodighed til Dem, kiere Colbiørnsen, deels fordi vi ansee det for en Pligt, vi, efter Deres Opfordring, skylde Dem, deels fordi vi kiende Dem som den oplyste Fædrenelandets Ven, der med Opmærksomhed hører og lægger Mærke til alt det, der kan befordre dets sande Vel.

Ladegaardsøen Christiania d. 10 Jun: 1797.

Kaas. Bull.

Colbjørnsen svarede i Brev til Kaas:

— — Forordningen ang. Over Retterne er nu underskreven af Kongen. Den begynder d. 1 Novbr. Intet

er simplere, end Organisationen, især i Kaases Haand, og med Bulls Medvirkning.

Jeg veed, man kagstryger mig i Christiania for denne nyttige Indretning; men jeg er vant til dette Slags af Belønning.

Jeg kan ikke bare mig for at lee, naar disse egoistiske Patrioter fortælle om Skyggen af de gamle Herredage, som hvilede i Over-Hof-Retten endnu.[1] Det synes dog, at Over-Retten er ligesaa god som Hof-Retten. Hvor er dette Hof? Fire Over Retter, med samme Anseelse, som Over Hof Retten, er dog vel ligesaa god som denne sidste, især naar Lønningerne blive anseelig forøgede, og Rettens Gang hurtigere plejet. Det eeneste, der tabes, er, efter min Meening, Talerne i Proceduren, der fandt

[1] Dette Ræsonnement om Overhofrettens historiske Ærværdighed har vistnok paa denne Tid været temmelig almindeligt. Enevold Falsen, dengang Assessor i Høiesteret, anfører og imødegaar det 1793, idet han foreslaar Overhofretten ophævet og de Udgifter, den forvoldte (ca. 10,000 Rdl.), henlagte til et vordende norsk Universitet. Han skriver: „De, som støtte den med det forslidte Argument, at den er en Skygge af de gamle Herredage, kjende formodentlig ligesaa lidet Norges Historie som dets Tænkemaade; en Skygge vil jeg ikke afkræfte den at være, men den er uden Lig.“ E. Falsens Skrifter, udg. af L. S. Platou, Chra. 1821, II. S. 30. Jeg benytter Leiligheden til at anføre et Stykke af et Brev fra E. Falsen, skrevet til L. Engelstoft, Chra. 11 Febr. 1805: „Jeg lever her i en ganske behagelig Stilling, jeg er kommet tilbage til det Land, som jeg stedse lidenskabelig har elsket, fordi det gav min Ungdom Glæder, fordi det gav mig en god Hustru, gode Børn, og fordi det er et skjønt, et elskværdigt Land. Jeg har af og til en Hoben at bestille, dog ikke mere, end jeg kan overkomme, jeg aander frit og er *procul* fra alt det, som stundom forbitrer os Livets Glæder.“ Han ender med at opfordre Engelstoft til at besøge Norge. (Engelstofts Papirer i Univ. Bibl. i Kbhvn.).

Sted tilforn. At det iøvrigt er magligere for Dommerne at læse og tænke over Sagerne hiemme, og at Afgiørelserne bliver derved mere betryggende, end naar Voteringerne skeede strax paa Stedet, det er vel ustridigt.

Kiære Kaas og Befalingsmand! Sp[1]. . . . . fra mig, om han ikke vil paatage s . . . . [over]ordentlig Assessor, at sidde i Re . . . . Fornødenhed skulde kræve det, og . . . . ligesom Præsidenten, næst e . . . .

Han sagde mig her . . . . vedligeholde nogen Connexion med Cancelliet.

I Henseende til Anmerkningerne (for hvilke jeg takker baade Dem og den honnête Bull) vil jeg korteligen yttre et Par Ord.

Ad § 10. Sekreteren skal attestere Documenters Tinglysning. Det følger af sig selv.

§ 12. Der skeer ikkun en Prøve med Raadstueskriverne, og de ere ej udnævnte til bestandige Sekreterer. Iøvrigt skal Langballe vedblive Sekretariatet i Xnia.

Ad § 13. Det skal blive arrangeret med Laugmændene paa det bedste. Gud veed, at ingen Mand i Verden ønsker mindre end jeg, at forvolde noget Menneske Tab. Jeg har talt med den mueligste Varme i Stats Raadet om Embedernes Lønninger, og enhvers Skadesløsholdelse.

Gud give, jeg kunde tale med Dem, min Ven! ikkun 1 Time.

Ad § 17. Consistorii Jurisdiction etc. skal jeg ikke mangle at ramme, i sin Tid.

§ 19. Er sat Bye Tings isteden for Hiem Tings Dom. Ellers er enhver Under Rets Dom Hiemtings

---

[1] Her er et Stykke bortrevet af Originalen.

Dom; Thi forum domicilii er, egentligen oversat, Hiemtinget.

§ 20. Dette staaer til Retten selv at reglere; Thi den skal holdes een Gang om Ugen, men der er udtrykkeligen sagt, at den bør holdes fleere, naar det udkræves. Følgelig er dette overladt til Rettens og især til Presidentens og Justitiarii Bedømmelse og Bestemmelse, da det, [der] hører til Rettergangs Politiet, er dem betroet.

§ 23. Laugdømmernes Grændser kan ej forglemmes; Thi Laugmands Tolden indfordres hvert 20de Aar.

Jeg følger helst Lovens Ord, hvor jeg kan.

§ 25. Voteringers Hemmelighed holdes lige meget, enten det befales, eller ikke. Under Dommerens Votum er aldrig hemmeligt.

Ang. Procuratorers Competence til at møde i Over Retten har jeg bestemt.

Ligesaa ang. fatalia appellationis for bemeldte Rets Domme.

Ang. Summa appellabilis i Post Sager, da følger det af sig selv, at samme Regel gielder her, som i Højeste Ret, at enhver særskildt Post regnes for sig selv.

Gid De, min Ven! kunde læse og forstaae, hvad her er skrevet.

Min Tid er alt for indskrænket, saa at jeg ikke kan løbe det igiennem. Men De er vant til at forstaae halve Ord.

Omfavn Moltke og Grouvelle[1] fra mig. Lev vel og ynd

Deres

Kh. d. 12 Aug. 97.

hengivneste Ven
Colbiørnsen.

---

[1] Denne varme Hilsen til „Moltke og Grouvelle" er noget besynderlig. Den førstnævnte maa vel være Fr. Moltke, men han havde 1795 forladt Stiftamtmandskabet i Christiania, hvori

Gud velsigne Dem, Kaas! skriv mig til, naar De har et Øyebliks Tid. Jeg glædes altid, ved at see (om det blot var een Linie) fra Dem. Moltke har havt den Godhed at skrive mig til — og et Brev, som har glædet mig usigelig, formedelst dets Indhold. Kys ham derfor NB: paa Munden.

Men, i at hilse Befalingsmandens Frue, kan De kysse andensteds, saasom: paa Haanden, med vedbørlig Respekt."

Tillæg.

Colbjørnsens Ansøgning om Stavanger Amt, der ovenfor udtogsvis er refereret, har man troet at burde meddele i sin Helhed:

Kiøbenhavn d. 16de Augusti 1778.

Justice Raad. og Høyestè. Rets Advocat Christian Colbiørnsen søger allerunderdanigst om Stavangers Amt-

---

Kaas havde efterfulgt ham. Imidlertid havde han jo Familie i Norge (ved Giftermaal) og kan maaske i 1797 tænkes at have aflagt et Besøg der. Isaafald have vi et Vidnesbyrd om Venskab mellem Colbjørnsen og Moltke ved den Tid; senere kom det som bekjendt til alvorlige Rivninger mellem dem. Endnu underligere er det dog, at han beder Grouvelle „omfavnet". Denne Mand, „Borgeren Grouvelle", den franske Republiks Gesandt i Kjøbenhavn og en af dem, som i Nationalconventet havde stemt for Ludvig XVI.s Henrettelse, skulde altsaa have været en Tour i Norge, og Colbjørnsen skulde have bedet Kaas om at „omfavne" ham. Man tror neppe sine egne Øine, naar man læser, at C. har givet og Kaas modtaget et saadant Hverv! G. L. Baden bemærker ellers i sin Christian VII.s Regjerings-Aarbog S. 325: „Christian Colbjørnsen var snart Demagog, snart Royalist. Jacob Edvard var altid Royalist, ja, om man vil Aristocrat, men han var det af Princip". At Baden forøvrigt nærede den største Høiagtelse for Chr. Colbjørnsens Fortjenester, sees af mange Steder i hans Skrifter, f. Ex. Fortalen til hans Danmarks Historie, III. S. XVIII.

mandskab, naar samme ved Cammer Herre Scheels Forflyttelse bliver ledigt.

Til Kongen!

Omendskiønt mine Medborgeres Tillid har giort det Embede, jeg for nærværende Tid beklæder, til det fordelagtigste, jeg kunde ønske mig, og, den Naade, med hvilken Deres Majestet daglig har værdiget at høre mig fra sin Dom-Stoel, enten som Tolk for undertrykket Uskyldighed, eller Hævner af overtraadte Love, har biedraget til at giøre mig det behageligt, forbyder min Helbred mig dog aldeles længer at vedblive denne Post, da den Bevægelse, mit Blod sættes i, saa ofte jeg taler offentlig, forøger min Gikt-Svaghed, saa at jeg daglig, efter at have talet i høyeste Ret, maae udstaae de bitterste Smerter. Det vilde imidlertid være baade ubehageligt og vanærende for een Mand af min Alder at være ubeskiæftiget, saa længe jeg er i Stand til at tjene min Konge.

Rygtet om det Stavangerske Amts forestaaende Vacance, ved Cammer Herre Scheels Forflyttelse, giver mig derfor Lejlighed til at nærme mig til Deres Majestets Trone, for allerunderdanigst at anholde om dette Embede, naar det bliver ledigt, ifald Deres Majestet allernaadigst skulde finde mig værdig dertil.

Den locale Kundskab, jeg har om dette Stæd i Særdeleshed, giør, at jeg kunde bruges med mere Nytte der, end nogen andenstæds, hvorfor jeg og allerunderdanigst vil ansee det som een dobbelt Naade, om Deres Majestet allernaadigst vilde betroe mig denne Post.

Den Kundskab jeg har om Lovene, om Norges Oeconomie, dets Handel og dets Indbyggeres Tænkemaade, giver mig Haab om at beside Duelighed til at forestaae den; og jeg skulde være lykkelig, om Deres Majestet

allernaadigst vilde lade mit Forhold hidindtil være Borgen for den beste Villie for eftertiden. Dette, allernaadigste Konge! tilligemed Deres Majestets allernaadigste Forsikring i Højeste Rets Instruxion om Deres særdeles Naade for de Advocater i høyeste Ret, der udmærke sig ved Redelighed, Talents og Activitè, ere de Grunde, paa hvilke jeg bygger min allerunderdanigste Ansøgning.

Jeg skal ikke anføre som et Argument, at adskillige af mine Forfædre har haft Lejlighed til at opofre deres Blod og deres Formue (der ikke har været ubetydelig) til Fædrene Landets Tieneste; Deres Kongers Naade og deres Medborgeres Erindring har tilstrækkelig belønnet dem for dette. Imidlertid vilde Deres Kongelige Majestet allernaadigst tillade mig at forsikre, at jeg har Hierte til at handle som de, ved eenhver Lejlighed hvor Deres Majestet allernaadigst vil værdige at anvende de Evner, Forsynet har betroet mig.

Allerunderdanigst
Colbiørnsen.

GUSTAV PETER BLOMS DAGBOG
UNDER RIGSFORSAMLINGEN PAA EIDSVOLD.

UDGIVEN

AF

Dr. LUDVIG DAAE.

Den Dagbog, som her meddeles, er rimeligvis nu den eneste bevarede i sit Slags, der hidtil ikke er bleven trykt. Man vil i den finde forskjellige hidtil neppe bekjendte Smaatræk. Men ogsaa uden Hensyn til det factiske Indhold, der naturligvis for det meste kjendes andenstedsfra, have Amtmand Bloms Optegnelser Interesse, baade fordi de hidrøre fra en Mand, der senere som Embedsmand, Storthingsmand og Forfatter vandt et med Rette hædret Navn, og fordi de helt igjennem udmærke sig ved en sjelden Uforbeholdenhed og ganske oprigtigt gjengive Nedskriverens og vel ogsaa tildels hans Partis Stemninger under Sessionen. Naar jeg meddeler Bloms Ytringer i deres Helhed, selv hvor de undertiden kunde synes lidt ubesindige og uoverlagte, da sker det i den faste Tro, at en dannet og forstandig Læser vil begribe, at deslige Udbrud vare helt naturlige og undskyldelige paa en Tid, da to Partier stode skarpt og polemisk overfor hinanden, og at navnlig Minoriteten, til hvilken Blom, som bekjendt hørte, let maatte være fristet til Bitterhed og Mismod. Erindres maa det ogsaa, at Blom ved den Tid kun var

28 Aar gammel. Hvorledes han senere tænkte om Rigsforsamlingen og dens Mænd, vil være Almenheden bekjendt fra det Verk, han i 1860 udgav om „Norges Statsforandring i 1814“. Ved Udgivelsen af dette sit historiske Verk havde han forøvrigt ikke sin nedenfor aftrykte Dagbog ved Haanden. Den var (vistnok meget tidlig) kommen i Justitiarius Bergs Hænder. For adskillige Aar siden kom den i mit Værge og vil nu af mig blive nedlagt i Rigsarkivet.

Med Hensyn til den i 1869 som entlediget Amtmand i Buskeruds Amt afdøde Forfatter, der i 1814 var Sorenskriver i Nordre Jarlsbergs Sorenskriveri, vil en Henvisning til Halvorsens Forfatterlexicon og de der citerede biographiske Kilder være tilstrækkelig.

Forskjellige Navne ere i Dagbogen betegnede enten kun ved Forbogstaver eller ogsaa ved Øgenavne, der paa den Tid vare gjængse. I Regelen vil en med de daværende Forhold nogenlunde bekjendt Læser forstaa, til hvem Blom sigter. Han har dog selv paa et Stykke Papir nedskrevet en (rigtignok ufuldstændig) „Nøgel til Navnene“, der lyder saaledes:

„H. — Haxthausen.
L. — Løvenskjold.
W. — Wedel.
C.s. — Carstensen, Samlingens Demosthenes.
F. — Falsen.
P. C. — Christianus 1st Rex Norvegiæ.
Bifrons — Biskop Bugge.
A. — K.herre Anker.
Etz. — Falbe.
G. — Grøgaard.
R. C. — Regjerings Raad Collet.
C. — Foged Ditto.

S. K. — Sorenskr: Koren, . . . alias Sisiken.
W. — Wergeland.
O. C. M. — Ole C. Mørk.
E. — Jeg."

De faa og kortfattede Noter under Dagbogens Text ere, som let vil sees, anbragte af mig.

Den 10de April.

Efter at Landets Deputerede hos Rigsdagens Kjøgemester havde faaet den Underretning, at det var bestemt, at denne vigtige Forretning skulde begynde i Kirken, lod man sig slebe derhen $^1/_2$ Miil af Heste, hvis physiske Kraft stod i samme Forhold til Sølen, som vor Villie til vore Evner.

At aabne en Rigsdag, hvis Maal er Landets Selvstændighed, med Kirkegang er vakkert, men at slebes til Guds Huus af levende Billeder paa Landets Elendighed er nedtrykkende for Følelsen. — Efter at Præsten Leg.[anger] fra Kirkegulvet havde opfordret Organisten til at spille, istemmede denne en . . . Engelskdands. — Gud maa vide, om dette skeede af Ondskab eller Sympathie! — Opfordringen grunder sig paa, at Org. havde glemt selv at spille — en Forglemmelse, jeg sandelig tilgiver ham; thi P. C. kom først ind i Kirken, og naar Folket glemmer sin Stilling ved Synet af denne i Sandhed! elskværdige Printz, hvad skal man da vente af en Org.? — Med samme Tollerance betragter jeg ogsaa Fejltagelsen. Hvor mange har han ikke bragt til at intonere falsk, ved sit Aasyn? — Præsten prækede længe, kjedsommelig og ækkelt. — Han henvendte en Tak til P. C.,

som ingenlunde stemmede med hans Ret, naar den skeede, som her var Tilfældet, i Folkets Navn, og ikke kunde tillades ham som privat Mand, uden paa Vejen til en Bispestol eller en Daare-Kiste. Repræsentanterne affærdigede han med en Compliment, formanede dem til at være godt Folk — foreskrev dem, hvad og hvorledes de skulde forholde sig, lærte dem, at Magten i ens Haand virker sikrere end i fleres etc. og forsikrede *en Tartufe*, at han nu roelig gik i sin Grav, efter at have oplevet den Scene, hvortil Forsamlingen vist blot havde det Øndske at tilføye, dette: at han var gaaet 2 Dage før. Efter alt dette skulde man vente, at Fors. havde revet Callotten af ham, men see! Py san i Norge gives Statsmænd! Vi ofrede ham alle undtagen Omsen, der i dets Sted tog Tobak. Politiqven leve!!! Efter Fordøyelsen af dette Væv, som sandelig var haardt nok at fordøye, gav man sig paa Hjemvejen, anstillede atter Betragtninger over de trækkende Sindbilleder paa Landets Tilstand — afleverede Adresserne efter alphabetisk Orden, spiste, skjælede paa hinanden, agerede Skjelm saa godt som mueligt, sagde intet Ord af Hjertet, men alle af Forstanden og reiste hjem. Ved Bordet blev man af den alt forrettende Kjøgemester sagt, at Samlingen skulde begynde Kl. 10 næste Dag.

Anecdot:

Gr. Sch. gjorde den Anmærkning over begge Bisperne Bech og Bugge, at de, skjøndt meget forskjellige, dog havde en Berørelsespunct felleds – Ondskaben, nemlig den ene positiv og den anden negativ, og udtrykte dette derved: Det er besynderligt med disse 2 Bisper, den ene taler ilde om alle Mennesker — den anden tale alle ilde om!

11te April.

Efter alph. Orden bleve de Dep. efter 2 Timers

Venten opraabte paa Rigssahlen, der er betrukket med Granbar om alle Vægge. Er den en Ligfærd, vi bivaane? O! gid de Sørgende ikke blive for mange! For Enden er en Forhøyning af 3 Trin, derpaa et Bord, og derved en forgyldt Stol for P. C. — Forgyldning behager mig ikke i denne Papiirtidsalder! Væggen bag er behængt med et fordums Sænge Omhæng; det var vel fordum Vidne til mangen Færd — bliver det nu Vidne til en Barsel eller Ligfærd! Gud give god For- eller Opløsning! — Efter at Hoffet, sc. Bisper, Adjutanter, Regjeringsraader, Treschow og Amtmand Holst vare indkomne og havde stillet sig i en Halvcirkel, kom Hans H. med en ret behagelig, skjønt noget vaklende, Anstand, stillede sig op paa Forundringsstolen og holdt den Tale, som Rigsdagsjournalen indeholder, med Papiiret i Haanden og med temmeligt Liv. Han bad Holten oplæse det trykte Brev til Kongen af Sverrig, som han selv declarerede var kommet uaabnet tilbage, og derpaa Oversættelsen. Forsamlingen var uenig om, hvilket han læste sletteste, enten det franske eller danske — slemme Folk troe det sidste. P. C. foreslog derpaa Forsamlingen at vælge en Præsident og en Committee til at undersøge Landets Finantzer, og declarerede, at han havde føyet alle mulige Ordres til, at Regjeringsraadet og andre Authoriteter skulle meddeele Forsamlingen de forlangende Oplysninger. Han sluttede med et vakkert Øndske for Norge og gik med alle sine. — Derpaa blev valgt til Præsident Khr. Anker, Vice Præsident Etats Raad Roggert og Secret. Sorenskr. Chrystie. — Man aad, man drak, men ingen sprak; thi Føden den er tarvelig, som det til Landet passer sig.

Anecdot:

Bifrons sagde til P. C. ved Taffelet: Jeg er en gammel Mand og kunde dog ogsaa øndske en høyere

Rang, og jeg haaber, D. H. betænker mig med en saadan. Etz. F. tog Ordet og sagde: Det passer sig kun lidt for Dem at øndske Rang — De skal træde i Deres Forgjængers Fodspor, der med Ydmyghed vandrede paa Jorden. B. svarede: Ja den Gang havde han godt ved at vandre, thi da var der ingen af disse mange Etatz Raader, som nu løber Folk imellem Benene.

12 April.

Forsamlingen mødte Kl. 10, og 11½ aabnedes Rigsdagen (som den ellers ikke maae hede i det tolerante nu herskende Sprog) for at udvælge en Committee til en Constitutions Udarbeidelse, der siden af Forsamlingen skulle antages. Forslaget var først rettet paa Lemmernes Antal, og de fleste Stemmer antoge 15 at være nok, skjønt jeg og flere antoge 21 at være nødvendige, deels for at samle flere Ideer, deels for at fremvirke mere Friction og som Følge deraf mere Ligevægt i Udarbeidelserne. Medlemmerne viser Rigsforsamlingstidenden, men dette er mærkværdigt, at skjønt Stemningen hos alt, hvad som heder Kryb, er almindelig mod Gr. Wedel, havde han dog 60 Stemmer for sig til Medlem og følgelig blev det. Mamelukken F. og Byderen S. havde 95 & 97.[1] — Derefter blev forelæst en af Politie-Committeen eller paa dennes Vegne af Sv. forfattet Takadresse til Pr. C., hvis Form og Indhold vil til alle Tider vise Forsamlingens usle Aand og den ringe Tanke, den har om sin Værdighed, og kun vil kunne undskyldes dermed, at Følelse af Menneskeværd nu efter 160 Aars Slaverie kun kjendes i Poesien, der paa denne blandede Hob ingen Virkning gjør. Pastor Wergeland opstod desuagtet og, i en velordnet og vel fremsagt Tale, paastod, at til Adressen skulde føyes, at

[1] Her sigtes til Falsen og Sverdrup.

Rigsforsamlingen anmodede P. C. fremdeles at vedblive den executive Magts Bestyrelse, indtil Rigsforsamlingen havde taget sine Beslutninger, han erklærede det hidtil skedte vel som gavnligt for Staten med Hensyn til, at derved forekommedes Anarchie, men dog som uretmæssigt, og henpegede lidt uklogt paa, at de enkelte paa Edsvold[1] forsamlede danske og norske Mænds Stemme af Regenten udgaves for Nationens Stemme. Efter at Khr. Anker og Sv. havde ret godt besvaret denne Tale, forsaavidt Edsvoldsmødét angik, tog Gr. W. Ordet, og idet han bestemt sagde: „Jeg vil ikke formode, at i denne ærede Forsamling skulde være nogen, der kunde glemme sin Værdighed som Normand i den Grad, at han vilde nægte, at Souverainiteten nu er i Forsamlingen, men da denne Adresse er intet andet end en Compliment og ingen offentlig Act, saa ansaae han det tilstrækkeligt, at Nationen stiltiende overdrog Regenten Magten indtil videre.“ Dette blev med Applaus andtaget og bevirkede uden Tvivl, at Stemningen mod W. blev meget forandret. P. C. vidste ved sine Spioner strax, hvad der var foregaaet, og admirerede W. for hans Vending af Sagen. Efter at Samlingen var endt, gik W., L. og E. ned til Khr. Anker i hans Værelse og talede og smøgede en Pibe, og derpaa kom H. derind, hvorefter Samtalen strax blev almindelig og lød omtrent som saa. A.: Hvor var De igaar Hr. Regjerings Raad? H.: Jeg spilled Boston med Mørk og tabte 350 Rdl. A: Det er et gemeent Spil. L.: Thi hvad siger vel det for den, der har Bestyrelsen af Finantzdepartementet? Men! jeg og W. have været Assessorer i Finantzkassedirectionen[2] og øndskede ogsaa at faae Leilighed til at

[1] nemlig 16de Februar.

[2] Se J. H. Vogts Optegnelser om sit Liv og sin Embedsvirksomhed, S. 27—28.

fiske i rørte Vande. Kunde De, Hr. Regjeringsraad ikke skaffe os en Post? H.: Nei! jeg vil Dem ikke saa ilde; thi det er jo afgjort, at vi skulle hænges, og saa kunde De jo vove[1] samme Skjebne. — W.: Ja! men det siger intet; thi da det er uden Tvivl, at De og T.[2] som de ældste blive hængte først, saa var det siden en Glæde at hænge som Christus mellem 2 Røvere. — H.: Min Hr. Præsident! mig synes, De ikke passer paa Deres Værdighed; thi De burde holde saadanne Herrer ude af Næsen paa Dem (herved saae han skjævt paa mig). — A.: Nei! min Næse lider intet ved Lugten af en ærlig Mand, men den i den senere Tid opstaaede Pestlugt af Regjerings Raadet skaffer mig altid Hovedpine. — Meget og mangt forefaldt derefter, hvoraf jeg intet erindrer, men heller ikke vilde have modtaget i H.s Stæd.

13de April.

Forsamlingen var tilsagt at møde Kl. 2 til Spisning, og derefter blev Forsamlingen forelæst Hs. Høiheds Svar paa Takkeadressen, som findes aftrykt i Tidenden.

Denne Dags Forhandlinger vare faae. Et Udkast til en Politieorden ved Rigsdagen, der af den forhen den 12te omtalte udnævnte lille Committee var forfattet, blev forelæst og deri gjorte nogle Forandringer, og blandt andet efter min Paastand tilføyet: at enhver af Protocollen maatte faae bekræftet Udskrift af, hvad han til Protocollen har paastaaet tilført. Fors. blev derpaa anmodet at møde Løverdagen Kl. 10 den 17de for at antage Grundprinciperne til Norges Constitution, som til den Tid af Committeen skulle udarbeides, en Dag i Forvejen uddeles trykte og da debatteres. Ved P. C. Taffel, hvortil L. var ansagt

[1] risikere.
[2] Tank.

at spise, hørtes følgende opbyggelige Samtale: Bifrons: Min Hr. Broder, Capitels Taxten er ret god her i Stiftet, og formodentlig har De alle Deres Indtægter efter den. B[ech]: Jeg har ikke ene ansat den og har heller ikke alle Indtægter efter den. Bf.: Ja! Ja! dog de fleeste, meente jeg. Nei! desværre, hos mig har jeg ikke den Lykke, men jeg har heller ikke saadant Genie til at benytte mig deraf, som min Hr. Broder har. — H. til en Leirdøl:[1] Nu hvordan leve dine Landsmænd nu — jeg haaber, at jeg er saa vel lidt, at jeg kan komme til Eder igjen, og det er ogsaa mit Forsæt. — L[eirdølen]: For Guds Skyld, min snille Mand, skulde han komme, han slaae[r] ham ihjel; thi det er en stor Hallunk. — P. C.: Hvorfor siger De det? Nej! jeg har ogsaa besindet mig — jeg vil foreslaae at oprette ham en Æresstøtte, fordi han kanske kunde afholdes fra at komme af Frygt for Satiren; thi Skjeldsord har jeg længe mærket intet hjelper.

Efter Spisningen kom Hs. Høihed ud i Vestibullen og forkyndte os, hvorlunde han Dagen derpaa vilde reise og ikke vidste, naar han kunde komme tilbage. Jeg gik for at undgaae ham i den anden Stue og traf der R. C. og flere i en ivrig Samtale og Glæde over, at vi nu fik Korn nok. Gr. W.: Hvorfra kommer det, og naar er det kommet, hvormed betales det? At gjøre Bancosedler hjelper ikke længe. C.: Danmark har subskriberet 90,000 Tønder Korn til Norge. E.: Paa hvilke Conditioner? som Gave? C. Ja! som Gave. E.: Stemmer det med Nationens Værdighed at tigge? Nei! lader os arbeide, til Næglene gaaer af vore Hænder, men tigge maa vi ikke. R: R. C. gik og, atter indkom Hr. F. do., der strax hen-

[1] Tredie Repræsentant for Nordre Bergenhus Amt Peder Hjermand.

vendte sig til E. sigende, at Nøden er ikke større nu end forrige Aar, og desuden kan Bonden slagte sine Køer, — den Mand, som har 11, kan uden Skade slagte een, han har endda 10 igjen. E.: Hvorlænge spiser han da paa denne udmavrede Koe? C.: Han opholder Livet i 14 Dage, og imidlertid kan andre Udsigter aabne sig. E. fandt det altfor galt at svare paa og taug med Haanden for Ansigtet. Hr. C. udbrød derpaa: Min Herre, jeg beder Dem ikke see saa haant paa mig — jeg taler ikke som en Daare og har Ret til at ytre mine Meeninger. E.: Jeg troer, at jeg har samme Ret som De og eftergiver ingenlunde denne Ret, men jeg har ikke engang svaret Dem. C.: Nei! men denne foragtelige Mine taaler jeg ikke. E.: Det er mueligt, at jeg ikke har mit Ansigt nok i min Magt til at være her, men min Følelse kan jeg ikke lade hjemme. C.: Nei! De har bitterdød ikke Deres Ansigt i Deres Magt! E: Jeg tilstaaer det, men har derfor aldrig beklaget, at jeg ikke er *acteur,* jeg anseer en ærlig Mands Rolle den værdigste, desuden tale vi i Selskabstone her, og De har fornærmet Selskabstonen. Gr. W.: Ja! Det har De i høieste Grad. C: Jeg lader mig bitterdød ikke imponere. E.: Nei! Det er ogsaa min Arvesynd.[1]

14de.

Denne Dag hensvandt uden noget af Betydenhed, ikke engang Interesse kunde uddrages af nogen Samtale, men

[1] Henrik Wergeland, der sees at have kjendt nærværende Dagbog og har benyttet et og andet deraf i sin Norges Constitutionshistorie, har refereret denne Samtale, men fuldkommen misforstaaet, hvem dens Personer vare. Han anfører (Const. Hist. H. 2., Bilag S. 37—38), at den er holdt mellem Christie, Rein, Falsen, Wedel, Blom o. Fl. Bloms ovenanførte „Nøgel“ vil vise, at dette er ganske urigtigt.

man blot hviskede til mig, at en Bonde fra Bergens Stift havde indleveret til Pr. en Liste paa nogle til Committeen for Constitutionen forøndskede valgte, samt foregivet, at det ene var ham leveret af Gr. W., og denne Sætnings Løgnagtighed er jeg overbeviist om, saa meget mere som i Tingen intet ondt var, men kun gav Vedkommende Anledning til at opvække og nære Ideen om Partieaand, hvorpaa der lægges an af alle Kræfter.

Denne Dag ankom Efterretning fra Engeland, at nye Embargoe paa alle norske Skibe og Forbud mod al Expedition dertil var bekræftet, samt at C. Anchers Depescher vare ombord i et stoppet Skib. Om denne Efterretnings Ægthed tvivledes dog, og Rygtet udspredtes, at alt var pro forma, som da naturligviis nøedes af Slyngerne paa Commando. O Vee! mit kjære Fædreneland!!! P. C. reiste, men Haffner og Schwartz blev tilbage for at spionere. Disse Herrer haver haft Tollef Hufėstad[1] oppe hos sig for at udsondere vore Tanker — men toge Feil af Manden. Eliesen er ogsaa Spion — alt er Øre, men desværre kun lidt Hjerte!

15de.

I Dag passerede aldeles intet, uden at den bekjendte svenske Note blev offentlig læst af enhver i Sahlen, men den er falsk, og endog trykt i Christiania, som Sec. Chrystie uddrog deraf, at deri ere æ og ø, hvilke Typer ikke findes i det svenske Sprog. O tempora! o mores! — Idag fik vi Grundsætningerne, som ikke kunne blive trykte, men enhver afskrev nogle Exemplarer.

16.

Den interessanteste Dag var denne; thi aldeles intet passerede. Lidt Snak med Forsamlingens Ædleste, J.

[1] Tredie Repræsentant for Bratsbergs Amt.

Aall og P[astor] Grøgaard — lidt blid ærlig Omgang med den vennehulde Khr. Anker og en særdeles god Musique af det nordenfjeldske Janitschar Corps, hvori Virtuosen Hedenstrøm udmærkede sig med sin Trompet, qvægede Sindet. Gid Sandhedens Trompet saa lydelig tone i enhver misledet Mands Øre. Gid Forsamlingen istemmede en Musique, saa frie for Ondskabens og Bagvaskelsens Dissonancer, og den hele Borg vilde gjenlyde af det harmoniske Samklang Norges Vel!

17de.

Denne Dags Begivenheder ere mærkelige. Grundsætningerne bleve debatterede. I Anledning [af] den første fremkom Capt. Holk og foreslog det Tillæg, at Norge skulde være et frit uafhængigt og udeeleligt Rige, hvis Regent skulde bære Navn af Konge. Uagtet W. og flere gjorde de kraftigste Forestillinger mod dette Tillæg, som ei Dagen forud foreslaaet og ei overtænkt, fremtraadde dog den utaalelige arrogante Srsk. Falsen og dicterede sit Votum til Protocollen aldeles ordlydende med Holks Proposition, og 74 fulgte efter, uden at de vidste, hvad de havde voteret over. Saaledes var Forsamlingen da paalistet den Bestemmelse, at Norge skal være udeeleligt, uafhængigt og have en Konge, uden at der blev undersøgt, om denne Stilling kan souteneres. Falsen bragte Sejeren hjem med sig og frydede sig ikke lidet over at have legt Bold med Nationens Repræsentantere og Landets Velfærd, men vee ham! naar de deraf flydende Ulykker dynge sig paa hans Samvittighed. Denne kunde kanske trænge ham til samme Afkjøling, som Hr. Papa fandt nødvendig. Imidlertid bleve Gemytterne forbittrede over hans uforskammede Kunstgreb. Imod 11 Punct moverede L. meget godt og foreslog, i Stædet for personel Værnepligt,

at lægge al Værnepligt paa Gods eller Lægder og blev denne Sag derpaa udsat til videre Debattering. Sverdrup fortalte hendelsesviis, at han ikke havde Fuldmagt til at indlade sig i Undersøgelser om de udenlandske Forhold, og derpaa blev af Generalproponenten foreslaaet at udnævne en Committee for at udarbeide en Plan til Finantzernes Organisering etc. og Forsamlingen. S. K., der i Legemsbygning ligner en Linerle, af Ansigt en kalkunsk Høne, af Stemme en Sisik og Forstand en Dompap, gjorde adskillige særdeles gode Motioner, der skaffede vore Maver Motion. H. C. er en Pendant og vil vist spille en Rolle.

18.

Vi gik tidlig W. og E. til J. Aall og Grøgaard, hvor vi tillige traf Bryn og havde der en opbyggelig Passiar — mødte paa Værket til Spiisning og ranglede om Eftermiddagen uden Interesse og vi gik hjem.

19de.

Da Forsamlingen var aabnet, forlangte de F. atter Ordet og fremsagde med en ubehagelig Bitterhed en saakaldt Tale, hvis Hensigt var at bevise, at denne Forsamling ikke var competent til at undersøge de udvortes Forhold mod andre Stater, men som han reducerede til 3 Propositioner. 1. At en Committee maatte nedsættes til at undersøge Landets Finantzer og Pengevæsen. 2. At Rigsforsamlingen skulde udnævne 5 kyndige Mænd, hvad enten i eller udenfor Forsamlingen, til at ordne og gjennemgaae vort Lovgivningsvæsen og derefter at forelægge den første eller anden lovgivende Forsamling Resultatet af sit Arbejde. 3. At Rigsforsamlingen, saasnart Constitutionen er antaget og Kongen valgt, skal ansees hævet. — Efter Paastand fra L. blev disse Qvæstioner udsatte til

næste Dag. — Vi gik hjem[1] og bleve eenige om, at vi alle skulde concentrere vore Ideer, og L. skulde affatte en Tale for at afbevise Daarligheden i disse Forslag, og dermed endte Aftenen ret behageligt! — Til Præsident blev valgt Hegermann og til Vice Præsident Falsen.

20.

Denne Dag har været rig paa rare og kuriøse Sager. L. forlangte Ordet og talede godt over første eller egentlig 2den Qvæstion, da den første blev afgjort og var afgjort, inden den blev fremsat. Resultatet af Svaret var: at da denne Committee først skulde virke efter Constitutionens Antagelse, saa var det unødvendigt at bestemme den, inden man vidste, om eller paa hvad Maade den var nødvendig. F. vrøvlede en Deel derimod, og derpaa voteredes, hvorved man dog ved 56 Stemmer drev F.s Forslag igjennem, umuelig — at man i Tiden skulde foretage, hvad ingen tvivlede om nu ikke kunde skee. Til 3die Prop. svarede L.: Godt: at man skulde hæve Rigsdagen, naar man var færdig, men at man dog maatte først undersøge, hvad man havde at tilbyde Kongen, inden man valgte ham, da det ellers let kunde blive en Tornekrone etc. Wergeland holdt en deylig Tale i den Anledning, som han med Kraft fremsagde, og som atter viste, at i hans lille spæde Krop boer en Kjæmpesjæl. Rein talede, dog uden Tendentz, godt, men med nogle Sidestød mod W., som bare Præg af hans uudslukkelige Had mod de Store. Han sagde: „en Mand, hvis Talent jeg ærer, hvis skarpe Blik jeg beundrer, har sagt, at vi have Ret til at undersøge vore udvortes Forhold etc. Jeg vilde ei troe, at Norge

[1] Grev Wedel, Kammerherre Løvenskiold, Foged Cloumann og Blom boede sammen, se A. Faye, Norge i 1814, S. 49.

skulde nære den Forræder i sit Skjød, der skulde øndske at ville spille sit Fædreland i Sverrigs Hænder, skjøndt jeg maa tilstaae, at den Frygtagtighed, med hvilken en vis Mand i denne Forsamling synes at ville neddysse os, strider paafaldende mod hans fordums Kraft og Raskhed.“ Sverdrup, der af Wergelands Tale, hvori var henpeget paa enkeltes Lyst til at spille Roller og glimre paa Fædrenelandets Bekostning, havde følt sig truffet, gjorde den dumme Streg at staae op og declarere, at han ingen egennyttige Hensigter havde. — En Vittighed af ham var god. Wl. sagde: „Jeg frygter intet, jeg griber med min ene Haand i Himmelen og lader Jorden med sine Usselheder henrulle under mine Fødder.“ Dertil svarede Sverdrup: „Jeg er ikke mægtig nok til at gribe med min Haand i Himmelen, men mit Haab er til Himmelen.“ W. endte sin Tale med et særdeles ædelt Udbrud: *Amicus Christianus, amicus Fridericus, sed magis amica patria.* Gr. holdt en lille Tale fuld af Vid og Lune, som desværre kun faae arriperede. Han raillerede over, at F. proponerede, at Forsamlingen skulde ansees hævet, naar den ikke har mere at gjøre, og istemmede med ham det Forslag ikke at sidde her til den yderste Dag. Anker gjorde en god Vending paa Tingen, — han sagde, at det var unødigt at proponere, at Fors. engang skulde faae Ende; thi det vidste vi omtrent før, men at det var farligt at binde sig til strax efter Valget at gaae hjem; thi sæt Kongen vilde tale med os siden, saa maatte vi jo sige ham, vi kan min Sjæl ikke blive længer, thi vi have lovet Vice Præsidenten at reise hjem. Jac. Aall havde skrevet en dejlig Tale, som hans sædvanlige Undseelighed forbød ham at fremsige og saaledes ikke kom for Lyset. C.s kom frem og holdt en Tale, hvorved heele Forsamlingen kom i yderste Forlegenhed, da ingen kunde undgaae at

lee, og hvis Gesticulation, Declamation og Tendentz stod i fuldkommen Ligevægt med Sproget. Meeningen var, at hans Committentere havde paalagt ham at sige, at Norge skulde hævde sin Selvstændighed, indtil fiendtlige Flaader omringede vore Kyster som en belejret Fæstning og vi ikke kan undvige. Vel at mærke: Manden boer ved Søekysten![1] Da denne pathetiske Tale var til Ende, slog han sig paa sit Bryst og skreg: Det er min Overbeviisning. Tejst[2] reiste sig op og istemmede: jeg skjænker Dem min Overbeviisning. Forslaget blev voteret: om det nu skulde afhandles eller ikke, og Stemmerne bleve lige, men Præsidenten gjorde Udslaget, og det blev antaget. Følgelig reiser jeg øyeblikkelig, saasnart Kongen er valgt, og undgaaer alle Krumspring. — Derefter kom under [Behandling] Forslag fra en Deel Bønder i Edsvold til Rigsforsamlingen i Edsvold, begyndt 10 Aprilis og continueret følgende Dage, — indeholdende Begjæring om følgende: 1. At alle overflødige Øvrigheder maatte blive afskaffede. 2. At Sølv Værdien maatte blive hævet, da Bonden ikke kan taale den, og 3. At Skrivefrieheden maatte blive indført, saa enhver kunde lade skrive sine Documenter af hvem han vilde. — O sancta simplicitas! Alle loe lige indtil Dagens Helt, som ellers var forbandet flouv og holdt sig i Roelighed i Furtekrogen bag Præsidenten. — Printzen kom igjen om Aftenen.

Anecdot:

Da Forsamlingen var til Ende, spurgte jeg Omsen, hvad vi i Dag har gjort? hvortil han svarede: vi have kogt en delicat Suppe paa Pølsepinder.

---

[1] Østerrisøer.

[2] Lundegaard.

21de.

I Dag var ingen Samling og intet passerede.

22de.

Jeg var i Dag hjemme og intet passerede, uden at man havde atter glimrende Forhaabninger, byggede paa Rygter. En Lieutn. Brandt kom og diverterede de Troende, at i Kjøbenhavn skulde have været Opstand, at Frydendahl og Bille skulde være arresterede, men atter af Pøbelen udtagne. Heraf gjorde de Troende den Slutning, at Danmark understøtter os af Hjertet, men Ingen vilde med mig og nogle Enkelte deri see den grove Farce, som spilles med os for at bringe os atter tilbage som dansk Provintz. O Blindhed! Cancellie Raad Dahl spiller den flagrende Rolle, han ved enhver Leilighed har spilt og kommer bestandig frem med sin Vittighed. Derimod er en Præst Oftedahl bestandig taus, og deraf har man forfærdiget det

Ordspil:

Man hører alt for ofte Dahl, men aldrig Oftedahl.

23de.

Idag har man faaet Underretning om Ondskabernes Udklækkelser. Bryn fik Brev fra Thurman,[1] hvori han fortæller at Rygterne i Christiania er stygge — At Gr. W. skulde bestikke Bønderne paa alle mulige Maader for at faae deres Stemmer paa sit Partie for at blive valgt til Committeerne — for at faae sine Venner valgte — at han skulde bruge Agentere for at reise om til langt paa Natten blandt Bønderne og samle Stemmer, og blandt disse nævnes Bryn, Jac. Aall og jeg — og dette troes, skjøndt jeg ikke veed, hvor nogen Bonde boer, og ikke kan finde ham om

[1] Erik Thurmann, en høit anseet Kjøbmand i Christiania; jfr. ndf. S. 97.

Dagen, end sige om Natten. Saadanne Hensigter — saadanne Midler. Skulde nogen da ønske at komme i Committeer, hvori Partieaanden hersker til det høyeste? Har ikke enhver Ret til at anke paa. hvad ham ikke behager? Eller er det Forfængelighed man vil tilskrive denne Higen. O, saa har jeg intet Begreb om Forfængelighed, naar det er Forfængelighed at staae ved Siden af Rein i en Constitutions Committee, der dog aldrig har kunnet faae Greb paa at indrette et Fattigvæsen i det Smaae og dog vel burde kunne dette, inden han indrettede et i det Store — eller ved Siden af en Rosenkilde i en Finantzcommittee — en Mand, der med alt behageligt Udvortes ikke kan føde og nære en sund Tanke. Hertil kommer endnu, at Tollef Hufestad, der flere Gange har været under Examination af Lieutn. Schwartz, der bestandig ligger her som Spion, og (sic) fortalte os med megen Forbitrelse, at han blev opfordret til at forevise den Seddel, han havde skrevet paa de Vælgende til Finantzcommitteen, og at denne byttede om med ham og gav ham en anden, hvorpaa stod en Deel Officerer, men som Tollef af Vrede strøg ud. Da Forsamlingen var samlet og Tollef savnedes, spurgte man efter ham, men L. skreg høyt: „Gaae hen til Lieutn. Schwartz, maaskee han er der under Examination.“ — Jeg tordnede i Vestibulen mod den Nederdrægtighed, man bruger mod os, og Major Sibbern, en af de skabbede Faar, som ansees med skjæve Øine, istemmede med mig.

Fra Carsten Anker skal intet være kommen, siger man — ja troe det, hvem der har Lyst. L. havde i Dag en Samtale med P. C., hvori han atter undrede sig over, at Vestlandet var saa svensksindet, men L. svarede, at dette var en feil Idee om vores Tænkemaade, at vi ligesaavel ønskte Selvstændighed som alle andre, men at

vi ikke øynede Mueligheden og saaledes heller valgte en liberal Foreening end en total Undertrykkelse. P. C. svarede: Ja, man kan dog kuns enten være svensk eller dansk. L.: Jo! Tillad mig D. K. H., man kan og bør være et tredie, norsk. Der slap det ud af ham.

24.

Man aad og drak. — Ved P. C. Taffel spiste Provst Schmidt formedelst en Vise, han havde digtet til Norges og dets Regents Hæder og til Skam og Last for Rænkesmedene. — Hvem ere disse, spurgte ham G. — Det har ingen Ret at spørge mig om, svarede Schmidt. — G: Da Visen er publik, har enhver Ret til at recensere den, og da ingen er nævnt, opfordrer jeg Dem til at sige, hvem De har meent. — Schmidt: Jeg meente . . . de Svenske. — G.: Jeg gratulerer Dem med Retraiten. De vil vist sande med Moreau, at det er vanskeligt at retirere med Honneur. — Man lod cirkulere en Subscriptionsplan paa alle Adresserne, men jeg svarede: at mit Contoir forsyner mig med Papiir.

Den 24 (sic).

Dagen hensvandt under Tummel og Støy af brusende Musique og med mine Følelser contrasterende Glæde over en Deel politiske Løgne, hvormed man atter amuserede Pøbelen, saasom: at Ponte-Corvo ikke mer vilde til Sverrig, eftersom han der fandt det for koldt, — at han vilde oprette sig en Throne i Syden — at Pr. C. skulde blive valgt til Konge i Sverrig, og at Norge paa denne Maade vilde blive lykkelig under Forening med Sverrig. Gr. gjorde det Spørgsmaal: Hvorledes forklares det? Naar Kongen boer i Christiania, ere vi frie, naar han boer i Kjøbenhavn, ere vi frie, men naar han boer i Skaane, ere vi Slaver? – Slige Spørgsmaale indlader man

sig ikke paa at besvare. — Provst Schmidt var idag ved Taffelet for at synge en af ham smedet Vise om Rænkesmede etc., som med megen Fryd og Gammen blev modtaget. Det er Nationens Aand — det er den Følelse for Landets Nød, den Stræben for dets Held, som skulde anstrænge os alle for at naae en Havn for vort omtumlende Statsskib, at bruge giftige Vers og skiændige Rygter, for at opflamme Had mod den Retsindige og afholde Folket fra at grandske vor Stilling. Er det Patriotisme, saa gid mit Navn brændes med Prædicat af Forræder! Kan en god Hensigt bruge slige Midler? og kan en lykket Plan billige eller retfærdiggjøre dem? Den bittre Følelse af Foragt, som denne Fremgangsmaade har opvakt hos mig mod en Nation, jeg har æret, har gjort min Sendelse hid dobbelt bitter. — Sorenskr. Bryn fik Brev fra E. Thurmann, hvori han og jeg og flere staae som Offre for et skjændigt Rygte i Christiania, der siger, at vi have om Natten kjøbt Stemmer etc. At see sig af lettroende anseet som Forræder er tungt, men at blive paadigtet Midler, der kun af Niddingen kan bruges og af Svagheden troes, giver Galde.

25.

Atter Glæde! Rosenkrantz er kommen til Norge, med ham Enthusiasme, Mod, Tapperhed — ædel Daad og Gud veed hvad de heede alle de skjønne Ord, som klinge saa vakkert i Poesie, men saa slet lade sig forene med denne prosaiske Verden, vi leve i. — Et nyt Bekjendtskab gjorde jeg i Dag, som glæder mig, en Provst Stub fra Trondhjems Stift,[1] en Mand, som lader Ondskab være Ondskab og agter Retsind. — Ved Præsidentvalget havde L. og E. det talende Beviis paa Hadet mod os, men til-

[1] Jens Stub, Sognepræst til Veø, Repræsentant for Romsdals Amt.

lige paa, hvor uværdige Lemmer der gives i denne Forsamling. Paa en Seddel var stemt for Elling Walbøe[1] til Præsident og L. til Vice Præsident, — paa en anden Lensmand Appelnæs[2] til Præsident og E. til Vice Præsident. — Efter Bordet stod en Lieut. Konow (en Dreng paa 19 Aar, Søe Etatens Deputerede), Lieut. Schwartz og Sunde sammen, og jeg nær ved. Lt. K. trak disse Sedler op af Lommen for at meddele de andre Herrer sin Glæde over denne Vittighed. Jeg hørte det og sagde til en sindig Mand, Sörenskr. Rambech, høyt, saa de unge Herrer hørte det: Har De opdaget den fine Vittighed, som kom for Dagen ved Valget idag? — R.: Det var usselt. — E.: Det er sørgeligt, at i denne Forsamling skal gives Drenge, men naar de gives deri, kan man ikke vente sig andet end Drengestreger. — R.: Veed De da, hvem det er? — E.: Nei! men jeg kjender ikke mange Drenge her, og jeg indseer, at Stregen kun kan opfindes af en Dreng og gouteres af Spytslikkere og Adjutanter. — Triumvirerne bleve røde og blege, men ingen svarte. — Jeg behøver al min Fatning for at undgaae at smøre Lieut. Schw. paa Snuden, thi den Karl lægger an paa at imponere. Ere vi da Børn eller Musqueterere?

26.

I Dag har intet passeret. Rosenkrantz ventes med Længsel og med ham alle opbyggelige Efterretninger om Dannemarks Enthusiasmus, der dog give os det smigrende Haab, at naar vi have slaaet os gjennem en Vrimmel af Onder, ville vi allernaadigst atter blive antagne som danske Undersaatter. — En Copiist Petersen kom fra Kjøbenhavn, berettede i Dag, at svenske Commissarier allerede have

[1] En Bonderepræsentant for Romsdals Amt.

[2] Ole R. Apeness, Lensmand i Borre, tredie Repræsentant for Jarlsbergs Grevskab.

modtaget alle Archiver vedkommende Norge i Kjøbenhavn. Er dette Beviis paa, at Norges Forening skal være Børneleeg? Korn strømmer ind til alle Kanter, og der spørges ikke, hvordan det skal betales. Der kommer vel Raad, siger man. I Bergen har Regjeringen udskrevet Fisk af Kiøbmændene til $6^1/_2$ Rbd. Vaagen, som ikke er betalt, mod denne Fisk byttede den sig Korn til. Er dette at handle ædelt?

29.

I Gaar og Forgaars var jeg hjemme. Det ærgrer at gaae i en Sværm af Mennesker, hvoraf $^1/_3$ ere afsindige, $^1/_3$ usle Krybere, der ej tør være deres Mening bekjendt og $^1/_3$ ere Offere for skjændig Bagtalelse. I Dag er Rosenkrantz her, og mod Formodning har han ingen kildrende Rygter med sig, hvoraf den klogere Deel slutter sig til, at F. 6. ej tør lade være bekjendt, at han vil understøtte, og den uindviede Deel spaaer kun lidt godt, siden man end ikke vover at lyve. — Den mærkværdige Avis *the Courier* af 9 Apr. kom i Dag og bragte Efterretningen om Napoleons Fald. Ogsaa heraf gjør man sig Haab, da de allierede Magter nu ikke mere behøve Ponte C. og saaledes sikkerlig vil slutte en Fred, hvorved vi ville blive udeglemte og følgelig overladte til vort eget Heltemod. Jeg gjorde i min Enfoldighed Capt. Holstein den Indvending, at det vel ikke overalt gik til som her, at man tilsidesatte Statens Vel for en Prindses, og at altsaa det svenske Folk ogsaa vilde have en Stemme; men han svarede mig: Hvad er vel et Folk af $2^1/_2$ Million? Jeg svarede: det er næsten 3 Gange saa stort som en Nation af 900,000 Mennesker. Det lod, som det slog ham. At vores Skjæbne i det store forestaaende Skifte vil blive afgjort, synes at være uden Tvivl, men endda tvivler jeg ikke paa, at den

forblindede Hob vil indanke Skiftet til Høyeste Ret, og denne er *jus fortioris*, hvori vi have høyst 30,000 Assessorer mod Europas Millioner. Fader, forlad dem!

30.

Pøbelen amuserer sig fremdeles med den Tanke, at nu Ponte C.s Rolle er udspilt, at vi nu blot have at stride med ham, at Engelland og Rusland nu ville understøtte os, at vi ville seire over alle Hindringer og bygge vores National Aand en Bautasteen paa vore Nationallemmers Legemer og atter befæste den Sandhed, at Aanden er evig, Legemet forgjængeligt. Den klogere Deel af Selvstændighedspartiet begynder med alt det at blive lidt høflig, at see ned til de usle med Skaansomhed. Tingen vender sig vel, men ulykkeligt er det, at den Tidspunct er forbi, i hvilken vi selv kunde bestemme vores Skjæbne, og det nu skal være fremmede Magter tilladt at sætte vores Daarlighed Grændser.

1 Mai.

Stadfæstelsen paa Napoleons Dethronisering, paa hans Antagelse af det gjorde Tilbud af Elba, paa Ludvig d. 18des Kongeværdighed haver i Dag gjort megen Opmærksomhed. Rosenkilde, hvem jeg fortalte det, samt at Kjøbmand Strömberg fra Strömstad er kommen til Christiania med 800 Td. Ruug under svensk Flag, gjorde strax den Opdagelse, at det maatte nu være ude med Ponte C., men at han dog ikke kunde forstaae, at Strömberg kom under svensk Flag. Grøgaard forklarede ham det, med sin ironiske Mine, saaledes: at Ponte C. var forladt af alle, at Sverrig nu har erkjendt P. C. som Konge i Norge, at Engelland har declareret Sverrig Krig, ja at en engelsk Kutterbrig har med det glatte Lag skudt

Masterne overbord paa en svensk Caper. Dette slog Rosenkilde, og han spurgte ham, om det er sandt. Gr. forsikrede, at han havde hørt det af een, der havde talt med en Skipper, som havde hørt det af en Styrmand, der havde faaet det fra en Matros, hvis Kones Svogers Søstersøn havde talt med en Mand, der havde hørt Historien af en Værtshuusmand i Christiania. Ros.: De spøger! G.: Nei! jeg lyver af et oprigtigt Hjerte, men dette er mig saa meget meere tilladt end de andre, der *toto die* lyve for mig, som jeg selv herved høytidelig erklærer, at det er Løgn hvert Ord. — H. forsikrede L., at der var kommen 43 Skibe med Korn til Christiania, og Wiewild fortalte samme Øyeblik, at der kun ere komne 800 Td. Rug fra Udlandet til Christiania, de nemlig, som Strömberg medbragte, de øvrige Skibe have Korn, som før er indbragt tildeels med den i Januar komne store Convoj, og som disse have bragt fra Vestlandet. Den politiske Kornavl er endnu den fordeelagtigste, jeg kjender. Naar 1000 Td. Korn bliver indført til og atter udført fra 4 Havne i Norge, saa bliver det strax 4000 Td. deraf. Skulle vi frygte for Kornmangel? — Rein og S. lade i Dag til at være lidt tollerantere end tilforn mod de skabbede Faar. Rein har offentlig declareret, at han øndskede hele Oppositionen hængt udenfor Døren til Rigssalen. Er dette Sprog en gejstlig Lærers Sprog? Og dog kryber denne Stormandshader for en Printz! Det lader, som Begivenhederne fremskyndes med Kjæmpeskridt. Capt. Holk sagde nylig, at om Norges Land kun ejede een Tønde Korn, skulde det dog hævde sin Selvstændighed, men W. gav ham det venskabelige Raad, dog at forbeholde sig denne Tønde for sig.

2den og 3die passerede intet; man afskrev Udkastet til Constitutionen og politiserede som sædvanligt.

4de.

I Dag begyndte de vigtige Debatter om Constitutionen, og 20 §§ bleve afgjorte med kun faae Forandringer. Til Udelukkelsen af Jøder blev efter Secr. Christies Forslag endnu føyet Jesuiter og Munkeordener. Provsten Middelfart talede værdig og behagelig til Forsvar for Tollerancen, men den maatte, som alt andet godt, falde for den almindelige Stemme: jeg voterer som Sorenskriver Falsen. I Anledning af Udtrykket i. § 4: Kongen skal stedse have bekjendt sig til den lutherske Religion, opstod mange Debatter, hvori blev viist saavel det ukloge som uliberale i denne Bestemmelse, og meget bittert blev derimod fremført af Rein, der blandt andet sagde: Den Mand, som har agtet sin Troe mindre end en Krone, fortjener ingen Agt, eller har man da en saadan vandrende Ridder, som man vil sætte paa Norges Throne? Grøgaard gav det et af hans sædvanlige vittige Anstrøg og paastod, at stedse skulde udgaae, thi det vilde være at udelukke alle fra Thronen, da det forudsatte, at den Vælgendes første Anskrig, da han var fød, maatte være en Bekjendelse af den evangeliske Religion. Forslaget gik samme Vei som alt det øvrige, og Ordene staae, til evig Skjændsel for Forsamlingen, i Constitutionen. Om Kongens Myndigheds Alder blev atter disputeret, og efter at det ved Stemmeflerhed blev afgjort, at han skulde være over 18 Aar, drev Partiet det til største Gammen igjennem, at han skulde være 20 (ej 21) Aar. Under denne Votering havde Christie sagt noget, og da K.[oren] skulde votere, vidste han ikke ret, hvorom han skulde votere, og udbrød til Christie med sin behagelige Discant Stemme: Hvad var det, Du ment kære Fætter?, hvorved Selskabet opdagede, ej at K. var et Naut, thi det var allerede længe evident, men at han var Christies Fætter. Samme K.

oplæste nogle saakaldte Strøetanker,[1] der nærede den gigantiske Ide, at vi her skulde lægge Planen til de 3 nordiske Rigers Forening. Hvilken stor Tanke i en liden Sjæl! Hvor vilde ikke salig Magrethe glæde sig i sin Grav, hvis hun kunde i K. hilse Gjenopretteren af hendes adsplittede Trippel Throne? Var ellers alt Korn saa til Overflødighed som dette Korn, ville vi vist ikke føle Hungersnød.

D. 5te.

Atter i Dag vare adskillige Tvistens Æbler. Det første var, hvor Kongen skulde krones? Mange kjempede for Christiania som det mindst kostbare Sted med Hensyn til, at Reisen sparedes, andre for Throndhjems Domkirke, som blev bestemt med en stor Pluralitet. Jeg havde intet imod nogen af Stæderne, naar det blot ikke skede paa Reggestad. — Det andet var, om ham maatte tillades at reise ud af Landet, hvorimod Omsen drabeligen kjempede og gjentog, at hvis vi skal kjempe, vil vi idetmindste have saa meget derfor, at vi ikke alene have en Konge paa Papiret, men og i Virkeligheden. C.s paastod, at han i sit heele Liv blot maatte være 6 Maaneder borte fra Riget, hvilket han forsvarede med sin sædvanlige Gesticulation og Veltalenhed omtrent i denne Stilling.[2] — Det beneficerede Gods var det 3 Tvistens Æble og det eneste, som faldt ud til min Tilfredshed; thi der kom Interessen i Collision, og hine tapre, som selv ansaae dette som det

[1] Trykte i Bidrag til Norges Historie i 1814, udg. af Dr. Y. Nielsen.

[2] Her har Blom tegnet en Carricatur af en forover bøiet Mand med begge Arme udstrakte mod Tilhørerne og med følgende Ord udgaaende af hans Mund: „Jeg takker den ærede Forsamling for den Godhed, at han ikke maae reise ud af Landet sit hele Liv.“

bedste Middel til at garantere vort Pengevæsen, følte intet Kald til at opofre deres Interesse. Midelfart talte atter og ret godt, dog ikke saa godt, som om Tollerancen; thi han følte nok at være interesseret i denne Punct. Det er ellers en klog og ædel Mand. — At det gaaer saa rask med Debatterne maae i Særdeleshed tilskrives det heldige Præsidentvalg af Diriks, der har megen Logik og Orden i sine Ideer. — I Dag indløb et aabent Brev fra F. 6., hvori denne gaaer løs paa P. C. og declarerer, at han kun anseer det norske Folk løst fra sin Troskabs Eed under den Betingelse, at de skulle opfylde Freden til Kiel etc., — og en Avis, hvori indeholdes, at Freden mellem England og Danmark er ratificeret i (Ponte C.s Hovedquarter) Lüttich d. 7. Apr. — Endnu tvivler man om de allierede Magters Sindelag mod Sverrig? Der gives vel de, som ikke tvivle. — Finantz Committeen er færdig med sine Forhandlinger, og Resultatet er, at der skal gjøres 14 Mill. Bancosedler til næste 1 Febr., som Staten skal paatage sig at indløse efter 375 pC. altsaa 400,000 Species. Den, der paatog sig det Garantie, maatte være gal. Vil ikke dette ømme Capitel aabne Øynene, saa er evig Blindhed uundgaaelig. — I Morgen, Bededagen, skal intet forhandles. Der indkom et Forslag fra Bønder her i Sognet, om 1. at en Skole maatte oprettes med 1 Hest og 4 Kiør, der skal anvendes i 3 Terminer. 2. At Sølvværdien skulde ophøyes, da den er utaalelig. 3. At enhver, som ikke holdt Bryllup efter Forordn., skulle betale 200 Rd. D. Bøder og 4. at Meerskumspiber og Sølvspænder skulle forbydes.

Anecd.

C.s voterede om det beneficerede Gods saa: Skal jeg følge min Fordeel, saa siger jeg ja, — skal jeg følge min Følelse (her slog han sig paa Hjertet) siger jeg nei, — og

da Præs. spurgte ham, hvem han da vilde følge, svarede han: jeg maae følge Følelsen og svare nei. — Saaledes kan Følelsen foreenes med Fordeelen.

D. 6.

I Dag er ankommen en Lieut. Falbe som Adjutant for Admiral Bille, der tilligemed en Oberst Lieut. er i Wennersborg, for fra F. 6's Side at overlevere vore Fæstninger. Dette Budskab modtog Norges Fuldmægtig midt iblandt Norges Mænd og expederede det uden deres Raad og Samtykke, uden engang at nævne et Ord derom til disse. Er dette at handle aabent, er det at være frit Folk, at taale sligt, uden at kunne sige et Ord derimod? Falbe havde Brev med, der bebudede, at C. Anker var afvist fra Engelland, og at alle Norges Havne ville blive bloqverede af Engl. Skibe. Endnu er man tapper!!

D. 7.

Jeg opdagede nu, at vi vare komne til den Punkt i Constitutionen, hvorpaa Landets Vel og Existence beroer, uden hvis Drøfting og Afgjørelse ingen Fremtids Held kan spaaes os — der er vigtigere end baade Krig, Fred, Korn og Penge — til Punktet om Rang og Ordener. Herom blev til største Satire for vores Tids Aand og vores Forsamling disputeret i 4 Timer, og Resultatet blev, at Embedsrang skulde indføres, ingen Rangtitler tilstaaes, men Ordener indføres. Adelens Privilegiers Tilintetgjørelse udsættes til næste Rigsdag. Grøgaard holdt en særdeles vakker Tale, hvori han beviste, at Ordener vare Narrebjelder, Beviser for en svag Tidsalder og Tilintetgjørelse af sand Hæder. Han spurgte: Har vel de mange Alen hvide Baand med røde Kanter kunnet redde Dannemark fra Undergang? Jac. Aall talede mildt og ædelt over samme Emne og til samme Maal. Gr. kunde ikke til-

bageholde det Ønske: at Ridderordnernes og 12 Skillings Sedlernes Periode nu snart maatte være til Ende. Falsen gjorde den store Opofrelse, at han ved en Act renuncerede paa sit Adelskab for sig og sine Descendentere. Han tabte sit Adelskab og vandt, at alle fik vide, at han var Adel. Steenstrup, Adelens drabelige Modstander, stod op og takkede F. for dette Beviis paa ædelt Borgersind, og øndskede det Efterligning, — men alle tiede. Jeg beklagede i mit Hjerte, at jeg ikke havde Anledning til at gjøre saa stort et Offer for saa godt Kjøb. Rojalisterne dreve derpaa igjennem, at Kongen skulde selv fordele Forretningerne i Statsraadet, ingen Statsraad skulde staae videre til Ansvar, naar han blot protesterede i Protocollen — og har de nu bygget den nye Souverainetet et virkeligt Tempel paa den salig afdødes tilsyneladende Gravhøy. Lensmand Tveten,[1] Adjutanternes Adjutant, havde det Uheld under Voteringen at sove ud sit Ruus, og da man vognede ham, spurgte han: Hvad sagde Falsen? og derpaa efter indhentet Underretning voterede — Ja! W. og E. lukkede ikke Munden op, som vi da have foresat os, indtil Finantzvæsenet kommer. Tilsidst blev ved Stemmeflerhed bestemt, at vi Søndag skulde debattere, skjøndt Hount stred derimod, som upassende for Statens Repræsentantere at overskride Landets Love. Dette gav Anledning til følgende gode

Anecd.

Efter at Spisningen var forbi, og alt var forsamlet i Kaffe Stuen, kom Teist fra Lister (den samme, som forærede Carstensen sin Overbevisning) og bandede paa, at han ikke vilde arbeide i Morgen, da det var mod Guds og Kongens Lov. Sv. kom med sin Vittighed og spurgte

[1] Ole H. Tvedten, Lensmand i Valle, tredie Repræsentant for Robyggelagets Amt.

ham, om han ikke vidste, hvad Christus havde sagt? Jo! svarede Teist, Græsk og Latin kan I lære mig, men ikke Guds Ord, han sagde, hvis Oxe eller Asen falder i en Brønd, og han ikke trækker den op paa Sabbaten, — og naar I beviser mig, at der ere Oxer eller Asener at trække ud af Salen i Morgen, saa skal jeg mere end gjerne komme, men ellers kommer jeg Djev. gali mig ikke!

I Dag har man den glædelige Efterretning, at Ponte Cor. nu ikke vil komme tilbage til Sverrig, men har ladet sig overtale til at andtage en Statsminister-post i Paris. — Andre ere dog saa honnette, at de lade ham blive Hertug i Nederlandene. Sligt troes og gribes med Glæde, skjøndt det kun maadeligt stemmer med Falbes sikre Efterretning fra det svenske Hoved-qvarteer, at Ponte Corvo der ventedes, og at han kommer til Søes til Norge med 40,000 Mand. Koren mente, at naar Svendsken havde tabt nogle Armeer paa 50,000 Mand mod Norge, lod han det nok blive i Fred. Jeg troer visselig det samme.[1]

Tillæg.

1.

Det følgende Brev, der i nogle Aar har været i mit Værge, medtager jeg ved denne Leilighed, skjønt det ikke staar i nogen anden Forbindelse med Bloms Dagbog, end at begge ere fremkaldte af den Eidsvoldske Forsamling. Forfatteren, Ole Amundrød († 1835) var Bonde og fhv.

[1] Her ophøre pludselig Bloms Optegnelser. De ere fra den 24de April skrevne paa et løst Ark og et Halvark, og man kunde altsaa tænke sig, at de sidste Ark vare bortkomne, men det er ikke sandsynligt, da af det sidste Halvark kun Fjerdedelen er beskrevet.

Klokker i Thjølling. De omtalte Medreisende, Proprietair i Thjølling Iver Hesselberg og Skipper i Brunlanes Anders Grønneberg, vare ligesom Brevskriveren valgte fra Laurvigs Grevskab. Brevet er ganske vist i og for sig kun af ubetydeligt Indhold, men det er, saa vidt jeg veed, det eneste i sit Slags, der hidtil er fremdraget fra nogen af de Bønders Haand, der deltoge i Rigsforsamlingen.

Christiania d. 7de April 1814.

Elskede Kone!

Jeg kan ikke undlade at tilmelde Dig, hvorledes vores Reysetour gik for sig; jeg havde Formon for Hesselberg, til jeg kom til Flaar, og det var om Eftermiddagen Kl. 5, og jeg gjorde alting klart paa hvert Skydsskifte, saa han kunde [gaa] af den ene Slæde og i den anden. Nu skulde vi været i Bilet Kl. 4, men vi kom ikke der, førend det var mørkt, vi holdt dog ved til Revue, og kom ikke der førend Kl. 9½ om Aftenen; vort Logie med Theevand om Aftenen og Morgenen tilligemed Drikkepenge blev for os begge til 17 Rd. Da vi kom imellem Tuft og Drammen, traf vi vores Forbud igjen, vi kom til Gjæstgiveriet Kl. 11½, og fik ikke Heste førend Kl. var 5. Vi tænkte da der at morre [os] med en Portion Caffe, den smagte os som den var kogt af Sod, og kostet os hver 3 Rd.; da vi kom til Gillebech, maatte vi tage Natteqvarter der. Theevand om Aftenen og Morgenen tilligemed 3 Drammer, kortsagt Logie og Drikkepenge kostede os der 36 Rd. Derfra og Ramsborg til Christiania havde vi en hurtig Befordrelse. Vi tog ind efter Aftale hos Hr. Niels Grønneberg, hvor vi bliver meget godt beværtet, Hesselberg paa 1 Kammer og Anders Grønneberg og jeg paa et andet. Vi var alle indvitert tilligemed Verten ud i Byen for at spise

Aftensmaaltid, men jeg tænkte, det er bedst at blive i mit Qvarteer, de andre kom ikke Hjem førend Kl. var 1. Idag skal vi til Prindsen for at faae vores Audientze i Eftermiddag Kl. 1, og i Morgen skal vi afreyse herfra til Ejdsvold, hvor vi efter Mængdens Overflødighed (da det omtrent skal beløbe sig til 300) vist kommer til at blive indqvarteret i 1 Miils Distance omkring Værket. Rygtet gaaer, at vi skulde blive der i 3 Uger og møde i Forsamlingen hver anden Dag; og der siges, at vi skulde nyde Frokost og Midags Spise for en vis Betingelse af Prindsen. Jeg kan nu for Tiden intet andet nyt tilmelde dig om nogen Ting, thi jeg haver endnu lidet erfaret; men jeg saa i Gaar, at de tog her i Kramboden 14 Rd. for et ℔ Kaffe, 22 à 24 Rd. for et ℔ Kandis Sukker og 11 Rd. for det løse Pudder Sukker, et Tørklæde saa jeg blev solgt for 10 Rd. ligesom det nye blaae, jeg kjøbte af Catrine, 1 ℔ Gulerodfrøe koster her 128 Rd. og Persillefrøe ligeledes. Skulde det indtræffe, at der skulde være nogen Ting, som Gutterne ikke kunde slippe af med, saa faaer Du see at faae fat paa Hans og bede ham være Dig behjelpelig. Vær af den Godhed at hilse alle bekjendte Venner fra mig, tilligemed vores Tjenestefolk, men vær Du tilligemed vores lille Anne Catrine meget kjærlig hilset fra Deres hulde Mand og Fader

Ole Amundrød.

P. S. Glem ikke at faae Bud som oftest paa Posthuuset, da jeg skal gjøre min Flid at lade Dig vide vores Forfatning, naar Tid der gives Leilighed.

Vi var i Eftermidag paa Forgemakket en Times [Tid], førend vi kom ind til Audientze.

Den 8de April.

Idag Kl. 10 er vores Reyse bestemt her fra Byen, — i Aftes var Spille Selskab her i Huuset, og Hesselberg

tabte 106 Rd., men A. Grønneberg vandt 100 Rd. NB. Hesselberg haver allerede spillet bort 130 Rd., og Grønneberg haver vist vundet 160 Rd. Her hos Niels Grønneberg faaer vi vores Caffe til os om Morgenen paa vores Kammer, men Hesselberg drikker Theevand.

Fra din elskede Mand

Ole Amundrød.

Nu faaer Du ingen Tidende, førend vi har været i Forsamlingen 1ste Gang.

Udskrift: Velædle!

Mad.me I. M. Amundrød
til Gaarden Amundrød
ved
Laurvigen.

Afleveres til Peder Monsen i Laurvigen til Løsning som seer det hastig befordret fra O. Amundrød.

2.

Som bekjendt indgaves til Eidsvoldsforsamlingen et ikke lidet Antal Projècter af mere og mindre utopisk Beskaffenhed, af hvilke nogle, men ikke alle, ere trykte og bekjendte. Jeg har liggende for mig nogle saadanne *pia desideria*, nedskrevne med Amundrøds Haand, og da Laurvigs Grevskab deri særlig omhandles, vistnok forfattede af ham eller ham og hans Medrepræsentanter fra Grevskabet i Forening. De første Linier vise, at Meningen har været, at disse uforgribelige Tanker skulde betragtes som Tillæg til de elleve „Grundsætninger“, som Constitutionscommitteen opstillede, forinden den afgav Udkast til selve Forfatningen. Da de følgende Meningsytringer altid kunne ansees som et Vidnesbyrd om en og anden Bondes Tænkemaade paa denne Tid, meddeles de her:

Foruden de andførte Grundsætninger ønskes dette at komme i Betragtning.

1. Odels Prætention ønskes at maatte blive ganske ophævet, da den har udarmet mangen Familie.

2. Arverettigheden imellem Børn eller Samsøskende burde være lige uden Forskjæl til Kjøn, da de alle ere Børn af samme Forældre.

3. Pentioner burde afskaffes, da mange nyder samme fra sine 30te til 70de Aar uden at fortjene den; derimod kunde Hospitaler oprettes, og deres Forfatning saaledes indrettes, at enhver efter Fortjeneste kunde høste Frugten af sin Flid og Retskaffenhed i paakommende Tilfælde og Alderdom, hvor de enda kunde virke noget til Gavn for Staten og det almindelige Bedste.

4. Ligeledes ønskes, at der paa beqvemme Stæder maatte blive oprettede Spindhuse og Manufakturer, hvor alle friske og unge Betlere tilligemed Løsgjængere kunde henviises.

5. Adelskab og Ridderskab taales ikke blandt Nordmænd; men naar nogen efter denne Tid ved nogenslags Leylighed udmærker sin Duelighed, da at tiltræde et eller andet passende Embede eller nogen anden Æres Beviisning.

6. Kongsbergs Sølvværk tilligemed de øvrige Værker her i Norge ønskes at kunde komme i en Drift, som kunde være de jordløse Bønder og andre Arbeydere udenfor Haandværkstanden til Fortjeneste og tillige bringe Landet i Flor ved at frembringe de Rigdomme. som ligger skjulte, i de Norske Klipper.

7. De Kongelige Værver[1] burde afskaffes og i den Stæd, naar der behøvdes at bygge nogle Fartøyer for Kongelig Regninger, da ved en Licitation at frembringe

[1] d. e. Verfter.

samme, hvilket som oftest for en ringere Bekostning kunde bringes til Veye.

8. Alle overdaadige Sælskaber baade i Byerne og paa Landet burde afskaffes og indskrænkes saa meget mueligt, da Tarvelighed i Mad og Klæder er et af de bedste Midler til at bringe vort Land i bedre Vilkaar.

9. For at lette paa Byrden for Huus Eyere i Byerne, som holde Heste, samt Bønderne paa Landet burde enhver Fuldmægtig eller Kantorist, som holde Heste blot til sin Fornøyelse, tage Deel i den saakaldte Transport og Frieskyds, udregnet efter 4 Heste pr. fuld Gaard eller 2 Sk.ℳ Tunge, da de ligesaavel som hine maae ernæres i Landet.

10. Til Landets Forsvar (enten det er ved Land eller Søe Etaten) ønskes ingen Undtagelse hverken af Borger eller Bønder, uden de som staae i virkelig Tjeneste enten ved de gjestlige eller værdslige Embeder. Dog anmærkes, at de, som skulde henhøre til Garnisons Stæderne, maatte antages ved Hværvning, som dog i Freds Tider burde indskrænkes til saa lidet Antal som muеligt.

11. Laurvigs Grævskabs Leylændings Gods[1] ønskes at kunde blive solgt og kjøbt af Bønder, da det meget Kjøbmands og Borgergods gjør Bønderne til Husmænd og Slaver og foraarsager mange Fattige og Trængende.

[1] Som bekjendt var dette Grevskab i Kielerfreden ved en hemmelig Artikel forbeholdt Frederik VI. som Eiendom.

OM DET GAMLE HAMAR OG DEN GAMLE „HAMARS BESKRIVELSE“ FRA 1553.

AF

Dr. GUSTAV STORM.

I.

Den gamle Beskrivelse over Kjøbstaden Hamar, som ifølge Intimationen er optegnet i 1553, blev af Historikere benyttet som fuldgyldig Kilde for denne Kjøbstads Historie indtil J. C. Berg. I Thaarups Magasin 2det Bind (1803), hvor Berg gav den første ordentlige Udgave af Skriftet, hævdede han, at man efter Haandskrifterne, som alle er fra 17de eller 18de Aarhundrede, maatte antage, at Skriftet ikke er ældre end Tiden 1617—24; dels stansede nemlig Bispelisten med Niels Simonssøn (Glostrup 1617—1639) og dels nævntes endnu Oslo (ikke Christiania, anlagt 1624), og desuden omtaltes Kjøbstaden Hamar som forsvunden, hvilket forudsatte en Tid efter 1567, „da Byen blev ødelagt af de Svenske“. I et Tillæg (S. 286 ff.) beretter Berg, at han var bleven gjort opmærksom paa, at der i sin Tid i Resens Katalog fra 1685 omtaltes en Bog: „Antiquiteter udaf Vangs Sogn paa Hedemarken i Opslo, sammenskreven af Michaele Andr. Aalborg Ao. 1523“, og tilføier: „Herved godtgjøres, som jeg troer, Formodningen om at foregaaende gamle Beskrivelse (med hvilken disse Antiquiteter efter al Sandsynlighed ere eet)

er forfattet i Tidsrummet fra 1617 til 1624, nemlig 1623; thi at 1523 er en Trykfeil eller Skrivfeil, falder enhver i Øinene saavel af andre Omstændigheder som af de Ord i Titelen „i Opslo“ (som ligeledes er en Urigtighed istedetfor „Opslo-Stift“ eller egentlig Opslo og Hammers Stift), da Vangs Sogn ingen Forbindelse stod i med Opslo-Stift 1523.“ Berg hævder altsaa, at Forfatteren er Michael Andersen Aalborg, Sognepræst i Vang 1610—1626, eller rettere at han har bearbeidet „de i 1553 samlede Materialier“ til den nuværende Hamars Beskrivelse.

I et Foredrag, som jeg holdt i Christiania Videnskabsselskab 28 Mai 1886, fremførte jeg adskillige Tvivl mod denne Hypothese. Som J. E. Sars allerede i 1858 fremhævede, var „Kjøbstaden“ Hamar forsvundet længe før 1567, idet Svenskerne i 1567 kun ødelagde Hamar Gaard, medens Kjøbstaden ikke engang nævnes; forsaavidt er der altsaa intet iveien for, at Beskrivelsen er forfattet i 1553, som den selv angiver, eller ialfald før 1567. Desuden gjorde jeg opmærksom paa, at en Del af Beskrivelsen — nemlig Bispelisten — er ældre end 1598, thi i dette Aar blev den benyttet og tildels ordlydende excerperet af Biskop Jens Nilssøn[1]; naar alligevel Bispelisten i Hamars Beskrivelse fortsættes til Glostrup (1617), er altsaa de nyeste Led tilføiede i de senere Haandskrifter. Og med Hensyn til Michael Andersens „Antiquiteter“ pegte jeg paa, at der i Resens Katalog ved Siden af disse ogsaa forekom et Exemplar af „Hamars Gaards Beskrivelse“ under dens rigtige Titel[2], og da

[1] Se Biskop Jens Nilssøns Reiseoptegnelser og Dagbøger 1574—99, udg. af Dr. Y. Nielsen, S. 578—85, navnlig den ordlydende Beretning om Karl Segersøn S. 583.

[2] Se Resens Katalog S. 180 No. 15, 1.

Resens Katalog som bekjendt er meget omhyggeligt og kyndigt affattet, turde man ikke antage, at den samme Bog var opført under forskjellige Titler. Jeg hævdede altsaa, at Michael Andersens Skrift maatte være forskjelligt fra den gamle Hamars-Beskrivelse og meget yngre end denne. Et Exemplar af hans Skrift havde jeg ikke truffet paa i noget nordisk Bibliothek, og jeg maatte saaledes dengang antage det for tabt. Imidlertid blev jeg for nogen Tid siden opmærksom paa en Mulighed for, at det endnu fandtes, og har forfulgt denne. I Katalogen over det Throndhjemske Videnskabsselskabs Bibliothek, der er udgivet af Nyerup, fandt jeg ligesom i Resens Bibliothek begge Titler ved Siden af hinanden: under No. 223 fol. Hamars Beskrivelse og under No. 173 qv. Michael Andersens Antiquiteter, paa det sidste Sted med Henvisning til J. C. Bergs Udgave i Thaarups Magasin. Nu var jeg forlængst opmærksom paa, at de literærhistoriske Henvisninger i Katalogen var udarbeidede af Nyerup i Kjøbenhavn, uden at han havde Adgang til Haandskrifterne selv; det var altsaa muligt, at Haandskriftets Titel og Indhold ikke svarede til de literærhistoriske Tillæg, og at Nyerup kun stolede paa Bergs Resultater. Efterat jeg ved Velvilje fra Throndhjems Videnskabsselskabs Direktion havde faaet begge Haandskrifter udlaante til Christiania, viste denne Formodning sig at være rigtig. Haandskriftet 173 qv., der er skrevet i Slutningen af 17de Aarhundrede, indeholder paa 1ste Side følgende:

Antiquit: udaf Wang Sogn paa Hedemarken i Opsloe Stifft beskreven af Michaele Andreæ Aalburg: Ao 1623.

Udi det Præstegield Wang har fordum været en fornemme Stad Hammar; borgerne menes at have været 1800, mens siiden Opsloe blev bygt har dend aftaget, indtil des

1566 dend af de Svenske blev ruineret, og dend skiønne Kirke af graa sten opbygt med iij taarner og xv spitzer med Biscoppe Residentzen gandske forstyrret etc. *Visitur adhuc sepulcrum Episcopi: Hic jacet sepultus Venerabilis Dnus Hermannus Episcopus Hammariensis qvi obijt Ao MCCCCCXIII.*

Galdre er paa Norsk at forgiøre een med troldom.

Skaldre at siunge een til døde med Runewiiser: thi 2 folk kunde siunge saaledes *per vices* mod hverander at dend eene maatte blive paa steden.

Lacus Miös, notus Münstero et Cardano, 11 store Norske Miile vegs eller vexøes. men i det bredeste 2 vexøe i det smaleste $^1/_2$ vexøe. dends dybhed er mange steder icke at maale. dend floer og falder 3 gange om Sommeren.

Et Monstrum findes der udi kaldet Søe Ormen har et hestehovet og er 20 a 30 faune lang. flytter iefnlig af Norden synder paa betyder synderlig forandring naar dend sees. Saadan en loed sig engang see ved den fæstning Hammar som laae og spillede paa een Skiær uden for Bispgaarden. hvor hand med een piil af en staalbue blev skudt. dog fløđ een halv vegsøe derfra til een øe hvor hans aadsel foraarsagede stoer svaghed. Dend har ladet sig see 3 gange siden Ao 1610. Undertiden sees udi Miøs aarlogs Skibe Ryttere og Soldater. Over søen udhænger mangfoldige klipper med store steenbukker.

Bustene: et slags stene som arves leed effter led som et dyrebart Clenodie, helbreder Qvæget som drikker af vandet hvorudi dend er lagt; dog ikke med bare hænder.

Derudi findes uegte Demanter.

Under Vandet staar een stoer Stenbroe en $^1/_2$ miil lang.

J. C. Berg har, som det efter dette er klart, selvfølgelig havt Ret i at formode, at 1523 i Resens Katalog er Trykfeil for 1623, og at Oslo staar i Stedet for „Op-

sloe Stift". Derimod har han havt Uret i at antage Michael Andersens Skrift identisk med den gamle Hamars-Beskrivelse. Det har ikke anden Lighed dermed, end hvad der maatte ligne, naar Indholdet ialfald tildels falder sammen. Omtalen af Hamars Domkirke og af Søormen er jo beslægtet, men dog ikke mere end som to forskjellige Optegnelser af samme Sagn, og begge har dog sine Afvigelser: Kirkens 3 Taarne har efter Michael Andersen 15 „Spidser", efter Beskrivelsen 26 forgyldte Fløie; Michael opgiver Søormens Længde og tilføier, at den har ladet sig se 3 Gange siden 1610 (ɔ: siden han blev Præst i Vang). Skjønt Michael Andersens „Antiquiteter" er saa kortfattede, findes dog her Tillæg, som ikke findes i Beskrivelsen, f. Ex. om Biskop Hermans Ligsten[1], hvoraf sees at denne først efter 1623 blev flyttet til Vangs Kirkegaard, om Bustene og uægte Demanter[2] samt om en Stenbro under Vandet (i Mjøsen). Disse sidste Sætninger er iøvrigt saa kortfattede, at man føler sig fristet til at formode, at Afskriveren har foretaget Forkortninger, hvad der iøvrigt gjælder det hele Stykke. Dette bekræftes deraf, at Haandskriftets øvrige Indhold gjennemgaaende er kortfattede Uddrag af Haandskrifter i Resens Bibliothek, hvorom henvises til Noten[3]. Det

---

[1] Indskriften er ellers ikke nøiagtigt gjengiven, se Nicolaysens Norske Fornlevninger S. 66.

[2] Jfr. Peder Claussøns Saml. Skrifter S. 29 og S. 286.

[3] Det Throndhjemske Haandskrift indeholder (foruden nogle lidt senere Excerpter af trykte Bøger) følgende:

1) de omtalte Antiquiteter (Resen S. 128 No. 10). 2) om Kirker paa Hadeland (efter Biskop Jens Nilssøns Register fra 1598, Resen S. 134 No. 19). 3) Uddrag af „Synodalia Lundensia, collecta a Lyschandro" (Resen S. 119 No. 8). 4) af „Indkomsten omtrent over Danmark Anno 1662" (Resen S. 179 No. 14, 12). 5) Notits om Landkommissærernes Memorialer til

meddelte Uddrag af Michael Andersens „Antiquiteter“ er vistnok alt, hvad der for Tiden er bevaret af dette Skrift, idet Originalen brandt med Resens Bibliothek (ɔ: Universitetsbibliotheket) ved Kjøbenhavns Brand 1728.

II.

Efter det her oplyste maa enhver Forbindelse mellem Præsten Michael Andersen Aalborg og den gamle Hamars-Beskrivelse opgives: Michael Andersen har vistnok gjort Optegnelser om Hamar, men disse er væsentlig forskjellige fra Beskrivelsen, som han ikke synes at have kjendt, og som maa antages at være meget ældre og være forfattet i 16de Aarhundrede. Man bør altsaa gaa tilbage til Intimationen og prøve, om ikke denne er ægte.

Intimationen siger, at 22 Juli 1553 var tilstede paa Hamars Gaard 4 Medlemmer af Hamars Kapitel, Oplan-

Rigens Møde i 1646 (se Resen S. 130—31). 6) Uddrag af M. Søren Kornerups Memorial om Landets Restitution (se Resen S. 134 No. 15). 7) Om Stænderforhandlingerne 1660, Uddrag af Knud Wolfs Dagbøger (se Resen S. 131 No. 23—26, jfr. Riegels, 5te Kristians Historie). 8) Uddrag af et Skrift om Lex Regia om at Kong Halvdan vilde gjøre sin Søn til Arving af Norge ved Testament (se Resen S. 132 No. 46, jfr. A. D. Jørgensen, Kongeloven og dens Forhistorie S. 15). 9) Uddrag af kirkelige Documenter vedkommende Sjælands Stift, med Henvisning til Bibl. Resen. S. 242 No. 49. 10) Om Relegation af 3 Studenter og Censur over Præsten Nils Michelsen i Helsingborg (Resen S. 135 No. 27). 11) P. Scavenius og Er. Bartholin's Collation af de to Udgaver af Arild Huitfeldts Krønike (jfr. Luxdorphiana, udg. af Nyerup 118). 12) Om Lunde Kapitels Gods og Roskilde Kapitels Præbender (Resen S. 134 No. 24). 13) Uddrag af Synodalia Selandensia (Resen S. 119 No. 7).

denes Lagmand, to nærboende Adelsmænd med flere Geistlige, Adelsmænd og Bønder hos Befalingsmanden Christiern Munk, og at disse tilsammen gjennemgik Biskopernes Regnskabsbøger og Breve for at faa Indblik i det gamle Hamars „Leilighed", og at som Resultat af dette fremgik den foreliggende Beskrivelse, som blev indført af Chr. Munk „i hans egen Bog", hvorfra da Afskriften skulde stamme. At Bogen i Virkeligheden er bragt istand paa den Maade, den selv siger, kan naturligvis ikke længer bevises, men jeg kan ikke se noget, som taler derimod. Alle de Personer, som nævnes i Intimationen, levede da og er korrekt betegnede: Christiern Munk blev Befalingsmand paa Hamar fra 1549 og beholdt det indtil 1556. Kanniken Hr. Trugels Olafssøn var Brodersøn af Biskop Herman († 1503), omtales som levende i Kapitlets Jordebog fra c. 1550 og maa da have været en Olding, om end neppe „ved hundrede Aar"; Mag. Thorbjørn (Olafssøn Skaktavl † 1571), M. Amund Ellingssøn og Hr. Baard Rolfssøn (Rosensværd) nævnes endnu mange Aar senere (1568) som Medlemmer af Hamars Kapitel; Hr. Bengt Haard var Lagmand i Hamar 1549—c. 1555. Ligeledes er de to Adelsmænd vel bekjendte Samtidige. Alle ydre Tegn synes altsaa at vidne for Intimationens Ægthed. Og læser man saa Beskrivelsen selv, skal man ikke kunne nægte dens Præg af Samtidighed. Jeg regner dertil for det første Oplysningerne om, at en Kannikegaard havde tilhørt Hr. Halvor Ulfssøn (der netop var død i 1548 eller 1549), at Kong Christian III gjentagne Gange kaldes „kongelig Majestæt" (uden Navn) og at Thronfølgeren kaldes „Hertug Fredrik", at Biskop Magnus tog med sig til Danmark „en Dreng ved Navn Lars Hummer, han var hos Bispen til hans Dødedag i Andersskov Kloster" (senere kom han tilbage til Norge og blev Kannik i Oslo

1565)[1] o. a. d. Et Indtryk af locale Oplevelser og personlig Erindring giver fremforalt Slutnings-Beretningen om Beleiringen af Hamar og Biskop Magnus's Overgivelse i Juni 1537, hvad allerede J. C. Berg gjorde opmærksom paa. Men den samme Localfarve har dog ogsaa selve Beskrivelsen: ligesom man i „Tillægget" føler sig midt iblandt Domkirkens Omgivelser med Bispegaarden, Klostret, Korsgaarden og „de gamle Kjøbstæds-Gader", saaledes ogsaa i selve Beskrivelsen: dets Forfatter lever midt iblandt de halvt nedfaldne Bygninger, saa han ganske glemmer at beskrive deres topografiske Beliggenhed i Forhold til hinanden, i den Grad forudsætter han denne kjendt. Og ligesom Tillægget maler, hvorledes Biskop Magnus gaar ned paa Strandbakken og falder paa sine Knæ „og takked Gud i Himmelen for hver Dag han havde havt, dernæst bød han Kannikerne og Præsterne gode Nat. dernæst bød han Hammers Domkirke og Kloster god Nat, dernæst bød han Hofmænd, menige Almue, Borgere og Bønder gode Nat og bad dem alle bede godt for sig og mente, at han snart vilde komme til dem igjen" o. s. v. —, dvæler ogsaa Beskrivelsen selv ved de gamle Erindringer om det idylliske Liv i Bispernes Tid, at „det var ganske saare lystigt om Sommeren, naar man roede om Hammers By og alle Urter og alle Træ de gav slig herlig Luft fra sig", eller at „naar som det var blidt og stille Veir, da kunde man høre det langt borte, naar som at Præsten og Degnene siunge i Kirken og Orgeværkernes Lyd hørdes, at den som ikke havde et Stenhjerte maatte græde af Glæde for Guds usigelige Naade imod Mennisken og Guds hellige Ord og de deilige Psalmer, som de hørde siunge der".

[1] Se Norske Rigsregistranter I 454, 462. 553.

Kun to Steder er der, hvor man kunde formode senere Forfattelse eller Bearbeidelse, og disse maa derfor nærmere omtales. I Capitlet om „Hamar Bys Storhed“ siges, at „der, hvor nu er Moser og Gaaremyrer (nemlig udenfor den bebyggede By, men inden Bygrænserne), der var i Bispernes Tid herlige Fiskevand, saa at Hammers Borgere og Indvaanere finge der megen Fisk nok til bedste, hvilket noksommelig ogsaa bevises kunde, dersom Rigens Fiender paa den Tid ikke havde opbrændt og forstyrret Hammers Gaard“. J. C. Berg mente, at herved sigtedes til Svenskernes Færd i 1567, men han lagde da ikke Mærke til, at der staar „paa den Tid“ d. e. i Bispernes Tid, saa der altsaa sigtes til et ældre Overfald før 1537, altsaa enten i 1453 eller i 1502; thi ved begge disse Leiligheder ved man, at Bispegaarden blev indtaget og plyndret af de Svenske [1]. Dette Sted viser nemlig, at Forfatteren ikke kjendte til noget senere Overfald (efter 1537), altsaa netop at Stedet er nedskrevet før 1567. Anderledes er det derimod med Listen over de „Evangeliske Biskoper over Opslo og Hammers Stifter“; her kan det ikke nægtes, at de ældste Haandskrifter afslutter Listen med M. Niels Simonssøn, der tiltraadte 1617. Men det er dog tydeligt, at de fire sidste Biskoper er senere indskudte, og at Listen oprindelig har stanset med M. Frans Berg (1548—91), thi om ham tilføies det, at han „blev forskikket her op til Opslo med Hertug Frederik, der han blev hyldet udi Opslo Ao. 1548“, hvilket maa forudsættes skrevet før „Hertug Frederik“ blev Konge (1559), altsaa aabenbart 1553 som Resten af Skriftet.

---

[1] DN. VIII No. 351, 352. V No. 990. Daae, Christiern d. 1stes norske Historie S. 87.

III.

Alt taler saaledes for, at Hamars Beskrivelse virkelig er forfattet i 1553, og at den er bevaret i det væsentlige uforandret siden Forfattelsestiden. Dermed er naturligvis intet sagt med Hensyn til Beskrivelsens Betydning som historisk Kilde; thi selv om Skriftet er forfattet i 1553, var det jo muligt, at det er fuldt af Opdigtelser og idethele upaalideligt. Beretningen maa altsaa sammenlignes med hvad vi forresten ved om det gamle Hamar.

Baade i historiske Kilder og i gamle Dokumenter omtales Hamar temmelig hyppigt, saa at man kan gjøre sig noksaa nøiagtige Forestillinger om dets ydre og indre Forhold. Bispestolen blev oprettet 1152, da Kardinal Nikolaus organiserede den selvstændige norske Kirkeprovins, og Kathedralkirken blev da omtrent samtidig grundlagt. Om Domkirkens Gods vides intet, da Domkirkens og Bispestolens Gods ikke adskilles i de Jordebøger, vi har fra 16de Aarhundrede over det til Staten inddragne Kirkegods. Domkirken havde ved Bispestolens Nedlæggelse 10 Altere og 18 Præbender [1]; adskillige af disse var meget smaa, saa at i Regelen flere sloges sammen og forlenedes den samme Kannik. I Dokumenter optræder aldrig mere end 3—4 residerende Kanniker samtidigt; de øvrige Præbender var i Regelen fordelte blandt Sognepræster i Om-

---

[1] Baade hos Nicolaysen (Norske Fornlevninger S. 73) og Dr. Nielsen (Fortalen til Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger S. 162—64) er Altere og Præbender unøiagtigt gjengivne, fordi disse Forfattere har fulgt den nyere Jordebog fra 1596 (i Rigsarkivet — Aarstallet er urigtigt af Dr. Nielsen læst som 1556 —) og ikke har benyttet den ældre Jordebog over Kapitlet fra c. 1550 (ligeledes i Rigsarkivet). Altrene med deres Præbender er efter disse Kilder følgende:

Altare corporis Christi („Hellig Legoms Alter") med Audigstad (Oustad) Præbende,

egnen. Hvormange Kanniker Domkirken har havt, vides ikke, men neppe har der været mere end 10, og maaske er dette Tal først naaet kort forud for Reformationen, siden flere Præbender sees at være testamenterede til Domkirken i de sidste Biskopers Tid (c. 1490—1537). Det stemmer hermed, at Peder Hanssøn i 1539 omtaler, at der ved Kirken kun residerede 2 eller 3 Præster, og at Biskop Hans Reff i 1542 regner 7 eller 8 Kanniker at være det sædvanlige i Hamars Domkirke. Kannikernes Formand synes i tidligere Tid at have været Erkedegnen; ialfald optræder c. 1210 en Erkedegn i Gudbrandsdalen sammen med Hamars Biskop og Oplandenes Lagmand (DN. II No. 4); senere nævnes han aldrig under denne Titel, men muligens er han identisk med Biskopens Official, hvorimod Kantoren hyppigt omtales. Kannikerne har vel været tilstede nogle Gange om Aaret for at deltage i de kirkelige Domstole og i Bispedømmets Styrelse, medens i Regelen kun de faa residerende Kanniker har boet i Hamar og fungeret i Kirken. Kannikerne har havt sit fælles Bordhold i Kommunet eller Korsbrødre-

---

Altare beatæ virginis („Vor Frue Alter") med Ottestad P.,
Altare crucis („Kors Alter"),
Altare quinque vulnerum („Hellig fem Vunders Alter"),
Altare S. Michaelis,
Altare S. Nicholai,
Altare S. Catharinæ (eller S. Catharinæ Præbende),
De 15 Nødhjælperes Alter (senere „St. Jørgens Alter")
Altare S. Salvatoris (senere *S. Trinitatis a.* eller Præbende),
Altare S. Annæ,

samt desuden Præbenderne: Gautestad (senere Gaustad, ikke Gausdal), Alm, Hammerstad, Hugleikstad (Huringstad), Virishaug, Kise (ikke Rise), Horgen, Udkastad. Forresten nævnes i Biskop Thorfinns Testament af 1284 ogsaa et »*altare defunctorum*«, som ikke kjendes senere.

gaarden, der nævnes 1345 (DN. XI No. 34), men selvfølgelig er ældre. De residerende Kanniker har endvidere havt sine egne Gaarde, ialfald nævnes i 1337 to Kannikegaarde i Hamar (DN. I No. 242). Under Domkapitlet har ogsaa Skolen sorteret, men Skolemesteren, der nævnes 1333 (DN. II No. 203), har neppe været Medlem af Kapitlet, skjønt vel udstyret med et eller flere Præbender; Skolen maa være ophørt enten før 1537 eller ialfald samtidig med Bispestolen, thi i 1539 omtaler Peder Hanssøn ingen Skole ved Domkirken, og det vides, at Skolen blev fornyet i 1572. Biskopsgaarden nævnes hyppigt, særligt i Unionstiden, da den var befæstet og flere Gange indtoges af Svenskerne (1452 og 1502); i 1509, da Biskopen sad fængslet, styredes den af en kgl. Befalingsmand (DN. III No. 1045). Bispegaarden har havt en Hall (DN. III No. 873 fra 1466) og flere andre Bygninger, der leilighedsvis nævnes (Rædesmandsstuen, Bakskjorten, den søndre Maalstue og fl.).

Foruden Domkirken findes ogsaa Spor til endnu en Kirke i Hamar eller rettere et Kapel. I Biskop Thorfinns Testament af 1284 nævnes *„Capella sanctæ crucis apud Hospitale Hamariense“*; det synes, som om Biskopen selv har bygget Kapellet, som vel ikke har været færdigt ved hans Flugt, og som han derfor yderligere doterer paa sit Dødsleie; han havde givet dets Præst Indtægter af Jordegods og Bordhold i Bispegaarden. „Korskapellet“ nævnes endnu af Biskop Jens Nilssøn blandt de „øde“ Kirker i Vangs Præstegjeld Aar 1598, og af Kapitlets Jordebog fra 1596 sees, at „Korskirken“ har ligget østenfor Domkirken ved „Grønnegade“, men vestenfor Hakebæk[1].

[1] Jens Nilssøns Visitatsbøger S. 13. Jordebogen af 1596 i Rigsarkivet. Identiteten af Biskop Thorfinns og Biskop Jens Nilssøns „Korskapel“ med Jordebogens „Korskirke“ synes hidtil

Korskapellet eller Korskirken har altsaa ligget der, hvor endnu Ruiner findes paa „Korsjordet“ østenfor Domkirken, — det samme Sted som ogsaa Præsten Sverdrup i 1707 beskriver „omtrent 800 Skridt i Nordost fra Domkirken“ [1]. I Nærheden (apud) Kapellet laa det vistnok ogsaa af Biskop Thorfinn grundlagte Hospital (Hospitale Hamariense), som ellers ikke senere omtales i Middelalderen; alligevel har dog her bestaaet et Hospital lige til 16de Aarhundrede, thi Absalon Pederssøn beretter, at Svenskerne i 1567 under sit Tilbagetog fra Hamar „satte Ild paa Spitalen“ [2] og brændte der mange vanføre Mennesker inde. Hospitalet er saaledes vistnok identisk med „Korsgaarden“, hvis „Tomt“ i Jordebogen af 1596 sees at have været Kapitlets Ejendom og laa ligesom Korskirken „neder fra Grønnegade“.

Endnu en kirkelig Institution fandtes i Hamar, nemlig et Dominikanerkloster (Conventus Hamariensis), hvis Prior nævnes i 1511 (DN. IV No. 1055); i den nævnte Jordebog kaldes det „Sankt Antoni Kloster“, og det oplyses, at det laa „søndenfor Biskopsgaarden ved Stranden“. Hvor gammelt dette Kloster var, vides ikke; det kan af Biskop Thorfinns Testament sees, at da (1284)

upaaagtet; de opføres som forskjellige Kirker af Munch (Noregsveldi S. 47 og 143) og af Dietrichson (Fortegnelse over Norges Kirkebygninger S. 32). Lange kalder Kapellet ved en Skrivfeil „Helligaandskors's Kapel“ (Klosterhistorie, 2den Udgave S. 377), og i denne Form forekommer Kapellet endnu som et 3die hos Dietrichson (l. c.).

[1] Thaarups Magasin II 297.

[2] Dette Ord er udeladt i det Haandskrift af Beskrivelsen, som Nicolaysen lagde til Grund for Udgaven i Norske Magasin (I 114, jfr. Note 5), men det kræves af Sammenhængen.

intet Kloster existerede i eller ved Hamar[1], og da man ikke kan paavise noget Jordegods hørende til Klostret og dette kun nævnes i det ene Brev fra 1511, tør det være sandsynligt, at Klostret ikke var gammelt, maaske stiftet af Biskop Hermann eller Biskop Karl Jenssøn[2].

Medens man saaledes af Dokumenterne faar ganske god Oversigt over de geistlige Institutioner i Hamar, forlader disse os ganske, naar vi vil søge efter By-Institutioner. Hamar har vistnok allerede ved Bispestolens Oprettelse været en „kaupangr“ d. e. Markedsplads; derom vidner Navnet „Hamarcopia“ (d. e. Hamar-kaupangr) i den pavelige Bulle af 1154, som foranledigedes ved Kardinal Nicolaus's Ophold i Norge 1152, og man ser af Dokumenter fra 16de Aarhundrede, at Mindet om Hamars Marked da endnu bestod, skjønt dette selv var ophørt. Og den Omstændighed, at Oplandenes Lagmand boede paa Hamar og udstedte Domme derfra, maatte gjøre Omtale af Byens Retsinstitutioner og verdslige Styrelse nødvendig, — hvis saadanne fandtes. Men de findes ikke. Som allerede Sars i 1863 fremhæver, kjendes der intet Privilegium for Hamar, saaledes som for endog de mindste Byer paa Østlandet (Skien, Tunsberg, Sarpsborg, Oddevald, Marstrand, Kongelv); intet Dokument angaaende dens Handel, Rettigheder eller kommunale Forhold, ingen Byfoged, Borgermester eller Raadmænd nævnes; de be-

[1] Det sees nemlig, at han giver Gaver til Domkirke, Korskapel og Hospital i Hamar, til flere udenbys Kirker i Hamars Stift og til flere Throndhjemske Klostre, uden at noget Hamarsk Kloster nævnes.

[2] Det er ganske urigtigt, naar Lange (Klosterhistorie S. 392) omtaler en Antonii Kirke i Hamar efter Biskop Thorfinns Testament; „ecclesia sancti Antonii“ nævnes her ved Siden af „eccl. de Ullinshof“ (Næs Kirke), altsaa blandt Kirker udenfor Hamar.

varede Brevskaber er udstedte af Lagmanden, Biskopen, Kanniker eller andre Geistlige og af Bønder i Omegnen; ingen nævnes, om hvem det heder, at han var Borger eller Lagrettemand i Hamar; en enkelt Gang i Slutningen af 15de Aarhundrede (1488) nævnes 4 Mænd i Hamar som Lagrettemænd „i Skaun (Stange) og i Hamar", der udsteder Brev sammen med 2 Kanniker, hvilket vistnok viser, at en eller to af disse var opnævnte for Hamar, og rimeligvis var bosatte her, hvilket ialfald synes at være Tilfælde med en af dem [1]. Ellers forekommer almindeligt „Lagrettemænd paa Hedemarken" i Domme fra Hamar [2]. Vigtigt er her fremdeles at fremhæve, at alle Domme, som kjendes fra Hamar, er dømt efter Landsloven og vedkommer de omliggende Distrikter, men aldrig Byen eller Borgerne; Hamar havde altsaa ingen Bylov og ingen Byinstitutioner. Det kunde synes at stride herimod, at i Dommene fra 1496 og 1550 udstedes disse af Lagmanden fra „Hamars Raadstue", thi hvis denne havde været nævnt i 13de eller 14de Aarhundrede, vilde en Raadstue forudsætte Raadmænd (og altsaa Byinstitutioner), men i disse Domme nævnes netop ingen Raadmænd, kun Lagretten; „Raadstuen" er altsaa her netop Bevis for, at der ingen Raadmænd fandtes i Hamar, og Benævnelsen er saaledes kun urigtigt overført fra Byer med virkelige Byinstitutioner. I tidligere Tid sees ogsaa Lagmanden almindeligt at dømme i Bispegaarden, Korsbrødregaarden, eller ved en enkelt Leilighed i „Gjavaldsgaard" (DN. III, No. 458 fra 1384). Denne Gaard, som rimeligvis er den samme, som senere kaldes „Raadstuen", er den eneste Gaard, der nævnes i Hamar udenfor de kirkelige Byg-

---

[1] Den ene Lagrettemand Jon Amundssøn (1488) fungerer nemlig ogsaa i 1496 i Hamar som Lagrettemand (DN. II 992).

[2] F. Ex. DN. II No. 817 fra 1457, III No. 853 fra 1461 o. fl.

ninger og Korsbrødrenes Gaarde, medens ingen Bygaarde omtales. Og som Bygaarde og Borgere er ukjendte i Hamar, saaledes kjendes heller ingen andre Lokaliteter, specielt ikke Bygader i Hamar. Vistnok nævnes i Kapitlets Jordebog fra 1596 en Grønnegade, der synes at have strakt sig indover fra Bispegaarden mod Øst; men hvis Navnet er gammelt — og derom tvivler jeg ikke —, betegner det netop ikke en Bygade, men en Bygdevei; en Bygade hed i det gamle norske Sprog stræti, ikke gata, og selve Betegnelsen Grønne-gade antyder jo en Vei mellem grønne Marker eller Skov, ikke en af Bygaarde omgiven Gade.

Domkirken med Bispegaard, Skole og Kloster, Kommunegaarden med enkelte (2?) Korsbrødregaarde, Lagmandsgaarden, Korskapellet med Hospitalet (Korsgaarden) er saaledes tilsammen, hvad der kjendes fra det gamle Hamar, og disse Gaarde synes alle at have ligget i det nærmeste Naboskab om Kirken, undtagen det lidt fjærnere Korskapel med dets Hospital. Dermed er ikke sagt, at disse Gaarde var de eneste, thi til de geistlige Institutioner sognede vistnok en ikke saa ringe tjenende eller arbeidende Befolkning, som maatte have sine Boliger i eller i Nærheden af sine Herrer, ligesom der vistnok ogsaa boede endel Mennesker i Lagmandens Gaard. Hertil kommer endvidere, at til forskjellige Tider flokkedes ikke saa faa Mennesker til Hamar. Markedet, Lagthinget og de geistlige Domstole forudsætter, at der flere Gange om Aaret samledes flere Hundrede Mennesker til Hamar, saa at vistnok ogsaa disse Møder krævede ikke saa faa Huse eller ialfald Boder, hvor man kunde faa Tag over Hovedet, om end den ældre Tid ikke krævede store Bekvemmeligheder til saadant midlertidigt Ophold. Men en virkelig bofast Bybefolkning eller en virkelig By

kjendes ikke fra den gamle Biskopsflække. Og vi har flere indirekte Vidnesbyrd fra Tiden kort efter 1537, som viser os, at da ialfald Byen ikke existerede, og at de tidligere Bygninger og Institutioner meget hurtigt gik et stærkt Forfald imøde. Da den sidste Biskop, Magnus, i Juni 1537 overgav sin Bispestol og Bispegaard til Hr. Truid Ulfstand, fik Thord Roed Befalingen over Hamar Gaard (Bispegaarden) med Hedemarken og Østerdalen; men da han allerede samme Aar befordredes efter Esge Bilde til Befalingsmand over Bergenhus, maatte Peder Hanssøn paa Akershus ogsaa overtage Hamar Gaard. Da Peder Hanssøn var tilstede hos Kongen i Danmark Vinteren 1538—39, indberettede han om Bispegaardens og Domkirkens forfaldne Tilstand i Hamar (som i Oslo), og Kongen var allerede da betænkt paa at lade Domkirken nedbryde; men da Rigsraaderne Truid Ulfstand og Claus Bilde i Juni 1539 afgik til Norge som extraordinære Befuldmægtigede for at ordne Rigets Tilstand, fik de dog ingen Instrux herom. Dette sees af Peder Hanssøns Brev fra Oslo til Kongen af 22de Juli 1539 (i Geheimearkivet): „Værdiges Eders kgl. Høimægtighed at vide, at h. Truid Ulfstand og h. Claus Bilde haver været her i Byen og bestillet alting efter Eders Naades Vilje og Befaling. Strax de droge her af Byen, fulgte jeg dem op til Hammergaard og bad dem bese al Leilighed der paa Gaarden og Domkirken. Da skal Eders fyrst. Naade i Sandhed vide, at Gaarden er saare meget forfalden. Dersom Eders Naade har i Sinde at ville lade bygge derpaa, da skal han meste Parten bygges paa ny igjen; der er saa godt som ingen Hus paa, som noget duer, som Eders Naades Raad ydermere kan give Eders Naade derom tilkjende. Men om Domkirken i Hammer og disse Kirker her i Oslo sagde de sig ingen Befaling

at have af Eders fyrst. Naade, hvad heller de skulde nedbryde eller ei. Eders f. Naade drages vel til Minde nu i Vinter, der jeg var hos Eders Naade, da hørte jeg Eders Naade gav dem mundtlig Befaling, at den Domkirke i Hammer og alle disse Kirker her i Oslo skulde nedbrydes undtagen Domkirken. Nu sagde de sig at have intet i deres Instrux om disse Kirker, hvad heller de skulde nedbrydes eller ei. Vilde Eders Naade værdes til at skrive hid op og sende mig Eders Naades beseglet Brev, hvorledes Eders Naade vil have det med disse Kirker.“ I et senere Brev af 27 Nov. s. A. minder atter Peder Hanssøn om Bispegaarden, som kræver øieblikkelig Udbedring („og vilde der hastigen bygges paa“), og han foreslaar, at Hamars Len faar en særegen Lensherre. Om Nedbrydelsen af Domkirken har Kongen forespurgt sig nærmere, thi under 27 Marts 1540 svarer Peder Hanssøn: „Sammeledes som Eders Naade skriver mig til om Hamars Domkirke at lade nedbryde, om der er ikke formegen Søgning til, da skal Eders Naade i Sandhed vide, at det er ingen Sognekirke og ikke heller søger der noget Folk til, uden 2 eller 3 Præster bor derhos. Dersom Eders Naade vil have den nedbrudt, at Eders Naade vilde da værdes til at skrive Otte Anderssøn (den nye Lensherre) til og give ham Eders Naades Brev til Bønderne der i Lenet, at de maatte være ham behjælpelig at nedbryde samme Kirke, ellers stander han ikke lettelig til at nedbryde.“ Nedbrydningen blev der heldigvis intet af, thi i et senere, udateret Brev byder Kongen: „med Hamers Domkirke at nedbryde, som Du giver tilkjende om, ville vi at Du lader bestaa med til videre Besked.“ Disse Breve give et stærkt Indtryk af baade Bispegaardens og Kirkens forfaldne Tilstand samt tillige om Byens og Omgivelsernes Forladthed; hverken Korskirken, Klostret

eller Skolen nævnes, og de 2—3 Præster (Kanniker) synes at være Stedets eneste Befolkning; at Skolen var ganske ophørt, fremgaar ogsaa af Biskop Hans Reffs Brev af 1542 om Domkapitlernes og Skolens øde Tilstand i begge Stifter. Et Forsøg til at forbedre Tilstanden blev dog gjort, efterat Christen Munk var bleven Høvedsmand paa Hamar (1549). Chr. Munk har selv Sommeren 1551 været hos Kongen med Forslag til Forbedring paa Hamar Gaard og med en Skrivelse fra Hamars Kapitel om Hjælp til Kirken, som var „meget bygfalden og ikke uden stor Hjælp kunde istandsættes". Efter hans Forestilling blev han 4 Juli 1551 forlenet med Nonneklostret i Oslo's Gods med Forpligtelse til at „færdiggjøre det Taarn, som staar paa Hamars Gaard", og samtidig fik Kannikerne Ret til i 3 Aar at oppebære al den Tiende, som tilkommer Kirkerne i hele Hamar Stift, og skulde deraf „gjøre sin største Flid med at sætte Kirken i færdig Stand" og „derhos finde Raad til ogsaa at lægge anden Hjælp dertil, for at det kan gaa des snarere med Bygningen" [1]. Vi ved ikke, hvor langt disse Forbedringer strakte sig, men da der i den følgende Tid ingen Klager høres og de følgende Lensherrer (Jesper Friis 1556, Peder Huitfeldt 1558, Christen Munk 1561—67) kun faa Hamar Gaard med den sædvanlige Forpligtelse til „paa egen Omkost at bygge og forbedre Gaarden", synes denne virkelig at være istandsat. Under Krigen med Sverige blev som bekjendt Hamar Gaard indtaget af Svenskerne (13 Febr. 1567), og ved Svenskernes Tilbagetog fra Oslo brændte de Hamar Gaard af og lod Murene sprænge med Krudt [2]; dette skede dog ikke fuldstændig, thi endnu

[1] N. Rigsregistranter I 134, 143 f.
[2] Efter Absalon Pederssøns Beretning, N. Mag. I 114.

ved Aar 1707 stod den søndre Mur „med sin Gavl“ og ligeledes den nordre, medens den østre og vestre Mur var meget forfaldne[1]. Den senere Tradition om, at i 1567 ogsaa Byen Hamar skulde være ødelagt, er, som ovenfor oplyst, urigtig; derimod synes det rimeligt, at ved Sprængningen ogsaa Domkirken maa have lidt noget, thi i 1569 siges i et Kongebrev, at Hamars Domkirke „af Fienderne er brændt[2] paa Taarn og Tag, dog skal den igjen staa til at hjælpe, om Hamars Kommuns Rente lægges til samme Kirkes Bygning“. Herom begjærer Kongen (1 Dec. 1569) Udtalelser af Lensherren og Biskopen, hvis Svar dog ikke kjendes. Først i 1572 bevilges den forlangte Understøttelse efter fornyede Ansøgninger fra Hamars Kanniker, som bl. a. paastaar, at „under forleden Feide Domkirken er afbrændt, og Klokkerne sønderslagne og bortkomne“, eller at „Domkirken er afbrændt, saa intet Tag eller Spær derpaa findes“; i et senere Kongebrev fra 1584 varieres Udtrykket saaledes, at Kirken „skal udi forleden svenske Feide være fordærvet ved Ildebrand, som hende er overgaaet“. Dette synes maaske nærmest at antyde en Vaadeild, som da fornemmelig har rammet Træverket i Kirken (Taget), hvilket ogsaa fremgaar af Kongens Svar, hvori det paalægges Kannikerne at lade bygge og færdiggjøre den paa Spær, Tag og Indretning. Man ser, at i 1575 havde Kannikerne „meget samme Domkirke bygget og forbedret, saa de den nu største Parten havde faaet under Tag“, hvorpaa de faar yderligere Begunstigelser til at fortsætte

[1] Efter Præsten Nils Sverdrup i Thaarups Magasin II 298.

[2] I Afskriften for Rigsregistranterne I 639 er Ordet „brændt“ udfaldt og af Udgiveren erstattet formodningsvis ved Ordet „ødelagt“. I Concepten staar „brenndt“.

Bygningen [1]. Ikke destomindre gik dog Arbeidet istaa, og Kannikerne synes at have anvendt de forøgede Indtægter paa anden Maade [2], thi i 1584 faar vi i et Kongebrev høre, at „Kirken staar ikke til at hjælpe og holde ved Magt uden stor Bekostning", hvilket bruges som Paaskud til at flytte den 1572 gjenoprettede Skole til Vang. Med Skolens Flytning forfaldt naturligvis Kirken hurtigt; men ikke destomindre er det sikkert, at den først i Slutningen af 17de Aarhundrede blev til den Ruin, den senere har været: i 1670 faldt den vestre Gavl ned, i 1686 det hvelvede Kapel i nordre Taarn ved Indgangen og endelig i 1692 det store Midttaarn, og omtrent ved den Tid begyndte en ren Plyndring, idet Domkirkens Stene bortførtes for at bruges til Udvidelser af de nærliggende Vangs (1695), Næs (1698) og Stange (1703) Kirker [3]. Medens saaledes Biskopsgaarden fornemmelig er ødelagt ved Fiendehaand, skyldes Domkirkens Ruin mindre Fienderne end de forenede Anstrængelser fra Regjeringen, Geistligheden og Menighederne paa Hedemarken.

IV.

Gaar vi efter denne Oversigt over Hamars Historie og Topografi efter andre Kilder over til at undersøge den gamle Beskrivelse, bliver man strax opmærksom paa, at man her maa skjelne mellem den rent topografiske og de historiske Beretninger.

Den topografiske Skildring maa i det hele ansees for korrekt. De Bygninger, som nævnes og beskrives,

[1] N. Rigsregistranter II. 162.
[2] N. Rigsregistranter III. 702.
[3] Nils Sverdrups Beretning i Thaarups Magasin II. 297.

kjendes med en enkelt Undtagelse andenstedsfra: Klostret[1], Kommunen, Skolen, Korsbrødrenes Gaarde, Bispegaarden, Domkirken og Korskirken er allerede før paaviste, Ruinerne deraf fandtes endnu i 16de Aarhundrede, og deres Spor kan for det meste endnu gjenfindes omkring Domkirken. Beskrivelsens øvrige Stedsnavne er ogsaa for største Delen bevarede: Hakebæk er den Bæk, som nu begrænser Hamar By mod Vest, Hólset er nu indlemmet i Byen (i dens nordøstlige Del); Aspeholmen er nu landfast med Byen (og Navnet vistnok tabt), men den nævnes paa et Kart fra c. 1820 i Den Geogr. Opmaaling og laa der, hvor nu Jernbanebroen over Akersviken lander; Furuberget er det store Høidedrag, som omtr. 4 km. i Nordvest for Storhamar strækker sig op i Landet i nordøstlig Retning, Flakstadbro fører fremdeles over den Elv (Flakstadelv), som gaar ud i Akersviken, Aloer hedder nu Alaug og ligger under Furuberget o. s. v. Grønnegade er den Vei, som fra „Staldgaarden“ (Udhusbygningerne paa Storhamar) gaar mod Nordøst forbi Ruinerne af Korskapellet, hvis røde Teglsten endnu findes; Klosterstrædet, som gik fra Klosterkirkegaarden temmelig nær Stranden over Hakebæk mod Holset, kjendes vistnok ikke længer af Navn, men svarer dog tydeligt til den bevarede Vei langs Stranden fra Storhamars Gaard til den nuværende By; og Biskopstrædet, der gik mod Nord henimod Furuberget, kjendes vistnok heller ikke af Navn, men Veien findes fremdeles. Kun af St. Jørgens

---

[1] I det bedste Haandskrift af Beskrivelsen, det, som Berg lagde til Grund for sin Udgave, kaldes Klostret alene Hamars Kloster, hvilket synes identisk med den latinske Titel „Conventus Hamariensis“ og altsaa ægte. Kun paa et enkelt Sted kaldes det „St. Olufs Kloster“, og dette Navn er trængt ind i de yngre Haandskrifter, men synes saaledes at have ringe Hjemmel.

Kirke er ethvert Spor forsvundet, ligesom den heller ikke kan paavises i andre Kilder fra 16de Aarhundrede end Beskrivelsen; her tør man saaledes antage en Unøiagtighed eller Feil. Men Grunden til denne Feil er let at finde. En „St. Jørgens Kirke" vil i den senere Middelalders Sprog altid betyde en Hospitalskirke eller specielt Kirke ved et Hospital for Spedalske, selv om Hospitalet er indviet til en anden Helgen end St. Jørgen. Saaledes sees i Lund et Spedalsk-Hospital, hvis Kirke var indviet til Johannes Døberen, ved Reformationen benævnt „St. Jørgens Hospital"[1]; det samme gjælder hertillands utvivlsomt St. Stephans-Hospitalet ved Tønsberg, som i 1445 kaldes St. Stephans og St. Georgs Hospital og i 1532 „St. Jørgens Hospital"[2]. Paa samme Maade har da „St. Jørgens Kirke" været identisk med det tidligere nævnte „Hamars Hospital", der da rimeligvis har havt kirkelig Indvielse, og dettes geografiske Beliggenhed maa da have været mellem Korskapellet og Hakebæk[3].

Men ganske anderledes stiller Forholdet sig, naar man gaar over til at undersøge den historiske Skildring

---

1 Styffe, Skandinavien i Unionstiden, 2den Udg., S. 45.

2 L. Faye, Hospitaler og milde Stiftelser i Norge S. 57.

3 At denne „Jørgens Kirke" skulde være bortrevet af en Vandflom i Mjøsen, som anføres hos Nicolaysen (Norske Fornlevninger S. 75) og L. Faye (Hospitaler og milde Stiftelser S. 77) efter Presten Sverdrups Optegnelser, beror paa en Misforstaaelse. Sverdrup siger om St. Jørgens Kirke kun, at „ingen ved nu mere at vise, hvor St. Jørgens Kirke har staaet, saasom den, der var af Træ"; derefter har han fortalt om, at Klosterkirken er begravet i Mjøsen (saaledes som ogsaa siges i Hamars Beskrivelse), men Stedet er i Aftrykket forvansket til „Og da deslige Klosterkirker (!) ere for lang Tid begravede i Mjøs" o. s. v.; Meningen er dog tydeligvis ikke her at tale om St. Jørgens Kirke, som ingen Klosterkirke var, og som laa længer oppe fra Mjøsen.

af Hamars Storhed. At Hamar havde til verdslig Øvrighed en Byfoged (Gjaldkere) med Raadmænd, at den havde Stadstjenere og Brandvæsen, Kjøbmænd og Haandværkere, at Byens Grænser strakte sig til Furuberget, Flakstadbro og Akersviken, med andre Ord omsluttede et Fladeindhold af c. 24 □ km., at Byens Folkemængde ved 1300 udgjorde 1800 Borgere, ved 1400 900 Borgere, altsaa tilsammen mange Tusinde Mennesker, — det er aabenbare Fantasier. Vanskeligheden ligger i at forklare sig, hvorledes man var kommet til at danne sig disse fantastiske Forestillinger saa kort Tid efter Bispestolens Nedlæggelse. Man kunde i den Henseende betone, at Chr. Munk, som nedskrev Beretningen, jo var ganske fremmed for Hamar indtil 1549 og saaledes kunde have overført Begreber fra danske Kjøbstæder til Hamar; man kunde ligeledes fremhæve, at den eneste gjenlevende af det forrige katholske Kapitel, Hr. Truels Kantor, var en ældgammel Mand og med Alderdommens sædvanlige Tilbøielighed til at se sin Ungdom i rosenfarvet Lys kan have malet den ældre Tid med stærke Farver. Men Beretningen selv synes at pege hen til andre og bestemte Kilder: de Bøger, som fandtes i Hamars Gaards Taarn, og som stammede fra de ældre Biskoper. Disse Bøger synes at have været af to Arter: dels har det været Biskopernes Regnskabsbøger, dels har det været en Byret. Biskopslisten, som vel ligeledes stammer fra Biskopernes Bøger, har bevaret flere ægte historiske Notitser, f. Ex. at den sorte Død begyndte her i Norge (ɔ: paa Oplandene) ved Nativitas Mariæ og stod paa til Alle Helgens Tid, at Biskop Thorfinn blev fredløs i Kong Eriks Tid Aar 1282, samt enkelte Beretninger om de senere Biskoper (f. Ex. om Karl Segerssøn). Den har altsaa virkelig været en værdifuld historisk Kilde, men selv-

følgelig kunde denne Kilde være udsat for Misforstaaelser. Naar den nu berettede, at der ved Aar 1300 var „1800 væragtige Mænd“ i Hamar, og at disse holdt Mønstring i Hamar „hvert Aar én Gang“, at der i Biskop Sivards Tid (c. 1400) var 900 væragtige Mænd i Hamar, men at 300 voxne Mænd med Piger og Drenge gik til Alters til Paaske, tør jeg ikke kassere disse Beretninger som helt uhistoriske, men tror, at den oprindelige Beretning er misforstaaet, og det er da forholdsvis let at tænke sig, hvorledes Beretningen er underlagt en feilagtig Betydning. Jeg maa nemlig anse det for i sig selv ikke usandsynligt, at der i Aaret 1300 har været holdt en Mønstring i Hamar over 1800 Mand, og at dette er optegnet i Biskopernes Bøger; men denne Mønstring har da været over Oplandenes vaabendygtige Mandskab i Anledning af Ledingen til Danmark, ikke over Hamars Borgere. Ifølge Prof. Sars's Beregninger over Folkemængden efter Peterspengenes Beløb kan i 1325—26 hele Hamar Bispedømmes Befolkning anslaaes til c. 24000 Mennesker; beregnes den fulde Almenning her efter høieste Beløb (hver 7de Mand), bliver det vaabendygtige Mandskab 3425, altsaa halv Almenning 1712, hvilket noget saa nær svarer til det for Aar 1300 opgivne Antal, 1800 Mand. I Biskop Sigurds Tid (c. 1400) kan der ligeledes være holdt en Mønstring i Anledning af et eller flere Ledingstog, f. Ex. Aar 1393; naar Ledingen da angav et saameget mindre Antal, end man kunde vente, kan Forklaringen søges andensteds end i den antagne Aftagen af Folkemængden til Halvparten, f. Ex. at ikke alle Dele af Oplandene er medtagne. Med Hensyn til Beretningens Troværdighed bør man være opmærksom paa, at Antallet af den vaabendygtige Befolkning (900) staar i absolut Modsætning til Antallet af Personer, som gik til Alters i Paaske (300), thi ved

denne Leilighed skulde efter den ældre Kristenret ethvert Menneske over 7 Aar, efter Jons Kristenret enhver over 15 Aar nyde Sakramentet. Tallet 300 maa saaledes betegne Tallet af den voxne og halvvoxne Befolkning i Hamar omkring Aar 1400, og derimod kan ingen væsentlig Indvending gjøres; men den udelukker ganske den anden Angivelse, at Hamars væragtige Borgere da var 900 [1].

Som ovenfor nævnt, har Hamar aldrig havt nogen Bylov, men Lagmanden sees at have dømt efter Landsloven. Betegnende i den Henseende er, at et gammelt Lovhaandskrift fra c. 1320—30, som synes istandbragt for Hamars Bispestol og i sin Kalender optager Biskop Thorsteins Dødsdag (2 Mai 1305), indeholder Landsloven og Rettebøder for Oplandene med den ældre og yngre Kristenret, men ingen Bylov. Dette Haandskrift er dog allerede før 1350 kommet bort fra Hamar (til Stavanger), og selvfølgeligt har saavel Biskop som Lagmand paa Hamar maattet erhverve andre Lovbøger. Et saadant Lovhaandskrift kan saaledes ogsaa have indeholdt en Bylov i den almindelige Form, som kjendes fra flere Haandskrifter, hvor Byens Navn ikke nævnes. Paa den Maade har jo f. Ex., som oplyst i NgL. 4de Bind, Stavanger faaet en speciel kgl. Rettebod, idet Navnet Stavanger er indført med senere Haand i Haandskriftet, hvor der gjaldt en Rettebod for Kjøbstæderne i Almindelighed, og paa samme Maade er Bergens Bylov omgjort til Brug i Marstrand [3]. Paa samme Maade har da Redaktørerne

---

[1] Nyere Afskrivere af Hamars Beskrivelse har ogsaa følt det umulige i disse Tals indbyrdes Forhold og har derfor rettet 300 til 3000. Men selv med den Rettelse er Tallet lige umuligt, thi til 900 væragtige Mænd maatte mindst 6—7000 svare.

[2] NgL. IV 732.

[3] NgL. IV 609, jfr. 709.

af Hamars Beskrivelse opfattet Bjarkørettens Bestemmelser som gjældende for Hamar, og deraf er det at forklare, at Beskrivelsen kan oplyse om Byinstitutioner (Lagmand, Raadmænd med Lagrettemænd, Bysvende, Fængsler, Brandvæsen osv.), som efter Byloven hørte hjemme i Bergen, men aldrig har existeret i Hamar. Ligeledes er det tydeligt, at den Opregning af Embedsmænd (ɔ: Haandværkere) i Hamar („Teglbrændere, Stenhuggere, Hattemagere, Plattenslagere, Muremestere, Kirkebyggere, Skræddere, Skomagere, Kleinsmed, Grovsmed, Knivsmede, Guldsmede, Skindere, Bundtmagere og Verkmestere, som gjorde Horn-Armbøste"), er en fri Gjengivelse af Byordningen i Bergen, hvori gives Bestemmelse om de forskjellige Haandværkeres og Detaljhandleres Udsalgssteder; her opregnes de nemlig i følgende Orden: sutarar (Skomagere), laggarer (Bødkere), kopparar (Kobbersmede), skinnarar, gullsmíðir, kambarar, matmangarar, glismangarar, penturar, sodlarar, sniddarar, brynjumeistarar, sverdsliparar, platumeistarar, kistnasmíðir, skjældarar osv.

Det er tydeligt, at disse to Hovedkilder er tilstrækkelige til at forklare, hvorledes Redaktørerne kunde komme til at konstruere sig det ældre Hamar i en meget større Skala, end de virkelige Forhold tilsagde. Disse uægte Bestanddele maa saaledes skjæres bort, og alle de Forestillinger, som slutte sig dertil, f. E. om den stærke Befolkning i Byens 3 Hovedgader, om de mange Tværgader, om Vandledningerne og overhovedet alt, hvad der smager af Storstads-Forhold. Derimod har Beskrivelsen ogsaa bevaret Beretninger, som høre mere hjemme i en Smaaby paa Landet, f. Ex. om Biskopens og Borgernes „Podemestre" og „Mostpersere", om deres „Frugthaver" med Æbler og Kirsebær, om Kjøbmænd, som førte Varer overland paa Hesteryg fra Oslo til Eidsvold og siden „med

Jagter og Baade“ fra Eidsvold til Hamar. Dette, som ikke kan være laant andenstedsfra og vidner om local Tradition, svarer til hvad man kunde vente i den ringe Biskopsflække paa Oplandene, og det bestyrkes desuden af de anførte Uddrag af Biskop Sivards Regnskabsbøger, som viser, at de omtalte Varer ialfald delvis var Luxusartikler til Biskopens og Geistlighedens Brug („Salt, Mjød og Vin, Olje og Vox, Fløjel og andet Silketøi“).

Efter dette synes alt at tale for, at Hamars Beskrivelse er en trohjærtig Beskrivelse af de virkelige Forhold i det gamle Hamar, som ikke kan frakjendes Betydning som historisk Kilde, naar man tager Hensyn til, at Forfatterne skriver under Indtryk af den ældre Tids større Forhold og blev forførte til at se disse i Belysning af Kilder, som de misforstod eller urettelig indførte i sin Beskrivelse.

OM RELIKVIEGJEMMER I NORSKE KIRKER.[1]

AF

N. NICOLAYSEN.

Førend en kirke i middelalderen kunde tages i brug, fik den ligesom i vore dage en vielse[2]. Derved blev

---

[1] med mindre forandringer og enkelte tillæg efter et foredrag, afholdt 17 april 1888 i det herværende kunstindustrimuseum, hvorfor ogsaa flere spørsmaal af særlig kunstindustrihistorisk interesse og som hidtil ei har været gjenstand for behandling, her er medtagne, skjønt liggende fjernere fra det egentlige emne.

[2] Indvielsen gjaldt dog kun selve kirkebygningen, ikke derimod indretninger eller stiftelser. som maatte være forbundne med kirken. Strengt taget er det derfor urigtigt, naar det i vore historiske skrifter almindelig siges, at klostre blev „helligede“ eller „indviede“ til en eller anden helgen, eller naar man benævner klostre efter den helgen, hvortil deres kirke var indviet, f. ex. Albanus-, Marie- eller Olafskloster o. s. v., ligeledes naar man forundrer sig over, at der i kildeskrifter omtales f. ex. kun Jonskirken i Bergen, men ikke Jonskloster, eller i Aaslo, Bergen og Nidaros Olafskirker, men ikke Olafsklostre. Skylden for denne opfatning kan dog ikke tillægges de indenlandske kilder, som tvertimod er korrekte i sin udtryksmaade. Saaledes nævne disse f. ex. ei noget Albanuskloster paa Selje, hvorimod det heder (Flateyarb. I, 246), at „ved den kirke, som er helliget Albanus, er der et kloster“. Paa lignende maade træffes ogsaa i Thomas Becket's saga (udg. af R. Unger s. 112) vedkommende franske kloster betegnet som et „munkekloster ved den hellige Andreas apostels kirke“.

kirken blandt andet knyttet til en bestemt helgen, som dens patron, efterat relikvier af denne var nedlagt, navnlig i korets alter. Var kirken kathedral, blev den desuden, ialfald hos os, indviet til ære for Kristus, som repræsentant for treenigheden. Saadanne kirker kaldtes derfor, foruden efter sin helgen, ogsaa kristkirker[1] eller trinitatiskirker.

I kristendommens første tid fik relikvierne plads under alterfodens bund. Men dette var forlængst gaaet af brug, da den nye religion blev indført hos os Heller ikke fulgte man her, som det synes, den skik, der ofte træffes andetsteds, at indlægge relikvierne i selve alterfoden, hvorimod de udelukkende, som det synes, anbragtes i dækpladen over alterbordet. For dette øiemed udhuggedes i pladen en fordybning eller grav *(sepulchrum)*, enten korsformet eller aflang firkantet, i sidste fald med retning fra nord til syd, 5—12 tommer lang og 3—7 tommer bred. I dette gjemme blev da relikvierne nedlagte, og som flere exempler har vist, undertiden i bitte smaa, fine poser af tøi med tilheftede pergamentsstrimler, som angav navnet paa den eller de helgener, fra hvem levningerne hidrørte. Gjemmets fordybning lukkedes dernæst med en i en fals hvilende plade *(sigillum*, mærke, stempel*)*, som oftest af hvid marmor, hvorpaa der undertiden blev sat en indskrift med oplysning om indvielsen og vedkommende helgens navn[2].

I førstningen synes man at have indskrænket sig til disse faste og simple gjemmer. Senere fik man ogsaa

---

[1] Dette navn træffes dog anvendt ogsaa paa nogle andre kirker, som ikke var kathedraler, men formodentlig indviede paa samme maade, nemlig: Støle k. i Etne, Borgund k. paa Søndmøre og Tromsø k.

[2] N. Fornl. s. 575, 647; aarsber. fra foren. t. n. fortidsm. bevar. f. 1870 s. 160.

relikviegjemmer af rørligt slags, og, efter hvert som helgendyrkelsen tog et større opsving, fremkom der mange forskjellige former, udstyrede paa en mere og mere kostbar maade ved alle de midler, som stod til kunstindustriens raadighed. Af deslige former træffe vi saaledes hoveder, byster, arme, hænder, ben, fødder, svarende til de i gjemmet indlagte legemsdele af helgenen, eller tavler. Som exempler paa kostbarheden af deres udstyr kan nævnes, at der i Bergens apostelkirke forefandtes en engel af sølv, der var skjænket Magnus lagabøter i 1274 af Frankriges konge, og som holdt en krystal, hvori endel af frelserens tornekrone var indlagt. Endvidere omtales, som gaver fra Haakon V, i Mariekirken i Aaslo to forgyldte engle af sølv, som stod paa én fod og holdt endel af frelserens tornekrone, ligeledes en 5 al. lang og 1 al. bred tavle eller skive besat med relikvier, endelig i Bergens apostelkirke, som gaver fra samme konge, to hænder til at lægge relikvier i, og en lignende tavle som den nysnævnte, hvortil kongen skjænkede 70 mark fint sølv, svarende omtrent til 25000 kroner i vore penge.

Ingen af dette slags gjenstande vides nu bevaret, undtagen den saakaldte st. Olafs helligdomsarm. Denne var allerede før 1696 bragt fra Throndhjem til Kjøbenhavn, men er nu i det derværende nordiske museum og sees afbildet hos Worsaae [1] og Undset [2]. Det er i kunstindustriel henseende et interessant stykke, antagelig fra ca. 1200, og udført af træ med overdrag af presset forgyldt sølvblik, hvori er indlagt stene og emaljerede forsiringer; dog mangler haanden, som udentvil var af sølv.

Rigest udstyrede var som oftest de relikviegjemmer,

---

[1] Oldsager fra det nord. museum no. 530.

[2] Norske oldsager i fremmede museer s. 62.

der gik under navn af skrin. Disse var med hensyn til størrelse to slags, eftersom de optog en helgens hele legeme eller kun indeholdt enkelte dele deraf og da blot var ca. 1 alen lange eller derunder. Af større skrin kjendes her i landet kun trende, nemlig efter deres alder st. Sunnivas paa Selje og siden 1170 i Bergen, st. Olafs fra 1035 i Nidaros og st. Halvards fra begyndelsen af det 12te hundredaar (dog før 1130) i Aaslo. Derimod omtales overhovedet ikke noget slags skrin i Hamars domkirke, og st. Svituns skrin i Stavanger hørte rimeligvis til de mindre, da denne helgen som bekjendt var engelsk og opbevaredes i Winchester kathedral. Ikke usandsynlig var af de mindre slags ogsaa de to skrin (erkebiskop Eysteins og st. Bernhards), som foruden st. Olafs nævnes i Nidaros domkirke, ligeledes de skrin, der foruden st. Sunnivas omtales [1] i Sunnivakirken og Albanuskirken paa Selje.

Af de mindre relikvieskrin har der vistnok ogsaa hos os været en hel del, men naar undtages de nysanførte, omtales de ikke i skrifter fra middelalderen. Derimod nævnes flere i senere tid. Saaledes indkom der allerede før 1696 et lidet saadant skrin med keltisk ornamentik fra Norge til kunstkammeret i Kjøbenhavn, hvor det nu er i det nordiske museum [2]. Endvidere omtales [3] i Røkens kirke et skrin „af kobber med sterk forgylding og endel emaljerede helgenbilleder", men som af kaldets sogneprest Selboe (1701—1730) blev „bortlaant til hans venner i Throndhjem, der beholdt det og aldrig leverede samme

[1] Flateyarb. I, 246.
[2] Afbildn. deraf i Worsaae's og Undset's anf. skrifter henholdsvis no. 524 og s. 65.
[3] Anf. aarsb. f. 1876 s. 155.

tilbage". Der fandtes ogsaa[1] hos eieren af Storhammer, justitsraad Grønbech, i 1716 et „relikvieskrin af kobber forgyldt med emaljerede helgenbilleder". Endelig stod der i 1735 i Øie kirke i Valders ifølge Ramus[2] „paa alteret et messingskrin, $^1/_2$ al. langt, 1 kvarter bredt og 3 kvarter høit, med kubet laag og knapper og kors ovenpaa samt knapper, som det staar paa". Hvor de trende sidstnævnte skrin er blevne af, vides ikke, men muligens kan det første eller andet eller begge være blandt de skrin, som opbevares i Kjøbenhavns nordiske museum, og hvis oprindelige sted ikke kjendes[3]. Derimod er det skrin af træ, dækket med forgyldte kobberplader i drevet arbeide, som afbildes hos Worsaae under no. 525, udentvil[4] det samme, der fandtes ved en reparation af Vatnaas kirke i Sigdal og nedsendtes 1748 til Kjøbenhavn. Endvidere er der i vort universitets oldsagsamling et med emalje smykket tag af et relikvieskrin, fundet for nogle faa aar siden i Eidsberg kirke; fremdeles i Bergens museum to forgyldte dragehoveder af et skrin, fundne ved Halsnø klosters ruiner i sextiaarene, et dragehoved af et skrin, fundet 1886 i Torvestad kirke (afbild. i aarsber. f. nævnte aar fig. 20) samt endelig to mere eller mindre ramponerede skrin af træ med paalagte forgyldte drevne kobberplader, det ene fra Thomaskirken paa Filefjeld (afbild. i Urda II, pl. XV), det andet fra Fortun kirke i Sogn og tillige

[1] Anf. aarsber. s. 146.

[2] Norg. beskriv. s. 96.

[3] f. ex. no. 526 og 527 hos Worsaae (anf. st.). Det skrin, som ifølge museets trykte veiledning for besøgende (senest 1886) er fra Keldum kirke, kjender jeg ikke af eget øiesyn; efter beskrivelsen har det ikke emalje, men kun drevet arbeide, og indkom til museet fra den nævnte kirke paa Island i 1823 (se Antikvar. Annal. IV, 401 ff.).

[4] Se Undset anf. st. s. 86.

smykket med emalje. Det mindst beskadigede skrin af dette slags, som endnu findes levnet, er dog det, der tilhører den gamle Hedals kirke i søndre Aurdal; det er uden emaljering og har heller ikke, som ellers ofte, fødder for at kunne bæres i processioner, men er forresten det mærkeligste af alle.

Fælles for begge slags skrin var den plads, de indtog i vedkommende kirke, idet de knyttedes til et af kirkens altere, som oftest høialteret. Naar det imidlertid næsten overalt siges, at skrinet stod „*paa*“ alteret, er dette urigtigt, hvis man dermed, som det synes, mener alterbordet. Dette vilde ogsaa forbyde sig selv, da skrinet paa den maade kom til at optage pladsen for de gjenstande, som ifølge rituelle bestemmelser hørte hjemme der: evangeliebogen, monstransen, krucifixet og stagerne. Det heder heller ikke i kildeskrifterne nogetsteds, at skrinet stod paa, men overalt *over (yfir)* alteret, og grunden dertil var selvfølgelig, at skrinet saaledes fik en mere fremtrædende plads. Dette var ogsaa gjennemgaaende regel i udlandets kirker. Herom faa vi saa nøiagtig underretning som muligt, naar det i Thomas Becket's saga [1] heder, at hans skrin i Canterbury kathedral blev sat „midt over høialteret, dog ikke høiere, end at det stod ned paa den øvre tavle *(tabula)*“. Ved den sidste maa vel, i modsætning til den nedre tavle eller alterbordets dækplade, forstaaes det saakaldte *superfrontale* eller *retabulum* langs alterbordets bagre side. Skrinet havde da her, som underlag, nogle planker eller stokke, der hvilede dels paa retabelet og dels paa lodrette fritstaaende opstandere længer øst eller paa en kant i kormuren, og der blev saaledes levnet

---

[1] udg. af R. Unger, s. 496.

et frit rum under skrinet eller mellem dette og gulvet [1]. At dette var tilfældet ogsaa hos os, navnlig i Nidaros domkirke, og baade før kirkens oprindelige kor var udvidet, som det synes, og efter dets ombygning, er der et par steder, som vise. Saaledes nævnes blandt de mirakler af Olaf den hellige, som skal være foregaaet i erkebiskop Eysteins tid ialfald efter ca. 1150, at en paralytisk mand kom til kristkirken i Nidaros paa Olafsfesten og blev helbredet derved, at han, efterat han ligesom ved et skub af nogen var drevet bort fra sin plads, blev liggende „under selve skrinet“[2]. Dog er det muligt, at her kun menes, hvad der foregik, efterat skrinet var bragt ud af kirken og bares om i procession. Med sikkerhed sees derimod skrinets plads af, hvad der ifølge Haakon Haakonssøns saga foregik, da usurpatoren, hertug Skule i 1239 lod sig hylde til konge paa Ørethinget, og som ellers sedvanligt under saadanne omstændigheder vilde have Olafsskrinet bragt ned til stedet. Da opfyldelsen af dette hans ønske nemlig i erkebiskopens fravær blev nægtet af de loyale korbrødre, og Skules søn Peter desuagtet gav sine følgesvende befaling til at flytte skrinet, men dette ei kunde rokkes, sprang han paa sin brutale maade op paa alterbordet og skjød, som det heder, med knæerne imod skrinet, hvorved det løsnede. Heraf sees følgelig, at skrinets nederkant befandt sig ovenover alterbordet og navnlig i knæhøide derover. Dette stemmer ogsaa paa det nærmeste med, hvad der ovenfor er sagt om Thomas Becket's helgenskrin.

Men Hensyn til skrinenes retning, har denne hos os vistnok været den samme som andetsteds f.

---

[1] Jfr. tegning i Viollet le-Duc's diction. d'arch. under artikelen *autel*.

[2] Se Passio et mirac. beati Olavi ed. Metcalfe pag. 106: „eadem hora a loco, ubi positus fuerat, qvasi alicujus impulsu, subtus ipsum scrinium cecidit“.

ex. i abbediet i st. Albans og i Canterbury kathedral. Om den sidste tilføies saaledes i umiddelbar forbindelse med den ovenanførte beretning i Becket's saga, at hans skrin blev sat med det ene bryst mod vest og det andet i øst. Dette maatte ogsaa følge af sig selv, da jo skrinet i virkeligheden ikke var andet end en gravkiste og denne i middelalderen altid havde nysnævnte retning, saaledes at den begravnes hoved vendte mod vest. Som en i udlandet almindelig anordning ved skrinene kan tilføies, at de ikke stod aldeles frit, men under en hvelvet bedækning, dog i nogen høide over selve skrinets tag. At dette har været tilfældet ogsaa hos os og navnlig i Nidaros kristkirke, kan sees af erkebiskop Aslak Bolts forføining i 1429, da han sendte sin kapellan til Sverige for at kjøbe kobber til kirkens behov „oppaa huen [baldakin] over st. Olafs skrin“ [1].

Hvad hovedformen af begge slags skrin angaar, ser man dem ofte lignet med et hus eller en kirke, dog har saadanne bygninger ikke her tjent som forbillede. Dette er derimod tydelig hentet fra gravkisten, hvad der ogsaa maatte være givet ved den anvendelse, hvortil skrinet var bestemt. Dette siges ogsaa ligefrem i den beskrivelse, Snorre giver af det skrin, Magnus den gode lod gjøre, kort tid efterat han var bleven konge (1035), for sin fader Olaf den hellige. Ifølge hans beskrivelse var dette skrin „udstyret med guld, sølv og ædelstene; baade med hensyn til størrelse og form var det som en ligkiste med svaler nederst, men oventil var laaget af form som et tag, og øverst paa dette var hoveder og mønekam *(burst)*“. Skrinet havde saaledes gavle og sadeltag [2], og dette er

[1] D. Norv. V no. 586.

[2] ligesom den ældste ligkiste, der kjendes hos os, og som blev fundet i en vægbegravelse i Throndhjems domkirkes sakristi (se anf. aarsb. f. 1870 s. 30).

ogsaa tilfældet med alle de skrin fra Norge, som i sin helhed eller delvis er bevarede, naar undtages det lille ovenomtalte skrin med keltisk ornamentik, hvis laag eller tag ikke har gavler, men derimod er afhvalmet.

Hvad der maa være af stor interesse ved alle disse skrin er, om muligt, at bestemme, hvorvidt de kun kan betragtes som importeret gods, eller om de skylde den indenlandske kunstfærdighed sin tilværelse. Det første kan sikkert antages ved det omtalte lille skrin, hvis keltiske ornamentik afgjort peger derpaa, og ligeledes om skrinet fra Eidsbergs kirke, da det nærmest viser hen til Limoges som udgangspunkt. Hvorvidt derimod ogsaa de øvrige endnu tilværende relikvieskrin kan betragtes som indenlandske arbeider, lader sig ikke afgjøre uden ved nærmere at se hen dels til karakteren i deres væsentligste enkeltheder og dels til arbeidets teknik. Ved den sidste kommer det igjen an paa, om den paa disse skrin anvendte emaljering og ligeledes drevet arbeide kan paavises at være udført ellers i middelalderen hos os. Førend dette spørsmaal besvares, vil jeg forudskikke en kort udsigt over emaljekunstens historie udenfor Norge.

Som det almindelig antages af specialister paa dette felt, kjendte allerede de gamle græske kunstnere emaljen, men anvendte den kun sparsomt. Hvad romerne angaar, heder det i et brev fra grækeren Philostratos til Septimius Severus's hustru Julia i begyndelsen af det 3die hundredaar: „Man siger, at barbarer ved oceanet gyde farvede substanser paa erts, hvilke dernæst gaa gjennem ild, hvorved farverne fæstes og forstenes og tillige de figurer bevares, som er malede derpaa“. Dette udsagn ansees ogsaa styrket ved den høie ælde af flere emaljerede sager, navnlig 2 skjolde i det britiske museum og andre mindre ting, som er fundne i Frankrige eller England, og hvoraf

skulde fremgaa, at gallerne og briterne var blandt de tidligste kunstnere i denne retning og i hvert fald i vesten. Tvilsommere tør det derimod ansees, naar det paastaaes fra enkelte hold, at emaljen kom fra de anførte barbarer til Rom. Derimod er det sikkert, at denne kunst der blev udviklet og udvidet af de bysantinske guldsmede, da kristendommen blev statsreligion. I Tyskland blev man først fortrolig med emaljekunsten og med guld- og sølvsmedarbeider fra Konstantinopel efter Otto II's giftermaal i 972 med prinsesse Theophanu, datter af Romanos II. Fra Tyskland og navnlig fra Rhinegnene kom emaljekunsten til Frankrige, navnlig Limoges, hvor saadanne arbeider først omtales 1170. Hertil kan føies, at bysantinernes emalje er *cloisonné* eller anbragt paa metallets flade mellem smaa til denne loddede vægge, medens emaljen fra stæderne ved Rhinen og Limoges saavelsom briternes og angelsaxernes er *champlevé* eller nedlagt i gruber, udgravede i metallets bund, og desuden mere eller mindre ugjennemsigtig.

Med hensyn til de tre nordiske riger er alle de her fundne emaljerede sager fra hedensk tid sikkert indførte fra udlandet og navnlig fra England og Frankrige. Hvorvidt derimod denne teknik senere i middelalderen blev drevet her i Norden, tør jeg ikke indlade mig paa at bedømme for Danmarks vedkommende, da dette spørsmaal ikke endnu, saavidt mig bekjendt, der har faaet nogen udredelse. For Sverige faa vi derimod nogen oplysning af den store sølvskat, som fandtes i 1881 ved gaarden Dune paa Gotland[1]. Blandt de her fundne vitterlig

[1] Se H. Hildebrand i Månadsblad f. 1882 s. 169—172, hvor skaalen er afbildet. Forresten er det vel ikke saa afgjort, som H. antager, at det er Olaf den hellige, man ser fremstillet paa skaalen, da figuren lige saa snart kan være Erik den hellige. H. har

udenlandske sager var der nemlig ogsaa en sølvskaal, som paa grund af dens indskrift i øens eget sprog maatte antages for et gotlandsk arbeide og af hensyn til bogstavernes karakter fra det 14de hundredaar. Paa denne interessante skaal er anvendt emalje, og af Hildebrands udtryksmaade synes det fremgaa, at der ikke ellers kjendes noget vidne om denne teknik i Sverige, idet han ender sin beskrivelse med følgende ord: „Det kan imidlertid sluttes af dette stykke, at vore indenlandske guldsmede kunde udføre emaljearbeider“.

Hvad dernæst det drevne arbeide angaar, omtaler og tildels afbilder Hildebrand [1] forskjellige gjenstande af dette slags fra svenske kirker, navnlig et relikvieskrin og to antemensaler. Af sidste slags er der 10 lignende dels i Kjøbenhavns nordiske museum fra Jylland eller Slesvig, dels endnu i kirker i disse landsdele [2]. Baade de svenske og danske vise sig, efter hvad Hildebrand bemærker, i flere detaljer afvigende fra et saadant, som fra en kirke i Angeln var indkommet til et museum i Hamburg [3]. Dog fortjener det at anføres, hvad Hildebrand fortæller om det sidste: „Da forleden høst (1881) repræsentanter for Tysklands historiske og antikvariske selskaber var samlede til aarsmøde i Hamburg, gav antemensalet fra Angeln anledning til en lang diskussion, hvorunder man særlig behandlede spørsmaalet om disse kunstværkers hjem-

ogsaa selv tidligere gjort først opmærksom paa, at det ikke altid er sikkert, hvilken af disse to helgener man har for sig, da begge fremstilles med samme attribut og navnlig øxen.

[1] Från äldre tider s. 43—45.

[2] Aarbøger f. 1868 s. 152 ff. og „Veiledning for Besøgende“ af det ovennævnte museum f. 1886 s. 70—71, hvor det tilføies, at lignende hidtil ei kjendes fra noget sted søndenfor Eideren.

[3] Det er senere overdraget til Nürnbergs germanske museum.

land. Resultatet af denne forhandling, hvori jeg havde leilighed til at deltage, blev udtalelsen af den anskuelse, at disse i kobber drevne antemensaler var frembringelser af en i Norden under den romanske tid blomstrende skole, som vel forstod at udføre drevne figurer i metal. Da saadanne arbeider er yderst sjeldne udenfor Norden, turde man have vanskelighed ved at komme til noget andet resultat“.

Hvad der her siges om en skole i Norden, hvorfra saadanne arbeider skulde skrive sig, tør vel altid fremkalde nogen tvil. Derimod kan det være nok saa rimeligt, at det anførte relikvieskrin er svensk arbeide, medens det samme vel neppe tør gjelde om antemensalet, der forresten efter dets karakter at dømme og navnlig med hensyn til formen af indskriftens bogstaver vistnok maa antages at tilhøre det 12te hundredaar eller den første tid af det 13de.

Førend jeg dernæst gaar over til at omtale vore forhold, vil det have en særegen interesse at kaste et blik paa Norges aflæggerø Island, hvorom der i kunstindustriel henseende fra det 12te til 14de hundredaar haves udførligere beretninger end i de øvrige nordiske lande, og det navnlig gjennem biskopssagaerne og tildels annalerne, idet jeg dog ikke medtager, hvad der angaar frembringelser af den malende kunst.

Det berettes saaledes for det første, at biskop Kløng Thorsteinssøn for den mellem 1152 og 1159 indviede kathedralkirke i Skaalholt lod gjøre en guldkalk, besat med ædelstene, uden at det dog tilføies, om den blev gjort paa Island eller andetsteds. Derimod siges det om Paal Jonssøn, biskop sammesteds (1195—1211), at han af guldsmeden Thorstein, „den kunstfærdigste i metalarbeider“, lod gjøre et kosteligt skrin for Thorlak den

hellige af guld, sølv og ædelstene, hvortil beretteren føier, at arbeidet var saa vel udført, at skrinet i skjønhed ei stod tilbage for noget andet paa Island, og at det var 3 alen langt, medens intet af de andre var mere end 1 alen. Den samme biskop lod ogsaa af nysnævnte Thorsteins hustru Margrete med tilnavnet den kunstfærdige *(haga)*, fordi hun ansaaes dygtigst af alle paa Island i udskjæringer, arbeide en biskopsstav af hvalrostand *(tønn)*, der var saa kunstfærdig gjort, at ingen havde seet dens mage paa Island[1]. Hun udførte ogsaa et berømmeligt arbeide i hvalrostand til den tavle foran alteret af guld og sølv, som hendes mand fik i opdrag at gjøre af biskopen, men som ikke blev færdig før dennes død (1211).

[1] Denne stav sendte samme biskop i 1210 til erkebiskop Thore i Nidaros, som gjengjeld for den sidstes gaver (en guldsømmet krone, hvis mage ei var seet paa Island, en kostbar fingerring af guld og et par dyrebare handsker). Da det nu vides (anf. aarsber. f. 1856 s. 58—60), at en bispestav af ben i 1577 blev bragt fra Throndhjems domkirke til Kjøbenhavn, og der i det derværende nordiske museum forefindes en saadan ved sit arbeide udmærket stav (afbild. hos Worsaae no. 542), som allerede før 1696 var indkommet til kunstkammeret og i sin ornamentik særlig minner om Island eller Norge, turde det have noget for sig, at den sidstnævnte kan være den samme som den islandske, skjønt baade hin og den fra Throndhjem nedsendte bispestav siges at være af „ben“, hvad der dog let kan forvexles med hvalrostand. Ialfald er der ingen sandsynlighed for, at den hos Worsaae afbildede stav, som i sin tid antaget, kan hidrøre fra erkebiskop Absalons grav (jfr. I. Undset, norske olds. i fremmede museer s. 76). Her maa dog tilføies den formodning, dr. Henry Petersen nylig (Aarb. 2den række III, 115) har fremsat, at den omtalte stav, „der ligesom den, der fandtes i Absalons grav, er sammensat af mindre i hinanden skruede partier og har været rigt prydet med farve og forgylding“, kan have været blandt de sager, som Carl von Mandern i sin tid medbragte til Kjøbenhavn fra Roskilde.

For den følgende tid fortælles blandt andet, at medens den bekjendte islænding Laurentius Kalfssøn i 1323 som electus opholdt sig hos erkebiskopen i Nidaros, valgte han til sin famulus eller, som det heder, til at bære sit kar og tjene sig, sin landsmand Stefan Haakonssøn, der var den største mester i mange kunster, saasom guldsmedarbeide, gravering *(grøft)* og tegning *(uppkast)*. Da Laurentius senere var bleven biskop i Hole, tog han ca. 1328 til sig den kunstfærdige guldsmed Eyolf og lod ham for kathedralkirken gjøre to smukke bind til evangeliebøger *(texta)*, det ene emaljeret *(amalerad)*, det andet af drevet arbeide *(uppdrifin)*, samt en meget anselig kalk og et kostbart skrin med skjønt udstyr. Endelig nævnes der ogsaa en prest ved navn Thorstein Ilugasøn († 1335), hvis haandarbeide, som det heder, lang tid vil erindres baade i bogskrivning, tegning *(uppkast)* og *krossasmið* d. v. s. forfærdigelse af udskaarne budstikker. Paa den anden side synes der at have været en tilbagegang af øens kunstindustrielle kræfter i den seneste del af middelalderen, da vi se biskopen i Hole, Gotskalk Nikulassøn (1498—1520), sende presten Jon Arasøn til Norge med 9 mark guld (= 5580 kroner), hvorfor han lod gjøre den guldkalk, der senere paa reformationstiden blev bortført fra Hole kirke af de danske udsendinger [1].

Det er overraskende at se denne og anden her ikke omtalt kunstindustriel virksomhed udfolde sig paa Island, og vi faa derved i fremtrædende grad en ny bestyrkelse paa den gamle sætning, at kunsten og haandværket i middelalderen udgik fra kirken og fortrinsvis fik sin udvikling i dens tjeneste. Men var virksomheden saadan paa det

---

[1] Espolins árbok II, 42, her citeret efter Árb. h. islenzk. fornleifafélags f. 1887 s. 38.

fattigere Island, kan det vistnok med fuld grund sluttes, at tilstanden ei var ringere under de gunstigere omstændigheder i moderlandet. Herfra var det ogsaa impulserne udgik, fornemmelig efterat øen i kirkelig henseende siden 1150 var underlagt erkebiskopen i Nidaros. Vi vil derfor noget nærmere se, hvorledes dette i virkeligheden viste sig hos os.

Der træffes nu vistnok i vore kirkeinventarier fra middelalderen nævnt en del sager med drevet arbeide, niello eller emalje. Men heraf kan naturligvis intet sluttes i den omhandlede henseende, saalænge deres oprindelse er ubekjendt, og af de emaljerede sager fra middelalderen, som endnu forefindes hos os, maa vistnok de fleste hidrøre fra Limoges, saaledes navnlig de fire lysestager dels i Urnes kirke[1] dels i Throndhjems videnskabsselskabs samling, vaskevandsfadet fra Aaslo (i universitetets saml.) og som foranført endel af et relikvieskrin fra Eidsbergs kirke.

Yderligere bidrag til løsning af det foreliggende spørsmaal faa vi da kun ved at henvende os til de historiske beretninger. For det første blev der, som foran nævnt, i 1035[2] gjort et skrin for Olaf den hellige, og efter omstændighederne tør det maaske ansees rimeligst, at dette skrin var indenlandsk arbeide. I saa fald kan det igjen sluttes, at man allerede dengang hos os forstod sig paa at udføre drevet arbeide. Thi naar Snorre siger, at skrinet nedentil havde svaler, maa dette vel forstaaes om en ved drivning fremstillet buegang langs siderne, saaledes som vi kan se paa de endnu bevarede smaa skrin. Ial-

---

[1] Et lignende er i Kjøbenhavns museum (Worsaae no. 532), jfr. Viollet le Duc, diction. rais. du mobilier franç. XII, 29.

[2] Endnu ældre var vel det skrin, som blev gjort for den i tid første indenlandske helgen, Sunniva, men hvorledes det var beskaffent, er der ingen beretning om.

fald stod jo dette slags teknik meget nær den, som gjennem lange tider kom til anvendelse paa de indenlandske brakteater.

Hvad dernæst emaljering (*smelt*, adj. *smeltr*, verb. *amalera)* angaar, nævnes ikke denne med sikkerhed hos os i middelalderen før 1127. I dette aar blev den korskirke i Konghelle indviet, som Sigurd Jorsalafarer lod gjøre, og foran dens alterbord var fæstet en tavle eller et antemensale, der ifølge Snorre var af forgyldt kobber og sølv og prydet med indfældte ædelstene og emalje. Denne tavle havde dog kongen, som det udtrykkelig siges, ladet gjøre i Konstantinopel under sit ophold der i 1101. Den er forresten den eneste i sit slags, som kjendes her i landet, medens de øvrige tavler med lignende bestemmelse, som træffes hos os, og hvoraf ikke saa faa opbevares i vore museer, vel utvilsomt er indenlsndsk arbeide, men af træ med krideret overdrag og temperamalerier, dog med rammer, hvori sees efterlignede ædelstene.

Mere faa vi derimod vide om disse forhold af de norske lovbestemmelser angaaende guldsmedenes fag, hvorunder ogsaa de her os vedkommende arbeider hørte, selv om de ikke var udført af ædle metaller, men af kobber eller messing.

I almindelighed kan vi sikkert gaa ud fra, at saadanne arbeider ikke blev drevne paa landet eller i de mindre kjøbstæder, men i de større og især dem, hvori der var kathedral og biskopssæde. Sølv, guld, kobber, ædle stene, glas til emalje fandtes desuden ikke inden landet selv og maatte saaledes indføres og da gjennem byerne. Vi tør ogsaa antage, at dette slags haandværk ikke var ukjendt her allerede før den tid, da det først nævnes eller i Magnus lagabøters bylov af 1276; thi her gjelder det kun at bestemme det strøg af byen, hvori

guldsmedene skulde drive sit haandværk. Hertil kan føies, at Bergen allerede dengang, ligesom ogsaa efter reformationen og henimod vor tid, vistnok stod høiest i guldsmedhaandværket og overhovedet var af større betydning [1]. Dette kan sluttes deraf, at vi kun for denne by har særlige bestemmelser paa dette felt, medens der for de øvrige byer i saa henseende ikke kjendes nogen ældre bestemmelse end retterboden af 1384 [2], der angiver sig som almindelig for alle landets kjøbstæder. Om guldsmedene i Bergen har vi derimod allerede 1282 [3] en egen retterbod, hvori sættes taxt for *sléttsmíði* d. v. s. alt glat arbeide eller saadant, hvorpaa der ikke anvendtes gravering, drivning, niello eller emalje. Heraf kan dog ingenlunde sluttes, at man dengang alene kjendte glatte guld- eller sølvarbeider, thi grunden til, at ikke andre slags nævnes, er vistnok kun den, at der for disse ei lod sig fastsætte nogen taxt. Dette fremgaar tydelig af den næste retterbod for Bergen af 1314 [4]. Denne udtaler som anledning, at guldsmedene havde vist sig ublu i sin betaling og desuden ikke leverede fuldt lødigt arbeide. For at hindre dette indsætter kongen to guardeiner [5] og bestemmer, at

[1] Der er saaledes flere vidner om, at sølvarbeider og navnlig smykkesager, som benyttedes af bønderne i Bergens stift, allerede i middelalderen ligesom senere blev udførte i Bergen. Ikke usandsynligt har noget lignende været tilfældet for de østlandske bygders vedkommende, saaledes at de metalarbeider af omhandlede slags, som nu i lang tid har været drevne der, havde sit oprindelige hjem i de større byer.

[2] Norg. gamle Love III, 219.

[3] anf. st. 14.

[4] sammest. 108.

[5] ved navn Øgmund Asbjørnssøn og Hallgrim guldsmed, altsaa nordmænd, hvad der viser, at guldsmedhaandværket endnu ikke, som det synes, var i tyskernes hænder, hvilket heller ikke senere

intet arbeide maatte sælges, som ikke var stemplet af dem og havde den fulde lødighed eller som engelsk penning. Derhos sættes taxt for *sléttsmíði*, ligeledes for forgylding, og naar bestilleren selv lægger guld til, men ikke kan enes med guldsmeden om godtgjørelsen for dennes tillæg af kviksølv, borax og andet, skal erstatningen derfor bestemmes ved gode mænds skjøn. Kan ikke parterne enes om, hvorvidt et arbeide gaar ind under *sléttsmíði*, skal dette afgjøres ved skjøn af byens lagmand og raadmænd. Hvis nogen derimod forlanger noget arbeide udstyret med niello *(med sortu mælt)* eller emalje *(amalerat)*, skal betalingen derfor erlægges efter parternes overenskomst. Endelig bestemmes i den ovennævnte retterbod af 1384, der gjælder alle landets kjøbstæder, saaledes ogsaa Bergen, at hver guldsmed skal stemple alt det arbeide, han leverer, med sit eget mærke; derhos sættes taxt for *sléttsmíði* og forgylding, ikke derimod for andet arbeide, hvilket altsaa ligesom i retterboden af 1314 blev overladt til parternes overenskomst.

Naar vi saaledes har seet den virksomhed, som ytrede sig hos os i middelalderen paa det hidhørende haandværks og kunstindustriens felt, synes der ingen væsentlig hindring for den antagelse, at der inden landet fandtes dygtighed nok til at kunne udføre saadanne relikvieskrin som de ovennævnte endnu levnede i eller fra Norge (Thomaskirkens og de fra Fortun, Vatnaas, Torvestad og Halsnø); dette gjelder ogsaa særligt Fortuns-

---

fuldstændig blev tilfældet, da der i Eske Bildes anordning af 1537 om guldsmedene i Bergen (Paus, n. Forordn. III, 289) nævnes „saavel de oven Stranden (de norske) som paa Guldsmedstrædet (de tyske)“.

skrinet, forsaavidt det ikke, som de øvrige, udelukkende viser drevet arbeide, men tillige er prydet med emalje [1].

Et mere positivt argument for disse skrins norske oprindelse turde ligge i deres karakter. Vel se vi her de samme hovedformer, som ogsaa udenlands dannede typen for dette slags relikviegjemmer: vi har en gravkiste med laag, der ligesom andetsteds ialfald i yngre tid ikke er afhvalmet, men dannet som et sadeltag med gavl i hver ende; vi har ogsaa lignende mønekam tildels med gjennembrudt arbeide og støttet i enderne af fremspringende hoveder. Dertil kommer, at de figurlige fremstillinger, som sees paa vore skrin, mestendels ogsaa gjengive de samme bibelske scener, som de udenlandske skrin. Derimod er paa vore skrin taget navnlig ved sine vindskier og ellers dannet mest i lighed med vore træbygninger, hvorhos mønekammens detaljer og gavlernes hoveder vise sig noget forskjellige endog fra det ovennævnte svenske og af størst lighed med tilsvarende dele paa de to endnu forsaavidt bevarede stavkirker (Loms og Borgunds).

Antages det saaledes, at skrinenes gavlhoveder er en efterligning af stavkirkernes, kan der igjen spørges, hvorfra disse da har taget sit forbillede i denne henseende. Som bidrag til løsning af dette spørsmaal fremsatte professor, landskabsmaler Chr. Dahl i 1844 den formodning, at kirkerne havde optaget disse fantastiske dyrehoveder fra langskibenes stavne. Denne mening blev senere imødegaaet af mig [2]. Men ifjor har konservator A. Lorange [3]

---

1 Det tør saaledes heller ikke benægtes, at den interessante kalk i Slidre kirke (galvanoplastik kopi i kunstindustrimuseet) kan være et norsk arbeide og paa grund af indskriften ialfald ældre end 1322.

2 Tidsskr. f. Vidensk. o. Literat. f. 1848 s. 4.

3 Aarsber. f. Berg. Museum f. 1886 s. 259.

og senere professor L. Dietrichson[1] tiltraadt Dahls formodning. Til støtte herfor anføres, at Sigurd Jorsalafarer ved afreisen fra Konstantinopel i 1101 opstillede sit bedste langskibs stavnhoved paa Peters eller Sophiakirken der. Jeg maa dog tilstaa, at det ikke indsees, hvad forbindelse der er imellem dette og vore stavkirker; thi meningen med denne kongens handling kan jo ikke have været derved at give kirken en prydelse, men at efterlade en erindring om sit ophold, og dertil valgte han kirken som det sted, der mest faldt i øinene, ligesom man i Rom ved talerstolen paa forum fæstede skibssnabler, der var hjemførte som trofæer fra et søslag, eller i slutningen af det 14de hundredaar opstillede paa Halvardskirken i Aaslo nogle kajaker som minder fra en seir paa et Grønlandstogt. Endvidere hentydes til, at de formodede skibsstavnefigurer paa vore kirker kan staa i forbindelse med den symbolske forestilling af kirken eller det kristelige samfund som et skib, men denne forestilling var neppe kjendt hos os i middelalderen. Naar man endelig peger paa navnet skib, som betegnelse for kirkens menighedsrum, saa var dette navn hos os vistnok aldeles ukjendt før adskillig tid efter reformationen, og man maatte derfor i middelalderen hjelpe sig med en omskrivning, idet man betegnede, hvad vi nu kalde skib i modsætning til koret, med udtrykket „nede“ eller „ude i kirken“. Det staar saaledes fremdeles klart for mig, at stavkirkernes gavlfigurer og skibenes stavnhoveder ikke er fremkomne ved nogen overførelse fra et sted til et andet, og at de saaledes overhovedet ikke har noget med hinanden at gjøre, uden forsaavidt der her møder os den samme fremtoning paa begge steder, eller med andre ord: vi har her den samme

[1] Dansk Tidsskr. f. Kunstindustri f. 1887 s. 97.

dekorative afslutning i tidens smag som udtryk for lignende konstruktive eller æsthetiske forudsætninger paa forskjellige steder, ligesom f. ex. gavlakroterierne paa det græske tempel eller spirene paa vore træbygninger. Derfor kan vi ogsaa paa Bayeuxbroderiet og andetsteds se saadanne dyrehoveder anvendte ikke alene paa skibsstavne og huse [1], men ogsaa paa stole eller bænke.

Hvad de levnede relikvieskrins alder angaar, pege de ved sin holdning og karakteren i deres stil nærmest hen til begyndelsen af det 13de hundredaar. Dog er det egentlig kun ved Hedalsskrinet, at vi faa sikrere holdepunkter i denne henseende, ligesom dette skrin i sin helhed er det interessanteste af alle og tydeligere end de øvrige viser sig som et indenlandsk arbeide. I denne henseende kan mærkes for det første, at skrinets skelet, ligesom de ovennævnte antemensaler, er af furetræ, hvad der formentlig tør opstilles som vidne om norsk oprindelse, medens de udenlandske gjenstande fra middelalderen, der forefindes hos os, f. ex. helgenbilleder og alterskabe, i sit materiale gjennemgaaende bestaa af ek [2]. Dernæst er dette skrins gavlfigurer, dog tilligemed de tilsvarende paa skrinet fra Vatnaas kirke, i visse maader af endnu større lighed med stavkirkernes dyrehoveder end de øvrige skrins. Forøvrigt udmærker Hedalsskrinet sig fremfor disse derved, at det foruden de sedvanlige bibelske figurer fremstiller flere andre af stor interesse. Saaledes træffes i den ene gavl et billede af st. Olaf, maaske det ældste,

[1] Et mærkeligt exempel er det franske hus, Viollet le Duc afbilder i sin Diction. d'architect. VI, 294.

[2] Dette forbyder dog ikke den antagelse, at et arbeide kan være indenlandsk, skjønt udført i ek, saaledes som tilfældet er ifølge Urda (II, 378) med det forannævnte skrin fra Fortuns kirke, hvis runeindskrift vidner derom (anf. st. 65).

vi nu kjende, og paa den ene langside sees en hel scene, hvorved vi ogsaa faa en sikker *terminus a qvo* for skrinets alder. At denne scene maatte fremstille en historisk begivenhed, var mig fra først af klart, uden at jeg dengang skjønnede, hvortil der sigtedes. Først nylig er det gaaet op for mig, som noget aldeles sikkert, at vi her har en fremstilling i drevet arbeide af den bekjendte erkebiskop Thomas Becket's drab i Canterbury kathedral den 29de decbr. 1170, hvad der, som rimeligt var, vakte uhyre opsigt over den hele kristelige verden. Den dragt, hvori drabsmændene her optræde, er væsentlig den samme, som sees paa Bayeuxbroderiet og vedblev gjennem det 12te hundredaar, og hvortil vi forresten har sidestykker i to rytterfigurer dels paa det mærkelige vævede tæppe, som kunstindustrimuseet erhvervede ifjor, og dels paa et yderst sjeldent broderi (Throndhjems videnskabsselsk. samling) med fremstilling af de hellige tre kongers hylding af Maria og Kristusbarnet[1]. Der er dog to omstændigheder, som vise, at Hedalsskrinet maa være yngre end det 12te hundredaar. Den ene er, at de bibelske helgener, om ogsaa kun én, Petrus, optræder med attribut, her nøgelen, og den anden, at ved gjengivelse af korsfæstelsen frelserens ben ikke er parallele og støttede paa en klamp *(suppedaneum)*, men lagte over hinanden og navnlig den høire fod over den venstre, noget som tilligemed helgenernes attributer først tager sin begyndelse i det 13de hundredaar. Dog tør skrinets alder af hensyn til dets omtalte kostym neppe sættes længer ned end i det høieste til ca. 1230.

Det er overhovedet en stor sjeldenhed, især hos os, paa middelalderske gjenstande udenfor de bibelske scener at træffe historiske begivenheder fremstillede. Vi har for tiden foruden Hedalsskrinet hos os kun 6 exempler der-

[1] Se anf. aarsber. f. 1887 s. 150.

paa. Saaledes er persernes borttagelse i det 7de hundredaar af det hellige kors i Jerusalem fremstillet paa et antemensale (i Berg. mus.) fra Nedstryns kirke, endvidere Olaf den helliges død paa tre lignende antemensaler, det ene fra Throndhjems domkirke (i Kjøbenh. nord. museum) de to andre i Berg. museum, hvoraf det ene fra Aardals kirke, samt paa en stol fra Blaker[1] (i universitet. samling). Hertil kan føies, at der ifølge professor Dahls beretning[2] var et maleri paa væggen i den til Schlesien overflyttede Vangs kirke (Valders) med fremstilling af st. Halvards historie. De nævnte antemensaler kan dog ikke være ældre end slutningen af det 13de hundredaar, medens Hedalsskrinet, som bemærket, maa ligge længer tilbage i tiden og rimeligvis ogsaa har høiere alder end to emaljerede, sandsynligvis franske skrin, hvorpaa jeg senere ligeledes har truffet Becket's drab fremstillet[3], men langtfra saa karakteristisk og med saadan rigdom af detaljer som paa skrinet fra Hedal.

Til det store værd, skrinet frembyder i kunstindustriel og kulturhistorisk henseende, maa endnu føies en literær interesse. Som bekjendt[4] er den berømte erkebiskops historie behandlet i flere engelske, tildels samtidige skrifter, og desuden, som oversættelser eller bearbeidelser af disse, i 3 norske eller islandske sagaredaktioner. Af disse er

---

[1] først bemærket af konservator H. Grosch (se Kunstgewerbeblatt, udg. af Pabst, 4de aarg. s. 176). Stolen er høist rimelig fra ca. 1200, ialfald neppe yngre.

[2] Antikvar. Tidsskr. f. 1843—1845 s. 67.

[3] Se H. Hildebrand's Sveriges Medeltid s. 520 og Collection Paul, begge skrin med gjengivelse paa taget, som det synes, af erkebiskopens translation, der fandt sted i 1224, medens han, som bekjendt, blev kanoniseret allerede 1173.

[4] Se professor C. R. Ungers fortale til hans udgave af Thomas Becket's saga.

den ældste (forresten defekt) og den yngste efter Ungers antagelse islandsk og henholdsvis fra begyndelsen af det 13de eller 14de hundredaar, medens den tredje bearbeidelse ifølge hans dom er norsk og fra ca. 1250. Se vi nu dernæst hen til skrinets fremstilling af erkebiskopens drab, møder os her alle de momenter af handlingen, som nævnes i den ene eller anden af de literære bearbeidelser, — om end efter middelaldersk skik samtidige eller uden iagttagelse af tidens enhed. Men derved maa mærkes, at to af disse momenter blandt alle foreliggende bearbeidelser af erkebiskopens historie kun nævnes i den yngste islandske saga. Heraf kunde det saaledes ved første øiekast ligge nær at drage den slutning, at skrinets kunstner maatte udelukkende have benyttet denne bearbeidelse som veiledning. Nærmere beseet, kan dog dette ikke antages. Thi om vi end kunde strække anvendelsen af det paa skrinet forekommende kostym saa langt ned i tiden som til ca. 1250, saa maa det antages noget nær umuligt, at dette kostym kan have vedblevet, ligetil den omtalte islandske saga blev forfattet, eller, som af Unger antaget, til begyndelsen af det 14de hundredaar. Enten maa derfor de nævnte momenter være hentede fra den defekte del af den ældste islandske bearbeidelse eller fra en udenlandsk, som senere er gaaet tabt eller hidtil er ubekjendt. De to momenter, hvortil her sigtes, er iøvrigt, at man i skrinets fremstilling ser erkebiskopens opofrende forsvarer, klerken Edvard Grim med kors i haanden, og at der paa alteret er sat en kalk med martyrens opsamlede blod, og hvorover den helligaand daler ned i en dues skikkelse.

OLAFSBRØNDEN I THRONDHJEMS DOMKIRKE.

AF

HENR. MATHIESEN.

Snorre Sturlasøn fortæller i Heimskringla, Olaf den helliges saga, kap. 251, følgende om kongens ligfærd:

„Ok er brottu var af Stiklastöðum alt lið bónda, þá bjoggu þeir Þorgils ferð sína; fékk hann róðrarferju nökkura; våru þeir saman menn sjau eða átta, ok allir frændr eða vinir Þorgils. Þeir fluttu lík konungs til skips leyniliga ok settu kistuna undir þiljur niðr. Kistu þá höfðu þeir ok með sér, er grjót var í, settu hana í skip, svá at allir menn máttu sjá; fara síðan út eptir firði; féngu gott leiði, kómu at kveldi, er myrkva tók, út til Niðaróss, lögðu at við konungsbryggju. Síðan sendi Þorgils menn upp í bœinn ok lét segja Sigurði byskupi, at þeir fóru þar með lík Ólafs konungs. En er byskup spyrr þess tíðindi, sendi hann þegar menn sína ofan á bryggjur; þeir tóku þar róðrarskútu, ok lögðu at skipi Þorgils, báðu fá sér lík konungsins. Þeir Þorgils tóku þá kistu, er uppi stóð á þiljunum, ok báru í skútuna. Síðan reru þeir menn út á fjörð, ok søktu þeir þar niðr kistunni. Þá var myrkt af nótt. Þeir Þorgils reru þá upp eptir ánni, til þess er þraut bœinn, ok lögðu þar at landi, er Saurhlíð heitir; þat var fyrir ofan bœinn. Þá báru þeir

upp líkit ok inn í eyðiskemmu nökkura, er þar stóð upp frá öðrum húsum; vöktu þeir þar um nóttina yfir líkinu. Þorgils gékk ofan í bœinn; fann hann þá menn at máli, er helzt höfðu verit vinir Ólafs konungs; spurði hann þá, ef þeir vildi taka við líki konungs. Þat þorði engi maðr at gera. Síðan fluttu þeir Þorgils líkit upp með ánni, ok grófu þar niðr á sandmel þeim, er þar verðr; bjoggu þar um eptir, svá at ekki skyldi þar nývirki á sjá. Höfðu þeir þessu lokit öllu áðr dagaði; fóru þá til skips síns, lögðu þegar út or ánni, fóru siðan ferðar sinnar, til þess er þeir kómu heim á Stiklastaði."

Et aar bagefter, paa nogle dage nær, blev liget opgravet og Olaf erklæret hellig. I samme saga kap. 259 lyder det videre saa:

„Þar á melnum, sem Ólafr konungr hafði í jörðu legit, kom upp fagr brunnr, ok féngu menn bót meina sinna af því vatni. Var þar veittr umbúnaðr, ok hefir þat vatn verit jafnan síðan vandliga varðveitt. Kapella var fyrst ger, ok þar sett altarit, sem verit hafði leiðit konungsins. En nú stenðr í þeim stað Kristskirkja. Lét Eysteinn erkibyskup þar setja háaltarit í þeim sama stað, sem leiðit hafði verit konungsins, þá er hann reisti þetta hit mikla musteri, er nú stendr; hafði ok verit í þeim stað altarit í fornu Kristskirkju. Svá er sagt, at Ólafs kirkja standi nú þar, sem þá stóð sú eyðiskemma, er lík Ólafs konungs var náttsett í. Þat er nú kallat Ólafshlíð, er heilagr dómr konungs var borinn upp af skipi; ok er þat nu í miðjum bœnum."

I samme forfatters Harald haardraades saga, kap. 39, forekommer følgende ytring:

„Haraldr konungr lét reisa af grundvelli Maríukirkju uppi á melinum, nær því er heilagr dómr konungsins lá í jörðu hinn fyrsta vetr eptir fall hans."

Snorre Sturlasøn skrev sit store historiske værk, efterat han i 1218, maaske ogsaa i 1219, havde besøgt Nidaros. Han har saaledes indhentet oplysninger paa selve aastedet, og geistligheden har sagt ham, at her, hvor højalteret staar, her jordede Thorgils kong Olafs lig, og at denne brønd — Olafsbrønden i højkorets omgang — er den selvsamme „fagre brønd“, som kom op ved helgenens leie, og som har bødt saa mangen mands mén. Denne opfatning er til nu den raadende, og de her citerede steder har været af væsentlig betydning for de forskere, som har beskjæftiget sig med Throndhjems Domkirke; det er paa grundlag af Snorre Sturlasøns autoritet noksom bleven hævdet, at Olafsbrønden og kongens grav er et hovedmoment, en rød traad i kirkens anlægshistorie.

Gaar vi imidlertid nærmere ind paa denne sagaens fremstilling, saa er der flere punkter, som maa falde os besynderlige, ja rent umulige; vi skal her fæste os ved de tre væsentligste.

For først at følge Thorgils paa hans færd, saa viser han stor omhu og klogskab for at sikre sin faldne konge en grav. Han ved, at den danske biskop Sigurd, kong Olafs bitre fiende og bøndernes opvigler, raader i Nidaros, og det gjælder for al ting at lure ham. Ved hjælp af den fiffige list med de to kister undgaar da ogsaa Thorgils den første fare, og det lykkes ham at bringe liget op i det øde udhus. Efterat han nu imidlertid forgjæves har henvendt sig til den faldnes venner i byen, gjælder det fremdeles at være forsigtig; hvor let kunde ikke et eller andet ord om Thorgils's ærinde komme biskopen for øre? Idet Thorgils ror videre opefter elven, maa det derfor være ham magtpaaliggende at finde et sted, hvor han kan jorde liget uden at risikere opdagelse, og det synes da lidet sandsynligt, at han skulde lægge iland omtrent

midt overfor Skjælinghylla og føre kisten op mælen og et godt stykke indover sletten helt til det sted, hvor domkirkens høikor nu er. Slaget paa Stiklestad stod den 29de juli, og ligfærden foregik saaledes en af de første dage i august — da er natten hverken lang eller mørk i Throndhjem. Ovenfor den daværende by var der vistnok kun øde sletter og skraaninger; Thorgils maatte saaledes være udsat forat blive opdaget, baade ved landingen midt over for Skjælinghylla og under hele arbeidet forresten. Dette forenes ikke godt med den forsigtighed, han ellers lægger for dagen.

For det andet undres man over, at ikke Harald haardraade byggede sin Mariekirke saa, at Olafs brønd og første hvilested kom med i anlægget.

Den 3die august 1031 blev kongens helgenskrin sat paa Klemenskirkens altar, og fra den dag tog byen paa at vokse i samme mon som den hellige martyrs ry. Klemenskirken og den ældste kongsgaard med „kongsbryggen“ laa som bekjendt ved den saakaldte Skipakrok, en vik, som gik ind ved den nuværende Mustalmenning. Olafs søn, Magnus den gode (død 1047), gjorde et nyt anlæg af kirke og kongsgaard længere op, nemlig ved Olafshlid, hvor helgenens lig havde staaet nogle timer i det øde udhus, saaledes som det omtales i foran citerede Olaf den helliges saga kap. 259. Denne Olafshlid er det, som i kap. 251 kaldes Saurhlid, en sumpig sænkning i østligste ende af nuværende Kongens gade (Raadstualmenningen). Grundmurene af Magnus den godes Olafskirke, hvortil faderens skrin blev flyttet, er som bekjendt fundne under den nuværende raadstue. Men allerede den følgende konge, Harald haardraade (død 1066), fandt pladsen ved forgjængerens anlæg snæver og ubekvem, eller han vilde knytte sit navn til betydeligere arbeider, — han tog

fat paa det tredie kongelige byggeforetagende af denne slags. Kongsgaarden (c)[1] kom nu til at ligge langs elven, omtrent fra nuværende voldmesterbolig eller fra ligkapellet (4) og opover (sydover). Kirken, der, saalænge biskopen og geistligheden tilhørte kongens hird, stedse fik plads i kongsgaardens umiddelbare nærhed, opførtes straks vestenfor, og dette blev, som bekjendt, den saakaldte ældre Mariekirke (A). Gaar man fra kirkegaardsporten ved Thomas Angells hus opover den vei, der fører til Domkirkens høikor, saa træffer man tæt ved veien paa høire haand en brun ligsten med engelsk indskrift („*This stone was erected*“ o. s. v., 3). Lidt ovenfor denne maa, ifølge brigadeintendant Kreftings kart[2], koret af Harald haardraades Mariekirke have ligget.

Saalænge nu Olafs helligdom var langt nede i byen, i Klemenskirken og senere i Olafskirken, saalænge maatte der vel være et kapel over brønden, hvorhen man gjorde særlige valfarter. Men idet sædet for Olafsdyrkelsen flyttes op paa mælen, ser det besynderligt ud, at man ikke lægger det saa, at man faar den undervirkende kilde og helgenens grav med i anlægget, men nøier sig med at bygge „nær þvi er heilagr dómr konungsins lá í jörðu“, som det paa foranførte sted heder. Altsaa: hvorfor reiste ikke Harald haardraade Mariekirken der, hvor Domkirkens kor og høikor nu er (1), men omkring halvandet hundrede fod længere ned, med koret straks ved ovennævnte sten (3)? — Allerede professor Munch har været opmærksom paa dette[3].

---

[1] Bogstaver og tal i klammer henvise til hosføiede kart; jevnfør den i slutningen af afhandlingen tilføiede forklaring til dette.

[2] O. Krefting, om Throndhjems Domkirke, Throndhjem 1885, pl. 2.

[3] P. A. Munch og H. E. Schirmer, Throndhjems Domkirke, s. 9.

Endelig er for det tredie selve Olafsbrønden den største gaade.

Domkirken ligger paa en svagt skraanende slette, der danner et af den throndhjemske halvø's høieste punkter. Høiden over 0 vandstand[1] er ved korets østende, hvor brønden findes, 43 fod. Brønden (2) er, ifølge Kreftings undersøgelser[2], et omhyggelig muret rør, 37 fod dybt fra brystværnets overkant. Da denne er 6 fod over jorden, ligger altsaa bunden 12 fod over 0 vandstand og kun 6 fod over dagligdags flod. Endda staar der i brønden kun nogle faa fod vand.

At dette kan være nogen af sig selv opkommen kilde, er umuligt; brønden er utvivlsomt kunstig og møisommelig indrettet paa et sted, hvor man havde brug for den (kfr. kartet og profilerne).

Sagen er, at den hellige konges første leie maa søges paa et ganske andet sted, om just ikke saa langt borte.

Helt til Throndhjem-Støren-jernbanen blev paabegyndt i førstningen af 60-aarene, strakte der sig en række bastioner (F E F G) langs elven bag — ovenfor — erkebiskopsgaarden („kongsgaarden"). En af disse, Laboratorie bastion (G), laa omtrent i retning af Prindsens gade. I bakken nedenfor denne bastion var et opkomme, som

---

[1] Forskjellen mellem flod og fjære kan i Throndhjem gaa op til 12 à 13 fod; almindeligvis er den omkring 7. 0 vandstand betegner et niveau, der ligger 6 fod under almindelig flod og 1 fod over almindelig fjære. Oplysninger om disse forhold, saavelsom de tildels med høidekurver udstyrede specialkarter, der ligger til grund for hosføiede kart, blev med udmærket velvilje gjort mig tilgjængelige paa stadsingeniørens kontor i Throndhjem.

[2] Aarsberetning for 1885 fra Foreningen til Fortidsmindesmerkers Bevaring, s. 68.

kaldtes sankt Olafs kilde (I). Det var meget bekjendt og søgt for sit ualmindelig friske og velsmagende vand. Kilden er paa Tegners kart over Throndhjem af 1842 afsat som en liden bæk, der løber sydvestlig hen langs under bastionen forat falde i elven straks vestenfor marine-etablissementets øverste jollenøst (se anmærkningerne til kartet). Omtrent ligedan er kilden betegnet paa Bloms kart af 1830, dog at den da synes at have fortsat sit løb lidt længer vestover.

Elven gjør straks ovenfor dette Sted en ganske skarp bøining. Efterat den helt fra Arildsløkken har gaaet i en stor bue og brudt paa bysiden, saa der er dybt vand lige ind til mælen, løber den nu et stykke ret mod øst og begynder netop ved den forrige Laboratorie bastion at lægge banker op paa bysiden, medens strømmen sætter over mod baklandssiden. Man maa tro, at halvøens strandlinie mod elven som mod fjorden har været saa omtrent den samme i hele den historiske tid, fraseet at enkelte strækninger ved elvens øvre løb kan være noget medtagne af jordskred. I elvens nederste del har der altid fundet stedse nye opøringer sted. Paa strøget fra nævnte bastion og nedover til omtrent midt imod det mekaniske værksted har elven, som det omtrent siger sig selv, stedse maattet lægge sand op; her findes ogsaa banker af omtrent éns karakter aflagt paa karter fra 1716, 1729, 1730, 1760 og saa videre til ind i vort aarhundrede. Det var vistnok ogsaa elvebreddens beskyttede og stabile beskaffenhed paa dette punkt, som gjorde, at det blev udseet til grund for marine-etablissementet.

Jeg skal nu gaa over til at fremstille min opfatning af historien om hellig Olafs jordefærd og om Olafsbrønden.

Efterat Thorgils forgjæves havde henvendt sig til kongens venner, indskibede han paany liget fra Saurhlid

(Raadstualmenningen) og roede videre opover elven saa langt, til bøiningen skjulte ham for byen. Saasnart de hindrende banker var passeret, saa fartøiet kunde flyde ind til stranden, lagde han iland. Her var det fuldkommen trygt; selv om nogen skulde have færdedes paa sletten ovenfor, hvilket jo rigtignok var usandsynligt paa den tid af døgnet, saa vilde de alligevel ikke have bemærket Thorgils og hans følge, og Sprjotavellir (Vollan) paa den anden side elven var dækket med skog og ubeboet. Paa dette sted i elvemælen (I) kunde endelig den faldne fyrstes venner rede ham en grav, uden frygt for, at den skulde blive opdaget og skjændet af fremmede voldsmænd.

Da nu Olafs kiste aaret efter hentedes frem, saa er det fuldkommen sandsynligt, at der „kom upp fagr brunnr“ paa selvsamme sted, hvor den havde staaet; nær graven havde der været en vandaare, og denne brød nu frem (kfr. kart og nederste profil). Ellers kan det ogsaa tænkes, at kilden har været der før, og at dens beliggenhed og egenskaber nu kom vel med som moment i Olafsdyrkelsen.

Over denne brønd var det formentlig det kapel blev reist, som foran og flere andre steder omtales, og hid er der vistnok bleven valfartet, saalænge Olafsskrinet stod langt fjernet derfra, nede i Klemenskirken eller i Olafskirken. Anderledes da Harald haardraade flyttede sædet for Olafsdyrkelsen op paa sletten i brøndens nabolag.

Havde nu Olafs grav og den undergjørende kilde virkelig ligget der, hvor Olafsbrønden i Domkirken er (2), saa var Mariekirken visselig bleven opført paa dette sted. Men nede i elvemælen lod det sig ikke gjøre at bygge nogen kirke; Harald fulgte da ogsaa samme plan, som hans forgjængere, og reiste kirken midt for kongs-

gaarden (A). Det maatte imidlertid være af største betydning for Olafskultusen og dens trivsel i det hele taget at have brønden og stedet for begravelsen der, hvor helgenens fornemste relikvie, hans eget legeme, stod. Da nu kirken ikke kunde komme til brønden, saa fik brønden komme til kirken.

Jeg tror, at der allerede ved Mariekirken er bleven anlagt en falsk Olafsbrønd. Den ægte blev fra samme stund sløifet, og kapellet over den fik forfalde, eller det blev straks revet.

Klüwer undersøgte for omtrent 70 aar siden domkirkegaarden. Straks ovenfor den forhen omtalte sten med engelsk indskrift gjorde han et fund, som i hans Norske Mindesmærker side 39 beskrives saaledes:

„Paa dette sted, 3 alen under jorden, findes en af grøtstene muret og med en stenhelle dækket kjælder, 2 alen lang mod nord, 1½ alen bred og 2½ alen dyb. Bunden er ligeledes forsynet med en stenhelle. Men paa ingen af siderne er nogen dør eller aabning. Rundt omkring den findes store stenblokke og endel kalk.“

Som paavist falder dette punkt omtrent sammen med østenden af Harald haardraades Mariekirke, og det skulde være rart, om vi ikke her har for os en i eller ved denne kirkes kor anlagt Olafsbrønd (B).

Under Olaf kyrre (død 1093) opnaaede geistligheden som bekjendt en mere selvstændig stilling; et udslag heraf var blandt andet opførelsen af en særskilt biskopskirke, den saakaldte Olaf kyrres kristkirke. Denne blev reist paa den vakre, jevne plads ovenfor Mariekirken; naar den nye bygning blev lagt saa nær ind paa den ældre, saa er det fristende at gjætte, at man har villet bibeholde brønden i Mariekirken og etablere en fast forbindelse mellem de to gudshuse. I denne brønd maatte

det rigtignok være vanskeligt og strævsomt at holde vand, da den laa paa 40 fods høide og kun var nogle faa fod dyb, men man har maaske ikke fundet det hensigtsmæssigt eller muligt at tilintetgjøre den fromme hævd, den allerede havde paa sig. Hvorledes det hermed hang sammen, er jo uvist; derimod kjender vi noksom den senere ordning. Da erkebiskop Eysteins byggeplaner først tog ordentlig flugt (i sidste fjerdedel af 12te aarhundrede), taaltes ingen konkurrance mellem gammelt og nyt. Olaf kyrres kristkirke maatte give plads for det nye kor, og Mariekirken fik bide i græsset[1]. Hvis brønden i denne sidste endda bestod, saa var nu dens dage talte; den nye helligdom fik sin egen hellige kilde — den nuværende Olafsbrønd i høikorets omgang.

Den myndige geistlighed slaar nu engang for alle fast, at h e r er den oprindelige, ægte, eneste heldbringende Olafsbrønd, og her, hvor høialtret staar, h e r var det, vor hellige konge laa i jorden. Kirken med sin ærefrygtbydende pragt og herlighed naar i enhver troendes øine toppunktet af anseelse og værd, netop fordi den er reist over den grav, hvor nationens og kristentroens helt har hvilet.

Det er denne, i 1218 forlængst grundfæstede og eneraadende fremstilling, som er bleven Snorre Sturlasøn meddelt under hans besøg i Nidaros, og som paa hans autoritet er opretholdt til den dag idag.

---

[1] Maaske var man nogetsaanær nødt til at jevne Mariekirken med jorden, naar man vilde have traditionen om brønden og graven overført paa de yngre tomter? Jeg har ofte undret mig over, at Harald haardraades værk blev fjernet — jo flere kirker, des bedre var det jo, og den ældre, tarveligere, maatte vel snarere fremhæve end skjæmme den ny.

Gaar man gjennem erkebiskopsgaarden („kongsgaarden“ 5) op til arsenalforvalterens kontor og bøier tilhøire mod vest langs med dette, saa kommer man frem paa den øverste — sydligste — del af den nuværende rideplads. Passerer man videre tilvenstre forbi stalden (7), kommer man ud paa elvemælen. Her, midt imod det nordvestlige hjørne af marinens øverste jollenøst (8) og den vestlige side af palissaderingen, finder man spor af en liden indskjæring i bakken, hvor der nu væltes grusaffald. Nedi denne grop sees en vandaare at komme frem — det er levningerne af sankt Olafs kilde. Den er nu næsten tilintetgjort og desuden forurenset ved stikrender, som er ledet derhen.

Da jeg under mit ophold i Throndhjem i juni forr. aar undersøgte kilden, slog det mig, at her maaske kunde findes løsning paa de gaader, Olafsbrønden stiller. Jeg udspurgte en mængde ældre folk om sagen og kom til det resultat, at den throndhjemske tradition i alle fald i de sidste fire menneskealdre har betegnet stedet som den hellige Olafs kilde, udsprungen ved hans grav.

I vore dage maa jo traditioner behandles med al mulig forsigtighed. Jeg har ikke nogetsteds seet Olafs kilde i elvemælen nævnt paa prent, men derfor kan jo en eller anden artikel fra vore oldeforældres tid (længer tilbage har jeg altsaa ikke kunnet følge kildens historie) være ophavet baade til traditionen og navnet. Dette sidste giver jo heller ikke spor af bevis; der findes mange Olafskilder omkring i landet. Imidlertid vilde det være besynderligt, hvis nogen meddelelse om dette skulde have undgaaet de mange dygtige forskeres opmærksomhed, som i de sidste par menneskealdre har beskjæftiget sig med Domkirken og dens anlægshistorie.

Jeg er tilbøielig til at anse traditionen for ægte.

Tiltrods for, at der ved hvert nyt anlæg af Olafsbrønd blev truffet kraftige anstalter til at hævde dens ry og undertrykke sagnet om den ældre, har dog fortællingen om den oprindelige i al stilhed holdt sig i byen frem gjennem tiderne. — Hvorledes det end kan forholde sig hermed, saa tror jeg i nærværende artikel at have givet en fremstilling af gangen i Olafsbrøndens historie, som i alle fald kommer det virkelige forhold meget nær. Jeg har søgt at paavise, at Thorgils maatte komme til at begrave kongen netop der, hvor Olafs kilde er, neppe noget andet sted. Og alt om jordfæstelsen og om Olafsbrønden, som hidtil var gaadefuldt og usandsynligt, finder paa denne maade en fuldkommen rimelig forklaring. Jeg tror saaledes ogsaa, at Snorre Sturlasøns opfatning maa forlades, saavelsom de derpaa byggede theorier om Olafsbrøndens og gravens betydning som hovedmoment i Domkirkens anlægshistorie.

TIL KARTET.

1. Domkirken, hvori
2. Olafsbrønden.
3. Ligsten med engelsk indskrift, fra 1761.
4. Domkirkens ligkapel.
5. Erkebiskopsgaarden („kongsgaarden“).
6. Vaisenhuset.
7. Staldbygning.
8. Marine-etablissementets øverste jollenøst.
9. Rørosbanens forrige station.
10. Elgesæter bro.

A. Mariekirkens tomt.
B. Brønden i dens kor.

C. Harald haardraades kongsgaards tomt.

D. Langstræte, som det menes at have gaaet.

E, F, G, H. Fæstningsværker og veie, sløifede først i 1860-aarene:

E. General Huths bastion.

F. Kongsgaards bastion.

G. Laboratorie bastion.

H. Veie.

I. Sankt Olafs kilde. 0 betegner det sted, hvor man tog vand; i sin tid førte trapper derned. Stedet var før tilgjængeligt baade fra „kongsgaarden" og fra marinen.

Som grundlag er benyttet specialkarter (i maalestokken 1 : 1000) paa Throndhjems stadsingeniørkontor. Punkt 3 er indlagt efter Klüwers kart af 1817, de sløifede bastioner og veie efter militærkarter af 1760 og 1818 og efter Bloms kart af 1830 og Tegners af 1842. Det sidste er væsentlig anvendt, men da alle her nævnte karter er indbyrdes afvigende, har det ikke været muligt at aflægge bastionerne med sikkerhed; navnlig synes Laboratorie bastion at skulle havt større udstrækning mod vest. Sankt Olafs kilde er indlagt efter Tegner. Af middelalderske anlæg er Mariekirken optaget efter Kreftings foran omtalte kart, Langstræte og Harald haardraades kongsgaard efter min egen gjætning, hvilken formentlig falder sammen med flere tidligere forfatteres anskuelser.

Profilerne er tegnede saa nøiagtig, som maalestokken tillod. Da høidekurverne paa originalkartet først begynder med 30 fod, er de laveste partier ved elven udførte efter skjøn, hvilket forresten er uden betydning for nærværende afhandling.

Maalestokken er 1 : 4000, ekvidistancen, beregnet efter 0 vandstand, 1 fod.

OM ANTIKVAREN L. D. KLÜWER OG HANS MANUSKRIPTER

AF

Dr. INGVALD UNDSET.

Under forberedelserne til det norske indskriftværk er jeg kommen til at eftersøge og gjennemgaa, hvad der findes af L. D. Klüwers utrykte manuskripter; jeg kan derfor om disse give forskjellige oplysninger, som ikke før er bekjendte, og som jeg har troet det af interesse her at sammenstille.

I anden halvdel af forrige aarhundrede levede i det Throndhjemske en officersslægt af navnet Klüwer. I 1771 døde oberstløitnant Lorentz Diderich Klüwer, der blandt andre karter ogsaa havde udgivet et over Værdalen, trykt 1767. Oberstløitnant K. havde to sønner, der blev officerer; den ældste, der bar faderens navn, døde som major i 1820 paa sin gaard Bjertnæs i Værdalen, 70 aar gl.; den anden søn, Broder Wilhelm Klüwer, boede paa Bunæs i Værdalen og døde som kaptein i 1816; han var gift med Sophie Hersleb Krog († $^{11}/_{3}$ 1848). Disse sidstnævnte blev antikvarens forældre; han blev født den 23de december 1790 og fik navnet Lorentz Diderich efter bedstefaderen. Ved det kgl. norske landkadetkorps, hvor han uddannedes til officer, havde han bl. a. til lærer kaptein, senere oberstløitnant i den danske armé, C. H. I. Sommer. Denne, der selv

var antikvar og eier af en ikke ubetydelig antikvitetssamling[1], bibragte den unge K. „lyst til at erhverve sig kyndighed i Norges historie og dets oldsager“. Da han derfor var bleven officer, og i 1810 befalet at optage militære karter over „en del af Throndhjems stift“, fik han den skjønneste anledning til at optage og beskrive ethvert i antikvarisk henseende mærkværdigt sted, hvilken anledning han da ogsaa benyttede.

Disse hans kartografiske arbeider varede til 1814; hvad han i disse aar havde samlet af antikvariske tegninger og beskrivelser, indleverede han til det kgl. norske videnskabsselskab i Throndhjem. Paa dette selskabs bekostning gjennemreiste han saa i aarene 1815—17 den største del af Indherred[2], begge Mørerne og Selje pgd. i Nordfjord. Af det paa alle disse reiser indsamlede materiale udarbeidede han saa sin bog: Norske Mindesmærker, hvis fortale er dateret 1ste marts 1818, og hvori han udtaler, at han „neppe kommer til at reise mere i denne hensigt“. Hans manuskript til denne bog findes nu i det throndhjemske videnskabsselskabs manuskriptsamling (som no. 194 fol.). Manuskriptet, en folioprotokol, kan sees at have været nedsendt til Kjøbenhavn

---

[1] Denne samling blev i 1812 overdraget til det da nylig stiftede museum i Kjøbenhavn, hvor den endnu findes. Et forsøg, som i 1811 gjordes af direktionen for det kgl. selskab for Norges vel paa at erhverve den som grundlag for et antikvitetsmuseum i Kristiania, da den væsentlig indeholdt norske sager, blev uden resultat: slgn. Undset, Norske oldsager i fremmede museer, pag. 1.

[2] I 1816, $^{21}/_{6}$, aflagde han i Værdals præstegaard et besøg hos den bekjendte natur- og oldforsker Sven Nilsson, der dengang netop foretog en reise nord igjennem Norge, se Sven Nilsson: Dagboksanteckningar, 1879, pag. 141.

til gjennemgaaelse af hans gamle lærer og velynder major Sommer; man kan se, at denne har ladet Nyerup og Thomsen gjennemse manuskriptet, og alle tre har sendt Klüwer sine bemærkninger, særlig til de meddelte indskrifter. Sommer havde derpaa ladet manuskriptet, med Nyerups og Thomsens bemærkninger, gjennemse af professor Finn Magnusen, som har meddelt sine oplysninger i et eget hefte „Notater", med dechiffreringsforsøg til indskrifterne, forsøg, hvilke han kan sees selv at have tillagt stort værd; Klüwer har da ogsaa i den trykte udgave optaget det meste af dem i teksten. Dette Finn Magnusens hefte, in 4to, findes endnu i videnskabsselskabets manuskriptsamling i Throndhjem (hvor det dog nu feilagtigen bevares under no. 304, se nedenfor). Dette Klüwers arbeide, Norske Mindesmærker, med de nævnte danske lærdes bemærkninger, blev imidlertid først publiceret i 1823; med understøttelse af kong Karl Johan udkom det da i Kristiania som et bind in 4to, dediceret til det throndhjemske videnskabsselskabs protektor, kronprins Oskar.

Imidlertid var Klüwer bleven optagen som medlem af det svenske patriotiske og Nordens oldtid dyrkende literære selskab „Götiska förbundet" [1]. Under $^{11}/_{7}$ 1821 skrev han fra Kristiania til udgiveren af forbundets organ „Iduna" en opsats „Om fortidsmindesmærker i og ved Kristiania"; han taler deri navnlig om Oslo kirker og om Hovedøens klosterruiner og giver tegninger af den endnu

---

[1] Klüwer var den eneste nordmand, der blev medlem af dette mærkelige selskab. Dets medlemmer pleiede ved optagelsen som kjendingsnavn at vælge sig et eller andet navn fra Nordens oldtid; Klüwer havde kaldt sig Orm Lyrje. Se no. 73 i listen over selskabets medlemmer, trykt i Iduna, IX, (1845).

dengang bevarede biskop Jons ligsten i Oslo og af levningerne af Hovedø kloster [1]. Sine „Antikvariske observationer paa en reise fra Kristiania til Throndhjem 1821“ sendte han ligeledes til „Götiska' förbundet“, uden at disse dog nogensinde er blevne trykte [2].

I 1823 gjorde Klüwer igjen en antikvarisk reise, hvis resultater han beskrev i tre hefter; som det sees, var reisen foretaget paa det throndhjemske videnskabsselskabs bekostning [3]. De haandskrevne tre hefter om denne reise blev derfor indleverede til selskabet, i hvis manuskriptsamling de blev optagne; i den trykte katalog over samlingen (Throndhjem, 1872) sees de ogsaa opførte under no. 304, 4to. Men der findes de nu ikke mere; hvad der nu bevares under dette no., er de nedenfor nævnte to hefter om reisen 1824, samt det allerede omtalte hefte, der indeholder Finn Magnusens bemærkninger til indskrifterne i det ovenfor omtalte manuskript fra 1818, der sammenfattede udbyttet af reiserne til og med 1817, og som i 1823 blev udgivet i trykken. Heldigvis eksisterer der dog i Bergens museum en afskrift af hine tre tabte hefter om reisen i 1823; afskriften blev, som man ser, tagen i 1838 paa foranstaltning af stiftamtmand Christie; originalen var, efter hvad denne har noteret i afskriften, af selskabet bleven ham „udlaant til uindskrænket afbe-

[1] Se Iduna IX (1822) pag. 382—89.

[2] Meddelelser fra dette manuskript findes hos Liljegren og Brunius: Nordiska fornlemningar, 2 (1823), ad pl. XCIII og pl. XCV. Med „Götiska förbundets“ øvrige antikvariske papirer kom dette manuskript til Vitterhets-akademiens arkiv, men hverken ved mit besøg i Stockholm i 1887 eller senere har man der kunnet finde det frem.

[3] Se videnskabsselskabets aarsberetning for 1824, trykt i Budstikken, 6te aarg., 1825, pag. 436 f.

nyttelse“. At Christie har sendt originalen tilbage, kan vist ikke betvivles; den er vistnok forkommen i Throndhjem, hvor der i hine tider ved videnskabsselskabets bibliothek nok langtfra herskede den bedste orden. Det er derfor vistnok muligt, at den daværende bibliothekar, efter at have modtaget hefterne tilbage fra Bergen, har forvaret dem hjemme hos sig, maaske laant dem ud paany eller ialfald har glemt igjen at lægge dem ind paa deres plads blandt videnskabsselskabets manuskripter. At de med rigtig titel er opførte i den trykte katalog af 1872, beviser ikke, at de var tilstede ved dens affattelse; titelen er der vistnok anført efter ældre skrevne fortegnelser; da de rigtige hefter ikke var tilstede, er de to hefter fra 1824 og Finn Magnusens „Notater“, hvilke hefter maaske ikke fandtes katalogiserede i de forhaandenværende fortegnelser, blevne henlagte under dette no. Originalerne til reisen 1823 maa befrygtes nu at være tabte. — Reisen i 1823 var, ser man, foretaget i det søndenfjeldske, gjennem bygderne paa begge sider af Kristianiafjorden, over Eker, Ringerike og Thoten til Hamar, Ringsaker og op i Gudbrandsdalen.

Paa egen bekostning foretog saa Klüwer ogsaa i 1824 en undersøgelsesreise, som han ligeledes beskrev i tre smaa kvarthefter. Disse hefter solgte han til det kgl. selskab for Norges vel for 106 spd., hvilket selskab dog straks overlod dem til videnskabsselskabet i Throndhjem, „for af dette at udgives sammen med reisen i 1823“ [1]. Udgivne er imidlertid disse hans reiser aldrig blevne. Senere udlaantes de sidstnævnte tre hefter (om reisen i 1824) til P. A. Brandt; men da denne i 1837 som tegner

[1] Se Selskabet for Norges vels aarsberetning for 1824, trykt i Budstikken, 7de aarg., 1828, pag. 747 f.

medfulgte den danske naturforskerekspedition til Brasilien, kom han til at tage dem med sig, og de var saaledes længe at betragte som tabte[1]. Senere er imidlertid de to første af hefterne komne tilbage til selskabet i Throndhjem, naar og hvorledes kan nu ikke oplyses. Det er disse to hefter, der nu sammen med Finn Magnusens „Notater“ i manuskriptsamlingen bevares under no. 304, 4to. Før Brandt forlod Norge, havde han imidlertid i 1833 en tid laant hefterne til Bernt Moe, der af dem havde gjort et „uddrag“, hvilket endnu findes i hans samling i rigsarkivet; dette indeholder dog ikke de teksten oplysende tegninger, som derimod findes i den gjenpart af dette uddrag, som B. Moe skjænkede til videnskabsselskabet i Throndhjem; i dettes manuskriptsamling har dette B. Moes „uddrag“ nu no. 171 fol.

Af de to originale hefter og af uddraget kan man se, at „Reisen i 1824“ mest har omhandlet monumenter i det Throndhjemske, desuden ogsaa (ved meddelelser fra andre?) nogle i Valdres og i Nordlandene, samt Oddernæsstenen ved Kristianssand; fremdeles meddeles deri en kjæmpevise og nogle sagn fra Nordland, en opsats om Finnernes lægekunst, endelig en optegnelse om antikvaren M. F. Arendts besøg i Throndhjem i 1817 og om hans og Klüwers nogle dages forenede studier i domkirken. Denne sidste optegnelse indeholder dog intet af særlig interesse.

Klüwer, der i 1823 var bleven udnævnt til major, afgik allerede 4/1 1825 ved døden i Throndhjem. Af sine senere antikvariske reiseiagttagelser kom han saa-

[1] Slgn. oplysninger af Bernt Moe, paa et blad foran i hans nedenfor nævnte manuskript i rigsarkivet, se ogsaa Halvorsens „Norsk Forfatterlexikon“, I, pag. 436.

ledes ikke til at udgive noget. Ved sin bog „Norske Mindesmærker“, 1823, og ved sine kun i manuskript bevarede reiseberetninger har han indlagt sig betydelige fortjenester af navnlig det nordenfjeldske Norges arkæologi; i den norske videnskabs historie vil han derfor først sent glemmes.

Foruden sin oftere nævnte bog fra 1823 har Klüwer ogsaa ladet trykke nogle digte, behandlende gamle historier og sagn; saaledes om Orm Lyrje og Lundesolen, om Tvæster troldmand og om St. Olafs kilde paa Klingen [1]. Poetisk værd tør disse vistnok ikke gjøre fordring paa, men de er dog vidnesbyrd om hans kjærlighed til levningerne fra vor oldtid og om, at han var en ikke ubegavet mand. Et ikke uinteressant vers af ham, der vidner om hans stemninger i 1814, som imidlertid i de følgende aar maa være undergaaet betydelige ændringer, er en versificeret gravskrift over en liden søn af ham, der døde i 1814, før den 4de november. Gravstenen med det uden tvivl af ham selv forfattede vers findes endnu i Throndhjems domkirke og verset lyder:

Hil Dig min favre Søn, Du steeg
Som Nordmand ned i Jorden,
Før Norges blide Engel veeg
For evig bort fra Norden [2].

---

[1] Se nytaarsgaven „Snotra“, 1821, pag. 97—103; 1822 pag. 199, Hermoder III, no. 40 og IV, no. 28. Klingen ved Leksdalsvandet i Værdalen.

[2] Klüwer var $^{22}/_{4}$ 1813 bleven gift med Anne Birgitte Marie Krog. En anden søn af ham levede endnu for faa aar siden som forhenværende lensmand paa Leinstranden ved Throndhjem; fra denne hørte jeg i sin tid, at familien ikke mere er i besiddelse af papirer efter den afdøde antikvar.

Over Klüwers grav paa domkirkegaarden i Throndhjem lod direktionen for den throndhjemske filialafdeling af foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring i 1875 lægge en ligsten i middelalderlig stil, med ophøiet kors og indskrift i majuskler [1].

---

[1] Se aarsberetning 1875 pag. 5. Klüwers grav findes ved sydøstre hjørne af domkirkens søndre kors. — Om de ældre medlemmer af familien Klüwer se G. Schønings reise til Stiklestad (i 1774), trykt i Topografisk Journal for Norge, hefte 12, pag. 84 fl. Den gamle oberstløitnant L. D. Klüwers fader (se ovenfor pag. 178) Johan Wilhelm K. var 1652 født i de russisske Østersø-provindser, og med ham kom familien til Norge; han indvandrede 1670 i selskab med den senere bekjendte general Folckersahm.

DE NORSKE PERLEFISKERIER I ÆLDRE TID.

AF

A. TARANGER.

Den interesse for vore perlefiskerier, som i den sidste tid er kommen tilsyne, har bragt mig paa den tanke, at nogle ord om den norske perlefangst i ældre tider nu vilde læses med interesse ikke blot af de i bedriftens fremvækst særligt interesserede, men ogsaa af andre. Jeg indrømmer, at en fremstilling af perlefiskeriernes historie helst burde være besørget af en fagmand, der med kyndigt blik kunde iagttage de private og offentlige foranstaltninger til fangstens opkomst og hjælpe læseren til at danne sig et rigtigt begreb om deres verd; da imidlertid ingen saadan hidtil har meldt sig, tør jeg haabe, at ogsaa en ikke-fagmands meddelelser, der vil indskrænke sig til at referere, hvad aktstykkerne fortæller, eller lade disse tale i sit eget sprog, maatte kunne udfylde et savn og blive et brugbart materiale for en mere fagmæssig behandling. Mine kilder er næsten udelukkende utrykte aktstykker, navnlig „kancelli-indlægge", hvori forarbeiderne til de kongelige forordninger og reskripter angaaende perlefiskerierne i Norge findes; den trykte literatur har jeg derimod ikke havt tid til at gjennemgaa, hvorfor jeg paa forhaand

beder undskyldt, om læseren her skulde finde huller i mit kjendskab til det foreliggende emne.

I.

Det første offentlige dokument, der omtaler de norske perlefiskerier, er, saavidt jeg ved, Christian IV's brev til lensmanden over Agdesiden, Palle Rosenkrands[1], dat. 27de juni 1637. Det heder her: „Belangende de perler, du os underdanigst haver tilskikket, som bønderne under dig til fremmede sælger, naar de sligt bekommer, hvorom du begjærer vores naadigste villie: da ville vi naadigst, at naar bønderne sligt finder, du dennem da penge derfor skal give og tilsyn have, at ingen fremmede af samme perler bekommer, hvilke du os siden skal tilskikke". Et saadant paabud har det vistnok været vanskeligt at faa bønderne til at overholde. Der foreligger imidlertid et aktstykke fra 1648—51, der viser, at perlefangsten ved denne tid synes at blive gjenstand for en større opmærksomhed. I en indberetning, som Christopher Gjøe i løbet af det nævnte tidsrum[2] har indsendt til kongen „om nogene eblant meere aff de Guds gaffuer och besynderlig skiøne rariteter, som Norriges rige er med velsignet och begaffuet", fremhæves særlig perlefiskerierne i følgende ord: „Item befindis och udi en part aff Norigis wande och elffuer aff eit slaugs skelfiske, hvor udi auffles och faais skiønne perler, dog fast mange deriblant aff samme forskreffne perler befindis iche at were ret tidige eller fuld-

[1] Norske rigsregistranter VII, 353.

[2] Trykt i Danske Magazin, ældste række, tom. IV, 350—352. Den er udateret og af udgiverne antaget at være forfattet i 1646, hvilket ikke kan være rigtigt, da Jørgen Seefeldt siges at være lensmand over Agdesiden, hvad han først blev den 1ste mai 1648, og kvitterede lenet i mai 1651.

mode, medens formener, bemeldte utidige perler kunde vere dog tienslige at berede och giøre got perle-pulver aff". Senere hen giver han besked om, hvor disse perlefiskerier foregaar, og fremsætter sin formening om, hvad der fra kongens side bør foretages for at gjøre bedriften indbringende. Dette afsnit meddeler jeg i sin helhed:

„Anbelangendis om paa hvilke steders at perlerne ere och faais, da er der eit stedt under Augdesiden och vdi Lister leen, nemligens vdi eit vand kaldes Undals elff. Item noch paa eit andet stedz udi Tynsbierg leen, och vdi eit vand kaldes Aarholtz elff[1]. Item noch formenes at skulle vere eit stedz iche langt fra Moertz[2], hvor och af desse forskreffne skelfiske, som perler vdi auffles, skulle vere. Medens om der bleff med flid eftersøgt, da well mugligt och paa fast flere steders aff desse forskreffne skelfiske befindis.

Huorfore at om min allernaadigste gode herre och koning saa naadigst for got syntes at lade tilskriffue *gubernørene*, som *ibidem commanderer*, nemligens offuer Augdesiden er Jørgen Seefeldt, och offuer Thønsbierg leen er Vincentz Bildt. Item saa er och boendis en adelsmand, nemlig Preben von Ahn, paa en gaard heder Fossnes, och iche er langt ligendis fra den forneffnte sted Aarholtz elff, om min allernaadigste herre och koning naadigst for got synes at ville lade hannem med tilskriffue. Saa at forbemeldte trende adelsmænd at giøre deres beste, och forskaffe det meste aff forneffnte perler,

---

[1] Denne elv gjennemløber under navn af Aarholts eller Mø gene selven Annebo og den vestlige del af Stokke prestegjæld og falder ud i Gogsjø i Laurviks fogderi.

[2] ɔ: Moss; hermed menes fiskerierne i Mosse- eller Hobelelven, der flyder gjennem Mossedal, oldn. *Morsardalr*.

enhuer saa vit muligst vere kunde. Och eftersom de, der fisker, skulle haffue en mening, at disse perler iche skulle vere tidige eller mode, vden paa enhver St. Hans natt, mens at de dog, saa baade aff de beste, saa velsom och aff de utidige ere, min allernaadigste herre och koning naadigst vilde aff samme perler haffue en *proba*".

Der findes i registranterne ingen oplysning om, at kongen har fulgt Christopher Gjøes raad, og først efter souverainitetens indførelse indsætter Frederik III en mand, der faar det hverv at varetage hans interesser med hensyn til perlefangsten. Den 16de august 1665 erholder nemlig præsidenten i Christianssand, Niels Pederssøn, bestalling som inspektør ved perlefiskerierne i Norge. Denne bestalling er udarbeidet efter et forslag, som han selv, under et ophold i Kjøbenhavn, d. 20de juni s. a. havde indsendt til kongen, og hvoraf det fremgaar, at denne allerede da havde udseet ham til at „haffue indseende och opagtning til dj perlefangster, som falder udj Stawanger stifft", for at kongen „kunde erholde dend nøtte deraff, som fremmede och andre eders kongl. maytt. undersleffligen betager", en ytring, der viser, at Christian IV's forbud mod at sælge perler til fremmede var blevet uden virkning. For at forebygge, at saadant i fremtiden skal kunne gaa for sig, udbeder Niels Pederssøn sig en kongl. befaling, at han „dermed schal haffue indseende, och ingen forhindring der udj scheer aff nogen, ihuo det were kand under deris godtzis och boeslods fortabelse, mens dersom nogen *apparentz* kunde haffuis, at andre befattet sig dermed end som aff mig der til bleffue beschickede, eller och dj dermed omgickes vnderfundeligen, da at motte lade tiltale dennem, och derfra at laugwerge sig eller och at lide och undgielde som schyldige, effter toldrullens tilhold"; i saa fald lover han, at

han saavidt muligt med største flid skal „paaarbeide, at eders kongl. maytt. her effter forberørte perlefangst frugtbarligen kand nyde“.

Niels Pederssøns bestalling forlener ham den magt, han i sit promemoria havde begjæret, og paalægger ham først og fremst at have flittig indseende, hvor perlefiskerierne falder i Christianssands stift, „og beskikke de personer, som dermed kunde have tilbørlig obagt, efter den instrux, hand dennem derpaa givendis vorder“. Hvis nogen anden eller disse underinspektører selv handler mod instruxen, skal de straffes med „bestillings, godses og boeslods fortabelse“, en straf der baade rammer dem, der uden hans eller underinspektørernes tilladelse befatter sig med perlefiskeri, og dem, der gjør disse nogen forhindring i udøvelsen af deres lovlige embede. Dette var jo strenge vilkaar, og man skulde tro, at de høilig maatte bidrage til at gjøre bedriften indbringende for den kongelige kasse. Naar dette, som vi senere skal se, alligevel ikke blev tilfælde, er det blot et af de mangfoldige vidnesbyrd om, hvor vanskeligt den dansk-norske regjering havde for at gjøre sine administrative foranstaltninger effektive i Norge.

Nogen opgave over perlefiskeriernes udbytte i denne tid har jeg ikke kunnet finde; men i hvorvel de indbragte kongen saare lidet, synes de dog ikke at have været saa rent ubetydelige; thi i Gyldenløves betænkning af 1670 opføres under rubrikken: „udførselens overflød“ ogsaa sølv og perler [1].

[1] Meddelelser fra rigsarkivet I, 432. Det bør ogsaa bemærkes, at der i 1666 førtes en proces mod en doctor Johan Urse og 3 hamburgske jøder, der gjorde forsøg paa hemmelig at udføre perler og ædle metaller fra Norge; men sagen blev opdaget. Det fremgaar heraf, at de norske perler var efterspurgte i Hamburg. Kancelliet: Retten. no. 146 i rigsarkivet.

Den 7de september 1671 blev Niels Pederssøns successor i præsidentverdigheden, Bertel Schewing, ogsaa overdraget hans vices som perleinspektør i Christianssands stift.

II.

Allerede inden udgangen af 1683 maa Christian V have overdraget sin dronning, Charlotte Amalie, indtægten af de norske perlefiskerier, og Charlotte Amalie kunde ikke være tvilraadig, naar det gjaldt valget af en mand, der særlig kunde varetage hendes interesser i Christianssands stift. Baron Ludvig Rosenkrands var nylig flyttet did som stiftamtmand, og ingen kunde være dronningen mere forbunden end han. Hans 2den frue, Clara Catharina von Stockhausen, havde været dronningens hofdame og stod senere i stadig forbindelse med hende, en forbindelse, der den 12te august 1682 havde bragt hendes mand 1000 rdr.s tillæg i hans gage „formedelst de tjenester, hans frue har vist hendes majestæt“. Det er da rimeligt, at Ludvig Rosenkrands viser sig ivrig i en saa bevaagen herskerindes tjeneste, og det saa meget mere som regalets tidligere administration ikke synes at have bragt kongen nogen virkelig indtægt. Den 18de januar 1684 indsender han da til dronningen et forslag til en kongelig forordning angaaende perlefangsten i hans stift, ledsaget af en skrivelse til hendes majestæt selv, hvori han udtaler haabet om, at de fornødne kongelige betalinger snarlig maatte gives ham, „paa det ald underdanig muelig flid derefter kunde anvendes, at dette nu jndvehrende aar ey uden frugtbarlig *effect* schulle bortgaa, saa wiit min allernaadigst anfortroede stift sig strecker“. Han formoder, at „sligt jt nye anfangende werch“ kræver en egen administrator, en inspektør, der „de

andre vedkommende kand j oc afsette" og „med flittig obacht oc *inspection* reise omkring ofuer aldt" ; han tilføier, at han netop i dette punkt har raadført sig med kyndige folk, hvis sentiments han med det første skal meddele; foreløbig vil han afvente nærmere kongelig befaling og ønsker kun „at bliffue saa løchelig udi samme wanschelig werch allerunderdanigst at kunde vdrette noget til hendes kongel. mayt.s thieneste oc allernaadigst *contentement*".

Det vedlagte forslag omfattede følgende punkter:

1. Vilde hendis kongel. maytt. allernaadigst behauge at erholde hans kongel. mayt.s allernaadigst befahling, at ingen, vere sig hvem det vere kand, maae drage eller selge perler, uden de først blifuer hendis kongel. mayt.s dertil allernaadigst *constituerede* tilbøden.
2. Alle de som hafver perler schal til een wisse tiid lade dennem opbiude til kiøbs af de, som hendes kongel. mayt. allernaadigst anordner. Efter opbuden er scheed, ingen at understaae sig med andre at handle under perlernis *confiscation*, och ingen med perlefangst sig at befatte uden de, som er anordnet, saa frembt at de iche vil tiltallis och straffis som for anden tyfveri.
3. Een kongel. allernaadigst befaling til stiffts befalingsmanden her ofver Christiansands stifft, at hand til ald kongel. tienneste udj een och anden forefaldende *occasion* schal vdgifue reise passer udj hans allernaadigste anfortroede stifft, ligesom hans excellence hr. Just Høeg gifuer reise passer udj hans allernaadigste anfortroede stifft (ɔ: Akershus), paa det ieg veed alle forefaldende leyligheder dend allerede (efter hendes kongel. mayt.s allernaadigste villie) forordnede *inspecteur* ved perlefangsten i Stafvanger ampt saa vel som hvor ellers her i stifftet widere

fornøden kand eragtes med frie skyds, naar hand paa samme forretning udreiser kunde vere behielpelig.“

Ludvig Rosenkrands skulde altsaa kun have et slags overopsyn med den egentlige inspektør og paase, at denne ingen forhindring gjøres i sit embede, samt at han opfylder sine pligter. Efter forslagets udtryksmaade skulde man nærmest tro, at en inspektør allerede var ansat i Stavanger amt; jeg har imidlertid ikke opdaget noget spor af ham og er helst tilbøielig til at opfatte „forordnede“ som et udtryk for, at embedets oprettelse er besluttet, uden at det dog er blevet besat. Jeg har nemlig fundet en ansøgning om strandfogedembedet i Bergens stift, dat. Kjøbenhavns slot d. 30te januar 1689, hvori supplikanten, der udentvil er en kongelig lakei, og hvis navn er Jeppe Gudmansen Rafn, andrager om, at han ved siden af strandfogedembedet maa forordnes til at have indseende med, „hvor perlefangsten i Norge til søes og fjelds udi elver og aaer findes og opspørges kan“, samt gjøre rigtighed for, „hvad som i saa maader opfiskes kan“.[1] Dette tyder jo paa, at nogen perleinspektør dengang ikke fandtes, og jeg gaar ud fra, at en kongelig lakei i denne henseende var vel underrettet, da som bekjendt den lavere embedsstand for en ikke ringe del rekrutteredes af det kongelige tjenerskab, der saaledes havde al opfordring til at holde sig a jour med „befordringer og afgang“.

Der er heller intet tegn til, at Rosenkrands's forslag har faaet kongelig sanktion; ligesaa lidt spores nogen effektiv kontrol med bøndernes perlefiskeri, eller at de har leveret udbyttet af sin fangst til en bestemt funktionær. Af den søndenfjeldske landkommissærs breve til oberrente-

[1] Breve til oberrentemesteren, i rigsarkivet.

mesteren sees det, at han paa sine embedsreiser i distriktet modtager perler snart af bønderne og snart af embedsmænd. Almuen overlader det gjerne til høiere vedkommende at bestemme prisen; men oberrentemesteren kræver bestemt, at fiskerne selv skal verdsætte sin fangst. Hvor mange perler der ad den vei er kommet i dronningens eie, lader sig ikke bestemme; men det tør antages, at det ikke har været saa ganske faa.

Først 7 aar efter, at Rosenkrands's forslag var indleveret, udgaar den første kongelige forordning om perlefangsten i Christianssands stift. Den er dateret den 10de november 1691. Dens temmelig vidtløftige indhold omfatter følgende punkter:

1. Maa ingen fiske uden med dronningens overinspektørs eller hans underinspektørers consens og overværelse, og for at hindre alt underslæb skal overinspektøren ved fiskepladsene beskikke redelige mænd, der kan annamme perlerne og straks betale fiskerne, hvorfor de bør være saa velhavende, at inspektøren kan give dem kredit paa et par hundrede rigsdaler.
2. Ulovligt fiskeri straffes første gang med 100 rdr.s bøder, anden gang med Bremerholm.
3. Den, der finder perler og ikke rigtig angiver dem for rette vedkommende, straffes som for tyveri; ligesaa den, der kjøber dem.
4. Angivelse af ulovligt fiskeri eller salg af perler belønnes med en foræring, og er det en bonde, „da skal desforuden hans søn eller broder for udskrivning være fri og forskaanet“.
5. Naar perlerne fiskes, skal de store skilles fra de smaa i dannemænds nærværelse og fiskerne give under deres hænder beskreven, at de, naar paaæskes, vil gjøre deres ed paa, at de ingen perler har skjult

eller understukket, saa fremt de ikke, om anderledes befindes, som falsknere vil tiltales og straffes.

6. „Naar perlerne have temmelig rundhed og glands“, skal de betales efter følgende taxt:

8	perler	paa	1	tomme	1	skill.	pr.	stykke.
10 el. 12	—	„	„	—	1	—	-	—
7	—	„	„	—	3	—	-	—
6	—	„	„	—	4	—	-	—
5	—	„	„	—	8	—	-	—
9	—	„	2	—	12	—	-	—
4	—	„	1	—	24	—	-	—
7	—	„	2	—	4	mark	-	—
3	—	„	1	—	1	rdr.	-	—
5	—	„	2	—	2 à 3	—	-	—

„Og de, der er imellem de to sidste sorter, betales efter proportion, som de ere store til, 3, 4 à 5 rdlr. For de perler, som ere ringere af glands og rundhed, betales mindre, og for dem, som ere extraordinaire runde og glantzende, betales dobbelt saa meget, som forskrevet staar. Skulde der findes større perler af tilbørlig skikkelse og glands, skal derfor efter proportion betales 10 à 12 rdlr., i hvilke tilfælde overinspektøren eller hans underinspektører skal give finderen attest paa deres størrelse og qvaliteter.“

7. Underinspektørerne nyder „den tiende penge af ald den indkomst, som saaledes betales“; de skal indsende deres sedler med „en exact specification paa perlerne, deres klarhed og rundhed, samt hvis feil hos enhver findes, hvorimod de samme seddeler ligesom en vexel prompte haver at betale. Hvorefter alle og enhver sig underdanigst haver at rette og for skade tage vare.“

Ved reskript af 21de september 1695 blev denne

forordning omsendt til stiftsbefalingsmændene i de øvrige stifter med paalæg om at undersøge, hvorvidt dens iverksættelse i disse distrikter paakrævedes. I Røken sogn blev forordningen straks bragt i anvendelse mod en mand ved navn Thomas Adamsøn Aasgaard, der drev perlefiskeri i den forbi hans gaard løbende Aaraaselv og solgte fangsten i Christiania. Fogden Jens Nielssøn Leerskaug, der boede i nærheden, paastod ifølge forordningen at have inspektion med perlefiskeriet og lod Thomas Aasgaard stevne for lovstridig handel. I retten fremlagdes 70 smaa blanke og 100 mørke perler, som Thomas havde opfisket efter St. Hans tid i sommeren 1696; de blev under forsegling overleverede til fogden, der imidlertid beholdt dem i hele 3 aar og først efter udtrykkelig ordre fra statholderen udleverede dem til generalauditør Schade, der skulde bringe dem til dronningen. Dette er ialfald Thomas Aasgaards forklaring i en supplik, som han i 1704 indleverede til Frederik IV. under dennes ophold i Christiania. Han udtaler her endog sine tvil om, hvorvidt dronningen overhovedet er bleven tilstillet alle de perler, som fogden Jens Nielssøn saa voldeligen har frataget ham, og som det var hans agt at offerere hans majestæt paa samme maade som de, hans hustru bragte kongen paa Bragnæs, i det underdanigste haab, at han formedelst denne herlighed maatte forundes skattefrihed for sin gaard, hvis drift han i sin skrøbelige alderdom ikke tilgavns kunde forestaa.[1] — Resultatet kjendes ikke. Aaraaselven, der ifølge denne beretning ved denne tid maa have været temmelig rig paa perler, nævnes ogsaa senere som en af de bedre elve. Men medens der i Christianssands

[1] Suppliquer, indleverede til Fr. IV. paa hans norske reise 1704, i rigsarkivet.

stift efter forordn. af 1691 er ansat en ober-inspektør, saa er kontrollen med de østlandske og nordenfjeldske perlefiskerier overladt distriktets embedsmænd. I en memorial, dat. Kjøbenhavn 14de juni 1701, opregner en vis Jens Gude de søndenfjeldske elve, der er bekjendte som perleførende; men udtaler tillige sin tvil, om fisket drives med synderligt udbytte for dronningen. I Mosse fogderi nævner han Hobelelven, der er „en braf elf" med „skjøn perlefangst"; i Akers fogderi er der flere, blandt hvilke han nævner Alne-, Lians- og Aggerselven; i Hurum og Røkens Fogderi: Aaraaselven; paa Hadeland: Mjønvoldselven i Gran sogn. Ligesaa er der elve i Jarlsberg og nordenfjelds, hvis navne han dog ikke anfører. „In summa: De fleste norske smaaelve skal være med slig herlighed beriget, saa deslige nøtteligheder kunde være gavnlig, om det troelig blev obagtet, og den rette fangstetid paa det slag i agt taget." Der er neppe tvil om, at manden har anseet denne memorial som en passende indledning til en embedsansøgning. Hvad frugter den i saa maade har baaret, vides ikke; med hensyn paa perlefiskeriets administration fik den ingen betydning. Forslag til en ny forordning blev derimod faa aar efter indleveret af en mand, der synes at have siddet inde med adskillig indsigt i, hvad der kunde tjene til bedriftens fremme, men som ogsaa maa antages at have seet mere paa sit eget end paa dronningens bedste. Det var oberraadmand i Stavanger Cort Høyer.

III.

Cort Høyer begyndte sin løbebane som fuldmægtig hos sin morbroder Jørgen Cortsen, der var by- og raadstueskriver i Stavanger, og succederede ham i embedet den 17de januar 1680. Den 1ste september 1683 blev

han tillige udnævnt til supplikations- og stævningsskriver, men blev som alle andre af byens embedsmænd forløvet fra sit embede, da Stavanger ved kgl. resol. af 4de december 1686 blev berøvet sine kjøbstadsrettigheder. Høyer fik imidlertid efter ansøgning den 3die oktober 1687 bevilling til at drive gjæstgiveri i Stavanger, og da byen ved reskript af 1ste marts 1690 atter fik sine privilegier fornyede, blev han den 8de marts s. a. indsat i sit forrige embede. Den 11te september 1694 blev han oberraadmand, den 10de december 1701 efter statholder Fr. von Gabels ordre suspenderet og tiltalt for mislig embedsførsel, men frikjendt af høiesteret og døde i embedet den 31te december 1710 i sit 57de aar. [1] Denne mand synes i flere henseender at have været kvalificeret for perleinspektør-bestillingen, som han formodentlig har søgt i 1707, samtidig med at han indleverede et forslag til en ny forordning om perlefangsten i Norge. Ditlev Vibe, der dengang var obersecretair i kancelliet, giver, før han gaar over til behandlingen af det fremsatte forslag, en skildring af Høyers personlighed, saavidt „samme er ham bekjendt“; jeg følger hans exempel og meddeler først en oversættelse af den af Vibe leverede karakteristik; den vil stille flere af de foreslaaede forandringer i forordn. af 1691 i sit rette lys.

„Ingen mand i Norge — siger han — er efter min formening mere kapabel til at yde eders mayt.s kongelige fru moder nyttige tjenester ved atter at bringe dette dels ved betjenternes negligence, dels ved hemmelige og offentlige tyverier i decadence bragte regale paa fode igjen, end netop den omtalte Cort Høyer; thi for det første har han forstand god nok, hvis han blot vil bruge

[1] Personalhist. tidsskr. II, 213 f.

den — hvad en sexaarig suspension fra hans charge billigen burde have lært ham —, for det andet bor han i Stavanger og kan herfra holde et vaagent øie med fiskerierne, der foregaar i nærheden, og for det tredie har han gjennem sin afdøde svigerfader, den saakaldte perleprovst, magister Friederich Leganger,[1] der har

[1] Friederich maa være en erindringsfeil fra Ditlev Vibes side; thi Høyer var gift med sogneprest til Haa eller Bø prestegjæld, som det dengang alm. kaldtes, Peder Erikssøn Legangers datter Lene; den 24de september 1692 andrager han statholder Just Høeg om, at bryllupet maa staa paa Haa prestegaard uden foregaaende trolovelse og lysning, hvad der bliver ham bevilget d. 17de oktober s. a. Hans svigerfader magister Peder skal have været en mand med store gaver og lærdom. I Fayes samlinger i rigsarkivet findes en notits om, at „prins" Christian paa sin reise i Norge skal have ladet hr. Peder paa Haa melde, at han vilde have natteherberge hos ham. „Honoratiores, som fra Stavanger var reiste den høie gjæst imøde, maatte, da prinsens følge var stort, tage natteherberge i prestegaardens „tørkehus". Da hr. Peder sad tilbords med den høie gjæst, skal han have udbedet sig den naade, at hans søn maatte faa kaldet efter hans død, men prinsen gav blot det svar: „Du er jo ikke død endnu, Peder." Faye formoder, at der med „prins Christian" menes Frederik IV, der virkelig i 1704 har besøgt hr. Peder, hvilket fortælles i Gyldenløves Dag-Register (s. 58) med den bemærkning, at han kaldes perleprovsten, „efterdi han boede nær ved en lille elv, hvor man fisker perler, og at han, som man beretter, trækker sin nytte af naboelauget ved at bære omsorg for at indquartere eendel hos sig." Elven var Haa- eller Nærimselven, der i lange tider var en af de bedste perle-elve paa Jæderen. — Det fortælles fremdeles om hr. Peder, at han ved ankomsten til Haa maatte ofre sin ungdomskjærlighed, da menigheden krævede, at han skulde ægte formandens datter, med hvem han ogsaa virkelig har været gift. (Hartvig Munthe: Familien Munthe s. 121). Hans svigersøn Lars Hermanssøn Schult blev udnævnt til hans efterfølger d. 6 febr. 1706, da han altsaa maa være død. (Munthe anf. st.).

været den største perlenegotiant, erhvervet sig en meget exact connaisance til perler og de ved perlefangsten foregaaende bedragerier, hvad obersecretair Sehested og jeg begge for provstens vedkommende kan bevidne, da han, efter at have gjort vort bekjendtskab, aldeles ikke lagde noget dølgsmaal paa, hvorledes eders mayst. blev bedragen, og hvorledes han selv havde ladet perler sælge i Holland, og vel ogsaa endnu kunde have fremvist nogen, om han ikke havde frygtet for følgerne. Hvad denne Cort Høyer anbelanger, saa vil han ikke kunne nægte, at han for omtrent 5 aar siden præsenterede mig en æske med norske perler, om hvis bonitet jeg vistnok ikke kan dømme, da jeg aldrig har seet saadanne; men formodentlig blev de tagne for gode, og han er vel senere bleven dem kvit."

„Dette er, allernaadigste konge og herre, hvad jeg ved om Cort Høyers person: til at have opsigt med perlefangsten er han meget beqvem; men for hans troskab tror jeg neppe, at mange vil gaa i borgen, og navnlig ikke i Stavanger; idetmindste vil ikke amtmand Hammond melde sig som hans cautionist, desformedelst at de begge med hinanden paa saadan maade broullierer, at, om de begge skal have opsigt med perlefangsten, tør man neppe haabe paa nogen god harmonie, og følgelig vil ingen god effect deraf kunne resultere."

Cort Høyers projekt var en udvidelse af forordningen af 1691, der i alt væsentligt gaar ud paa nærmere at bestemme straffen for ulovligt perlefiske samt at forlene overinspektøren, Cort Høyer selv, med en rent inkvisitorisk myndighed. Forslaget selv er tabt, men ved at sammenholde den nye forordning af 14de mai 1707 med Vibes erklæring, kan vi danne os en fuldstændig nøiagtig forestilling om dets indhold.

§ 1, der svarer til den tidligere forordnings §§ 1 og 2, opregner de elve i Stavanger amt, hvor det fremfor alt er forbudt uvedkommende at drive perlefiskeri; de er: Nærims- (Haa-), Figgen-, Stenbros- og Kvadsems-elvene. Forbudet gjælder dog ogsaa „alle andre elve, hvor nogen perlefangst er, eller kand opfindes i bemelte ambt.“ — Straffeansættelserne er meget detaljerede og forskjellige for de forskjellige slags overtrædere: geistlige, høie eller lave civilbetjente, over- eller underofficerer, soldater og almindelige folk. Over bøderne disponerer dronningen. Til denne § har Ditlev Vibe intet at erindre, da intet er billigere, end at et saadant regale paa alle mulige maader konserveres og overtræderen tilbørligen straffes. Ligeledes finder han det billigt, at den ulovlige fangst efter projektets forslag skal være forbrudt, naar dette paabud blot ikke maa gives tilbagevirkende kraft; thi det er at befrygte, at, hvis alle begangne tyverier skulde undersøges, „die *inquisition* unter dem *prætext* des königl. *interesse*, in der that aber auss *animosité* undt begierde sich zu rächen, zu weit gehen mögte, da dann eine an sich selbst *juste* und billige sache eine ganz andere couleur bekommen undt der schuldige mit dem unschuldigen, dieser mit jenem *confundieret* werden dörffte.“ Ved forordningens endelige affattelse blev Vibes raad fulgt.

§ 2 foreskriver, at 3, 4 à 5 mænd skal ansættes som perlefiskere ved hver elv, og indeholder desforuden en taxt, som i § 6 af forordn. af 1691, samt fastsætter straffen for de fiskere, der sælger perler til andre end de beskikkede inspektører: første gang skal de bøde 30 rdr., anden gang 50, og sker det oftere, skal de være tyvsstraf undergivne efter loven eller forordn. af 4de marts 1690. Kjøberen straffes paa tilsvarende maade. — Denne § er efter

Vibes mening saa vel affattet, „dass er nicht verbessert, noch etwas dazu gefügt werden könne“.

Med projektets 3die punkt er han derimod mindre tilfreds, da han formoder, det vil lægge altfor stor magt i oberinspektørens haand. Høyer har nemlig foreslaaet, at man inkvisitorisk skal lade undersøge, om nogen skulde være i besiddelse af uretmæssig erhvervede perler, en undersøgelse, der efter Vibes mening vil komme til at falde høist uheldig ud, hvis Høyer skal blive forordnet som inkvisitor, „da er undt seine *famielie*, so vielleicht die *coupabelsten* (ɔ: de mest skyldige) freigehen, andere aber unter strafe gezogen werden sollten.“ Han foreslaar derfor, at det ved en plakat skal bekjendtgjøres, at de, som maatte være eiere af saadanne perler, inden en vis frist skulde aflevere dem mod halv betaling, og i tilfælde af modvillighed være tyvs straf undergivne; særlig effektivt antager han, at dette paabud vilde blive, om skifteforvalterne maatte angive de paa skifterne antrufne perler. Ved §'ens endelige affattelse blev Vibes forslag taget til følge, og den frist, inden hvilken perlerne mod halv betaling kan leveres til oberinspektøren, udstrækkes til et halvt aar efter forordn.s publikation; efter den tid bliver eieren at anse som en, der med tyveri omgaaes. Hvad enten Høyer har bragt denne § i forslag for at kunne chikanere sine fiender i Stavanger eller ikke, saa viser den ialfald, at de tidligere forbud mod ulovligt fiske ikke har kunnet overholdes, hvad der jo i og for sig er ganske naturligt; thi det maatte være et aarvaagent politi, der skulde kunne hindre ulovligt fiske i de jæderske elve, og historien om perleprovstens og Cort Høyers forretninger tyder jo ikke paa, at man har havt synderlig respekt for forbud af denne art.

Den 4de § har til hensigt at opmuntre perlefiskerne til flid og troskab ved at tillade, at enhver af dem maa betjene sig af en dreng, søn eller broder, der skal være fri for udskrivning. Dette var en indrømmelse, der uden tvil var vel skikket til at gjøre stillingen som perlefisker yndet blandt bønderne og indbringende for oberinspektøren, for hvem der vilde være en stærk fristelse til at sælge bestillingen til høistbydende, hvad der ialfald senere blev praktiseret. Vibe udtaler, at §'en beror helt og holdent paa kongens gode vilje, og han formoder, at den er foranlediget af forordn. af 1691, hvis 4de § lover angiveren af ulovligt fiskeri, at hans søn eller broder skal fritages for udskrivning. Paragrafen kom, som vi senere skal se, oftere til at blive gjenstand for heftige angreb, navnlig efterat den i 1718 havde erholdt et meget væsentligt tillæg.

§ 4 opfordrer rettens betjente til at være perlefangstens funktionærer assisterlig i haandhævelsen af forordningens paabud, hvortil Vibe selvfølgelig intet har at bemærke. Men herforuden har den i Høyers projekt givet oberinspektøren ret til at forlange, at folk ved ed skulde fralægge sig beskyldning for at have overtraadt forordningen. Dette er efter Vibes formening en saare alvorlig sag, da det alene tilkommer en dommer at bestemme, om edsaflæggelse paakræves, og „det er at befrygte, at hvis Cort Høyer skal kunne aftvinge enhver edeligt vidnesbyrd, da vil hverken amtmand Hammond eller den største del af Stavanger bys indvaanere gaa fri.“ Dette afsnit blev derfor sløifet. Det samme blev tilfælde med §§ 6, 7 og 8, hvilke dog Vibe havde fundet antagelige, medens de øvrige kancelliherrer synes, at de bedre passer i en instruktion end i en forordning. Om deres indhold erfarer vi intet. — Vibes betænkning er dateret den 17de april 1707.

Det er en selvsagt ting, at nogen frugt af denne forordning alene var at vente under forudsætning af troskab hos oberinspektøren og hans underordnede funktionærer: thi i det tilfælde vilde vel dronningen, selv om ulovligt fiske blev drevet, alligevel havt et ikke saa ubetydeligt udbytte af de jæderske perlefiskerier, da elvene endnu maa have været temmelig rige paa muslinger. Det berettes ogsaa, at de fleste perler, som dronning Charlotte Amalie personlig eiede, var komne fra de jæderske elve, og i sin dagbog for 18de februar 1692 noterer Christian V, at han skikkede dronningen af Sverige „naagen galanteries aff ett schielderie med sma demanter paa kanten, nagele nordiske perler, og eit helt portzelin tee teug“;[1] vi tør vistnok heraf slutte, at der blandt de norske perler, der befandt sig i kongehusets eie, har været ganske smukke exemplarer. Adskillige skal ogsaa være sendt dronningen fra generalløitnant Johan Vibe i Throndhjem og fra generalmajor Folkersahm, der i Hobelelven ved Moss lod opfiske særdeles store og smukke perler.

Man kunde derfor antage, at Cort Høyer som perleinspektør har skikket sig bedre, end man efter Ditlev Vibes udtalelser skulde kunne formode; men da hans gage var 200 rdr. aarlig, skulde der ikke saa ganske faa perler til, førend de jæderske perlefiskeriers konto kunde balancere, end sige give noget overskud, og selv om adskillige exemplarer er sendt til Kjøbenhavn, saa udelukker ikke dette, at baade Høyer selv og flere med ham har drevet perlehandel for egen regning; en indberetning fra den senere amtmand i Stavanger Hans Nobel junior taler endog ubetinget for, at saa har været tilfælde.

[1] Geheimearkivets aarsberetning, VI, 266.

Cort Høyer var dronningens inspektør til sin død i 1710. Han efterlod sig adskilligt jordegods og synes idethele at have været en velhavende mand, en omstændighed, der ikke netop taler mod, at han har gjort sig inspektørstillingen saa profitabel som mulig. Efter hans død blev posten ubesat indtil 1718, og ved enkedronningens død i 1714 overtog kongen regalets indtægter, der imidlertid i 1718 blev overdragne hans daværende dronning, Lovise af Meklenborg. Den lange vacance vidner just ikke om, at man ved hoffet har fundet, at inspektørposten svarede regning.

Den 4de februar 1710 blev en snedker i Molde Esten Pederssøn Heyde udnævnt til inspektør ved perlefangsten i Throndhjems stift, ogsaa med en gage af 200 rdr. aarlig. Han har indleveret en fortegnelse over de steder, hvor fiskeriet burde drives; de er: 1. Floen i Meraker sogn, 2. Fremstad, 3. Vouellen, 4. Lumundal, 5. Smølen, 6. Aaresvigen, 7. Todalen, 8. Lindvogen, 9. Foellen, 10. Aar, 11. Endesæt, 12. Aasgaardfjeld, 13. Fladstad, 14. Hustad, 15. Frennen, foruden flere, hvis navne han ei erindrer. Om fiskerier her er imidlertid aldrig tale i andre dokumenter fra dette tidsrum, uden forsaavidt vi ovenfor et par gange har gjort opmærksom paa, at ogsaa de nordenfjeldske elve er perleførende.

IV.

I 1717 og 1718 blev der gjort adskilligt for at gjøre administrationen af de jæderske fiskerier, der altid blev de vigtigste, mere betryggende. Den 30te april 1717 udgaar der et kongeligt reskript til amtmanden i Stavanger, Hans Nobel, der beordres med forderligste at indberette, hvorledes med perlefangsten i Stavanger amt er omgaaet siden enkedronningens død i 1714, „om

nogen fangst er skeet, hvo med verket haver havt indseende, og til hvem perlerne, som kunde være blevne fangne eller fiskede, ere blevne leverede, desligeste, af hvad *façon* eller størrelse de kunde have været.“ Dernæst har han at afgive betænkning om, „hvorledes bedst med perlefangsten efter vores derom allernaadigst udgangne forordning til vores bedste kunde forholdes og underslæb derved forekommes.“ Endelig har han at paase, at ingen umodne perler optages, samt at der med perlefangsten i almindelighed indeholdes indtil videre allernaadigst ordre.

I anledning heraf indsender Nobel en relation, dat. Stavanger 19de juni 1717, hvori han for det første beretter, at inspektørposten har været ubesat siden oberraadmand Cort Høyers død, og de perlefiskere, der af ham var antagne, har amtmanden nogle gange, siden han (1714) blev beskikket, kaldet til thinge, „for der ved retten at levere fra sig, hvis perler de kunde have fisket; mens de ere fremkomne med nogle gandske u-nøttige“, som han ikke har seet det umagen verd at indløse. „Ikke desmindre har dog samme fiskere tilbødet sig for retten at aflægge deres ed, ikke andre heller flere perler at have bekommet heller fisket, end de har fremviist.“

Det er imidlertid hans mening, at perlemuslingerne bliver opfiskede af andre og „perlerne soldte til fremmede, som rejser igjennem landet, ja en vis ven har for nogen tiid siden fortroed mig, at naar vores egne, som ere bekiendte af indbyggerne, reyser over Jederen, hvor det beste perlefischeri her i amptet schier, trecher de deris reysetøy for øynene, forandrer deris stemme og spraag for at giøre sig u-kiende, og under saadan *masqve* kiøber bønderne deris fischende perler af, eftersom de

iche understaar sig for bekandte at lade sig merche med at have perler tilfals.“

„Min allerunderdanigste og u-forgribelige tanche schulle derfore være, at perle-fangsten till eders kongel. mayt.s beste paa denne maade kunde indrettes og ald underslæb derved forkommis, at en perle-foeget heller under-*inspecteur* ved en huer af de 4 hovet-elver, som rinder paa Jederen. schulle beschiches, huilchet kunde være 4 lensmænd udj foegderiet, som kunde findes at boe beleyligt ved elvene. Disse 4 mends embede schulle da være, at en huer ved sin elf og nær ved hans boepæl omløbende beche, som hannem af amptmanden eller foegden kunde udviisis og settis over, schulle have nøye indseende med, at ingen enten hans egne folch heller andre maatte komme udj elvene perleschiel at optage, samt tilsee, det eders kongel. mayestets meeget goede forordning om perle-fangsten i Christianssands stift af 1707 iche blev overtraad, huorfore en huer af dennem kunde tilleggis 4 à 5 rdlr. udj løn, som dennem af foegden aarlig schulle betahlis, sampt een dreng udi landlegderne heller søelimitterne fri for udschrivelse efter forommelte forordnings indhold. Nærmere wey og maade til at faae underslæb og u-loflig perlefischerie hindret, ser jeg iche; thi for en eeniste mand heller *inspecteur*, huor *vigilant* hand end kand være, er det u-muelig ved disse elve paa Jederen, som rinder saa viit fra hinanden, at hindre, det ingen u-loflig perle-fangst heller fischerie schier, eftersom naar saadan mand var ved een elv heller hiemme udj sit huus, kunde der udj de fraliggende elve begaais ald u-loflig fangst, huilchet en huer vel undsaa sig fore at begaae, naar der boede en mand i nærværelsen ved huer elv, som de hafde frøgt for at blive *attraperit* af og paagrebene udj saadan deris u-loflig forretning.“

„Siden med perlefangsten heller fischieriet siunis mig best at kunde fortfaris paa saadan maade, at naar tørre sommere indfaldt, heller derid tiid elvene om sommeren var liden, schulle disse foromrørte under-*inspecteurs* heller lensmend (hvad mand vil kalde dennem) det indberette og erholde ordre huer udj sin elv ved 10 à 12 af de schicheligste og om perlefangsten mest erfarne mend, mand viste, at optage perle-musseler, som schulle fylles udj tynder og kar, mens iche aabne nogen mussel eller schiel uden udi amptmandens, foegdens eller ober-*inspecteurens* nærværelse under 50 rdr.s straf efter forordningen, hvis nogen kunde bevisis ichun en eeniste schiel uden udj deris nærværelse og aasiun at have aabnet, og hvis saadan mussel schulle findis aabnet, enten i elven heller paa landet, uden at mand kunde faa at viide, hvo gierningen hafde begaaet, schulle under-*inspecteuren*, som derved iche havde haft bedre indseende, have det sit aars gage forbrudt. Mens naar perlemussellerne lovligen saaledis udj amptmandens, foegdens heller ober-*inspecteurens* overværelse blef aabnet, som meldt er, schulle hvad perler der udj fandtis, betalis efter forordningen og pengene deelis fischerne imellem, hver sin lige deel.“

„At forekomme, det ingen u-moenede perler schulle blive optagne, haver jeg flittig af vittige mend, som her ved stedet ere saa kyndige om perle muslernis natur og egenschab, som jeg troer ingensteds, eftersom de allerfleeste fra barns been, naar de endnu iche kand gjøre andet gafn end vogte qvæg om sommeren, stedse ligger i elvene at søge efter perler, og saa fremdelis, til de kommer til mands aar, ladet mig *informere* paa hvad maade det schulle kunde laede sig giøre, mens de meener, det er umueligt. Vel siger de at kand skiønne, om en mussel har perle udj sig eller iche, mens iche af hvad *bonitet*

dend er. Det er heller ingen af dennem, som tvile derpaa, mens siger sig gandsche at være forsichret derom, at de brune perler ere de moenede, og de klare iche at være kommen til deris *maturitet*, og med saadanne *raisons*, som mand schulle siunis at være *valable*, har de og øyensiunlig ført mig udj dend tanche at troe, det saa forholder sig. Thi naar mand aabner een mussel, som haver en temmelig voxen perle udj sig, viiser det sig udj dend, fra hvad sted perlen haver taget sin begyndelse at auflis dybt udj musselen; og ligesom dend er tiltagen at voxe, viisis dend wey sig, perlen har taget at fløtte sig ud ad. Saa lenge dend da endnu voxer og fløtter sig frem og frem udj det klare og schinnende af musselen, er og perlen alle tiider ligeleedis klar og skinnende, mørchere heller klarere af skin, ligesom musselen self kand være af *coleur*, mens naar dend har fløttet sig saa vidt, at dend er kommen udj det brune af musselen, og er nær ved at gaae ud heller fødis, bliver og perlen bruun og omsider af saadan *coleur* som musselen er udenpaa, indtil dend bliver schiel heller mussel med tiden i vandet, som de gamle perlefischere siger at have *observeret*.“ [1]

„Med perlefangsten i almindelighed har jeg gjort forbud indtil videre eders kongel. mayestets allernaadigste ordre at indeholdis, sampt udnefnt visse mænd til at paagriibe og fengslig anholde uden forschiel huem de udj elvene kunde betreffe med u-loflig perlefangst at befatte sig.“

Denne amtmand Nobels relation forekommer mig at være ganske interessant; thi foruden at give os en karakteristisk skildring af, hvorledes perlesmugleriet dengang dreves paa Jæderen, beretter den ogsaa, med

---

[1] Om flodperlemuslingens natur findes en afhandling i den norske fiskeriforenings tidsskr. 1888, s. 252 ff., hvortil henvises.

hvilken iver jæderbuen fra barnsben af lagde sig efter perlefiskeri, og til hvilke resultater hans opmærksomme iagttagelse af perlemuslingens natur havde ført. Hans opfatning vil vistnok ikke kunne bestaa for den moderne fysiologis domstol; men ikke destomindre vil man altid med tilfredshed lægge mærke til et saadant vidnesbyrd om, at der hos den tids bønder fandtes baade trang og evne til at danne sig et nogenlunde fornuftigt begreb om den naturproces, der frembragte de smukke, skinnende tingester, som den fornemme verden satte saa stor pris paa. Relationen blev sendt Ditlev Vibe til erklæring, og denne har vistnok ubetinget anbefalet iverksættelsen af de af Nobel foreslaaede foranstaltninger, hvilket ogsaa sker ved reskript af 9de august 1717. Dette er omtrent en ordret gjengivelse af Nobels forslag om indsættelse af underinspektører ved de fire elve paa Jæderen samt om tiden og maaden, hvorpaa fiskeriet der skal drives. Nødvendigheden af disse foranstaltninger begrundes ved, hvad Nobel har anført om de i svang gaaende bedragerier, om salg af perler til fremmede eller indfødte, „der under en *masque* oc et andet sprog kiøber af bønderne, som ellers ikke tør lade sig merke at have perler tilfals“.

Allerede før amtmand Nobels relation var afgaaet, var der fra Stavanger afsendt en anden indberetning om perlefangsten i stiftet af en mand ved navn Abraham Norman, der siger sig at være dronningens inspektør over perlefiskerierne i Christianssands stift, men hvis udnævnelse som saadan ialfald ikke kan have været Nobel bekjendt, hvad der dog synes besynderligt, da Normans memorial er dat. 29de mai 1717. — Norman beretter ogsaa om underslæb og ulovlig handel, idet „adskillige fornemme folch saa vel af geistlig som af verslig stand enten endnu har i sin værge eller til fremmede under

haanden skal hafue ladet forselge endeel goede og moene perler“. Han begjærer fuldmagt til at kræve de mistænkte til ansvar efter forordningen og loven, samt at tolderne strengelig maa paalægges at forbyde uden- eller indenlandske skippere at tilforhandle sig perler af indvaanerne, eftersom det altformeget desværre skal have været praxis, „at endeel ueftertenkelige gemytter, som baade end kan have, og andre, som forhen har havt og til *practiceret* sig mulig de allerrareste perler, bortselger dem hemmeligt (af frygt for *inqvisition* og straf) til fremmede paa havnerne liggende skippere som Hollændere og Zürichseer, der fører humrebysser etc., hvorved en stor og merkelig svig gaar i svang.“ Endvidere begjærer han at maatte faa inkvirere paa arveskifterne, om der blandt boets efterladenskaber skulde findes perler eller „ringer, ørgeheng, *brasiletter* eller andre smykker, med perler indfattede, saavelsom heele eller halve *turer*“,[1] hvilke da skulde konfiskeres for dronningens kasse. Dernæst andrager han, at den perlefiskerne i forordningen af 1707 tilstaaede frihed for udskrivning for en dreng maa udstrækkes til ogsaa at gjælde de ved Figgens-, Stenbroes- og Nærimselvene ansatte fiskere, da disse elve er beliggende i de staaende landlægder. Han oplyser til slutning, at ingen løn er ham bevilget, og han selv nyder ikke mere ved perlernes leverance, end han betaler fiskerne; derhos har han paa opreisen fra Danmark lidt skibbrud, hvorved han har taget skade paa sin fattige velfærd, og er nødt til at sætte sig i debet og forskud, men maa ikke destomindre gjøre mange og besværlige reiser til og fra i stiftet, fra en elv til den anden, i hvilken anledning han udbeder

---

[1] Smykker eller besætninger, som blev baarne om halsen eller paa haaret.

sig ret til fri skyds, der dog ikke skal benyttes til egen „*particulaire* nytte, mens alene til deris kongel. mayt.s tieniste“. Samtlige disse poster ønsker han optagne i en instrux, som han gjerne saa snart blev udfærdiget til hans underretning og fremhjælp. — Hele memorialen blev imidlertid lagt ad acta, og der er intet hensyn taget til den ved udfærdigelsen af reskriptet af 9de august 1717.

Men Abraham Norman var ikke den mand, der gav tabt; projekter og memorialer synes at have været hans specialitet. Christianssands stift blev snart et altfor indskrænket territorium for denne opadstræbende mand, der gjerne vilde se sig selv i spidsen for en liden arme af perlefiskere paa flere tusinde mand. I 1718 indleverer han da ogsaa et vidtløftigt forslag til forandringer i forordningen af 1707. For det første skal hans magtomraade udstrække sig ogsaa til Bergens og Akershus stifter, dernæst kræver han alle bøder forhøiede, straffen skjærpet, inkvisitionsretten udvidet etc. Bøderne skal ikke længer tilfalde dronningen, men inspektøren selv, hvad der ikke netop kan betegnes som et beskedent forlangende. — Meget af dette bliver virkelig slaaet fast ved forordningen af 28de mai 1718, men flere af hans krav vises tilbage, hvad han uden tvil kan takke Ditlev Vibe for. Bøderne skal fremdeles tilfalde dronningen, der kan anvende dem efter behag (§ 2). § 4 faar det vigtige tillæg, at de af inspektøren antagne fiskere ikke blot maa holde en dreng fri for udskrivning, „men skal end og for alle landsens paalæg, saa som skytz, tingmand,[1] vedevagt[2] og deslige aldeles være forskaanet, de allernaadigst paabudne skatter undtagen, hvilke de som andre

---

[1] ɔ: at sidde lagret.

[2] ɔ: vardevagt; varde heder paa vestlandet almindelig vete, oldn. *viti*.

undersaatter allerunderdanigst skal svare og betale.“ § 5 er helt ny og krævede i sin oprindelige form, at der i hvert amt i de 3 stifter skulde udtages 24 mand til perlefiskere. Vibe gjør imidlertid opmærksom paa, at dette vil beløbe sig til et antal af 216 fiskere, og naar hver faar en fridreng, i alt 432 mand komme til at nyde de i §'en nævnte friheder. Denne etat syntes dog Norman beskeden nok; thi senere udtalte han for Vibe, at han til en rationel drift af de norske perlefiskerier trængte en liden arme paa 4 à 6000 mand. Forordn. tillader ham kun at ansætte 5 fiskere og 5 fridrenge i hvert af Christianssands stifts trende amter. Naar drengen har tjent ved perlefiskeriet tro og flittig i 4 aar, „da skal *inspecteuren* allerunderdanigst give hendes majestet dronningen samme tilkiende og nærmere *ordre* derom forvente.“ Dette sidste punktum havde i Normans udkast en ganske anden form, idet det hed, at naar drengene havde tjent perlefiskeren i 8 aar, skulde inspektøren give dem afsked og pas, at de ved perlefiskeriet havde tjent ærlig og redelig i ovennævnte tid, „og skal de da ey alene siden være fri for ald anden vores tieneste, men end og frem for nogen anden antages til pærlefiskere, naar nogen af de gamle pærlefiskere ved døden afgaar.“

§§ 6, 7 og 8 indeholder lutter nye bestemmelser; den første om straf for ulovligt fiskeri af dem, der eier gaard og grund langs elvene, samt for perlefiskernes forsømmelse; § 7 foreskriver, hvorledes perleforsendelsen med posten skal foregaa, og § 8, at inspektøren skal have en fridreng og fri skyds i de 3 stifter. § 9 er derimod med et par forandringer en gjentagelse af rettergangsbestemmelserne i § 5 i forordn. af 1707.

Ved disse aktstykker ligger tillige udkast til dronning Lovises bestalling og instrux for Abraham Norman som inspektør i Bergens, Christianssands og Akershus

stifter, og det er sandsynligt, at begge blev udfærdigede i overensstemmelse med dette koncept. Af instruxen kan mærkes, at han skal afgive sine rapporter til dronningens kammersekretær (§ 2 og 4) samt foreslaa for denne, hvilke elve der behøver hvile og fredning (§ 7), og ikke bruge det ham tilstillede embedssegl uden i embedets forretninger (§ 5).

Detaillerne i Normans embedsførsel kjender jeg meget lidet til, men i sin almindelighed karakteriseres den som slet og uærlig. Om hans optræden paa Søndmøre ved Hareidelven i Ulfsten prestegjæld findes dog en del oplysninger, der visselig karakteriserer hans fremfærd i det hele. Efter statholder Ditlev Vibes ordre af 23de juni 1724 begiver amtmanden over Romsdals, Søndmøres og Nordmøres amt, Erik Must, fogden i Søndmøre, Nicolai Alstrup, og Elias Nordhuus, residerende pastor til Hareids menighed, sig den 29de august 1724 i følge med 5 af Norman antagne perlefiskere til Hareidelven, hvor fiskerne viste dem, hvorledes fiskeriet blev drevet. Det gik for sig paa den vis, at fiskeren vadede ud i elven, hvor der var grundt, og tog op med hænderne de skjæl, som antoges at indeholde perler. De 12 skjæl, de ved denne leilighed opfiskede, viste sig imidlertid hverken at indeholde perler eller tegn til, at saadanne havde været i dem. Paa spørgsmaalet, om ikke Norman havde instrueret dem om skjællenes udseende, svarede de, at efter hans anvisning skulde de tage de skjæl, som syntes at være gamle, og navnlig dem, „som vare teignede med en guul streg tvert over skællene", i hvilke der skulde være modne perler; derimod skulde de kaste ud igjen de smaa, unge skjæl. Videre forklarede de, at de for første gang havde fisket i juli 1720, da de i 6 dage opfiskede omtrent 4 à 5 tønder perleskjæl, hvoraf størsteparten blev aabnet,

men man fandt kun nogle faa — antallet nævnes ikke — modne og umodne perler, som leveredes til Norman, af hvem disse 5 fiskere tilsammen erholdt 12 skill. danske for 6 dages arbeide! — Anden gang fiskede de i 1721, 3 dage før og 3 dage efter St. Hans, efter mundtlig ordre af Norman, som derpaa drog videre i embeds medfør. Han udnævnte lensmanden Niels Pederssøn Wiig til sin fuldmægtig ved muslingernes aabning, og i dennes overvær blev 3 à 4 tønder skjæl aabnede, men kun endel umodne perler blev fundne. — Tredie og sidste gang fiskede de i juli 1724, da de i løbet af 1 dag tog op ca. 3 tønder skjæl, hvoraf ca. 2 tønder blev aabnede i Normans overvær, men den ene tønde kastet ud igjen; fangsten udgjorde 34 perler, hvoraf dog blot — 4 var modne, og af disse var en saa stor som „en maadelig ert“, to som et stort knappenaalshoved, men ikke ganske runde. Fiskernes indtægt beløb sig ogsaa denne gang til 12 skill. danske, hvorfor de for eftertiden begjærer sig fritagne for et saa lidet lønnende arbeide. Kommissionen foreslaar, at fiskeri i Hareidelven indstilles nogle aar, da muslingerne er saa smaa og unge.

Ved denne tid synes Normans virksomhed at være indskrænket til Romsdals amt, hvor han ogsaa maa have boet. Allerede i begyndelsen af 1724 var han afsat fra inspektionen ved de jæderske perlefiskerier, der var overdraget lensmanden Jon Torlakssøn Skeye, som imidlertid allerede samme aar maatte vige pladsen for sognepresten til Lye, hr. Gabriel Schanche, og byskriveren i Stavanger, Ulrik Frederik Aagaard.

Normans afsættelse var Ditlev Vibes verk. I en erklæring af 20de mai 1724 siger han, at han ikke forstaar, hvorledes en saadan person skal kunne yde hendes majestæt nogen virkelig tjeneste, „anerwogen ich ihn für

einen interessierten und unverständigen mensch ansehe, der bis dato wenig oder nichts præstieret hat", hvorfor han anser hans afsættelse for høist nødvendig, ligesaa at han maa forbydes al videre befatning med perlefangsten paa Jæderen. Finder derimod dronningen, at han denne sommer bør overvære fiskerierne paa Søndmøre, er det billigt, at han nyder sin gage til Mikaeli. Hans nærværelse her kunde have den fordel, at man kunde faa nærmere besked om de søndmørske perle-elve. Af den ovenfor anførte beretning ser vi da ogsaa, at han allerede havde ladet fisket der udføre, førend statholderens ordre til amtmanden havde naaet frem eller var bleven effektueret. Ifølge et reskript af 29de juni 1725 skal han fremdeles bivaane de søndmørske perlefiskerier; dog herom nærmere i næste afsnit.

At rekommandere Norman til en anden employ er efter Vibes mening „en samvittigheds sag", det skulde da være, at han kunde ansættes som veier og maaler i en smaaby. — Hvor hurtig Norman opnaaede et andet embede, kan jeg ikke for øieblikket oplyse, men i 1732[1] er han toldinspektør i Bergen, hvilken stilling han indehavde til 1748, da han sandsynligvis er død. Som toldinspektør ser jeg, at han har indleveret flere projekter; der skulde have til formaal at gjøre en ende paa den store toldsvig, som gik i svang; men hans forslag blev modtagne kjølig i rentekammeret, og om de overhovedet har ført til noget, er en sag, som jeg ikke har havt anledning til nærmere at undersøge.

V.

Da Ditlev Vibe i 1722 var bleven statholder i Norge, synes han med iver at have taget sig af perlefangsten

[1] Reskr. til stiftamtm. Kaas og generaltoldforv. Stub i Bergen af 27de septbr. 1732.

for om muligt at bringe noget ud af dette regale, der efter hans eget udsagn ikke havde indbragt dronningen en skillings fortjeneste. I 1724 og 1725 har han indleveret flere memorialer og erklæringer angaaende de norske perlefiskerier og fremsat forslag til en forbedret drift. Den uvittige maade, hvorpaa fangsten hidtil havde foregaaet, hvorved masser af muslinger til ingen nytte var blevne optagne og dræbte, havde naturligvis ført til, at ialfald de grunde elve var aldeles udfiskede, og man var allerede begyndt at prøve paa at hente perlemuslingen op fra større dybder. Hertil havde man betjent sig af en knibetang, hvormed imidlertid blot en musling kunde tages ad gangen, og de perler, som den allerede havde kastet fra sig i sanden, vilde man umulig kunne faa fat paa. I en memorial dat. Kjøbenhavn 20de april 1724, der indeholder hans „unmassgebliche allerunterthänigste gedanken, was für dies jahr 1724 beym perlefangst in Norwegen zu thun wäre“, foreslaar Vibe et andet redskab taget i brug. Dette skulde være et slags hov (ketscher), i form af en „klingbeutel“, en indretning, der vistnok paa den tid fandtes i de allerfleste kirker og bestod af en paa enden af et langt skaft fæstet pung (beutel), hvori medhjælperen eller klokkeren indsamlede de frivillige gaver til de fattige. Til stangen var fæstet en bjælde, der skulde gjøre folk opmærksomme. Med en saadan hov kunde da foruden 5 à 7 muslinger ogsaa sanden, som de laa paa, optages og de muligvis kastede perler opfiskes. — Dernæst omtaler han, at 1ste—15de juli skal være den bedste fisketid, og nævner de elve, hvor man i det aar bør fiske, samt hvem der skal overvære skjællenes aabning. Fiskepladsene er:

i Akershus stift:

1. Det ved gaarden Abelsø liggende vand, ikke langt fra Christiania.

2. Den elv, der løber forbi sal. vicestatholder Gabels kobberverk.
3. Hobelelven 4 mil fra Moss.
4. Elvene i Numedal.
5. Elvene paa Eker.

Paa de 3 førstnævnte steder og paa Eker tilbyder han sig selv at være tilstede, hvorimod han mener, at man gjerne kan spare sig umagen med at søge i Numedal. Hans ledsagere kan kongen vælge mellem følgende mænd: stiftamtmand Tonsberg, amtmand i Buskerud Werenskjold, justitsraad Vogt og præsident Lyme. I kancelliet er der sat blyantstreg under Tonsberg og Vogt.

Paa samme vis og i overvær af amtmand Schjelderup, præsident Collin samt veier og maaler Westerman bør fisket foregaa i de nordenfjeldske elve, nemlig:

1. Vigselven, en halv mil fra Throndhjem.
2. Elvene i Stods prestegjæld, hvor der skal være gode muslinger.

Paa Søndmøre foreslaar han, at amtmand Erik Must, foged Børge Eeg og perleinspektør Norman skal bivaane skjællenes aabning, hvorom vi allerede ovenfor har hørt nærmere.

Paa Jæderen skal der fiskes i:

1. Nerimselven.
2. Figgenelven.
3. Kvadsemselven.
4. Ougneelven.
5. Stenbroelven.

Ved disse elve, der til dato har været de anseligste i Norge, bør amtmand Nobel, viceamtmand Friman, byskriver Aagaard, „der har stort kjendskab til perlevæsenet“, og desuden den allerede ved bedriften ansatte inspektør, lensmanden Jon Torlakssøn Skeye, føre opsynet.

Paa Lister, hvor der ogsaa skal være perleførende elve, kan kontrollen betroes vicepræsidenten i Christianssand Wium og foged Tostrup.

Efterat dette forslag var indsendt, forelægger dronningen ham til erklæring en opsats om perlefiskeriet i trende punkter. Af hans betænkning erfarer vi, at ideen til det nye fiskeredskab, ketscheren, har han faaet af Jon Skeye. Denne mand er sandsynligvis antaget af amtmand Nobel som midlertidig inspektør, men man har ved hoffet faaet besked om, at han er rent uduelig, og at „hans fiskeri hensigter mere til elvenes ruin end som opkomst.“ Vibe frafalder derfor sit tidligere forslag om at betro ham opsigten med de jæderske elve, og han har ingen anden grund til at holde paa ham end amtmand Nobels anbefaling; han kan imidlertid nu saameget lettere afskediges, „fordi hr. Gabriel Schanche, der nylig har erholdt Lye kald, kun bor 3 mile syd for Stavanger og saaledes meget let kan overvære fiskeriet“, saa det blot kommer an paa at tilstille ham den fornødne ordre, ligesaa om byskriver Aagaard skal adjungeres ham. Den 3die juni udgaar der en skrivelse til amtmanden i Stavanger, hvorved Jon Skeye formelig faar sin afsked, da Ditlev Vibe har faaet „general disposition“ over perlefiskerierne, „og beroer dette *regalies* opkomst paa hans fornuftig gjørende anstalter, hvem hand behager dertil at beskikke.“ — Af hans erklæring erfarer vi endvidere, at den i 1710 ansatte perleinspektør nordenfjelds, Esten Pederssøn Heyde, endnu er ilive, og statholderen anbefaler ham til deltagelse i kontrollen ved skjællenes aabning.

Resultatet af disse skriverier og forhandlinger var, at der blev udfærdiget ordre til at fiske ved Throndhjem, paa Søndmøre, Lister, i Ianeelven ved Christiania, „hvor de bedste perler fandtes“, i Hobelelven, ved Kongsberg,

hvor ingen perler blev fundne, samt paa Jæderen, hvor imidlertid Jon Skeye allerede havde fisket, før ordren naaede frem. Saa langt kom man i 1724.

Den 14de marts 1725 indleverer Vibe atter et temmelig vidtløftigt forslag til ordning af kontrollen ved perlefiskerierne, der er blevne saa rent vanskjøttede under de forrige inspektørers regimente.

For at bringe den ruinerede bedrift paa fode igjen maa et ordentligt fredningssystem gjennemføres, og det første skridt henimod et saadant er, at der aldrig fiskes uden efter ordre. „Men hvem skal paase, at et saadant bud bliver overholdt? En perleinspektør kan ikke være overalt, er ei frygtet af bønderne og kan kun overvære fiskeriet ved enkelte elve, da — efter kyndige folks udsagn — den bedste fisketid falder ved St. Hans. Skal han betro inspektionen til en lensmand eller en anden bonde, saa kan der vel ingen tvil være om, at disse beholder de bedste perler og kun sender ned noget umodent kram, som Norman gjorde“. Under disse omstændigheder foreslaar han, at der kun fiskes i de elve, som man ved har perlemuslinger, og at det skal ske under fogdens opsigt; thi han er den, der bedst kan holde bønderne i tømme, og fogderne vil utvilsomt kappes om „etwas gutes hervorzubringen“. Vilde nu dronningen fordele de 300 rdr., som Norman har oppebaaret i gage, blandt de fogder, som kom til at have med fiskeriet at bestille, og desuden give hver fisker daglig 1 rigsort eller en mark lybsk, saa vilde dette være en passende douceur, og friheden for udskrivning kunde sløifes. Endelig foreslaar han, at de elve, hvori man dette aar maatte drive fiskeri, hviler de to paafølgende aar, og at der saaledes fiskes vexelvis i de forskjellige elve.

Dette forslag synes ikke helt at have faldt i dronningens smag, og da statholderen den 26de marts havde en samtale med hende, gjorde hun ham opmærksom paa den forskjel, som befandtes mellem hans sidste forslag og de fra forrige aar, og navnlig forekom det hende betænkeligt at overlade fogderne alene forseglingen af perleæskerne. To dage senere indleverer da Vibe til kongen et slags forsvar for sit sidste projekt og anfører her, at amtmændene og andre kongl. betjente dels paa grund af andre kongl. forretninger, dels formedelst deres bopæls fjerne beliggenhed havde ondt for at være tilstede, naar fisket paagik, medens det faldt let for fogderne, der ogsaa var mere drevne i at inspicere bønderne og hindre alskens underslæb; men dernæst anfører han, at den vigtigste grund til dette forslags fremsættelse fra hans side var den, at hendes majestæt dronningen paa Fredensborg slot havde erklæret sig enig i, at perleinspektøren skulde afsættes, og at fogderne hver i sit distrikt skulde overtage hans funktion, samt bifaldt Vibes forslag om, at inspektørens gage kunde fordeles mellem vedkommende fogder. Men da han nu mærker, at dronning Anna Sophie har skiftet mening, saa er han galant nok til at gjøre ligesaa, og gjenoptager sit gamle projekt fra forrige aar, ja lover høitidelig, at for sit distrikts vedkommende skal han selv gaa i spidsen og vise al mulig iver i sin dronnings tjeneste, og „jeg betviler ikke — tilføier han — at amtmænd og fogder, naar de ser, at jeg med iver og flid antager mig dette verk, vil følge mit exempel, og at hendes majestæt dronningen skal spore god nytte deraf og med tiden, naar verket først bliver vel indrettet, utvilsomt høste større fordel af samme.“ Frugten af disse Vibes memorialer og et af ham forfattet udkast til instrux for de ved fiskeriet inspicerende var reskriptet af 29de juni 1725. Det

indeholder 5 punkter. Det første paabyder. at fisket skal begynde ved St. Hans tid og fortfare i klart og stille veir. dog skal der kun fiskes i de sikre elve. „paa det ikke landet med u-nyttig arbeide og skydsfærd skal graveres: eller skællene u-nyttig optages og for fremtiden fordærves“: punkt 2 forordner, at der skal antages saa mange fiskere. som man efter elvens størrelse finder nødvendigt, og perlerne betales efter forordningens taxt; punkt 3 foreskriver. hvorledes fiskeriet skal foregaa. nemlig med en knibetang af træ, „men hvor vandet er dybere. end at karlene kand gaa derudi, og der er sandgrund, uden store steene i grunden. der skal bruges en lang stang, paa hvis yderste ende skal være fæstet en jernring af halft-andet qvarters størelse, omkring hvilken jern-ring fæstes en poese af groft lerit, hvilken gjør en *figur* af en kedzsker, som bruges til at optage fisk, med hvilken kedzsker der kan optages 4 à 5 eller fleere skæl tilligemed sanden, som skællene liger paa, da I nøie haver at *observere*. at naar sandet bliver bortkast, da ei perlerne, som af skællene allereede kunde være udkastede, tillige bortkastes“. Punkt 4 paabyder nøiagtigt eftersyn. om de opfiskede skjæl er tegnede med en streg enten paa den ene eller paa begge sider; da denne skal være et sikkert tegn paa, at de har perler, skal de dermed forsynede aabnes, de andre derimod uaabnede kastes ud igjen. Endelig foreskrives i det 5te punkt, at de opfiskede perler skal noteres af de opsynshavende og af dem nedlægges i en æske, der forsegles og nedsendes til dronningen. Med hensyn til den tid, som til fiskeriet bør anvendes, forordnes, at i en elv paa 1000—1500 skridt skal der fiskes en dag, i de andre 2 dage, „dog ville vi derhos allernaadigst, at landmanden ey med nogen u-fornøden eller overflødig skydsfærd og fordringskab skal besværges, eller

i den til hans næring og brug travle tid alt for længe opholdes, og have vi til eders bekjendte omhu for landmandens *conservation* og bedste den tillid, at I dette bedst mueligst iagttager og derhen seer, at dette verk efter vores *intention* kand blive vedkommende meere til en fornøyelse end til nogen byrde, samt at tillige pærlefangsten i elven kand vorde *conserveret*, og at den ej paa engang alt for meget vorder udfisket.“

Dette reskript blev tilstillet følgende:

1. Statholder Ditlev Vibe og stiftamtmand Vilhelm de Tonsberg, der skulde inspicere fiskeriet i Mortkjærn-bækken, der rinder gjennem Harestue-skoven, Borte-elven ved Nordby og Haneborg gaarde i Urskog prestegjæld, elven Leren og Nykjærn i Fet sogn, elven ved Lysaker, Iane-elven[1] og Bruns-elven.[2]
2. Stath. Vibe og amtmand i Smaalenene Werenskjold ang. Hobel-elven.
3. Foged Nerenst og sorenskriver Christian Sommerfeldt ang. Hexumelven paa Thoten.
4. Sogneprest til Lye Gabriel Schanche og byskriver Ulrik Frederik Aagaard ang. elvene paa Jæderen, der tidligere er nævnte.
5. Amtmand Resen, vicepræsident Wium og foged Tostrup ang. elvene paa Lister, der andensteds nævnes som: Ognedalselven,[3] Lyngdalselven og Mandalselven.
6. Amtmand Erik Must, foged Børge Eeg og Abraham Norman ang. elvene paa Søndmøre.

---

[1] Denne, der skal ligge $1/2$ mil fra Christiania, er visselig den forbi Ljan løbende Bjørnerudelv.

[2] Utvilsomt Lo-elven, der løber forbi Bryn; den skal nemlig ligge $3/4$ mil fra Christiania.

[3] Undalselven.

7. Præsident Collin og overveier og maaler Westermann ang. elvene i Throndhjems stift.

Fra 3 af disse foreligger indberetninger om resultatet af fangsten i 1725. Nerenst og Sommerfeldt melder den 13de august s. a., at de vistnok har fundet skjæl i Hexumelven, men stedsevarende regnveir har hindret dem i at fiske den sommer. Amtmand Must beretter den 6te august, at han først den 4de s. m. modtog reskriptet og havde sendt gjenpart til Børge Eeg og Abraham Norman med forespørgsel til den sidste om, hvad der videre det aar kunde foretages, hvorpaa han endnu intet svar havde bekommet.

Den interessanteste indberetning er Gabriel Schanches og byskriver Aagaards. Disse havde forrige aar faaet statholderens ordre at forestaa fisket paa Jæderen, men den kom saa sent, at Jon Skeye allerede havde drevet fisket tilende. I 1725 greb de derimod sagen an med megen energi og efter en ny methode. Hver fisker, som de tog i ed, fik sin bestalling og instrux samt en liden bog, hvori han skulde indføre alle de perler, han fandt, deres størrelse og øvrige egenskaber, samt hvilken dag de blev fundne. For nu at kunne kontrollere, om fiskerne var flittige og gik paa fiske de dage, da veiret tillod det, førte de to inspektører hver sit *diarium* eller dagbog, der er en fuldstændig veirjournal og vistnok for den tid enestaaende i sit slags; den indeholder desuden beretning om, hvormange perler de til de forskjellige tider har modtaget, i hvilke elve de er fiskede, deres udseende, størrelse og øvrige kvaliteter. Journalen begynder med 17de april og slutter med 27de juli 1725. Denne journal tilligemed formularer til perlefiskernes ed, deres instrux og inskriptionen i deres dagbøger samt en vidtløftig memorial til statholder Vibe, der blandt andet

begjærer hans erklæring, om de skal drive fiskeriet efter denne methode alene paa Jæderen eller indføre deres praxis ogsaa i de øvrige dele af landet, dat. Lye den 2den juni 1725, alt dette er vedlagt en indberetning til kongen af 28de juli s. a., hvori de begjærer allernaadigst approbation paa den af dem istandbragte ordning. Om nogen saadan er udfærdiget, ved jeg ikke, og det er ikke sandsynligt, da alle disse dokumenter findes blandt forarbeiderne til reskriptet af 29de juni.

Ifølge dagbogen var Ougneelven og Kvadsemselven „udfiskede og fordærvede", og fisket synes væsentlig at være drevet i Nærimselven og Høilandselven. Udbyttet af fiskeriet var til 28de juli:

6	perler	à	4	paa	1	tomme
13	—	à	5	„	1	—
40	—	à	6	„	1	—
26	—	à	7	„	1	—
28	—	à	8	„	1	—
8	—	à	9	„	1	—
22	—	à	10	„	1	—
9	—	à	12	„	1	—

foruden en del mindre og halvblanke, der i almindelighed ingen verdi havde.

Denne fangst paa Jæderen repræsenterer ikke mere end 5 rdr. og 41 skill.

Men det siges ogsaa i dagbogen, at aaret har været et slet perleaar paa grund af uveir i den bedste fisketid i juni maaned.

Man faar af dagbogen det indtryk, at Schanche har været sjelen i denne nye tingenes orden, ligesom han selv nu og da er ude og fisker. Dette gjør det forklarligt,

at der har dannet sig en tradition, der har gjort ham til „den første, der opfandt perlefangsten i Norge“.[1]

Fra de andre distrikter foreligger ingen efterretninger.

VI.

Den ved reskr. af 29de juni 1725 etablerede ordning har sandsynligvis staaet uantastet, saalænge Frederik IV levede, men heller ikke stort længere. Den 7de oktober 1733 melder oberhofmester Raben rentekammeret, at „det er hendes majestæt dronningens allernaadigste villie, at med perlefangsten over alt i Norge, indtil nærmere allernaadigst vorder befalet, ganske skal beroe, saa ingen, hvem det være maae, nogenslags perler derforinden maae fange“. Denne ordre blev kommuniceret amtmanden i Stavanger de Fine til allerunderdanigst efterlevelse.

Nødvendigheden af en almindelig fredning af de perleførende elve er vistnok bleven mere og mere indlysende; men hvad der trængtes maaske endnu mere, var kyndig veiledning i det egentlige fiskeri, saa man ikke i tøndevis dræbte muslinger, der med tiden kunde frembringe de skjønneste perler, eller i det hele drev fangsten paa rov. Erfaring havde lært, at de ansatte inspektører enten havde været uvidende eller uærlige, eller snarere begge dele, og selv om de havde givet fiskerne et vink om, hvilke muslinger der indeholdt perler, saa havde der hidindtil aldrig været tale om, at man kunde aabne en musling, undersøge den og, hvis den ingen perle havde eller blot en liden og umoden, atter sætte den ud i vandet. For at bøde paa disse mangler ved bedriften blev der forskrevet en perlefisker fra Sachsen, i hvis fjeldbække flodperlemuslingen altid

[1]) Stamtavle over familien Kjelland, s. 89.

har trivedes godt, og denne mand — Christopher Heinrich Smierler var hans navn — ankom til Christiania en af de første dage i juli 1734. Derfra drog han, forsynet med statholderens pas og anbefalingsbrev til amtmænd og fogder, vestover og indtraf den 27de juli hos stiftamtmand With i Christianssand. Denne viser sig meget interesseret og følger med sachseren til Søgneelven. Om fisket her giver han en indberetning til oberhofmester Raben, dat. 30te juli. Han beretter: „Vi fandt en del musseler, som blev aabnet og sat ned igjen, men bekom ingen, som var værd at optage, undtagen en, som er ikke stor, men *perfect* klar og fuldkommen moden, som hand kalder en zahlperle, og en anden gandske liden, kaldet sandperle; de brune blev i musselerne og sat ned igjen. Kunsten bestaar da derudi, at i stæden for at almuen pleier at ruinere og ødelægge alle de musseler, som optages, hvad enten der ere modne eller umodne, hvad enten der er noget udi eller ikke, og saaledes ruineret undertiden 3 à 400 stykker for at finde en bruun og slet perle, saa ruinerer hand ikke en eniste, men lukker den *suptil* op, beseer, om der er noget udi, og siden sætter muslerne med fisken uskad i vandet igjen til *generation*. Og som da elvene paa de steder, hvor de ere *accessible*, saaledes ere ruinerede, at der behøves mange aars tilvæxt, om der skal blive noget godt af, saa beror nu den største kunst at faa musler optagne udi dybe og klare elver, hvor ei haver været samlet tilforn, og at dertil kunde udfindes de rette *instrumenter*: thi arten og sorten af perlerne ere gode nok; men her har manglet den rette *connoissance* at omgaaes fangsten paa“. Han har ladet en af sine folk, der kunde tjene som tolk, ledsage Smierler, indtil han kunde overgive ham enten i amtmand Reesens eller foged Tostrups hænder, og

disse fik da hjælpe ham over til Stavanger amt, hvor amtmand de Fine havde faaet ordre til at assistere ham.

Den 27de august er Smierler atter vendt tilbage til Christianssand, men med et yderst tarveligt udbytte: paa Lister havde han fundet 6 à 7 blanke perler og i de engang saa rige jæderske elve kun en klar og en sandperle. De tilgjængelige elve var totalt ruinerede, og desuden havde det regnfulde veir hindret ham i fiskeriet; han agter derfor at reise direkte tilbage til Christiania uden at anstille videre undersøgelser, og siden hører vi intet til ham. — Statholderen havde imidlertid forespurgt hos stiftamtmand With, hvordan man skulde forsøge paa at hente perlerne op fra de større dybder, og foreslaaet anvendelse af dykkere, et forslag, som stiftamtmanden i sit svar af 13de august ikke finder at kunne anbefale, da dykkerne grumser vandet op under nedstigningen og ikke kan holde sig under vandet, til det bliver klart igjen, og desuden vilde hverken 1 eller 10 dykkere forslaa stort til undersøgelsen af saa mange elve. Stiftamtmanden udtaler sig ikke om, hvilke redskaber der skal anvendes. Hoven, hvis brug var paabudt i reskr. af 29de juni 1725, hører vi intet til, og den omstændighed, at de dybere elve har undgaaet den almindelige herjing, tyder jo heller ikke paa, at den har været synderlig brugt. Statholderen har endvidere, navnlig i en skrivelse af 3die september, forespurgt om, hvordan perlefiskerne ansættes, og hvormange der bør være etc. Allerede i en skrivelse af 6te august har amtmanden udtalt sig derhen, at af perlefiskere var der mere end nok, og de friheder, de nød, stod aldeles ikke i forhold til den nytte, de gjorde. Herefter vil de intet faa at bestille, uden hvad den ringeste dreng paa nærmeste bondegaard kan gjøre, og om han end fik betaling, var det for landet bedre, end at alle disse unyttige perlefiskere skal

sidde fri for udskrivning til landmilitien. I en skrivelse af 10de september beretter han videre, at de er antagne af inspektøren, om mod betaling eller ei ved han ikke. Hvor mange der bør ansættes, vil naturligvis bero paa inspektørens forslag; dog foreslaar han, at amtet og ikke inspektøren skal have ret til at udnævne dem, og da tillige stipulere, om de skal have friheder efter forordn. af 1718 eller nogen anden *douceur* for deres arbeide; thi at paalægge folk, der bor nærmest elvene, opsigt ved nat og dag uden godtgjørelse, vilde blive en altfor stor byrde, da mange bor temmelig langt borte fra elven. Han mener imidlertid, at haandhævelse af forordn. af 28de mai 1718 vil være det bedste middel til atter at bringe fangsten paa fode; thi der er stor nok straf dikteret baade for dem, der driver ulovligt fiskeri, og for dem, der hæler, handler og kjøbslaar med ulovlige eller beskikkede perlefiskere. Helst bør man dog holde øie med „de jøder, som skal komme undertiden i landet og angiver sig at være *converterede*; saadanne personer burde vel at *visiteres* førend de gik af landet igjen; thi det er rimeligst, at perlerne snarere selges til slige fremmede end til landets indbyggere.“ Til slutning gjør han opmærksom paa, at de af Smierler opfiskede perler er sendt statholderen efter dennes egen ordre, og ikke som tidligere af stiftamtmanden direkte til Kjøbenhavn, hvortil der netop er udmærket leilighed saavel med koffardiskibe som med orlogsskibene Sophia Hedevig og Oldenborg, „der her har indbragt 6 priser af Hamborger skibe“; det samme er tilfælde med „de perle- og musselskaller samt snegl-huuse med andre deslige sorter, som jeg efter hendes majestæts ordre ved hans excellence hr. oberhofmæster Raben haver i Stavanger amt ladet samle“, hvilket han alt ønsker meddelt oberhofme-

steren, for at han ei skal mistænkes for at have siddet den høie øvrigheds ordres overhørig.[1]

Hvad disse skriverier førte til for perlefangstens vedkommende, ser jeg mig for øieblikket ikke istand til at oplyse, da de mig tilgjængelige kilder intet derom meddeler. Smierler hører vi — som sagt — intet mere til, og han har neppe opholdt sig længe her i landet. Af Erik Pontoppidans „Norges naturlige historie“, Kbhvn. 1753, II, 266 erfarer vi, at perleinspektøren dengang hed Paul Baumann, og at han til forfatteren havde indleveret en lang afhandling om „perlemuslernes natur og egenskaber“, der er meddelt i sin helhed, og hvortil jeg kun kan henvise. Pontoppidan bemærker forresten,at „overalt i Norge, særdeles her paa vesterkanten, ere saadanne elver og bekke, hvor dette slags muslinger findes. Dog er den under *inspection* og kongelig handthævelse staaende egentlige perle-fangst ikkun i Christianssands stift, hvor de beste perle-elver ere følgende:

Gand-elv Nærims-elv Qvassims-elv	i Stavanger amt,
Lille-elv i Lyngdahl Undals-elv Rosselands bek og fleere smaa bekke	i Lister og Mandals amt,
Berge-elv Baaselands bek	i Nedenæs amt.“

VII.

Den næste gang vi hører tale om perlefangsten og dens administration i Christianssands stift, gjælder det de

[1] Hvad der er meddelt om Smierler etc. findes i Christianssands stifts kopibog 1733—1735, fol. 128, 140 f., 147 f., 151, 155, 161 f.

militære autoriteters gjentagne klagemaal over den skammelige trafik, som perleinspektøren driver med den ham hjemlede ret til at ansætte perlefiskere, der fritages for militærtjenesten og andre byrder. Herom foreligger en indberetning fra amtmand Hammer i Stavanger, dat. 8de juli 1769. Stiftamtmand Hagerup oplyser ved samme leilighed, at istedetfor de 30 personer, som inspektøren ifølge forordn. af 1718 kan ansætte i hvert stift, disponerede han over 60 à 70 frie karle, og de hyppige og vel grundede klager har intet frugtet, „da det har hedet, at det er dend eeneste betjent, som hendes majestet har at disponere over, saa det ikke burde regnes saa nøie, at jo hende maatte overlades saa mange folk, som hendes *inspecteur* har syntes til perlefiskeriet at kunde behøve“. Inspektøren var imidlertid den gang afløst af en forpagter, der betalte i aarlig afgift 180 rdr., en ordning, der for dronningen var den heldigst mulige, da hun istedetfor 200 rdr.s løn til inspektøren nu havde en netto-indtægt af 180 rdr. og desuden forkjøbsret til alle betydelige perler, „saa hun har nok aarsag at *soutinere* sin forpagter ligesaa meget, om ikke mere end sin *inspecteur*; thi hendes høie *interesse* er meere sammenknyttet i saadan en forpagter end i en *inspecteur*“. Man maatte derfor fremfor alt undgaa at bringe forpagteren, der havde overtaget forpagningen paa de vilkaar, at han skulde beholde alle en inspektørs rettigheder, til at opsige kontrakten. Ved reskript af 30te marts 1770 blev derfor §§ 4 og 5 i forordn. af 1718 kun modificerede derhen, at en perlefisker skulde tjene ligesaa længe som en national soldat (ɔ: 9 aar) og efter den tid som denne være forpligtet til at overtage alle offentlige byrder. Endnu var dog stillingen som perlefisker saa fordelagtig, at forpagteren visselig havde sin betydeligste indtægt ved at sælge denne stilling

til høistbydende. — Ved reskr. af 31te december 1772 blev det bestemt, at den norske perlefangst, hvoraf kongens partikulære kasse nød indtægten, fremdeles skulde administreres af rentekammeret, under hvilket kollegium den synes at have sorteret fra den blev overtaget af forpagtere, der i tidsrummet fra 1768—1790 var følgende:

1. Johannes Wiborg i Christianssand,
   1768—1774 for — 180 rdr. aarlig.
   1775—1780 - — 121 - —
2. Procurator og fyrinspektør Andreas Mølback.
   1781—1784 for — 95 rdr. aarlig.
3. Kjøbmand i Christianssand Peder Mørch,
   1785—1790 for — 143 rdr. aarlig.

Perlefiskernes frihed for udskrivning vedblev dog stadig at være gjenstand for de militære autoriteters misnøie, og paa kronprins Frederiks forespørgsel, om den ikke helt burde afskaffes, erklærer saavel generalkrigskommissær von Wackenitz som den kommanderende general prins Carl af Hessen, at dette ubetinget er at anbefale, da de kongelige indtægter aldeles ikke staar i forhold til en saadan frihed, der berøver kongen mange af de kraftigste og smukkeste karle. Prins Carl anbefaler derhos, at perlefiskeriet for en tid ganske maa indstilles, da elvene skal være udfiskede, og heri faar han tilslutning hos amtmændene i Stavanger og Lister og Mandal. Stiftamtmand Moltke stiller i den anledning en forespørgsel til den daværende forpagter Peder Mørch, der besvares paa følgende maade:

„1. At fredning nogle aar ville befordre mere yngel af perlemuslinger, som er af følgende aarsager i meget stærkt aftagende, nemlig: Ukyndighed af forrige forpagtere og følgelig fiskerne har uden forskjel dræbt i tusindtal for at mangen gang finde en maaske umoden

perle, som dog er ganske unødvendig, da den, som har mindste kundskab om dette fiskerie, strax uden at aabne muskelen seer, om den har perle eller ikke, og om den har perle, kan endnu en øvet haand aabne den med dertil fornødent instrument, uden at dræbe moderen, som derefter med de øvrige igjen sættes i vandet uden skade. Nogle overordentlige indtrufne tørre sommere og stærke frostvintere har i endel aar ligeledes gjort stor skade, da ikke meget dybe smaa elve ere om sommeren udtørret og vinteren bundfrossen, saa at muslingerne, som vel flytter fra det grundere til dybere vande, intet sted har fundet og derover døde, ligesom de der endnu i saadan tørre sommere kand søge det endnu lidet vand i saadan elv eller bæk, da er udsatte for rovfugle, især kragerne, som lettere paa grunden end dybet dræber den. Jeg vilde derfor troe, at nogen ophold i fiskeriet ei vilde skade, naar der ikke paa den anden side var at befrygte

2. At perlemuslingerne vilde tabe den perle, de imidlertid havde frembragt til fuldkommenhed, da det af erfarenhed er bekjendt, at naar den er kommen til nogen størrelse, enten den saa er bleven blank eller brun, ei lettelig kan bevares af moderen, men ofteste tabes, da stedet, hvòr den avles, indeholder det mindste rum af den hele mussel, og moderen, for at faae den rund, altid spiller med den aaben og ofte slipper den i vandet, hvor den er rent tabt og bortskylles med strømmen.

Over alt er fiskeriet for nærværende tid meget slet, og min fangst ganske ubetydelig baade i hensigt til størrelse og mængde, og som Deres høi-velbaarenhed vil blive overtydet om, naar jeg ved min forpagtnings ende underdanigst efter forpagtningsconditionerne skal udbede mig samlingen til det kongelige hof recommenderet.

Til sidst maa jeg som beviist for yngelens afgang og dette deraf dependerende slette fiskeri endnu melde, at jeg end og med omkostninger har maattet transportere muslingerne fra de dybe til de mindre elve og bække, hvor yngelen af ovenanførte aarsager var uddød, og hvoraf jeg i min forpagtning ingen frugter kan høste, da der hører alt for lang tid til, inden de *genereres* og voxer til den størrelse at avle perler. Perlefiskeriet vilde bedst være tjent med hvile nogle aar, dog under et nødvendig opsyn."

Denne Peder Mørchs erklæring blev tilligemed amtmændenes og stiftamtmandens nedsendt til rentekammeret. Dette stiller da i skrivelse af 16de october 1790 forespørgsel til den nye stiftamtmand Levetzau, om der ikke i distrikterne findes kongelige betjente, der kunde overtage opsynet med elvene og var fortrolige med bedriften. De skulde nyde betaling for de modne perler og iøvrigt nøie paaagte alt, hvad som til fiskeriets vedligeholdelse og bedste var fornødent; „dog at de ei tilsiges nogen frihed for udskrivning til militaire tjeneste af de folk, de til fiskeriet maatte betjene sig af".

Da fogderne var villige til at overtage kontrollen paa de anførte betingelser, resolverer kongen d. 5te januar 1791 efter rentekammerets forestilling af 28de december 1790, at bortforpagtningen af perlefiskeriet i Christianssands stift fra samme aars begyndelse skulde ophøre og tilsynet med fiskerierne overdrages fogderne paa de ovennævnte vilkaar.

Af et kancelli-promemoria til samtlige amtmænd af 9de august 1800 om, „at nationale soldater og lodser, men ei landværnsmænd og perlefiskere ere frie for laugret at sidde", erfarer vi, at perlefisket paa denne tid „for det meste ikke drives".

Elvene var udfiskede, og da ingen privilegier eller friheder længere var knyttede til fiskeriet, har det neppe lønnet sig at anvende tiden til at søge efter perler hverken paa Jæderen eller andensteds.

De her meddelte oplysninger om Norges perlefangst i det 17de og 18de aarh. er hentede fra rigsarkivets samlinger: kancelli-indlægge samt rentekammerets resolutioner og kopibøger. Disse kilder standser ved adskillelsen fra Danmark og indeholder neppe stort mere, end hvad der her er meddelt. Jeg maa kun bede undskyldt, at tiden ikke har tilladt mig at lægge det frem for læseren i en mere bearbeidet skikkelse.

Det vilde selvfølgelig have sin store interesse at forfølge perlefangstens historie lige ned til vore dage, navnlig for derigjennem at komme til kundskab om, hvilke elve der har vist sig at besidde de for muslingens trivsel nødvendige egenskaber. At fiskeriet aldrig helt er nedlagt, derom haves mange vidnesbyrd, og paa Jæderen har der ogsaa i vort aarhundrede været fisket mangen stor og smuk perle.[1] Det er imidlertid meget vanskeligt at erholde oplysninger om bedriftens udbytte gjennem en længere aarrække. Jeg har henvendt mig til flere af Christianias juvelerer, der velvillig har meddelt mig, at perler stadig falbydes af bønderne. Hr. juveler Tostrup har i ca. 55 aar indkjøbt norske perler fra de forskjelligste egne af landet til et beløb af omtrent 1000 kr. aarlig. Det mest verdifulde exemplar, der har været i hans eie, var fisket paa Jæderen og veiede henved et halvt lod;

---

[1] Jfr. Kraft: Topografisk-statistisk beskrivelse af kongeriget Norge, Chr.a 1830, IV, 75 f.

den blev solgt til udlandet for 320 kr. og skal nu efter sigende eies af „en rig tyrk i Ægypten". Denne perle havde en ganske eiendommelig form: den lignede fuldstændig en ekenød i hams.

Ifølge hr. juveler Tostrups velvillige meddelelse er i hans tid de fleste og smukkeste perler fiskede i Sigdal, i Oselven ved Bergen, paa Jæderen, i Berbyelven ved Fredrikshald, i Hallevandet ved Laurvik og i Hurum. I nordre Throndhjems amt findes ogsaa perler, men de er smaa og lidet verdifulde.

„Utvilsomt — siger hr. Tostrup — trives perlemuslingen bedst i kalkholdige vasdrag. Man vil paa enkelte steder finde masser af smaa og forkrøblede perleskjæl, med tynde og gjennemsigtige vægge. I disse findes ikke brugbare perler, og grunden kan antagelig kun være den, at vandet mangler kalkholdighed, da jo baade skjællene og perlerne bestaar af kalk. Til saadanne elve vilde det derfor være interessant at henføre kalk eller kalkholdige stene, der burde nedlægges ved elvens øvre ende."

„Fredning er en hovedsag for bibeholdelsen af den bestand af perleskjæl, man endnu har tilbage. Paa grund af den uindskrænkede tilladelse, eierne af elvene nu giver omstreifere til at optage endog hestelæs af muslinger, gjør, at allerede flere forhen rigt besatte elve nu saagodtsom er øde. Kunde der bidrages til at faa elve, hvori skjæl ikke findes, besatte med nogle hundrede muslinger, maatte det visselig være en sag af stor betydning for senere eiere. Omkostningen vilde maaske blive 3 à 4 kroner. Der er utvilsomt mange, der gjerne vilde overføre perleskjæl til sine elve; men man ved ikke, hvor saadanne kan erholdes. Derfor vilde det være ønskeligt, at eiere af rige perleførende elve blev opfordrede til i aviserne at opgive deres adresse og prisen paa muslingerne."

Jeg har ikke villet undlade at meddele disse hr. Tostrups bemærkninger, der vistnok fortjente at naa ud over dette tidsskrifts indskrænkede læsekreds. Han gjør desuden ogsaa opmærksom paa, at man endnu som i fordums tider begaar den feil at dræbe muslingen, naar man aabner den. Dette kan undgaaes, naar man med en kile af metal, ben eller haardt træ aabner skjællene saa vidt, at man med lillefingeren kan føle, om der er perle eller ikke, hvorefter muslingen atter kan sættes i vandet. Det paastaaes ogsaa, at naar man lader skjællene ligge en dags tid eller to paa land, aabner de sig af sig selv og lider intet, naar de efter dette tidsrums forløb atter sættes ud.

Den af fordums perlefiskere oftere fremførte bemærkning, at de perleførende skjæl er „tegnede med en gul streg", er forsaavidt rigtig, som en perleførende musling ofte har en ujevn overflade, idet perlens tryk fremkalder en forhøining, der undertiden har en lysere farve end den øvrige del af skjællet. Det er imidlertid ikke altid tilfælde, og hr. juveler Tostrup viste mig en musling, hvori der havde været en perle til 100 kroners verdi; men den var ganske jevn.

RETTELSER

TIL

AFHANDLINGEN „OM PEDER CLAUSSØN FRIIS OG HANS SKRIFTER“ FORAN UDGAVEN „SAMLEDE SKRIFTER AF PEDER CLAUSSØN FRIIS“.

AF

Dr. GUSTAV STORM.

I.

Fra de mig indtil 1881 tilgjængelige Dokumenter, hvor Hr. Peder Claussøn omtales, kjendte jeg dengang intet, som kunde tyde paa, at Hr. Peder var personlig kjendt paa Østlandet; jeg har derfor dengang antaget, at Hr. Peder ikke paa sine Reiser var kommet længer øst end til Skien, uagtet enkelte Udtryk nok kunde tyde paa personligt Kjendskab ogsaa til Oslo. Fornylig er jeg i det danske Rigsarkiv bleven opmærksom paa en saavidt vides hidtil ubenyttet Kilde til norsk Personal-Historie omkr. Aar 1600, hvoraf noget andet fremgaar. Blandt Dokumenterne vedkommende Hyldingerne i 1591 og 1610 i Oslo fandt jeg nemlig Bemyndigelser til at repræsentere Kapitler og Landsprester ved disse Hyldinger, og blandt disse følgende vedkommende Hr. Peder:

1) Fuldmagt, udstedt af Kapitlet i Stavanger, for hæderlige og vellærde Mænd Hr. Knud Michelssøn, Provst og Sogneprest til Domkirken, Hr. Peder Claussøn „archedegen“ og Hr. Christiern Dafinssøn, Predikant sammesteds, til at møde ved Hyldingen i Oslo, dat. 3 Mai 1519.

2) Fuldmagt for Lister Provsti, udstedt af Sognepresterne Knud Pederssøn til Bjelland og Niels Peterssøn til Kvinesdal til Hr. Peder Claussøn, Sogneprest til Undal og Provst i Lister Len, Hr. Daniel Pederssøn, Sogneprest til Lister, og Hr. Rasmus Matssøn, Sogneprest til Lyngdal, for at møde ved Hyldingen, dat. Valle 17 April 1610. (Skrevet med Peder Claussøns Haand).

3) Fuldmagt, udstedt af Stavangers Kapitel, for Hr. Peder Claussøn „archidiaconus", Sogneprest til Undal og Provst over Listerlen, item Hr. Christen Dafinssøn, Kannik og Predikant til Domkirken, og Hr. Rasmus Pederssøn, Kannik og Sogneprest til Torvestad og Provst i Karmsund, til at møde for Kapitlet ved samme Hylding.[1]

Da disse Dokumenter er fremlagte ved selve Hyldingen og endnu findes blandt Hyldingsakterne, er det dermed givet, at Hr. Peder har været tilstede i Oslo baade ved Christian d. 4des Hylding 8 Juni 1591 og ved dennes Søn Prins Christians Hylding 17 Juni 1610. Utvilsomt har saaledes Hr. Peder benyttet denne Leilighed, hvorved han vel er truffet sammen med Mænd fra Landets forskjellige Egne, deriblandt fornemmelig fra Østlandet, til at samle Efterretninger, som han har tilgodegjort i sine senere Skrifter. Saaledes maa man fornemmelig tænke paa hans Optegnelser om Østlandet overhovedet i hans „Norges Beskrivelse" (1613); ligeledes tør han her have samlet de historiske Efterretninger om Oslo Beleiring i 1567, som han tænkte paa enten at bearbeide i et eget Skrift eller indarbeide i et større hi-

[1] I Oslo Kapitelsbog nævnes kun, at Biskopen og Hr. Christen Dafinssøn kom til Oslo Pintsedag d. 27 Mai (Hist. Tidsskrift 1ste Række II, 111); de øvrige Deputerede er altsaa ikke komne sammen med dem.

storisk Værk.[1] Visselig har Hr. Peder ved disse Leiligheder ogsaa gjort Bekjendtskab med Personer fra Oslo, fornemmelig vel geistlige; dog vover jeg ikke at pege paa bestemte Personer, og navnlig finder jeg ingen Grund til at gjætte paa Oslobiskopen Jens Nilssøn. Vistnok har, som Dr. Y. Nielsen har fremhævet, Hr. Peder i 1576 i Skiensmødet været sammen med Biskop Jens Nilssøn og kunde saaledes have fornyet Bekjendtskabet med ham i 1591; men isaafald skulde man have ventet i Hr. Peders Skrifter at træffe paa Laan fra Biskopens Skrifter eller ialfald Overensstemmelser med disse. Saadanne Laan eller Ligheder har det imidlertid ikke lykkedes mig at finde, og alle de Steder, hvor man kan anstille direkte Sammenligning, f. Ex. om østlandske topografiske Forhold, om Hamar, om Fiskene i Mjøsen o. l., viser kun, at Hr. Peder ikke har laant fra Biskopen.[2]

Fuldmagten af 1591 viser, at Titelen „archidiaconus“ (Formand i Kapitlet) ikke, som jeg antog (p. XXXIX), var givet ham af Biskop Laurits Skabo efter Domprovsten Hr. Knut Michelssøns Død (1607—8), men at Hr. Peder bar denne Titel allerede i Biskop Jørgen Erikssøns Tid, ialfald saa tidligt som 1591. Hvor tidligt han modtog denne Værdighed, som forklarer, at han f. Ex. i 1592 optræder paa Biskopens Vegne i Forhandlinger med Bønderne i Nedenes (p. XIX), er mig ikke klart; maaske det er skeet allerede efter den gamle, forhenværende Biskop Jon Guttormssøns Død i 1578.

Fuldmagten af 1610 viser, at det var feilagtigt at antage (p. XXXX), at Hr. Peder i Biskopens Fra-

---

[1] Udgaven S. 284.

[2] Jfr. Dr. Y. Nielsens Bemærkninger i Fortalen til „Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og Reiseoptegnelser“ p. LX.

vær Sommeren 1610 har fungeret som hans Vicarius; Hr. Peder har netop ligesom Biskopen været tilstede ved Hyldingen. Ligeledes oplyser Fuldmagten af 1610 noget nærmere Udfaldet ved det S. XXVI omtalte Prestevalg i Kvinesdal. Nils Pederssøn (Normand), som i 1609 var valgt af Almuen, men mod hvem Provsten havde protesteret, blev virkelig godkjendt af Biskopen efter Kongens Ordre, og Hr. Peder har altsaa som Provst maattet finde sig i hans Ansættelse og forlige sig med ham. Nils Pederssøn har nemlig været tilstede paa Hr. Peders Prestegaard Valle d. 17de April 1610 som Sogneprest i Kvinesdal og deltaget i Valget paa Hr. Peder til Deputeret fra Lister. Men den nye Sogneprest maa være død strax efter; thi under Opholdet i Oslo (15—21 Juni) har Lensherren, Styring Bohl, berettet til Kongen, at hans Kald var ledigt, og fik ved Kongebrev af 19de Aug. s. A. Anvisning paa at beskikke hans Eftermand med Forbigaaelse af Almuens Valg.

II.

Om de gamle Haandskrifter, Hr. Peder benyttede, kan kun faa yderligere Oplysninger gives. Jeg har i „Arkiv f. nord. Filologi“ oplyst, at det var en Feiltagelse, naar jeg sluttede (p. LVI), at Lagmanden Laurents Hanssøn og Peder Claussøn har benyttet samme Haandskrift af Heimskringla. Denne Slutning udgik fra de næsten identiske Udtryk i begges Fortaler om Snorre Sturlassøn som Forfatter; men, som jeg paa det Sted viste, er „Fortalen“ i Peder Claussøns Sagaoversættelse indskudt af Ole Worm fra Laurents Hanssøns haandskrevne Oversættelse og vedkommer ikke Hr. Peder.

[1] Norske Rigsregistranter IV, 391.

Ligeledes har jeg i Norges gl. Love IV gjort bedre Rede for de gamle Lovbøger, Hr. Peder har havt Adgang til. Hans Hovedkilder har været „Jon Simonssøns Lovbog“ (A. M. 322 fol.) samt „den Frostetings Lovbog“, som tilhørte Lagmanden Pros Lauritssøn paa Nørholm (nu C. 21 i Stockholm); disse Haandskrifter har Hr. Peder aabenbart laant fra de to Lagmænd. Den islandske Lovbog, som jeg S. LVII har regnet blandt hans Lovkilder, er derimod utvilsomt den trykte Jónsbók i en af de tidligste Udgaver.

Om Hr. Peders Skrifter har jeg ingen nye Oplysninger at give; kun benytter jeg Leiligheden til at berigtige enkelte Misforstaaelser. Jeg har S. LXVII opfattet hans Omtale af „Siøkarten“ som en Henvisning til et paatænkt eller paabegyndt Arbeide af ham; rimeligere er det dog, at han her efter Tidens Sprogbrug med „Siøkarten“ mener en sædvanlig Kystbeskrivelse af den Art, som i Nordeuropa dengang kaldtes „Søkart“; et saadant „Søkart over Øster og Vestersøen“ findes i et dansk Lovhaandskrift fra 1594, nu i Stockholm.[1]

S. LXVII har jeg formodet, at Biskop Laurits Skabo har efter Hr. Peders Død sendt hans Sagaoversættelse til sin Svoger, den danske Historieskriver Claus Lyschander, „thi efter hans Død fandtes den blandt dennes Bøger og indgik med disse i Universitetsbibliotheket“ o. s. v., hvorhos jeg i Noten bemærker, at Lyschander dog ikke i „Danske Kongers Slægtebog“ har benyttet Hr. Peders Skrifter. Denne Formodning gik ud fra, hvad Dr. Holger Rørdam hævdede i „Lyschanders Levned“ (p. 146), at den af ham der meddelte Bogliste var Katalog over Lyschanders Bøger. Men

[1] Norges gl. Love IV, 690 f.

senere har Hr. Birket Smith bevist, at dette er en Feiltagelse, og at Boglisten kun er en Afskrift af det Kjøbenhavnske Universitetsbibliotheks Katalog over dets Haandskriftsamlinger fra 1662. [1] Min Formodning, at Biskop Laurits Skabo har været Mellemmand mellem Hr. Peder og Lyschander, maa saaledes bortfalde. Vi ved af Listen kun, at der i Universitetsbibliotheket ved 1662 fandtes flere Haandskrifter af Hr. Peder Claussøns Arbeider, der betegnes: 1) Norvegica B. 11 postea edita a Wormio; 2) Petri Claudii [Frisii] [2] Historiarum Norvegicarum Tom. 1, Tom. 2, Tom. 5, Tom. 6, Tom. 7, Tom. 8. At ogsaa den første indeholdt Kongesagaerne, sees af Stephanius's Beskrivelse af samme Haandskrift fra c. 1640: „In Cod. B 11 extat Chronicon Norvagicum Snorronis Sturlesonii quod auctius prodiit 1633“. Det har altsaa aabenbart været Hr. Peders Manuskript til Kongesagaerne, saaledes som det forelaa for Worm i 1633; „auctius“ sigter vel til Worms Tillæg i den trykte Udgave. Det andet Haandskrift, hvis Tilstedeværelse i Universitetsbibliotheket ikke kan paavises før 1662 og rimeligvis er yngre der end Stephanius's Registrant, har været delt i flere, mindst 8 „Tomer“ — rimeligvis særskilte Hefter eller Bind —, og paa Grund af denne Deling manglede allerede i 1662 3die og 4de Tome. Begge Haandskrifter er naturligvis brændt i 1728, og ingen Historiker sees at have benyttet dem, medens de endnu fandtes i Bibliotheket.

---

[1] Birket Smith, Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728, S. 26.

[2] Birket Smith, S. 141 og 152. Familienavnet Friis findes hos Rørdam l. c., ikke hos Birket Smith.

OM DEN GAMLE BESKRIVELSE OVER HAMAR.

AF

Dr. LUDVIG DAAE.

Ovenfor i nærværende Bind af „Historisk Tidsskrift“ har Professor Dr. Gustav Storm meddelt en Afhandling om det gamle Hamar. Denne fhandling vil af alle blive modtaget med Tak som et værdifuldt Bidrag til den gamle Biskopsflekkes Historie. Man vil der finde en interessant Sammenstilling af de virkelige Kilders Beretninger om den lille Bys Udseende og Forholde i Middelalderen og dertil for første Gang se de Optegnelser om Egnen trykte, der i 1623 — som jeg maa formode efter Begjæring af Ole Worm — nedskreves af Stedets Prest, Mikkel Andersen Aalborg.

Hvad der imidlertid særlig har vakt min Opmærksomhed er Professor Storms Kritik af den Beskrivelse over Hamar, der vistnok selv angiver sig at være skreven i Aaret 1553, men som ligesiden Begyndelsen af vort Aarhundrede almindeligvis er bleven henført til en langt senere Tid og tilmed bleven anseet for et upaalideligt og apocryphisk Stykke. Professor Storms Kritik har ført ham til et andet Resultat: han mener at have godtgjort, at Beskrivelsen virkelig har den i dens Indledning angivne Alder, og han ser i Skriftet „en tro-

hjertig Beretning, som ikke kan frakjendes Betydning som historisk Kilde".

Skal jeg dømme efter et personligt Indtryk, da ser Prof. Storms Defensorat for Beskrivelsen ret tiltalende ud. Skjønt jeg nemlig selv fra gammel Tid af med Justitiarius Berg altid havde anseet denne Beskrivelse for betydelig yngre, end den ifølge sin Indledning gjør Krav paa at være, var jeg dog efter første Gjennemlæsning af min Collegas Afhandling et Øieblik ikke utilbøielig til at tro, at han havde Ret. Men — strax derefter vaagnede rigtignok mine Betænkeligheder, og de bleve, da jeg gav mig ifærd med atter at granske Emnet, stadig stærkere og stærkere. Jeg har derfor troet at burde offentliggjøre disse mine Studier, og at lade det staa sin Prøve, hvorvidt deres Resultater skulle befindes grundede eller ikke.[1]

Den Sag, hvorom her er Talen, er ikke ganske ringe. Det gjelder nemlig ikke alene Beskaffenheden af en Kilde til en norsk Bys Historie. Spørgsmaalet har ogsaa stor Betydning for den dansk-norske Literaturhistorie i Almindelighed. Thi har Storm Ret i sin Paastand, da bliver Hamars gamle Beskrivelse „af 1553", saavidt jeg skjønner, det ældste topographiske Særskrift i vort dansk-norske Modersmaal, og da tillige Beskrivelsens Stil og Fremstilling vistnok i flere Henseender er et

[1] Med Hensyn til Beskrivelsens Text skal jeg bemærke, at jeg i det Hele holder mig til den af Berg leverede (i Fr. Thaarups Magazin for Danmarks og Norges topographiske Beskrivelse, II, Kbhvn. 1802—1803). Der gives adskillige Haandskrifter, men nogen Fortegnelse over dem existerer, saavidt jeg ved, intetsteds. Et hidtil ukjendt Haandskrift fra forrige Aarhundrede (i privat Eie) kom mig ganske uformodet i Hænde under Udarbeidelsen af nærværende Afhandling, men har, saavidt jeg skjønner, ingen særlig Mærkelighed.

godt Stykke forud for den, man ellers kjender fra det sextende Aarhundredes Midte, staa vi her — forudsat at Storms Beviser holde Stik — ligeoverfor et mærkeligt Phænomen i vor Literatur. Spørgsmaalet faar saaledes en større Interesse endog for danske Lærde, end et særligt norsk Emne i Regelen kan paaregne, og det kunde derfor være tænkeligt, at ogsaa en eller anden Historiker eller Sprogkjender i Broderlandet vilde give sit Indlæg med i den Debat, jeg her aabner med min lærde Collega.

I.

I den Intimation, der vistnok findes i alle Udgaver og Haandskrifter af „Beskrivelsen", berettes, at paa Hammer Gaard — det vil sige den forrige Bispegaard, der 1537 var seculariseret og forvandlet til Residents for den kgl. Befalingsmand — vare i Aaret 1553 den 22 Juli hos denne Embedsmand, Christiern Munk, forsamlede en ældgammel, ja hundredaarig Cantor Trugels,[1] tre andre navngivne Sogneprester og Kanniker, foruden

[1] Cantor Trugels var Biskop Hermans (1488—1503 eller 1504) Brodersøn (Dipl. Norv. VI. p. 750). Herman immatrikuleredes i Rostock 1473, rimeligvis nogle og tyve Aar gl. Trugels kan saaledes ikke have været saameget yngre end sin Onkel, ifald hans Alder rigtig er angivet i Intimationen. Herpaa skal jeg dog ingen Vegt lægge, da jo Enhver ved, hvor løse Aldersangivelserne i hin Tid vare, ligesom jo Brodersønner godt kunne være jevngamle med Farbrødre, ja for den Sags Skyld ældre. Mere stødes jeg ved Bemærkningen om den „skjønne Gaard", om hvilken det siges, at den (fordum) „laa" ved Korskirken og (fordum) „tilhørte" Hr. Trugels. Thi hvorfor skulde denne Gaard i 1553 ikke fremdeles existere og være i Cantors Besiddelse? Man berøvede jo ikke Kannikerne deres Embedsgaarde?

andre Geistlige, Lagmanden, to navngivne Adelsmænd og mange andre „ædle og uædle", „item gamle Odelsbønder og andre forstandige Mænd". I denne Forsamling, som man kunde tænke sig foranlediget ved retslige Forhandlinger for Lagmand og Capitel, blev, heder det, „overseet alle Bispernes Bøger og Breve" — „hvilket (*sic*) de havde med deres egne Hænder underskrevet". Disse Bøger og Breve „bleve gjorte i en Bog og beseglet" og denne Bog „efter Kongelig Majestæts Befaling nedsendt til Hans Majestæt". Christiern Munk lod dog det, „der var gjort i en Bog", indføre ogsaa „i sin egen Bog". Derpaa følger nu den Beskrivelse, om hvis Beskaffenhed og Alder her er Talen.

Storm „kan ikke se noget, der taler imod denne Intimations Ægthed". Og en Støtte for den finder han deri, at — hvad heller Ingen bestrider — alle de i Intimationen angivne Personer virkelig levede paa den Tid og det just i de dem i samme tillagte Stillinger. Men desuagtet kunde dog Intimationen nok være uægte, thi dens Forfatter kan meget let tænkes at have havt for sig et eller flere ægte Dokumenter fra 1553 eller nærliggende Aar og fra dem at have udskrevet Navnene for at give sit Fabrikat Troværdighedens Skin. Der er undertiden i anerkjendt falske Diplomer Spor til, at saadan Fremgangsmaade har været forsøgt. Men hvad der gjør Intimationen positivt mistænkelig, er Bemærkningen om, at Bispernes Bøger og Breve vare egenhændig underskrevne af disse. Thi det ved Enhver, at endnu paa den Tid, hvorom her er Tale, brugte man ikke at underskrive Dokumenter, men Sigiller traadte i Underskriftens Sted; heller ikke i „Bøger" af den Art, hvorpaa her maa tænkes, f. Ex. Erkebiskop Olafs Regn-

skabsbøger i Münchener-Samlingen, den „røde Bog", Aslak Bolts Jordebog osv., vil man søge eller finde Underskrifter. Dernæst vilde det være mere end besynderligt, om man i dette ene Møde skulde kunne overkomme ikke alene at „overse" hine Archivalier, men ogsaa „samme Tid" at „gjøre dem i en Bog". Endvidere lyder det paafaldende, at alt dette skal være skeet paa Christian III.s Befaling. Neppe kan der paavises noget Spor til, at denne halvtydske Konge har omfattet Norges Historie i Almindelighed eller noget specielt Emne deraf med den Interesse, som et saadant Paalæg maatte forudsætte.[1] Man ledes altsaa til at gjætte paa, at maaske nogen af Kongens Omgivelser blandt Danmarks Aristokrati kunde have ønsket sig Efterretninger om det gamle Hamar og foranlediget en kgl. Befaling om, at saadanne skulde nedsendes. Heller ikke dette forekommer dog meget rimeligt. Naturligvis laa det nærmest at tænke paa Johan Friis, der bevislig ikke alene særlig interesserede sig for Samtidens Historie og var en af dens Traditioners Bærere, men ogsaa eiede mange Haandskrifter af historisk Indhold,[2] deriblandt — en Oplysning, jeg skylder Professor G. Storm selv — ogsaa norske Lovhaand-

[1] Aldeles blottet for historisk Sands var Christian III maaske dog ikke, (cfr. H. Rørdam, Historieskrivningen i Danm. og Norge efter Reform. I. S. 21). Han kunde af og til udspørge fjerntboende Undersaatter om deres Hjem. Den udvalgte Biskop Gissur Einarssøn blev f. Ex. 1540 af Kongen spurgt om Hekla, hvilket Islændingen tog fortrydeligt op: þotte Gizuri kongur spyrja sig margra oþarfra hluta, sérdeilis um Heklufjall" (!), Safn til Søgu Islands, I. p. 676. Men nogen Beskrivelse over Hekla eller Island forlangtes ikke.

[2] „Han meddelte mig (siger A. S. Vedel) allehaande skjønne Tractater og Monumenter, som omrøre vore danske Historier". Wegener, Hist. Efterr. om A. S. Vedel, 2. Udg. S. 56.

skrifter. Men herfra at slutte til, at han skulde have staaet bag nogen saadan Befaling til Chr. Munk, som den her omtalte, forekommer dristigt. Et er at indlemme i sin Samling Haandskrifter, som man leilighedsvis overkommer ogsaa fra Norge, et andet at stille Opgaver i norsk Historie.

Skulde dernæst en saadan Sammenkomst af Adel og Bønder, Geistlige og Verdslige virkelig have fundet Sted og det med en saa stor Solennitet, da vilde det ligge meget nærmere at tro, at Hensigten var at foranstalte en Registratur over det gamle Archiv, thi i saa Tilfælde kunde det virkelig have sin Betydning og Vigtighed at constatere med Vidner, hvad der forelaa til Registrering, og derved godtgjøre, om det nogensinde kunde paakræves, at alt var medtaget og intet puttet tilside. Det er jo ogsaa bekjendt nok, at netop paa denne Tid, hvorom her er Tale, begyndte virkelig de Registreringer af Stifts-, Kloster- og Slots-Archiver, der fortsattes under de to følgende Konger, og som i vore Dage ere udgivne af „Danske Selskab“.[1] Saaledes registreredes Archivet paa Tommerup 1550, det paa Kallundborg 1551 og det paa Silkeborg 1558. Og hvad jeg særlig vil bemærke er den Kjendsgjerning, at der i 1558 virkelig er udgaaet kongelig Befaling til Capitlerne i Throndhjem og Bergen om at lade sine Archiver registrere og at lade denne Registratur affatte i tre Exemplarer, af hvilke den ene „skulde forskikkes til Kongen“; er saadant virkelig skeet, ere altsaa mindst to norske Registraturer fra hin Tid gaaede tabt. For Bergens Vedkommende bød Kongebrevet, at Lensmanden, Christopher Walkendorf, skulde

[1] De ældste danske Archivregistraturer, udg. efter Originalerne i Geheimearchivet, I—IV.

sørge for Befalingens Efterlevelse.[1] Tænkeligt kunde det altsaa være, at Intimationen (om den var ægte) egentlig var en Indledning til en tabt Registratur over Hamars Bispearchiv, og at denne Indledning saa senere var anbragt som Indledningsord til den oprindelig ganske uvedkommende Beskrivelse. I ethvert Tilfælde vil Læseren snart blive var, at Beskrivelsen ikke holder, hvad Intimationen lover.

II.

Thi allerede ved en flygtig Gjennemlæsning af den foreliggende Beskrivelse vil man forstaa, at Bispernes efterladte Bøger og Papirer ikke kunne have været dens Hovedkilder. Det er aabenbart paa Traditioner i Egnen, at Beretningerne væsentlig hvile, hvortil — som Prof. Storm vistnok med al Ret paaviser — ogsaa komme visse Bylove og Byvedtægter, som dog vel at mærke efter hans egen Indrømmelse ikke have været gjældende paa Hamar, men af Forfatteren udenvidere have været overførte paa denne Bys Fortid. Jeg anser det overflødigt at opholde mig ved disse Fabler, f. Ex. om „Stadsens“[2] Brevdragere „med Hammer Byes Vaaben paa sig“ o. s. v. Jeg gjør kun i Forbigaaende opmærksom paa, hvor utroligt det dog maa synes, at de kyndigste Mænd paa Hedemarken allerede i 1553 skulde have indbildt sig, at hine Love og Vedtægter nogensinde havde været gjeldende paa Hamar, Mænd, der dog selv havde kjendt Hamar ogsaa i dets tidligere Egenskab af Biskopsresidents.

---

[1] Norske Rigsregistranter, I. S. 241.

[2] Forf. har aabenbart forvexlet „staðr“, der jevnlig bruges om Bispestole, med det nyere fra Tydsken indkomne „Stad“ i Betydning af By.

Ihvorvel saaledes „Bispernes Breve og Bøger“ ikke danne Grundlaget for Beskrivelsen, saa ere disse dog unegtelig paaberaabte i denne paa flere Steder. Kun Skade, at Paaberaabelsen altid sker paa en saadan Maade, at Mistanken strax vækkes om, at Forfatteren ikke citerer Dokumenter, han selv har seet og benyttet, men alene anfører Beretninger, der efter Forlydende dengang skulde have været at finde i hine Breve og Bøger.

Der fortælles i Beskrivelsen efter „Bøgerne“, at Hamar ved Aar 1300 skal have havt 1800 Borgere eller, som de ogsaa kaldes, „væragtige Mænd“, et Antal, som dog i „Biskop Sivords Tid“ (ɔ: omtrent 100 Aar senere) skulde være formindsket til nøiagtigt det Halve, 900. Det følger af sig selv, at ogsaa Prof. Storm fuldt er enig i begge disse Tals Umulighed. Da han imidlertid tror paa Ægtheden af Intimation og Beskrivelse, maa han forsøge en Forklaring af disse høie Talangivelser og stræbe at udfinde, hvorledes de „trohjertige“ Archivforskere af 1553 have kunnet misforstaa „Bøger og Breve“ paa en saadan Maade. Han foreslaar da at antage, at Byen Hamar er forvexlet med Hamar Stift. Han anser det da „ikke usandsynligt“, at der ca. 1300 har været holdt en Mønstring paa Hamar over 1800 Mand, hvilket nogenlunde skulde svare til halv Almening af Stiftets antagne Folkemængde (ca. 24000 Mennesker), ligesom der ogsaa ca. 1400 „kan“ have været holdt en lignende Mønstring over 900, idet ved den sidste Leilighed „maaske ikke alle Dele af Oplandene ere medtagne“. Denne Fortolkning kan maaske ved første Øiekast forekomme ret skarpsindig. Men for det første hviler den paa blot og bar Gjætning, og dernæst er den, nærmere beseet, ikke engang sandsynlig. Thi sæt endog, at „Mønstringer“ ved begge de angivne Tider have fun-

det Sted, saa have de dog sikkerlig ikke været anstillede stiftsvis. Hvorfor skulde nemlig Landets geistlige Inddeling komme i Betragtning ved militære Operationer? Ganske vist kunde man for en Del af Stiftets Fylker eller Sysler have et naturligt Mønstringscentrum ved Hamar, men ingenlunde for alle Bygder, neppe nok for hele Hadafylke og slet ikke for Numedalen og Thelemarken.

Langt nærmere turde det ligge at forklare disse Tal som ligefremme Folkesagn, ja som Vandringssagn. Thi saadanne overdrevne Talangivelser om Hamars Befolkning findes ogsaa andensteds og hos Forfattere, der ikke kunne antages at kjende hverken Bispearchivet eller den Beskrivelse, der skal datere sig fra 1553. Den ovennævnte Mikkel Andersen Aalborg angiver i 1623 Maximumstallet 1800. Og Peder Claussøn fortæller, at Hamar havde 1600 Borgere.[1] Den sidste Forfatter har desuden en Beretning om sit eget Stifts Hovedstad, Stavanger, der ganske paafaldende stemmer med den Hamarske Tradition. Den lyder saa: „Denne By [Stavanger] haver i fordums Dage været meget større og ypperligere, end den nu er, og kan man endnu se Grundvoller 1/2 Fjerding fra Byen, hvor Huus og Gader haver været, og siges at skulle have boet 700 Borgere derudi, somme mene 1800".[2] Hvilken Overensstemmelse! Men baade Stavanger og Hamar vare i Virkeligheden kun smaa Biskopsflekker. Paa begge

[1] Saml. Skrifter, udg. af G. Storm, S. 287.

[2] Sammesteds S. 322. Endnu i 1879 tages Peder Claussøns Beretning om Stavangers Folketal for gode Vare af Troels Lund, Danmarks og Norges Historie, I. S. 109, der heraf faar ud, at det middelalderlige Stavanger har havt 6000 Indbyggere!

Steder har imidlertid Mythedigtningen i det sextende Aarhundrede floreret og skabt Sagn om en overdreven Bebyggelse og et overdrevet Folketal. Forskjellen er kun, at Hamarsagnene ere fyldigere, og at Stavangersagnene ikke paaberaabe Archivdokumenter. Men man kan opdrive ogsaa flere Exempler paa, hvad jeg her med et Fællesnavn vil kalde „Borgersagn". Saaledes hørte jeg i 1876 personlig paa Veø i Romsdalen et Localsagn om, at denne „By" skulde havt — 400 Borgere, noget, som i høi Grad morede mig, thi medens der paa Hedemarkens Sletter og ved Stavanger dog idetmindste er Rum til saamange Borgere, som det skal være, vilde der paa den ganske lille Del af Veø, som kan have været bebygget, umulig have været Albuerum til 400 Borgere med Familie og Tjenere, allermindst om der skulde have været bygget paa Middelalderens spatiøse Vis. Og dette Sagn fra Veø er ikke ganske nyt, jeg har seet det i Throndhjem i en Opsats fra forrige Aarhundrede (saavidt jeg erindrer, dateret fra Vestnes Gaard), af hvilken jeg dog ikke har min Afskrift ved Haanden. Ogsaa for Oslos Vedkommende har man et Borgersagn, idet der, som bekjendt, i Christiern II.s Tid (1508) anførtes, at Byen, som da kun havde 60—80 „husarme, fattige Mænd", før Tydskernes Tid skulde have havt „500 eller 600 rige og velemnede Mænd, Norges Rige til Hjelp, Trøst og Bistand".[1] Der spores i dette Sagn en priselig Moderation i Sammenligning med de ovenfor omtalte grove Skryderier, men stort mere end et løst Sagn kan vel heller ikke Tallet for Oslos Vedkommende antages at være.

Hamarsagnet fremviser en jevnt synkende Borger-

---

[1] Dipl. Norv. III. pag. 753.

skala. Fra 1800 ved Aaret 1300 daler Borgertallet først, som vi have seet, til 900, men saa nøier Beskrivelsen sig for de sidste Biskoppers Tid med at fortælle os om „200 Gaarde og 200 Borgere, dog største Parten Embedsmænd, foruden Kvinder og Børn, som var vel mere end 4 Gange saa mange“.[1] Det forstaar sig, at det er af „Bisp Mogensis og Bisp Hermans Bøger og Breve“, at denne Oplysning udgives for at være hentet. Det lyder imidlertid besynderligt, at gamle og erfarne Folk i 1553 ikke skulde kjende disse Forhold bedst af egen Erfaring, thi i 1553 vare kun 16 Aar forløbne siden Mogens's Afsættelse (1537). Havde hine 200 Gaarde og 200 Borgere existeret i Mogens's Tid, maatte vistnok i 1553 mangfoldige Gaarde endnu have staaet paa sine Pladse og en stor Del Borgere endnu have levet, ifald — de nogensinde havde existeret. I Forbindelse med disse 200 Gaarde og 200 Borgere anføres nu videre, at „udi lige Maade“ (ɔ: af det undersøgte Archiv) kunde man „forfare“, at Bisperne vare forpligtede til at stille 100 „geruste“ Mand (ɔ: Ryttere) i Felten, naar Krig paakom. At den geistlige Øvrighed i det tyndt befolkede Stift skulde til Stadighed stille 100 Ryttere, maa forekomme os at være en stor Fordring, selv om man

[1] Meningen er altsaa, at før den sorte Død har Hamar havt sin Guldalder, under den mindeværdige Biskop „Sivord“ endnu en respectabel Sølvalder, under de sidste Bisper en Kobberalder, endelig efter den Tid Jernalderen og Undergangen. I Virkeligheden maa man vel snarere antage, at Biskopsflekken i det Store taget jevnt er voxet, eftersom mere og mere Jordegods kom under Kirkens „døde Haand“ og Præbendernes Antal tiltog. Nye saadanne oprettedes jo endnu i Slutningen af femtende Aarhundrede. Men paa den Tid, Beskrivelsen efter min Mening fremkom, havde Forestillingen om det gamle Norges og særlig det gamle Hamars fordums Herlighed allerede fundet Indgang.

tager Hensyn til, at Bisperne ogsaa stundom skulle have været forlenede med en Del af Hedemarken. Endog Christiern II, der dog ikke kan beskyldes for at have sparet sine Biskopper, forlangte dog i sin Svenskekrig ikke mere end 40 Mand af hver af Bisperne i Oslo, Stavanger og Hamar.[1] Beretningen om 100 Ryttere som en sædvansmæssig Contingent minder forøvrigt paatagelig om den Fortælling om et enkelt Tilfælde, der findes i den Hamarske series episcoporum hos Jens Nilssøn.[2] Her fortælles nemlig, at „Biskop Sigvardus" bistod Erik af Pommern med 100 Ryttere til et Tog imod de oprørske Svenske, en Beretning, der ikke kjendes andetstedsfra. Skal en saadan Hjelp være ydet i Biskop Sigurds virkelige Funktionstid (ca. 1381—1419), da maa man vel tænke paa Krigen i 1389, men da var det jo ikke Erik, men Margrete, der beherskede Riget. Nu har imidlertid Beskrivelsens Bisperække anbragt Sigurd paa et urigtigt og senere Sted, og man skulde da tænke paa Toget i 1439 mod Elfsborg, ifald man kunde stole paa, at Undsætningen virkelig var ydet Erik af Pommern.

Iøinefaldende er den Rolle, som netop denne Biskop Sigurd spiller i Beskrivelsen. Som anført feiler denne i Henseende til Sigurds Levetid, men til Gjengjeld har den Beretninger baade om hans Herkomst (fra Storbønder i Romedal), om hans Strenghed i at øve geistlig Disciplin og om hans Iver for at forøge sin Bispestols Besiddelser. Netop hans „Breve og Bøger" er det ogsaa, som med paafaldende Forkjærlighed paaberaabes i Beskrivelsen. Historien ved ikke ret meget om Sigurd

[1] Behrmann, Kong Christian den Andens Historie, II. S. 121. Allen, De tre nordiske Rigers Historie, III. 1, S. 143, 181.

[2] Jens Nilssøns Visitatsbøger, udg. af Dr. Y. Nielsen, S. 582.

at fortælle udenfor hans Nævnelse som Deltager i Møder og Statsakter, men paa Oplandene synes han at have været en Sagnfigur. Til hans Tid henføres, som vi have seet, baade et Svensketog og en af Borgerangivelserne, til hans Tid ogsaa et Tal (300 eller med en Variant 3000) paa Hamars Communicanter, og endvidere til hans Tid en gammel Priskurant, der beretter, at man kunde udi Bisp Sivords Tid kjøbe den bedste Alen Fløiel for 8 Skilling og Silketøi for 3 Skilling for Alnen, „men hvor god Mynten var i de Dage, det maa Gud vide"; ligeledes kunde man holde en Discipel i Skolen for 8 Skilling om Aaret o. s. v. Jeg negter ikke, at disse Varepriser fra „Biskop Sivords" Dage tvinge mig til at tænke paa et Sted i Peder Paars, det nemlig, hvor en Borger i en liden jydsk Kjøbstad fortæller saalunde:

— — Ach, jeg seer, det er mod Verdens Ende,
Alting forværres. Mig har sagt min salig Får,
At i Kong Erichs Tid slig Kjøb paa Alting var,
Før vi begyndte her i Landet saa at synde,
Man for sex Skilling fik af bedste Øl en Tønde,
For otte Skilling man da kjøbte bedste Soe,
Man ikkun gav en Mark paa Torvet for en Koe.
. . . .
. . . .
Men samme Varer nu dog sælges saa ulige,
Nu man i Tjeneste en lumpen skiden Pige,
En Kokke-Tøs kan ey for fire Daler faae." [1]

Mon ikke den jydske Spidsborger har havt omtrent samme Bekjendtskab til „Kong Erichs" Archiv som Forfatteren af Hamars Beskrivelse til „Biskop Sivords"?

Et Argument, hvorpaa J. Chr. Berg i sin Tid i

[1] Peder Paars, 4de Sang, 1ste Bog

væsentlig Grad støttede sin senere almindelig bifaldte Antagelse, at Beskrivelsen ikke kunde være forfattet 1553, var hentet fra følgende Sted, som ogsaa jeg maa anføre *in extenso*:

„Item kunde man forfare af Bispernes Bøger og Breve, som de lode efter sig udi Hammer, at der, som nu ere Maaser og Gaaremyrer og slemt Uføre, der var paa den Tid herlige Fiskevande, saa at Hammers Borgere og Indvaanere finge der megen Fisk nok til Bedste; noksommelig ogsaa bevises kunde, dersom Rigens Fiender paa den Tid ikke havde opbrændt og forstyrret Hammers Gaard.“

Hvad er Meningen af dette Sted? Analyserer man det, faar man Følgende: Nogle fordums „herlige“ Fiskevande ere efterhaanden forvandlede til Sumpe og Moradser. Men at de virkelig i sin Tid have været Fiskevande, det kunde man engang i Verden bevise af Bispernes Bøger. Nu kan man derimod ikke mere bevise det, thi Rigets Fiender have brændt Hamar Gaard (og dermed ogsaa hine Bøger).

Berg antog, at der ved Branden og Forstyrrelsen maatte tænkes paa, hvad der i Syvaarskrigen (1567) foregik, og at altsaa Beskrivelsen maatte være yngre end 1567. Dette er naturligvis uforeneligt med Storms Betragtning, at Beskrivelsen er forfattet i det i Intimationen angivne Aar 1553. Han maa altsaa søge at udfinde andre og ældre Brande og Forstyrrelser. Til den Ende henviser han til nogle Begivenheder, der vides at have fundet Sted i 1453 og i 1502. I disse Aar kan virkelig ogsaa Hamar Gaard siges at have været i „Rigens Fienders“ Vold, indtagen første Gang af Kong Karl Knutssøns Tropper, anden Gang af Oprøreren Hr. Knut Alfssøn. Men han overser, at ved ingen af disse Leiligheder er der nogensomhelst Anledning til at antage, at Bispegaarden skulde være „opbrændt og forstyrret“

eller Archivet være tilintetgjort. Hvad der vides om Begivenheden i 1453, vil findes samlet i mit, ogsaa af Prof. Storm citerede, Skrift „Kong Christiern I.s norske Historie“ S. 87. Man vil se, at Gaarden først kom i Svenskernes Besiddelse, maaske endog uden Modstand fra (den bevislig svensksindede) Biskop Gunnars Side, og at den derefter kom i Hartvig Krummedikes Magt, indtil denne omsider maatte finde sig i at give den tilbage til dens retmæssige Herre, Biskoppen. Om Hr. Knut Alfssøns Optræden paa Hamar i 1502 vides kun lidet. Man maa tro, at han har vundet Bispegaarden gjennem Overrumpling. „Opbrændt og forstyrret“ den har han ikke, thi ellers havde dette sikkerlig ikke været fortiet i det Document, som her er Kilden. Dette Document indeholder nemlig hele hans neppe altfor skaansomt redigerede Synderegister og den bekjendte efter hans Død afsagte Dom over ham som Landsforræder.[1]

At nu „Bispernes Bøger“, hvorpaa det her kommer an, ialfald ikke brændte 1502, det se vi desuden deraf, at der c. 1520—1530 efter Biskop Hermans Copibøger er givet en Udskrift af et Brev fra 1488.[2]

Medens altsaa de af Storm fremdragne Krigsbegivenheder i 1453 og 1502 vise sig ikke at passe paa det omhandlede Sted, passer derimod det, som man ved om 1567, desto fortræffeligere. Da blev virkelig Bispe-(Kongs-) Gaarden „opbrændt og forstyrret“, (den blev „sprængt med Krud“) og var fra den Tid af en Ruin, (hvad den ikke var i 1553). Og ved den Leilighed er da sandsynligvis Bispearchivet ødelagt. Som vistnok væsentlig bestaaende af Adkomstbreve o. desl., der ved-

---

[1] Dipl. Norv. V. S. 713.

[2] Dipl. Norv. VI. S. 639 og 750.

kom det i 1537 seculariserede Bispedømmes Gods, var det naturligen forblevet paa Gaarden i Lensmandens Værge. Derimod var Hamar Capitels Archiv fremdeles i geistligt Værge, og dette har idetmindste tildels overlevet 1567. Man ser nemlig, at Biskop Jens Nilssøn i 1594, da han visiterede i Vang, har ladet sig det forevise og har gjort sig bekjendt dermed. Særlig nævnes ved den Leilighed et Document af 1493, hvilket existerer den Dag idag.[1] Men Syvaarskrigen har fremkaldt store Ødelæggelser af Documenter paa Østlandet ogsaa udenfor de offentlige Archivers Skatte. Herom haves et samtidigt Vidnesbyrd af 1570 fra Hedemarken[2] og et andet, vistnok senere, men efter alt Udseende paalideligt fra Eidsberg i Smaalenene. I 1637 fremkom nemlig under en Retsforhandling dersteds følgende Vidneprov: „Nils Aasgaard tilstod, at 30 Aar forleden siden var der en blind Mand, som kaldtes Blinde-Hans, som bekjendte for ham, at der han tjente en Øverste, som kaldtes Mogens Svale, udi den Svenske Feides Tid, tog samme Øverste baade paa Opsal og andre Bondegaarde hvis Odelsbreve, som deres Jorder og Gaarde kunde angaa, paa det de dennem af Svensken ikke skulde forkommes, og deres Jorder derover ei i Klammeri geraade.“ Trods Mogens's gode Hensigt ere da disse Sager ikke blevne reddede.[3]

Storms Hovedstøtte for en Fortolkning, der skal føre bort fra al Tanke om 1567, er ellers hentet fra de i de afskrevne Linjer forekommende Ord: „paa den

---

[1] Jens Nilssøns Visitatsbøger, S. 313.
[2] Dipl. Norv. IV. S. 844.
[3] Denne Notits om Mogens Svale skylder jeg H. J. Huitfeldt-Kaas.

Tid". Han vil have „paa den Tid" forklaret = paa Bispernes Tid ɔ: Tiden før 1537. Denne Forklaring anser jeg ikke begrundet, end sige nødvendig. Det forekommer mig naturligst at forstaa „paa den Tid" som et almindeligt Udtryk for = „i fordums Tid", „i sin Tid", omtrent som Menigmand endnu siger: „atten hundrede og den Tid" om Tider, som man ikke nærmere bestemmer.

Men lader os et Øieblik tænke os Storms Antagelse om en „Brand og Forstyrrelse" af Gaard og Archiv i 1453 eller 1502 eller ved begge Leiligheder at være den rette. Hvad vil heraf blive Følgen? Neppe nogen anden, end at hans Paastand om Intimationens og Beskrivelsens Ægthed kommer i Modsigelse med sig selv. Er nemlig Archivet ødelagt i „Bispernes Tid" (1453, 1502 eller dog før 1537, hvorledes kunde det da i 1553 være Gjenstand for det paastaaede Eftersyn og for den paastaaede Benyttelse af Beskrivelsens Forfatter? Saavidt jeg formaar at dømme, vil dette Sted, hvorledes man end tøier og vender det paa Prokrustes's Seng, dog tilsidst tjene til at bestyrke ikke Storms, men Bergs og nu senest min Formening om Beskrivelsens Alder og Beskaffenhed.

Det vil ogsaa overhoved være klart, at overalt i Beskrivelsen citeres Bispernes „Breve og Bøger" i Præteritum. Man „kunde forfare" af dem, i dem „fandtes" o. s. v. Saaledes Bergs Udgave i Thaarups Magazin, II, S. 259, 260, 265, 268 (bis). Kun et eneste Sted (S. 259) forekommer ogsaa Udtrykket „findes". Men herved kan bemærkes, at der ikke haves noget Originalhaandskrift, og at det derfor vel kan tænkes, at „findes", der kun forekommer den ene Gang, er Feilskrift for det ellers anvendte „fandtes". I nogle — jeg vil hermed dog ikke have sagt: bedre — Haandskrifter (saa-

ledes det af Christopher Hammer benyttede) mangler endog hele den Passus, hvori „findes“ den ene Gang forekommer.

Min Mening om Beskrivelsens Forhold til det Hamarske Bispearchiv er saaledes i Korthed den, at Forfatteren ikke selv har benyttet Archivet, men kun fortalt, hvad der efter Forlydende skulde have staaet at læse i hine „Bøger og Breve“. Den Art Paaberaabelser af Archivdocumenter hører til de endnu langtfra ikke uddøde Sædvaner. Det er nemlig fremdeles ingen Sjeldenhed, at de bekjendte Væsener, der ere opfyldte af uklar Begeistring for eller besjæles af „moralsk Overbevisning“ om sin egen Families eller sin egen Hjemstavns paastaaede Fortræffelighed eller Herlighed i Fortiden, mene at have hørt (f. Ex. af en Bedstemoder, af en Tante eller endog af en historisk Dilettant), at en skriftlig Hjemmel for deres Phantasier skal findes eller dog i sin Tid have været at finde i dette eller hint Archiv eller i dette eller hint uheldigvis bortkomne Document.

Om de gamle catholske Biskopsrækker kunde der vistnok gjøres mange Bemærkninger,[1] men jeg vil ved denne Leilighed ikke indlade mig videre med dem. Det synes mig rimeligt, at Jens Nilssøn og „Beskrivelsens“ Forfatter tildels have havt fælles Kilder, og deraf forklares da Overensstemmelserne mellem begge.[2]

Prof. Storm mener i et Sted i Listen over de evangeliske Bisper at se et Bevis for sin Mening om Be-

[1] Efter at dette var nedskrevet, har Prof. G. Storm i Videnskabs-Selskabet holdt et Foredrag om den Hamarske Bisperække, hvilket jeg beklager ikke at have hørt.

[2] Ogsaa Absalon Pederssøn maa ligesom Peder Claussøn have havt en Hamarsk Bisperække for sig, da han (Norske Mag. I. S. 126) angiver dette Stifts Bisper til et Tal af 26.

skrivelsens Alder, nemlig der, hvor Frederik II i Notitsen om Frands Berg correct kaldes, ikke Konge, men Hertug, hvilket han jo var endnu i 1553. Men er det da mærkeligere, her at finde Frederik kaldet Hertug, end at Christiern II i Bergens Fundats ligeledes findes rigtig benævnt saaledes for sin Tids Vedkommende, da han færdedes i hin By? Ingen vil dog deraf drage Slutninger m. H. t. „Fundatsens“ Alder. Mig forekommer det derhos lidet sandsynligt, at den foreliggende evangeliske Bisperække oprindelig skulde have været afsluttet 1555, altsaa med Frands Berg, og altsaa fra først af kun omfattet tre Navne. Thi Hans Reff kaldes jo i denne *series* „den allerførste“, en unegtelig noget besynderlig Betegnelse paa No. 1 af et saa lidet Antal som 3. Antager man derimod, at Bisperækken oprindelig har været afsluttet med Glostrup (1617—1639) (og der er neppe noget Haandskrift, hvor ikke hans Navn findes), bliver „allerførst“ (af 7) noksaa naturligt.

Beskrivelsen afsluttes med to noget udførligere Beretninger, den første om nogle Jertegn, den anden om Bispegaardens Overgivelse i 1537 og Biskop Mogens's Bortreise og Fangenskab i Danmark. Det første af disse Stykker passer ganske ind i Beskrivelsens fabelagtige Kram. Det angaar fornemmelig en Søorm, der skulde have vist sig i Mjøsen. Rimeligvis er det indbildte Syn identisk med den Fabel, som allerede var i Omløb 1522. Denne Fortælling blev bekjendt viden om, thi Olaf Engebretssøn bragte den med paa sin Romerreise 1523 og fortalte den i Italien til Jacob Ziegler, fra hvis Verk (1532) den gik over i Olaus Magnus's Hist. Gent. Septentr. (1555). Derimod staar den anden Beretning, den om Begivenhederne i 1537, betydelig høiere end den første. Den er vistnok lidt romantiseret og holdt i en sentimen-

tal Tone, og den indeholder ogsaa enkelte lidt tvivlsomme Træk. At f. Ex. Hr. Truid Ulfstand, Chefen for en stor og velrustet dansk Expedition, skulde have behøvet at kjøbe (af hvem?) Lod og Krud i Norge, er urimeligt. Ligesaa, at Bispen og hans Folk ved Overgivelsen kom med „hvide Kjeppe" i Hænderne, thi vel forekommer denne tydske Skik ogsaa i Norden, f. Ex. i Kjøbenhavn 1536 og paa Elfsborg 1563,[1] men neppe, uden hvor det er tydske Anførere og Knegte, som overgive sig, og saadanne har vel Bispen af Hamar neppe havt i sin Tjeneste. Heller ikke kan Hamars Slots Beleiring og Vaabenstilstanden have medtaget „mange" Dage: Hr. Truid, som endnu den 29de Mai 1537 var ved Stenviksholm i Stjørdalen, havde allerede den 18de Juni s. A. Biskoppen i sin Magt. Men dog er der i denne Beretning mange Enkeltheder, der aabenbart have sin Rod i levende Localtradition, maaske endog i ældre nu tabte Optegnelser. Stykket viser sig imidlertid at mangle i en Flerhed af Haandskrifter af „Beskrivelsen", f. Ex. i det, hvorefter Chr. Hammer paa Melbostad 1774 første Gang udgav denne, og i de to, som Prof. G. F. Lundh havde til sin Raadighed, da han (i Budstikkens andet Bind, 1821) gav en ny (den tredie) Udgave af Skriftet. Muligens tør derfor denne interessante Beretning være „Beskrivelsen" oprindelig uvedkommende.

III.

Noget, hvorpaa jeg altid har lagt og fremdeles lægger Vegt ved nærværende Spørgsmaal, er den Tone og Stil, i hvilken „Beskrivelsen" er affattet. Der gaar igjennem Skriftet en vis Romantik, en elegisk og senti-

---

[1] R. Nyerups Reise til Stockholm. Kbh. 1816. S. 146.

mental Aand, som ikke tilhører Reformationstiden, der meget snarere udmærkede sig ved cras Realisme og brutal Haardhændethed. Endog den katholske Kirkes egne Tilhængere vare ingenlunde bange for at angribe Kirker og Helligdomme. Eske Bille f. Ex. var, dengang da han nedrev Bergens prægtige Gudshuse, en god Tilhænger af den gamle Lære og bøiede sig først efter Revolutionen af 1536 modstræbende for den nye Lære; i Bergen fortrædigede han endog Protestanterne og maatte ved Kongebrev fra Frederik I tvinges til at holde inde dermed. Pieteten mod det, Fædrene havde æret, var ringe, og endog Geistligheden gav, da det kom til Stykket, paafaldende let Kjøb. Om Martyrer for den gamle Tro er just ikke megen Tale. Ganske vist gaves der dem, der i Løn sukkede over Ødelæggelsens Vederstyggelighed og ønskede de gamle Tider tilbage, men de vogtede sig helst for at give sine Tanker Luft. Allermindst kan det tænkes, at slige Følelser, ifald de rørte sig hos nogen af de katholsk opdragne Præster, der omtales i „Intimationen", og hvem man altsaa nærmest maa tænke paa som Forfattere, skulde være komne til Udbrud i et Skrift, bestemt for Erkelutheraneren Christian III eller dog for Datidens Magthavere. Alligevel omtales i Skriftet den catholske Gudstjeneste og Pilegrime, der drage til Rom, ja til det hellige Land, (saadanne forekom i den sidste Del af Middelalderen vistnok yderlig sjelden, om nogensinde i Norge) med en ikke ringe Sympathi og Varme. Vistnok forekomme ogsaa Vendinger som „det blinde Papisteri", men lige ved Siden deraf har man Ord som disse: „Den, som ikke havde et Stenhjerte, maatte græde af Glæde for Guds usigelige Naade imod Menneskene og Guds hellige Ord og de deilige [catholske] Psalmer, som

de hørte sjunge". [1] Vilde man i 1553 vovet at byde Magthaverne saadanne Ord?

Jeg indrømmer, at der allerede i det sextende Aarhundrede var opkommet chauvinistiske Forestillinger om et fordums rigt, mægtigt og blomstrende Norge, en Bemærkning, jeg selv allerede for mange Aar siden har fremsat. [2] Den Art Begreber om Norges tidligere Middelalder fandt endog Veien til Sverige, hvor man i et bekjendt Poem tiltalte Norge saaledes:

Olim dives eras, fortunis, robore sceptro,
Viribus, imperio divitiisque potens,
Florebas, ut odoriferi rosa tempore veris
etc. etc.

og hos Absalon Pederssøn møder man nok af Ytringer, som gaa i samme Retning. Men Absalon skrev dog sin Beskrivelse en halv Menneskealder efter 1553, og man vil hos ham og andre literære Samtidige forgjæves søge Sympathier for catholsk Gudstjeneste og for den faldne Romerkirke.

Overalt gjennem den hele Hamars Beskrivelse vil man i den topographiske Skildring stadig møde Præteritum endog der, hvor man hos en Forfatter, der skrev i 1553, nødvendigvis skulde vente Præsens. Endog Gjenstande, som ved hint Aar fremdeles maa have existeret, omtales nemlig som noget forhenværende. Selve det Taarn, hvor det paaberaabte Archiv ifølge Intimationen dengang befandt sig, „stod", der „vare" Kjeldere under den samme

---

[1] Et Parallelsted: „Den Jammer og Ynk, som man hører og ser dagligdags paa dette fattige Folk, maa komme et Menneske til at græde, uden at han ellers har et Staalhjerte." (En Beskrivelse over Lofoten, Vesteraalen osv. af 1591, Norske Vidensk. Selsk. Skrifter i det 19de Aarh. I. S. 472).

[2] Norsk hist. Tidsskr. 1. R. III. S. 497.

Gaard, i hvilken selve det omtalte Møde holdtes, og i hvilken Christiern Munk selv residerede, o. s. v. Domkirken omtales ligeledes, som om den allerede skulde være en ren Ruin, hvad den, om end forfalden, dog ingenlunde kan have været i 1553; det lyder helt paafaldende, naar det betegnes som Mærkværdighed, at en „Altersteen endnu var tilsyne i Bispens Capel" ved den Tid, da man dog maa tænke sig hint Capel i det væsentlige bevaret, som det havde været ved 1537. I 1551, altsaa to Aar før Beskrivelsens paastaaede Affattelsestid, kaldes Kirken endnu „den skjønneste Kirke, som er udi alt vort Rige Norge", en Omtale, som ikke vilde være brugt om en halv ødelagt Ruin.

Alt peger saaledes tydeligt paa en senere Tid, en Tid, da Domkirken var opgiven og overladt til sin Skjebne, Domkapitlet opløst og Latinskolens sidste Levninger forsvundne, medens dog endnu Traditionen var fast og levende nok til overalt at kunne paapege, hvor de forskjellige Institutioner havde havt sine Lokaler, og til derhos at kunne fortælle et og andet Sagn om de gamle Herligheder. Man maa da nærmest, hvad Berg allerede har gjort, tænke paa Begyndelsen af det syttende Aarhundrede. En saadan Antagelse turde vinde i Sandsynlighed ogsaa derved, at just paa den Tid den catholske Reaction, fremkaldt nærmest gjennem Jesuiterne, naaede op til Norge. Der gaves som bekjendt dengang mere end en norsk Præst, ja endog norske Lægmænd,[1] der grebes af hin Bevægelse, ja endel af den søndenfjeldske Geistlighed blev endog af den Grund afsat. Man behøvede i

[1] Omtrent 1630 traf Otto Sperling i Norge en Adelsmand, der intet Len havde kunnet faa, fordi han i sin Ungdom havde gaaet i Skole hos Jesuiterne. O. Sperlings Selvbiographi ved S. B. Smith, S. 66.

en saadan Tid ikke ligefrem at bryde med sin lutherske Religion for at kunne tænke med en Smule Sympathi paa sine Oldefædres Tro og Gudsdyrkelse. Og netop i denne Beskrivelse møde vi, som allerede paapeget flere Gange, Spor af deslige Stemninger. Det kan ogsaa tilføies, at Reactionen har været repræsenteret i Hamars Omegn gjennem to ikke umærkelige Præster, Hr. Herman Hanssøn til Næs og Hr. Christopher Hjort, der en Tidlang havde været Sognepræst til Thoten; begge afsattes som hemmelige Papister i 1613. Det er dog ingenlunde min Mening just at gjette paa nogen af dem som Forfatter af Beskrivelsen.

Oslo omtales i Beskrivelsen som fremdeles existerende. Men heraf flyder neppe med Bestemthed eller Nødvendighed, at Beskrivelsen er ældre end 1624. Thi Navnet Christiania trængte ikke strax igjennem, men der var en Overgangstid, i hvilken det nye og det gamle Navn benyttedes ved Siden af hinanden.

Storm finder det rimeligt, at den ovennævnte Præst i Vang, Mikkel Andersen, i 1623 ikke har kjendt Beskrivelsen. Har han Ret heri, hvad jeg ikke vil bestride, taler dette dog nærmest for, at Skriftet i 1623 endnu ikke existerede. Thi hvor skulde det vel have været kjendt uden just paa Stedet selv og af dets Præst? Man vil maaske svare, at det originale Exemplar var sendt til Kongen, og at Chr. Munk vel har taget det andet med sig til Danmark, hvor han døde i 1579.[1] Først senere

[1] Han blev begravet 18de August 1579 i Aarhus, se Samll. til Fyens Historie, V I. S.322, 343. Ved denne Leilighed kan nævnes en Bog, som virkelig har tilhørt Christiern Munks Hus. Det var et Exemplar af Missale Nidrosiense med nogle haandskrevne Notitser, hvilket Klevenfeldt i forrige Aarh. saa i Paris, og som Christiern Munk 15 Febr. 1552 havde foræret bort. Kle-

skulde altsaa Bogen — fra Danmark af — have fundet Veien igjen til Norge. Men Forfatteren (eller Forfatterne) da? Skulde ikke han eller de have havt en Afskrift af sit eget Arbeide? Og da dette i Omfang er saa ringe, at det bekvemt kan afskrives paa et Par Timers Tid, vilde det dog have været paafaldende, om ikke en og anden Afskrift var bleven tagen i Omegnen, hvor det jo netop særlig maatte antages at have mest Interesse. Erindres maa det, at alle bekjendte Exemplarer synes at være skrevne i Norge eller at stamme derfra. I noget dansk Archiv er Beskrivelsen neppe antruffet, den forekommer ikke i nogen af det gamle Universitetsbibliotheks Haandskriftsfortegnelser eller overhoved i gamle danske Cataloger.

Noget efter Souverainetetens Indførelse havde imidlertid Beskrivelsen allerede fundet Veien til et af de dengang hyppige Blandingsbind, hvori „curieuse" Personer pleiede at indføre historiske Tractater, Viser, Pasquiller o. s. v., og i Begyndelsen af det attende Aarhundrede omtales den allerede som „et gammelt Manuscript" af Vangs daværende Præst Nils Sverdrup.[1] Den første Forfatter, der har benyttet Beskrivelsen i trykt Skrift, er rimeligvis Jonas Ramus, der i sin Norges Beskrivelse S. 77—82 (approberet til Udgivelse 1715, men først trykt 1736) har givet et længere Uddrag deraf. Torfæus har aabenbart ikke kjendt Beskrivelsen.

Et Skrift, der i flere Maader ligner Hamars Beskrivelse, er den lille Opsats om Akershus Slot, som Berg

---

venfeldt var i Paris 1743, se Nyerups Magazin for Reiseiagttagelser, III. S. 462.

[1] Thaarups Magazin, II. S 209, 296. Saml. til det norske Folks Sprog og Historie, II. S. 354.

har ladet aftrykke i Samll. til det norske Folks Sprog og Historie, andet Bind, og som ogsaa er hentet fra det samme Blandingsbind, efter hvilket Berg har udgivet Beskrivelsen. Ogsaa her vil man finde apocryphiske Archivsager paaberaabte: Hovedø Kloster, Akershus Slot og vor Frue Kloster i Oslo ere alle byggede af den hellige Kong Edmund — dette stod skrevet i en Historiebog i Hovedø Kloster, men uheldigvis var Bogen bortført af Hr. Mogens Gyldenstjerne.

FREMDELES OM THRONDHJEMS DOMKIRKE.

AF

Dr. A. CHR. BANG.

Hr. Arkitekt Herm. M. Schirmer har i sidst udkomne Hefte af Historisk Tidsskrift søgt at rokke de Resultater, hvortil jeg var kommen i min Afhandling om Indskriften i Thomas Angells Kapel. Det er ikke min Hensigt i det enkelte at gjennemgaa, hvad Hr. Schirmer har fundet at kunne bruge af Argumenter mod mig og for sin Anskuelse; jeg vil kun berøre nærmere den eiendommelige Paastand af ham, hvormed han har søgt at afsvække Vægten i min Bevisførelse. Som Læserne vil erindre, har jeg argumenteret paa følgende Vis: I første Etage i et af Tværskibenes Kapeller findes en dateret Indskrift. I anden Etage af begge Tværskibenes Kapeller findes Indskrifter, ligeledes daterede, hvad Maanedsdag angaar. Heraf følger, at man under Opførelsen af disse Kapeller indviede Altere, saasnart som det overhovedet var muligt; og heraf følger da atter, at det nu saakaldte Thomas Angells Kapel ikke i en Række af Aar har staaet uden Alter, men er bleven forsynet med et saadant, straks efter at første Etage var færdigbygget. Enhver, der nogenlunde er bevandret i Middelalderens Kirkevæsen, vil forstaa, hvor overbevisende denne Argu-

mentation i Virkeligheden er. Hr. Schirmer tager imidlertid Sagen temmelig let og søger at komme bort fra det hele ved at fremkomme med følgende eiendommelige Paastand:

„Det er en kjendsgjerning, der ikke bestrides af nogen, at disse øvre stuker er en senere paabygning, tilsat efterat vingerne i deres helhed er ferdige. Disse overstuker hørte altsaa ikke med til den kirke, hvoraf de undre stuker var integrerende dele, og som var fuldt ferdig, dengang disse paabygninger blev tilsat. De har altsaa intet at bestille med opførelsen af tværskibet.“

Under Behandlingen af et videnskabeligt Emne gaar det ikke an at gaa frem paa denne Maade. Netop det stik modsatte er her den „Kjendsgjerning, der ikke bestrides af nogen“. Jeg skal i den Anledning oplyse, at Hr. Brigadeintendant Krefting erklærer i et Brev til Hr. Dr. Undset — Hr. Krefting har været saa venlig at tillade mig at benytte hans Udtalelser —, at baade han og alle Sagkyndige, hvem han har ladet undersøge Forholdene paa Stedet, efter de nøiagtigste Undersøgelser er komne til det Resultat, „at de øvre Kapeller vare opførte samtidigt med Tværskibets østre Mur“.

Udgangspunktet for min Bevisførelse staar saaledes urokkelig fast. Kapellerne er fra øverst til nederst byggede samtidig med begge Korsarmene; Kapellernes Altre er indviede til forskjellige Tider, Alteret i Thomas Angells Kapel er indviet 1161. I dette Aar maa saaledes Tværskibets Mur ikke være bleven bragt længere op i Høiden end op til Kapelindgangens Overdel.

Jeg har i min tidligere Afhandling peget paa, hvorledes økonomiske Hensyn gjorde det fornødent under Udførelsen af større Kirkebygninger i Middelalderen at indvie

Altere hurtigst muligt. Hr. Schirmer mener, at jeg i dette Stykke har fulgt min „frie Fantasi". Jeg vil faa Lov til at sige ham, at jeg ikke pleier at fantasere, naar jeg behandler historiske Spørgsmaal. Nærmere at drøfte denne Sag med ham finder jeg at være baade ufrugtbart og overflødigt. Idet jeg slutter dette mit baade første og sidste Tilsvar til Hr. Schirmer, vil jeg kun tilføie, at som jeg paa den ene Side beredvillig anerkjender det Fortjenstlige i hans Optræden, forsaavidt som den derved vakte Diskussion i ikke ringe Grad har bidraget til at klare Spørgsmaalet om Domkirkens Byggehistorie, saa kan jeg paa den anden Side ikke undlade at tilføie, at dersom han havde havt videnskabelige Betingelser for at kunne forstaa Vægten af den Række Kjendsgjerninger, der saa bestemt taler imod ham, og videnskabeligt Mod til at se disse lige i Øinene, saa vilde han været den første til at opgive sine Paastande.

En ny Kilde til Domkirkens Historie har vi, som bekjendt, faaet i den af Metcalfe udgivne Passio et Miracula Beati Olaui. Dette Skrift falder i tre Afdelinger. Først kommer Kong Olafs Levnetsløb og Mirakler, der er førte ned til omkring Midten af 12te Aarhundrede. Derpaa følger en Prædiken eller et Foredrag, aabenbarlig forfattet af en af de ældre Biskoper i Throndhjem. Han opholder sig i Embedsforretninger i Bergen (Side 103), hans Raad søges (Side 101), han kalder Domkirken sin Kirke (Side 102: ecclesia nostra), han modtager Gaver til den (Side 98), han sammenkalder dens Præster (Side 102), af hans Almisser faar Trængende Underholdning (Side 103). Talen maa være affattet kort Tid efter 1123. Det næst sidste Under, hvorom den

beretter, er skeet regnante augustino rege. Prof. Dr. G. Storm. har gjort mig opmærksom paa, at denne Kong Eystein kan, efter hvad der fortælles om den Dronning, der mistænktes for at have stjaalet Olafs Legeme og bragt det til Danmark, ikke være nogen anden end Eystein Magnussøn, hvis Stedmoder, som bekjendt, blev gift med den danske Konge Nikolas Svenssøn (Munch II, 561). Hermed stemmer det ogsaa godt, at Eystein Magnussøn regjerede over Throndhjem, medens hans Brødre styrede over andre Dele af Landet. At Talen tilhører denne Tid, bestyrkes ogsaa ved den Omstændighed, at Domkirken endnu ikke har noget Domkapitel, der findes ikke patres som senere under Erkebiskop Eystein (Side 105), men kun seniores (Side 102). Og naar endelig Erkebiskop Eystein henlægger alle de Begivenheder, som baade Olafs Levnetsløb og den anonyme Thrønderbiskops Tale omhandler, til en fjern Fortid — antiqvitas, Side 104 —, saa er dette et nyt og afgjørende Bevis for Rigtigheden af denne Tidsbestemmelse.

Efter Talen følger saa tredie Afdeling, en af Erkebiskop Eystein selv forfattet Beskrivelse over nyere Mirakler af St. Olaf. Professor Dr. G. Storm har anstillet vidtløftige Undersøgelser om Affattelsestiden for dette Erkebispens Arbeide, og han er kommen til det Resultat, at det maa skrive sig fra Tiden før Eysteins Flugt til England, et Resultat han har været saa venlig at meddele mig og tilladt mig at gjøre Brug af.

Fra Throndhjems Domkirkes Byggehistorie giver anden Afdeling — den anonyme Biskops Tale — ingen Oplysning. Metcalfe mener vistnok, at et Udtryk i Arbeidet tyder hen paa, at Forfatteren, som han sammenblander med Erkebiskop Eystein, var ifærd med at bygge paa

Domkirken. Men det hele beror kun paa Misforstaaelse. Udtrykket paa Side 98: fabrica ecclesia betyder nemlig aldeles ikke Bygning af Kirken, men „die für die Kosten des Gottesdienstes, der kirchlichen Gebäude und Geräthschaften bestimmten Vermögensmassen“ (Schulte, Kirchenrecht II, 542).

Første og tredie Afdeling derimod indeholder yderst vigtige Oplysninger for vort Spørgsmaal.

I første Afdeling (Side 95) fortælles om et Mirakel, der ikke kan være skeet senere end omkring 1150, altsaa medens endnu Olaf Kyrres Kirke stod urørt i sin gamle Skikkelse. En vanfør Pige bringes til Domkirken og sættes ned ante ostium chori og bliver helbredet, cum sanctissimum corpus ad processionem levaretur. Prof. Dr. G. Storm har i et Foredrag i Videnskabsselskabet eftervist, hvad man af disse Udtryk kan slutte med Hensyn til Olaf Kyrres Kirkes Beskaffenhed; jeg har faaet hans velvillige Tilladelse til at bruge hans Resultater. For det første faar vi Besked om, at Olaf Kyrres Kirke havde et Kor, ind i hvilket en snæver Indgang førte (ostium chori). Dernæst oplyses vi om, at Alteret i dette Kor ikke er fjernet længere fra denne Indgang, end at den, der ligger eller sidder der, kan se Olafs Skrin nedtages for at bæres om i Procession.[1] Eller med andre Ord, vi har her et direkte Vidnesbyrd for, at Olaf Kyrres Kirke saa ud netop saaledes, som Munch i sit store

[1] At den vanføre Kvinde maatte se Skrinet i dette Moment, er udenfor Tvil. Men da kan hun ikke have været placeret ved Taarnfoden; thi en vanfør, paa Gulvet liggende eller siddende Kvinde vilde derfra ikke have kunnet se op til Alteret i det af Mennesker fuldproppede Rum. „Ostium chori“ maa med andre Ord være saa nær Alteret, at der imellem dette og hende ikke er nogen Plads, der optages af Pilegrime.

Værk om Domkirken, Nicolaysen, Krefting, Dietrichson og mange flere har antaget. Dens ostium chori er ikke at søge ved den nærværende Taarnfod, men ved Indgangen til Oktogonen.

Den af Erkebiskop Eystein forfattede tredie Afdeling af det af Metcalfe udgivne Skrift indeholder ligeledes en vigtig Oplysning om vort Emne.

Erkebispen kaldes af Formanden for Arbeiderne[1] op til fastigium muri; underveis styrter Broen sammen, og Erkebispen falder ned og forslaar sig.

Arkitekt H. Schirmer henlægger denne Begivenhed til den Tid, da Erkebiskop Eystein ombyggede Koret i Throndhjems Domkirke.[2] Han har imidlertid undladt nærmere at søge at eftervise, hvorledes eller hvorvidt Udtrykkene passer til, hvad der forresten vides om Erkebiskop Eysteins Befatning med det gothiske Kor. Efter den ovenfor meddelte Fastsættelse af Affattelsestiden for dette Parti af Passio Olavi er det nu en ligefrem Umulighed at henlægge omhandlede Begivenhed til Tiden efter Erkebiskopens Hjemkomst fra England: Beretningen er jo skrevet, før han flygtede, c. 1176. Man er saaledes nødt til at antage, at hvad Eystein fortæller om sit Fald fra Broen ned paa Jorden, det foregik under den Byggevirksomhed, han havde sat i Gang allerede strax han tiltraadte sit Embede, og hvis første Spor vi har i den daterede Indskrift i Thomas Angells Kapel, eller med andre Ord, under Opførelsen af de to romanske Tværskibe og det treskibede romanske Vestskib. Dette har ogsaa Antikvar Nicolaysen gjort[3] uden dog nærmere at gaa ind paa Enkelthederne.

[1] Magister, qvi operariis præest. [2] Kristkirken, Side 47.

[3] Atter om Throndhjems Domkirke, dette Tidsskrift, 2. R. VI. S. 177. (Sep.-Aftr. S. 19).

Erkebispens Beretning giver os ikke blot Besked om, at man omkring 1176—80 byggede paa de romanske Dele af Domkirken; vi faar ogsaa vide, at man var kommen saa langt op i Høiden, at man holdt paa med fastigium muri. Naar Talen er om Bygninger, betyder fastigium intet andet end Gavlen, frontespizio del tetto; fastigium muri maa da oversættes med: Murens Gavl eller vel rettere: Mur-Gavlen. Men om dette var Nord- eller Sydskibets Murgavl, derom faar vi ikke vide noget; Vestskibets Gavl var det neppe.

OM DE HAMARSKE KRØNIKER.

AF

Dr. GUSTAV STORM.

At der kunde gjøres Indvendinger mod mine i dette Bind S. 113 flg. fremsatte Meninger om den gamle Hamars Beskrivelse, var jeg ikke uforberedt paa; men jeg havde antaget, at en vidtløftigere Begrundelse af disse vilde have sin naturlige Plads i Fortalen til den af Kildeskrift-kommissionen bebudede Udgave af norske topografiske Arbeider fra 16de Aarhundrede og kunde udstaa indtil da. Imidlertid har min Collega Professor Daae gjort mig den Ære i det foregaaende at fremstille sine Tvivl om Skriftets Ælde, og jeg er ham derfor taknemlig for, at jeg faar Anledning til allerede nu at optage disse Spørgsmaal til fornyet Drøftelse. Jeg bliver derved nødt til at komme ind paa Undersøgelser, som maaske vil trætte, men haaber ved disse at kunne føre ind nogle Betragtninger, hvorved Tvivlen tildels kunde bortfalde.

I. Haandskrifternes Vidnesbyrd.

Af den gamle „Hamars Beskrivelse“ kjender jeg 12 Haandskrifter, og de faa andre bevarede er neppe stærkt afvigende fra disse, som tør repræsentere alle Afskygninger. Disse Haandskrifter kan inddeles i Grupper efter det Biskopnavn, hvormed Listen over Oslobiskoperne standser; vi kan altsaa opstille følgende Grupper:

1ste Gruppe, der stanser med Nils Simonssøn Glostrup (1617—39), repræsenteres af det Thottske Haandskrift 938 fol. fra c. 1630—34. Dette Haandskrift indeholder foruden Hamars Beskrivelse med samme Haand Stykket om Akershus, trykt i Saml. t. n. F. Hist. II 355—359^{7}, samt Stykker om Norges og Sveriges Forening i 14de Aarhundrede og en dansk Konge-Historie fra Valdemar Atterdag til den unge Kong Christian (V's) Forlovelse 1633, aabenbart skrevet samme Aar som Formælingen (1634) og f o r u d for denne. Efter det andet Stykke har en Haand fra c. 1670 skrevet en Liste over Akershus Slotsherrer indtil U. F. Gyldenløve (trykt Saml. II 359^{8}—60^{8}), en Haand yngre end 1660 skrevet Vers om Akershus (trykt ss. 360^{9-17}) samt Lensherrer paa Bergenhus indtil „Offue Bielcke Cantzller 1649“ og en samtidig tredie Haand skrevet en Liste over Thronhjems Lensherrer indtil „Peder Vibe 1656“. Disse Tilføielser synes at være gjort i Oslo, hvor Haandskriftet ogsaa er skrevet; det er urigtigt, naar J. C. Berg mener, at disse Stykker er skrevne med samme Haand som Hamar-Beskrivelsen, der er c. 30 Aar ældre.

2den Gruppe, der stanser med Henning Stockfleth (1647—64), repræsenteres af 1565 4to i ny kgl. Samling, Afskrift fra c. 1700.

3die Gruppe (den talrigste), der stanser med Hans Rosing (1664—1699), repræsenteres af Deichmann 67 4to (fra c. 1680—1700), ny kgl. Saml. 1563 4to (fra c. 1730), Sorøs Akademibibliothek no. 50 fra 1731, Thott 1720 qv. fra c. 1740, Christiania Universitetsbibliothek 461a 4to (efter 1765), 349 4to (fra c. 1750) og 348 4to (fra c. 1810).

4de Gruppe, der stanser med Dr. Hans Munch (1699—1712), repræsenteres af Christiania Universitetsbibliothek 461b 4to, 1564 4to i ny kgl. Samling, samt

det Throndhjemske Haandskrift 223 fol., alle fra 1ste Halvdel af 18de Aarhundrede. Til 4de Gruppe maa det Haandskrift regnes, som Chr. Hammer aftrykte i 1774, medens de Haandskrifter, som Ramus i Norges Beskrivelse S. 77—82 og Holberg i Danmarks Riges Historie (II, 171—73, 350—51) har gjort Uddrag af, synes at have hørt til 3die Gruppe. Til en af de to sidste Grupper bør maaske ogsaa regnes No. 1565 a qv. i ny kgl. Samling fra 18de Aarhundrede, som efter den Hamarske Biskopliste har udeladt alle Oslo-Biskoper; derimod hørte vistnok det Haandskrift, som Resen ejede før 1685, til 1ste eller 2den Gruppe, og lige saa gammelt har maaske ogsaa det Haandskrift været, som Presten Sverdrup sendte til Kjøbenhavn c. 1707.

Af de bevarede Haandskrifter er saaledes kun to eller tre fra 17de Aarhundrede, de fleste stammer fra 18de og et enkelt endog fra dette. Det ældste Haandskrift er fra c. 1630—34, men ogsaa dette staar temmelig fjernt fra Originalen; det indeholder baade Forvanskninger og Udeladelser, som endog synes at forudsætte, at det er Afskrifts Afskrift; flere af disse Feil kan berigtiges fra de senere Afskrifter, som saaledes vise udover det ældste Haandskrift. Dette Haandskrift er lagt til Grund for J. C. Bergs Udgave i Thaarups Magasin (II). Skriftet falder her i 4 Hoveddele: 1) Den egentlige topografisk-historiske Beskrivelse (S. 247—69), 2) Biskopskrøniken (S. 269—75) med et Tillæg om de evangeliske Biskoper i Oslo (S. 275 f.), 3) Nogle Jærtegn, som skede nogen Tid før Biskop Mogens blev fangen (S. 276—80) samt 4) En liden Historie om Biskop Magnus, der han blev fangen (S. 280 til 86). Det 4de Afsnit har hidtil kun været bekjendt fra Haandskriftet af 1ste Gruppe; men dette er rigtignok det ældste bevarede, saa at en Formodning som Prof. Daaes

om at dette Afsnit var „Beskrivelsen“ uvedkommende og senere tilføiet, paa Forhaand maatte have liden Sandsynlighed for sig. Større Betænkelighed vil en saadan Formodning vække, naar jeg oplyser, at ogsaa 2den Haandskriftgruppe har dette Afsnit, som saaledes findes i begge de ældste Grupper. Det er altsaa først Afskriverne fra Sluten af 17de Aarhundrede, som har udeladt dette Afsnit. At 4de Afsnit fra først af har hørt til Hamar-Beskrivelsen, synes ogsaa at blive tydeligt, naar man iagttager, at det hører nøie sammen med 3die Afsnit: Jærtegnene „før Biskop Mogens blev fangen“ kan ikke godt løsrives fra „en liden Historie om Biskop Mogens, der han blev fangen“; thi Varsler om Ulykker har jo selvfølgelig sin eneste Betydning ved at Ulykken virkelig følger. Ingen vil kunne nægte, at Skriftet faar en naturligere og bedre Komposition, naar efter Skildringen af Hamars topografiske Forhold og en kort Karakteristik af dets regjerende Herrer den sidste Katastrofe indledes med de Jærtegn, som gik forud for den, og Skriftet afsluttes med selve denne Katastrofe. En Betragtning af Haandskrifterne maa derfor, saa langt fra at antyde, at 4de Afsnit er senere tilføiet, meget mere føre til Hævdelsen af, at dette Afsnit nødvendigvis hører med til Skriftets Komposition.

II. Bispesædets Undergang.

Ingen har tvivlet om, at „en liden Historie om Biskop Mogens“ kunde høre til de Efterretninger, der blev samlede i 1553 eller ialfald ved den Tid; J. Chr. Berg erkjendte, at Tonen i Fortællingen om Biskop Magnus's Overgivelse er, „som den kunde være kommen fra et Øienvidne“, og selv Prof. Daae indrømmer, at den har sin Rod i levende Lokaltraditioner, maaske endog i ældre, nu tabte Optegnelser. Det kan i den Henseende betones,

at den aabenbare Interesse, som vises Hr. Truid Ulfstand, ligefrem synes at henvise til Christiern Munk som Forfatter eller ialfald delagtig i Redaktionen, da han som bekjendt var Hr. Truids Svigersøn. En Optegnelse, som er 16 Aar senere end Begivenheden og kun gjengives efter mundtlig og lokal Tradition, har naturligvis vanskeligt for at være feilfri; det er derfor tilgiveligt, at Redaktøren kan erindre urigtigt i et saa udenfor hans Synskreds liggende Forhold som Udrustningen, der (hvad Prof. Daae rigtigt bemærker) maa være skeet fra Danmark af, ikke fra Throndhjem. Men selve Skildringen af „Beleiringen“ (hvis man skal kalde den saa) og Overgivelsen synes at være i alt væsentligt historisk. „Beleiringen“ kan ikke have varet i mange Dage; Hr. Truid var endnu d. 3 Juni 1537 i Throndhjem [1], og til Troppernes Marsch fra Throndhjem til Hamar kan regnes at være medgaaet $1^1/_2$ à 2 Uger, saa at Hr. Truids Folk neppe er komne frem til Hamar før Midten af Juni. Nu har vi Breve, som viser, at Underhandlinger dreves mellem Hr. Truid og Biskop Mogens d. 18de og 19de Juni: den første Dag „oplader“ Biskopen til Hr. Truid Grefseng Gods, som han havde faaet efter Jomfru Karine Alfsdatter († i Julen 1536), og den sidste Dag faar Biskopen Leide til Underhandlinger [2]; men først 3 Dage efter, nemlig 22de Juni, overtager Thord Rod Befalingen over Hamar Gaard og kvitterer for dens Inventarium [3]. Beretningen siger først, at der gik „mange Breve“ mellem Hr. Truid og Bisko-

---

[1] DN. XI no. 645.

[2] DN. I no. 1088 og IV no. 1111. Hvorledes det hænger sammen hermed, at Hr. Truid d. 19 Juni 1537 kunde udstede et Brev fra Oslo (DN. XII, 579), forstaar jeg ikke; der maa rimeligvis være en Feil ved Dateringen af Oslobrevet.

[3] DN. IV no. 1112 og II 1122.

pen, derpaa, at de „i mange Dage havde sat Fred og Stilstand paa begge Sider“ — hvilket jeg i Modsætning til Prof. Daae forstaar, som at de havde aftalt Stilstand for mange Dage —, videre at de holdt et personligt Møde, hvori Hr. Truid gav Biskopen 3 Dages Frist, — og endelig at Biskopen 3die Dag om Morgenen overgav sig. Det i Beretningen omtalte Møde bliver altsaa det, som ifølge Leidebrevet holdes 19de Juni, og den 3die Dag efter, nemlig 22de Juni, sker Overgivelsen, hvorpaa Thord Rod samme Dag tiltræder Befalingen. Jeg kan i disse Punkter kun finde fuld Overensstemmelse mellem Beretningen og de bevarede Aktstykker.

Paa den anden Side kan jeg ikke undlade at betone, at ogsaa den „liden Historie om Biskop Mogens“ har Unøiagtigheder, som henviser til Hamar-Beskrivelsen. Her mener jeg ikke blot, at de Lokaliteter, som omtales i „Beskrivelsen“, forudsættes bekjendt uden nærmere Forklaring, f. Ex. Klostret, Gangen mellem Bispegaarden og Domkirken, Korsgaarden; men vigtigere, at der tales om „de gamle Kjøbstæds Gader“ og at Biskopen tager Farvel ogsaa fra Hamars „Borgere“, — altsaa den „liden Historie“ forudsætter de samme uhistoriske Forhold, som i selve Beskrivelsen. Med andre Ord, den „liden Historie“ er en Del af Hamar-Beskrivelsen, og hvis hin stammer fra Christian III's Tid, maa denne ogsaa være saa gammel.

III. Sjøormen i Mjøsen.

Det 3die Afsnit om Jærtegnene „før Biskop Mogens blev fangen“ har jeg ovenfor fundet at burde sætte i direkte Forbindelse med den „liden Historie om Biskop Mogens“. Den staar efter min Mening i samme Forhold til denne, som f. Ex. Skildringerne i Sturlunga-saga

af lignende Jærtegn, der altid gaar forud for de store Katastrofer i Sturlungetiden [1]; medens man for disse altid kan føle sig fristet til at antage, at en i den islandske Sagakomposition saa bevandret Herre som Sturla Thordssøn kunde af sin „litterære Samvittighed“ føle sig fristet til at komponere Jærtegn, hvor disse ikke fortaltes af Traditionen, er en saadan Antagelse neppe tilstedelig i Hamartraditionerne. Thi vi har ogsaa ældre Vidnesbyrd om ialfald et af disse. Hr. Daae finder Jærtegn-Skildringen fabelagtig, og jeg skal visselig ikke søge at hævde denne som historisk; derimod vil jeg lægge mere Vægt end han paa, at de stammer fra samtidig Tradition. Allerede Jacob Ziegler (1532) beretter om den Sjøorm, som viste sig i Mjøsen Aar 1522, og Hr. Daae har visselig Ret i, at Erkebiskop Olaf Engelbrektssøn allerede under sit Ophold i Rom 1523—24 har fortalt Jacob Ziegler om denne Sjøorm og betragtet den som et Varsel for Christian d. 2dens kort efter paafulgte Fordrivelse; Olaus Magnus udskriver i Hist. Gent. Sept. (1555) samme Beretning, men forklarer den tillige som Varsel for „Prælaternes Forfølgelse, ja Fædrelandets Undergang“ (altsaa Begivenhederne i 1537). Det er altsaa sikkert, at man i Hamars sidste Dage troede at have seet Sjøormen i Mjøsen, og at man i den erkjendte et Varsel for Ulykker, som indtraf i Samtiden. Olaus Magnus har paa sit nylig gjenfundne Kart fra 1539[1] givet en nøiere Afbildning af Sjøormen: ligeoverfor Hamars Domkirke mellem Klipperne ved Søen ligger nemlig den store Orm og vrider sig, idet den strækker Gabet frem mod Kirken. Jeg kan ikke heri se andet, end at og-

---

[1] Se Vigfussons Udgave f. Ex. I 280, 363, 365, 367, 369; II 238.

[2] Se Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger for 1886 No. 15.

saa Olaus Magnus allerede i 1539 har kjendt Sagnet om Sjøormen som et Varsel for Hamars Kirkes og Bispesædes netop indtrufne Undergang, — altsaa at han har samme Opfatning af Sjøormens Betydning, som kommer frem i 3die Afsnit af Hamar-Beskrivelsen. Dette Skrifts mere detaljerede Skildring af de mærkelige Varsler synes at have fuldstændig Præg af en levende Folketradition; at Sjøormen knyttes sammen ved andre Varsler fra Domkirken og Korskirken, fra Borgegaarden og fra Helgeøen, er kun hvad man maatte vente, naar der skulde skildres de Anelser, som gik forud for hele Biskopstolens og „Kjøbstadens" Undergang. Jeg maa her fremhæve som sandsynligt, at hvis denne Tradition var senere, f. Ex. yngre end 1567, vilde den ganske anderledes være knyttet til Begivenhederne under Syvaarskrigen, medens „Beskrivelsen" ikke nævner disse og kun dvæler ved Bispesædets og Kjøbstadens Undergang i 1537. Derfor er det ganske korrekt, at en Sagnfortæller fra 1834, som (aabenbart paa 2den eller 3die Haand fra Hamar-Beskrivelsen) gjengiver Sjøorm-Sagnet, antager Sjøormen for at have været et Varsel om Byen Hamars Undergang i den svenske Krig[1]. Overhovedet maa det hævdes, at Sjøormen i Mjøsen altid er et Varsel, og at Samtiden altid har vidst at forklare Varslets Opfyldelse i samtidige Begivenheder. Peder Claussøn, som i sin Naturhistorie (1599) gjengiver Olaus's Beretning om Sjøormen, lægger til, at den kun viser sig „naar Herreskiftning eller stor Forandring sker i Riget", og at den „er seet ikke mange Aar forleden", altsaa aabenbart, at den har været Varsel ved den sidste „Herreskiftning", nemlig Fredrik d. 2dens Død 1588[2]. Men i „Norges Beskrivelse" (1613), hvor han omtaler samme

[1] Efter Fr. Hammerich i „Brage og Idun", 2det Bind, 1839, S. 433.
[2] Saml. Skr. S. 77. Jfr. om et andet Varsel ved denne Leilighed S. 95.

Tradition, oplyser han, at „derom vide Indbyggerne intet, dog have de den Superstition og Mistanke om samme Vand, at naar de drage derover, ville de ikke nævne det ved sit Navn, men kalde det Fjorden", — en Beretning, som ellers viser, at Indbyggerne fremdeles var bange for Mjøsens Undre og vel i sit stille Sind fremdeles frygtede Sjøormens Tilværelse. Peder Claussøn havde været tilstede ved Hyldingen i Oslo 1610[1] og har vel der forespurgt sig om Sjøormen hos Hamarske Geistlige, som kan have givet ham de beroligende Svar; man maa nemlig erindre, at Tiden mellem 1588 og 1610 var en Fredsperiode for Danmark-Norge og der forefaldt ingen „Herreskiftning", saa Sjøormen havde ingen Leilighed til at aabenbare sig. Men ikke før begynder Kalmarkrigen, før ogsaa Sjøormen atter kommer frem: Michel Anderssøn forsikrer udtrykkelig, at mellem 1610 og 1623 har Sjøormen vist sig ikke mindre end 3 Gange, og hver Gang varsler den „synderlig Forandring". Ogsaa fra nyere Tid kan Sjøormen skaffe samtidige Attester. Prof. Gr. F. Lundh vidner i sin Udgave af Hamar-Beskrivelsen[2]: „Fra umindelige Tider tilbage beretter Sagnet, at man i Mjøsen har seet en stor Søslange, og Sandheden heraf er i de seneste Aar fuldkommen bekræftet". Lundh skrev dette i 1821, og aabenbart har altsaa efter hans Mening Sjøormen været Varsel for den „store Forandring i Riget", som var foregaaet i 1814. Mag. Fr. Hammerich har fra 1834 ligeledes en Optegnelse om, at der da nylig atter havde vist sig en Sjøorm i Mjøsen[3]. At Sagnene om Sjøormen i Mjøsen endnu lever paa Oplandene, derom har jeg nylig faaet uforkastelige Vidnesbyrd, idet to Ha-

[1] Ovenfor S. 240 f.

[2] Budstikken II, S. 822.

[3] Idun og Brage II, S. 434.

mar-Mænd har udtrykkelig forsikret mig, at den fremdeles kjendes og ansees som Varsel for Krig. Af denne korte Oversigt over Mjøs-Ormens Historie vil det, tænker jeg, fremgaa, at man har al Grund til at antage Hamar-Beskrivelsens Sjøorm-Beretning for ældre end Begivenhederne i 1567.

IV. Bispekrønikerne.

Hamar-Beskrivelsernes 2det Afsnit — „Hamars Biskoper“ med den dertil knyttede Liste over Oslo's lutherske Biskoper -- har jeg søgt at vise har afgivet Laan til den lille Bispekrønike, som findes hos Mag. Jens Nilssøn fra 1598. Hr. Daae indlader sig ikke videre paa dette Punkt, idet han antager, at Overensstemmelsen kan skrive sig fra, at begge har benyttet samme Kilde; men da dette Punkt for mig er af væsentlig Betydning, maa jeg her optage til Behandling Spørgsmaalet om Slægtskabet mellem disse to Krøniker.

At der er en Sammenhæng mellem de to Krøniker, vil sees af følgende Sammenstilling mellem hvad begge Kilder har om Biskop Karl Sigurdssøn:

Hamar-Krøniken:	Mag. Jens:
Karl Segerssøn; han var til Ao MCCCCLXXVIII; han var Slotsherre paa Agershus og Prest paa Touten, hans Fader Hr. Seiger Ridder paa Greffsen. Han fik Touten af Kong Hans med al geistlig og Kongelig Rente, og holdt Capellan; han blev død paa Slottet og blev ført Lig fra Slottet op til Hammer, og blev der begraven efter hans Begiering.	Karl Segersøn her Segers Søn paa Greffsene i Ness paa Hedemarcken, tiente i kong Hansis cancelleri. fick først Thoden met ald kongelige oc prestelige rente, holt der stedse en capellan, der nest bleff biscop i Hammer. fick oc Aggershus i forlening der døde han oc lod sig føre til Hammer at begraffis.

Om denne Biskop Karl kan virkelig oplyses, at hans

Fader hed Sigurd[1], at hans Moder var den bekjendte Fru Magnhild Oddsdatter, som senere var gift med Hr. Alf Knutssøn og efter sin Søn arvede Grefseng og bragte det over i sin 3die Ægtemands Slægt[2]; hendes Søn Karl studerede i Rostock 1467—68[1] og var allerede før 1478 Biskop i Hamar; han hørte i Aarene 1481—83 til det antidanske Parti, men var dog med at vælge Kong Hans i 1483. Hvis han har faaet Thoten af Kong Hans, maa dette være skeet i 1483 eller senere; i 1485 sees han at have været Befalingsmand paa Akershus, hvilket han vedblev til sin Død paa Akershus i Julen 1487. Saaledes bekræftes i alle Dele Hamar-Krønikens Udsagn, medens Mag. Jens har et Par uægte Tilsætninger: Karl kan ikke have tjent sig op i Kong Hans's Cancelli, thi denne fik ikke fast Cancelli før i 1481, og da var Karl allerede Biskop og stod i Oppositionen; og Karl kan ikke have været Prest paa Thoten, før han blev Biskop, thi i Aarene 1471, 1475 og vistnok lige til c. 1480 var Mag. Eilif Jonssøn, den senere Biskop i Stavanger, Prest paa Thoten. Den naturligste Forklaring af Ligheden mellem begges Efterretninger om Biskopen synes altsaa at være, at Mag. Jens har udskrevet Beskrivelsen og dertil lagt disse smaa, urigtige „Forbedringer“. En nærmere Undersøgelse af begges Bispekrønikers Kilder vil bestyrke dette.

I flere middelalderske Haandskrifter findes en meget mærkelig Biskopsrække for hele Nidaros Kirkeprovins, aabenbart forfattet i Norge tidligere end c. 1300. P. A. Munch har udgivet denne Biskopsrække efter to Haand-

---

[1] Daae, Matrikler over nordiske Studerende ved fremmede Universiteter S. 52 (Karolus Wiwardi de Hamaria) og 139 (Carolus Sigvardi).

[2] DN. V no. 935 (S. 676[2]).

skrifter: det ene er islandsk (fra c. 1360), hvis Original er nedskrevet mellem 1305 og 1309; det andet er det Osloske Haandskrift AM. 309 fol., hvor Rækken er nedskrevet mellem 1346 og 1349, men har faaet senere Tillæg[1]. Af samme Alder er Rækken i det Bergenske Haandskrift AM. 62 4to, medens en lignende Række i det Skienske Haandskrift C 16 (nu i Stockholm) er fra omtr. Aar 1400 og en lignende i et Bergensk Haandskrift AM. 333 fol. først er nedskrevet i 2den Halvdel af 16de Aarhundrede. Dette Bergenske Haandskrift synes at ligge til Grund for den Biskopsliste, som af Henrik Høyer udarbeidedes for Arild Huitfeldt og blev trykt i dennes Bispekrønike i 1604; ogsaa Peder Claussøn har i sin „Norges Beskrivelse" (1613) benyttet den samme Biskopsrække, som han oplyser er tagen fra en „gammel islandsk Bog" (ɔ: en norsk Lovbog) og for alle Bispedømmer gik til Aar 1350, men dog har fortsat Erkebiskoplisten til 1429[2]. Denne gamle Biskopsrække har ligget til Grund for baade Mag. Jens's og Hamar-Beskrivelsens Bispekrøniker, men de har fulgt forskjellige Haandskrifter og behandlet sin Kilde paa meget forskjellig Maade.

Den Biskopsrække for Hamar, som laa til Grund for Hamar-Beskrivelsens Bispekrønike, har kun omfattet de 17 første Biskoper (indtil Magnus † c. 1380) og falder altsaa i alt væsentligt sammen med Biskopsrækken i AM. 309 fol., der ligeledes stanser med Magnus[3]. Jeg antager det for overmaade sandsynligt, at Hamar-Krønikens Række stammer fra AM. 309, og skal da nævne, at dette Haand-

---

[1] P. A. Munch, Saml. Afhandl. II 590—94, jfr. mine Rettelser i Norges gl. Love IV, 487 f.

[2] Saml. Skrifter af Peder Claussøn Friis S. 335 og 355.

[3] En senere Haand har her mellem Halvard og Haavard i Randen tilskrevet et utydeligt Olaf, men dette kunde let oversees.

skrift var i Oslo i 1ste Halvdel af 16de Aarhundrede (maaske ved Cancelliet i Oslo), men i 1554 var i Erik Rosenkrants's Besiddelse og senere fulgte ham til Danmark[1]. Bispelisten har altsaa rimeligvis været indskrevet fra AM. 309 i en Lovbog, som eiedes af Hamar-Biskoperne, men dette maa da være skeet før 1554. Forfatteren af Bispekrøniken har om de ældste af disse Biskoper næsten intet vidst at tilføie, — naar undtages om Biskop Arnold, at han „kom fra Grønland", hvilket han har hentet fra selve Biskopsrækken (under Grønland). Forud for den egentlige Biskopsrække har han indskudt en ikke ganske kort Skildring af, hvorledes „Adrianus Anglus[2], den gode Kardinal" funderede ikke blot Hamars Domkirke, men ogsaa Klostret, Korskirken, Skolen, Biskopsgaarden og Kommunet, — et selvfølgelig aldeles uhistorisk Lokalsagn fra Hamar; det bør bemærkes, at dette ganske afviger fra de mere detaljerede og rigtigere Beretninger hos Mag. Jens. Først fra Biskop Thorfinn (1278—84) af leverer Krøniken lidt fuldstændigere Oplysninger om Biskoperne, især om deres Fratræden eller Død. Det har været Hensigten, saa vidt muligt, at opgive det Aarstal, deres Styrelse endte („han var til Anno o. s. v. ɔ: han regjerede indtil Anno . . .). Disse Aarstal er ogsaa tildels rigtige (f. Ex. om Biskop Thorfinns Landflygtighed 1282, Botolvs Død 1320, Anberns 1430, Karl Jenssøns 1512), men dels er endel Aarstal i de meget afvigende Haandskrifter[3]

[1] N. g. Love IV, 488.

[2] Det ældste Haandskrift har forvansket dette Tilnavn til „Angelus" (Engel), men flere af de yngre har bevaret den rigtige Form.

[3] Naar en afsluttende Udgave efter alle Haandskrifter foreligger vil det efter hvad jeg har noteret vise sig, at Forvanskningerne ofte skyldes Afskriverne.

stærkt forvanskede, dels findes der ogsaa vitterlige Feil, som dog leder os til at kunne paavise disse Efterretningers Kilde. Naar saaledes Biskop Herman († c. 1503) siges at regjere til 1513, ved vi, at dette Aarstal skriver sig fra en Feillæsning paa hans endnu bevarede Gravsten. Denne havde han bekostet allerede i levende Live, og den angiver derfor urigtigt kun Tallet D M (1500); men af Michel Anderssøns Beretning (S. 116) sees, at man ogsaa i 1623 har læst Aarstallet sammen med det følgende Ord (orate), saa at man fik ud Aaret 1513. Dette Aarstal er altsaa sammen med de tidligere nævnte rigtige Dødsaar laant fra Biskopernes Gravstene. Det bør bemærkes, at Feillæsningen har affødt en Feil i Biskopsrækken, idet Biskop Herman har maattet bytte Plads med sin Formand og saaledes er bleven til næstsidste Biskop, — og at denne Feil ogsaa er optaget i selve Beskrivelsen, hvor „Biskop Mogens og Biskop Herman“ nævnes som „de to seneste Biskoper“ (S. 268)[1]. Vi har altsaa Grund til at tro, at naar Biskop Sivard siges at være død ved St. Michels Tid 1438, beror ogsaa dette Aarstal paa en Feillæsning (for 1418), — og denne Feil har igjen ført til, at ogsaa Sivard og hans Eftermand Anbern († 1430) har maattet bytte Plads i Rækken. Derimod skyldes det vistnok kun Afskriverne, naar Biskop Karl Sigurdssøn siges død Aar MCCCCLXXVIII (1478); her er nemlig kun et X udfaldt, idet hans Død er foregaaet i Julen 1487, hvilket efter kirkelig Tidsregning kunde betegnes med 1488. Ogsaa Beretningen om Biskop Karl (ovenfor S. 286) er saaledes kun Udskrift af hans Ligsten i Hamars Domkirke[2]; at ikke Traditionen her er Kilde, sees

[1] Den samme Feil findes derfor ogsaa igjen hos Presten Sverdrup c. 1707 (Thaarups Magasin II 299).

[2] Om en mulig bevaret Levning af denne Ligsten se Aarsberet-

deraf, at Krøniken ganske har glemt hans Slægtskabsforhold til hans mægtige Stiffader, Hr. Alf Knutssøn, som Traditionen visselig vilde have nævnt.

Den Hamarske Bispekrønike synes saaledes at være udskrevet af et Lovhaandskrift fra Hamar, hvori paa Grundlag af den ældre Bisperække er gjort Tillæg og Forbedringer ved Benyttelse af de endnu i Domkirken bevarede Ligstene over Biskoperne samt andre lokale Erindringer. Det følger heraf, at dens naturlige Endepunkt bliver den sidste Biskops Fængsling, som jo netop er Gjenstand for de to følgende Afsnit; men i de fleste Haandskrifter har den faaet et Tillæg om de „evangeliske Biskoper over Osslo og Hammers Stifter". Dette Tillæg bryder Værkets Enhed, og man kunde derfor føle sig stærkt fristet til at antage, at hele dette Tillæg er senere. En saadan Formodning kunde støtte sig til det Udtryk (som jeg tidligere har overseet), at Mester Frants Berg siges „forskikket **her op** til Oslo"; thi derved synes temmelig tydelig at være udtalt, at dette Stykke er skrevet ikke i Hamar, men i Oslo. Jeg har tidligere hævdet, at Bispelistens 3 første Led er tilføiede endnu i Christian d. 3dies Tid, fordi denne kaldes „kongelig Majestæt" (uden Navn) og fordi hans Søn benævnes „Hertug Fredrik". Prof. Daae opponerer mod det sidste Argument, og det kan gjerne være, at han har Ret deri. Alligevel synes det mig rimeligt, at denne Liste er voxet efterhaanden; naar det sidste Led i det ældste Haandskrift er Nils Simonssøn, betegner det (som jeg ovenfor har oplyst) kun Haandskriftets Alder. Da Christiern Munk i 1556 forflyttedes til Oslo og overtog Bestyrelsen af dette Len

---

ningen fra Foreningen t. N. Fortidsmindesmærkers Bevaring 1885 S. 146.

(1556—72), maa jeg antage, at han tog med sig den Bog, hvori han havde ladet indføre Hamars Beskrivelse; under Opholdet i Oslo kan da det vidtløftigere Tillæg om de 3 første evangeliske Biskoper være indført, og senere er det fortsat med den blotte Navnerække af de følgende Biskoper. En saadan Fortsættelse — i Brud med et litterært Arbeides oprindelige Plan — har talrige Paralleler; jeg behøver blot at henvise til Absalon Pederssøns Norges Beskrivelse, forfattet 1567, hvor Listen over Slotsherrer paa Bergenhus i et Haandskrift føres ned til Laurits Kruse (1596), o. a. l.

Vi gaar derpaa over til den anden Bispekrønike, som stammer fra Mag. Jens Nilssøn. Af en Mand som Oslobiskopen, der sad inde med sin Tids bedste Dannelse, skulde man vente større Lærdom og flere Kilder end hos de Landsprester og Landadelsmænd, der har forfattet eller ladet forfatte Hamar-Beskrivelsen; heri bliver man heller ikke skuffet, skjønt rigtignok Resultatet ikke er saa glimrende. Mag. Jens's Lærdom har bragt ham til at inddrage uheldige Citater fra Tidens Lærebog i Verdenshistorie (Carion, i Melanchthons Bearbeidelse,) og fra den latinske Norgeshistorie, Alb. Krantz' Norvegia. Derimod savner man Benyttelse af Kongesagaerne, hvad man kunde ventet af Mag. Jens, som i sine yngre Dage (1567—68) havde studeret og tildels afskrevet et Haandskrift af Kongesagaerne; Mag. Jens viser sig i den Grad at have glemt Indholdet af disse, at han gjør Harald Gille til den samme som Harald Haardraade, lader Magnus Erlingssøn krones af „Biskop Nils af Oslo“, som bagefter Kong Sverre paa „Herredagen“ i Bergen lader aflive, at han lader Kong Sverre blive kronet af Biskop Paal i Hamar (1231—1252!) o. s. v.[1] Mag. Jens har endvidere liden

[1] Det bør dog til hans Undskyldning anføres, at Mag. Jens's

eller ingen Sans for Chronologien; han lader Olaf Tryg-vessøn regjere „ved 1049“ og St. Olav „ved 1152“, uagtet Harald Gilles Regjeringstid rigtigt angives til 1130—36; han lader Biskop Halvard være tilstede ved et Provins-concilium 1347, uagtet han dør i 1330, o. a. d. Endvidere tror han, at Suffraganbiskoperne allerede fra ældste Tider af maatte indvies i Rom, og gjennemfører denne Opfatning i sin Skildring af Hamars Biskoper. Men trods disse Mangler er hans Bispekrønike af større Værdi end hidtil antaget, og dette skylder den fornemmelig Brugen af tabte Kilder, som man temmelig bestemt kan udskille og tildels restituere.

Mag. Jens har for sine Bisperækker lagt til Grund Haandskriftet C 16, som endnu i 1604 tilhørte Skiens Lagstol og saaledes har været udskrevet af Biskopen enten under et Ophold i Skien (1576, 79, 1583, 84, 89, 1591, 96) eller laant af ham til Oslo. For de fleste Stifter gjengiver Mag. Jens kun sin Original, men allerede Oslo-rækken er stærkt udvidet, navnlig om de lutherske Biskoper (særlig ham selv), og Hamar-Rækken er voxet op til en hel Biskopskrønike.

I hans Original C 16 lyder Bisperækken: Arnold, Orm, Ragnar, Thorer, Ivar, Halvard, Paal, Peter, Gillibert, Thorfinn, Thorstein, Ingjald, Botolf, Halvard, Magnus Danske; derefter har en Haand fra c. 1460 tilføiet: „Sigurd, Peter, Gunnar“, og en Haand fra 1480—90 tilføiet „Karl Seigerssøn“; Originalen manglede altsaa Jorund (efter Thorfinn), Haavard (efter Halvard) og Ambern (mellem Sigurd og Peter), men disse har Mag. Jens optaget efter andre Kilder. Medens Bisperækken blot kunde give Mag. Jens den nødvendige Ramme, har han

Afskrift af Kongesagaerne ikke naar længer end til Cap. 73 af Olaf den helliges Saga.

maattet udfylde den med andet Materiale. Hans Hovedkilder har været dels Diplomer, dels Indskrifter. At Mag. Jens i 1594 har gjennemgaaet Hamars Kapitelsarkiv, som dengang befandt sig paa Vangs Prestegaard, oplyses i hans Visitatsbøger. Man kan altsaa trygt antage, at de Diplomer, han udskriver, er hentede herfra; men desværre har han ikke forstaaet at fortolke dem rigtigt eller gjengive dem fuldstændigt. Saaledes har han fra Biskop Gilliberts Tid havt et Dokument om en Sendelse til Rom i Anledning af det stridige Valg, men skjønt han ved, at Paven hed Urban (1261—64), henfører han Brevet til 1278 og lader efter dette Brev, som Gillibert har været med at hente, Gillibert atter drage til Rom for at indvies; ligeledes er det en Misforstaaelse af Brevet, at han kalder Gillibert „Archidiakon i Hamar", idet han ifølge Haakon Haakonssøns Saga havde været Archidiakon paa Hetland. Om Biskop Thorfinn har Mag. Jens havt to nu tabte Pavebreve af virkelig historisk Interesse fra Striden mellem Biskoperne og Kong Eriks Formyndere; det ene fra Martin IV's „3die Aar 11te Indiction" (ↄ: 1283, efter 22de Marts) har omtalt Biskopens Flugt fra Hamar og Ophold i Rom; det andet fra Nicolaus IV's Tid (1288—92) har paalagt Biskopens Forfølger Hr. Haakon Ragnvaldssøn at hente Afløsning i Rom. Men uagtet Mag. Jens havde henført Forgjængeren Gilliberts Indvielse til 1278 under Pave Urban, lader han ogsaa Thorfinns Indvielse foregaa i 1278 og under Pave Martin IV (som regjerede 1281—84), hvorved dennes 3die Aar bliver 1280! Om Biskop Jorund ved Mag. Jens, at han blev forfremmet til Erkebiskop, men lader dette ske i 1291, lader Jorund beholde Bispedømmet Hamar ved Siden af Erkestiftet og indvie sin „Suffragan Thomas". Rimeligvis har det ovenfor nævnte Brev fra Pave Nicolaus været skrevet

i 1291 og været rettet til Erkebiskop Jorund, men har omtalt hans tidligere Stilling i Hamar og nævnt hans „Suffraganeum T . . .“, hvilket Mag. Jens har udfyldt Thomas; den Feillæsning har hindret ham fra at forstaa, at Suffraganen er Jorunds virkelige Efterfølger Thorstein. Undskyldeligere er Forvirringen i de to følgende Biskopnavne Halvard og Haavard, thi denne Forvirring findes der allerede Spor til i samtidige Diplomer. Men underligt er det alligevel, at Mag. Jens lader Halvard dø 1330 (istedenfor 1350) og ikke destomindre være tilstede ved Biskop Arnes Provinsconcilium i Nidaros 1347 (hvilket Aarstal vistnok er rigtigt), medens Efterfølgeren Haavard fungerer allerede i 1337. Aabenbart har Mag. Jens kjendt Concilie-Akter baade fra 1337 og 1347; alene deraf kan det forklares, at han ved Conciliet i 1347 kan nævne to Biskoper i Stavanger — Guthorm (1343—50) og hans Forgjænger Erik Eysteinssøn († 1342). Ligeledes sees det, at Mag. Jens har kjendt de to bevarede Breve fra Biskop Halvards Tid, som første Gang nævner Skolen og Kommunet (DN. II 203 fra 1333 og XI 34 fra 1345); det er paa Grundlag af de to Breve, at han lader Biskop Halvard oprette disse Institutioner, som imidlertid selvfølgelig er ældre. Heller ikke de senere Biskoper er gaaet fri for Mag. Jens' Misforstaaelser; paafaldende bliver det saaledes, at han lader Biskop Karl Jenssøn stifte „altare quinque vulnerum“, uagtet han selv i 1594 havde læst Stiftelsesbrevet og rigtigt i Visitatsbøgerne har henført det til 1493 og til Biskop Herman. Paafaldende er det ligeledes, at han lader Biskop Mogens stifte „Vor Frue Capel“ „af Grefseng Gods“ og lader Claus Bilde efter Reformationen tage det Gods til sig, medens det virkelige Forhold var, at af Grefseng Gods stiftedes (ikke Vor Frues, men) Annas Capel, at dette skede allerede i Alf Knutssøns og

Biskop Hermans Tid, og at Godset blev inddraget ikke af Claus Bilde, men af Truid Ulfstand; disse to Hovedpersoner ved Omvæltningerne i 1537—39 nævnes saa ofte sammen, at det næsten er tilgiveligt, at de her ombyttes. Trods de fortrinlige Diplomkilder bliver saaledes Resultatet forholdsvis tarveligt.

Mag. Jens maa ogsaa — enten personlig eller ved andre — have studeret Biskopernes Ligstene i Domkirken. Dette fremgaar uimodsigeligt deraf, at han om Biskop Herman siger, at „han blevff der død oc i domkircken begraffuen 1500"; thi dette urigtige Aarstal kan kun være hentet fra Ligstenen, hvor det virkelig staar. Mag. Jens har altsaa læst Indskriften rigtigere end Redaktøren af Hamar-Beskrivelsen og derved kunnet berigtige hans Feil, at stille Karl Jenssøn foran Herman. Man tør altsaa tro, at naar Mag. Jens om andre Biskoper refererer lignende Oplysninger om deres Begravelse i Kirken, har han benyttet Oplysninger fra Gravstenene; hvor man ikke har andre Kilder, tør disse Oplysninger maaske bruges, dog med Varsomhed. Det tør saaledes være muligt, at han fra Bispeligstenene har Oplysninger om, at Orm kun regjerede i 1 Aar (1156—57) og blev begravet i Hamar[1]; om Biskop Peter, at han grundlagde Bispegaarden i Hamar, hvor han døde og blev begravet, om Thorstein, at han døde 1305, om Halvard, at han døde og begravedes i 1330 (hvilket imidlertid er en Feil for 1350), om Ambern, at han forud havde været Provst paa Hedemarken, om Sivard, at han i 21 Aar havde været Prest i Vang

[1] Et meget uheldigt Indfald af Mag. Jens har det været at gjøre denne Biskop Orm († 1157) til den samme, som ifølge Krantz hylder Kong Valdemar paa dennes Norgestog (1165); — thi denne Krantz's Biskop Orm er Lendermanden Orm Kongsbroder, idet Krantz igjen har misforstaaet Saxo.

(Aarstallene 1419—40 er rigtignok aldeles urigtige), og om Peter, at han lod bygge det høie Taarn paa Bispegaarden og døde i Hamar.

Men selv disse to Hovedkilder strækker ikke til for at forklare Indhold og Ordning hos Mag. Jens. Derimod kan disse forstaaes, naar man tillige antager, at han har benyttet Hamar-Krøniken. Det er ovenfor vist, at han fra denne maa antages at have udskrevet, hvad han har om Biskop Karl Seigerssøn. At endvidere Mag. Jens har optaget Biskop Arnbern (som ikke nævntes i hans Biskopsrække) paa samme urigtige Plads som i Hamar-Krøniken, nemlig foran Sigurd istedenfor bagefter Sigurd, kan ligeledes forstaaes, naar Mag. Jens antages her at have fulgt Hamar-Krøniken. Dette bestyrkes videre ved, at ogsaa en anden Efterretning hos Mag. Jens naturligst lader sig forklare som Laan fra Hamar-Beskrivelsen. I det Afsnit, som gaar lige forud for Bispekrøniken, oplyser nemlig denne, at Biskoperne „skulde stille Kongedømmet her i Norges Rige 100 geruste Karle til Lands, om nogen Feide kom paa Riget, af Hamars Biskopsdømme“; jeg tvivler ikke om, at denne Beretning er uhistorisk og vel rettest opfattes som en Misforstaaelse af hvad der kunde findes optegnet i Biskopernes Bøger om Udrustning paa den befæstede Biskopsgaard. Men Mag. Jens kan jo have anseet Beretningen for historisk og har da søgt en bestemt Leilighed, hvorved en saadan Styrke kunde bruges; denne fandt han i Kong Erik af Pommerns sidste Tid, da Norge sluttede sig om ham, medens Sverige faldt fra. Mag. Jens lader derfor Biskop Sivard komme „Kong Erik til Hjelp med 100 Ryttere fra Hamar mod de Svenske“. Derved begaar han rigtignok en flerdobbelt Feil: Kampene mellem Kong Erik og de Svenske foregik ikke efter 1440, da Biskop Sigurd efter hans Beregning blev Biskop;

endvidere var i 1440 Biskop Sigurd forlængst død, nemlig 1418, og endelig er der stor Forskjel paa „100 geruste Karle“ (ɔ: udrustede Soldater) og „100 Ryttere“, hvilket jo efter Tidens Sprogbrug er en hel Hær. Det forekommer mig utvilsomt, at Mag. Jens ogsaa her har laant og „forbedret“ Hamar-Beskrivelsen.

Et Bevis paa Rigtigheden af min Opfatning af, hvorledes Mag. Jens har istandbragt sin Bispekrønike, finder jeg i den Notits, hvormed han aabner Rækken af sine Hamar-Biskoper:

Arnalder kom af Engeland til Hammer anno 1049 sendt aff paffuen Eugenio i Kong Oluff Trygssøns tid, han lod bygge hellig trefoldigheds kirke i Hammer.

Den eneste mulige Forklaring af denne barokke Beretning synes nemlig at være, at Mag. Jens her ligesom i en Sum har kombineret sine forskjellige Kilder. Biskopens Navn (Arnalder) har han hentet fra den Skienske Bisperække og rigtigt stillet ham i Spidsen; men paa egen Haand har han af hans Stilling i Spidsen for Bisperækken sluttet, at han levede paa Kristendommens Grundlæggelsestid i Norge og var Olaf Trygvessøns Samtidige. Og saa har Mag. Jens i Hamar-Beskrivelsen læst om, at „Adrianus Anglus, den gode Kardinal“, som siden blev Pave, har grundlagt Domkirken i Hamar, og tillige hos Krantz seet, at Kardinalen, som blev sendt til Norge, hed Nicolaus, var sendt af Pave Eugenius og blev Pave efter ham; disse forskjellige Kilder har han da søgt at forlige, saa godt han kunde, ved at tage lidt fra hver: fra Hamar-Beskrivelsen, at Legaten kom „fra England“ og grundlagde Domkirken; fra Krantz, at han var sendt af Pave Eugenius; fra Skienslisten derimod havde han beholdt Navnet Arnalder, idet han saa, at de to andre Kilder opgav Legatens Navn forskjelligt. At „Arnalder“ var Legat

og Kardinal og siden blev Pave, nævner Mag. Jens ikke udtrykkeligt; men det fremgaar dog af hans Ord, idet Efterfølgeren Orm „fulde Arnoldum til Rom og bleff der ordineret aff hannem bisp at være i hans sted“, thi alle Hamar-Biskoper blev jo ifølge Mag. Jens ordinerede af Paven selv.

Den eneste naturlige Slutning af denne Undersøgelse synes saaledes at være, at Mag. Jens til sin Bispekrønike har laant flere Efterretninger fra baade Hamars Bispekrønike og fra selve Hamar-Beskrivelsen. Dermed er det givet, at dette Værk maa være ældre end 1598; det er endvidere værd at bemærke, at Hamar-Beskrivelsen maa have været opbevaret ved den Tid i Oslo.

V. Den topografisk-historiske Beskrivelse.

I det foregaaende har jeg søgt at vise, at Haandskrifterne af Hamar-Beskrivelsen viser langt tilbage udover det ældste Haandskrift fra c. 1630, at 4de Afsnit om Biskop Mogens er en integrerende Del af Værket, at 3die Afsnit er en Indledning til 4de Afsnit og som dette stammer fra Midten af 16de Aarhundrede, samt at 2det Afsnit (Biskopslisten) og med den Dele af selve den topografisk-historiske Del allerede blev benyttet af Mag. Jens Nilssøn i Oslo i 1598. Jeg haaber derved at have banet mig Vei til en villigere Erkjendelse af, at ogsaa det første Afsnit om „Hamars Kjøbstads Bygning“ hører til samme Tidsalder. Det er fornemmelig dette Afsnit, Hr. Daae vil hævde som meget yngre end 1553. Jeg har i den tidligere Artikel søgt at vise, at det eneste Sted, som hidtil er tydet som sigtende til Tiden efter 1567, rettelig forstaaet henviser til ældre Tider; men da Prof. Daae bestrider dette, maa jeg her gaa nærmere ind paa For-

tolkningen og søge at vise, at det ikke er mig, som „tøier og vender det paa Prokrustes' Seng". Stedet lyder saa:

Item kunde man og forfare af Bispernes Bøger og Breve, som de lode efter sig udi Hammer, at der som nu ere Maaser og Gaaremyrer og slemt Uføre, de var paa den Tid herlig Fiskevand, saa at Hammers Borgere og Indvaanere finge der megen Fisk nok til bedste, noksommelig ogsaa bevises kunde, dersom ingen (Rigens) Fiender paa den Tid ikke havde opbrændt og forstyrret Hammers Gaard".

Hr. Daae gjengiver Meningen af dette Sted saaledes: „At disse Sumper og Moradser i sin Tid havde været Fiskevand, det kunde man engang i Verden bevise af Bispernes Bøger. Nu kan man derimod ikke mere bevise det, thi Rigets Fiender have brændt Hamars Gaard (og dermed hine Bøger)". Den Modsætning, som Hr. Daae finder mellem „engang i Verden" og „nu", er, som man vil se, vilkaarligt indlagt i Ordene. Hr. Daae synes mig her at have overseet, at hvad der efter Skriftets egne Ord fandtes i 1553, det refereres i Imperfektum. Stedet siger — efter min Opfatning — at man i 1553 kunde forfare af Biskopernes Bøger og Breve, at de daværende „Gormyrer" havde tidligere været Fiskevande, d. e., man har fundet i Regnskaberne Notitser, hvoraf man sluttede dette. For at bestyrke dette har da Forfatterne tilføiet, at denne Slutning skulde nok kunne lade sig bevise, hvis ikke Rigens Fiender paa den Tid havde opbrændt Hamars Gaard — og borttaget Beviserne. Prof. Daae har tillige overseet Modsætningen mellem „kunde man forfare" og „kunde bevises" og finder derfor som Resultat, at Beretningen er i Modsigelse med sig selv. Men hvis man læser omhyggeligt hvad der staar og ikke gjør Tilsætninger, vil man her blot kunne finde en Undskyldning for, at man ikke kunde bevise, hvad man vilde. Den Undskyldning, at Rigens Fiender har borttaget Arkiv-

dokumenter, findes jo netop hyppigt i denne Tid, uden at man behøver at lægge mere deri i Hamar end f. Ex. i Kannikernes Klage i Nidaros 1558. Hvis der i 1553 fandtes Traditioner om Svenskernes Herjetog og Indtagelse af Bispegaarden i 1453 og i 1503, maatte dette være fuldstændig tilstrækkeligt til at tale om, at Hamars Gaard blev forstyrret og brændt. saa Dokumenter ikke kunde skaffes[1]. Det samme gjør jo Kannikerne i Hamar 1575, naar de vil bevise (hvad der er aldeles uhistorisk), at Hamars Kapitel altid havde havt Kapitelgjæld at forlene: „deres Privilegier var brændt udi forleden Feide“[2]. Naar Hr. Daae vil hævde, at dette Sted er skrevet efter 1567, og henviser til Begivenhederne i dette Aar, maa han bortforklare det brugte Udtryk „paa den Tid“, som jeg ansaa identisk med „Bispernes Tid“ (d. e. før 1537). Hr. Daae har altsaa overseet, at Udtrykket forekommer 2 Gange i den citerede Text (S. 300^{5-8}), at det bruges som Overskrift over hele Stykket „om Hammers By, hvor stor han var, med sin Egn, Fiskevand og Herlighed paa den Tid“, samt overhovedet en Række Gange i selve Beskrivelsen, overalt i samme Betydning[3]. Saalænge ikke Hr. Daae kan give en anden Fortolkning af ogsaa disse Steder, anser jeg mig berettiget til at fastholde, at min Forklaring er „ikke blot begrundet, men nødvendig“, og at Stedet maa være forfattet før 1567.

[1] Jeg har naturligvis ikke „overseet“, at der hverken i 1453 eller i 1502 var Tale om, at Hamar Gaard blev opbrændt; men derimod har jeg — og vel med rette — antaget, at et „Overfald og Plyndring“ i Traditionen blev omformet til „opbrændt og forstyrret“.

[2] Norske Rigsregistranter II 167.

[3] Se Bergs Udgave S. 249, 252, 257, 258, 259, 262, 264, 267, 268 (3 Gange), 272 samt det identiske „i de Dage“ S. 259, 263, 264, 265 (3 Gange) og 266.

I min tidligere Afhandling har jeg gaaet ud fra Rigtigheden af hvad Bogen selv fortæller, at blandt dens Hovedkilder var Biskopernes Bøger og Breve. Prof. Daae retter en meget skarp Polemik mod disse Biskopernes Bøger, — en Polemik, som er meget vanskelig at besvare, da hverken jeg eller han kjender disse Bøger, om hvis Indhold vi neppe blive enige. Jeg har søgt at vise, at én af disse Bøger var en Lovbog, en Bylov, som Forfattere har troet gjældende for Hamar, og hvis Byforhold de derfor har overført paa Hamar. Prof. Daae kan ikke tænke sig, at de kyndigste Mænd paa Hedemarken i 1553 havde indbildt sig, at Byloven i tidligere Tid gjaldt paa Hamar; jeg maa da atter henvise til det temmelig parallele Forhold, at Bergens Bylov i 1551 blev omgjort til en Bylov for Marstrand, hvor de Bergenske Forhold ligesaa lidet passede. Jeg kan ikke indse andet, end at Mænd fra Hamar kunde gjøre det samme, og at andre Mænd sammestedsfra senere — i 1553 — kunde tro dette.

Jeg har endvidere søgt at vise, at denne Hamarske Lovbog blandt andet har indeholdt en bearbeidet Bispeliste med flere vigtige historiske Oplysninger, men ogsaa med adskillige Feil. De andre citerede „Biskopernes Bøger“ kan man se har været Regnskabsbøger; disse henføres dels til Biskop Sigurd (hvori Optegnelser dels om Hamars væbnede Befolkning og dets Kommunikanter, dels om Varekjøb, hvoraf Tidens Priser kunde udledes), dels til de to „sidste“ Biskoper, Herman og Mogens. Optegnelserne om de væbnede Mænd i Hamar dels ved Aar 1300 dels c. 1400 har jeg søgt at forklare beroede paa en Forvexling med Oplandenes Befolkning[1]. Denne

[1] Ved Gjengivelse af mine Ord lader Prof. Daae mig „foreslaa at antage, at Byen Hamar er forvexlet med Hamar Stift“. Dette

Forklaring vil ikke Hr. Daae lade gjælde, men foretrækker at betegne Beretningen som et „Sagn, ja som Vandringssagn“; han citerer en Række Paralleler fra andre norske Byer, hvoraf de fleste er yngre, men Exemplet fra Oslo saa gammelt som 1508. Jeg skal vel vogte mig for at modbevise denne Formodning, som maaske kan have lige saa meget for sig som min; men skal kun bemærke, at jeg ikke kan se nogen Grund til, at ikke ogsaa et saadant „Vandringssagn“ kan være kommet ind i „Biskopernes Bøger“. Vi alle vide, at man i 2den Halvdel af 16de Aarhundrede i Norge drømte om et ældre større og mægtigere Norge, og denne Følelse har sat sig et veltalende Minde i Absalon Pederssøns Norges Beskrivelse (1567). Men hvorfor skulde ikke denne Følelse kunne herske paa Hamar i 1553, hvor alle maatte føle Fortidens Storhed i Sammenligning med Nutiden, og hvorfor skulde den ikke være ældre? Hr. Daae har selv citeret et lignende Stemningsudbrud fra Oslo 1508, og jeg kan tjene med et Vidnesbyrd, som er endnu ældre. I et Haandskrift af Landsloven har en Haand fra 2den Halvdel af 14de Aarhundrede oplyst, at fuld Almenning i Norge var 336 Skibe med 33,600 Mand foruden hvad der kom fra Jemtland og Oplandene, — et Praleri, som vel sætter Mandskabet næsten 3 Gange for stort, og denne Notits gjenfindes i adskillige Haandskrifter fra 15de og 16de Aarhundrede og har altsaa fundet fuld Tiltro[1]. Hvorfor skulde man saa ikke kunne i 1553 have fundet i Biskopernes Bøger Optegnelser om Oplandenes vaaben-

er en Feillæsning af Hr. Daae, og hans Argumenter mod dette kan derfor forbigaaes.

[1] N. g. L. IV 399 og 762. Notitsen er ogsaa vandret til Island og findes optaget hos Arngrim Jonsson (1597).

dygtige Mandskab, som var ligesaa praleriske og ligesaa uhistoriske?

Hvad der skulde have staaet i „Biskop Sigurds Bøger“, specielt om Varepriserne paa hans Tid, finder saa liden Naade for Hr. Daaes Øine, at disse „Varepriser“ bringer ham til at tænke paa et Sted i Peder Paars. Det forekommer mig dog naturligere at søge nærmere Paralleler. At uddrage Priser af ældre Regnskabsbøger var neppe i 1553 noget ukjendt. Allerede Paus har trykt i 3die Bind en Sagøreberegning af Lagmanden i Stavanger Laurents Hanssøn († c. 1557), som findes i en Række Lovhaandskrifter fra 2den Halvdel af 16de Aarhundrede, og jeg har i Norges gl. Love IV 462 trykt en Beregning af Ørtuglag efter „Mester Thorbjørns Lovbog“. Denne „Mester Thorbjørn“ er en af de Mænd, som efter Intimationen var tilstede paa Hamar i Juli 1553, og han eller hans Samtidige kunde saaledes godt tænkes at forstaa sig paa at uddrage Priser af ældre Regnskabsbøger.

Hr. Daae betoner stærkt, at den romantiske og elegiske Tone i Beskrivelsen „ikke tilhører Reformationstiden“[1], og navnlig finder han Pieteten mod den gamle Tro urimelig „i et Skrift bestemt for Erkelutheraneren Christian III eller dog for Datidens Magthavere“. Om det sidste Arguments Ubrugbarhed skal jeg tale nærmere nedenfor. Men den paastaaede Pietet mod Katholicismen kan jeg ikke finde at være saa stærk, som Prof. Daae vil gjøre den. Udtryk som „efter den papistiske Vis, som den Gudstjeneste tilhørte paa denne Tid“ (S. 249), „efter den Skik, som paa den Tid var brugelig i Pavedømmet“, „andre høitidelige Dage, som udi det blinde Papisteri var paalagte“,

[1] Skulde virkelig „Romantik“ være ukjendt for den Tidsalder, der trykte og læste Middelalderens Romaner og optegnede de danske Folkeviser??

røber dog snarere det modsatte af Pietet. De Pilegrime som „fore til Rom og den hellige Grav og igjennem mange hellige[1] Steder og Lande", omtales jo kun, fordi de skulde have ført Kulturplanter hjem til Fædrelandet. Og selv en Udtalelse om, at man paa Hamar i blidt og stille Veir kunde høre Kirkesang og Orgeltoner, „saa at den, som ikke havde et Stenhjerte, maatte græde af Glæde for Guds usigelige Naade imod Menneskene og Guds hellige Ord og de deilige Psalmer, som de hørde siunge der", er dog en saa karakteristisk Ytring af en levende følt Stemning, at jeg har vanskeligt ved at tro andet, end at den er oplevet, d. e. at den er nedskrevet af en, som selv havde hørt dette for endel Aar tilbage. Sympathien ytrer sig ellers her snarest for Psalmesang og Orgelmusik, og selv en senere Protestant kunde vel udtrykke sin Følelse i de ovenfor citerede Ordelag, som jo anslaar fælles kristelige — baade katholske og protestantiske — Strenge. Naar Prof. Daae kort efter om Mag. Absalon Pederssøn bemærker, at man vil hos ham og andre litterære Samtidige forgjæves søge Sympathier for katholsk Gudstjeneste og for den faldne Romerkirke, kan man i sin Almindelighed være enig heri; men alligevel var det let ved at fremtrække enkelte Citater hos Mag. Absalon at drage lignende Slutninger om hans Sympathier for den gamle Tro, f. Ex. hans Ytringer om St. Olaf („at St. Olafs sag, lærdom og krig og bekjendelse haver været ret"), om Biskop Jakob af Oslo (Hvad kan kristeligere skrives eller bekjendes?) o. s. v. Prof. Daae bruger i en anden Forbindelse om Absalon det noget for stærke Udtryk, at han „skrev sin Beskrivelse en halv Menneskealder efter 1553." Mellem 1553 og 1567 er der kun 14 Aar; skulde

[1] Dette Ord synes forresten efter de andre Haandskrifters Vidnesbyrd at være Skrivfeil for „fremmede".

virkelige de 14 Aar have saa stor Betydning? Selv Mag. Absalon maa dog fra sin Barndom have kjendt saameget til Katholicismen, at han kan have lært at sympathisere med hvad der var fælles i begge Bekjendelser, og hvormeget mere maa ikke dette ligget nærmere for Forfatteren(-ne) fra 1553.

Hr. Daae fremhæver, at hvis Skriftet var fra 1553, vilde det være det ældste topografiske Særskrift ikke blot i Norge, men ogsaa i Danmark. Dette er ganske rigtigt; men er ikke netop den topografiske Litteratur et af de eiendommelige Træk ved den norske Del af Fælleslitteraturen i 2den Halvdel af 16de Aarhundrede? Er ikke Bergens Fundats, Bergens Rimkrønike, Mag. Absalons Norges Beskrivelse, Peder Claussøns tidligere Arbeider om Island og Grønland eller Mag. Jens Nilssøns Visitatsbøger allesammen Skrifter af en Karakter, som Danmark først senere kjendte Mage til?

VI. Intimationen.

Forud for 1ste Afsnit gaar en Intimation, hvori siges, at de Mænd, som i Juli 1553 var tilstede hos Christen Munk paa Hamars Gaard, oversaa Biskopernes Bøger og Breve, „som disse havde med egne Hænder underskrevet“, og at hvad deri fandtes om Hamars Kjøbstad blev gjort i en Bog, som „blev efter Kongens Befaling sendt til ham“, o. s. v. I disse Ord har Prof. Daae indlagt den Mening, at de tilstedeværende Mænd var en Art historisk Kommission, som efter Kongens Befaling gjorde Uddrag af Arkiv-Dokumenterne og indberettede derom til Kongen. Men den Opfatning synes mig at lægge mere i Ordene, end der virkelig staar. Christen Munk har, som jeg tidligere har vist, interesseret sig meget for Hamars Gaard, har i 1551 faaet sig tillagt extraordinære

Indtægter for at udbedre det forfaldne „Hamars Taarn“ og ligeledes skaffet Hamars Kanniker Indtægter til at reparere Domkirken. Det forekommer da ikke at være besynderligt, om han benytter et af de sædvanlige Kapitelmøder, da adskillige andre Mænd, „ædle og uædle“, var tilstede, til sammen med disse Mænd at gjennemgaa Dokumenterne paa Hamars Gaard og lade forfærdige en Beskrivelse derover. At derom (senere) sker en Indberetning til Kongen, og at denne (ɔ: Kancelliet, hvis Chef Johan Friis jo er bekjendt for sine historiske Interesser) bagefter udbeder sig Skriftet, finder jeg ligesaa naturligt. En ganske anden Sag var det, om der i Intimationen var sagt, at Kongen havde opnævnt de paagjældende Personer til at undersøge Bispearkivet, foretage en Registratur eller forfatte en Beskrivelse e. l., men jeg maa fastholde, at saa staar der ikke, og Hr. Daaes Argumenter mod den af ham opstillede Forstaaelse rammer saaledes ikke mig. Heller ikke det, at Intimationen omtaler „Bispernes Bøger og Breve af deres egne Hænder underskrevne“, kan jeg finde saa mistænkeligt som Prof. Daae. Et er, at man ved Undersøgelse af Breves Ægthed o. l. dømte efter Segl, ikke efter Underskrift; et andet er, at Personer fra 16de Aarhundrede, naar de fandt Breve med Biskopers Navne under (hvad vitterligt brugtes allerede i 15de Aarhundrede) eller Bøger med Biskopers Autorisation i, antog disse Navne for egenhændigt skrevne og omtalte dem som saadanne.

VII. Slutning.

I det foregaaende tror jeg at have besvaret Hr. Daaes vigtigste Ankeposter, men skal dog til Slutning vende mig ogsaa mod hans positive Theori. Han antager, nærmest som J. C. Berg, Beskrivelsen forfattet i Begyndelsen af

17de Aarhundrede og antyder Muligheden af en Forfatter, der tilhørte den katholske Reaktion. Denne Antagelse forudsætter følgende Hypotheser: at Christian d. 3die havde befalet Mødet af 1553, og at Intimationen var en Levning af en tabt Registratur, som siden ved Forfalskning var anbragt paa den langt senere Hamar-Beskrivelse; at Mag. Jens Nilssøn og Hamar-Beskrivelsen tildels har havt en fælles, nu tabt Kilde (altsaa en tabt Bispekrønike); at Stykket om Biskop Mogens, hvis Ælde han erkjender, turde være laant fra et andet (ligeledes tabt) Skrift; at det historisk-topografiske Afsnit dels laaner fra stedlig Tradition, dels falskelig paaberaaber sig Biskopernes Bøger og Breve. Det forekommer mig, at disse Formodninger trænger stærkt til Bevis og ialfald ikke strækker til for at forklare, hvad de burde, at de lokale Traditioner kunde holdt sig saa godt paa Hamar i Begyndelsen af 17de Aarhundrede. Man sammenligne, hvor fattigt netop de topografiske Forhold ved Hamar er behandlede hos Michel Anderssøn (1623), der dog som Sogneprest i Vang havde den bedste Anledning til at gjøre Studier paa Aastederne, eller hos Mag. Jens Nilssøn, for hvem topografiske Studier ellers var saa kjære. Og hvor underligt, at Beskrivelsen fortæller om Sjøormen før Biskop Mogens's Fald, men ikke kjender til det samme Fænomen i hans egen Tid. Eller at han ikke nævner Bispegaardens, Domkirkens og Hospitalets Skjebne i 1567, eller Skolens Flytning til Vang i 1572, men kun kjender deres halvforfaldne Tilstand ved Midten af Aarhundredet. Bliver det ikke nødvendigt ogsaa her at gribe tilbage til, hvad J. C. Berg havde i Baghaanden, „Materialerne fra 1553“?

OM DE HAMARSKE KRØNIKER.

AF

Dr. LUDVIG DAAE.

Som det vil sees, har Professor Dr. Gustav Storm taget til Gjenmæle mod mine ovenfor fremsatte Tvivl om den gamle Hamar-Beskrivelses paastaaede Ælde. Han anfører i sine Indledningsord, at han havde antaget, at en vidtløftigere Begrundelse af sin Mening om denne Sag vilde have havt sin naturlige Plads i en bebudet Udgave af norske topographiske Arbeider fra det 16de Aarhundrede, og jeg er naturligvis enig heri, men maa dog bemærke, at naar han dog allerede før Udgavens Fremkomst offentlig havde fremsat sin Mening om Hamar-Beskrivelsen og dens Alder og foreløbig begrundet denne, da var der fuld Opfordring for den, der nærede forskjellige Anskuelser om denne Sag, til strax at fremsætte disse. Thi det laa nær at antage, at Almenheden, nemlig i Mjøslandskaberne, for hvem dette Spørgsmaal er en Sag af særlig Interesse, øieblikkelig vilde gribe Professor Storms Apologi for denne Beskrivelses Ægthed, og at altsaa denne maatte formodes at ville gaa ind i Bevidstheden som afgjort og udisputerlig Sandhed. Derfor gjaldt det for mig, som ikke kunde overbevise mig om, at min Collegas Opfatning var fuldt begrundet, at bidrage hvad jeg kunde til at holde Spørgsmaalet aabent ved at foranledige en Debat, som derhos

ogsaa tør antages at komme den forestaaende Udgave af norske topographiske Arbeider til Nytte.

Det er neppe nødvendigt at sige, at jeg skylder ogsaa Professor Storms interessante Replik min Tak for mere end en Belærelse, men i det Væsentlige og i Resultatet staar jeg dog fremdeles som den tvivlende. Mine Grunde herfor vil jeg nedenfor forsøge at udvikle, idet tillige Leiligheden benyttes til at medtage en og anden historisk Bemærkning ogsaa udenfor de Punkter, hvorom min Collega og jeg polemisere.

I.

Da der mellem de Exemplarer af Hamars gamle Beskrivelse, om hvilke jeg var vidende, da jeg skrev min første Artikel, kun var et, hvori Stykket om Begivenheden i 1537 fandtes, og da dette Stykke aabenbart i Paalidelighed og Forstandighed er de øvrige langt overlegent, laa det nær at formode, at dette Stykke oprindelig kunde være de øvrige uvedkommende. Prof. Storm, der systematisk har opsøgt, sammenlignet og grupperet alle de Haandskrifter, han har kunnet overkomme, har nu oplyst, at Stykket forekommer i 2 af de 12, som han kjendte, nemlig i det Bergske og i et andet, hvorimod det savnes i de øvrige 10, ganske vist yngre. Han oplyser dog tillige, at de yngre Haandskrifter tildels „vise ud over" det ældste (det Bergske), og at de altsaa maa antages at være afskrevne efter tabte Texter, der stode Originalen nærmere. Men saa opstaar Spørgsmaalet, om hvorfor Afskriverne skulde have udeladt netop det interessanteste Capitel af sine formentlige Originaler eller Qvasi-Originaler. At de have udeladt det maa altid blive paafaldende. Enten maa det hænge saa sammen, at en Afskriver ikke er bleven færdig med sit Arbeide, og at saa de øvrige Afskrifter, der savne

sidste Capitel, nedstamme fra dette ufærdige Exemplar, eller flere Afskrivere maatte uafhængige af hverandre have faldt paa at undlade at medtage dette Stykke, hvilket dog synes urimeligt at antage, eller — Stykket har ikke oprindelig hørt til Beskrivelsen.

Prof. Storm mener, at der i Beretningen vises en „aabenbar Interesse“ for Hr. Truid Ulfstand, og antager, at dette staar i Forbindelse med, at Christiern Munk var gift med Hr. Truids Datter[1] og derfor har havt Lyst til at nedtegne eller lade optegne hans Bedrifter. Mig forekommer Hr. Truid ikke at være anderledes omtalt i Stykket, end han som en Hovedperson nødvendigvis maatte blive det i enhver udførligere Skildring af Begivenheden. En Beretning, anlagt paa at fremhæve Hr. Truid og redigeret under Chr. Munks Tilsyn, vilde have havt rig Anledning til anderledes at omtale Hr. Truid som Kongens gjentagne Gange høit betroede Fuldmægtig i Norge.

Fra Christian den tredies Tid haves kun faa historiske Beretninger, affattede i Modersmaalet, og en Sammenligning af Stykkets Aand, Tone og Stil med disse er ikke ganske let. Mig forekommer Stykket at tyde paa en yngre Affattelsestid. Ordet „Losemente“, der to Gange forekommer, kan neppe paavises i den Tids Dansk. Bi-

[1] Dette Forhold har maaske bevirket, at Christiern Munk søgte og fik Forlening i Norge (1549), thi efterat hans Svigerfader var død (1545 eller 1546) som *auri ditissimus* (H. F. Rørdams Monumenta, I. p. 433) og to Aar efter ogsaa hans Søn af andet Ægteskab med Fru Gyrvild Fadersdatter ligeledes var død (1548), opstod en større Arvetvist mellem Hr. Truids Børn af første Ægteskab, til hvilke Christiern Munks Hustru hørte, og Stedmoderen Fru Gyrvild, hvilket ikke mindst dreiede sig om den sidstnævntes norske Jordegods. Christiern Munk kunde nu varetage Ulfstand-Familiens Tarv i Norge, hvilket han virkelig ogsaa gjorde.

speembedet kaldes Mogens's „gamle Bestilling“, et Udtryk, som lyder underligt om en Herrebisp saa kort efter Reformationen. At Vaabnene i Norge (og man kan vel tillægge i Danmark) skulde have undergaaet store Forandringer i Tiden 1537—1553, der dog i alt væsentligt havde været en Fredsperiode, er ikke sandsynligt, men ikke destomindre omtales, hvad der i Krigen „paa den Tid var brugeligt“. Om de hvide Kjeppe har jeg tidligere talt.

Gjerne indrømmer jeg dog, at Stykkets Oprindelse og Affattelsestid er og vistnok stedse bliver saare tvivlsom. Af de forskjellige Tanker, hvorpaa jeg har været inde, vil jeg udtale en, nemlig et Spørgsmaal, om ikke vor Beretning kan have været Nils Krag bekjendt, da han omkring Aar 1600 skrev sin Christian den Tredies Historie. Medens Arild Huitfeldt, hvis egen Fader dog indtil Throndhjem var Truid Ulfstands Ledsager paa Toget til Norge, intet fortæller[1] om, hvad der skede paa Hamar, har hans Samtidige Krag en ret udførlig og med vort Stykke neppe stridende Omtale deraf. Der er imidlertid i Krags Fremstilling den Egenhed, at han, saavidt jeg ved, er den eneste, der udtrykkelig siger, ad hvilken Vei Hr. Truid kom fra Throndhjem til Hamar. Man har almindeligvis i vor Tid gaaet ud fra, at han kom ad Landeveien, altsaa over Fjeldene. Krag derimod siger, at Truid overlod den af ham i Throndhjem indsatte Befalingsmand, Christopher Huitfeldt, de til Besætning (paa Stenvigsholm) fornødne Tropper *(mediocre praesidium)* og med Resten igjen

[1] Undtagen, at Truid Ulfstand førte Biskopen af Stavanger fangen med sig, en Feil, der i sin Tid har forvoldt Misforstaaelser. Biskop Hoskold førtes ikke til Danmark, men til Bergen.

gik ombord paa Skibene og førte sine Folk til Hamar.[1] Alt vel betænkt, er jeg tilbøielig til at tro, at Krag har Ret. Den Udrustning, som Hr. Truid havde med fra Danmark, var betydelig — den angives af A. Huitfeldt til 14 Krigsskibe og 1500 Knegte — og den Besætning, som efterlodes i det Nordenfjeldske, har neppe væsentlig formindsket Krigsfolkets Tal. At føre en saa stor Troppestyrke over Fjeldene vilde være ganske unødvendigt, og selv blot en Del deraf vilde vanskelig kunne føres ad den Vei, især da Knegtene vare fremmede og vistnok alle eller for det meste Tydskere, for hvem passende Forpleining ikke vilde kunne skaffes under den ikke korte Marsch. Transporten af Vaabnene vilde ogsaa være besværlig, især om virkelig, som vort Stykke siger, „Mesteparten vare Hageskyttere med dobbelte Hager".[2] Hertil kommer, at ikke noget stort Hastverk kunde synes nødvendigt i et Tilfælde som dette, i hvilket Seiren for Hr. Truid maatte være ganske utvivlsom. Alt maatte da tale for, at Hr. Truid valgte Søveien, da jo desuden under enhver Omstændighed Skibene maatte hjem til Danmark. At saa har været Tilfældet, derpaa ser jeg en Bestyrkelse deri, at i et af de bevarede Documenter (19de Juni 1537) ogsaa den Joseph Falster, der havde Commandoen over Skibene og derfor kaldes „kongelig Majestæts Ammerall", omtales som nærværende paa Hamar under For-

[1] Reliquae copiae, denuo navibus conscensis, ad inferiora Norvegiae Hamaraeam transportantur. Nic. Cragii Annal. Hafniae 1737. Fol. p. 164. Kunde det tænkes, at Krag har anseet Hamar for en Søstad? Den geographiske Kundskab var ikke meget stor i de Dage.

[2] En anden Sag var det, at Erkebispen Aaret i Forveien havde ladet Einar Tjeld gaa over Dovre, thi dennes Styrke var liden og bestod af Nordmænd eller dog af Personer, som havde vænnet sig fuldstændig til Norge og norske Forhold.

handlingerne med Bispen, og at ligeledes Befalingsmanden paa Akershus, Peder Hanssøn, da var tilstede. Joseph Falster havde neppe forladt Skibene i Throndhjem og gaaet ind over Fjeldet, medens han derimod efter Flaadens Ankomst til det Søndenfjeldske ganske naturligt har fulgt med op fra Oslo, hvor Peder Hanssøn da har sluttet sig til Toget. Seiladsen har været heldig, men Tiden mellem Stenvigsholms Overgivelse og Hr. Truids Optræden paa Hamar er dog ikke kortere, end at man med god Vind nok har kunnet tilbagelægge den lange Vei.

Prof. Storm vil i Modsætning til mig forstaa Udtrykket „i mange Dage = „for mange Dage". Gjerne for mig, men jeg indser ikke, hvad hermed kan opnaaes, heller ikke tror jeg, at Stillingen var saa, at Hr. Truid havde nogen Grund til at indrømme sin ubetinget underlegne Fiende længere Vaabenstilstand. Med Hensyn til Beregningen af Tiden har jeg ellers intet at indvende. Kun vil jeg tilføie, at medens hverken „Beskrivelsen" eller vort Stykke har noget Datum, findes i andre gamle Optegnelser fra Oplandene St. Hans Aften angiven som den Dag, da Bispen blev fangen, nemlig saavel i den Vardalske som i den Ringsagerske Krønike. [1]

II. Søormen

er Helten i „Beskrivelsens" tredie Afsnit. Jeg tror, at Beretningen om dens Bedrifter vil styrke min Mening om Skriftets Alder. Selvfølgelig ved ogsaa jeg, at Mjøsegnenes Befolkning i Aarhundreder har troet, at dette navnkundige Uhyre holder til i deres Indsø, saavelsom ogsaa, at dets formentlige Apparitioner ere blevne betragtede som Varsel om store Omvæltninger, ligesom jeg heller ikke er

[1] Norsk hist. Tidsskrift, IV. S. 495 og 2. R. V. S. 265.

uvidende om, at disse Forestillinger have holdt sig til det sidste. Derfor forundrer jeg mig slet ikke over, at endog Egnens første og mest oplyste Mænd fuldt og fast have været overbeviste om, at en Søorm har bebudet Christiern II's Afsættelse, og at det samme Varsel har gjentaget sig i Anledning af Biskop Mogens's Tilfangetagelse og Bispesædets Undergang. Heri skulde jeg ingenlunde søgt et Argument mod Beskrivelsens paastaaede Alder. Men derimod finder jeg et saadant og det et meget stærkt i den detaillerede Fortælling om den c. 1536 landstegne, blesserede og omsider dræbte Søorm, om de overordentlige Foranstaltninger, som bleve trufne for at fordrive dens Stank, og om de vindskibelige reisende Tydskere, der førte sig dens efterladte Ben til Nytte. Der er overhovedet Intet, som gjør utrolige Historier saa comiske, som at de fortælles ret omstændeligt. Holberg har ogsaa her forstaaet sine Ting, naar han lader sin Barber (Den Stundesløse, Act I Sc. 6) bekræfte sin Fortælling til den skeptiske Vielgeschrey, at „eine Matrosen-Frau in den Neuen-Buden hat auf einmahl 32 Kinder zur Welt gebracht" etc., med det Argument: „Das ist so wahr, als ich hier stehe, denn ich kann die Historie mit Umbständen erzählen".

Med andre Ord: jeg skjelner mellem den naive Phantasi, som lader et eller flere Mennesker misforstaa et øieblikkeligt Naturphænomen og bringer dem til at tro, at et Uhyre kruser Søens Overflade, og den plumpe Skrøne, der giver udførlige Beretninger tilbedste, ikke om at det Fabelagtige er seet i et flygtigt Nu, eller at en Enkelt er kommen i Berøring dermed, saaledes som i Huldreeventyr og ved Indtagelse i Berg, men om at det Ikke-Existerende er blevet til at føle og tage paa for Almenheden, og at det har paakrævet Forholdsregler fra Myndighedernes Side,

og alt dette vel at mærke i Fortællerens egen Samtid og paa hans eget Hjemsted. Noget saadant er det netop, der maa siges at være fortalt i Hamars „Beskrivelses“ tredie Afsnit — at sige, hvis denne hidrører fra 1553.

De Jertegn, som fortælles saa udførlig i Beskrivelsen, maatte af dennes Forfatter — om han skrev 1553 — tænkes at være foregaaede noget før 1537 og altsaa i 1553 ligger noget mindre end tyve Aar tilbage i Tiden. Og saa skulde Oplandenes fornemste og mest oplyste Mænd ikke alene — hvad de gjerne kunne have gjort — troet, at Ormene viste sig i Vandskorpen, men tillige, at en af disse var løben op paa et Skjær ved Communet, at Bispens Karle havde skudt den i Øiet, og at den derefter var drevet i Land paa Helgeøen, ja endvidere, at Biskop Mogens havde ladet udgaa Befaling om, at „en voxen Mand af hver Gaard i Næs og Svabo[1] og nogle af de andre Gjeld“ skulde samle sig for ved forenede Bestræbelser og ved Hjælp af nogle hundrede Læs Ved at faa det stinkende Aadsel brændt og for ved egen Erfaring at overbevise sig om, at en voxen Mand neppe kunde bære Dyrets mindste Rygben.

Disse Historier skulde gamle og fornuftige Mænd i 1553 endog have ladet bogføre som Begivenheder, passerede saa at sige for deres egne Øine, som faktiske Begivenheder, der naar som helst kunde godtgjøres ved saamange Vidner, det skulde være, idet naturligvis den større Del af de af Bispen udkommanderede Mandhusinger „i Næs, Svabo og andre Gjeld“ dengang endnu maatte være i Live, ikke at tale om Massen af Tilskuere ved Autodafeen. Her siger jeg: *credat Judaeus*!

---

[1] Svabo er en Del af Ringsager Prestegjeld, i hvilket den ene af de i 1553 hos Christiern Munk forsamlede Personer, Hans Krukow til Tjerne, boede.

Men anderledes er det, naar saadanne Historier hensættes til en Tid, der ligger saa fjernt, at dog idetmindste første Haands og levende Vidner ikke let kunne citeres og udspørges om Sandheden. Da er Beretningen gaaet over til Sagn og dens *vis comica* formindsket.

Det gjør derfor ikke synderligt Indtryk paa mig, naar man indvender, at „hvis denne Tradition [om Jertegnene kort før 1537] var f. Ex. yngre end 1567, vilde den anderledes være knyttet til Begivenhederne under Syvaarskrigen", og at „det derfor er ganske correct, at en Sagnfortæller fra 1834 antager Søormen at have været et Varsel om Byen Hamars Undergang i den svenske Krig". Et er, hvad Sagnfortællere mundtlig give tilbedste efter Aarhundreders Forløb, et andet, hvad der kunde antages at være nedskrevet f. Ex. i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede. Thi da laa endnu 1567 saa nær, at fuldt op af levende Mennesker kunde give Forklaring om de da stedfundne Begivenheder, og om end upaalidelige Sagn om disse allerede kunde existere, vilde de ikke have kunnet antage de Dimensioner, som Beskrivelsens Søormehistorie. 1537 laa derimod da allerede over to Menneskealdre tilbage, og den, der f. Ex. i 1620 skulde fortælle om 1537, maatte være henimod 100 Aar gammel, med andre Ord 1567 var endnu ikke Mythedannelsen helt og holdent prisgivet, medens 1537 var stærkt ifærd med at blive det.

At forklare Fortællingen om den brændte Søorm saaledes, at det f. Ex. var en død Elg, der laa hen og forraadnede, kunde maaske forsøges, men vilde neppe være heldigt. Det vilde minde noget om E. Hagerups Forsøg paa at forklare Olaf den Helliges Mirakler og overhoved om en ældre Tids Rationalisme.

III.

Som Prof. Storm bemærker, har jeg i min første Afhandling ikke indladt mig paa Sammenligning mellem de to Hamarske Bispe-Rækker eller Krøniker, „Beskrivelsens“ og Jens Nilssøns. Aarsagen hertil var, som tidligere antydet, at jeg ikke kjendte Indholdet af Prof. Storms Foredrag om denne Sag i Videnskabs-Selskabet. Efterat han imidlertid nu har offentliggjort sin Mening ogsaa herom, er der ikke længere nogen Hindring for at forhandle denne Sag med ham.

Prof. Storm paastaar, at der er Sammenhæng mellem de to Bispekrøniker, samt at Jens Nilssøn har benyttet „Beskrivelsens“ Bispenotitser. Herved vilde vistnok ikke være godtgjort, at „Beskrivelsen“ var forfattet 1553, men dog ialfald, at den var ældre end 1598.

Min Collega indleder sin Bevisførelse herfor med at paaberaabe sig den Overensstemmelse, der finder Sted mellem begge Krøniker i Henseende til Biskop Karl (I) Sigurdssøns Personalier, hvilke Beretninger han derfor afskriver ved Siden af hinanden. At nu Jens Nilssøn maa have hentet sin Kundskab fra „Beskrivelsen“, mener han at godtgjøre derved, at der hos den første forekommer „uægte Tilsætninger“. Som saadanne anser nemlig Prof. Storm Jens Nilssøns Notitser om Biskop Karls Tjeneste i Cancelliet, samt om at han skulde have faaet „den kongelige og præstelige Rente“ af Thoten, førend han blev Biskop af Hamar. Men nu er det — hvad Prof. Storm synes at have overseet — bevisligt, at Karl har været ansat i Cancelliet, rigtignok ikke i Kong Hans's, men i Faderen, Kong Christiern den førstes. Man har nemlig fra Aaret 1472 et Brev fra Erkebiskop Olaf Throndssøn i Throndhjem, skrevet til to kjøbenhavnske Kanniker, hvori Brevskriveren udtrykkelig nævner *Karolum Sigwardi*

nostratem et in Cancellaria Domini Regis existentem.[1] Intet er nu sandsynligere, end at Karl skylder denne sin Tjeneste i Cancelliet sin Bispestol, idet Kongen har anbefalet ham, der forøvrigt paa Grund af sin Stiffaders og sin Moders Indflydelse paa Oplandene neppe har havt vanskeligt for at faa Domkapitlets Stemmer, til pavelig Bekræftelse. Og dernæst maa det erindres, at Retten til at bortgive den „kongelige og den præstelige Rente“ af Thoten, som af ethvert andet Distrikt, i den katholske Tid ikke tilkom en, men to forskjellige Myndigheder. Karl kan altsaa godt allerede, førend han c. 1478 blev Biskop, af Kongen være bleven forlenet med Thotens „kongelige Rente“, medens Prof. Storm vistnok har Ret deri, at Eilif Jonssøn sandsynligvis har havt „den geistlige Rente“, indtil han 1480 blev Biskop i Stavanger. Man vil altsaa ikke kunne sige, at Jens Nilssøns Efterretninger om Biskop Karl paa Grund af disse Tilføielser staa tilbage for de i Hamars Beskrivelse meddelte. Tvertimod have de Fortrinet derfor ved at meddele et vigtigt biographisk Træk, som denne savner, og muligens ogsaa ved en rigtigere chronologisk Ordning af de angivne Data.

Forresten indser jeg ikke ret Prof. Storms Hensigt med at drage Biskop Karl I's Personalier ind i denne Undersøgelse, thi han antager jo (S. 290—291), at Beretningen om denne Biskop hidrører fra hans (nu ikke existerende) Gravskrift i Domkirken. Til denne have begge Bispekrønikers Forfattere udentvivl havt lige god Adgang, og — altsaa behøvede jo ingen af dem for den Sags Skyld at have udskrevet den anden![2]

[1] Scr. Rer. Dan. VIII. p. 466.

[2] For mit Vedkommende er jeg dog ikke ret tilbøielig til at tro, at Ligstenene have været saa indholdsrige. Den eneste, vi kjende fra Hamar, Biskop Hermans, har jo et meget lidet Indhold.

Derimod har Prof. Storm ikke taget Hensyn til, at der foreligger endnu en tredie chronistisk Angivelse af Hovedpunkterne i denne Biskops Liv, nemlig den, som findes anbragt under hans „Billede“ i Hofs Hovedkirke i Thotens (nu Østre Thotens) Prestegjeld. Den lyder saaledes:

„Aar 1483 fik jeg Ridder Carl, Hr. Seiers Søn af Grefseng, Toten med al Kongelig og Præstelig Regiment(!) av Kong Hans, holdt her Capellan, var Biskop i Hammer og Slots-Herre paa Aggershuus, døde Aar 1488 og førtes til Hammer. Reges erunt Nutrici (!) tui“.[1]

Sammenligner man disse Data med de to for Karls Vedkommende af Prof. Storm citerede Krønikers, vil

---

[1] Her anført efter Tillægget i Chr. Hammers Udgave af Hamars gamle Beskrivelse, Chra. 1774. 8. p. 28. Et Aftryk findes ogsaa i den Norske Huusven (3. Halvaargang, S. 150—152, ved C. H.), men nogen critisk Undersøgelse og fuldt paalidelig Udgave af de i sit Slags hos os enestaaende Billeder og Indskrifter i Thotens Kirker findes ikke. Saaledes tør jeg ei sige, naar de ældste Billeder og biographiske Notitser ere tilblevne, men maa dog antage dem for ikke at være ældre end Midten af det syttende Aarhundrede. At Notitserne i Kirken ere i høi Grad feilagtige, falder let i Øinene. Saaledes mangler endog Karl I's Formand, den senere Stavangerbiskop Eilif, ganske i Rækken af Thotens Sognepræster, hvorimod en anden, „Anvord Jensen“, angives at være bleven Biskop i Stavanger uden at have været det. Aarstallene for Ansættelser og Død ere for de ældre Præsters Vedkommende ganske upaalidelige, idet f. Ex. Sira Harald. Brynjulfssøn, der angives at være bleven Sognepræst 1457, bevislig allerede var det 1442 (Dipl. Norv. V. S. 516) osv. Den feilagtige Notits om hin „Anvord Jensen“ tør ikke desto mindre være af Vigtighed, thi da han er samtidig med Hamars Biskop Ambern eller Ambjørn, er det muligt, at netop denne har været ment, og vi faa i saa Tilfælde en ny Oplysning om ham.

man se, at Kirkeinscriptionen paafaldende ligner Jens Nilssøns Angivelser og afviger endnu mere fra „Beskrivelsens“, skjønt den med denne har tilfælles det unøiagtige Aarstal 1488. Fra Jens Nilssøn er den Thotenske Indskrift dog neppe hentet, thi da var vel ikke Notitsen om Cancelliet bleven udeladt. Vel er jeg fuldt opmærksom paa, at Jens Nilssøns Søn Christopher, der maaske har besiddet sin Faders Manuscript, har været Sognepræst til Thoten, men herpaa lægger jeg ingen Vegt, da han døde i samme Aar (1611), som han fik Embedet, og ikke let har kunnet tænke paa at anbringe Inscriptioner i Kirken lige efter sin Ansættelse, og disse ere desuden vist yngre. Det er derfor i mine Tanker rimeligere, at der allerede i det sextende Aarhundrede har existeret f. Ex. i et Missale eller en anden Bog paa Thoten nogle Optegnelser om gamle Præster der, og at Jens Nilssøn under en Visitats har seet og udskrevet disse og anbragt hvad der angik Karl i sin Hamarske Række. Fra samme Kilde kan Efterretningerne om Karl være gaaede over i „Beskrivelsen“, hvis Forfatter dog i saa Tilfælde i nogen Grad har forandret dem.

Da Prof. Storm har anført nogle Oplysninger om Karl I, vil ogsaa jeg tilføie et Par Bemærkninger om ham.

Hans Fader, „Hr.“ Sigurd paa Grefseng, en lidet bekjendt Mand, der neppe, som i de omtalte Notitser anført, har været Ridder, siges af Kraft (Norges Beskr. 1. Udg. I, S. 671) at have tilhørt Familien Baat. Dette er ikke rigtigt. Han var efter Sigillers Vidnesbyrd en Skaktavl og altsaa beslægtet saavel med den i Aarene 1449—1482 hyppig forekommende Ridder og Rigsraad Erik Bjørnssøn som med den i vor „Beskrivelses“ Intimation nævnte Sognepræst til Thoten Mag. Thorbjørn Olafssøn, uden at jeg formaar nærmere at paavise Slægt-

skabet. Da hans Moder, Fru Magnhild, havde indgaaet sit tredie Ægteskab med Hr. Alf Knutssøn, har udentvivl denne hans efter Eiendomme meget gridske Stiffader lagt an paa i Tiden at bringe Grefseng og overhoved Karls Formue over til sine egne Børn ved at bestemme ham for den geistlige Bane, hvilken vel i Regelen kun mindre bemidlede Adelsmænd eller yngre Sønner betraadte. Personlig synes Karl, der jo ogsaa blev Slotshøvedsmand, ingenlunde at have været særlig geistligt anlagt. Prof. Storm siger, at han i Interregnet befandt sig i „Oppositionen", men der er neppe Grund til at antage, at han virkelig bar modarbeidet Kong Hans's Valg. Han havde jo aabenbart været vel anskreven hos hans Fader og gjort en udmærket Carriere, og dertil kommer, at ogsaa Stiffaderen synes at have staaet sig vel med det nye oldenborgske Kongehus. Trods sin svenske Fødsel var nemlig Alf Knutssøn allerede 1454 Christiern I's Hofsinde og forlenet med Solør, og, hvad jeg især lægger Vegt paa, han fulgte Kongen paa hans svenske Tog 1471[1] og har muligens endog været med at kjæmpe for ham og mod Svensken ved Brunkeberg. Vistnok finde vi Stiffader og Stifsøn deltagende i Rigsraadets Politik under Interregnet, men derfor behøve de ikke selv at have foretaget noget imod den udvalgte Konge Hans's Interesser. De have sandsynligvis kun indtaget en afventende Holdning, og i ethvert Fald viser Karls Ansættelse som Befalingsmand paa Akershus, at han snart har gjenvundet Yndest og Tillid, thi herom vidner det i høi Grad, at Kongen lod ham forbinde to saa indflydelsesrige Stillinger, der gjorde ham til Herre over to Fæstninger og over en

[1] Kongen havde hos sig paa det Tog af Norske eller i Norge bosatte Herrer: Provst Ivar Vikingssøn, Erik Bjørnssøn (Skaktavl) og Alf Knutssøn.

stor Del af Norges bedste og dertil Sverige nærmeste Landskaber. Det fortjener ogsaa at bemærkes, at Karls to Halvbrødre Odd og Knut Alfssønner i en meget ung Alder — som man maa antage, allerede ved Kroningen i Throndhjem 1483 — fik Ridderslaget. Prof. Storms Mening, at Biskop Karl døde „i Julen 1487“ kan jeg ikke bifalde. Han maa være død noget før, thi den 28de December 1487 kunde allerede hans Eftermand som Slotsherre, Hr. Henrik Krummedike, modtage Inventariet paa Akershuus af hans Moder Fru Magnhild,[1] hvilket forudsætter kongelig Udnævnelse og altsaa nogen Tid til dennes Erhvervelse. Karl var i Live endnu 25de September 1487[2] og er altsaa død samme Høst eller Vinter. Han har ved sin Død ikke været mere end lidt over 40 Aar i det Høieste, thi hans Moders første Mand, Hr. Bengt Harniktssøn, blev dræbt omtrent 1445. Han har altsaa opnaaet sit Bispedømme i en ganske ung Alder. Biskoppens Broder, Hr. Knut Alfssøn, gav som bekjendt en siden navnkundig Søn Navnet Karl. Dette kan have været efter Biskoppen, muligens dog ogsaa efter Kong Karl Knutssøn, eller efter dem begge i Forening.

IV.

Jeg mener i det foregaaende at have gjort det sandsynligt, at det Argument for en Sammenhæng mellem „Beskrivelsens“ og Jens Nilssøns hamarske Bisperækker, der skulde hentes fra delvis Overensstemmelse m. H. t. Biskop Karl I, ikke ret slaar til. Vi skulle nu videre betragte Prof. Storms Doctriner.

Med Hensyn til „Beskrivelsens“ Efterretninger om Bisperne forekommer mig Biskop Hermans urigtige Plads

---

[1] Dipl. Norv. II. S. 692.

[2] Ibid. V. S. 675.

efter Karl II istedenfor foran denne at tyde paa en senere Tid end 1553. I hint Aar, i hvilket endnu Hermans Brodersøn, Cantor Truls, levede og deltog i eller dog saa at sige stod Fadder til det historiske Verk, der da skal være udarbeidet, og i hvilket Aar endnu flere vare tilbage, der personlig havde kjendt Karl II, vilde en Ombytning af Navnene ikke let have fundet Sted. Flere ville med mig have erfaret, at endog Almuesmænd have en god Hukommelse for Embedsmandsrækker, der tilhøre den nærmeste Tid. Det er mig derhos ikke let forstaaeligt, hvorledes „M D orate“ paa en Gravsten har kunnet læses „1513“, da jeg ikke kjender noget latinsk Talord eller Taltegn for 13, der kunde ligne „orate“; i en latinsk Indskrift vil dog vel Ingen søge Ord af noget andet Sprog. Endvidere vilde det være forunderligt, om Karl II i en Bisperække af 1553, der indlader sig paa at tilføie, om ikke mange, saa dog nogle biographiske Data, skulde være affærdiget med saa fattige Oplysninger, som at han var No. 22, at han var en Riddersmandsmand og „var til Aar MDXII“! Denne sidste Biskop Karls Historie var dog virkelig saa opsigtsvækkende, som vel muligt. Var den end ikke saa følgerig, som det, der skede i 1537, var til Gjengjæld Karls personlige Behandling ganske anderledes haard, end Biskop Mogens's, og man ved, hvorledes den er bleven udsmykket med romantiske Sagn af den danske Svaning, der maa have skrevet sin *Christiernus Secundus* en god Stund efter 1553.[1] At der i Beskrivelsen ikke staar et Ord om Christiern II, hvem man jo dog kunde omtale med den størst mulige Frihed, forundrer mig. Enhver af

---

[1] Det var idetmindste Allens Mening, hvilken han under H. F. Rørdams Doctordisputation (4de Juli 1867) offentlig udtalte, at Svaning havde skrevet dette Verk i en Alder af 70—80 Aar.

de Personer, der angives at have været forsamlede 1553, har dog vidst at fortælle om den Sag.

Med Hensyn til de hos Jens Nilssøn forekommende Efterretninger om Hamars Bisper har jeg en fra Prof. Storms afvigende Mening. Jeg tror nemlig ikke, at Mag. Jens blot har forefundet de tørre Navne paa Hamars Bisper og selv er Forfatter af alle de meddelte Fortællinger, men derimod, at han har havt for sig en Series med endel tilføiede Notitser, hvilke han har afskrevet med Tilføielse af endel nye. Det er mig nemlig ikke muligt at antage, at de groveste af de mange Feil i Norges almindelige Historie, især i Sagatiden, hidrøre fra Jens, der jo, som Prof. Storm selv indrømmer, „sad inde med sin Tids bedste Dannelse“. Jeg mener at kunne gjøre dette sandsynligt ved at henvise til den „stutt tilvisan“ om Norges ældre Konger, som Jens i samme Bog og lige foran sine Bisperækker har afskrevet og aabenbart ogsaa udvidet med egne Bemærkninger paa Dansk.[1] Thi allerede denne lille Kongerække indeholder historisk Capital nok til at kunne beskytte imod saa voldsomme Feil, som at Olaf Trygvessøn skulde have levet 1049 og været Pave Eugenii III (1145—1153) Samtidige. Det vilde ogsaa være uforklarligt, om Jens, aabenbart endnu en kraftig Mand, skulde, hvad Storm ser sig nødt til at statuere, i den Grad have kunnet „glemme“ de Kundskaber, som

---

[1] Man saa tidligere i „stutt tilvisan“ udelukkende et Arbeide af Mag. Jens selv, og Prof. Unger har i sin Tid (Norsk Tidsskrift for Videnskab og Literatur, udg. af M. J. Monrad og H. Winter-Hjelm, 1853, S. 291) ment deraf at kunne godtgjøre, at Mag. Jens „forstod at skrive det norske (ɔ: oldnorske) Sprog temmelig godt.“ Det er Professor Storms Fortjeneste at have paavist, at Jens væsentlig kun er Afskriver. (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger i 1879, No. 14, S. 27.)

hans egen Afskrivning af en Sagacodex havde givet ham, ikke at tale om, at i 1598 en Oversættelse af „de norske Kongers Krønike“ allerede forelaa trykt (Kjøbenhavn 1594) og visselig havde fundet Vei til en saa literær Mands Bogsamling, som Mag. Jens, der desuden levede i nær Omgang med mindst en efter Tidens Leilighed respektabel Historiker, Mag. Halvard Gunnarssøn, siden hin Krønikes latinske Bearbeider. Jeg formener altsaa, at Mag. Jens ogsaa med Hensyn til Hamars Bispekrønike tildels er Afskriver af en nu ubekjendt Forgjængers Notitser, skjønt jeg naturligvis ikke tør indlade mig paa i alle Enkeltheder at paavise, hvormeget der tilhører Anonymen og hvormeget Mag. Jens. Dog tror jeg f. Ex. at maatte antage, at Angivelsen af Biskop Karl som Stifter af *altare qvinque vulnerum*, af hvilken ogsaa Prof. Storm tager Anstød, ikke tilhører Mag. Jens, men Anonymen, og ligesaa forekommer det mig lidet rimeligt, at Mag. Jens skulde have opfundet de ældste Biskoppers Romerreiser; de ere vist snarere opdigtede af en Hamarsk Localpatriot, der har betragtet dem som et Slags Ære for Bispesædet. At Mag. Jens skulde, som Prof. Storm mener, have læst (i „Beskrivelsen“) noget om hundrede Mand og saa have „søgt en Leilighed, hvorved en saadan Styrke kunde bruges“, for vilkaarlig at anbringe den under en eller anden Biskop, og saa valgt at putte de 100 Mand ind i Sigurds Personalier, forekommer mig lidet troligt. Snarere har han fundet det for sig andensteds.

Min Anskuelse om Jens's Forhold til den af ham leverede Hamarske Bispeserie finder jeg ogsaa bestyrket ved at hense til Beskaffenheden af hans Efterretninger om Bisperne i Oslo. I denne By var Jens Nilssøn født, her henlevede han den største Del af sit Liv, med denne Bys Traditioner maa en Mand af hans Aandsretning an-

tages at have været særdeles fortrolig. Heraf maatte naturlig følge, at han kom til at nære en særlig Interesse for Oslos fordums Biskopper, som hvis Efterfølger og Arvetager han maatte føle sig i en ganske anden Grad, end han kunde betragte sig som Successor af Bisperne paa det ham forholdsvis fremmede Hamar. Ikke destomindre har han efterladt en Hamarsk Bispekrønike, men for Oslo kun afskrevet en Bispeliste.[1] Hvad kan Grunden hertil være? Det kan idetmindste være tænkeligt, at det netop har været de ældre Bispenotitsers Existents for Hamars Vedkommende, der har bragt ham til i nogen Grad at supplere, hvad han forefandt, medens han undlod at gjøre noget ved den tørre Liste for Oslo. Havde han ikke havt nogen Forgjænger for Hamar, havde hans Bispeliste for dette Stift ikke frembudt større Rigdom end for de øvrige Stifter. Er min Antagelse rigtig, da har Jens altsaa med Hensyn til den sidstnævnte Bispekrønike gjort netop det samme, som med stutt tilvisan.

Til en af Mag. Jens's Hamarske Annotationer tror jeg at kunne eftervise Kilden. Det er den nøiagtige Angivelse af Tiden for Biskop Mogens's Død i Antvorskov

---

[1] Prof. Storm siger, at „Oslorækken er stærkt udvidet", men Udvidelserne bestaa for de catholske Bispers Vedkommende kun deri, at 1) tre Bispers norske Døbenavne ere oversatte paa Latin, 2) at en Bisps Hjemstavn og en andens Familienavn er nævnt, og 3) at en Notits tilføies bestaaende af 13 Ord. Om tre lutherske Bisper findes lidt mere, men af disse er han selv den ene og dertil den udførligst omtalte, og hans Svigerfader er den anden, det er altsaa nærmest en Fortsættelse af sin Selvbiographi, han leverer. Den næstsidste catholske Biskop (død 14 Aar før Jens Nilssøns Fødsel) er aldeles oversprungen, uagtet han, den berygtede Hans Mule, nødvendigvis maa have levet i Erindringen paa Grund af sin Hensynsløshed og sine mange lidet rosværdige Bedrifter.

Kloster. Thi man ser, at Jens Nilssøn i 1580 personlig har været i Antvorskov,[1] og her har han sandsynligvis læst Aar og Datum paa den sidste Hamarbiskops Gravsten ved Klosteret.

Prof. Storm lægger megen Vegt paa, at begge Bispekrønikerne feile ved at lade Biskopperne Sigurd og Ambjørn bytte Plads; jeg erkjender gjerne, at dette er paafaldende, men tror dog, at begges Forfattere uafhængige af hinanden maa have fundet denne Feil i en eller anden tabt Fortegnelse. At saadanne have existeret i større Mængde, end vi nu kjende, synes rimeligt. Man betænke, hvor hyppigt Missaler have været brugte til Annotationer af den Art, hvilket har været saa almindeligt, at jeg blandt de temmelig mange Exemplarer, jeg kjender af Missale Nidrosiense, kun ved om et eneste, i

[1] Jens Nilssøns Visitatsbøger m. m. udg. af Y. Nielsen, S. 35, cfr. S. 45. Ogsaa til et andet Sted i Jens Nilssøns Skrifter vil jeg gjøre en liden Antegnelse. Han taler (nævnte Udgave S. 39—40) om „Bispekrogen“ i Nærheden af Korshavn ved Hvaløerne, der skulde have faaet sit Navn efter en Biskop, der havde „været med sin Krigsmagt“ der mod Dronning Margrete. Dette har ingen Biskop gjort. Men mon det ei kunde være et Minde om Erkebiskop Aslak Bolt, der i 1449 netop som Christiern I's Modstander befandt sig i Korshavn? (Cfr. L. Daae, Christiern I's norske Historie, S. 31). Endnu tør jeg tilføie en Bemærkning om Jens Nilssøns Danmarksreise i 1580. Man ser (nævnte Udg. S. 35), at han, efter at have opvartet Kongen i Kolding og der at have erholdt de forønskede Kongebreve, gjør en Afstikker til Ribe og bliver der nogle Dage. Dette formoder jeg at være skeet i Svigerfaderens, den gamle Biskop Frands Bergs, Ærinde, thi denne havde et Canonicat i Ribe (C. F. Wegener. Historiske Efterr. om A. S. Wedel, 2. Udg. S. 121), og Mag. Jens har nu benyttet Leiligheden til at indfordre de paa Grund af den lange Afstand maaske ikke altid saa regelmæssigt modtagne Indtægter af dette Beneficium.

hvilket jeg ikke har fundet historiske Antegnelser af en eller anden Art. Dersom Jens Nilssøn havde kjendt „Beskrivelsen“, da vilde visselig dens Yndling, Biskop Sigurd, der i den saa at sige er gjort til Hamars Harun al Raschid, have faaet en bredere Plads i hans Bispekrønike, men nu er, som man vil se, hans Omtale af ham temmelig tynd.

V.

Det vilde gjøre denne Forhandling altfor lang, om jeg vilde udførligere gjennemgaa enhver Enkelthed, hvori Prof. Storms og mine Meninger divergere, og jeg skal derfor endnu kun gjøre et Par Antegnelser.

Naar han finder Hamar og Marstrand som Byer at staa omtrent lige og derfor kalder det et „temmelig parallelt Forhold, naar Bergens Bylov i 1551 kom til at blive et Forbillede for Marstrands, „hvor de bergenske Forhold lige saa lidt passede“ (som paa Hamar), da kan jeg ikke anerkjende denne Parallel. Thi Marstrand var dog en virkelig Kjøbstad, hvad Hamar ikke var, og dertil en Søstad, hvor Forholdene vistnok vare langt mindre end i Bergen, men dog ikke kunde savne Analogier. Marstrand havde f. Ex. 1485 ikke alene Raadmænd, men endog (hvad Bergen dengang endnu ikke havde) Borgmestre, ja endog flere saadanne paa engang; ogsaa i 1508 omtales to navngivne Borgmestre i Marstrand.[1] Det er desuden bekjendt, at Marstrand havde sine Privilegier, der bekræftedes f. Ex. af Christopher af Bayern, Christiern I, Christiern II, Frederik I osv., samt at denne Kjøbstad i 1546 lagdes i en Skat af 500 Daler, det vil sige Trediedelen af hvad der paalagdes Bergen, lige-

[1] Christiania Videnskabs-Selsk. Forhandlinger i 1879, No. 13, S. 6 (af Y. Nielsen).

saa meget som, hvad Stavanger og Skien tilsammenlagte ydede, og mere, end Tønsberg var ansat for (400).[1] Og man maa endelig erindre, at just ved Midten af det sextende Aarhundrede begyndte Sildefiskeriet at gaa til under Baahuslens Kyst, hvorved netop Marstrand fik et stærkt Opsving. Sammenlignet med Hamar var altsaa Marstrand endog et anseligt Sted.

Prof. Storm anfører ogsaa, at Norge i det sextende Aarhundrede har at fremvise en topographisk Literatur, hvortil Danmark først senere kjendte Mage. Han fremhæver i den Henseende: Bergens Fundats, Bergens Rimkrønike, Mag. Absalons Norgesbeskrivelse, Peder Claussøns tidligere Arbeider om Island og Grønland og Jens Nilssøns Visitatsbøger. Hertil vil jeg dog gjøre nogle Bemærkninger. Bergens Rimkrønike kan for det første neppe kaldes et topographisk Arbeide, og for det andet er dog Rimkrøniken et Genre, hvori Sverige og Danmark ubetinget kunne hævde Ancienneteten. Hertil kommer, at Bergen paa Grund af sine eiendommelige Forhold indtager en Særstilling (og man tør vel sige, at Grunden til, at denne By er alle andre Stæder i de gamle Tvillingriger saa afgjort overlegen med Hensyn til historiske Optegnelser, visselig for en væsentlig Del tør søges i dens Forbindelser med Nordtydskland, hvis Bykrøniker ere bekjendte). Ogsaa Danmark har imidlertid sin Andel i Æren for denne norske Productivitet: Bergens Fundats staar i nært Forhold til Christopher Walkendorf, Absalons Beskrivelse til Erik Rosenkrands, Laurids Scavenius og Axel Gyldenstjerne til flere Dele af Peder Claussøns Forfatterskab. Har Prof. Storm Ret i, at Hamars Beskrivelse er fra 1553, kommer atter en dansk Mand, Christiern Munk, til

[1] Norske Rigsregistr. I. S. 86.

at faa sin Part af Fortjenesten. Og endelig: Danmark har dog ogsaa sin topographiske Literatur. Allerede Claudius Clavius's Arbeider og Morten Børups Digt om Danmarks Kjøbstæder (Clericali et regali turba gaude, Haunia etc.) ere en Art Forløbere, og saa have vi i det sextende Aarhundrede „Duodecim excellentiae regni Daciae“ (Scr. R. D. VIII), Niels Svansøes Danmarks Beskrivelse paa Latin[1] (udtogsvis i Suhms nye Samll. I) og den Lundske Biskop Mogens Madsens latinske Beskrivelse over de skaanske Kjøbstæder (Braunii theatrum urbium). I Mogens Madsen have vi netop en Forfatter, der i Embedsstillinger som i Interesser minder om sin noget yngre Samtidige Jens Nilssøn, men som ogsaa viser sig ham langt overlegen i Benyttelsen af historiske Documenter.[2] Der er imidlertid en væsentlig Forskjel mellem dansk og norsk topographisk Literatur fra den Tid deri, at man, som det vil sees, i Danmark gjennemgaaende brugte Latinen, i Norge derimod væsentlig Modersmaalet. Det hænger sammen med begge Landes forskjellige literære Arv fra Middelalderen.

VI.

Prof. Storm udtaler (S. 307), at han „tror at have besvaret Prof. Daaes vigtigste Ankeposter mod Beskri-

---

[1] Dette vistnok lidet paaagtede Skrift forekommer mig at have ikke liden Interesse, og man kunde ønske at se det udgivet fuldstændigt. Det er en talentfuld Humanists Arbeide og røber stor Færdighed i at skrive latinske Hexametre samt, hvad mere er, en virkelig livlig Aand. Den luxurierende Skildring af de fyenske Pigers Yndigheder minder noget om Saxos bekjendte Paraphrase af Bjarkemaalet (ed. Müller p. 91) og kunde tyde paa, at Forf. hørte hjemme i Fyen.

[2] H. F. Rørdam, Historieskrivningen i Danmark og Norge, I. S. 60.

velsens Ægthed". Forsaavidt her „besvaret" skal være enstydigt med f. Ex. „gjendrevet", maa jeg i det Hele benegte hans Paastand, om der end kan være Enkeltheder i min første Artikel, som jeg gjerne kan opgive eller anser for mindre væsentlige for Hovedspørgsmaalet. Men min vigtigste „Ankepost" er bleven fuldkommen uænset og ubesvaret. Jeg sigter her til, hvad jeg (S. 265—266) har bemærket om den i Skriftets første Afsnit gjennemgaaende Brug af Præteritum der, hvor man hos en Forfatter fra 1553 nødvendigvis maatte vente Præsens. denne forunderlige Ting, at de Gjenstande, der i 1553 nødvendigvis endnu maa antages som existerende, i Beskrivelsen omtales som tilhørende Fortiden, hvilket gaar saavidt, at endog Taarnet, hvor det i hint Aar fremdragne Archiv siges at have befundet sig, og den Gaard, hvori de i Intimationen omtalte hos Chr. Munk forsamlede Personer vare samlede, begge omtales som noget, der engang havde staaet og engang havde været osv. Man se paa dette Sted i min første Afhandling, og man undersøge derefter, hvorvidt det er imødegaaet af Prof. Storm, og endelig — man spørge sig selv, om denne præteritiske Tone lader sig forene med den Antagelse, at denne Beskrivelse skulde være skreven paa en Tid, da Bisperesidentsen endnu var i fuld Brug som Fæstning og som Bolig for en kongelig Befalingsmand.

Hvad min „positive Theori" angaar, da indrømmer jeg gjerne, at den „forudsætter Hypotheser", ja, hvad mere er, selv kun er en Hypothese. Men paa den anden Side indser jeg ikke, hvilken Skade Hypotheser kunne medføre, der som mine kun fremsættes som saadanne og alene henstilles til Historikeres Prøvelse nu eller i Fremtiden. Jeg mener, at enhver Videnskabsmand, som nødes til at forkaste en Antagelse, uvilkaarlig drives til at forsøge en eller flere nye, og at

man alene da kan gjøre ham Bebreidelser herfor, naar han enten udgiver dem for mere end Hypotheser, eller de i og for sig ere taabelige eller umulige.

Prof. Storm har indrømmet, at min Formodning om den rette Sammenhæng med de 1800 Borgere osv. (nemlig at det Hele er et Vandringssagn) „maaske kan have lige saa meget for sig“ som hans egen Formodning om noget helt andet. Det er maaske Tilfældet paa mere end et Sted i hans og min Polemik, at hans og mine Antagelser kunne være omtrent lige sandsynlige, thi Emnet hører virkelig til de meget vanskelige. Af Beskrivelsen existerer intet fuldt ud authentisk Haandskrift, Indvendinger mod Udtryk og Sprog kunne mødes ved at lægge Skyld paa senere Afskrivere, der kan disputeres om, hvilke Afsnit oprindelig have udgjort det behandlede Skrift, og hvilke ikke, overalt kan gjøres og forkastes Paastande og Conjecturer om Kilder, om senere Indskud osv. Hertil kommer endnu Spørgsmaalet om, hvilke og hvor store Vildfarelser, hvor megen Uvidenhed og hvor grov Overtroiskhed man har Lov til at tiltro Mennesker ved Midten af det sextende Aarhundrede. Altfor ofte kommer saaledes det subjective Skjøn, der ved denne Leilighed har vist sig at være saa forskjelligt hos min Collega og hos mig, til at indvirke bestemmende paa vor Dom. For mit eget Vedkommende gjør jeg ingen Fordring paa, at mine Meninger skulle være uangribelige eller ufeilbare, og jeg er nu som forrige Gang fuldt villig til at erkjende det Tiltalende i mere end en af min Collegas Bemærkninger, om jeg end tilsidst i Resultatet ligesaa lidt som før ser mig istand til at tiltræde hans Mening om dette Skrifts Ælde. Men i ethvert Tilfælde haaber jeg, at vor Polemik har gjort den Nytte, som den virkelige Debat, det vil sige den, der, saaledes som her, er ført fra begge

Sider med ubetinget Kjærlighed til Emnet og ene og alene i Sandhedens Interesse, altsaa uden mindste Stænk af Rethaveri, altid vil medføre, idet den stedse er sund, velgjørende, ja endog uundværlig for et videnskabeligt Liv. En Glæde skulde det være mig, om ogsaa andre Historikere vilde udtale sig i Sagen.

OM DE NORSKE KJØBSTÆDER I MIDDELALDEREN: DERES OPRINDELSE, INDRETNING OG BYGNINGSSKIK.

AF

N. NICOLAYSEN.

Hvorledes vore byer i middelalderen blev til og var indrettede, er forlængst fremstillet af P. A. Munch.[1] Imidlertid maa jeg her for sammenhængens skyld gjentage en stor del af, hvad Munch allerede har omtalt, hvortil dog kan føies nogle punkter, som enten tilforn ikke har været berørt eller kun har faaet en svagere begrundelse.

Hvad derimod stædernes bygningsskik angaar, er denne hidtil kun i forbigaaende belyst og tildels paa en misvisende maade. Den frembyder saaledes endnu et saa godt som aabent felt for en gjennemgaaende behandling.

Som bekjendt havde vort land før reformationen kun faa (ca. 12) handelsstæder, og om de fleste af dem savnes næsten enhver kundskab i de hidrørende retninger. Bedst kjendt er de fire største, de saakaldte *villæ forenses*, eller efter deres alder: Tunsberg (fra det 9de eller 10de hundredaar), Nidarnes eller Nidaros (ca. 996), Aaslo (ca. 1050) og

---

[1] „Histor.-geogr. Beskriv. over Norge i Middelald.", s. 27 ff., og „det norske Folks Hist." paa forskjellige steder.

Bergen (ca. 1070). Vi nødes da her næsten udelukkende at holde os til disse. Dog skorter det selv om de tre førstnævnte meget paa kundskab, medens Bergen her som ellers yder de rigeste bidrag. Grunden hertil er naturligvis, at Bergen, som den folkerigeste af alle og med den største rørelse, ogsaa har afsat det meste historiske stof. Dertil kommer, at de optegnelser, hvori dette stof blev nedlagt, bedre end andetsteds har bevaret sig til vor tid, trods de ødelæggelser, hvorfor det var udsat ved byens mange fortærende brande. Hvad særlig indretning og bygningsskik angaar, findes der heller ikke i nogen anden norsk by levnet saameget, hvorfra sikkert kan sluttes til forholdene langt op i tiden. Dette kommer dog ikke Bergens historie alene tilgode, da det vistnok i stort maal kan overføres paa de tre øvrige ovennævnte byer, skjønt man stundom maaske har været altfor tilbøielig til at betragte Bergen, navnlig med hensyn til bygningsskikken, næsten som enestaaende.

Hvad der for det første udgjorde det eiendommelige ved vort lands byer i middelalderen, var, at næsten alle laa ved saltsøen eller ialfald, som Sarpsborg og Skien, stod i let forbindelse med havet gjennem et kort og seilbart vandløb. Endog de to eneste, skjønt høist ubetydelige handelspladse i landets indre, Hamar og Lillehamar, fik i visse maader karakteren af søstæder derved, at de laa ved bredden af en stor indsø.

Fælles for alle vore byer var det og, at de ikke omgaves med mure eller befæstning.

Derimod havde de fire største byer det forud for de andre, at der til dem hørte en egen kongsgaard eller kongebolig, ihvorvel dette, skjønt kun forbigaaende, ogsaa var tilfældet med Sarpsborg og Konghelle. Trende af de største byer kunde endog for et længere tidsrum ansees

som stadige kongelige residenser: Nidaros i det 11te hundredaar, Bergen i det 12te og 13de, og senere Aaslo med Akershus.

Hertil kom, at de tre sidstnævnte byer, dog tilligemed Stavanger og Hamar, var biskopssæder. Dette beroede dog ei paa en ren tilfældighed, men stod vistnok i forbindelse med en paavirkning fra England, hvor den berømte erkebiskop Lanfranc († 1089) med støtte i gamle pavelige bestemmelser havde opstillet som regel uden undtagelse, at biskopernes faste sæde ei skulde lægges paa landet, men i en by.

Hvad der imidlertid udgjorde det væsentligste særkjende for vore fire største kjøbstæder, var deres retslige stilling, idet de i modsætning til de øvrige handelspladse dannede selvstændige kommuner med eget lagthing og bything. Til bestemmelse af deres omraade eller jurisdiktion var derfor optrukket visse grænser eller de saakaldte takmærker.

I.

Med hensyn til kjøbstædernes oprindelse følger det saa godt som af sig selv, hvad allerede P. A. Munch har fremholdt, at vore byer i middelalderen ikke, som f. ex. Kristiania og Kristianssand, fra først af fremstod paa et kongebud, men kun lidt efter lidt.[1] Hvor der var let

[1] Herimod kan neppe indvendes for Nidaros's vedkommende, at Olaf Trygvessøn, som sagaerne udtrykke sig, lod „*efna* (gjøre anlæg) til kjøbstad“ og gav folk tomter til at bygge paa (sag. Olafs helg. 1853, s. 37, Heimskr. udg. af Unger, s. 184, jfr. Flateyarb. I, 310). Thi, skjønt det siges, at der paa stedet eller Nidarnes, som det da hed, kun fandtes en *einbœli* eller én mands gaard, se vi dog, at der var brygger og handelsdrivende islændinger og saaledes en bymæssig indretning og rørelse, for hvis udvikling kongen ved sine forføininger vilde bane vei.

adgang, god havn og andre betingelser tilstede, dannede der sig visse knudepunkter eller centrer for omtuskningen af de tilstødende bygders fornødenheder. De saaledes fremkomne strandsteder, fiskeleier eller markedspladse fik derved strax en egen stilling, at de kom ind under Bjarkøretten, og senere blev de fire største kjøbstæder ved statsmyndighedens bestemmelse, som anført, ophøiede til selvstændige kommuner med egen jurisdiktion.

En handelsplads kunde dog fra først af ikke blive til uden visse indretninger: brygger, boder, huse, og disse kunde naturligvis ei opsættes uden tilladelse af grundeieren. Undertiden har vel denne været en privatmand, men i mange og maaske de fleste tilfælde eiedes grunden vistnok af staten, eller med andre ord: spiren til den vordende kjøbstad dannede sig paa en statseiendom med kongens tilladelse. Dette var ialfald tilfældet med de fire ovennævnte største stæder og Stavanger, saaledes at i det mindste to af dem paa en maade kunde siges at være aflæggere af gamle kongsgaarde, nemlig Tunsberg af Sæheim og Bergen af Aalreksstad. Vi har ogsaa for fleres vedkommende bevis for eller forudsætninger om, at deres territorium var statseiendom. Det heder saaledes, som ovenanført, om Nidarnes, at Olaf Trygvessøn „gav“ folk tomter til at bygge paa, og hvad Bergen angaar haves, som vi nedenfor skal se, en ligefrem udtalelse om kongens eiendomsret. Dertil kan føies, at Magnus Erlingssøn ved et, senere tabt, brev af c. 1175 skjænkede hele Stavanger by til dens domkirke, hvad der stadfæstedes ca. 1250 af Haakon Haakonssøn.[1] Endelig havde endnu ved 1533 den forrige biskop i Aaslo livsbrev af kongen paa Tunsberg.[2]

[1] D. Norv. I, 38.

[2] Langes Klosterhist., s. 452.

Stavanger danner dog her en undtagelse, forsaavidt den frembyder det eneste exempel paa, at kongen fraskrev sig sin eiendomsret til byterritoriet. Ellers overalt har derimod kongens ret i saa henseende vedblevet hele middelalderen igjennem, ja endog meget senere, naturligvis med undtagelse af de grundstykker, som statsmyndighedens indehaver udtrykkelig havde overdraget til andre. Tydeligst viser forholdet sig i Bergen. Her opstod der en tvist mellem biskopen og klostret paa Holmen (Bergenhus) om, hvem af dem havde ret til den almenning, som laa mellem klostret og biskopens nøst. Sagen blev afgjort i 1311 ved en dom,[1] der stadfæstedes af kongen i 1320 og gik ud paa, at ingen af parterne havde den paastaaede ret, hvorimod „byen selv eier alle saadanne almenninger ved kongedømmets gave; men kongen har myndighed til at raade og træffe forføininger over dem, ligesom over hele byen, eftersom det evindelig tid har fundet sted.“[2] Det var saaledes vistnok i kraft af særlig kongelig indrømmelse, naar vi senere se byens raad træffe forføininger over det slags aabne pladse, f. ex. i 1437 over Auta-almenning, 1441 og 1480 over Breida-almenning og i sidstnævnte aar ligeledes over byens oprindelige torv.[3]

Paa samme maade havde kongen som kronens repræsentant vistnok i sin tid overdraget til kirker og klostre den grund, de ønskede, og naar kongen ved saadanne stiftelsers nedlæggelse igjen tog tomterne til sig, kunde der anføres, at det var, fordi de ikke mere benyt-

---

[1] utrykt, originalen tabt, afskr. i Arn. Magn. 330 fol., blad 30—31 og i Kristiania universitetsbibl. mskr. 370 fol., s. 54, jfr. anf. Klosterhist., s. 335.

[2] Jfr. retterb. af 1295 § 6 (N. g. Love III, 25).

[3] N. Mag. I, 48 no. 1 og 2, 55 og 57 nederst (jfr. s. 47).

tedes saaledes som forudsat.[1] Dog se vi, at efter nedrivelsen af den store kristkirke i Bergen dennes tomter ikke uden vederlag gik over til statseiendom, hvorimod der gaves mellemlag i det nedlagte Munkelivkloster, og ved sløifningen af Nikolauskirken heder det, at byens raad fik disposition over grunden,[2] hvad der dog vel kun skede gjennem indrømmelse af kongen.

Selve overdragelsen af statens grunde skede vistnok undertiden som fri eiendom[3], saaledes at den private derved kunde erhverve odelsret ligesom paa landet.[4] Sjeldnest skede det, som det synes, ved kjøb og erlæggelse af kjøbesum eller ved gave. Derimod har, dersom vi kan slutte fra Bergen og hvad der fandt sted efter reformationen, det almindelige ogsaa før den tid været, at et grundstykke bortleiedes til vedkommende person paa hans og hustrus samt undertiden ogsaa paa deres arvingers levetid[5] og mod erlæggelse af en aarlig grundleie eller paa samme vilkaar, hvormed byen overdrog sine tomter.[6] Som det synes, var det ogsaa almindeligt, at grunden før den bestemte termin skulde falde tilbage til kongen, hvis erlæggelse af leien i længere tid for-

---

[1] Saaledes se vi og flere gange, at det gods, som er henlagt til oprettelse af altere, igjen efter deres nedlæggelse falder tilbage til stifternes slegtninge. Ligeledes fik navnlig Erik Rosenkrants ved kongebreve af 15 aug. 1564 og 4 oktbr. 1565 (N. Rigsregistr.) tilbage et stenhus ved Bergens Mariekirke, hvilket i sin tid var skjænket Lyseklostret af hans forfædre, mod at der skulde holdes daglige messer, men som forlængst var ophørte.

[2] N. Mag. I, 523.

[3] Sammest. 193 note 6.

[4] D. Norv. IX, 418 jfr. N. Mag. II, 98 no. 17.

[5] Se N. Mag. I, 464 no. 19, 467 no. 29; II, 194 note 4, 274 no. 16 (jfr. 386), 279 no. 30, 331 no. 79.

[6] Smsts. II 87, 98 no. 17.

sømtes, eller den bygning, som stod paa tomten, brændte eller ikke blev holdt i leiefør stand.[1] Forresten var det i byloven[2] og vistnok med hensyn paa kronens eiendomsret til tomten fastsat, at naar nogen vilde sælge sin gaard, skulde den først tilbydes kongen[3] og, hvis denne ei vilde kjøbe gaarden, da den, som havde fælles gaardsport med eieren; vilde heller ikke han indlade sig paa kjøbet, kunde eieren sælge gaarden til hvemsomhelst.

Særlig fortjener det at omtales, hvordan forholdet var ligeoverfor udlændinger. Dog maa det ogsaa her mærkes, at jeg af mangel paa fornødent materiale holder mig alene til Bergen og mestendels henter beviser fra tiden efter reformationen, skjønt vedkommende retssedvaner visselig kun var en fortsættelse af, hvad der fandt sted i middelalderen og ligesaavel i de andre 3 større byer, som i Bergen. Her gjaldt da den regel, at udlænding ei kunde eie fri jord[4] i kjøbstaden, heller ikke erhverve hus eller leie saadant uden øvrighedens eller kongens tilladelse.[5] Af størst historisk interesse er det dog at paavise forholdene i byens ældste del eller ved østsiden af Vaagen. Her var gaardene, som forlængst bemærket og deres navne vise, i begyndelsen opført af nordmænd,[6] men dog med kongens tilladelse, saaledes at kronen fremdeles eiede grunden, hvoraf huseieren maatte

---

[1] N. Mag. I, 48 (jfr. 58), 55 nederst; II, 299.

[2] Byordn. VI, 5 (Norg. g. L. II, 244).

[3] Dette gjaldt endnu i det 17de hundredaar, N. Mag. II, 299.

[4] Jfr. N. Mag., I, 501 no. 5.

[5] Se kongebrev af 27 febr. 1590 (N. Rigsregistr.) og N. Mag. II, 295 no. 46 (jfr. anordn. af 1528, D. Norv. V. s. 769).

[6] endnu efter branden i 1248 og mulig endog efter den næste brand i 1413, medens gaardene efter den følgende brand i 1476 sikkert opførtes af det hanseatiske kontor.

betale aarlig leie. Omtrent ved midten af det 13de hundredaar begyndte eierne at bortleie gaardene eller rettere enkelte rum deraf ogsaa til de i byen midlertidig bosatte hanseatiske tyskere, først paa et halvt aar, fra 14de april til 14de oktober, og efterat de var blevne vintersiddere[1] ogsaa for aarets øvrige del. Senere gik gaardene i løbet af det 14de og 15de hundredaar lidt efter lidt hurtig over til at blive tysk eiendom, hvortil der dog egentlig maatte kræves kongens tilladelse. Men da de ældre eiere selvfølgelig ei kunde overdrage større ret, end de selv havde, saa gjaldt erhvervelsen fra tysk side kun bygningerne, ikke grunden, hvorpaa de stod, og tyskerne maatte saaledes fremdeles erlægge den for de norske eiere fastsatte grundleie. Forpligtelsen hertil blev ogsaa erkjendt af tyskerne selv, ligetil deres sidste ophold i Bergen. Ellers kunde de nok, som bekjendt, ved alskens kunster unddrage sig for at opfylde pligter, der paalaa dem som borgere af den norske stat; men om de ogsaa forsøgte sine kranglerier i anledning af grundleien,[2] saa gjaldt det dog kun dennes størrelse eller erlæggelsesmaaden,[3] ikke derimod selve forpligtelsen til overhovedet at yde grundleie. Som vidne herom kan henvises til den af professor L. Daae fremdragne lybske krønike af Karsten von Gehren,[4] hvori forfatteren beretter, at efter bryggens brand i 1476 byggede de tyske kjøbmænd den op igjen saaledes, som de var blevne enige om med „rigsraaderne, der eiede grunden". Vi se og, at det ved

---

[1] før 1259 (D. Norv. I no. 122 s. 111).

[2] Jfr. N. Mag. I, 456 og et kongebrev af 14 juni 1575, men som ikke er trykt i N. Rigsregistr. Afskrift deraf forefindes i Kristiania universitetsbibl. mskr. 370 fol., s. 57 b.

[3] Se N. Mag. I, 460 jfr. 482.

[4] Hist. Tidsskr. 2den række V, 255.

nedrivelsen af Rotmandsgaarden i 1642 blev vedtaget af det hanseatiske kontor, at dette paa grund af den større sikkerhed mod ildsfare for bryggen, som opnaaedes ved gaardens sløifning, fremdeles skulde betale grundleie af tomten til lensherren, „eftersom sedvanligt været haver“.[1] Endog i deres egne vedtægter af 1659 paalægges det de enkelte gaardes husbønder, at bygningerne ei maatte forfalde, „for at ikke grundeieren (der grundherr) skulde besvære sig derover“.[2]

Naar vi desuagtet i lensregnskaber for Bergenhus[3] finde grundleien af bryggen opført kun for faa gaarde, saa forklares dette selvfølgelig derved, at de øvrige gaardes grund allerede tilforn fra kongens haand var gaaet over til andre, private eller stiftelser, saaledes som tilfældet var f. ex. allerede før 1465 med gaarden Bratten[4] eller i 1558 med flere tomter, som Valkendorf paa kongens vegne overdrog til domkirkens sogneprest,[5] eller med en tomt, som i sin tid var erhvervet af en Galle.[6] Derfor heder det ogsaa hos Absalon Pederssøn,[7] at en part af bryggens grund „hører kronen til, en part kirken, en part adelen, hvoraf Erik Rosenkrants eier den største part.“

Idet kongen derfor, som vi snart skal se, i byloven traf bestemmelse om, hvorledes staden skulde indrettes

---

[1] N. Rigsregistr. VIII, 13, 23, 143.

[2] Se Y. Nielsen i Kristiania Videnskabsselsk. forhandl. f. 1878 no. 10, s. 58 § 34.

[3] N. Mag. II, 52.

[4] D. Norv. IX no. 458 og 459.

[5] N. Mag. I, 497 no. 66, jfr. N. Rigsregistr.

[6] N. Rigsreg. IX, 403.

[7] N. Mag. I, 90.

med hensyn til gader og offentlige pladse, optraadte han ikke alene i egenskab af statens overhoved, men som eier af byens territorium.

II.

Holde vi os fremdeles til de fire største byer, vil det med hensyn til deres indretning for det første sees, at de fik sin beliggenhed ved den ene side af en vaag, og navnlig den, som frembød det gunstigste strøg for bebyggelse og tillige, hvor der kunde være tale om sødrag, var mindst udsat for dette, saaledes i Bergen østsiden af Vaagen og i Nidaros den vestre bred af elvens munding.

Kongsgaarden med tilhørende bygninger[1] faar sin plads i spidsen af byen eller i dennes yderste del og saaledes, at den paa den ene side ligger aldeles frit og paa den anden er noget fjærnet fra den øvrige stad, saaledes i Tunsberg, Aaslo og Bergen. Kun i Nidaros lægges kongsgaarden indenfor eller ovenfor den egentlige by. At denne beliggenhed dog ei var tilfældig, men valgt med de samme hensyn for øie som i de andre stæder, se vi deraf, at naar byen ved sin fremadskridende udvidelse truer med at rykke for nær ind paa kongsgaarden, saa flyttes denne længer op ved elven, og det endog to gange, først af Magnus den gode fra dens oprindelige sted ved Skipakrok til Saurhlid og dernæst af Harald haardraade

[1] Dog blev kongsgaarden i Bergen, som det synes, først „huset“ eller bebygget 1107—1110 af Eystein Magnussøn og kongsgaarden i Tunsberg først 1253 af Haakon Haakonssøn. I Bergen holdt vel saaledes Eysteins formænd til paa det nærliggende Aalrekstad, og i Tunsberg boede vel kongerne før Haakons tid paa „Berget“, hvor der ogsaa endnu i 1318 var kongebolig, da Haakon V i det aar afsagde en dom i „maalstuen paa Tunsberghus“ (Norg. g. L. III, 130), medens han samtidig nævner „vor ombudsmand i vor gaard i Tunsberg“.

til dens endelige plads ved elvebakken østenfor domkirken. Det gjentager sig ogsaa ved alle disse kongsgaarde, at der, ligesom i to af de andre her omhandlede byer, paa eller ved gaarden opsættes et kapel, saaledes i Nidaros henholdsvis ved de nævnte kongsgaarde Klemenskirken, Olafskirken og Mariekirken; ligeledes i Aaslo Mariekirken og i Bergen den lille kristkirke og apostelkirken. Kun ved kongsgaarden i Tunsberg finde vi ei noget kongeligt kapel, men grunden hertil var vistnok, at den derværende kongsgaard, som ovenfor nævnt, først blev bebygget af Haakon Haakonssøn i 1253, og der var da forlængst et saadant kapel, helliget st. Mikael, paa det nærliggende „Berget“ eller nu Slotsfjeldet.

Ved grundlæggelsen af en by maatte der dog først og fremst tilveiebringes de nødvendige betingelser for handelsrørelsen eller brygger. Disse blev gjort af bolverk og straktes saa langt ud fra stranden, at skibene kunde flyde der endog med fuld ladning og under laveste vandstand, hvor der overhovedet, som i Bergen og Nidaros, var nogen forskjel mellem flod og fjære. Om der til lettelse ved losning og ladning i de øvrige byer blev reist vippebomme paa bryggekanten, vides ikke, men i Bergen har de vistnok været anvendt allerede i middelalderen, skjønt de først nævnes 1561,[1] dog dengang som almindelige, ligesom de sees paa det gamle kobberstik af byen fra ca. 1579.[2] Bryggerne havde saadan bredde, at der mellem deres yderkant og gaardene var rum for færdselen, og de strakte sig henimod kongsgaarden, saa at de

---

1 N. Mag. I, 197.

2 Se Civit. orb. terrar. ed. Braunius og F. Hogenberg, Coloniæ 1604 lib. IV.

fra først af dannede den eneste forbindelsesvei mellem byens begge ender. Under den fremadskridende bebyggelse maa man dog have følt ulemperne heraf og derfor aabnet en ny gjennemgang for færdselen paa den anden side af gaardene og omtrent parallelt med bryggen eller, som denne gjennemgang kaldes, *hit efra* (det øvre) i modsætning til *hit nefra* eller bryggen. Maaske har man, for at opnaa en lettere forbindelse, allerede dengang ogsaa indrettet nogle bredere tverstræder (almenninger) og nogle smalere af samme slags eller de saakaldte „veiter" mellem gaardene. Der nævnes ialfald „strædet" ikke alene i 1206, 1183, 1155, men allerede i 1135, og i 1206 og 1155 ogsaa gaardsport.[1] Det fremgaar og af Bergens bylov af 1276, at alle de nævnte slags færdselsveie (brygger, stræder, almenninger og veiter) forudsættes som tilværende før den tid, og formodentlig har en større orden ved indretningen deraf været indført allerede i 1248, da byen blev opført igjen efter den store brand i dette aar. Imidlertid kjendes intet lovbud paa dette felt før i den anførte bylov.

I denne forudsættes for det første, at byen var inddelt i fjerdinger,[2] uden at det sikkert kan sees, hvad der væsentlig knyttede sig til denne inddeling. Dernæst blev

---

[1] Heimskr., udg. af Unger, s. 709, 751 og Konungas. s. 80, 221.

[2] Dette ord træffes kun sjelden, saavidt bekjendt alene paa to steder, nemlig i retterbod for Bergen af 1302 (N. g. Love III, 43 § 9), hvor det siges, at der skulde være to klædemangere eller sælgere af brugte klæder i „hver fjerding", og i byordn. VI, 12 (anf. st. II, 248), som paabyder, at hver „fjerding" skulde have to kroge (brandhager). Inddelingen af byen i fjerdinger havde vel derfor nærmest hensyn til brandvæsenet (jfr. byordn. VI, 9) ligesom senere (se brandanordn. af 1646, N. Mag. II, 548 ff.)

opstillet følgende regler for byens indretning.[1] Alle de daværende huse kunde blive staaende, som de var, men hvis nogen vilde sætte et nyt hus op, skulde det gjøres saaledes, som lagmanden, gjaldkeren eller raadmændene fandt rettest baade med hensyn paa stræder, brygger, almenninger og veiter. Hvert stræde skulde have samme høide overalt[2] og være 12[3] alen bredt, og den, hvis brygger var for høie, skulde sænke dem efter nysnævnte øvrigheds bestemmelse, saa at de alle blev lige høie. Almenninger skulde være 8[4] alen brede og veiter 3[5] alen gaardimellem. Hver gaard skulde indrettes saaledes, at der i midten efter længden var et aabent gaardsrum, lukket i hver ende (d. e. mod bryggen og øvregaden) med en port, og saa bredt, at der paa det trangeste kunde bæres et pund[6] endelangs op og ned mellem strædet (øvregaden) og bryggerne, hvilket ogsaa skulde gjelde gaardene ovenfor strædet (d. e. op under fjeldet). Men hvis nogen satte hus (d. v. s. bygningsrum) eller svaler udover de nu nævnte steder: stræder, brygger, almenninger, veiter eller gaardsrum, skulde han bøde 1 mark sølv (ca. 400 kroner) og tage det bort inden femte dag; skede det ikke, skulde det udføres af øvrigheden, dog kunde svaler tillades udover bryggen indtil en bredde (udspring) af 3 (nu 2$^1/_4$) alen. Desuden nævnes torvet,[7] der oprin-

---

[1] N. g. L. II, 243 § 4 og 5.

[2] d. v. s. have samme niveau eller ligge i samme plan.

[3] nu 9, da den gamle norske alen kun var $^3/_4$ af den senere eller den i sin tid saakaldte sjælandske alen.

[4] altsaa nu 6.

[5] nu 2$^1/_4$, forresten parallele med almenningerne.

[6] Meningen er lidt dunkel, men rimeligst maa det forstaaes, som Fritzner i sin ordbog forklarer: at man kunde bære en byrde af et skippunds vægt op gjennem gaardsrummet.

[7] saavidt bekjendt første gang i 1239 (Munch, d. n. F. H. III, 994).

delig laa omtrent midt i byen ved Breida-almenning eller noget udenfor det forrige „Smedesmug“ eller nu Nikolai almenning.

P. A. Munch peger paa,[1] at hele denne indretning træffes væsentlig ogsaa i de ældre skotske byer, uden at han dog, som det synes, antager, at disse havde tjent som forbilleder hos os. Dette forekommer ogsaa mig lidet rimeligt, medens indretningen snarest er opstaaet uafhængig af hinanden paa begge steder som noget, der bedst svarede til de praktiske fornødenheder. Heller kunde man her tænke sig en paavirkning i visse maader fra de „frie stæder“, som anlagdes ved kongeligt bud i de engelske provinser i Frankrige, og hvorpaa Montpazier i Akvitanien (departementet Dordogne) frembyder det bedste exempel.[2] Hele anlægget var dog paa grund af det flade strøg, disse stæder indtog, aldeles regelmæssigt og omfattede 4 slags gader: først hovedgader eller langgader og kortere tvergader, alle 24 fod brede, dernæst parallelt med langgaderne og midt imellem hvert par af disse de saakaldte *lanes*,[3] 16 fod brede, og endelig i lighed med de ovennævnte bergenske veiter smale, kun 6 fod brede gjennemgange *(passages)* mellem gaardene, dels, som det heder, for tagenes draabefald og dels for deres nytte i brandtilfælde. Hver gaard havde, som hos os, en gjennemgang og var beliggende mellem to af de nævnte *passages* med forsiden til langstrædet og bagsiden til en *lane*. Men undertiden blev to huse ved sløifning af den mellemliggende passage til ét. og dette kaldtes da „dobbelt“. Til denne benævnelse, og hvad dermed staar i forbindelse, skal jeg senere komme tilbage, men her kun bemærke, at der

[1] Anf. st. II, 718 note 4.

[2] Se Turner, Domestic. architect. in England II, 135.

[3] altsaa svarende til de nuværende „veiter“ i Throndhjem.

heller ikke fra de nys fremstillede byplaner kan være fremgaaet nogen paavirkning til os, da de, som paabudte af Edvard I (1272—1307), var yngre end vore, medens derimod begge vise principet i de middelalderske byanlæg i modsætning til romernes.

I byordningen for Bergen blev det ogsaa bestemt, hvor og hvorledes de forskjellige handlende og haandverkere skulde have sine udsalgssteder.[1] Skomagerne, heder det saaledes, skulde ikke være længer ude i byen med sine varer end til det yderste af Halvardkirkens gravplads baade ovenfor og nedenfor strædet (nu øvregaden). Fra den almenning, som var nærmest (formodentlig med navnet Halvardkirkens), og til Auta-almenning (den sydligste del af den nuværende Veterlids alm.) skulde være „laggere" og bødkere[2] med sine varer baade oven- og nedenfor strædet. Udenfor Auta-almenning og til det yderste af Marteinkirkens gravplads skulde være skindberedere baade oven- og nedenfor strædet. Fra det yderste af Marteinkirkens gravplads og til porten for Stenkirkens gravplads skulde paa øvre side af strædet alle guldsmede holde til i boder, gjorte af fjæler *(skjaldþili)*, med jordgulv og uden lofthus; paa nedre side kammagere med sin forretning. Fra Stenkirkens gravplads og til Nikolauskirkes almenning skulde være madsælgere oven og neden strædet, og fra nysnævnte almenning til Breida-almenning skulde skjæres alt farvet klæde og lerred til salg baade neden og oven strædet dog kun i strædesboder, saa at enhver kunde se sit kjøb. Fra Breida- til

[1] N. g. L. II, 245.

[2] *laggarar* og *kopparar* (nu kjipper). Da disse ord ikke vel kan være synonymer, maa derved rimeligvis forstaaes karmagere og bødkere eller de, som gjorde kar, og de, som arbeidede tønder, skjønt der, som bekjendt, ogsaa i tønder er lagg eller en i stavene udskaaret fals, hvori bundenes kanter presses ind.

Bua-almenning, baade oven- og nedenfor strædet skulde være smykkesælgere (galanterihandlere), malere *(penturar)* og sadelmagere; fra Bua-almenning skreddere baade oven og neden strædet indtil lige for porten til Petersskirkens[1] gravplads, derfra igjen og ud til Mariekirkens gravplads brynjemestere, sverdslibere og plademestere nedenfor strædet, men ovenfor strædet kistemagere. Ud fra hjørnet af Mariekirkens gravplads skulde være skjoldmagere ovenfor strædet, og mellem det yderste af sidstnævnte kirkegaard og til Sandbro madsælgere baade oven og neden strædet. Men ved søen (d. v. s. mod bryggen) nede mellem Marie- og Auta-almenning skulde ikke være nogen, som handlede med mel, brugte klæder eller lerred, eller bødkere, kistemagere eller rebslagere *(bastari)* og ingen saadan handler, som leier hus halvaarsvis; thi enhver af dem skal være, hvor det før er sagt. Men udenfor Marie-almenning og indenfor Auta-almenning endelangs efter strædet paa begge sider af dette ovenfor Korskirken skulde være alskens andre handlere, end før er bestemt. Paa torvet maatte man dog sælge alt, hvad man vilde, undtagen kværnestene, tømmer og skibe; thi disse ting skulde sælges over paa stranden, hvor det ikke var til hinder for skibes opsætning.

Endelig indeholder byloven[2] bestemmelser om brandvæsenet, og hvoraf hidsættes følgende. Ingen maatte lægge ild i en ny ovn, førend den ved besigtigelse af gjaldkeren og raadmændene var godkjendt; kunde dette ei ske, skulde ovnen nedbrydes. Det samme skulde gjelde ildhus og

[1] Mellem ovennævnte kirke og Mariekirken laa Lafrantskirken (se D. Norv. II no. 165), men denne maa, siden den ikke nævnes her i byloven, have ligget noget ovenfor eller østenfor strædet (jfr. Konungas., udg. af Unger, s. 221).

[2] Byordn. 9—12.

kjedelgaard *(ketilgarðr)*.[1] Ild skulde man „have i lygter eller i koler[2] af sten eller kobber,[3] eller i lampe“, hvorimod det under straf forbydes at bære ild ubeskyttet, sætte kjærte paa væggen eller have lys i træplader[4] *(diskum)* eller i næper. Alle badstuer, bagerovne og jernsmedeboder, heder det videre, skulde flyttes ud af byen og sættes der, hvor gjaldkeren og raadmændene med kongens raad finde, at de bør staa.[5] Ild skulde være slukt fra der ringes til ildslukning og indtil der ringes om morgenen, og maatte ikke opgjøres paa tomter, stræder eller brygger eller i gaarde eller almenninger, undtagen for at bræde hus eller brænde ligstraa. „Kommer der ild op i et hus, og luen ikke bliver høiere end ljorene,[6] og husfolket faar alene slukket ilden, da forholdes med deres sag, som ilden skulde forvare, efter som ellers er sagt. Det forbydes husbonden at lukke sin gaardsport og ikke at ville slippe andre ind end sine husfolk“. I hver gaard, hvor der ikke fandtes brønd, skulde der være et kar, ligeledes en stige for hvert ildhus og 2 kroge (brandhager) i hver fjerding. Enhver skulde være pligtig til strax at løbe did, hvor ild opkom. naar han hørte horn eller klokke, og have med sig saa, kar, buløx og andre red-

---

1 træffes kun nævnt paa dette ene sted. Ordets betydning skal senere omtales.

2 *kola,* som bekjendt en lampe med egen form af lighed med den antike, vel neppe synonymt med det strax efter nævnte lampe, og i saa fald er dennes form ukjendt.

3 Denne variant forekommer mig bedre, end naar udgiverne af loven har foretrukket: paa sten eller kobber (jfr. N. Mag. I, 582).

4 Se „Langskibet fra Gokstad“ pl. VIII fig. 5.

5 Badstuer bestemtes senere (1552) at skulle sættes 24 favne fra andre huse (N. Mag. I, 583).

6 *ljórum hærri,* d. e. høiere end taget.

skaber, hvormed ilden kunde mødes, men kvinderne skulde fare til med kar og bøtter.

Naar vi saaledes har seet de væsentligste bestemmelser, som Bergens bylov af 1276 indeholder angaaende byens indretning i de nævnte punkter, kan der spørges om, hvorvidt noget lignende gjaldt i de øvrige tre større kjøbstæder. Herved maa bemærkes, at det vel ikke vides, at der samtidig med Bergens bylov eller senere end denne for de andre nævnte byer er fra den lovgivende magts side udgivet saadanne bestemmelser, men alligevel maa disse, ialfald flere af dem, vistnok have været gjældende allerede inden udgangen af det 13de hundredaar ogsaa i de øvrige stæder, ialfald som vedtægter, paabudne af den lokale øvrighed gjennem bymødet. Vi træffe saaledes før den tid i disse stæder ellers omtalt baade brygger, langgader og almenninger,[1] i Nidaros ogsaa veiter,[2] der ligeledes nævnes i Aaslo 1488,[3] og maaske var de smale smug, som blev trufne her endnu i vor tid i retning fra søen og mod øst, levninger af saadanne gange.[4] Det samme var maaske tilfældet med de mange smaa og smale tverstræder, Müller[5] omtaler i Tønsberg 1750. Fremdeles træffes ogsaa i de tre øvrige større kjøbstæder det samme slags gange gjennem gaardene som i

[1] Saadanne forudsættes i Nidaros som tilværende før branden i 1282 (se N. g. L. III, 104, jfr. Islandske annal., udg. af G. Storm, s. 50, 484).

[2] Bredden paa disse ligesom paa langgader og almenninger er den samme som i Bergen (se N. g. L. II, 243 note 24), dog fastsættes maalet ogsaa for bryggerne til 12 alen. Forresten bruges navnet veit endnu, som bekjendt, i Throndhjem om de smalere gader, dog med den forskjel, at disse nu er langgader

[3] D. Norv. V no. 909.

[4] Se aarsb. f. 1869 fra foren. t. n. fortidsm. bevar. s. 187.

[5] Tønsbergs Beskriv. s. 58.

Bergen. Dette sees for det første ligefrem af bestemmelserne[1] for Nidaros, ihvorvel det deri ved en meningsløs gjengivelse formodentlig af Bergens bylov heder, at det omhandlede gaardsrum skulde være „saa vidt og stort, som der kunde saaes et pund korn paa". Endvidere nævnes i samme by „begge sider" af en gaard, hvad der ligeledes forudsætter saadant gaardsrum. Det samme møder os i Aaslo og Tunsberg, hvor denne deling efter længden af en gaard ligesom i Bergen og Nidaros har faaet tilsvarende udtryk,[2] som betegnelser for den ene eller anden halvdel af gaarden. Naar man derfor fra bryggerne gik ind gjennem en gaards port, havde man, efter byernes forskjellige beliggenhed, i Bergen, Tunsberg og Aaslo gaardens nordre halvdel paa venstre haand og den søndre til

[1] Norg. g. L. II, 243 note 24. Rimeligvis er det et gaardsrum af samme slags, som nævnes i Nidaros allerede 1176 (Heimskr. s. 809).

[2] Som saadanne træffes: i Tunsberg nordre eller søndre *lutinn* (D. Norv. I no. 559, IV. no. 397, XI no. 35, 64, 70, 109, 123, 184, 186) eller senere (1491) *part* (anf. st. XI no. 262); i Bergen kun én gang nordre eller søndre *lutinn* i 1444 og 1472 (sammest. IV no. 973 og X no. 181), men ellers indre (= søndre) eller ydre (= nordre) *veginn* (sammest. I no. 134, 146, 150, 276, II no. 186, 215, 223, 513, III no. 265, 652, IV no. 330, V no. 206, VI no. 187); i Aaslo omvendt en enkelt gang søndre *veginn* (sammest. I no. 183), men ellers nordre eller søndre *lutinn* (samst. IV no. 170 192, 440, 579, 751, V no. 342); i Nidaros 1371—1381 side (Asl. Bolts jordeb. s. 78). I Bergen er det sidste udtryk officielt i det 16de hundredaar om en gaards nordre eller søndre halvdel (se N. Mag. I, 459, II, 52 f., N. Rigsreg. VI, 354); vi har ogsaa et diplom, som sikkert viser, naar denne sprogforandring der først fandt sted. Saaledes betegnes nordre halvdel af gaarden Aafjord endnu 1419 med ydre *veginn* (D. Norv. XII no. 167), medens den i 1420 og 1425 kaldes nordre eller ydre side (anf. st. no. 171 og 180).

høire, medens man i Nidaros omvendt havde en gaards tilsvarende dele henholdsvis paa høire eller venstre haand.

Endvidere tør det heller ikke være tvilsomt, at der i de øvrige nævnte kjøbstæder ligesom i Bergen har været bestemte vedtægter for, hvor hvert slags næringsdrivende skulde holde til, skjønt antallet af de forskjellige haandverker vel neppe andetsteds var saa stort som i Bergen.

Rimeligvis har ogsaa idetmindste flere af de forannævnte brandbestemmelser været gjeldende i de andre byer ligesom i Bergen. Om derimod disse bestemmelser i sin helhed gjaldt ogsaa udenfor Bergen og Nidaros, tør være tvilsomt. Her kan nemlig paa grund af omstændighederne opstaa spørsmaal om, hvorvidt man overhovedet i Tunsberg og Aaslo kjendte det slags ildsteder, hvortil Bergens bylov aabenbart sigter, nemlig ovne uden røggang eller skorstenspibe. Men besvarelsen af dette spørsmaal hører nærmere hen under næstfølgende afsnit.

Endelig kan tilføies, at der i samtlige fire kjøbstæder var bestemmelser for den rundgang, nattevægterne skulde foretage, ligeledes for, naar de skulde gaa af og paa vagt, raabe ved alle almenninger o. s. v.[1]

Hvad dernæst gaderne, deres istandsættelse og renholdelse angaar, var dette noget, der ligesom overalt i middelalderen paalaa hver enkelt gaardeier at foretage, dog med godkjendelse af byens gjaldkere og raadmænd.[2] Ligeledes skulde brygger og almenninger jevnlig holdes rene.[3] Det kan ogsaa sees, at hver enkelt gaardeiers forpligtelse, særlig med hensyn til gaderne, vedblev hele middelalderen igjennem, saaledes i Throndhjem endnu 1604,[4] i Ber-

[1] Norg. g. Love II, 241.
[2] Anf. st. II, 249, III, 193, jfr. IV, 660.
[3] Sammest. III, 43 no. 2.
[4] N. Rigsreg. IV, 68.

gen endnu 1649[1] og i Aaslo, hvis vedtægter af 1595[2] bestemme bøder for dem, „som findes modvillige og ikke vil renholde og færdiggjøre deres broer og gader, hver for sin fortaa (fortoug) og gaardstomt efter kgl. majestets brevs lydelse“. Hvad særlig brolægning angaar, kunde der i middelalderen ikke føles saadan trang dertil som i vor tid, da hjulredskaber dengang var ukjendte og alle byrder for en stor del vistnok, ligesom i Bergen endnu ved begyndelsen af vort hundredaar, transporteredes paa menneskeryggen og sjældnere paa slæde uden om vinteren. Naar brolægning først indførtes i de øvrige stæder, vides ikke.[3] Men for Bergen har vi den beretning af Absalon Pederssøn,[4] at byens „gader blev først stenlagte i Jørgen skrivers[5] tid“, og at „aarsagen dertil var“ den bekjendte Sigbrit, Dyvekes moder; forresten forudsættes det i 1551, at brolægning var noget, som paalaa enhver huseier,[6] ligesom ovenanført i Aaslo. Senere lod Valkendorf i 1558 det sumpige strøg fra domkirken til raadstuen brolægge ved hjælp af stene fra den nedbrudte allehelgens kirke; i 1570 blev øvregaden brolagt af de tyske fra Mariekirken til Rotmansgaarden, og det følgende aar fortsattes fra Bryggesporden indover og rundt til Stranden.[7] Mærkeligt er det forresten, at Bergen saaledes tildels fik stenlagte gader før London. Her lod Henrik VIII først i

---

1 N. Mag. II, 361.

2 Meddel. fra d. n. Rigsark. I, 299.

3 dog i Throndhjem ialfald før 1604 (N. Rigsreg. IV, 68 f.); der nævnes ogsaa en „Truls stenlægger“ allerede 1520 (N. Regnsk. o. Jordeb., udg. af H. Huitfeldt-Kaas, II, 149).

4 N. Mag. I, 120.

5 Jørgen Hanssøn, lensherre i Bergen 1514—1523.

6 N. Mag. I, 582.

7 Sammest. I, 124 (562), 370, 423.

1533 paabegynde brolægning, i betragtning af, at gaderne „var snausede, fuld af sumper og huller, og at mange folk baade til hest og gaaende stod fare for at lide skade og næsten var omkomne der“.[1]

Medens alle de her nærmest omhandlede byer i sin bebyggelse gjennem middelalderen fik større og større omfang, bibeholdt dog de trende af dem (Aaslo, Tunsberg, Nidaros) fremdeles sin plads paa samme side af den vaag eller elv, hvorved de fra først af var anlagt. I Bergen derimod skred bebyggelsen fremad fra østsiden af Vaagen til vestsiden eller Stranden. Dette havde udentvil fra først af sin grund i den omstændighed, at østsiden ved forholdenes udvikling ikke frembød plads for flere gaarde ved søen. Dertil kom, at rummet i gaardene paa bryggesiden mere og mere optoges af de indvandrede tyske kjøbmænd. Naar bebyggelsen af Stranden først tog sin begyndelse, kan ikke nærmere bestemmes. Sandsynligvis fandtes der endnu, da byloven blev udgivet, 1276, paa denne side af Vaagen kun Mikaelskirken med kloster (Munkeliv), Jonskirken med kloster og erkebiskopsgaarden, hvor nu nykirken staar. Første gang vi høre noget om privathuse paa Stranden er i en retterbod af 1295,[2] og senere gik bebyggelsen i løbet af det 14de hundredaar raskt fremad, saa at hele strøget fra søen og indtil den nuværende markevei vistnok var fuldt bebygget allerede inden udgangen af hundredaaret og længe før det brændte

---

[1] Pictor. hist. of England 6te bog 4de kapitel. I Tyskland var Hamburg sandsynligvis den første by, som lod en gade brolægge, nemlig Steinstrasse, som i 1273 kaldes *platea lapidea.* I det øvrige Tyskland begyndte Nürnberg først (1368) med at brolægge gaderne.

[2] § 6 (Norg. g. Love III, 25), jfr. N. Mag. I, 576 no. 24.

første gang, 1489;[1] der nævnes ogsaa i 1481[2] „almenningsgaden“, vistnok den nuværende Strandgade, der rimeligvis fra først af havde samme løb og bredde som senere. Det samme gjelder ogsaa de fra denne gade opad gaaende smuge og de smale gange eller „gaarde“ nedad til søen, dog med den forskjel, at der af saadanne i middelalderen fandtes mange flere end nu, da en stor del deraf senere optoges i de siden 1561 aabnede almenninger, medens disse før den tid ikke var til, undtagen maaske en temmelig smal almenning ved Smørsgaarden.[3] I denne henseende var saaledes indretningen af Stranden forskjellig fra, hvad der efter byloven fandt sted hinsides Vaagen, hvortil kom, at gaardene vel heller ikke, som her, havde den omtalte gjennemgang. Dette hang sammen med, hvad der dannede den væsentligste forskjel mellem bebyggelsen af Stranden og østsiden, og denne forskjel havde igjen sin grund i de lokale forhold. Som bekjendt er Strandsiden af naturen, eller naar vi sætte den udspringende toldbodbrygge og moloen ud af betragtning, i høi grad udsat for sødraget under nordlige vinde, og havde man her bygget saaledes som paa den anden side, vilde de der liggende fartøier og baade af forskjellig størrelse under enhver af de ofte opstaaende storme have været udsatte for at ødelægges.[4] Man indrettede sig derfor vistnok

[1] N. Mag. I, 544, hvor aarstallet for branden vistnok urigtig sættes til 1488, medens den ifølge N. g. L. IV, 509 fandt sted 5 oktober 1489.

[2] D. Norv. I no. 930.

[3] N. Mag. I, 195.

[4] Et fremtrædende exempel herpaa har vi fra den saakaldte „Haakarlehøst“ i 1233, da en del langskibe, som tog leie ved Haakarlestranden, omtr. mellem Nordnæs og den nuværende toldbod, led betydelig skade.

allerede fra først af paa samme maade som nu, idet man lod pakboderne uden nogen foranløbende aaben brygge, som paa den anden side af Vaagen, springe frem lige til bolverkets yderkant[1] og imellem pakboderne levnede aabne rum eller saakaldte „hoper", hvor ikke alene eiernes egne skuder og baade kunde faa et beskyttet leie, men ogsaa de større og mindre farkoster, hvori bønderne fra stiftets forskjellige fjorde til visse tider af aaret drog til byen med sine varer. Dertil kom, at man, skjønt selve pakboderne var opført af laft, udenom disse vistnok allerede dengang som nu anbragte aabne svalgange af standerverk, hvorigjennem der blev tilveiebragt en indbyrdes forbindelse mellem hoperne.

Rimeligvis er saaledes den omhandlede bebyggelse, som forskjellig fra bylovens bud, skeet ved et slags dispensation af kongen, hvortil han ogsaa i den henseende maatte være berettiget, da tomterne for en stor del vistnok tilhørte ham, skjønt de fleste vel eiedes af Munkelivklostret eller klostret ved Jonskirken. Naar kongen saaledes afstod tomterne, maatte han som betingelse ogsaa have fuld ret til at bestemme, hvorledes de skulde bebygges.

Til forskjel fra, hvad der, som det synes, fandt sted i de trende øvrige større byer, undergik Bergen senere end Strandens bebyggelse, men endnu i middelalderen, ogsaa en anden forandring, idet byens oprindelige strøg nærmest søen tildels fik en indretning forskjellig fra den, byloven havde forudsat. Gaa vi, for klarere at paavise dette, ud fra de nuværende forhold østenfor Vaagen, træffes der, som bekjendt, endnu som paa bylovens tid, 1276, en fortløbende aaben brygge foran gaardene og bag disse øvregaden, endvidere en med port i hver ende forsynet gjennemgang

[1] Dette vil ogsaa kunne sees af et diplom af 1386 (D. Norv. II no. 498) om Ceciliegaard, der laa „paa Stranden nedenunder Allehelgenskirke". (Jfr. N. Rigsreg. VII, 651 og N. Mag. II, 325).

eller et aabent gaardsrum i midten af hver hel gaard, og endelig de to gamle almenninger med navne efter vedkommende kirker, Nikolaus- og Mariekirken. Derimod savnes nu de to andre oprindelige almenninger i dette strøg (Breida- og Bua-almenning), og desuden findes der ingen af de forrige aabne smalgange eller „veiter“ mellem gaardene. Disse forandringer kan ikke være fremkomne efter bryggens seneste brand, i 1702, da vi træffe væsentlig de samme forhold allerede paa det ovennævnte gamle kobberstik af byen fra ca. 1579. Rimeligvis maa derimod den omtalte nye ordning være foretaget efter en af de brande, som indtraf mellem det sidstnævnte aar og 1276, og hvorved hele strøget fortæredes, altsaa enten i 1413[1] eller 1476.[2] Men af disse alternativer er der overveiende grunde til at foretrække det sidste, da det af den foran (s. 342) citerede lybske krønike fremgaar, at der netop i 1476 blev indført noget nyt, idet den beretter, at efter branden i det aar „blev kjøbmændene (sc. de hanseatiske) enige med rigsraaderne, som eiede tomterne, og byggede igjen efter overenskomstens lydelse 13 alen *bade*[3] og ikke høiere, og 3 tomter skulde staa ledige; derfor skal kjøbmændene svare“.

Hvilke disse tre tomter af forhenværende gaarde var, lader sig neppe sikkert bestemme. Ialfald kan dermed ikke sigtes til de trende gaarde, som i sin tid stod nordenfor Guldskoen, men i den norske So, forfattet ca. 1584,

---

1 „2 nætter før allehelgensmesse“ (1ste novbr.) (Isl. Annal., udg. af G. Storm, s. 291).

2 Se Grautoff II ved dette aar, Alb. Krantz Vandalia lib. XIII kap. 12, N. Mag. I, 544, jfr. Norg. g. L. IV, 509, hvor branden sættes til 20 oktbr. 1476.

3 Betydningen af dette ord, som dog mulig beror paa en skrivfeil eller urigtig læsning, skal senere omhandles.

siges[1] at ligge øde efter en brand „for mange aar siden", nemlig Skjeggen, Dræggen og Bremergaard. Thi vel omtales den ene af disse, Dræggen, allerede i 1520 som ubebygget, idet der paa dens tomt kun fandtes enkelte smaaboder,[2] hvorfor den ogsaa var fri for udredsel af leding;[3] men derimod var Bremergaarden endnu i 1508[4] ved magt, og i 1523 blev betalt leding baade af den og Skjeggen.[5] Den brand, hvortil den norske So sigter, kunde saaledes ikke være indtruffet i 1476, men mulig i 1527, da heller ikke Skjeggen og Bremergaard omtales, saavidt vides, som bestaaende efter dette aar, ihvorvel kun Guldskoen nævnes som brændt dengang.[6] Men hvorledes det end forholder sig med udsagnet i den norske So, saa bliver det paa grund af det anførte tydeligt, at de nysnævnte gaarde ikke kunde være dem, som den lybske krønike har for øie. Derimod kan her vel tænkes paa nogle andre gaarde, som ifølge en statut for det hanseatiske kontor i Bergen af 1572[7] skulde blive ubebyggede, forudsat dog, at denne statut forsaavidt er en gjentagelse af ældre bestemmelser, hvad der kan være rimeligt nok, siden der ikke i det nævnte aar eller kort før var indtruffet nogen brand, som kunde fremkalde et saadant paabud. I denne statut fastsættes nemlig, at følgende gaarde ikke skulde bebygges:

---

1 N. Mag. II, 25.

2 Jfr. N. Regnsk. o. s. v., udg. af H. Huitfeldt-Kaas, I paa registeret under Dræggen. Om strøgets senere bebyggelse se N. Mag. II, 277, 279, 336, III, 506; N. Rigsreg. VIII, 416.

3 Hist. Tidsskr., 2den række II, 301.

4 Ifølge et plattysk diplom af dette aar (orig. i d. geheimeark.), hvorved der pantsættes en „sesteuen" (søstue) i gaarden.

5 Hist. Tidsskr. anf. st.

6 Se N. Mag. I, 550.

7 Se Lünig's Reichsarch. pars special. contin. IV theil II fortsetz. pag. 96 § 70.

Mikelgaarden, „die tüfte bey norden" [hvilket mulig skal læses i forbindelse med det foregaaende ord og forstaaes om den nordre halvdel af Mikelsgaarden], „die halbe Kappen bey süden" [d. v. s. den søndre halvdel af Kappen], hele Fatten[1] og hele „Schufften" [d. e. Skaften].[2] Under alle omstændigheder er det klart, at strøget dengang blev noget omreguleret. Det heder nemlig i den saakaldte Bergens Fundats,[3] efterat bryggens brand i 1476 er omtalt: „og siden have de hende saaledes ordineret og opbygget, som hun nu [ca. 1580] er funderet; thi tilforn haver den plads været bygget, som Stranden nu er". Sammenholdes dette med hvad ovenfor (s. 357) er sagt om indretningen paa Stranden, saa sigter forfatteren sandsynligvis for en del til sløifningen af de omtalte almenninger, men ialfald maa han ville give at forstaa, at man ved opbyggelsen efter branden ikke mere indrettede de forrige „veiter" mellem gaardene. Dette faar ogsaa sin bestyrkelse derved, at dette slags smuge ikke findes nævnt hinsides Vaagen efter 1476 og sidste gang i 1472, da der omtales Brynjulfsgaard og dens „veiterum".[4]

Ved denne nye indretning opnaaede det hanseatiske kontor saaledes en fordel. Thi naar gaardenes porte lukkedes, kunde ingen komme fra bryggen til øvregaden eller omvendt, uden ved at gaa gjennem strøgets almenninger. Senere begyndte tyskerne for at opnaa end større sikker-

---

[1] laa nærmest indenfor Breida-almenning (D. Norv. X no. 33).

[2] Denne siges i nogle optegnelser af 1717 (Kristiania Videnskabsselsk. Forhandl. f. 1876, s. 4) at have ligget tæt i nordvest for Finnegaarden.

[3] N. Mag. I, 544.

[4] Se D. Norv. IV no. 973. Gaarden laa i Mariekirkens sogn tæt søndenfor Apostelkirken og var den nordligste af alle gaarde paa bryggen (Norg. g. Love III, 44, jfr. D. Norv. XII, 760).

hed eller, som det heder, „for at gjøre bryggen fast“[1] i 1523 at opføre en mur „mellem kongsgaarden og bryggen“, eller, som en anden udførligere og vistnok rigtigere beretning[2] lyder, de „byggede udenfor Kjøbmandsstuen et blokhus og begyndte at gjøre en mur langs øvregaden ovenfor bryggen til lands op“. Men paa forlangende af den nye lensherre, Eske Bilde, der kom til Bergen 17 mai 1529, maatte tyskerne borttage baade muren og blokhuset[3]. (Forts.)

---

[1] D. Norv. XII no. 348.
[2] N. Mag. I, 548 (jfr. 356).
[3] Anf. st. 549.

EN MARIESTUKE.

AF

H. M. SCHIRMER.

I anden rækkes 6te bind af nærværende tidsskrift er der, s. 159 o. fl., indtaget en længere udredning betitlet: Atter om Throndhjems domkirke.

En ledvis drøftelse af denne afhandling vilde alene blive en gjentagelse af, hvad der af mig allerede andre steder er fremlagt, og jeg har derhos for ganske nylig for mit vedkommende søgt at godtgjøre, at forfatteren netop lige over for de her angjældende bygningshistoriske spørgsmaal støtter sig til en feilagtig kronologi og gaar ud fra bygningshistoriske og kulturhistoriske forudsætninger, som er urigtige.[1]

Imidlertid er der i afhandlingen et specielt punkt, der paakalder opmærksomhed, baade fordi det under samme omhandlede spørgsmaal har været meget lidet drøftet og paa grund af den maade, hvorpaa det her sees at være behandlet.

Det er enhver bekjendt, der har seet Throndhjems

---

[1] I Teknisk Ugeblad f. 1889 s. 53 o. fl. Rettelse s. 64. Forøvrigt vil man finde en fortegnelse over hele den herhenhørende literatur i nærværende forfatters skrift: Femti daterede norske bygninger fra middelalderen, s. 14.

domkirke, eller gjengivelser af den, at dens østre del udgjøres af en særskilt ottekantet bygning, der har en indre del og en omgang om denne, medens den indre del og omgangen er adskilt ved et massivt brystværn, et cancelli af dobbelt mandshøide. Med kirkens kor staar denne bygning i forbindelse ved bueaabninger i den østre korvæg (gavlvæggen), paa den maade, at den indre del af den ottekantede bygning og dens omgang hver har særskilt adkomst til og fra koret.

Hvis al historie vedrørende denne kathedral endnu var en lukket bog, hvis man intet vidste, uden hvad bygningens levnede dele selv beretter, og man saa, med vanligt kjendskab til kathedralerne inden den vesteuropæiske kulturkreds, uden tidligere at have seet bygningen, tænker sig at foretage en vandring gjennem den fra vest mod øst: tænker sig at gaa ind gjennem hovedportalet i vestre front (nu gjenmuret), gjennem skibet (nu „ruinen"), videre gjennem „triumfbuen" (nu gjenmuret, kun med en i 1860 udbrudt døraabning) og frem under taarnet med en vinge til hver side og videre gjennem „sanghusdøren" ind i koret, østover, og saa opdagede denne ottekantede tilbygning, da vilde enhver kjendtmand i datidens bygningsvæsen sige: Se, der har vi ogsaa et Fruekapel! — *Our Ladys Capel.* Det vil sige netop det samme, som vi her i landet i middelalderen kaldte en Mariestuke. Dette har allerede prof. Munch seet og antydet, om end flere sagens realitet uvedkommende omstændigheder, dengang endnu, stillede sig hindrende iveien for, at det af ham kunde blive fremsat med klarhed og positiv bestemthed.

Naar der saa kom en mand, der var bevandret i vore gamle dokumenter og fremlagde ikke et, men flere saadanne, i hvilke kirkens Mariestuke paaberaabes, hvori der er gjort dotationer til den og den er udmærket frem-

for kirkens øvrige mindre kapeller (stuker) paa den maade, at den er stillet i klasse, ikke med disse, men med byens selvstændige kirker, og saadanne dokumenter foreligger her, da vilde enhver tvivl, hvis nogen nærede en saadan, være hævet og alle erkjende, at her har vi altsaa Mariestuken, den sag er klar.

Dette er derfor selvfølgelig det standpunkt, fra hvilket man har at gaa ud i anskuelsen lige overfor denne tilbygning. At denne tilbygning er Mariestuken er *a priori* givet, og vil nogen bestride det, da paahviler bevisbyrden fornægteren.

En saadan er forfatteren af her berørte afhandling, og vi skal derfor se noget nærmere paa det grundlag, hvorpaa hans demonstration hviler. Hans fundamentale argumentation lyder som følger:

„Men da den første betydning af *stuka* er et ærme, saa har i lighed dermed et rum af det heromhandlede slags vistnok været saaledes indrettet, at man ikke kunde komme ud af et saadant rum ad anden vei, end man kom ind, eller med andre ord, at en stuke ikke var noget gjennemgangsrum.“ (S. 190).

Da nu heromhandlede tilbygning har en dør ud til det frie og der ydermere er tilbygget den trende smaastuker, saa mener forfatteren, at den af denne aarsag ikke kan være Mariestuken, fordi man kan gaa igjennem den ud til det frie og, efter hans mening, maa gaa igjennem den ind til bemeldte tilbyggede smaastuker.

Et ærme har altsaa, efter forfatterens logik, kun én aabning, og fordi et ærme kun har én aabning og man derfor ikke kan passere gjennem det, derfor maa en kirkedel, der paa grund af artsligheden er betegnet med samme ord, heller ikke have mere end én aabning, endsige være et gjennemgangsrum.

Det karakteristiske ved et ærme i denne bemærkelse er jo imidlertid, at det har en aabning i hver ende, og at det netop er en gjennemgang, der passeres af den menneskelige arm og haand saa ofte et ærmet plag trækkes paa og af. Skulde det derfor være i denne bemærkelse, at kirkestuken var betegnet med brynjestukens eller kjortelstukens navn, da maatte den jo netop være i besiddelse af den egenskab, for hvis formodede tilstedeværelses skyld forfatteren dømmer heromhandlede kirkedel ingen stuke at være.

Men det kan naturligvis ikke være paa denne maade den etymologiske analogi er at trække, saameget mindre, da forfatterens konklusion, at kirkestuken ikke er noget gjennemgangsrum, er fuldkommen rigtig, forsaavidt som en tilbygning aldrig er gjennemgang, medmindre den er opført som forhal ved et portal. Det er bare præmissen, som er forkert, thi det er selvfølgeligt i egenskab af fremspringende eller tilhæftet del, at ordet *stuka*, der egentlig betyder ærme, ogsaa er appliceret paa et til en kirke eller kirkedel føiet kapel eller en altarniche, ikke paa grund af ærmets mangel paa aabning i den ene ende, en mangel, der ikke kjendes ved noget normalt konstrueret ærme.

Er derhos denne etymologiske sammenhæng rigtig, da er det følgeligt heller ikke paakrævet, at en saadan udbygning maa være forsynet med altar for at kunne betegnes som stuke, hvilket man hidindtil har antaget.

Forfatterens etymologiske bevisførelse kan altsaa ikke bruges, men maa lægges tilside.

Afseet fra dette formodede bevis, der altsaa ikke er noget bevis, er imidlertid, som berørt, forfatterens mening ganske rigtig, forsaavidt den gaar ud paa, at en stuke ikke kan være noget gjennemgangsrum. Men det er urig-

tigt, naar forfatteren gaar ud fra, at den her omhandlede kirkedel er et gjennemgangsrum. Den er ligesaalidt gjennemgang ud til det frie, som ind til de tilbyggede smaastuker. Stuken selv, i hvilken altaret var anbragt, og i hvilken man nu under restaurationen under feilagtige forudsætninger har opstillet en repræsentant for Kristkirkens høialtar, og som ved det massive cancelli i dobbelt mandshøide er afgjærdet fra omgangen, er alene tilgjængelig fra denne omgang og fra koret; fra den første gjennem tvende mindre døraabninger i cancelliet, i stukens vestre del, en paa hver side. Og de trende tilbyggede smaastuker staar ikke i forbindelse med selve Mariestuken, berører den ikke engang, men er tilbygget dens omgang, gjennem hvilken de har sin adkomst, uden at man berører Mariestuken, naar man søger disse smaastuker, hvor man saa end kommer fra.

Ganske paa samme maade forholder det sig med den dør eller det portal, som fra denne kirkedels sydøstre side fører ud i det frie. Den er anbragt i omgangens mur og staar i ingensomhelst direkte forbindelse med selve Mariestuken, ikke mere end et hvilketsomhelst andet af kirkens portaler. Den kan derfor heller ikke være anbragt her af hensyn til Mariestuken, forkorter heller ikke nævneværdigt veien fra det frie ind til denne stuke, der næsten lige hurtigt kan naaes baade fra korets søndre og nordre portal. Dette portal maa derfor være anbragt her af hensyn til en anden invention, der ved Mariestukens opførelse blev bragt i arkitektonsk forbindelse med denne, den hellige brønd eller kilde nemlig, som findes lige ved siden af denne dør. Og naar man i vore dage har givet den navn af „Biskopsindgangen“, da staar dette i forbindelse dermed, at erkebiskop Valkendorf i sextende aarhundrede lod anbringe sit vaaben

paa den, samtidigt med, at han restaurerede Mariestuken, som dengang paa grund af kirkens ruinerede og for store deles vedkommende forladte tilstand var taget i brug som kor. Det er ogsaa meget muligt, at man fra den tid har benyttet denne adkomst som indgang til denne kirkedel, som nu var bleven kirkens kor.

De symbolske figurer, der udvendigt paa høire side pryder dette portals kapiteler, synes ogsaa ligetil at betegne den som brønddøren. Jeg har kun fotografiske gjengivelser af disse figurer før og efter restaureringen nu i vore dage samt plancheværkets gjengivelse at holde mig til, og det er vistnok utvivlsomt, at man, naar man studerer dem i originalen, vil kunne se klarere og sikrere. Det forekommer mig dog, som her er ment fremstillet tvende haner, altsaa for tilfælde kjendte brøndfigurer fra det daglige liv, og tvende løver, et symbol, der i kunsten fra Arilds tid har været benyttet i forbindelse med vand, drikkevand, særligt kildevand, rindende, rislende vand. Hvad den menneskelige maske, som disse bæster har mellem sig og bider i eller slikker paa, skal betyde, er ikke godt at sige, da det ikke tydeligt kan sees, hvad den foretager sig, men masken synes dog enten at holde noget i munden eller at give noget fra sig.

Forsaavidt omhandlede begrundelse om ærme og gjennemgang vedrører, og det er det eneste udgangspunkt, forfatteren sees at have, kan den derfor ikke i nogen af dens led afsvække den naturlige og ligefremme opfatning, at ottekanten er kirkens Mariestuke, der gjentagende findes nævnt og paaberaabt i middelalderlige dokumenter hidrørende fra tiden 1293—1343.[1]

Kristiania 20—4—89.

---

[1] Se Fornlevninger, s. 600.

SLUTNINGSBEMÆRKNINGER OM DE HAMARSKE KRØNIKER.

AF

Dr. GUSTAV STORM.

Det har vistnok været mig en Skuffelse at se, at Prof. Daae efter min Artikel om de Hamarske Krøniker (S. 277—308) ikke har ladet sine Tvivl om Hamar-Beskrivelsens Ægthed helt fare. Da imidlertid alting skal have sin Ende — og saaledes ogsaa denne Diskussion —, skal jeg denne Gang ikke optage Hr. Daaes nye Ankeposter i hele deres Bredde til Drøftelse; det vilde være at fylde Tidsskriftet med hvad der har mere literærhistorisk end egentlig historisk Interesse.

Til Hr. Daaes yderligere Bemærkninger om den „liden Historie om Biskop Mogens" skal jeg kun pege paa den mærkelige Skildring af paa den ene Side Hamarbiskopens Forsvarsmidler og paa den anden Side Hr. Truids Angrebsmidler: Biskopen anskaffer sig „Dalpile" fra Sverige, lader forfærdige Horn-Armbrøst „saa store, at ingen dem alene kunde spænde foruden Jærnpinde[1], som paa den Tid var brugeligt", han lader samle Kastesten og udlægge Fodangler; men Hr. Truid kjøber „Krud og

[1] „Jarminde" hos Berg (S. 281) er Skrivfeil; Haandskriftet af 2den Gruppe har her det rette.

Lod", lader gjøre Fyrpile (Brandpile) og fører med sig „Hageskytter med dobbelte Hager" osv. Denne gjennemførte Modsætning mellem gammeldags (middelaldersk) og modern Krigsudrustning forekommer mig betegnende for Forfattelsestiden, og jeg kan ikke tro andet, end at den, som har opfattet og skildret dette Forhold, maa have staaet Begivenhederne meget nær, ligesom jeg ogsaa tidligere har peget paa de mange Træk, som synes at stamme fra Øienvidner. Det bliver mig da mindre væsentligt, om enkelte Udtryk i et Verk, som kun er bevaret i senere Afskrifter, skulde være forvansket.[1]

Jeg skal heller ikke indlade mig paa en ydørligere / pologi for Sjøormen. Det vil ganske vist, som ogsaa Prof. Daae medgiver, bero paa et meget subjektivt Skjøn, hvor stor Lettroenhed man kan tiltro det 16de Aarhundredes Mennesker; dog kan jeg ikke nægte mig den Fornøielse at henvise dem, som staa paa Hr. Daaes Standpunkt, til de mange underlige Sjø- og Landdyr paa Olaus Magnus's store Kart fra 1539 (Sjøormen endog i 3 Udgaver og paa to Steder i fuld Virksomhed mod Skibe og Mennesker), og til at disse Underdyr blev troende optagne i Sebastian Münsters Kosmografi (1543), der fik europæisk Udbredelse.

Ligeledes tror jeg ikke at behøve at give en videre Forklaring af, hvad Prof. Daae nu lægger saa megen Vægt paa, at „Beskrivelsen" bruger Præteritum om de Bygninger, som virkelig existerede i 1553. Jeg har allerede tidligere (S. 129—131) vist, at baade Domkirken

[1] Dog skulde det undre mig, om ikke tyske Landseknegte allerede før Midten af 16de Aarhundrede havde ført Ordet „losament" eller „losement" (i Betydningen „Krigskvarter") med til Norden, naar man ser, at dets Stamord *loger* findes i Tyskland allerede i 13de Aarhundrede som „loschiren" (leire sig).

og Hamars Gaard (Bispegaarden) samt dennes Taarn var forfaldne i Tiden om 1553, og kan derfor virkelig ikke finde noget underligt i, at den Forfatter, der vil skildre disse og andre Bygninger i en fjærn Fortid og i deres fulde Pragt omkr. Aar 1300, om denne Tids Forhold bruger Præteritum; denne Anke synes mig at hænge sammen med, at Hr. Daae overhovedet ikke vilde anerkjende Betydningen af Udtrykket „i den Tid“ (se ovenfor S. 301).

Vigtigere anser jeg det at imødegaa min ærede Collegas Bemærkninger om Slægtskabsforholdet mellem Hamar-Beskrivelsens og Mag. Jens Nilssøns Bispekrøniker, thi her finder jeg en principiel Modsætning mellem min Collegas og min Opfatning af den historiske Kildekritik. Jeg har ovenfor (S. 308) brugt det Udtryk om Prof. Daaes positive Hypothese, at denne selv forudsætter Hypotheser. Dermed har jeg naturligvis ikke villet udtale nogen Anke over, at han opstillede Hypotheser, men villet gjøre opmærksom paa, hvor svag den Hypothese er, der selv trænger til nye — ubeviste og ubevislige — Hypotheser. Hr. Daae har formodet, at „Beskrivelsen“ er uægte, men for at forklare dens Oprindelse maa han gribe til Hypotheser om tabte Verker, hvorom intet vides, og fører saaledes Undersøgelsen ud i det rent uvisse. Dette anser jeg for en betænkelig Methode i historisk Kildekritik, thi dennes Tendens skulde være at indvinde Visheder, men ved at bygge Hypotheser paa andre Hypotheser opnaar man kun at forøge Uvisheden.

I den 2den Afhandling søgte jeg at vise, at „Hamar-Beskrivelsen“ er en af Kilderne for Mag. Jens's Bispekrønike, idet jeg gik ud fra de omtrent ligelydende Bemærkninger om Biskop Karl Sigurdssøn. Naar to Beretninger i to Krøniker næsten ordret falder sammen, maa

enten den ene være afskrevet af den anden eller begge stamme fra samme Kilde. Jeg havde søgt at vise (S. 290), at Beskrivelsens Bemærkninger om de senere Biskoper stammede fra Gravskrifter i Kirken; disse Gravskrifter er, saa vidt de er bevarede[1], paa Latin, men da netop de norske Udtryk om Biskop Karl i begge Krøniker er beslægtede, kunde jeg ikke komme til andet Resultat, end at „Beskrivelsen" har oversat den latinske Gravskrift og Mag. Jens har udskrevet Beskrivelsen — med nogle Tilsætninger. I disse — at Karl havde tjent i Kong Hans's Cancelli, og at denne havde givet ham Thotens geistlige og kongelige Rente — kunde jeg derfor kun se uægte Tillæg. Naar Prof. Daae har gjort opmærksom paa, at Karl virkelig har tjent i Kong Christian d. 1stes Cancelli (hvilket jeg havde overseet), og at maaske allerede denne kan have givet ham Thotens „kongelige Rente", kan dette efter min Overbevisning ikke forandre min Opfatning, thi det har ogsaa jeg vist, (S. 294—96), at Mag. Jens foruden Beskrivelsen benyttede andre skriftlige Kilder (især Diplomer). Mit Resultat styrkes nemlig ved, at Mag. Jens's Krønike ogsaa i andre Punkter stemmer med Beskrivelsen (se ovenfor S. 297—98), og disse lader sig naturligst forklare som Laan fra Beskrivelsen.

Prof. Daae anker over, at jeg „ikke har taget Hensyn til endnu en tredie Angivelse af Hovedpunkterne i denne Biskops Liv", nemlig den som findes anbragt under hans Billede i Koss Kirke paa Thoten. Prof. Daae antager nemlig, at denne Indskrift stammer fra tabte Optegnelser paa Thoten om ældre Prester, at Biskop Jens Nilssøn under en Visitats har seet og nedskrevet disse,

[1] af disse kjendes nu 3, hvoraf de to kun delvis er bevarede.

forsaavidt Biskop Karl angaar, og at dette ligeledes er — i en noget ændret Form — gaaet over i Beskrivelsen. Derved vilde Prof. Daae vinde et Argument for en tabt Fælleskilde. Men denne Anke maa jeg anse for ganske ubeføiet. Billederne af de ældre Prester i Thotens Kirke er, som Antikvar Nicolaysen i 1863 har gjort opmærksom paa[1], ikke ældre end fra 17de Aarhundrede, og disses Indskrifter heller ikke ældre og desuden, som ogsaa Prof. Daae medgiver, overmaade feilfulde. En Undtagelse her gjør Indskriften ved Karl Sigurdssøns Billede, men det kommer ganske simpelt deraf, at den stammer fra „Hamar-Beskrivelsen“. Den lyder:

„Aar 1483 fik jeg Ridder Carl, Hr. Seiers Søn af Grefseng, Toten med al kongelig og prestelig Regiment av Kong Hans, holdt her Capellan, var Biskop i Hammer og Slotsherre paa Agershuus, døde Aar 1488 og førtes til Hammer“.

Indskriften har for det første tilfælles med Hamar-Beskrivelsen Aarstallet 1488 (medens Mag. Jens intet Aarstal har); dernæst kjender den som denne ikke Karls Ophold i Kancelliet (som kun findes hos Mag. Jens), og endelig stemmer Ombytningen af „Rente“ med „Regimente“ med en bestemt Haandskriftgruppe af Hamar-Beskrivelsen (den 3die), den, som stammer fra Biskop Hans Rosings Tid og altsaa ikke er ældre end Slutningen af 17de Aarhundrede[2]. Hvorledes Prof. Daae kan sige, at Indskriften i Thotens Kirke staar nærmere Jens Nilssøn end „Beskrivelsen“, forstaar jeg kun under Forudsætning af, at han ikke har benyttet de tilgjængelige Aftryk af „Beskrivelsen“, end mindre de her i Christiania tilgjængelige Haandskrifter.

---

[1] Aarsberetning f. 1862, S. 5.

[2] Se f. Ex. Aftrykket hos Holberg (Dannemarks Riges Historie II 173) og det dermed identiske hos Chr. Hammer (S. 22).

Biskop Hermans Ligsten er som bekjendt endnu bevaret og er nu flyttet tilbage til Domkirken; dens Indskrift, som han har sat sig i levende Live, ender QUI OBIIT ANNO MD ORATE PRO EO AM. Ligstenen laa endnu 1623 i Kirken (se ovenfor S. 116), og Michel Andersen har der læst hans Dødsaar MCCCCCXIII (ɔ: 1513). Naar nu allerede „Beskrivelsen" har samme Aarstal for Biskop Hermans Død, har man vel Ret til at slutte, at ogsaa Compilatoren af „Beskrivelsen" har læst som Michel Andersen. Hvorledes man kunde læse saa bagvendt, skal jeg ikke indlade mig paa at forklare; men at det er skeet, synes mig tydeligt. Og da har man Ret til at hævde, at Gravstenen har foranlediget, at Biskop Karl og Biskop Herman byttede Plads i Listen. Hr. Daaes Argumentation for, at denne Feil forudsætter en senere Tid end 1553, hvilket ogsaa skal gjælde den efter hans Mening paafaldende korte Omtale af Biskop Karl Jenssøn, synes mig lidet rammende, da vi hverken kjender Forfatteren til denne Liste eller hans Kundskabsstandpunkt, eller om han overhovedet stræbte efter at skrive Biskopernes Historie. End mere misvisende synes mig Hr. Daaes Forundring over, at Christian d. 2den ikke omtales i — Biskopslisten; hvorledes vil da Hr. Daae forklare, at heller ikke Mag. Jens siger et eneste Ord om Christian d. 2den?

Hr. Daae „tror ikke, at Mag. Jens blot har forefundet de tomme Navne paa Hamars Bisper og selv er Forfatter af alle de meddelte Fortællinger, men derimod at han har havt for sig en Series med endel tilføiede Notitser, hvilke han har afskrevet med Tilføielse af endel nye." Om denne Hypothese skal jeg ikke disputere med min ærede Collega, da ogsaa jeg er tilbøielig til at antage (se S. 296), at Mag. Jens kan have havt en Hamarsk

Medarbeider eller ialfald en Hamarsk Hjemmelsmand; men jeg kan ikke se andet, end at Spørgsmaalet om Afhængigheden af Hamar-Beskrivelsen bliver uberørt af Uvisheden, om Mag. Jens selv er Forfatter eller bare Compilator. Hvis man gaar ind paa Hr. Daaes Hypothese, bliver Forskjellen jo kun, at vi faar et ukjendt Mellemled mellem Mag. Jens og Hamar-Beskrivelsen, og istedenfor at jeg efter mit Standpunkt kun tør anse det bevisligt, at Hamar-Beskrivelsen var kjendt i Oslo 1598, kunde jeg ved at gaa ind paa Hr. Daaes Formodning vinde et Argument for, at den allerede tidligere var kjendt og benyttet paa Hamar. Jeg undrer mig ellers noget over, at Prof. Daae nu er kommet til det Resultat, at den eneste norske Bispekrønike fra Reformationsaarhundredet skulde være forfattet paa Hamar, naar han tidligere kunde finde det saa overmaade usandsynligt, at det ældste topografiske Særskrift skulde være forfattet der.

20de Novbr. 1889.

Efterskrift. Efter at dette var skrevet, er jeg kommen over et Haandskrift af Hamar-Beskrivelsen, der maa regnes til en ældre Redaktion end alle de tidligere kjendte, idet nemlig her Bispelisten stanser allerede med Nils Claussøn (Siningius 1608—1617). Ogsaa dette Haandskrift (som forøvrigt er en Afskrift fra c. 1740 og afbryder midt i Sjøormehistorien) har imidlertid Feil og Udeladelser, som forudsætter gjentagen Afskrivning. Jeg faar ved dette en ny Bestyrkelse paa min Mening, at Originalen er adskilligt ældre end c. 1600, og iallefald maa det nu ansees for sikkert, at Beskrivelsen ikke er forfattet i Nils Glostrups Tid. Det nyfundne Haandskrift vil give Anledning til flere Detalj-Berigtigelser, hvilket jeg imidlertid fremdeles anser det rigtigst at vente med, indtil en ny Udgave foreligger.

28de Novbr. 1889.

SMAASTYKKER.

1.

Griffenfeldts død og begravelse.

Griffenfeldt døde som bekjendt i Throndhjem 12 marts 1699. Den 18 marts indberetter generalmajor Johan Wibe denne begivenhed til oberrentemester von Plessen og vedlægger sin indberetning en nota over den af ham foretagne fordeling af 242 rdr. 66 β, som var rigskanslerens efterladte formue. Begge disse aktstykker[1] meddeles her:

Høyædle welbaarne herre.

Som dend her i nogle aar i arrest holte Peter Schumacher døde forleden Søndag, den 12 denne løbendis, og een Eders Excellences udstæde assignationer till hans wnderholdning for eet heelt aar findis, har jeg troett jeg dend burde till mig att tage, og Eders Excellence dend igen att tilschiche. Imidlertiid befinder dett sig att stifftsamptschriffueren der paa har betalt dett første quartals beløb, omschiøntt dett iche paa assignation findis affschreffuet, eller for quiterit, schichis saa hermed denne assignation. Der fantis ellers effter dend affdøde i rede penger 242 rixdlr. og nogle schillinger, huilche jeg haffuer, som dett hosfølgendis extract-memorial udviser distribuerit. Ellers haffuer jeg i allerwnderdanigste formening, der till andledigett wed eett schriffuelse jeg dend 27 augusti forleden aar fich fra sl. obercammerjuncher herr von Knutten, att Hans Majestet allernaadigst schulde wilde ermelte Schumachers begraffuelse lade bekoste, effter huilchen advis jeg og alt till begraffuelsen hørig har ladett indrette, bekostningen forschutt, som bedrager effter hossendende regninger

[1] Originalerne findes blandt breve til oberrentemesteren i rigsarkivet.

og qviteringer[1] een summa aff 76 rixdlr. og 8 schl. dansche, huilchett forschud jeg will forwente, mig aff Eders Excellence genegentlig bliffuer wed een assignation till stifftets ampt-schriffuer igen refunderit. Jeg forbliffuer imidler som altjd

Eders Excellence
ydmyge og tienstschyldige
tiener
Johan Wibe.

Trundhjemb
d. 18 martij 1699.

Hwis aff høyedle og welbaarne hr. general major Wibe er betaltt, baade for medicamenter til Petter Schumacher, saa wel som for opwartning, som bestaar udj effter følgende

	Rixdlr:	Ortt:	β
Thill Inger sl. apothecher von Westen betalt effter indgifne regning	35	2	20
Till mester Christian Fraven for medicamenter	32	3	22
Till docter Irgens for hans opwartning udj 18ten aars tid	70	"	"
Till mester Christian Fraven for hans opwartning udj 12 aars tid	80	"	"
Wagttmester-lieutenant till eet par støfler	4	"	"
Till soldatt Peder Nilssen, som har opwartet Schumacher udj 11 aars tid . . .	20	"	"
	Sa 242 rdr.	"	66 β

Dette saaledis rigtig testerer
Johan Wibe.

Trundhiemb
dend 18 martij 1699.

A. T.

2.

Sigurd Jorsalafarers dragehoved.

Som bekendt fortælles det i Sigurd Jorsalafarers Saga (Heimskringla, Saga Sigurðar, Eysteins ok Ólafs, kap. 14), at Sigurd ved afreisen fra Konstantinopel forærede keiseren sine skibe, og at det forgyldte hoved paa det skib, som

---

[1] Disse vedligger nu ikke.

kongen havde styret, blev „sat op paa Peterskirken, hvor det siden er at se“. Prof. Schjern har søgt at vise, at dette dragehoved paa det fjerde korstogs tid blev ført til Brügge i Flandern; da borgerne af Gent senere indtog og plyndrede denne by, førte de dragen med som trofæ og satte den op paa taarnet af sin *beffroi* (stormklokketaarn), som den endnu pryder.

I et brev fra Gent af 12. novbr. 1888 skriver nu den danske arkæolog Dr. Henry Petersen til mig: „Mit kikkertglas sagde mig strax, at der var ikke det mindste norske fra angiven tid ved dragen, og med elskværdig forekommenhed fik jeg saa paa biblioteket alle literære oplysninger, der viste mig, at det alt for 17 aar siden (dog kun i en folketidende) var bevist, at dragen var gjort her i Gent c. 1377. Se det kan jeg forstaa; den ligner grangivelig alle dragebilleder fra den tid“.

I. U.

3.

Professor Ole Pihl.

Professor Ole Pihl antages at have faaet sin Professor-Titel ved en feilagtig Expedition, da den skulde være tiltænkt hans bekjendte Broder Provst Abraham Pihl, R. D. O.[1] Der er visselig Grunde til, at denne Antagelse blev almindelig, men den er neppe rigtig. Ole Pihl var Søn af Andreas P., Provst og Sogneprest til Gausdal, og Marthe Christine Flinthoug. Han kom — efter B. Svendsen — i Roskilde Skole og var der 4 Aar, til han blev Student 1786. Rimeligvis er han dog bleven Student 1785, da hans Vidnesbyrd, „Laudabilis med Tegn for distingveret Færdighed“ i Fysik, er dateret 16de Juni 1786 (undert. Kratzenstein) og „Laudabilis med Tegn for Udmærkelse“ i Mathematik er af 7de Juli 1786 (undert. Geus). Han fik theol. Examen 13de Oktbr. 1788, ikke med Udmærkelse, men med *laudabilis*, hvilket han ogsaa 30te s. M. fik for sin Dimisprædiken. Da han kom hjem, blev han Amanuensis hos Biskop Schmidt

[1] Kraft og Langes Forfatterlexikon, S. 298. Pavels's Dagbøger 1812—1813, 2. Udg., S. 70.

og 1790 Personelkapellan hos Broderen i Vang paa Hedemarken. Før han vendte tilbage til Norge, maa han imidlertid have gjort sig bemærket paa en saadan Maade, at han kom i direkte Forbindelse med Kronprindsen (Fredrik VI), der da — eller senere — gav ham Løfte om at blive udnævnt til Professor samt Tilladelse til at skrive direkte til ham, naar han ønskede noget. Rimeligvis er det skeet ved den Tid, han tog Embedsexamen (1788), da han omtaler „den vigtige Opfindelse til saa betydelig Forbedring for alt vort Kjørevæsen og alt det Arbeide, som baade Feltvognen og Lavetten og det mere dermed forbundne har givet ham“.[1] Disse Opfindelser maa da vel have staaet i Forbindelse med Felttoget 1788. Som Kapellan hos Broderen assisterede Ole Pihl denne ved hans astronomiske Observationer, der efter Professor Thomas Bugges Vidnesbyrd blev meddelte til fremmede Astronomer og offentlig bekjendtgjorte, hvorved Ole Pihl „blev deeltagen udi den billige Berømmelse, hvilken hans ældre Broder ved sin astronomiske Fliid erhverver sig“.[2]

1792 blev Ole Pihl udnævnt til resid. Kapellan i Christiania, hvor han synes i høi Grad at have været optagen af praktiske Gjøremaal. Han besad flere Eiendomme, deriblandt Gaarden Aarvold i østre Aker, anlagde et Teglverk og blev atter Opfinder af en blaa Glassur for Tagstene, der havde adskillige Fortrin for den hollandske. Han byggede en Ovn af en fortrinlig Indretning, og hans Teglsten blev efter Vidnesbyrd af sagkyndige Mænd — deriblandt Apotheker Maschmann og Assessor Esmark — særdeles gode, da hver Sten havde sin Form, hvori den blev liggende, til den var ganske tør. Der var saaledes 9—10,000 Former. Med alt dette leverede han sit Produkt billigere end det hollandske. Det var ved vort Aarhundredes Begyndelse, han havde anlagt sit Teglverk, og han regnede sig til Fortjeneste, at han havde gjort sin Opfindelse bekjendt. Ogsaa paa et andet Omraade havde han været virksom, idet han 1800 stiftede Christiania Søndagsskole, hvor Haandverkssvende og andre fik Undervisning i Regning, Skrivning og Tegning af en Lærer, som han lønnede af sin egen Kasse. Han mente nu — 1804 — at han turde ansøge om Opfyldelsen af Kronprindsens Løfte om

[1] Pihl til Kronprindsen $^{1}/_{9}$ og $^{31}/_{12}$ 1806. [2] Erklæring $^{16}/_{12}$ 1791.

Professor-Titelen og blev dertil anbefalet af Økonomi- og Commerce-Kollegiet samt Stiftamtmand og Biskop. Den sidste udtaler sig om ham som en Mand med godt Hoved, sund Dømmekraft og særdeles gode Gaver til at fremsætte de christelige Religionslærdomme baade i Prædikener og Katekisationer, samt med en udvortes Vandel, som det sømmer sig en retskaffen Lærer.

Der var al Udsigt til, at dette vilde gaa glat, men uheldigvis kom der noget iveien. 18de Juni fik Stiftsdirektionen en anonym Anmeldelse om, at Pihl som Eier af Aarvold lod hugge i Nabogaarden Tonsens Skov. Tonsen var Stiftsprovsten beneficeret, og der blev anlagt Sag. Der opkom ved denne Tid en heftig Strid mellem Pihl og hans Sogneprest, Stiftsprovst Lumholtz, — maaske paa Grund af denne Sag. Medens den stod paa, blev Pihls Ansøgning liggende, og først da Sagen var paadømt og han frifunden (1806), indkom han med en ny. Før denne havde han imidlertid indsendt en anden Ansøgning om Aarhus Stiftsprovsti. Den er udateret, men et medfølgende Brev til Kronprindsen og Biskop Bechs Erklæring er af 1ste Septbr. 1806. Bech giver ham al Ros for hans Embedsførelse, men anfører den for nogle Aar siden opkomne Uoverensstemmelse med Lumholtz, der har havt skadelige Virkninger for Embedets Førelse, hvorfor han maa ønske disse Mænd adskilte. Pihl siger i sit Brev til Kronprindsen, at han „har havt den Lykke at arbeide directe under Hs. kgl. Høihed“, og fortæller ellers, at han ved egen Opofrelse har sparet Tønder Guld for Landet, hvorved han nærmest sigter til sit Arbeide med at faa Torv anvendt til Brændsel. Det drog ud med Besættelsen af Aarhus Stiftsprovsti, og Pihl kom da 31te Decbr. 1806 med sin fornyede Ansøgning om Professor-Titelen, som 20de Febr. 1807 blev ham tilstaaet, samme Dag som Stiftsprovstiet blev givet til den resid. Kapellan ved Kirken, N. K. Bechmann. Nogen Forvexling med Broderen er efter dette neppe mulig, end ikke i Cancelliet, da Broderen nævnes i et af de Sagen vedlagte Dokumenter (Th. Bugges ovennævnte Erklæring).

Sin Professor-Titel fik Pihl beholde, men det var ikke længe, han fik den forenet med sit Embede. 1809 maatte han søge Afsked, som det hed for svækket Helbred, men efter Biskop Bechs Erklæring, fordi han længe havde savnet

Menighedens Agtelse og Tillid, der nu var aldeles tabt ved et Rygte, som det vistnok ikke kunde nytte at søge juridisk bevist, men som efter hans egen Tilstaaelse ikke var ugrundet. Han fik Afsked med Tilladelse til at beholde Enkesædet Hasle samt Pension af Eftermanden, hvilken han — ifølge B. Svendsen — ikke hævede før 1818, da han blev svagelig. Aaret efter (25 Marts 1819) døde hans Hustru Anne Cathrine Holm. 1811 havde han faaet Bevilling som Grosserer. Fortællingen om, at han paa sine gamle Dage skal have været Berider,[1] benegtes af en Mand, der har kjendt ham personlig.[2] Han opholdt sig tilsidst hos sin Svigersøn L. M. Ibsen og døde 24de Juli 1834.

D. T.

4.

En upaaagtet Beretning om Kampe mellem Eskimoer og Nordmænd paa Grønland fra Begyndelsen af 15de Aarhundrede.

Den sidste Efterretning om den gamle norske (islandske) Koloni paa Grønland er hidtil bevaret i et Pavebrev fra 1448 (DN. VI No. 327), hvoraf det fremgik, at „Barbarer fra Hedningernes nærliggende Kyster" omtrent 30 Aar forud (altsaa c. 1418) havde tilsøs angrebet Kolonierne, ødelagt flere Kirker og bortført mange af Indvaanerne, som dog senere reddede sig tilbage og saavidt muligt opretholdt Kolonien. Da man i disse „Barbarer" endog har villet se engelske Sørøvere, vil dette nu kunne berigtiges fra en samtidig Beretning om disse Forhold, som, skjønt den tildels forlængst har været kjendt, dog ikke har været forstaaet.

Den danske Geograf Claudius Clavus eller Nicolaus Niger's Kart og Kartbeskrivelse har hidtil kun været kjendt fra et Haandskrift fra 1427 fra Nancy, men som jeg andensteds skal søge at vise, er dette kun et kortfattet Uddrag, medens hans Værk var kjendt af to tyske Geografer fra Begyndelsen af 16de Aarhundrede, som har bevaret større Stykker deraf.[3] I Nancy-Haandskriftet omtales Grønland

---

[1] Dr. A. C. Bang, H. N. Hauge, S. 79. [2] Stiftsprovst P. Winsnæs.
[3] Se det svenske geografiske Tidsskrift „Ymer" for 1890.

ganske kort (der berettes om dets store Udstrækning mod Nord og Øst ligetil Rusland, altsaa langs Nordpolen), men der gives dog tillige den ethnografiske Oplysning, at de nordligste Dele beboes af de vantro Kareler ligetil Nordpolen og forbi denne henimod China (tenent septentrionalia ejus Careli infideles quorum regio extenditur sub polo septentrionali versus Seres orientales); paa Kartet sees ogsaa nordvestligst i Grønland Indskriften „de vantro Karelers Egn længst mod Nord“ (Carelorum infidelium regio maxime septentrionalis). Hvorledes Kareler kunde nævnes i det nordvestlige Grønland, har hidtil været en Gaade; man var henvist til at forklare den ved at antage, at virkelige Kareler havde fra det nordlige Rusland opdaget Novaja Semblja eller Spitsbergen og regnet disse Lande for Dele af Grønland. Men en bedre Forklaring giver de nævnte Excerpter hos de tyske Geografer Irenicus (1521) og Schoner (1515). Den første indskyder, efter at have berettet, at Grønland som en Halvø strækker sig op til det ukjendte Land ved Nordpolen, at herfra drager de vantro Kareler stadig med Hær til Grønland (proficiscuntur Careli infideles quotidie *cum exercitu* in Gronlandiam), den anden, at i det nordlige ukjendte Land langs Nordpolen bor i Nord for Norge „Vildlappmanni“ og i Nordvest de smaa Pygmæer, 1 Alen høie: „dem saa Claudius Clavus fangne i Havet i en liden Baad gjort af Skind, hvilken Baad nu bevares i Nidaros Kathedralkirke. Der har de ligeledes et Langskib af Skind, som ligeledes engang blev taget med Pygmæer“.[1]

Den sidste Efterretning, som skiller mellem de store og de smaa Skindbaade, er et tydeligt Vidnesbyrd om Eskimoernes Umiak'er og Kajak'er, — den eneste Gang, disse omtales i et middelaldersk Skrift; det kan ikke være andre Polarfolk, som her omtales, thi intet andet Polarfolk, som Nordboerne kjendte, brugte Skindbaade. Vi har altsaa her en samtidig Efterretning om, at Eskimoerne drog paa stadige Krigstog mod de grønlandske Kolonister, og at disse forsvarede sig og leilighedsvis havde sendt Trofæer fra sine

[1] illis ad occasum morantur Pigmei parvi longitudine cubitales: quos vidit Claudius Chlaus niger captos in mari in navicula modica de corio præparata: quæ hac nostra tempestate in Ecclesia cathedrali Nidrosie reservatur. Habent ibidem navem longam etiam de corio que quondam cum pigmeis etiam capta est.

Kampe mod Eskimoerne til Norge, — til Opbevarelse i Throndhjems Domkirke.[1] At disse Krigstog udgik fra Nord, er ganske rigtigt, thi allerede Historia Norvegiæ ved at berette, at hinsides Grønland mod Nord boede de smaa Skrælinger,[2] som de grønlandske Veidemænd der ofte traf og slog ihjel, hvor de kunde komme over dem.

Mærkeligt er Navnet „Careli“ paa Skrælingerne, thi dette er aabenbart identisk med det Navn, som Eskimoerne baade i Grønland og paa Labrador have givet sig selv: Karâlit, i Sing. Karâlek. Man har tidligere formodet, at dette Navn var en Forvanskning af det nordiske Skrælinger, og skjønt jeg ser, at Dr. Rink har udtalt sin Tvivl herom, kan jeg egentlig ikke se noget, som taler herimod. Men hvad enten Navnet er et Laan fra Nordisk eller selvstændig opfundet af Eskimoerne, er Navnets Forekomst hos den danske Geograf ialfald et Vidnesbyrd om, at det brugtes om og af Eskimoerne allerede ved Aar 1400.

4de Decbr. 1889.

Gustav Storm.

5.

Dragonlieutenant Paul Hansen Tolstads Autobiographi.

Sammen med de mange Skindbreve, der i Aaret 1883 af Rigsarchivet erhvervedes fra Gaardbruger John Mæhlum i Ringebo, og som tidligere havde været bevarede paa Bjølstad i Hedalen, fulgte ogsaa en (temmelig slet) Afskrift fra forrige Aarhundrede af en kortfattet Autobiographi af Paul Hansen fra Tolstad i Vaage, der i 1680-Aarene et Par Aar var Secondlieutenant ved de nationale Dragoner Nordenfjelds. Da der i det hele kjendes lidet til de lavere Grader inden Officiersstanden paa denne Tid, idet de ikke engang medtages i de skrevne Militaircalendere, der begynde ved Aaret 1680, har en Optegnelse af en saadan bondefødt Officier, hvoraf Armeen uden Tvivl har havt mange, vistnok sin Interesse.

---

[1] Jfr. om lignende Trofæer i Oslo Domkirke fra „Kong Haakons“ Tid Olaus Magnus's Beretning i Hist. Gent. Sept. II Cap. 9.

[2] trans Viridenses ad aquilonem quidam homunciones a venatoribus reperiuntur, quos Scrælinga appellant. Mon. hist. Norv. p. 76.

Jeg Poul Hanssen er fød paa Gaarden Toldstad i Aaret 1652 en Kyndelmis Aften og var til Daaben i Hedahlens Kirke Kyndelsmis Dagen og var døbt af Hr. Hendrich Coldrop[1], som da var Sognepræst paa Waage.

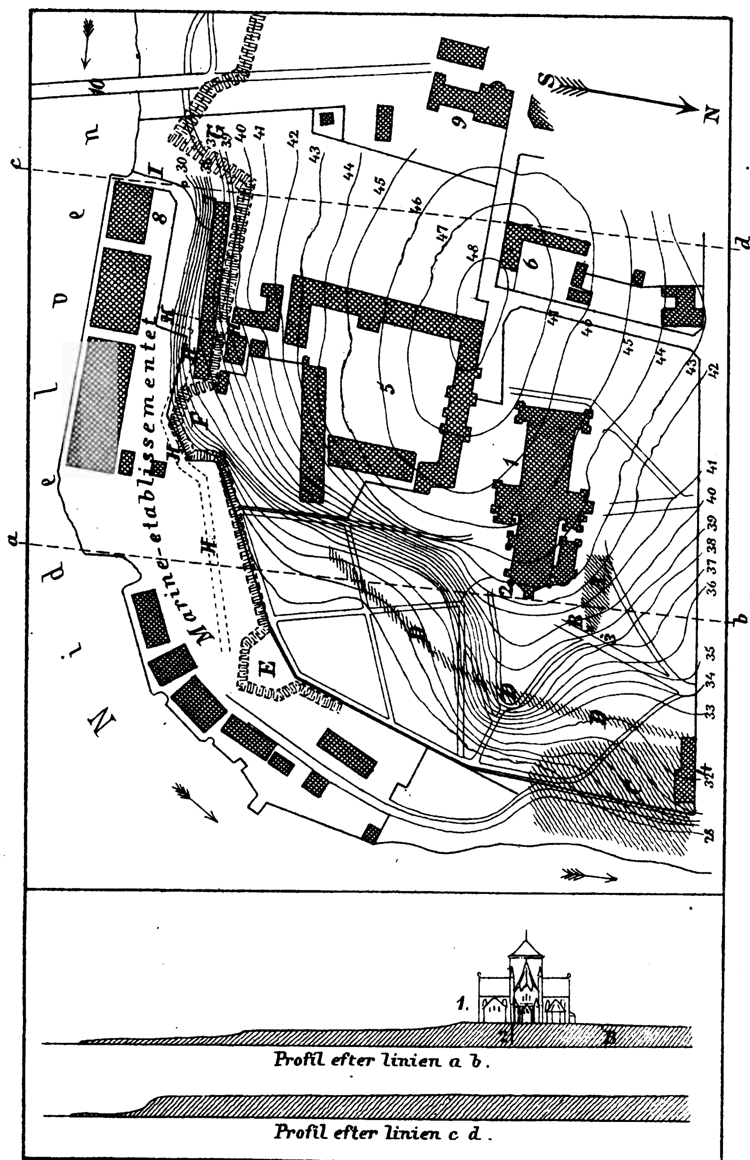
Anno 1675 ved Pindse Tiiden reyste jeg her ifra Toldstad til Christiania af Aarsag, jeg ey vilde tiene her for Soldat, eftersom den herverende Cap: her paa Waage Hr. Ole Brun[2] da havde skrevet til Soldat andre i sit Compagnie, og som jeg kom til Byen, lod jeg mig hverve til Rytter af Mathis Andersen Tønsberg daverende Stiftamtmand og Gouverneur paa Agershuus,[3] hvor jeg var under Richmæster Siberm[4] og blev der Corporal, som jeg betientte i 2 og ½ Aar, da blev jeg bestilt af Generalmajor Jachob Duusen[5] til Richmæster Adjudant ved Oberste Skarenholsens[6] Regimentte, som jeg betientte indtil Krigens Ende, som varede fem Aars Tid. Efter Krigens Ende blev jeg rechomonderet[7] veed Dragonerne i Throndhiem af Genneralmajor Wibe[8] under Hr. Cap: Juuls[9] Compagnie i Wærdahlen, hvor jeg var i 2de Aar Second-Leuthenant, da fik jeg Brev fra min sallige Fader, at dersom jeg vilde beboe min Faders Gaard Tolstad, jeg da skulde komme hiem og tage den i Brug, saasom han da var en gammel og sengeliggende Mand, hvortil jeg betengte mig og tog min Afskeed fra Compagniet og begav mig hiem og blev saa stedse hiemme, til min sallige Fader døde Anno 1695 d. 5te April. Og om Aaret derefter kom jeg i Ægteskab med min sallige Kone Anne Olsdatter og levede vii sammen i 37 Aar.[10]

Bagpaa: Poul Tolstads Levnetsløb Bæste-Fader til Tord Harelstad.

H. J. Huitfeldt-Kaas.

---

[1] D. e. Frederik Nilssøn Glostrup, Sognepr. til Vaage 1643—67. [2] ɔ: Captain Ole Brun ved Opland. Regim., senere Oberst og Commandant i Throndhjem († 1710). [3] Formodentlig Forvexling med Sønnen Wilhelm de Tonsberg, der var Stiftamtmand i Akershus Stift 1710—31. [4] ɔ: Nicolai Sibbern, † 1722 som Brigader. [5] ɔ: Duncam. [6] ɔ: Oberstlieutn. Erik Scharnhorst († 1682). [7] ɔ: accommoderet? [8] Johan Wibe † som Vicestatholder 1710. [9] Thomas Juel blev 2. October 1682 Captain ved et Reserve-Comp. af de nationale Drag. Nordenfj. og forekommer endnu 1685, men ikke 86. [10] Hun døde altsaa c. 1733. Den ældste bevarede Ministerialbog for Vaage, der findes ved Kaldet, begynder med Aaret 1739.

Henr. Mathiesen del. 1888.

M. Lyngs lith. Anst. Christiania.

OM DE NORSKE KJØBSTÆDER I MIDDELALDEREN: DERES OPRINDELSE, INDRETNING OG BYGNINGSSKIK.

AF

N. NICOLAYSEN.

III.[1]

Inden jeg dernæst gaar over til at omtale kjøbstædernes bygningsskik, kan først hidsættes en almindelig bemærkning.

I regelen havde kulturen hos os fra den tid, kjøbstæder fremstod, utvilsomt saadan gang, at det nye, der indkom fra udenverdenen, først ytrede sig i byerne og senere fra disse spredtes udover til det øvrige land. Dette var derimod ikke tilfældet med bygningsskikken. For det første kan det ikke siges, at landsbygden under tilfredsstillelsen af de krav, der paa bygningsfeltet opstod med kristendommen, oprindelig blev paavirket af byerne, hvorimod baade disse og landet samtidig fulgte den skik, der tidligere havde dannet sig i den okcidentalske kirke og navnlig i England, Irland eller Normandiet. Dernæst viste der sig hos os paa det verdslige felt netop det modsatte af den ovennævnte gang, idet kjøbstædernes bygningsskik i saa henseende oprindelig kun var en overføring eller gjentagelse af, hvad der fandt sted paa landsbygden. Her havde

[1] Fortsat fra side 362.

udentvil allerede rum tid, før kjøbstæder fremstod, den bygningsskik vundet fuld fasthed, der senere, med visse ændringer i Olaf kyrres tid (1067—1093), vedblev gjennem hele middelalderen og paa enkelte steder næsten til vore dage. Denne skik var det, som, da byerne dannede sig, ogsaa blev optaget i disse, men den undergik her, ved at tillempes paa de nye forhold med deres forskjellige krav, lidt efter lidt saa stor forandring, at der allerede lang tid før middelalderens slutning ialfald i de omhandlede fire største byer viste sig en ny eiendommelig bygningsmaade, hvori dog landets gamle skik endnu var synlig tilstede paa flere punkter. Dette vil nærmere sees, naar vi, fremdeles med de fire nævnte kjøbstæder for øie, samle de hidhørende enkeltheder og ordne dem i saadanne grupper, som emnet medfører, eller efter materiale, konstruktion, ildsted, form og udseende samt hovedindretning.

Hvad først materialet angaar, var alle biskopsgaarde,[1] som oftest ogsaa kirker og klostre, hovedsagelig opført af sten. Dog kan, som undtagelser fra denne regel, anføres nogle exempler paa, at man ogsaa til kirkelige bygninger endnu anvendte landets gamle materiale, idet der af dette slags bygninger træffes følgende af træ: i Bergen[2] den lille kristkirke (opført c. 1070—1080), den ældste apostelkirke (1107—1110), Olafskirken paa bakkerne (1135—1136?) og prædikebrødrenes kirke (ca. 1240); i Nidaros[3] de to ældste Klemenskirker (996

[1] Ved biskopsgaarden i Bergen nævnes 1324 (N. Fornl. s. 421) nogle „stenhuse med tilhørende overhuse", hvilket vel rettest opfattes saaledes, at de sidste var af træ i lighed med enkelte gamle, nu forsvundne røgstuer paa landet i Bergens stift, som havde underbygninger af sten.

[2] Se N. Fornl., s. 416, 421—424, 431, 432.

[3] Anf. st. 610 og Norg. g. Love I, 312.

—1016), Nikolauskirken (1103—1123), Peterskirken (før 1150) og et kapel i kongsgaarden (1217—1263). Dertil kom, at alle verdslige bygninger paa kongsgaardene i Nidaros,[1] Aaslo[2] og Bergen[3] udentvil udelukkende var af træ, dog i Bergen efter ca. 1248 kun tildels. Det samme var tilfældet med Maries gildeskaale i Bergen,[4] hvori lagthinget og raadstuen holdtes, og som det synes ogsaa med gildeskaalen paa Øren i Nidaros.[5] Endelig var det saa godt som uden undtagelse, at alle private huse, fraregnet kjeldere, var opført af træ. Som exempler paa det modsatte kjende vi for tiden kun nogle ganske faa. I Aaslo nævnes saaledes „stenhusene“ i gaarden Aagaaten 1381,[6] og efter hvad den bekjendte Svaning fortæller i sin historie byggede Kristiern II et stenhus i Aaslo for Dyveke ca. 1507—1508, men som allerede 1548 stod i ruin. I Bergen omtales 1367 „stenhuse“ i Gylten,[7] i 1420 en „stengaard“ paa Stranden,[8] og i 1564 fik Erik Rosenkrants tilbage et „stenhus“ „nedenfor“ Mariekirken eller „paa dens kirkegaard“, som en af hans forfædre havde opført;[9] det siges og, at der blandt de 2,500 bygninger, der brændte 1582, fandtes ikke „et eneste muret hus“.[10] I Throndhjem kunde det synes, som om man ialfald ved middelalderens slutning opførte huse af sten, da der i 1520[11] nævnes 3

[1] N. Fornl. s. 608 og 610.
[2] Aarsberetning f. foren. t. n. fortidsmind. bev. f. 1869, s. 179.
[3] N. Fornl. s. 422.
[4] Sammest. s. 434.
[5] Se nysn. aarsber. f. 1882, s. 213.
[6] D. Norv. III, no. 435.
[7] Samst. II, no. 392, jfr. no. 413.
[8] Samst. III, no. 652.
[9] N. Rigsreg. I, 433, 472.
[10] N. Mag. II, 47.
[11] N. Regnsk. o. Jordeb., udg. af H. Huitfeldt-Kaas II, 147, 148.

„murmestere“, men disse kan mulig have været anvendte udelukkende ved domkirken.

Den sten, som i almindelighed brugtes ved bygningsarbeider, var natursten, dog kan det i enkelte tilfælde sees, at teglsten er kommen til anvendelse. Saaledes blev i en del af Munkelivklostrets kirke i Bergen truffet saadan sten,[1] men rimeligvis udenlandsk, hvilket vistnok ogsaa var tilfældet, dengang man i Bergen i 1584 til privathuse først, som det synes, anvendte dette slags sten,[2] da der neppe førend i vor tid fandtes noget teglverk paa hele vestlandet. Vi se og, at der til de nye bygninger, som lensherren Jørgen Hanssøn opførte paa Bergenhus omkring 1520, blev indført brændt sten fra Flensborg.[3] Noget anderledes var forholdet i Throndhjem, Aaslo og Tønsberg. I Nidaros skjænkede kongen til domkirken i 1277[4] nogle „teglhustomter“, som i sin tid var laant erkebiskop Einar (1254—1263) til kirkens fornødenhed, hvoraf det vel fremgaar, at man der virkede teglsten, uden at det dog vides, om nogen bygning deraf var opført. Dette var derimod tilfældet i Aaslo og Tønsberg. Paa det første sted omtaler saaledes hertug Haakon Magnussøn ved 1290[5] sine „teglhuse øster paa lykkerne“, og vi har derhos bevis for, at tilvirkningen af teglsten der fandt sted længe før det nævnte aar. Det viste sig nemlig ved udgravningen i 1865 af det forhenværende prædikebrødrekloster (nu bispegaarden), der antages stiftet ca. 1240, at det havde været opført af store norske teglstene,[6] og dette var lige-

---

[1] Anf. aarsber. f. 1860, s. 72.

[2] Jfr. N. Mag. II, 48.

[3] Nysnævnte Regnskaber I, 656 og Jørgen Hanssøns udgiftsregnsk. f. sommeren 1521, s. 27, endnu ikke udgivet.

[4] Norg. g. Love II, 483.

[5] D. Norv. II, no. 27, jfr. anf. aarsb. f. 1869, s. 181.

[6] N. Fornl., s. 723.

ledes, om end kun i mindre grad, tilfældet med de yngre dele af Mariekirken[1] og Hovedøens kloster. I disse bygninger blev ogsaa truffet profilerede buestykker, der vidnede om, at teglfabrikationen dengang havde opnaaet stor fuldkommenhed. Ikke mindst viste dette sig i den af rigets kantsler beboede „provstegaard“ ved Mariekirken, hvori der til forblænding var anvendt teglsten med meget god glasur.[2] Herom vidnede ogsaa det af Magnus lagabøter i 1276 opførte teglkastel paa Slotsberget i Tønsberg, hvor den saakaldte „teglhave“ tæt under bergets østside endnu fremviser tydelige spor af det forrige teglverk. Endelig var der ogsaa i den af Haakon Haakonssøn i 1253 bebyggede kongsgaard i samme by benyttet teglsten.[3]

Hvad dernæst konstruktionen angaar, var der i stenbygninger, hvor teglsten anvendtes, fuld mur, medens væggene ellers almindeligst var dobbelte og rummet mellem dem fyldt med kalk, stenfliser og grus. I træbygninger var det saakaldte bindings- eller fagverk med udmuring eller klædning af bord vistnok aldeles ukjendt hos os gjennem hele middelalderen. Til skur og lignende simple bygninger anvendtes standerverk med bordklædning (*skjaldþili*)[4], men til vægge i kirker, som jeg forlængst har udtalt, det oprindelig fra udlandet[5] overførte mere udviklede stav- eller reisverk (fr. *assemblages*), bestaaende af i hinanden falsede

---

[1] Anf. aarsb. f. 1869, s. 192, 195, 196.

[2] Se anf. aarsb. f. 1879, s. 276.

[3] Samme aarsb. f. 1873, s. 135.

[4] Se foran, s. 349.

[5] Se og nærvær. tidsskr. 2den række VI, 285, 414 f. Dog kan det neppe antages, at denne konstruktionsmaade har sit oprindelige hjem i England og Irland, hvorimod disse rimeligvis i saa henseende har været paavirkede af romerne, da vi træffe en aldeles lignende konstruktion dels i et hus i Pompeji og dels ved Trajans forum i Rom (se J. Overbeck, Pompeji, 3die udg., s. 334).

lodrette planker, omrammede af støtter til siderne samt oven- og nedentil af stavleier og sviller. Herfor har vi ogsaa ligefrem et bevis i Nidaros, hvor Peterskirken udtrykkelig omtales[1] som bestaaende af staver, ligeledes, som det maa antages, i de af Olaf Trygvessøn og Olaf den hellige opførte Klemenskirker.[2] Derimod var alle andre træbygninger end de nævnte slags utvilsomt opførte af laft (fr. *empilages*) eller med runde paa hinanden lagte stokke og udstaaende naver i hjørnerne.[3] Dette kan sluttes baade fra de ældste træbygninger i Kristiania, som har været bevarede til vor tid, og fra de levninger af endnu ældre træhuse, som fremkom i Aaslo ved skjæringen for sydbanen.[4] Det samme se vi og i Bergen, hvor der i 1582 blandt mange andre brændte et hus,[5] hvis „hjørne- og vægstokke“ var forkullede under den foregaaende brand i 1561 og saaledes rimeligvis hidrørte fra middelalderen. Dertil kommer endelig, at alle gaardene paa bryggen, som brændte i 1476, udtrykkelig beskrives som laftede.[6]

---

[1] Norg. g. Love I, 312.

[2] Anf. Tidsskr. s. 289, 290.

[3] Se taxt for tømmermænd og bordarbeidsmænd *(filungr)* i kjøbstæderne af 1384 (anf. Love III, 219, jfr. Schive's og Holmboe's myntverk, fortalen XLVI).

[4] Se Ingeniør- og Arkitektforeningens Organ f. 1879, s. 39 samt pl. 10 og 11.

[5] Se N. Mag. II, 47.

[6] Alb. Krantz, Vandalia XIII kap. 12, hvor det heder: „ex lignis congestæ domus, trabibus supra se collocatis, qvo more et in Alpibus positæ domus rusticæ videntur“. Da det heraf fremgaar, at laftbygninger ikke kjendtes i nordtyskland, hvor forf. hørte hjemme, bliver det sandsynligt, at de gamle trækirker, som dengang endnu maaske fandtes der, ei var laftede, men af standerverk.

Af denne konstruktion fulgte dėt ligefrem, at husenes grundplan ei havde runde former, men var vinklet, og da man i middelalderen anvendte meget tykkere tømmer end nu i væggene, er det rimeligt, at disse dengang ligesom paa landet ei dækkedes med bordklædning.[1] Denne har jeg i Bergen først fundet nævnt i 1649 ved opførelsen af en bygning paa Bergenhus,[2] og da man i 1877 borttog den ydre bordklædning paa Finnegaarden, der, som de øvrige gaarde paa Bryggen, først er opført efter branden i 1702, viste det sig, at tømmervæggen var bemalet med de fra Kristian IVdes tid gjængse blomster- og arabeskforsiringer, hvoraf altsaa fremgik, at bordklædning endog saa sent her ikke havde været anvendt. Dertil kommer, at denne dækning heller ikke er truffet paa de ældste træbygninger i Aaslo og Kristiania. Heller ikke kan der fra navnet *Dramsúðin* (nu Dramshusen) paa en af bryggens gaarde i Bergen, saaledes som tilforn skeet, drages nogen slutning til, at gaarden var forsynet med bordklædning. Og naar R. Keyser[3] forstaar det ovenfor (s. 389) nævnte ord *skjaldþili* om en udenpaa en væg anbragt paneling af bord, og Fritzner[4] forklarer ordene *langþili* og *þverþili* paa samme maade, kan dette neppe være rigtigt, hvorimod ordet *þili* vistnok nærmest maa opfattes som betegnelse for selve væggen. Ialfald fremgaar denne betydning af *skjaldþili* paa det nysnævnte

[1] Maaske blev saadan klædning paa landet først anvendt for at bøde paa de gamle skrøbelige vægge i stavkirkerne, hvad vi først træffe omtalt i Jens Nilssøns visitatsbøger ved 1597 (udg. af dr. Y. Nielsen, I, 442, 444 og fl. st.).

[2] Norske Saml. I, 627.

[3] Efterladte Skr. II, 2den afd., s. 40.

[4] Ordbog II, 419.

sted (s. 349), og i den gamle homilie kaldes de af staaende planker i en stavkirke sammensatte vægge *þili.*[1]

Derimod var det almindeligt overalt i middelalderen, at væggene i træbygninger[2] udvendig blev tjærede.[3] Hvorvidt man allerede dengang gav tjæren tilsætning af farvestof og navnlig af „brunrødt", ligesom i Tønsberg endnu tildels 1750,[4] tør være meget tvilsomt. Ialfald anvendte man i middelalderen ganske vist ikke oljemaling, og særlig var den hvide farve for træhuse neppe kjendt før henimod slutningen af det 17de hundredaar; sandsynligvis er det til denne farve Petter Dass[5] sigter, naar han synger efter Bergens brand i 1702:

Om Morgenen var du som Svanen saa hvid,
Om Aftenen sorter' end Ravne;
Din Farve forsvandt i saa hastig en Tid,
Den kunde saa lidet dig gavne.

Ligesom paa landsbygden, saaledes gav man heller ikke i byerne væggene noget udspring i horisontal retning, som karnaper, eller lod det øvre stokverk skyde frem over det nedre.[6] Ligeledes var som paa landsbygden indre trapper saa godt som ukjendte, hvorimod trappen blev

---

1 Jfr. Norg. g. Love I, 38, II, 111.

2 G. norsk Homilieb., udg. af C. R. Unger, s. 133, 134.

3 Se Bergens bylov (foran s. 351) og retterbod af 1282 (N. g. L. III, 15), medens det senere i en statut for det hanseat. kontor i Bergen af 1572 (Kristiania Videnskabsselsk. Forhandl. f. 1878 no. I, s. 9) forbydes, selvfølgelig af hensyn til ildsfarlighed, at stryge gaardene paa bryggen med beg eller tjære („pechen oder theeren").

4 Tønsb. Beskriv. af J. Müller, s. 60.

5 Saml. Skrifter, udg. af Eriksen, I, 169.

6 Det samme var tilfældet i de danske byer (se Mejborg, borgerlige Huse, s. 14).

lagt udvendig langs det nedre stokverks væg op til det øvre stokverk. Dette blev da forsynet med svalgang, der dannede forbindelsen mellem de forskjellige rum, saaledes som tilfældet var baade i den af kong Eystein Magnussøn i 1107—1110 opførte store træhal i Bergen[1] og i Maries gildeskaale[2] sammesteds, og som vi endnu kan se i gaardene paa bryggen der.[3] Endelig kan det temmelig sikkert siges, at husenes tag gjennem hele middelalderen, ligesom endnu sedvanligt saa godt som overalt paa landet, ikke var afvalmet, men sadelformet med fuld gavl i hver ende.

Vi komme dernæst til en af de vigtigste indretninger i et hus, nemlig ildstedet, da der af dettes beskaffenhed afhænger saameget andet. Som jeg paa flere steder har udtalt, var der kun to slags ildsteder paa landet hos os indtil den nyere tid: enten en aaben are midt paa gulvet eller en stenovn i det ene hjørne af rummet, begge med tilhørende ljore i taget for udgangen af røgen. Eilert Sundt var den første, som i vor tid fremsatte en formodning om, at den af Olaf kyrre indførte ovn var af samme slags, uden dog at begrunde denne formodning Han sluttede endog sine undersøgelser med den antagelse,[4] at begge de nævnte slags ildsteder oprindelig havde været samtidige i hver sin kreds af landet. Men denne mening kan ikke forsvares; thi for det første er det aabenbart, at aren paa grund af sin simpelhed maa være ældre end den mere sammensatte ovn, og dernæst omtales der ikke i de historiske beretninger noget andet slags ildsted her i landet end aren førend efter midten

[1] Se Sverres saga kap. 77.
[2] Se diplom af 1348 (D. Norv. II, 243).
[3] Se det medfølgende rids af Dramshusen pl. I, fig. 1—5.
[4] Se Bygningsskikken paa Landet i Norge, s. 246 i noten.

af det 11te hundredaar, og da heder det udtrykkelig i Snorres beretning, at Olaf kyrre (1067—1093) var „den første, som lod gjøre ovnstuer". Indtil denne tid var følgelig kun aren kjendt over hele landet. Derimod er det, som jeg forlængst har udtalt, vistnok urigtigt, naar Keyser[1] og efter ham P. A. Munch antog, at den af Olaf kyrre indførte ovn var som vore nuværende vindovne, altsaa med egen røggang eller skorstenspibe.[2] Det kan endog være meget tvilsomt, om skorstene dengang overhovedet fandtes nogetsteds udenfor Norge, og navnlig er de engelske arkæologer slet ikke paa det rene med, om saadanne indretninger var kjendt i Britannien før efter den angelsaxiske tid. Hvad Norge angaar, finder jeg det her overflødigt yderligere at imødegaa Keysers mening, da det kan være nok at pege paa de ovenanførte (s. 350) bestemmelser i Bergens bylov, hvor skorstenspiber nødvendigvis maatte have været omtalt, hvis de der nævnte ovne var af det slags, som tiltrængte saadanne røggange. Alle de norske byer, som fandtes, før Olaf kyrre indførte ovne, og saaledes navnlig de trende af de her omhandlede og sandsynligvis ogsaa Bergen, var derfor oprindelig udelukkende henvist til at anvende den paa landet hidtil brugelige are. Dog varede det i Nidaros og Bergen vist ikke længe, før Olaf kyrres ovne der blev indført. Det tør endog ikke være usandsynligt, at det er

[1] Efterl. Skr. II, 2den afd., s. 42, 53.

[2] Desuden maatte Olaf kyrres ovn være af sten og ikke hverken af jern eller kakler, da ovne af dette slags først kjendes fra senere middelalder. Saaledes kan støbning af jernplader for store „kachelofen" og disses brug først paavises i Tyskland i de to sidste tiaar af 15de hundredaar, navnlig i Elsas og ved Mosel. Men de var dengang endnu sjeldne og kun anvendt i fyrstelige slotte, raadhussale o. desl. Nogle tiaar senere vandt de derimod indgang hos alle mere velstaaende familjer selv paa landet. (Gesch. d. Eisens af dr. Ludv. Beck, 1884, I, 948).

saadan ovn, der sigtes til omkring 1097, da den islandske prest, senere biskop Jon Agmundssøn i sin tale til Magnus barfot i Nidaros henstiller til kongen at tænke sig, hvilken ild er hedest, enten „den, som brænder i ekestokker og er opgjort i ovnen“, eller den, som næres af tørre kviste.[1] Men om der end ikke lægges nogen vegt paa denne fortælling, saa er der ialfald bevis for, at ovnen var kjendt i Nidaros længe før bylovens tid, da det sees,[2] at Nikolaus Skjaldvardssøn under forsvaret i 1176 af sit loft brugte „ovnsten“. Og at dette slags ovne senere var almindelig der, fremgaar af fortællingen[3] om Audun raude. Denne var i sin tid korbroder i Nidaros og blev senere biskop i Hole paa Island, hvor han i 1315 paa sit bispesæde lod, „som skik er i Norge“, indrette en ovn af sten, der efter beskrivelsen var en røgovn og vakte stor opsigt som noget nyt. Vil man nu her end ikke forstaa „Norge“ om hele landet, men indskrænke det til den kant deraf, hvor biskopen havde hjemme, saa bliver det ialfald klart, at røgovne var almindelige i Nidaros ind i det 14de hundredaar. Noget senere, i 1428,[4] nævnes i byens erkebiskopsgaard „skorstenstuen“ eller med andre ord en stue med peis, altsaa med skorstenspibe, som mulig var tilkommen

---

[1] Biskup. søg. I, 223.

[2] Heimskr., s. 809.

[3] Biskup. søg. I, 830.

[4] Aslak Bolts Jordeb., s. 111, jfr. N. Saml. I, 612. Men erkebispegaarden var (og er) som bekjendt en stenbygning, og i en saadan er det selvfølgelig meget lettere at indrette en røggang i muren, end i et træhus at opføre en frit staaende skorsten. Forresten findes vel den ældste skorsten her i landet i „stenhuset“ ved Grans prestegaard, hvilket efter den rimeligste beretning maa være yngre end stiftelsen af Hamars biskopsstol (1150), da det heder, at biskopen der havde sit tilholdssted under visitatser. Dog er huset vistnok ældre end ca. 1250.

ved gaardens gjenopførelse efter branden i 1295. Derimod har jeg ikke truffet noget, hvoraf det kunde sluttes, naar man først fik skorstene i byens privathuse.

Gaa vi til Bergen, findes røgovnen her omtalt ikke lang tid efter Olaf kyrres død (1093), da det sikkert maa antages, at den af hans sønnesøn Eystein Magnussøn i 1107—1110 opførte store berømte træhall allerede fra først af havde ovne af dette slags i øverste stokverk, siden det siges, at man som forsvar brugte „ovnstene". Det samme var ogsaa tilfældet i et privat hus i 1155 under angrebet paa den saakaldte Sigrid sætas gaard, hvor man i loftet „brød ovnene ned" og anvendte stenene som kastevaaben mod angriberne.[2] Og at røgovnene var almindelige i Bergen paa bylovens tid, 1276, kan sluttes af dens ovenfor (s. 394) omtalte bestemmelser. Vi kan ogsaa se, at det slags ovne udelukkende blev anvendt i gaardene paa bryggen[3] ligetil 1702, men efter den da indtrufne ildebrand ombyttedes med bilæggerovne. Naar man derimod ellers i Bergen sluttede med brugen af røgovnen, kan ikke sees; men da bilæggerovnen sikkert vilde være bleven indført paa bryggen allerede efter branden i 1476, hvis den da havde været kjendt, maa det sluttes, at man overalt i byen dengang kun brugte røgovne og saaledes ikke havde skorstenspiber. Disse træffes med sikkerhed først i 1518, da der blandt Jørgen Hanssøns bygningsarbeider paa Bergenhus[4] nævnes opførelsen af „en skorsten

[1] Sver. sag. kap. 77 jfr. 103.

[2] Heimskr., s. 751, Fagrsk., s. 172.

[3] Med ovnen fulgte naturligvis ljore i taget (N. Mag. I, 53, II, 570, 571, 583), og for at dæmpe den fra ovnen udgaaende ild maatte man, da den ellers kunde blive farlig for stuen, have ved haanden „en færdig sprøite og en bøtte vand" (se Kristiania Videnskabsselsk. Forhandl. f. 1878 no. 1, s. 33 § 9).

[4] N. Regnsk. o. Jordeb., udg. af H. Huitfeldt-Kaas I, 291, 294.

med et spjeld af kobber" i borgestuen og anskaffelsen af en „kakelovn" i samme stue.[1] Formodentlig har dog saadanne ovne dengang været almindelige ogsaa i velstaaende private huse; vi høre nemlig en af klagerne over den skade, han led under tyskernes oprør i 1523,[2] ogsaa anføre sønderslagning af „skorsten og kakelovn". Det sidste slags ovne eller sammensatte af kakler af brændt ler brugtes endnu en rum tid efter reformationen. Saaledes fortælles,[3] at den første superintendent, Geble Pederssøn, omtr. i 1550 forskrev til bispegaarden „en statelig kakelovn med herlige billeder af passionen og mange fyrsters vaaben".[4] Ligeledes blev i 1566 i den nederste stue i det „nye" taarn paa Bergenhus (d. e. Rosenkrants's) indsat en „kakelovn", som leveredes af den bekjendte hollandske smed Carnelius for 10 daler,[5] og omtrent samtidig „en kakelovn med række" (?) i læsemesterens, Absalon Pederssøns bolig.[6] Desuden var der i 1554 for bispegaarden anskaffet „en vældig kakelovn" af jern,[7] formodentlig en af de første af dette slags i landet. Alle disse ovne var dog vistnok kun bilæggere; idetmindste skal der i Danmark, efter hvad

---

[1] Sammest. 142, 146, 147. Denne var vel noget nær den ældste ovn af dette slags, vi kjende i Norge. Dertil medgik i den tids penge 12 skilling for 80 tagsten, 1 skill. for spiger og 6 skill. for mønje til at farve ovnen med.

[2] Se „Register paa hvis klagemaal og gods, som vor naadige herres borgere i Bergen mistet have" (D. Geheimeark., Norge, afd. V fasc. 8).

[3] N. Saml. I, 20.

[4] Nogle kakler fandtes af arkitekt P. Blix ved oprensning af terrænet omkring domkirken, i hvis nærhed bispegaarden dengang laa (se anf. aarsb. f. 1882, s. 211).

[5] N. Mag. II, 70.

[6] Sammest. I, 405.

[7] N. Saml. I, 17.

Troels Lund udtaler,[1] ikke træffes jernovne med rør til piben og ilægning fra stuen af før omtrent 1560. Mærkeligt er det forresten, at brugen af røgovne endnu i begyndelsen af det 18de hundredaar ikke synes at være ophørt i Bergen, da det i brandanordn. for denne by af 16 mai 1707 kap. 1 § 1 heder: „ei heller [skal] nogen røgstue, de saakaldte kaaber eller kaabeovne[2] i bryggerhusene eller andetsteds tolereres“.

Om beskaffenheden af ildstederne i de to øvrige større byer, Aaslo og Tønsberg, har vi saa godt som ingen beretninger. At man paa begge steder i begyndelsen maa have overført aren fra landsbygden, er allerede ovenfor nævnt og indlysende af sig selv. Derimod kan det være meget tvilsomt, om man der har kjendt røgovne. Dette spørsmaal vilde rigtignok være afgjort i bekræftende retning, hvis det kunde ansees som sikkert, at de ovenanførte (s. 394) brandforskrifter i Bergens bylov ogsaa var gjeldende i de to østlandske byer. Men dette lader sig neppe paavise, ihvorvel det kunde synes mindre rimeligt, at man der vedblev med aren, ligetil man (i det 16de hundredaar?) fik skorstenspibe og bilæggerovn.[3] Paa den anden side kan det indvendes, at der ikke nogetsteds paa hele østlandet, endog dertil regnet Sætersdalen, enten i beretning eller virkeligheden er truffet sikkert spor af, at røgovnen har været kjendt, og dette vilde være

---

[1] Danm. o. Norg. Hist. I, 2den bog, s. 211.

[2] I sin beretning til biskopen om spøgelset paa Erstad i Hammer prestegjeld ved Bergen i 1711 (Aftenposten for 24 marts 1883) giver rektor Møinichen „skorstenen“ efter bygdens skik navnet „kaabeovn“ (jfr. Eil. Sundt anf. st., s. 200).

[3] Ved de af arkitekt P. Blix i Aaslo foretagne udgravninger forefandtes ogsaa kakler, men ingen fra middelalderen (se Ingen. o. Arkitektforen. Organ f. 1879 pl. 15).

mindre forklarligt, hvis denne ovn blev brugt i Aaslo og Tønsberg. Derimod kan det til fordel for, at ovnen var ukjendt i den sidste by, ikke anføres, at man endnu i 1201[1] i et kastel af stavverk paa Slotsberget som ildsted anvendte en are, ikke røgovn; thi den første maatte her saavel paa grund af knap tid som andre omstændigheder være selvskreven, uanseet om røgovnen var kjendt i byen eller ei.

I nær forbindelse med ildstedet staar ogsaa beskaffenheden af lysaabningerne. Fandtes der saaledes i middelalderen, som jeg før har søgt at begrunde og fremdeles fastholder, ildsted, hvad enten are eller røgovn, i et beboelsesrum, saa fik dette sit eneste lys gjennem ljoren, i modsat fald gjennem aabninger i væggen. Disse lukkedes med træluger eller rammer, hvori der var indsat en gjennemsigtig hinde, som oftest skjaa, og saaledes vedblev tilstanden at være vistnok ogsaa i byerne gjennem en stor del af middelalderen Naar man her først fik glasvinduer, lader sig ei sikkert bestemme. For Tønsberg kjendes intet, som kan oplyse derom, og i Aaslo nævnes kun en „glasglug" i et malet loft i en gaard ca. 1340.[3] Bergen yder derimod ogsaa i denne henseende de fleste og bedste oplysninger. Saaledes omtales her i regnskaberne for de bygningsarbeider, Jørgen Hanssøn foretog paa kongsgaarden, i 1516—1521[4] baade „glasvinduer" og „glasmester", og, som det sees,[5] blev glasset indsat i sprosser af tin. Rimeligvis var saadanne vinduer dengang[6] ogsaa temmelig almindelige hos

---

[1] Konungasøg., udg. af C. R. Unger, s. 192.
[2] Nærv. Tidsskr. I (1870), s. 173.
[3] D. Norv. IV no. 601.
[4] N. Regnsk. o. Jordeb., udg. af H. Huitfeldt-Kaas, I, 55, 137. 491.
[5] Histor. Tidsskr. 2den række III, 123.
[6] Til sammenligning hidsættes, at glasvinduer i Danmark var

byens mere velstaaende folk, da vi se, at et par af de ved tyskernes oprør i 1523 skadelidende borgere nævner og værdsætter det tab, de havde lidt blandt andet ved „sønderslagning af vinduer“ [1]. At saadanne dengang var komne i brug ogsaa i Throndhjem, tør sluttes deraf, at der i 1520 [2] nævnes en „Adrian glasmester“ og i 1537 [3] en „Erik glasmester“.

Ogsaa tagtækningens art, skjønt mest afhængig af andre omstændigheder, beror dog for en del paa, om vedkommende rum har ildsted, og i bekræftende fald, hvorledes dette er beskaffent. Hvad først kirkerne angaar, har vi hverken i by eller paa landet exempel paa, at de, saaledes som temmelig almindeligt paa Island, var tækkede med torv, hvorimod man overalt og i lang tid fulgte den utvilsomt fra udlandet overførte skik som tækningsmiddel at anvende bord eller spaan. [4] Dette sees som bekjendt endnu paa stavkirkerne og siges enten ligefrem [5] eller kan sluttes deraf, at der skjænkedes tjære til kirker, skjønt de var af sten [6], hvori saaledes ligger en

---

temmelig almindelige ved midten af det 16de hundredaar (se Mejborgs „gamle danske Hjem“, s. 66 og „borgerlige Huse“, s. 39—45).

[1] Se det ovennævnte register.

[2] Anf. Regnsk. II, 152.

[3] D. Norv. XII, 706, 709.

[4] Endnu saa sent som i 1602 tækkedes domkirken i Bergen med spaan (N. Mag. II, 603).

[5] F. ex. i retterbod for Bergen af 1282 (N. gl. Love III, 15).

[6] Saaledes i et testament af 1280—1299 til Olafskirken i Nidaros (D. Norv. II, 40. 41, 64) og et andet af 1475 til Nikolauskirken i Bergen (D. Norv. III, 62). Naar der i det sidste testament ligeledes gives tjære til prædikebrødreklostret sammesteds, kan dog ikke derfra gjøres nogen slutning til dets tagbedækning, da tjæren kunde være myntet paa væggene, eftersom klostrets bygninger var af træ.

forudsætning om spaantækning. Senere anvendtes til dette øiemed ogsaa bly, kobber[1] eller skifer; det sidste materiale nævnes dog ei udtrykkelig før i 1308 og var, som det synes, endnu dengang kun lidet kjendt ialfald i Bergen.[2] Ogsaa paa andre offentlige, men verdslige bygninger træffes spaantækning, saaledes paa gildeskaalen[3] i Throndhjem og endnu ved 1616 paa kongsgaarden (oprind. erkebiskopsgaard) sammesteds.[4] Derimod synes den af Haakon Haakonssøn opførte hall paa Bergenhus engang at have været dækket med skifer, men af det grovere slags eller de saakaldte heller.[5] Ellers var det vistnok almindeligst paa det omtalte slags bygninger,[6] at de havde jord- eller torvtag, dog fra middelalderens seneste tid ved siden af tegl. Saaledes se vi, at de af lensherren Jørgen Hanssøn i 1516—1523 paa Bergenhus opførte hovedbygninger tækkes med teglsten[7] samtidig med, at udhusbygningers torvtage[8] fornyes; ligeledes dækkedes det store endnu tilværende taarn i 1566—1567 med torv, som igjen borttoges 1578;[9] dog skulde det i 1622 atter dækkes „med et lavt tag, med næver og jord belagt paa norsk vis, saa at taget gaar vel over muren, og muren kan være forvaret".[10] I 1624 giver kongen ordre til, at

[1] navnlig paa Mariekirken i Aaslo og Throndhjems domkirke (anf. aarsber. f. 1869, s. 193 og N. Mag. I, 95).

[2] Se D. Norv. X, no. 10.

[3] Anf. aarsber. f. 1882, s. 213.

[4] N. Saml. I, 611 f.

[5] Anf. aarsb. f. 1885, s. 159.

[6] Se og retterbod af 1360 (N. g. L. III, 180), hvor der nævnes *þak* (næver til tækning) for kongsgaarden i Bergen.

[7] Anf. Regnsk. o. Jordeb. I, 291, 656, Hist. Tidsskr., 2den række, III, 122.

[8] Samme Tidsskr., s. 124.

[9] N. Mag. II, 70, 84.

[10] N. Rigsreg. V, 269.

„taget paa slottet“ belægges med tegl,[1] men i 1636 lyder hans bud,[2] at det skulde tækkes, „saavidt ske kan uden ildebrandsfare, med jord paa norsk vis“.[3] Alle privathuse i byerne, ligesom paa landsbygden, var gjennem hele middelalderen udelukkende og endnu meget senere for en stor del tækkede med torv.[4] Dette se vi navnlig for Bergen. Saaledes fik kong Haakon Haakonssøns moder, da hun i 1218 maatte aflægge jernbyrd, det raad, at hendes hænder for ikke at skades skulde indgnides med et græs, „som voxer paa Dagfinn bondes og hver mands hus“ i Bergen.[5] Et exempel paa dette slags tækning har vi ogsaa sammesteds fra 1444.[6] Hvor længe man her vedblev dermed, kan for det første sluttes af det oftnævnte kobberstik af Bergen fra ca. 1579, hvorpaa man ser hustage besatte med græssende smaafæ,[7] medens der først fra 1582 nævnes teglstensdækning.[8] Dog var den sidste da endnu kun undtagelsesvis anvendt, da der først i 1623 og 1624 paabydes brugen deraf istedetfor torv,[9] medens denne fremdeles vedbliver og atter i 1687[10]

[1] N. Rigsreg. V, 446.

[2] Sammest. VII, 164.

[3] Naar det i Rigsmaal 12 heder, at trælene „grov torv“, maa dette derimod utvilsomt forstaaes om brændetorv, ikke om græstorv, da denne „skjæres“ eller „hugges“.

[4] Som en vistnok yderst sjelden undtagelse paa landet nævnes, at stuen paa Bø i Gjerpen paanyt blev spaanlagt i 1433 (D. Norv. IV. no. 637).

[5] Konungasøg., udg. af Unger, s. 268.

[6] N. Mag. I, 571.

[7] ligesom endnu i 1870 i Vadsø, se Aftenbladet for 19 januar dette aar.

[8] N. Mag. II, 48.

[9] N. Rigsregist. V, 305, 446, 530, jfr. N. Mag. II, 324.

[10] N. Mag. anf. st.. s. 401.

og 1707[1] forbydes, dog saaledes at anvendelse af torvtag tillades paa fattige folks huse i byens udkanter. I forbindelse med dette slags tag, der ansees for det varmeste om vinteren og det kjøligste i sommertiden, og som, efter hvad P. Claussøn med grund udtaler, kan vare ca. 60 aar, nævnes her, at der tid efter anden blev sat taxt paa torv, saaledes for Bergen[2] i 1282, Throndhjem[3] i 1377 og for alle landets kjøbstæder[4] i 1384. Hertil kan føies, at der for Bergen i 1600 blev udstedt forbud, som gjentoges 1649,[5] mod at hugge torv inden byens takmark, ligeledes i Stavanger 1644.[6]

Som det fulgte af sig selv, var torvtaget indrettet i byerne paa samme maade som i landsbygderne, hvad vi ogsaa tildels kan se af forholdet i Bergen ved 1444[7]: først var der spærrer, derover et horisontalt sudtag, saa næver og endelig jord eller torv i forbindelse med fladtliggende vindskier paa tagsiden og vertikale i gavlen, endvidere torvvol langs husets tagskjæg og krumknæer (*krókraptar*) fæstede til spærrernes underkant for at holde torvvolen fast.

En ligefrem følge af dækningen med torv var det og, at selve taget, for at hindre tækningens nedgliden, maatte være forholdsvis lavt, ialfald adskilligt over en ret vinkel, hvad vi ogsaa kan se navnlig for Bergen af det gamle kobberstik fra ca. 1579.[8]

---

[1] Brandanordn. af 16 mai 1707, kap. I § 2.
[2] N. g. Love III, 15 no. 2.
[3] Sammest., s. 143 no. 59.
[4] Sammest., s. 220.
[5] N. Mag. II, 273, 361.
[6] Meddelelser fra det norske Rigsarkiv, I, 294.
[7] N. Mag. I, 571. no. 131, jfr. N. gl. Love II, 106.
[8] Som bekjendt var det engang anseet næsten som en ubestridelig sætning, at de spidse tage, som gaardene paa Bryggen i

Naar vi udelukkende holde os til privatboligen, viser det sig af det ovenanførte, at alt, hvad der angik det tekniske eller selve bygningen og dens enkelte dele, var overført fra landsbygden til kjøbstæderne. Saaledes træffe vi her ligesom hist fra først af samme slags materiale, konstruktion og hovedform, samme slags tag og tækning, samme maade at anbringe trapperne paa i forbindelse med svalgang, og samme slags ildsted og lysaabninger, endelig var husene ogsaa i byerne uden bordklædning og maling og kun strøgne med tjære. Dertil kom nu, at kjøbstæderne ikke alene ved tilveiebringelsen af de fornødne husrum tog forbilledet fra landsbygden, men ogsaa derfra overførte det ord, der dannede den typiske betegnelse for hver enkelt mands eiendom. Dette var ordet gaard (*garðr*). Efter sit begreb omfattede denne betegnelse i mere indskrænket forstand saadanne bygninger, som, foruden de til landbruget nødvendige rum, saasom fjøs, stald, hølade osv., udkrævedes for det daglige livs fornødenheder. Disse var de trende rum, der i vore gamle love[1] fremhæves som hørende til hver gaard, nemlig ildhuset for tilberedelsen af maden, buret eller loftet med sine to stokverk, det underste for madvarer, det øverste dels til opbevarelse af klæder og dels benyttet som soverum, endelig stuehuset. Dette indeholdt, som

Bergen fremvise, skulde hidrøre fra en hanseatisk paavirkning. Men foruden at disse bygninger først er opførte efter branden i 1702, da hansekontoret allerede var ophævet, saa fandtes ikke de høie tage alene i Tyskland, men ogsaa andetsteds, navnlig i Frankrige og England, men først i den senere middelalder; særlig i Tyskland kom de først i brug efter det 14de hundredaar.

[1] hvor der, som repræsentanter for disse rum, nævnes ildhusdør, bursdør og stuedør (se N. g. Love I, 38, II, 110, III, 265, jfr. Grágás, s. 260).

jeg før har paavist,[1] naar landets skik var fuldt tilstede. 4 rum: den egentlige stue eller setstue[2] med ildsted og ljore, som den eneste aabning for lyset, endvidere forstue samt ved dennes side en kleve (eller kove), og ovenpaa de to sidstnævnte rum et loft med hel væg mod stuen og lysglugger i gavlen. Dertil kom, at hver af de nævnte tre bygninger dannede et hus for sig selv, idet de laa adskilte, om end ei langt fra hverandre, og, som det vistnok maa antages, var setstuebygningen orienteret med indgang gjennem forstuen i vestre ende.[3]

Det var denne bygningsskik, der i begyndelsen gjentog sig i de lidt efter lidt tilblivende kjøbstæder, og som vi endnu kan se i vore strandsteder og fiskerleier. Saaledes var der i Nidaros endnu 1176 i Nikolaus Skjaldvardssøns gaard, som det synes, et fritstaaende „loft“,[4] og i Bergen beskrives endnu ved 1450[5] det saakaldte „prestehus“, der var beboet af sognepresten til Mariekirken, som omfattende „stue, forstue og loft med køier paa begge sider“.[6] Denne bygningsskik, der saaledes var nedarvet fra hver kjøbstads ældste tid, vedblev ogsaa vist-

[1] navnlig senest i Kunst og Haandverk fra Norges Fort., s. 2, 18.

[2] Dette er det staaende typiske navn for stuebygningen endnu gjennem det 14de og 15de hundredaar over hele Norge baade i by og paa landsbygden endog i Jemteland, se D. Norv. I, no. 146, 232, 275, 351, 395, 397, 400, 419, 476, 481, 502, 624, 909; II, no. 160, 172; III, no. 208, 231, 265, 597; IV, no. 152, 219, 268, 283, 288, 336, 386, 390, 465, 504; V, no. 206, 342; VI, no. 187; VII, no. 297, 301; XI, no. 21, 25, 26, 36, 38, 49, 50, 74, 81, 84, 89, 234.

[3] Se Hist. Tidskr. I (1870), s. 153, 165.

[4] Heimskr., s. 809.

[5] N. Mag. I, 575.

[6] Jfr. og byloven (N. gl. Love II, 240), hvor der tales om dem, som snige sig ind i gaardsport eller „forstue“, hvad der tyder hen paa en mindre gaard.

nok for en del i byens udkanter og mindre gaarde. Dermod kunde man i længden ikke være tjent dermed i byens fornemste del, hvor det gjaldt paa bedste maade at indrette sig for de næringsveie, der var fremtrædende ved en kjøbstad, eller handel og skibsfart. For det første blev der her ikke mere tale om nogen orientering af beboelseshuset, hvorimod dette maatte følge bryggernes og gadernes retning. Tomterne maatte derhos benyttes saa godt som muligt for i hver gaard at faa tilveiebragt baade de fornødne beboelsesleiligheder og de store pakrum, som handelen krævede, og det var herved ogsaa af vigtighed, at saa mange gaarde som muligt fik fri adgang til søen. Derfor maatte gaardene lægges med smalsiden til bryggen, og for at bøde herpaa, tog man sit mon igjen i dybden og høiden. Med alle disse omstændigheder fulgte ogsaa den væsentlige forskjel, som viste sig mellem landsbygden og kjøbstaden, at en gaards hoveddele her ei som hist vedblev at være adskilte, men byggedes sammen og fik flere stokverk. En undtagelse herfra dannede dog saadanne rum, der havde ildsted, da disse maatte lægges bagerst eller inderst i gaarden og paa grund af ildstedernes beskaffenhed, og navnlig fordi skorstene var ukjendt, fremdeles ligesom paa landet maatte indskrænkes til ét stokverk eller indrettes saaledes, at der ei var noget overrum. For at tilfredsstille de andre praktiske krav var det endelig nødvendigt at have en aaben gang gjennem hver gaard efter længden, dels navnlig for at skaffe adgang til de forskjellige rum og dels for at opnaa det fornødne lys til dem, der ei laa mod bryggen eller gaden.

Denne indretning blev selvfølgelig ikke foretaget paa engang, men efter hvert som forholdene krævede det. Naar det først skede, kan ikke bestemmes, dog har vi

i saa henseende for Bergens vedkommende lidt mere at holde os til end i de øvrige byer. I Bergen sees det saaledes, at de omtalte gjennemgange med tilhørende porte fandtes allerede før 1155[1], og i 1206 omtales baade disse og fortløbende lofter i Miklegaard[2], hvorigjennem man fra gaardens indre del kunde komme ned paa bryggen.

Af dette i forbindelse med, hvad ellers ovenfor er paavist, fremgaar det saaledes, at den norske kjøbstadsgaard fra sit udgangspunkt i den indretning, som fandtes paa landsbygden, lidt efter lidt havde antaget den samme hovedanordning, som andetsteds var eiendommelig for middelalderen, dog med visse egenheder. Dette vil bedst sees, naar vi sammenligne denne bygningsskik med den, som indkom fra Danmark og hos os først viste sig ved udførelsen af Kristian den IVdes planer for det nyanlagte Kristiania. Her var beboelsesrum adskilte fra bryggerne og pakboderne, husene laa tæt sammen uden mellemrum, strakte sig kun et stykke ind i kvartalet og bestod, som endnu tildels kan sees, almindeligst af to stokverk med enkle rum omkring en aaben firkantet gaardsplads, hvorfra trapper førte op til den langs alle rum løbende svalgang; endelig havde den overbyggede indgangsport sin plads ved husets ene side. I modsætning hertil indbefattede den norske kjøbstadsgaard i middelalderen baade beboelsesrum og pakboder og dannede saa at sige et kvartal for sig selv, idet den var adskilt fra sidegaardene ved de omtalte „veiter“ og strakte sig igjennem hele kvartalet fra bryggen til strædet. Dertil kom, at gaarden

---

[1] Heimskr., udg. af Unger, s. 751.

[2] Se Norg. Kongesag., oversatte af O. Rygh, II, 193, 228, medens den ovenanførte beretning om Miklegaard og dens lofter ikke træffes i den kodex, som er benyttet af Unger, se hans Konungasøg., s. 221.

ved den omtalte aabne gjennemgang (*garðsrumr*)[1] deltes i to ligestore dele, som alene forenedes ved en port i hver ende. Trods denne todeling dannede dog hver gaard oprindelig en enhed eller helhed, og var som saadan en enkelt mands eiendom.[2] Dette fremgaar baade af byloven og af den omstændighed, at det navn, hvormed hver gaard betegnedes, omfattede denne i sin helhed, hvad enten navnet hidrørte fra andre hensyn eller var optaget efter den mand, som først havde bygget eller eiet gaarden. Men senere og allerede paa bylovens tid (1276) forudsættes det, at hver halvdel af en gaard kunde have sin eier, da der tales om, at en gaardeier har fælles port med en anden.[3] Lignende var forholdet rimeligvis i de andre byer, dog har vi her navnlig fra Aaslo en støttende oplysning i et diplom af 1392,[4] hvori det heder om Brandsgaard, at Elin sad der baade før den store mandedød (1348) og derefter indtil den store brand (19 marts 1352[5]), og at gaarden havde, saavidt vidnerne vidste, altid været hel, indtil Olaf Grut lod den dele i to (*tveluta*).

Hvor brede, dybe og høie gaardene var, kan neppe

---

[1] eller, som den i Bergen allerede i 1337 kaldtes (D. Norv. II, no. 223) med det endnu brugelige lokalnavn, *plads*.

[2] En saadan gaard betegnes derfor i middelalderen som hel („*allr*“) i modsætning til halv (se foran s. 353), hvilket ogsaa vedblev i offentlige dokumenter efter middelalderen (N. Mag. I, 459, II, 52 f., jfr. og N. Rigsreg. IV, 354), medens Edvardssøn anvender udtrykkene „enkel“ og „dobbel“ gaard (N. Mag. II, 566 f.). I en anden betydning forekomme disse betegnelser eller istedetfor enkel „enfoldig“ (oldn. *einfaldr*) om huse paa stranden og derværende søboder (N. Mag. I, 196, II, 554), hvorom mere nedenfor.

[3] N. g. Love II, 244.

[4] D. Norv. IV, no. 601.

[5] N. gl. Love IV, 489, jfr. III, 173 no. 86.

bestemmes undtagen i Bergen, og her var paa grund af den mægtigere handelsrørelse dybden og høiden udentvil størst. Men selv i Bergen er det kun tilnærmelsesvis, at de hidhørende spørsmaal nogenlunde kan løses, og alene for gaardene paa østsiden af Vaagen, hvor de gamle forhold væsentlig har bevaret sig til vor tid navnlig med hensyn til gaardenes dybde eller længde. Den sidste udgjør nu mellem de begge grænser for gaardene, Øvregaden og Bryggen, ca. 200 alen eller for enkelte gaarde noget mindre. Dog dækkedes neppe hele denne strækning af gaardenes bygninger, da der i tomternes øvre eller indre del vistnok allerede tidlig, ligesom i det 16de hundredaar[1] og nu,[2] var aabne strøg og navnlig haver. For tiden har gaardenes bygninger en længde af 140—180 alen. — Hvad dernæst bredden angaar, har vi nok i byloven, som ovenanført, en bestemmelse derom for det gjennemgaaende gaardsrums vedkommende, men forøvrigt kan det ikke paavises, hvordan forholdet var før branden i 1476. Efter den tid maa, som ovenfor (s. 361) nævnt, „veiterne" mellem gaardene antages sløifede og ligeledes 3 gaarde og 2 almenninger, og der kan saaledes med hensyn til gaardenes nye bredde opstilles to alternative forklaringsmaader. Enten har man, for at udfylde de ved den nye ordning fremkomne mellemrum, gjort de øvrige gaarde bredere, end de fra først af var, eller, hvad der vistnok er rimeligst, hver vedblivende gaard bibeholdt sin oprindelige bredde eller blev indskrænket til sin forrige tomt, hvorimod de nævnte mellemrum udfyldtes med lette og lave tilbygninger og navnlig de nedenfor omtalte tasker. Naar vi sætte disse ud af betragtning, er de nuværende hele gaardes bredde

---

[1] Se N. Mag. II, 39.

[2] Se nedenfor ridset af Dramshus pl. I fig. 5 *o* og *p*.

omtrent 30 alen.[1] — Hvad endelig gaardenes høide angaar, har vi kun den bestemmelse at holde os til, som den lybske krønike (se s. 359) omtaler, skjønt den paa grund af et af dens udtryks dunkelhed ei lader sig sikkert forklare. Det heder nemlig, som anført, at gaardene skulde være 13 alen „*bade*“ og ikke høiere. Uden at betydningen af det udhævede plattyske ord skjønnes, er det dog maaske meningen, at husene ei skulde være høiere end 13 alen indtil, som vi nu sige, gesimsen, og dette vilde da nogenlunde stemme med, hvad der nu finder sted. Saaledes er den tilsvarende del f. ex. i gaarden Dramshusen nu ca. 15 alen høi,[2] medens høiden til gavlspidsen er ca. 22 alen, men selvfølgelig var den meget mindre i middelalderen, da bygningerne havde torvtag.

Som følge af den nævnte todeling fremtraadte hver halvdel af en gaard mod bryggen som en selvstændig bygning med egen gavl, og hver af disse halvdele omfattede en mængde „*huse*“ eller rum. Underste stokverk indeholdt en række af boder (*buð*) for varer og længer bag kjeldere, gjæringsrum (*gilbuð*) for øl, skytningsstue og ildhus. Over underste stokverk var der to saadanne, som optoges af lofter (*lopt*) eller pakrum for varer samt af setstue og andre stuer. Endelig var der dels ved siden af disse stuer og dels paa mørkeloftet eller, som det da og endnu i Bergen kaldes lemmen (*hlemmr*), soverum eller klever

[1] Her kan tilføies, at der i et diplom af 1444 (D. Norv. X, no. 181) angives, at den nordre halvdel af Brynjulfsgaarden i Bergen var 18 „stikke“ bred og saa lang som fra strædet og ned i søen. En norsk stikke var = 1 gammel alen = 18 tommer, og saaledes skulde gaarden i sin helhed, indbefattet den smale gjennemgang, være 27 nuværende alen bred, hvilket bliver omtrent som nu ved Dramshus (se ridset af denne nedenfor pl. I).

[2] Se pl. I fig. 6.

(*klefi*). For at skaffe adgang til alle disse rum gik der foran dem en fortløbende svalgang, som ved trapper stod i forbindelse med det gjennemgaaende aabne gaardsrum. Desuden var der høist sandsynlig allerede i middelalderen øverst oppe i fremspringende arke eller kviste, ligesom nu,[1] anbragt vindeindretninger, skjønt saadanne overhovedet ikke nævnes før i 1521 og paa Bergenhus.[2] Hertil kan føies, at de rum, som laa nærmest bryggen, betegnedes med tillægget sø, ligesom endnu. Saaledes nævnes i Aaslo i gaarden Belgen 1328[3] en „søbod"; i Bergen 1303[4] den øverste kove (ell. kleve) i „søhusene" i Buagaard, 1315[5] „søstuen" i Bellagaard og de to boder derunder, 1329[6] det øverste og yderste „søloft" i Knausen, 1337[7] „søboder"[8] og „søstuer" i Brædsgaard, 1341[9] det øverste „søloft" over gaardsporten paa indre side i Dramsuden, 1508[10] en „søstue" i Bremergaard, 1561[11] den første stue næst „søstuen" paa søndre side i Dramshusen. Forøvrigt kan det mærkes, at ordet stue paa de to sidste steder udentvil har betydningen af et eget handelskontor[12] med de dertil hørende rum, hvorom mere nedenfor.

---

1 Se pl. I fig. 1 og 2.
2 Hist. Tidsskr., 2den række III, s. 123.
3 D. Norv. III, no. 131.
4 Sammest. I, no. 98.
5 Samst. 146.
6 Samst. II, no. 169.
7 Samst. 223.
8 svarende dertil i kontorets statuter af 1572: „häusser oder buden zur seewärts" (Krist. Videnskabsselsk. Forhandl. 1878, no. 1, s. 10).
9 D. Norv. I, no. 276.
10 Se foran s. 360.
11 N. Rigsreg. VI, 354.
12 Jfr. Anordn. for kontoret af 7 oktbr. 1754.

Særlig maa her omtales de nævnte kjeldere, setstuer, klever, skytningsstuer og ildhuse.

Kjeldere (*kellari* ell. *kjallari*) dannede undtagelser fra den opstillede regel, da deslige rum neppe var overførte fra landsbygden, men rimeligvis først anvendtes i kjøbstæderne. I de her omhandlede gaarde var de vistnok altid over jorden. Selvfølgelig var væggene af sten, hvorimod det tør være tvilsomt, om rummet var overhvelvet. Sandsynligvis har de som oftest været af de i Bergen endnu saakaldte *bjelkekjellere* (tysk: Balkenkeller) d. v. s. dækkede med bjelker, hvis ender gaa et stykke ind i muren paa begge sider, og som belægges med planker, der ovenpaa faa et tykt lag af sten, kalk og grus, hvorved rummet bliver saagodtsom ildfast.[1] For det sidste øiemed blev ogsaa truffet andre forholdsregler, som kan sees af et diplom af 1334,[2] hvori det heder, at der i søndre halvdel af Skeggen i Bergen skulde opføres „2 ildsikre stenkjeldere med jerndør og jernglugger“.

Modsat kjelderne var setstuen (*setstofa*) baade i sit formaal og navn overført fra landet, men nævnes ikke i byerne efter det 15de hundredaar.[3] Dette rum afgav, som det maa antages, et fælles tilholdssted om sommeren for de folk, som hørte til den vedkommende del af gaarden. Det kan nemlig ikke være tvilsomt, at hver gaard havde to saadanne stuer eller en for hver halvdel.[4] Dette frem-

---

[1] Lignende kjeldere omtales af Mejborg (gamle danske Hjem, s. 50, 82).

[2] D. Norv. II, no. 207, jfr. 215.

[3] Se foran s. 405.

[4] Herimod kan ikke indvendes, at der i 1348 i allehelgenshospital i Bergen nævnes sovestuen østenfor „setstuen“ (D. Norv. IV, no. 336), da et hospital efter sin natur følgelig kun havde én saadan fællesstue for lemmerne.

gaar for det første af, at saadant rum flere steder nævnes med den bestemte artikel i forhold til en vis halvdel af en gaard, saaledes i Bergen 1315[1] setstuen i den ydre (nordre) halvdel af Bellagaard og 1349[2] setstuen i ydre (nordre) halvdel af Strømmen, endvidere i Tunsberg 1359[3] setstuen i nordre halvdel af Guldslagerhusene, og 1397[4] setstuen i nordre halvdel af Jonsgaard, hvilket viser, at der maatte have været en setstue ogsaa i de modsatte halvdele af de omtalte gaarde. Til overflod kan nævnes, at der i Aafjorden i Bergen i 1399, 1410 og 1419[5] ligefrem omtales en setstue baade i gaardens indre og ydre halvdel.

Ligeledes er navnet kleve eller kove optaget fra landet, hvor det som bekjendt knytter sig til et lidet rum ved siden af forstuen, og naar ordet i de store kjøbstadgaarde i Bergen udelukkende brugtes om soverum, havde dette vistnok sin grund i en tidligere lignende anvendelse paa landet.[6]

Endelig laa bagerst i hver gaard de rum, hvori der fandtes ildsted. Af disse dannede den saakaldte skytningsstue (*skytningsstofa*), ligesom kjelderne, en undtagelse fra den oven opstillede regel, idet dette slags rum aldrig findes omtalte paa landsbygden, og alene skyldte de

---

1 D. Norv. I, no. 146.

2 Samst. III, no. 265, V no. 206.

3 Samst. IV, no. 397.

4 Samst. I, no. 559.

5 Samst. XII, no. 133, 148 og 167. I det anførte no. 148 staar der forøvrigt, ligesom i no. 134, istedetfor *innra veginn* meningsløst *niðra*, hvad der maa hidrøre fra codex Munkaliv., da P. A. Munchs udgave af denne har samme feil, se s. 29 og 31.

6 Se f. ex. D. Norv. I, no. 738. Forresten træffes ordet endnu i den lille „bierkleve" ved skytningsstuen i Dramshusen (se pl. II fig. 2 *C*), og ellers i det bergenske *dueklere* (dueslag).

bymæssige forhold sin oprindelse. Skytningsstuen laa nærmest gaardens øvrige rum og havde den bestemmelse at tjene som fælles opholdssted for vedkommende gaardsdels folk i den koldeste tid af aaret eller, som skikken var i det mindste i Bergen og i det 17de hundredaar, fra Mortensdag (11 novbr.) indtil fasten.[1] Skjønt skytningsstuer kun nævnes i Aaslo[2] og Bergen,[3] tør det vel neppe være tvilsomt, at man havde samme indretning ogsaa i Tunsberg og Nidaros. Forøvrigt fulgte det af sig selv, at disse stuer paa grund af ildstedets beskaffenhed alene kunde have ét stokverk, eller at de, forsaavidt bygningen havde underrum[4], som foran omtalt, maatte lægges ovenpaa disse. Derhos maa det ligesom ved setstuerne antages, at der var to skytningsstuer i hver gaard eller én i hver halvdel af gaarden. Dette fremgaar for det første paa samme maade som ved setstuerne deraf, at vi baade i Aaslo og Bergen finde stuen omtalt med bestemt artikel i forhold til en vis side af gaarden, saaledes i Aaslo i 1330 skytningsstuen i søndre del (*lut*) af Valtærægaard, i 1335 skytningsstuen paa nordre side i Loggen, 1376 skytningsstuen paa nordre side i Thorræ-

---

[1] N. Mag. II, 570.

[2] saaledes i tiaarene 1323—1404 i 16 forskjellige gaarde (D. Norv. I, no. 239, 391, II, no. 178, III, no. 133, 180, IV, no. 170, 192, 283, 342, 428, 738, V, no. 107, 147, 229, 287, 317, VI, no. 306), hvoriblandt lagmandsgaarden 1380 (D. Norv. V, no. 317) og gildeskaalegaarden (anf. st. IV, no. 738), hvad der viser, at skytningsstuer ei fandtes udelukkende i handelsgaarde.

[3] Her først i 1239 (Konungas., udg. af Unger, s. 364, jfr. Flateyarb. III, 132) og i 1414, 1486, 1504 og 1699 i 5 forskjellige gaarde (D. Norv. IX, no. 458, XII, no. 171, Lübecks Urkundenb. V, no. DI, N. Mag. I, 575, no. 22, Kristiania Videnskabsselsk. Forhandl. f. 1876, s. 15).

[4] saaledes i Bergen i Holmedal 1699 (jfr. nysanf. Forhandl.).

vægen og 1381 paa samme side i Hjælparagaarden;[1] ligeledes i Bergen, hvor der i 1420 og 1425[2] omtales skytningsstuen paa nordre side af Aafjorden, i 1504[3] ligesaa paa „nordre side af Bratten" og i modsætning dertil „saameget", vedkommende „eiede ovenfor skytningsstuen paa søndre side" af gaarden. Dertil kommer, at det omhandlede forhold ligefrem forudsættes i statuterne for det hanseatiske kontor i Bergen af 1572,[4] naar det deri paabydes, at der „ikke skulde være eller holdes" flere „end én skytningsstue (*schutstave*) i hver gaard", ... „hvori alle de skal gaa og sidde ved vintertid, som er i gaarden". Denne indskrænkning var selvfølgelig fremkaldt ved en tilbagegang[5] i tyskernes handel og den dermed følgende minkning af kontorets folketal. Hvad endelig skytningsstuens indretning angaar, var den ligetil Bryggens brand i 1702 som følge af ildstedets beskaffenhed ligesom paa landet uden himling og havde ljore i taget, men ingen andre lysaabninger. Røgovnen stod, ligesom paa landet, ved siden af døren, og rummet var „omkring besat med saamange borde, som der er husbønder[6] til i gaarden",[7] hvad vi endnu kan se i Dramshusen.[8]

Bag eller indenfor skytningsstuen stod ildhuset (*eldhús*) eller det rum, hvori maden blev kogt; her indtog gaardens folk ogsaa sine maaltider i den tid af aaret,

---

[1] D. Norv. III, no. 180, IV, no. 192, V, no. 287, VI, no. 306.
[2] Samst. XII, no. 171, 180.
[3] Samst. IX, no. 458.
[4] Kr. Videnskabsselsks. Forh. f. 1878, s. 10 § 45.
[5] „hvilket", som det heder ca. 1584 (N. Mag. II, 29), „vel kan sees af de mange klever, stuer og boder paa Bryggen. som maa staa ledige".
[6] d. v. s. stuer eller handelskontorer.
[7] N. Mag. I, 53, II, 570, 583.
[8] Jfr. pl. II, fig. 2 *B*.

da skytningsstuen stod tom, eller fra fasten til Mortensdag (11 novbr.).[1] Rummets navn var selvfølgelig overført fra landsbygden, men blev senere[2] undertiden ombyttet med stegerhus (*steikarahús*). Selve ildstedet var i lang tid udelukkende en aaben are midt paa gulvet ligesom paa landet og ljore i taget, men dertil kom senere ogsaa et andet ildsted med en egen indretning, der, som foran (s. 351) omtalt, i byloven kaldes *ketilgarðr*. Da navnet kun træffes paa dette ene sted, henvises vi for at forklare dets betydning udelukkende til ordet selv. Af dette maa da sluttes, at ildstedet paa siderne havde en muret omgivning (*garðr*), inden hvilken kogekarrene eller kjedlerne var ophængt, hvad vi nærmere vil se nedenfor ved beskrivelsen af gaarden Dramshusen i Bergen. Forøvrigt siges det i 1399 og 1410 ligefrem, at der i Aafjorden i Bergen var et ildhus baade i gaardens ydre og indre halvdel.[3] Ligeledes forudsættes det ellers, at der baade før og efter branden i 1702 var to ildhuse i hver gaard.[4]

Som yderligere støtte for, hvad ovenfor er sagt om gaardenes indretning samt tallet og beskaffenheden af deres forskjellige rum, kan dernæst hidsættes et uddrag af diplomer eller andre beretninger, som i saa henseende give bedst oplysning.

Jeg begynder med Nidaros, hvor man dog i saa høi grad mangler det slags historiske materiale, at der

---

[1] N. Mag. II, 570.

[2] dog først efter 1350, saaledes: 1391 i Tunsberg (D. Norv. I, no. 537); 1400, 1413, 1480 i Aaslo (anf. st. II, no. 469, IV, no. 707, V, no. 909); 1465—1472 i Bergen (smst. IV, no. 973, V, no. 855).

[3] D. Norv. XII, no. 133 og 148.

[4] Se N. Mag. II, 593 og anordn. for kontoret af 7 oktbr. 1754, kap. III § 18.

ikke kan paavises mere end én saadan beretning.[1] Denne omtaler i 1371—1381 „hele (*allr*) Erlendsgaarden med underboder, loftstuer og alle klever op paa begge sider“ (d. v. s. i begge halvdele af gaarden).

For Tunsberg har vi rigtignok en hel del diplomer om gaardene, men kun yderst faa, som give nogen oplysning i den hidhørende retning. Som saadanne kan kun anføres 3. Der nævnes saaledes i 1378[2] nordre halvdel af Jonsgaard ved Mariekirken med alle tilliggelser fra nedre til øvre stræde samt en halv bryggepande, hvori kunde koges 8 tønder. I 1379[3] skjænkes til presten ved Mariekirken hele søndre halvdel af Gautegaard (*Gautagarð allan syðra*) med begge stenkjeldere og alle ølkar og bryggekjedler. I 1384[4] omtales hele nordre halvdel af Jonsgaard med stenkjeldere, huse (d. e. rum) og tomter.

Flere og mere udførlige er de bidrag, som kjendes fra Aaslo. Her blev der i 1322[5] i gaarden Belgen i „den loftstue, som er næst søndenfor bryggerrummene (*heituhúsunum*)“, foretaget et salg af hele gaarden med tomter, „huse“ (rum), gaardsrum, bryggerkar og en søbod. I 1327 nævnes Sigrid husfrues loftstue i søndre halvdel af Gyrydagaard og 1335[6] svalen udenfor skytningsstuen i nordre halvdel af Loggen. I 1344[7] blev de nybyggede huse (rum) i Gullen delt i to parter, saaledes at den ene lodtager skulde have den vestre stue,

---

1 Asl. Bolts Jordeb., s. 78.
2 D. Norv. XI, no. 64.
3 Samst. VII, no. 302.
4 Samst. XI, no. 70.
5 Samst. III, no. 131.
6 Samst. IV, no. 170.
7 Samst. 283.

loftet derunder, 2 boder under dette igjen, indkleven i skytningsstuen og den halve setstue til venstre (*kvennavegen*) for indgangen, den anden lodtager derimod den østre stue, loftet derunder, 2 boder under dette igjen, svalekleven ved østre stue og halve *setstuen* til høire (*karlavegen*) for indgangen; hver af parterne skulde for sin halvdel overtage vagthold, *borðdúkan*,[1] fattigmændsflytning (lægd), gaardrensning og alt andet, som de er skyldige efter loven, medens Alf (den ene part) skulde alene lægge gulve (*pilja*) i hele gaarden fra nyt af.[2] I 1390[3] nævnes i nordre halvdel af Brandsgaard den vestre stue og loftet derunder samt dens indkove; i samme aar[4] huse (d. e. rum) i nederste stue i nordre halvdel af Skanken, nemlig 3 boder, stue derover med indkleve og træv (mørkeloft) over forstuen, svalekleve, endelig et loft og et privet ud derfra. I 1400[5] overdrages i Thoralfsgaard den øvre stue med kover og trævet, „som dermed er fast", den østligste bod under stuen og loftet ved stegerhuset, dog fraregnet stuerummet, ildhusrummet og gaardsrummet. I 1405[6] nævnes „de huse, som Vidar har bygget nordenfor sin port i søndre halvdel af Spaken", og i 1480[7] omtales en tomt i øvre Gertrudegaard, 28 (nu 21) al. lang langs

---

[1] Fritzner sætter et spørsmaalstegn ved dette ord. Kan det ikke betyde borddugshold i skytningsstuen?

[2] Saaledes maa det formentlig oversættes. Betyder ordet her derimod at bordklæde væggene, vilde min antagelse ovenfor (s. 391), at man i middelalderen hos os ikke kjendte saadan klædning paa tømmervæggene, være urigtig.

[3] D. Norv. IV, no. 579.

[4] Samst. V, no. 342.

[5] Samst. IV, no. 707.

[6] Samst. 751.

[7] Samst. V, no. 909.

ud med gaden, men op i gaarden 27 alen, nederst i gaarden 18 og 20 alen, øverst ved veiten 12 og 20 alen; herpaa skulde bygges 3 boder langs ned med gaden og et udskud over porten ind til Alf kobberslagers hus, dermed stue, kove og fremloft og et loft derudover, siden øster i gaarden 2 boder, stegerhus og loft over dem.

Ingen bys diplomer give dog saa omfattende og klare oplysninger som de fra Bergen. Her blev i 1312[1] halvdelen af Belgaardens indre (søndre) side med tilhørende tomter og ølkar solgt for 90 gamle mark (ca. 30,000 kroner?). I samme gaard foretoges 1315[2] et tveskifte, saaledes at den ene lodtager skulde faa den stue, som var næst søstuen i gaardens ydre (nordre) halvdel, samt „de boder, som er der nedenunder; og trappen (*rið*) til husene (d. e. rummene) skal staa saaledes, som fra gammel tid (d. e. vel efter branden i 1248) har været"; endvidere skulde den ene lodtager have den stue, som stod over forstuen (*forðyri*) ved setstuen og sjettedelen i ølkarrene med hvad dertil hørte samt sjettedelen i setstuen og madildhuset[3] saavelsom i ølkarrene. Fremfor alle andre diplomer faa vi dog den bedste oplysning af den todeling, som foregik i 1337 af Brædsgaardens indre (søndre) halvdel.[4] Til større klarhed opstilles her

---

[1] D. Norv. I, no. 134.

[2] Samst. no. 146.

[3] *mateldhús*. Ordet er ei nævnt i Fritzners Ordbog og træffes nok kun i det anførte diplom. Det styrker forøvrigt Fritzners formodning om, at *matstofa* (anf. st. II, 658) har samme betydning som folkesprogets *matstova* (jfr. I. Aasen), nemlig ildhus.

[4] D. Norv. II, no. 223. I overskriften er her indløbet to feil, idet diplomet henføres til Brødregaarden og delingen angives at omfatte hele gaarden istedetfor kun dens ene halvdel. Den

rækkevis de rum, som skulde tilfalde hver af de to lodder.

„Indre lod".		„Ydre lod".	
Inderste søboder	2	Yderste søbod	1
lofter derover	3	lofter derover	2
lemmen[1]	1	lemmen	1
bryststuen	1	gaardsbod nærmest ølboden	1
boder imellem den øverste bod nærmest gilboden[2] og den øverste bod i midtpladsen[3]	2	loftet foran setstuen	1
boder imellem de tvende boder ovenfor trappen og den øverste bod i midtpladsen	3	lemmen	1
øvre tyskmændenes[4] stue	1	øverste bod nærmest gilboden	1
øvre loft under setstuen	1	øverste loft i midtpladsen	1
lofter nedenfor setstuetrappen	2	boder næstovenfor trappen	2
nederste loft i øverste plads	1	øverste bod i midtpladsen	1
loft ovenfor setstuen	1	nedre tyskmændenes stue	1
øverste stue	1	nedre loft under setstuen	1
		nederste lille loft	1
		lofter i øverste plads	2
		lofter imellem loftet ovenfor setstuen og den øverste stue	2
tilsammen „19 huse".		tilsammen „19 huse".	

Hver af de tvende lodder omfattede saaledes 19 rum. Derhos nævnes følgende rum, som ikke indbefat-

---

sidste forvexling viser sig ogsaa i Fritzners Ordbog (II, 573, 2den spalte, linje 16 fra neden), hvor diplomets *innri lutinn* antages = *innri veginn*, istedetfor at det betyder den indre lod af gaardens søndre halvdel i modsætning til den ydre lod i retning af bryggen.

[1] mørkeloftet.

[2] gjæringsrum for øl.

[3] *miðplaz* af *plaz*, plads eller med bestemt artikel pladsen, endnu det lokale navn overalt i Bergen for gaardsrummet.

[4] Allerede 1309 nævnes (D. Norv. II, no. 97) Godik og Jon som udenlandske vintersiddere i gaarden.

tedes i delingen: setstuen, den nederste søstue, et tjenestekvindeloft (*heimakonaloft*), ølbod og gjæringsbod (*gilbúð*), ildhus og ølkar samt „alt hvad dem følger". Føies disse 6 rum til de udloddede 38, havde gaardens søndre halvdel altsaa tilsammen 44 huse eller rum, og naar dertil lægges for gaardens nordre halvdel det samme tal, vilde hele gaarden følgelig omfatte mindst 88 rum. Heraf var de fem paa hver side af gaarden, tilsammen 10, „stuer".[1]

I 1367 og 1370[2] sælges halvdelen af Gylten med alt tilbehør, deriblandt „huse" (rum), tomter, ølkar, stenhuse (kjeldere?); i 1389[3] sælges 6 huse i ydre halvdel[4] af Destingen „næst nede ved søen i korskirkens sogn paa Stranden"; 1399 hele den del af indre halvpart af Aafjord, „som ligger nedenfor den del, Gudrun Guttormsdatter eier", samt desuden fjerdeparten i setstuen og ildhuset, begge i gaardens ydre halvdel I 1403[5] omtales hele (*allr*) Finngaarden, hvori der „var 75 rum og

[1] Gaarden er endnu hel, men har i det mindste efter 1800 kun havt 5 stuer eller handelskontorer. Dette er dog det største antal af dette slags, som nogen gaard paa bryggen nu har.

[2] D. Norv. II, no. 392, 413.

[3] Samst. 513, 1131.

[4] Samst. XII, no. 133.

[5] Samst. I, no. 590 (jfr. 591), hvori det heder: »*ok woru þari fimtan hús ok segstighi ok átta stofur i garðinum*«, hvilket efter sprogets medfør snarest maa oversættes som oven anført, medens den hidtil værende forstaaelse om 15 huse og 68 stuer ogsaa af andre grunde bliver umulig, da ordet stue her aabenbart betegner det samme som nu eller et handelskontor, hvorom mere nedenfor. Den ovenfor i texten anvendte oversættelse af diplomet vil ogsaa stemme med, hvad der endnu er tilfældet, da gaarden nu har 4 stuer, men kun er en halv gaard. Naar den anden halvdel blev sløifet, vides ikke, dog mulig efter branden i 1476, men ialfald før 1566 (N. Mag. II, 52).

8 stuer i gaarden". I 1410[1] sælge to mænd sin tomt, 43 stikker (= $32^1/_4$ alen) lang og 8 stikker (6 alen) bred,[1] med 9 rum i søhusene i indre halvdel af Aafjord med alt tilbehør samt en fjerdepart i setstuen, ildhuset og bryggerne; i 1414[2] sælges af Finngaarden en stue, to boder, lem og kleve samt alle de dele, som tilhøre de nævnte rum i skytningsstuen og ildhuset. I 1419[3] sælges en tomt, 20 (nu 15) alen lang og 9 (nu $6^3/_4$) alen bred i ydre (nordre) halvdel af Aafjord med setstue, kjelder og ildhus; i 1420[4] en tomt, 20 stikker (15 alen) lang og 9 stikker ($6^3/_4$ alen) bred i nordre halvdel af samme gaard, endvidere en halvpart i stenkjelderen og saameget rum i skytningsstuen, som tilhører, samt saameget af ildhuset, som behøves. I 1425[5] omtales at være solgt for et par aar siden eller mere en tomt, 10 stikker ($7^1/_2$ alen) lang og 9 ($6^3/_4$ alen) bred næst nedenfor stenkjelderen (se ovenfor) i nordre halvdel i Aafjord samt en fjerdepart i skytningsstuen, ildhuset og bryggerkarrene. I 1565[6] sælges af en unavngiven gaard $7^1/_2$ par huse (rum) og 2 klever for 500 daler, hvorhos der omtales „det loft og bod", som den ene af sælgerne selv brugte. I 1699[7] skulde sælges en „søstue" i Holmedal, hvilken omfattede „5 boder nedenunder, en have, en skrue i god stand,

---

[1] D. Nov. XII, no. 148.

[2] Se Lübecks Urkundenb. V, no. DI, hvor det sidste ovennævnte afsnit udtrykkes ved „et omnes partes ad predicta habitacula in skytningsstuen og ildhuset in Fingarden situatas appertinentes".

[3] D. Norv. XII, no. 167.

[4] Samst. no. 171.

[5] Samst. no. 180.

[6] Samst. IX, no. 792.

[7] Kristiania Videnskabsselsk. Forhandl. f. 1876, s. 15.

en gammel skude, en madbod under skytningsstuen (schutstaven) „og en gaardsplads (*hof*) ved Øvregaden".

Af alt det foranstaaende tør det vistnok sluttes, at navnlig de store mod bryggerne liggende handelsgaarde i de fire her nærmest omhandlede byer væsentlig havde samme indretning og udseende, om end deres høide og udstrækning til alle tider udentvil var størst i Bergen. Derimod faar det, som ovenberørt, henstaa uafgjort, om det oprindelige ildsted, aren, ogsaa i Tunsberg og Aaslo, ligesom i Bergen og Nidaros, senere blev afløst af røgovnen. Dette spørsmaal har i en vis henseende ogsaa forholdsvis liden betydning; thi hvad enten det ene eller andet slags ildsted blev brugt, maatte vedkommende rum, hvori det fandtes, eller skytningsstuen faa sin plads bag i gaarden, være uden loft og som lysaabning alene have ljoren i taget. Derimod maa denne stue, ligesom ildhuset og setstuen, vistnok ogsaa udenfor Bergen have været fælles for befolkningen i den halvdel af vedkommende gaard, hvortil de hørte, dog, som det nogle steder ovenfor antydes, efter et vist forhold. Der opstaar imidlertid her endnu et andet spørsmaal, som det vil være af interesse at besvare, men for hvis skyld jeg atter maa dvæle noget nærmere ved, hvad der viser sig i Bergen.

Som bekjendt har ordet stue, skjønt det egentlig kun betegner et beboelsesrum, paa bryggen i Bergen antaget den konventionelle betydning af en særskilt forretning, der gaar i handel og vandel, og hvortil hører, foruden visse kunder i Nordland og deres gjæld, en bestemt del af vedkommende gaard med dens kontorlokale (stue), boder, lofter samt, førend befolkningen i vort hundredaar ophørte med at have bolig og natteleie i gaarden, ogsaa klever og en del af ildhuset og skytningsstuen.[1]

---

[1] Efterat den levnede halvdel (se s. 361) af gaarden Kappen

Denne indretning er ikke opstaaet i senere tider, men fandt, som det kan sees af Edvardssøns bog,[1] allerede sted, da gaardene tilhørte det hanseatiske kontor; det viser sig ogsaa af de (s. 421, note 5, og s. 422) anførte diplomer fra 1403 og 1414, at gaardene dengang var inddelte i stuer med den paapegede betydning. Men denne ordning var neppe indført af tyskerne. Vel synes de at have givet det hele en strammere organisation og et mere juridisk tilsnit, men i det væsentlige fortsatte de vistnok kun, hvad der før deres tid var grundlagt af byens norske handelsmænd. Tyskerne kom heller ikke paa engang til Bergen, men kun lidt efter lidt, først som leiere af enkelte rum paa Bryggen alene i sommertiden,[2] dernæst ogsaa om vinteren, endelig som eiere af den ene gaard efter den anden. De har saaledes kun tid efter anden gledet ind i de nye forhold, paa samme maade, som det i modsat retning fandt sted, da de efter hansekontorets nedlæggelse ved udgangen af det 17de hundredaar forlod byen, og gaardene igjen overtoges af landets egne handelsmænd. Ligesom disse ei fortsatte forretningen med lutter norske folk, men beholdt en stor del af de opøvede tyske faktorer og andre tjenestemænd,[3] saaledes er hanseaterne i sin tid vistnok ikke komne fra hjemlandet med fuld tysk besætning, men har i begyndelsen benyttet de forrige norske betjente og lidt efter lidt rekruteret sig i denne retning hjemmefra.

(med 1 stue) i 70-aarene blev indkjøbt af kommunen og nedrevet, er der paa Bryggen nu kun tilbage 11 hele gaarde med 37 stuer og 5 halve med 13 stuer, tilsammen 50 stuer. (Jfr. ytringen i den norske So, foran s. 415 note 5 og N. Mag. III, 71).

[1] Se N. Mag. II, 569, jfr. s. 25.

[2] d. e. mellem begge korsmesser (3 mai og 14 septbr.), hvorved berigtiges, hvad ovenfor (s. 342) er anført.

[3] Jfr. N. Mag. III, 72.

Vi har derhos beviser paa, at tyskerne lempede sig efter de nye forhold ved at optage, om end med forvanskning, en hel del norske ord, dog ikke udelukkende saadanne, som knyttede sig til den huslige indretning i gaardene.[1] Det hanseatiske kontor maatte ogsaa efter dets oprettelse finde sig bedst tjent med at fortsætte den ældre handelstradition og den indretning af gaardene, som var tilveiebragt før

[1] Herpaa har jeg før gjort opmærksom (se N. Mag. II, 571). Som exempler kan hidsættes følgende ord: *garten* (gaard), *enkelden* (enkel), *stave* (stue), *sehestave* (søstue), *schutstave* (skytningsstue), *kleve* (kleve), *kleveschwen* (klevesvend), *elde* (ild), *elthaus* (ildhus), *eldroven* (ildovn, røgovn), *hausbund* (husbonde), *flidtleute* (flytmænd, færgemænd), *mølie* (mølje), *klocke fünf* (klokken fem), (se dr. Y. Nielsen i Kristiania Videnskabsselsk. Forhandl. f. 1880, no. 13, s. 6, 9, 10, 11, 14—16, 23), *allemanien* (almenninger) (samsts. f. 1878 no. 1, s. 56). Naar det endvidere forbydes i statuterne af 1572 (smsts. s. 8) at gaa med bart lys „auf dem Rehte", saa er dette ord selvfølgelig en omdannelse af *rið* (trappe), hvilket dog i anordn. af 7 oktbr. 1754 kap. III, § 15 gjengives med „svaler". Derimod sees det, at naar der ved gaardenes bygninger indføres nogen ny indretning, saa betegnes denne med et tysk ord. Dette er f. ex. tilfældet med de til gaardene føiede lave sideskur, der formodentlig er opkomne efter branden i 1476 for at benytte de ved den da foretagne sløifning af veiter og almenninger ledigblevne tomter (jfr. foran s. 361). Disse sideskur kaldes endnu tasker. Ordet bruges ogsaa i Sverige (se Upplands Fornminnesfören. tidskr. IV, 49), men maa vistnok oprindelig være plattysk. Vi træffe saaledes i et hamburgsk diplom af 1559 omtalt som tilbygning til raadhuset „die kleine wyenbode edder taske", (Gesch. d. Hamb. Rathhaus., udg. af Verein f. hamb. Gesch. for 1867, s. 14). Endnu kan tilføies som exempel paa, at tyskerne optog ord, der var fælles for begge sprog, men med den særlige betydning, de havde i Norge, naar det i de ovennævnte statuter af 1572 forbydes at skjære nye døre ud i „häussern (d. e. rum) oder buden zur seewärts" (mod bryggen) (anf. Forhandl. f. 1878 no. 1, s. 10).

dets tid.[1] Eller med andre ord: hele den indretning, som vi ovenfor har seet, skyldte ikke tyskerne sin tilblivelse, men var oprindelig en norsk, som med enkelte forandringer i tidernes medfør og, tvers igjennem det tyske herredømme er bleven fortsat lige til vore dage. Det samme gjelder ogsaa vistnok flere skikke, f. ex. at skytningsstuen kun benyttedes om vinteren, medens gaardens befolkning i den mildere aarstid formentlig opholdt sig i setstuen og tog sine maaltider i ildhuset. Dette tør mulig være den samme skik, hvoraf vi endnu paa landet kan se en levning, naar man lader stuen staa tom i sommertiden, men da holder til og spiser i ildhuset.

Under alle omstændigheder viser der sig en misopfatning i den maade, hvorpaa P. A. Munch forklarer et sted i Haakon Haakonssøns saga. Her fortælles i 1239, at der ca. 15 november indløb underretning til Bergen om, at hertug Skule den 6 næstfør i Nidaros havde ladet sig hylde som Norges konge. I den anledning paabød kong Haakon blandt andet, at byens „kjøbmænd (*kaupmenn*) skulde ligge hver i sin skytningsstue med sine vaaben og kongsmændene i kongsgaarden“, med andre ord, at kjøbmændene, istedetfor som ellers at ligge spredt om i gaardenes klever, skulde være samlede hele natten i skytningsstuen, saa at de, naarsomhelst det paakrævedes, kunde være færdige til kamp. Munch[2] antager nu, at

[1] d. e. senest inden 1332, hvis ogsaa Bryggen brændte i den da indtrufne store bybrand, eller i modsat fald efter branden i 1248, og saaledes før der endnu fandtes tyske vintersiddere eller ialfald ikke i noget betrageligt antal, hvorom mere nedenfor. Som det synes, maa ogsaa de i diplomerne af 1315 og 1337 (s. 419) omtalte stuer opfattes som handelsstuer i den her omhandlede betydning og altsaa før det hanseatiske kontors stiftelse (ca. 1350).

[2] D. n. F. Hist. III, 944.

„de fleste“ af disse kjøbmænd „sandsynligvis var tyskere“, hvilket, som han i noten tilføier, „synes mest at fremgaa af, at der tales om deres skytningsstuer“. Men herved maa mærkes, at det omtalte, som anført, foregik ved midten af november, og vi har et retsligt vidnesbyrd om, at der i 1259 kun „var faa vintersiddere i Bergen“,[1] end sige at tyskerne 20 aar før den tid skulde have udgjort pluraliteten af Bryggens kjøbmænd. Dernæst er den grund, Munch tillægger mest vegt, uden al betydning, da skytningsstuer ikke, som han forudsætter, skyldte tyskerne sin oprindelse, hvad ogsaa selve navnet viser. Paa grund af det anførte maatte de ovennævnte kjøbmænd ikke have været tyskere, men nordmænd. Forøvrigt er det omhandlede sted ikke alene det ældste, hvor der overhovedet nævnes skytningsstuer i Bergen,[2] men det vidner ogsaa ved udtrykket „hver i sin skytningsstue“ om, at stuen var fælles for befolkningen i hver vedkommende gaard eller, efter hvad ovenfor er paapeget, rettere dens halvdel.

Naar vi saaledes har seet den ordning, som fandtes i Bergen, navnlig med hensyn til gaardenes deling i handelsstuer og hvad dermed stod i forbindelse, kan der spørges, om noget lignende har fundet sted ogsaa i de tre andre større byer. For at kunne besvare dette spørsmaal tilfredsstillende maatte vi dog have større kjendskab til disse byers forhold i middelalderen, end tilfældet er. Kun saameget tør der maaske siges, at hvis den omtalte

---

[1] D. Norv. I, s. 111.

[2] Rigtignok nævner Munch (anf. st. II, s. 688) en „skytningsstue“ i Bergen saa tidlig som ved 1127, og skjønt der vistnok allerede dengang fandtes saadanne stuer i gaardene paa Bryggen, træffes dog ikke dette udtryk i Munchs kilde (Orknøing. saga), hvorimod det der kun heder, at Kale Kollssøn under sit ophold i Bergen havde sit herberge (*skytningr*) i enken Unn's gaard.

ordning i Bergen ikke, som paavist, var indført af tyskerne, men skrev sig fra den ældre tid, som en eiendommelig middelaldersk indretning, saa har den vistnok været gjennemført ogsaa i de øvrige kjøbstæder.

Til yderligere belysning af, hvad ovenfor er sagt om bygningerne i Bergen, lader jeg paa 3 plader følge nogle rids, som hr. arkitekt P. Blix efter min anmodning har havt den godhed at optage dels af gaarden Dramshusen eller, som den oprindelig hed, *Dramsúðin* paa Bryggen, og dels af tre huse paa Stranden udenfor Nykirken. Grunden til, at just disse bygninger blev valgt som gjenstande for afbildning, var, at den førstnævnte gaard, foruden at den er hel, nu er den eneste paa Bryggen, hvori der findes bevaret et ildhus og en skytningsstue, ihvorvel det er adskillige aar siden de blev brugte, og dernæst med hensyn til de trende huse paa Stranden, at de bedst vise den bygningsmaade, som har gjort sig gjeldende paa vestre side af Vaagen. Hertil maa føies, at der paa pl. I og III, for at alt, som er eiendommeligt, kan komme tydeligere frem, tildels er foretaget et par smaa afvigelser fra, hvad der i virkeligheden finder sted, og hvor det kan sees eller med fuld sikkerhed sluttes, at saadan var tilstanden, dengang disse bygninger blev opført, eller for Dramshusens vedkommende efter 1702, da hele Bryggen brændte, og for husene paa Strandsiden efter branden i 1756.

Pl. I viser gaardens hele areal fra dens port mod Øvregaden i øst (fig. 2 *r* og 5 *q*) indtil Vaagen i vest med det derværende bryggeskur og en vippebom (oprids fig. 2, grundplan fig. 5). Som det vil sees, indtages den

østligste del af 2 indgjærdede haver (fig. 5 *o* og *p*), hvoraf den nordligste (*p*) formodentlig har været tomt for den skytningsstue og det ildhus, der i sin tid har tilhørt gaardens nordre halvdel. Gaardens bygninger har, foruden lemmen eller mørkeloftet, indtil 3 stokverk i hver halvdel eller langs midtgangen eller gaardsrummet. Ved hver side af dette er der svaler med tilhørende trapper og bag svalerne lukkede rum. Disse er i 1ste stokverk boder (fig. 5), paa søndre side tillige tasker (*a*, *b*, *c*, *d*) og længst mod øst skytningsstuen (*f*) og ildhuset (*e*). I 2det stokverk (fig. 4) er der lofter, kontorer, stuer og klever, og det samme er tilfældet i 3dje stokverk (fig. 3). — Fig. 1 er et oprids af gaardens nordre halvdel, fig. 2 af dens søndre halvdel, begge med alle deres svaler og „arker“ eller kvister og tilhørende vindehjul for varetransporten. — Fig. 6 viser gaardens façade mod bryggen med „tasken“ til høire. — Fig. 7 gjengiver bagsiden af nordre halvdel mod øst. — Fig. 8 er et vertikalsnit gjennem *ux* (fig. 5) og fig. 9 et tilsvarende gjennem linjen *yz*.

Gaarden omfatter 4 handelsstuer, men da hver af disse har eiendom i begge gaardens halvdele, er der, for at lette forbindelsen mellem hver stues forskjellige dele, i 2det og 3dje stokverk, som det vil sees, anbragt broer over midtgangen (se fig. 3 og 4).[1]

I det hele taget er der i 1ste stokverk (fig. 5), naar de faa i selve svalerne afdelte saltbinger sættes ud af betragtning, 34 lukkede rum, hvoraf taskerne (*a*, *b*, *c*, *d*) samt skytningsstuen (*fg*) og ildhuset (*e*); i 2det stokverk (fig. 4) findes ligeledes 34 lukkede rum, og i 3dje stok-

[1] Dette er formodentlig en nyere indretning, medens i ældre tid, da gaarden sandsynligvis havde 8 handelsstuer (ligesom Finngaarden, s. 421), disse vistnok var beliggende paa hver sin side af midtgangen.

verk 30 saadanne; altsaa tilsammen i hele gaarden, foruden mørkeloftet, 98 rum eller „huse", som de, efter hvad ovenfor er paavist, i ældre tid kaldtes.[1] Af disse er følgende fælles for gaardens fire handelsstuer, nemlig: 9 rum i 1ste stokverk (fig. 5), ildhuset (*e*), skytningsstuen (*fg*), 6 boder (*h*—*n*) og 7 lofter (fig. 4 *a*—*g*) i 2det stokverk og 6 lofter i 3dje stokverk (fig. 3 *a*—*f*). De øvrige rum er fordelte mellem gaardens fire handelsstuer, saaledes at disse omfatte de unumererede boder i 1ste stokverk (fig. 5) og taskerne (*a*—*d*) dersteds, endvidere de unumererede lofter i 2det (fig. 4) og 3dje stokverk (fig. 3) samt endelig kontorer, stuer og klever. Af de tre sidstnævnte slags rum høre igjen, naar vi betegne handelsstuerne efter den orden, de indtage fra vest mod øst, til 1ste handelsstue[2] følgende i 2det stokverk (fig. 4): „indre stue" (*o*), „stue" (*p*), „kontor" (*q*), „ydre stue" (*r*), „ydre stue" (*s*), „kontor" (*t*), „stue" (*u*), samt „indre stue" (*v*), og i 3dje stokverk „klever" (*g*—*m*); dernæst høre til 2den handelsstue i 2det stokverk: „kontor" (*k*) „stue" (*l*), „ydre stue" (*m*), „kleve" (*n*); endelig til 3dje handelsstue: „kontorer" (*h*, *i*), medens der i disse henseender ikke foreligger nogen opgave for den 4de handelsstue.

Pl. II fremstiller i større maalestok gaardens skytningsstue og ildhus. Fig. 1 viser et langsnit gjennem begges midte, fig. 2 deres grundplan, fig. 3 et tversnit efter linjen *f*—*g* i fig. 2, fig. 4 ligesaa efter linjen *h*—*i*, og fig. 5 et tversnit af ildhuset.

Som det vil sees, har skytningsstuen væsentlig

---

[1] Tallet kan sammenlignes med, hvad der i middelalderen var tilfældet med Brædsgaarden og Finngaarden (s. 421).

[2] Denne er vistnok fremkommet ved at forene to handelsstuer, en i hver halvdel af gaarden, hvilke da begge har været „søstuer" (se foran s. 411).

samme grundplan som fra gammel tid i stuehuset paa landet: en forstue eller gang (*D*), en kleve (*C*, nu kaldet „Bierkleven") og en stor stue (*B*). En forskjel viser sig dog derved, at den sidstnævnte er bygget sammen med ildhuset, og at dens indre gavlvæg, som ellers paa landet er lukket og forsynet med bænke, her har faaet en dør og den nedenfor omtalte ovn.[1] Gulvet er belagt med mørkerøde sandstensfliser, og langs væggene er fortløbende bænke, kun afbrudte af ovnen og dørene. Bænkene er ved armlæner og deres fortsættelse i høiden (fig. 2 B, jfr. fig. 1 og 4) afdelte i 12 rum, hvert med plads for 2 eller 3 personer, saaledes at der til hver af gaardens 4 handelsstuer har hørt 3 af de omtalte rum samt et af de 4 hjørneskabe, der sees paa tegningen (fig. 1—4). Paa væggen mellem døren til gangen og den til kleven er fæstet en hylde (fig. 4) af lighed med den i stuebygninger paa landet tildels, men nu kun sjeldnere forekommende „bustehylla" (hylde for haarbørste o. a.). Tæt under hylden sees en rullestok, for derover at hænge et smalt haandklæde; lidt længer nede er i væggen fæstet en bevægelig jernstang, hvorpaa hænger en vandkjedel af malm, og derunder staar et rundt bord (fig. 2 B *e*, jfr. 1 og 4). Hele denne indretning minder om en skik, der hos os kan forfølges helt op i det 11te hundredaar, idet man af mangel paa gaffel maatte spise med fingrene, og derfor alle høviske folk vaskede sine hænder baade før og efter maaltiderne. — Midt paa østre væg se vi endelig den ovennævnte ovn, der er af jern og med ilæg fra ildhuset eller en bilægger (fig. 1, 2, 3).

Ildhuset (fig. 2 A) er i gulvet belagt med graastensheller og har ved *a* en brønd. Det har ingen vin-

[1] Ovnen var altsaa (jfr. s. 396, 415) noget nyt, der indkom ved gjenopbyggelsen efter branden i 1702.

duer, da de smaa aabninger i nordre væg (pl. I fig. 2 *e*) kun er lufthuller i bordklædningen, dog sees der i søndre væg en liden glug (fig. 1 *a*). Udgangen for røgen fra ildstederne er, da der hverken findes skorstenspibe eller ljore, gjennem tilfældige aabninger i taget, hvis spærrer ikke har sudtag, men kun lægter, hvorpaa teglstenen hænger. Rummet har to ildsteder. Det ene er midt paa gulvet, hvorover 6 skjærdinger (fig. 1 *e*), ligesom i ildhuse paa Voss[1] og i Hardanger, sees ophængte paa hver sin side af en aas (fig. 1 *c*, jfr. fig. 5), der hviler paa biten eller tverbjelken (*d*). Indretningen af det andet ildsted (fig. 2 *A c*, jfr. fig. 1 og 5) er mere eiendommelig[2] og svarer til den beskrivelse, jeg ovenfor (s. 416) efter formodning har givet af bylovens *ketilgarðr;* rimeligvis har denne ligesom hin ogsaa været overhvelvet og havt huller øverst for røgen. Forresten vil det sees af fig. 5 (jfr. fig. 1), at der i bagmuren nederst er en jerndør til ilægget for skytningsstuens bilæggerovn og noget ovenfor en aabning for røgen fra ovnen. Lidt foran ildstedet er opsat en helle (fig. 2 *A b*, jfr. fig. 1 *b*), der har nogen lighed med den saakaldte „blekkestein", som findes paa landet ved siden af aren for at beskytte ilden mod vindpust fra døren; dog synes ildhusets helle paa grund af omstændighederne og navnlig dens stilling ikke at have havt samme bestemmelse.

Pl. III gjengiver i fig. 1—8 et hus med tilhørende søboder paa nedre side af Strandgaden mellem Nykirken og toldboden. Holde vi os her til det typiske ved disse bygninger eller hvad der væsentlig er fælles for alle huse paa samme side af gaden, og vi begynde fra Vaagen eller

[1] Se Kunst og Haandv. f. Norg. Fort. pl. LXVII.

[2] Et noget lignende har været brugt i Holstein (se Mejborg, gamle danske Hjem, s. 91 fig. 108).

søen, træffe vi først ved „hopen“ (fig. 2 *n*) pakboder, (se façaden mod Vaagen fig. 8); disse har 3 stokverk med svaler omkring og, ligesom paa Bryggen, indenfor svalerne nederst „boder“, dernæst i 2 høider „lofte“ og øverst under spærrene „baneloftet“.[1] Mellem pakboderne og stuehuset ligge langs den smale gang eller „gaard“ (*o*, *o*, *o*) opad til gaden forskjellige rum eller tomter, navnlig „ildhus“ (*d*), vedbod (*e*) og gaardsrum eller „plads“ (*c*) med „bæk“ (brønd) og port ud til gaarden eller den smale gang.[2] Endelig er øverst stuehuset med kjelder (fig. 2 *a*, *b*) under og trappe (fig. 3 *e*) op fra „pladsen“. Huset har gavl („ark“) mod den sidste (fig. 6) og gaden (fig. 7). Over kjelderen er der to stokverk, hvoraf det øverste (fig. 4) blandt andet mod gaden har et rum kaldet „salen“, medens det nederste stokverk (fig. 3) er indrettet saaedes, at gadedøren staar paa den ene side, og at der er gang (*a*), med trappe op til 2det stokverk, samt stue (*b*), kammer (*d*) og kjøkken (*c*), hvorfra en trappe (*e*) fører ned til gaardsrummet.

Pl. III fig. 9—15 fremstille de to næstsidste huse paa Nordnæs ved øvre side af gaden. Som det vil sees, træffe vi ogsaa her, naar pakboderne sættes ud af betragtning, væsentlig samme indretning som i husene paa nedre side, saaledes: gadedør ved det ene hjørne, gang (fig. 12 *a* og 13 *a*), stue (*b*, *b*), kjøkken (*c*, *c*), kammer (*d*, *d*), ildhus samt vedbod (*e*, *f*) og „plads“ med „bæk“ (*f*, *e*); derimod har det første hus, hvad der ikke sjelden træffes

[1] skrives i Aasens Ordbog „bandeloft“, hvad der neppe kan være rigtigt, da det udtales baneloft; første del af ordet er formentlig det samme som sidste del i reberbane.

[2] Endnu er det som bekjendt en ren sjeldenhed at træffe fjøs eller stald i huse ved Strandgaden, og oprindelig fandtes de vistnok slet ikke.

paa denne side af gaden, ogsaa en have (fig. 12 *g*). Fæste vi os fremdeles kun ved dette hus, da det utvilsomt viser den oprindeligste form og indretning, se vi, at det under taget mod gaden (fig. 9) har en liden „sal“ (fig. 14 *a*) og en „lem“ eller et aabent loft (*b*).

Foruden disse smale huse er der paa begge sider af gaden og ligeledes fra ældre tid ogsaa nogle andre med større bredde. Denne fremkommer derved, at huset ogsaa paa den anden side af gangen har et værelse, saa at gadedøren indtager midten af huset, hvorved bagkammeret og ligeledes gavlen bliver saameget bredere. Ligger huset paa nedre side af gaden, faa de dertil hørende pakboder ogsaa en dobbelt bredde, dog saaledes, at de ikke dækkes kun af ét tag, men af to med hver sin gavl.

Der kan neppe være tvil om, at den type, som de sidste huse fremvise, er yngre end den første eller har udviklet sig af denne. Dette er da gaaet til paa samme maade, som i de foran omtalte (s. 348) akvitaniske byplaner, eller saaledes, at man, rimeligvis efter en brand, har sløifet den smale gang, der adskilte et par huse, og dernæst bebygget den hele tomt kun med ét hus, som derved kunde siges at blive „dobbelt“. Naar dette først skede, kan ikke bestemmes. Imidlertid træffes allerede i 1645[1] og 1646[2] omtalt „enkle“ og „doble“ „søgaarde“, og endnu længer op i tiden ledes vi ved Absalon Pederssøns beretning[3] om branden i 1561. Blandt de 89 huse, som ifølge hans opregning dengang brændte mellem raadstuen og Muren, angiver han kun for 7 huses vedkommende deres beskaffenhed, og af disse

[1] „Taxering paa huse og eiendomme i Bergen“ (i rigsarkivet).
[2] N. Mag. II, 554.
[3] Samst. I, 194—196.

var ét „enfoldigt“ (enkelt), 6 derimod „doble“, som alle (deriblandt Saltøgaarden, nu den 4de udenfor torvet) laa paa nedsiden af Strandgaden. Da nu den nærmeste brand før 1561 indtraf i 1489,[1] saa var disse doble huse følgelig byggede i denne mellemtid og rimeligvis inden middelalderens slutning. Længer op kan de ikke forfølges.

Den type, som de enkle huse fremvise, er dog ikke blot ældre end de dobles, men den maa vistnok ansees for den ældste husetype paa Stranden. Og vil vi danne os en klar forestilling om, hvorledes den er fremkommet, maa der først tages hensyn til terrænets beskaffenhed. Som bekjendt stiger dette temmelig stærkt, dog ujævnt, opad fra Vaagen (jfr. pl. III, fig. 1 og 11), indtil det naar høiden af den bergryg, der strækker sig gjennem hele halvøen fra Nordnæs til raadstuen. For at opnaa et nogenlunde horisontalt plan for Strandgaden kunde denne derfor ikke gaa bent fremad, men maatte rette sig efter, hvor bratheden var mindst, og blev derved nødt til at bøie af snart til den ene og snart til den anden side. Da nu husene igjen maatte følge gadelinjen, fik de paa begge sider af denne anvist stærkt skraanende tomter, og disse ulemper kunde alene afhjælpes ved at husene paa gadens nedside blev underlagt kjeldere og paa øvre side, saalænge man endnu ikke kjendte noget sprængstof eller var begyndt med minering,[2] fik høie trapper mod gaden. Trapperne var oprindelig vistnok udelukkende af træ, og for at de ikke skulde blive altfor bratte og tage

[1] Ovenfor s. 357 har jeg sagt, at branden i dette aar var den første, hvorved Stranden gik op i luer. Dette er dog usikkert, skjønt man ei med bestemthed ved, om strøget blev berørt af de tidligere bybrande i 1332, 1393, 1395 og 1429.

[2] Først efter branden i 1830 begyndte man ved opbyggelsen af de nye huse at afskaffe disse ydre trapper og lægge dem ind i nederste stokverk.

for meget bort af gadebredden, kunde de ei lægges i ret vinkel mod huset, men maatte føres langs dets side (jfr. pl. III, fig. 9 og 10). Til disse naturlige momenter kom ogsaa, at der, som oven bemærket, paa Strandsiden først efter middelalderen blev indrettet bredere almenninger, medens man af tverstræder kun havde smale gange mellem husene enten ned til „hoperne“ eller paa den anden side op til Markeveien og svarende til bylovens „veiter“, et ord, som dog ei kjendes paa Stranden. Heller ikke er der noget spor til, at man her, som østenfor Vaagen, havde gjennemgaaende gaardsrum[1] i husene, hvad der baade paa grund af disses smalhed maatte forbyde sig selv og fordi der ikke her som hist fandtes nogen fortløbende brygge langs søen, hvortil de kunde føre. Men da man dog trængte til gaardsrum, blev disse vistnok fra først af, som i de nuværende her omhandlede huse, lagt enten paa nedsiden af gaden nedenfor eller paa opsiden ovenfor selve vaaningshuset og med port ud til den smale gang eller et smug (jfr. pl. III, fig. 11, 13). Endvidere var der vistnok fra først af paa gaardsrummet eller „pladsen“ en brønd og nedenfor den mod søen et ildhus og dernæst pakboder. Disse har dog i modsætning til bryggesiden neppe nogensinde havt beboelsesrum, i det høieste et kontor og en bondestue, nær ildhuset. Endelig tør det sikkert antages, at Strandsidens huse, ligesom endnu henimod vor tid, ikke leiedes bort, men alene beboedes af eieren og hans familje, hvorom ogsaa hele deres indretning vidnede, navnlig derved, at der kun fandtes ét kjøkken.

[1] Jeg kan derfor ikke være enig med provst Fritzner, naar han i sin Ordbog (II, 418, 2den spalte) formoder, at gangen i den saakaldte Hvelvingsgaard (noget udenfor torvet) rigtigst opfattes som bryggesidens gaardsrum, hvorimod den, som oven bemærket, svarer til bylovens veiter.

Som det kan sees af flere diplomer, kaldtes enhver bebygget eiendom ogsaa paa stranden oprindelig en gaarb (*garðr*), og dette vedblev vistnok hele middelalderen ud. Endnu ved 1561[1] bruges ordet af Absalon Pederssøn som appellativ, dog afvexlende med hus; men senere træffes i denne forstand kun det sidste ord,[2] medens gaard indskrænkes til alene at betyde de til huset hørende pakboder og de førnævnte smale gange eller „søgaarde“, som førte ned til boderne eller rettere de mellem disse liggende „hoper“.

Holde vi os endelig udelukkende til indretningen af selve vaaningshuset og navnlig det ovenomtalte (pl. III, fig. 3 og 12), som viser typen klarest, se vi her næsten det samme som i alle ældre stuehuse paa landsbygden. Denne lighed bliver endnu større, naar vi tænke os de nuværende ildsteder ombyttede med de oprindelige i forbindelse med de forandringer, som vilde følge af de sidste og ellers maatte stemme med den tid. Ogsaa da vilde vi, som nu, i den fremste del af huset ved siden af gangen have et rum (kleven) med dør til bagrummet og glugger mod gaden samt fra gangen en dør til sidstnævnte rum og trapper op til loftet i gavlen; men bagrummet maatte da paa grund af ildstedets beskaffenhed være uden himling og med ljore i taget, og husets gavl maatte være saameget lavere end nu af hensyn til torvdækningen. Derimod har der vel til forskjel fra, hvad stuebygninger paa landet vise, ogsaa fra først af for bekvemmeligheds skyld været dør mellem gangen og rummet ved siden deraf. Ligeledes har vel husets indgangsdør oprindelig som nu

---

[1] N. Mag. I, 594—596.

[2] Det yngste exempel paa, at et hus ved Strandgaden kaldes gaard, har vi vel i 1640, da der nævnes „Skrivergaarden“ (ved nordre hjørne af Kortspilsmuget?). (Se N. Rigsreg. VII, 651).

staaet paa gavlsiden mod gaden, medens det vilde være forbundet med ulemper at sætte den som paa landet ved langsidens hjørne, hvor dens ydre trappe næsten vilde stænge for eller belemre den smale gjennemgang mod nabohuset.

Kan det antages, at disse ligheder vidne om en paavirkning fra landet paa byen, saa er dog denne paavirkning ved Strandens første bebyggelse neppe foregaaet direkte, men snarest derved, at man har taget forbilledet fra den indretning, som allerede fandtes i de mindre huse i byens oprindelige del til forskjel fra Bryggens store handelsgaarde.

Forøvrigt blev husets gang ligesom paa landet oprindelig kaldt forstue (*forstofa*), fordi den førte til den bagenfor liggende stue, og dette navn træffes endnu brugt i 1566[1] og 1604.[2] Endvidere har loftet i gavlen oprindelig sandsynligvis, som paa landet, været bestemt til soverum, da saadant rum foruden ca. 1450[3] omtales i 1604 som „et lidet loft eller natstue“.

Rimeligvis har der allerede fra Strandens første bebyggelse i flere huse været „krambod“ og da vistnok til gaden i det ved siden af gangen eller forstuen liggende rum. En saadan nævnes udtrykkelig i 1604,[4] om end ikke just paa Stranden, og af de 12 borgere, som klagede over tyskernes oprør i 1523 (se s. 397), er der fire, som omtale, at deres „krambod“ blev plyndret, og tillige opregne de varer deri, som borttoges. Endelig nævner Absalon Pederssøn[5] blandt de i 1561 brændte huse ogsaa Saltøgaarden som „en dobbeltgaard med fire kramboder“.

---

[1] N. Mag. I, 305.

[2] Samst. II, 277.

[3] Samst. I, 575, no. 20.

[4] Samst. II, 277.

[5] Samst. I, 196.

Derimod kan det være tvilsomt og er vel neppe sandsynligt, at der paa Stranden allerede i middelalderen i forbindelse med husene, men udenfor disse mod gaden, var anbragt saadanne smaa udsalgssteder, der formodentlig af det udstillede lertøi fik navn af pothuse.[1] Disse findes ikke omtalte før i brandforordningen af 1646[2] og vedtægterne af 1649,[3] hvor de lidt nærmere beskrives. Af den omstændighed, at de ikke nævnes paa de tilsvarende steder i ældre vedtægter, tør maaske sluttes, at dette slags udsalgsrum endnu ikke var kommet i brug paa grænsen mellem det 16de og 17de hundredaar.

[1] Ordet (*pothuis*) er hollandsk og nedertysk. I Holland har det betydningen af en ussel bolig i husets underste del og særlig en skoflikkerbod.

[2] N. Mag. II, 549 § 7.

[3] Samst. 358 § 26.

OM DR. GUÐMUNDSSON'S „PRIVATBOLIGEN PAA ISLAND".[1]

AF

N. NICOLAYSEN.

Studier over privatboligen og dens historie har i længere tid hørt til den videnskabelige dagsorden rundt omkring i Europa, og det er derfor ikke tvilsomt, at det foreliggende skrift, der er udarbeidet for doktorgraden, i mange kredse vil være modtaget med den største interesse. Forfatteren har ogsaa for en stor del gjort fyldest for sin opgave ikke alene ved det omfattende materiale, som gjennem hans fortjenstlige arbeide er samlet paa ét sted, men ogsaa derved, at bogen spreder et godt lys over flere hidtil dunklere partier. Mindre heldig, som det synes, har forfatteren derimod været i andre endog væsentlige punkter. Dette hænger vel for en del sammen med den anvendte methode, men grunden dertil tør vistnok ogsaa søges i den omstændighed, at forf. ikke overalt forklarer historiske beretninger saaledes, som deres egne forudsætninger kræve, men undertiden lemper fortolkningen efter forud opgjorte meninger. Dertil kommer, at han ligeoverfor sine forgjængere og navnlig dem, som tidligere har be-

[1] Bogens fulde titel er: Privatboligen paa Island i sagatiden samt delvis i det øvrige Norden af Valtýr Guðmundsson, Kjøbenhavn 1889.

handlet den norske bygningsskik, henfalder til en unødig polemiserende tone, og det i mindre tækkelige ord, der neppe vil tjene til at skjule den mangel paa tilstrækkeligt kjendskab til norske forhold, som viser sig paa flere punkter.

Dette kommer allerede tilsyne i bogens indledning, som derfor fremkalder flere modbemærkninger. Men for at læseren kan følge med i disse, er det nødvendigt først at hidsætte et temmelig omfattende uddrag af denne indledning.

Som udgangspunkt bruger forf. følgende ytringer af Eilert Sundt:[1] „Jeg tænker mig, at oldtidens bygningsskik kanske skulde vise sig i et nyt lys, naar man efter anvisning fra nutiden gjennemgik de korte beskrivelser i sagaerne saaledes, at man særskilt undersøgte bygningsskikken paa almuefolks og storfolks gaarde paa Island og i Norge, i Norges kystland og indland o. s. v. Det tænker jeg mig ogsaa, at dersom bygningsskikken med dens forandringer og forbedringer monne tildrage sig historieforskerens opmærksomhed i den grad, som den efter min mening fortjener det, saa skal der ogsaa findes flere og flere oplysninger, som hidtil monne være overseede, ikke alene i sagaerne og andre oldsager, men ogsaa i yngre skrifter.“ Hertil bemærker forf., at denne Sundt's udtalelse „fortjener langt større opmærksomhed, end der hidtil er blevet den til del. Siden Sundt skrev disse ord, har flere videnskabsmænd offentliggjort afhandlinger om de nordiske bygningsskikke i oldtiden, men ikke én af dem er det faldet ind at rette sig efter hans forskrifter[2] eller at samle alle de oplysninger, som angaa hvert enkelt land for sig, for deraf først at udfinde, hvad der har været eiendommeligt for hvert enkelt af disse, og

[1] Folkevennen X, 441, aar 1861.
[2] Udhævet af mig.

dernæst at slutte sig til den almindelige nordiske bygningsform i oldtiden eller den grundtype, hvorfra bygningsformen i de forskjellige nordiske lande maatte have udviklet sig til den eller de former, hvori den nu findes.“ . . . „Men var det nu saa, at ét af disse lande med hensyn til oplysninger om fortidens bygninger var heldigere stillet end noget af de andre, burde man selvfølgelig særlig have sin opmærksomhed henvendt paa dette. Dette har man ogsaa tildels erkjendt, og man har som saadant valgt Norge til udgangspunkt for sine undersøgelser. Men er da Norge langt heldigere stillet end de øvrige nordiske lande med hensyn til paalidelige oplysninger om dets bygninger i oldtiden? Dette kan hverken besvares benægtende eller bekræftende. Det kommer an paa, med hvilket land man vil sammenligne det.“ Forf. indrømmer, at Norge „i saa henseende er noget heldigere stillet end baade Danmark og Sverige“, og at der i sagaerne indeholdes „ikke saa faa oplysninger om bygninger i Norge i sagatiden, men dels er disse meddelelser (for Norges vedkommende) ofte meget mangelfulde og ufuldstændige, dels gives de i sagaer, som for det meste er skrevne af folk i et andet land, og man kan derfor ikke altid være sikker paa, at disse i deres berettelser ikke er blevne paavirkede af deres hjemlige forhold. For at kunne stole paa disse oplysninger, maa man derfor først underkaste dem en nøiagtig kritik, noget, man ikke altid har uleiliget sig med.[1] Naar man tager dette i betragtning, ser man, at, fra denne side seet, er der ikke nogen fyldestgjørende grund til at vælge Norge som udgangspunkt fremfor de andre nordiske lande. Men der kunde være andre grunde, som talte herfor“. . . . . Hvad saaledes

[1] Udhævet af mig.

„den anden kilde — levninger af bygninger fra oldtiden eller gamle ruiner — angaar, saa er Norge i den henseende vistnok ikke heldigere stillet end flere af de øvrige nordiske lande, saavidt jeg ved, snarere det modsatte, og man kan derfor af den grund ikke have nogen fordel af at vælge dette land fremfor noget af de andre som udgangspunkt for sine undersøgelser paa dette omraade. Men med hensyn til den tredje og fjerde hovedkilde [nutidens bygningsform og oplysninger i den yngre literatur], saa maa det erkjendes, at Norge her er heldigere stillet end de fleste andre af de nordiske lande. I intet af disse er der anstillet saa nøiagtige og udmærkede undersøgelser om nutidens bygningsformer som i Norge. Desuden kan de norske bygningers historie vistnok forfølges meget langt tilbage i tiden, dels gjennem mange beskrivelser af dem i de nærmest foregaaende aarhundreder, dels gjennem det norske diplomatarium, hvilket kjæmpeverk maa indeholde mange vigtige bidrag til dette lands bygningers historie. Men dette verk er i denne henseende saa at sige slet ikke blevet benyttet,[1] og saa længe dette ikke sker, forringes Norges fortrin med hensyn til denne kilde i høi grad. Naar man betragter disse kilder under ét, maa det indrømmes, at Norge med hensyn til disse er heldigere stillet end baade Danmark og Sverige og bedre end de fleste andre nordiske lande, men sammenligner man det med Island, maa Norge træde i anden række, medens Island maa erkjendes for

[1] Udhævet af mig. Nogen imødegaaelse af denne klagepost tør vistnok ansees overflødig. Forresten bryder forf. selv spidsen af sin anke, eller ophæver sin egen habilitet som dommer, idet han indrømmer, at han af forskjellige grunde, som iøvrigt villig kan godkjendes, ikke har gjort sig saaledes bekjendt med diplomatariet, som det fortjener.

at være det af alle de nordiske lande, som har baade de fyldigste og tillige de paalideligste oplysninger om bygningsskikken i oldtiden. Dersom man derfor vil vælge et enkelt land som udgangspunkt for sine undersøgelser paa dette omraade, saa maa det blive Island. At man hidtil har valgt Norge, skyldes naturligvis for en stor del den omstændighed, at de fleste og vigtigste afhandlinger om oldtidens bygninger er blevne skrevne af *Nordmænd.*"

Forf. søger dernæst nærmere at begrunde den sætning, at Island og de islandske forhold maa være udgangspunktet for undersøgelser af, hvad der fandt sted i de øvrige nordiske lande, baade fordi de beretninger, sagaerne give om Island, er mere at stole paa, end naar deres forfattere berøre de øvrige landes forhold, som var dem fremmede, dels fordi der paa Island, efter forfatterens mening, kjendes flere ældre bygninger end andetsteds, da de paa grund af sit materiale, sten og torv, har efterladt sig flere levninger, end de mere forgjængelige træbygninger, som var i brug hos de andre folk.

„At man hidtil ikke har villet indrømme dette, kommer af, at de, der har skrevet om oldtidens bygninger, ikke har havt tilstrækkeligt kjendskab til de nuværende islandske bygninger. Saaledes siger den bekjendte norske oldgransker Nicolaysen:[1] „Naar man nu vil samle de i sagaerne spredte ensartede dele og deraf fremstille de forskjellige kredse af nordmændenes privatliv i fortiden, saa afgiver den nuværende tilstand paa Island forholdsvis kun liden veiledning, medens den tilsvarende i Norge er af saa stor betydning, at den i visse retninger endog kan bruges som udgangspunkt. Intetsteds gjelder dette dog

[1] Norsk Tidsskr. f. Vidensk. o. Literat. III, 303. Til denne forf.s note kan føies, at den citerede afhandling blev trykt 1849.

i saa høi grad, som ved bygningsmaaden." Dersom den ærede forfatter hermed mente, at ved beskrivelsen af den specielt „norske" bygningsmaade i fortiden var de nuværende norske bygninger af større vigtighed end de islandske, var denne udtalelse ikke uden en vis berettigelse.[1] Men at han ikke mener dette, fremgaar tydelig af den fremgangsmaade, han anvender i sine forskjellige afhandlinger om fortidens bygninger, thi her henter han sine oplysninger fra hele Norden, de fleste naturligvis fra Island, og lader dem uden videre gjælde for Norge. Nordisk er for nordmændene det samme som „norsk", og naar de tale om de nordiske folks privatliv i oldtiden, heder det derfor paa deres sprog „nordmændenes privatliv i oldtiden". Men forstaar man den ovenfor citerede udtalelse som gjældende undersøgelsen af den nordiske bygningsmaade i oldtiden, bør udtalelsen visselig vendes om, saaledes at man istedenfor Norge sætter Island og omvendt".[2]

Derefter følger en hel del hovedanker mod tidligere forfatteres behandlingsmaade af samme emne, skjønt det let kan hænde, at der gaar trold i ordene, saaledes at disse anker vende sig imod forf. selv. Han mener saaledes, „hvad benyttelsen af selve oldskrifterne angaar, at man hverken har undersøgt dem tilstrækkeligt eller underkastet dem en nødvendig kritik. Man har ofte bygget en række af muligheder — undertiden endogsaa umuligheder — paa et eneste sagásted . . . Desuden har man ikke sjælden, hvor ordbøgerne ikke har været udtømmende

---

[1] Forfatterens betingede formodning er aldeles korrekt og hans følgende bemærkninger derfor uden grund, hvad jeg senere kommer tilbage til.

[2] Ved disse suppositioner og paastande vil jeg her kun sætte et ?.

nok med hensyn til enkelte ords eller udtryks forskjellige betydninger, misforstaaet flere sagasteder og følgelig undertiden faaet noget helt andet ud af disse, end de indeholde . . . Endvidere har man altfor meget sammenblandet alt, hvad der i sagaerne findes berettet om bygningsskikken i de forskjellige nordiske lande. Naar man f. ex. har fundet et eller andet træk omtalt i en islandsk saga, som kun fortalte om begivenheder paa selve Island . . . , har man strax uden mindste betænkelighed ladet dette gjælde for Norge", trods at der vitterlig mellem begge lande „allerede tidlig har gjort sig større eller mindre forskjelligheder gjældende. Undertiden brugte man heller ikke de samme navne i Norge, som man brugte paa Island. Saaledes er navnene *sætr, grindr*, *hestagarðr* særlig norske, medens de tilsvarende islandske er *sel*, *kvíar*, *hestarétt*." Herved kan der dog spørges, om ikke *sel* og *kvíar* med samme betydning som paa Island er vel kjendte ogsaa i Norge, men hvor rigtignok *sætr* og *sel* betegne forskjellige ting.

„Men foruden at man ikke har gjort sig umag for at finde, hvad der maatte være eiendommeligt for hvert enkelt land, har man heller ikke gjort mindste forsøg paa at udfinde, hvad der var eiendommeligt for hvert hus . . . Følgen af denne uforsvarlige behandlingsmaade er ogsaa bleven den, at man ved hjælp af alle de oplysninger, som man har hentet fra alle de høist forskjellige beboelseshuse i alle de nordiske lande, har faaet kombineret en bygning, som sikkert aldrig har existeret nogetsteds i hele Norden i den skikkelse, som man har villet give den . . . Og ikke nok med det. Man har tillige fremsat en bestemt ufravigelig regel for, mod hvilke verdenshjørner denne bygning har vendt. Den skulde altid have vendt sine gavle imod øst og vest. Dette resultat har man

bygget paa kun to steder,[1] hvoraf det ene dog er meget usikkert, idet de forskjellige haandskrifter paa det paagjældende sted har forskjellige læsemaader . . . Som om det kunde være nogen garanti for, at alle bygninger havde havt denne retning, at man i hele oldliteraturen har kunnet opdrive to exempler paa huse, som havde denne retning. En saadan paastand er ligefrem latterlig."[2]

Forf. gjør dernæst „i al korthed rede for" sine „kilder og den fremgangsmaade, som er fulgt ved benyttelsen af disse." . . . „Hvad selve de historiske sagaers paalidelighed angaar, saa er jeg vel med Nicolaysen[3] villig til at indrømme muligheden af, at disse med hensyn til klædedragt, vaaben, bygninger o. s. v. ofte mere afspeile forfatterens (nedskriverens) hjem og hans samtid, end hvad der har været skik og brug paa den tid, da de begivenheder, som sagaen handler om, gik for sig, især dersom der er gaaet en længere tid imellem disse og nedskrivningen. Men med hensyn til de *islandske* sagaer tror jeg, at skjønt dette undertiden kan gjøre sig gjældende, saa kan man, hvad bygningerne angaar, i de fleste tilfælde stole paa deres udsagn, dels fordi de dannedes og fortaltes længe før, end de bleve nedskrevne, dels fordi de langt fra altid stemme med Sturlunga saga, som blev nedskreven omtrent paa samme tid, men som angik selve samtiden . . . Jeg har derfor anseet mig for berettiget til i det hele taget at betragte sagaernes oplysninger som autentiske og overalt bygget min skildring paa disse. Jeg kan heller ikke se nogen anden udvei; thi dersom man kun vilde tage sagaernes vidnesbyrd som gjældende for deres nedskrivningstid, hvorpaa vilde man saa bygge sin

[1] ?

[2] Udhævet af mig.

[3] Hist. Tidsskr. I, 147.

viden om bygningsforholdene i oldtiden før denne tid? Man vilde i saa fald intet som helst holdepunkt have og maatte da ligefrem erklære, at man ingen bestemt mening kunde have om disse før end ved ca. aar 1200. Men en saadan falliterklæring vilde efter min mening være fuldstændig ubeføiet og meningsløs.[1]

. . . Ved siden af min hovedkilde, oldliteraturen, har jeg benyttet alle de beretninger, som jeg har kunnet faa fat paa, om levninger af gamle bygninger saa vel paa Island som i det øvrige Norden. Endvidere alle de oplysninger, som jeg har kunnet opdrive, om de nuværende bygningsforhold særlig paa Island og i Norge.[2] . . .

Af samme hensyn er det ogsaa skeet, at jeg ved beskrivelsen af husenes ydre og deres tagkonstruktion o. s. v. kun har fremhævet, hvilke former af disse overhovedet kunde forekomme, uden at anføre, i hvilket hus den og den tagkonstruktion, husform o. s. v. fornemmelig brugtes. Dersom jeg havde gjort dette, vilde afhandlingens omfang derved være blevet betydelig forøget.

Men trods disse og flere andre mangler haaber jeg, at afhandlingen vil have sin betydning for den rette forstaaelse af bygningsforholdene i oldtiden."

Det sidst udtalte haab kan forf. vistnok være sikker paa vil blive opfyldt. Derimod tror jeg, med hensyn paa, hvad nys ovenfor er berørt, at bogen vilde have vundet betydeligt i klarhed, hvis forf. navnlig ved behandlingen af tagkonstruktionerne havde anført det slags bygninger, hvori hver af dem var truffet anvendt, uden at dette, saavidt skjønnes, vilde i nogen synderlig grad have faaet indflydelse paa afhandlingens omfang.

---

[1] Udhævet af mig.

[2] ?

Naar jeg efter disse uddrag af bogens indledning skal imødegaa, hvad den kan have krav paa, vælger jeg som udgangspunkt det arbeide, hvormed begyndelsen paa det her omhandlede felt fornemmelig fandt sted hos os. Dette var R. Keysers forelæsninger særlig over Nordmændenes „boliger i oldtiden", hvilke blev holdt henimod 1840, ialfald ikke efter dette aar, men først kom i trykken 1847.[1] Denne afhandling turde ikke alene ansees som den bedste, der til den tid var forfattet om dette emne, men overhovedet som den bedste, der da kunde skrives.[2] Man var dengang saa godt som ubekjendt med de gamle huse af det hidhørende slags, som fandtes her i landet, og deres sande eiendommelighed, ja man vidste end ikke rigtig, hvor de skulde søges. Paa grund heraf kunde man heller ikke opnaa det resultat, der, som en moden frugt af granskningen, fremstiller den forbigangne tid saa individuelt som muligt. Herfor frembyde sagaerne, hvortil Keyser af omstændighederne næsten udelukkende var henvist, vistnok flere støttepunkter navnlig i kronologisk henseende, men det egentlige indhold maa hentes fra første haand eller det virkelige liv, forsaavidt der endnu findes levninger af fortidens egne bygninger eller yngre, hvori en tradition fra ældre tid er vedligeholdt. Det tør vel endog siges, at af to ting kunde man til nød hjelpe sig uden de gamle historiske beretninger, medens man paa grund af disses faamælthed og tarvelige indhold maa opgive haabet om et tilfredsstillende resultat, hvis man ikke kan have virkelige bygninger for øie. Det var denne tanke, der laa til grund for, hvad jeg ytrede i 1849.

---

[1] Norsk Tidsskr. f. Vidensk. og Literat. I, 305 ff.

[2] Derfor har man ogsaa i lang tid rundt omkring støttet sig til Keyser: paa Island, i de tre nordiske riger, Tyskland, England.

Ogsaa forf. har, som det vil sees (foran s. 445), først været inde paa den rigtige opfatning af mine ord, men afviser den igjen for at tillægge mig en mening, jeg hverken dengang eller senere har havt, ja som jeg endog selv har opponeret imod.

Det sidste var navnlig tilfældet i 1856,[1] da jeg stærkt fremholdt, at man paa det arkæologiske felt ikke vilde faa frem, hvad der havde været fælles for de tre nordiske riger, med mindre man først bragte paa det rene, hvad der havde vist sig i hvert af landene. For at opnaa dette maatte der igjen først og fremst lægges an paa inden hver kreds at samle det hidhørende materiale. Naar forf. derfor anker over, at ikke Eilert Sundts leveregler (s. 441) senere blev tagne tilfølge, saa grunder dette sig i det mindste for mit vedkommende paa en ren anakronisme, da mine ytringer var flere aar ældre end Sundts, og dernæst var, endog før min udtalelse fremkom, den virksomhed paabegyndt, som navnlig med hensyn til bygningsskikken skulde afhjelpe de forhaandenværende mangler. Dette skede gjennem den ovennævnte i 1844 oprettede arkæologiske forening. Allerede strax efter selskabets stiftelse var indsendt[2] dertil en fortegnelse over vore ældre bygninger; i 1855 blev udgivet[3] en fyldigere udsigt over saadanne levninger fra middelalderen og tillige med henvisning til skrifter, hvori ogsaa yngre huse og deres indretning omhandledes, forsaavidt de maatte antages at fremvise en tradition fra ældre tid. Endnu udførligere skede dette i N. Fornlevninger (1861—1866). Derhos blev ogsaa den anden side af sagen varetaget derved, at det nævnte selskab allerede fra først af efter sit

[1] Se aarsber. fra foren. t. n. fortidsm. bevar. for 1856 s. 56 f.
[2] Anf. aarsber. f. 1845 s. 4.
[3] sammen med aarsber. f. 1854.

formaal søgte at opspore alle ældre bygninger og erhverve tegninger deraf, hvad der dog af mangel paa midler kun i ringe grad fandt sted før 1853, men fra dette aar med stærkere fremgang. Herved kunde selskabet ogsaa, før det saa sig istand til selv at udgive disse tegninger, forsyne Eilert Sundt med alle de afbildninger af ældre huse, som hans bog fremviser. I 1853 var dog selskabet ved fremmed hielp saa heldigt at faa publiceret nogle ældre kirker, paa én undtagelse nær stavkirker, hvorom forestillingerne ogsaa var mest uklare;[1] senere blev i 1861—1866 fortsat med udgivelsen af Norske Bygninger fra fortiden, og fra 1881 er i „Kunst og Haandverk fra Norges fortid“ offentliggjort tegninger, saavidt mulig i kronologisk orden, af saa godt som alle ældre husebygninger med betydning, et verk, som det maa beklages, at forf. ikke har havt anledning til at gjøre sig bekjendt med, da man uden det ikke kan faa en rigtig forestilling om den nationale bygningsmaade i Norges ældre tid.

Som bestyrkelse paa, at forf. har misforstaaet mine ovenfor anførte ord, kan her gjengives en lignende udtalelse, som fremkom fra mig i 1881,[2] da dèn er forf. ubekjendt. Den lyder saaledes: „Der er neppe noget europæisk land, hvori man med større sikkerhed end i Norge kàn paavise den indretning, beboelseshuset havde før i tiden, og de forandringer, som det senere har under-

[1] Dog var der paa èn vis maade en ulempe forbunden med stavkirkernes publikation, idet flere har forseet sig paa disse kirker og efter deres forbillede opkonstrueret endog saadanne bygninger som hov og skaaler, for ikke at tale om, at man paa theatre og i illustrationer jevnlig kan se, at naar en saakaldet „nordisk hall“ skal fremstilles, saa er det uundgaaeligt, at den maa have fritstaaende søiler.

[2] Kunst og Haandv. fra Norges Fortid 1ste hefte, s. 2.

gaaet. Grunden hertil er, foruden enkelte historiske beretninger, væsentlig den, at der paa forskjellige kanter af landet lige til vore dage har været bevaret enkelte meget gamle huse og en hel del yngre fra forskjellige tider. Heraf fremgaar, at der paa det omhandlede felt engang og temmelig langt ned i tiden fandtes en fuldstændig enhed over hele det omraade, som indtoges af den norske befolkning i modsætning til lapperne.“ Naar forf. dernæst paastaar, at jeg har villet annektere for Norge, hvad der medrette kun tilhører Island, finder jeg mig ikke truffet ved denne anke. Derimod har jeg rigtignok af og til gjort laan fra rent islandske sagaer; men dette finder jeg fra et kritisk standpunkt fuldkommen tilladeligt, naar det kun sker som i vedkommende tilfælde for yderligere at støtte kjendsgjerninger, der vise sig i Norge. Er dette utilladeligt, tør jeg i al fald faa en medskyldig i den ærede forfatter, som paa mange steder i sin bog har brugt en lignende methode ved at laane fra Norge; om dette forøvrigt fra hans side overalt er skeet inden den berettigede grænse, vil jeg lade henstaa uafgjort.

Jeg anser det iøvrigt unødigt her at behandle det spørsmaal, om hvilket af de nordiske lande i sine levninger af ældre bygninger giver den bedste veiledning til at bestemme den fælles bygningsskik i fortiden. Men siden forf. i denne henseende fremholder Island som det fornemste land, kan det bemærkes, at denne paastand tør være meget tvilsom. Thi for det første har dette land paa grund af det materiale, hvortil det mestendels var henvist, udentvil paa flere punkter fremvist noget særeget, og dernæst vil man i andre henseender af mangel paa de fornødne levninger fra fortiden neppe være

istand til at danne sig nogen levende forestilling, medmindre der sees hen nævnlig til Norge.

Dette kan oplyses ved nogle exempler, hvoriblandt jeg ogsaa medtager stavkirker. Det er saaledes vist nok, hvad jeg ogsaa paa et andet sted tidligere har omtalt, at man paa Island opførte stavkirker, men ingen saadan vides nu levnet, og da den bekjendte homilies allegori kun har enskibede kirker af dette slags for øie, kan det ikke vides, om der paa Island ligesom i Norge fandtes basilikaformede stavkirker. Ligesaalidt vil man være istand til overhovedet at danne sig en forestilling om en islandsk stavkirkes enkeltheder uden gjennem slutninger fra de norske. Det samme tør være tilfældet med tømmerbygninger, deres konstruktion, tagverk og hvad dertil hører, ligeledes med beskaffenheden af alt, som staar i forbindelse med ildstedet, are og røgovn, sveiv og ljore, endvidere med forskjellige inventariesager, saasom bordstole og bordplader, mulig og trælaase og kroknøgler. Sandsynligvis findes der heller ikke nu mere paa Island som i Norge nøster i gammel stil eller stavnøster og badstuer, mulig hellerikke stavlader med indre stolper.

Dette kan være nok om bogens indledning, idet jeg dernæst gaar over til dens 1ste afsnit, som angaar „beboelseshusenes antal“. Forf. sammenstiller her en hel del sagasteder, som skal vise, dels at der fandtes flere huse paa hver gaard, og dels hvilke disse var. Han polemiserer derhos mod ældre forfattere,[1] som har antaget, at der endog i en forholdsvis sen tid paa hver gaard kun

[1] I noten s. 21 citerer forf. flere skrifter, hvori den af ham bestridte mening skal udtales, og deriblandt „Norske bygninger fra fortiden“ I, 10, men heri nævnes intet af det, som han sigter til.

var ét eneste hus, hvori beboerne saaledes tilfredsstillede alle det daglige livs forskjellige krav. Jeg er enig med forf. i flere punkter, men uenig i andre, og vil for det første her nævne, hvorledes jeg tænker mig forholdet i Norge oprindelig, skjønt derom intet kan vides. Saalænge landets folk endnu var nomader, har de vistnok indrettet sig paa samme maade, som endnu kan sees hos lapperne. Boligen udgjorde kun et eneste rum, som havde rund form og var dækket med sammenstillede stokke eller spærrer med aabning i toppen for udgang af røgen fra ildstedet midt paa gulvet. Fra den tid, nomadetilstanden ophørte og folkene blev fastboende, byggedes huse af træ og med laftkonstruktion, altsaa med firkantet form, medens huset ogsaa i denne tid i begyndelsen kun havde ét rum. Men efter hvert, som forholdene udviklede sig og kravet paa større bekvemmelighed voxede, har der fra det ene rum udskilt sig to andre, saaledes at der paa hver gaard foruden udhusene og landøkonomiske bygninger fremkom tre særskilte huse med hver sin bestemmelse: stuehuset for det daglige ophold, ildhuset for madlavningen og buret for opbevarelsen af madvarer og andet. Naar dette stadium indtraadte, kan naturligvis ei bestemmes, men at det ialfald skede før udvandringen til Island (874), tør sættes som sikkert, og paa Island har følgelig, som ogsaa forf. antager (s. 202), i begyndelsen det samme fundet sted. Holde vi os til de nævnte tre hovedrum og spørge, hvorledes de i Norge var beliggende til hverandre, kan der ikke være tvil om, at hvert af dem dannede en selvstændig bygning og følgelig adskilt fra de andre, om end ikke ved stort mellemrum. Til dette resultat maa vi komme dels paa grund af de gamle love, der tydelig forudsætte saadan adskil-

lelse, dels ved at betragte forholdene paa landet,[1] hvor denne tilstand endnu som bekjendt findes paa de fleste steder og samlingen af de nævnte huserum under ét tag først er begyndt i det 17de og 18de hundredaar vistnok paa grund af eller i forbindelse med den forandring, som ildstedets beskaffenhed da undergik.

Er dette rigtigt for Norges vedkommende, maa det vistnok ogsaa antages, at man heller ikke paa Island ialfald i den tidligere del af sagatiden kjendte andet end adskilte huse. Thi for det første vil de tilsvarende lovbestemmelser for Island ikke kunne forklares anderledes end de norske, og dernæst finder jeg mig ikke overbevist ved forfatterens paastand om, at alle de af ham citerede sagasteder skal afgive bevis for husenes sammenstilling. Det indrømmes endog af ham selv (s. 36), at i det der citerede sagasted var ildhuset tydelig adskilt fra stuen, hvorhos det fremgaar af samme sted, at ildhuset kun som en undtagelse var bygget sammen (*áfast*) med buret, medens det et andet sted (s. 67), rigtignok paa Grønland, siges, at skemmen ikke var sammenbygget med beboelseshusene. S. 44 indrømmer ogsaa forf., at ildhuset i det der citerede tilfælde nok var sammenbygget med dyngen, men adskilt fra de øvrige huse. I det hele forekommer det mig, at forfatterens bevis for husenes sammenstilling undertiden er trukket noget efter haarene, saaledes naar han tager den omstændighed til indtægt for sin opfatning, at kvinderne i Njaals hus paa Bergthorshvaal slukkede den

[1] De store huseklynger, vi kan se flere steder i landet, saaledes navnlig i Hardanger og paa Jæderen, har derimod intet med det ovenomhandlede spørsmaal at gjøre, da dette forhold skriver sig fra den store deling af gaardene, og at hver eier af en ny gaardpart har sat sine huse tæt ved de forrige paa samme tun.

af angriberne ved døren optændte ild med syre. Dette anser nemlig forf. (s. 34) som et sikkert vidne om, at buret, hvori syren ellers opbevaredes, maatte have udgjort en del af selve beboelseshuset, da kvinderne i modsat fald ikke kunde have faaet fat paa syren, siden de var indestængte. Men herved maa lægges mærke til, at der som slukningsmiddel blandt andet ogsaa blev brugt vand, og det kan vel ikke i mindste maade ansees urimeligt, at kvinderne havde staaende en beholdning af vand og syre i beboelseshuset, for at de ikke hver gang, naar de havde brug derfor, skulde være nødt til at gaa ud i det frie til brønden eller buret.

Hermed vil jeg dog ingenlunde benægte, at en sammenstilling af husene kan i den senere sagatid i modsætning til Norge have fundet sted paa Island, hvad der i saa fald tildels mulig var fremkaldt ved den overveiende anvendelse af jordvægge.

Bogens 2det afsnit (s. 69) er overskrevet „beboelseshusenes sammenstilling“. Heller ikke her kan jeg finde mig overbevist om rigtigheden af de forskjellige grundplaner, forf. opstiller for husene i sagatiden. Hvad Norge angaar, siger han (s. 87), at der i de gamle skrifter er mange steder, som vidne om husenes sammenstilling. Han citerer ogsaa nogle af disse steder, men enten kan jeg ikke deri finde omtalt, hvad han sigter til, eller ogsaa vedkomme de[1] kun byerne, hvorom der, saaledes som paavist foran s. 406, hverken med hensyn til sammenstilling eller dens maade tør være nogen tvil. I landsbygderne kan derimod ikke paavises nogen samling af de forskjellige beboelseshuse under ét tag, medmindre man dertil vil henregne, at det egentlige beboelseshus eller

[1] Dipl. Norv. II no. 498, III no. 862.

setstuen var, som jeg paa flere steder har udtalt, overalt, hvor den havde fuldstændigt udstyr, inddelt i 5 rum: stue med forstue og kleve samt loft, hvortil kom ogsaa udvendig et skot eller en svalgang. Naar forf. s. 224 siger, at jeg ikke har kjendt „gang“, er dette vistnok meget rigtigt med hensyn til den lange gang, han forudsætter som sikker paa Island. Grunden er, at en saadan efter mit skjøn ikke fandtes i den norske stuebygning, men kun et mindre rum mellem den yderste dør og stuedøren, hvilket endnu i folkesproget kaldes *dyr*, *gang* eller *forstova*.[1]

Det 3dje afsnit „om husenes form og bygningsmateriale“ (s. 91) begynder forf. saaledes: „I almindelighed dannede hvert hus i sagatiden en aflang firkant og var i de fleste tilfælde kun ét stokverk høit. Denne regel gjelder for hele Norden. Naar man derimod har sagt, at husene i oldtiden altid har havt denne form, saa er dette ikke fuldstændig korrekt“. Med disse „man“, der skal have udtalt den nævnte mening, sigter han til Keyser og mig, men paa de steder, han som hjemmel herfor citerer,[2] tales kun om skaaler, stuer eller haller og i sagatiden, medens der ikke nævnes noget om andre bygninger. At forresten boligen i nomadetiden i Norge sandsynligvis havde, hvad forf. kalder den „første huseform“, eller var rund, har jeg allerede ovenfor nævnt. Derimod kjender jeg ikke i Norge noget exempel paa hans „anden huseform“ eller en oval, hvori langsiderne er retlinjede, men enderne afsluttede i bueform. Jeg

---

[1] Se Aasens Ordbog.

[2] Keysers efterl. skrifter II, 2den afd. s. 41 og Norske Bygn. fra Fort. I, 10.

antager derfor, at man hos os, som før anført, er gaaet over fra den runde til den firkantede form.

Hvad materialet angaar, kan der neppe være tvil om, at man i Norge fra den tid, folkene blev fastboende, anvendte tømmer, medens dette kun som undtagelse var tilfældet paa Island, hvor husenes omgivningsvægge i regelen bestod af jord. Selvfølgelig er det umuligt at paavise statistisk, hvordan forholdet var paa Island mellem begge materialer, og dette vil saaledes altid bero paa et skjøn, som det ikke kan nytte til noget at opholde sig ved. Imidlertid synes forf. vel meget tilbøielig til at indskrænke anvendelsen af tømmer. Saaledes siger han s. 93—94, at „tømmerbygninger var paa Island yderst sjeldne (d. v. s. bygninger, som udelukkende bestod af tømmer), og, naar bispesædet *Hólar* undtages, hvor saadanne bygninger flere gange omtales i det 12 og 13 aarhundrede, findes disse kun omtalte paa én eneste gaard, nemlig paa gaarden Hliðarendi.[1] Nicolaysen[2] slutter vel af ordene[3] *eru hér hús rammleg, sem þar* (ɔ: paa Hliðarendi) *váru*, at husene paa Bergþórshváll (Njaals gaard) ogsaa har udelukkende bestaaet af tømmer, men man kan af selve sagaen se, at dette ikke har været tilfældet. Thi dersom husene havde bestaaet udelukkende af tømmer, vilde det ikke have været saa vanskeligt for Flosi at faa dem antændte, men dette lykkedes ifølge sagaen[4] først, efterat han gjennem taget havde bragt ild ind i loftet over skaalen, hvis gulv bestod af brædder. Det samme gjælder det sted,[5] hvor der fortælles, at Skarphedin, før

[1] Njaals saga 148.
[2] Hist. Tidsskr. I, 184.
[3] Anf. saga 157.
[4] Sammest. 260.
[5] Sammest. 273.

han døde, havde stukket sin øx ind i gavlvæggen, og at den derfor ikke havde taget nogen skade af ilden, thi dersom væggen havde været en tømmervæg, vilde ilden nok være naaet til øxen, ligesom øxen neppe vilde være gaaet saa langt ind i en tømmervæg, som der fortælles, at den gik. Det kan derfor neppe være rigtigt, hvad dog mange forfattere har gjort, at opstille som regel, at man paa de bedre gaarde paa Island i sagatiden har havt tømmerbygninger. Ganske vist findes det ofte omtalt, at man indførte bygningstømmer fra Norge, men dette har neppe været saa rigeligt, at man deraf kunde opføre bygninger, som udelukkende bestod af tømmer. Dertil var saavel skibene for smaa, som omkostningerne baade ved at indføre tømmeret og ved at faa det bragt fra landingsstedet til den gaard, hvor bygningen skulde opføres, altfor store."

Jeg vil ikke her opholde mig ved de sidst anførte grunde, der synes lidet vægtige, eller ved den opfatning, at naar norsk tømmer foruden drivtømmer oftere omtales som anvendt til bygninger, saa skal dette alene gjelde en del af huset og navnlig ikke væggene. Kun vil jeg bemærke, at denne opfatning har faaet en altfor stor indflydelse paa fortolkningen af de omtalte sagasteder. Naar forf. saaledes anser den omstændighed, at Flosi og hans følge i begyndelsen ei kunde faa Njaals hus i brand, som bevis for, at dets vægge var af jord, saa har han overseet, at husets kvinder stadig slukkede ilden med flydende sager, og naar han ogsaa tager fortællingen om Skarphedins øx til indtægt for sin mening, synes hans ræsonnement overraskende svagt. For mig staar det derimod saaledes, at sagaskriveren ved fremhævelsen af denne episode vil antyde, at Skarphedin gjennem en kraftytring har villet dulme smerterne under forbrændingen, og at

hans usedvanlige legemsstyrke var bleven i høi grad forøget ved lidelsen, idet han drev øxen ind i væggen til halvt paa bladet. Dette viser efter min mening netop, at væggen var af tømmer. Thi hvad vilde det hele sige, hvis der handledes om en jordvæg? da kunde enhver halvvoxen gut gjort Skarphedins kraftstykke efter.

Det 4de afsnit om „taget“ (s. 103) aabnes med følgende bemærkning: „Da man ikke kan paavise nogen bestemt forskjel paa taget, hverken i henseende til form eller konstruktion, i de forskjellige nordiske lande, kan de alle behandles under ét, og hvad der i det følgende vil blive sagt om dette, gjælder derfor i alt væsentligt for hele Norden, idet jeg dog stadig fortrinsvis holder mig til Island, hvor man har de fyldigste oplysninger baade om tagets form og dets konstruktion.“ Det sidste kan ialfald i forhold til Norge neppe ansees korrekt, men da jeg senere kommer til at omtale flere punkter deraf, vil jeg ikke opholde mig derved paa dette sted.

Forf. opregner dernæst forskjellige tagformer. Af disse er det klart, at sadel- og pulttage blev anvendte gjennem hele middelalderen overalt. Derimod kan dette ikke have været tilfældet med buetage eller, som de af Olaus Magnus kaldes, *arcuales*, hvad ogsaa forf. antager. Det samme gjælder kuppel- eller kegletage, undtagen i kirker, navnlig stavkirker, hvor det lille taarn over apsens halvrunding har saadan form.[1] Heller ikke kan jeg med forf. antage, at de saakaldte altan- og mansardtage nogensinde har været i brug i sagatiden; hvad

[1] Denne tagform i forbindelse med spærrer maatte der ogsaa have været paa Raudulfs soveskemme i Østerdalen, hvis den virkelig havde existeret og ikke var kun en inddigtning i sagaen fra middelalderens senere tid. Forbilledet dertil synes nærmest hentet fra de udenlandske baptisterier.

Norge angaar, er det kun i nyere tid, man hist og her nær byerne kan træffe exempler derpaa. Som bekjendt har ogsaa de sidstnævnte tage faaet sit navn efter den franske arkitekt Mansard, der døde 1666.

Endvidere kan jeg ikke tiltræde forfatterens mening om, at valmetage har været synderlig kjendt i middelalderen. Dersom tagene virkelig, saaledes som forf. antager, i sagatiden sedvanligvis havde aaser, maatte der ogsaa være fulde gavler, hvorpaa de nævnte bjælker kunde hvile.[1] Heller ikke kan jeg i den barnslige tegning, som gjengives (s. 83 fig. 8) efter et manuskript af en islandsk gaard fra 16de hundredaar, med forf. „tydelig se denne tagform ved siden af den almindelige gavltagsform". Der kan overhovedet neppe reises nogen tvil om, at det typiske ved middelalderens tage i modsætning til renæssansens var, at de støttede sig til en gavl. Naar forf. derfor, som vidne om det modsatte, henviser til Bayeuxtapetet, maa det bemærkes, at rigtighed i perspektivet just ikke er den stærke side ved dette broderi, og naar han særlig peger paa en der fremstillet bygning med formodet valmetag og gjengiver denne i fig. 29, kan det tilføies, at broderiet sigter til Peterskirken i Westminster, hvilken naturligvis som enhver anden kirke havde gavltag.[2] Forresten vil jeg gjerne indrømme, at den hyppige brug af jordvægge paa Island kan i mange tilfælde have ledet til at afvalme taget. Men naar forf. opstiller som et ubedrageligt vidne herom, at nogle gamle fundamenter (s. 92) paa

---

[1] Naar han forresten siger (s. 105), at hverken jeg eller andre har kjendt til nogen forskjel paa ordene *gaflvegr* og *gaflhlað*, da er vel dette ei saa vist, derimod er det sikkert nok, som han selv bemærker (s. 93), at disse ord i sagaerne ofte „bruges iflæng".

[2] Jfr. l'Architect. Normande par V. Ruprich-Robert pag. 129.

Island har halvrunde ender, hvor der saaledes umulig kunde anvendes gavl, saa er dog dette ikke saa givet. Thi hvem kan sige, om ikke de halvrunde ender dannede lavere dele, saaledes at taggavlene først reiste sig indenfor disse udspring ligesom i huse paa Jæderen indenfor de i hver ende liggende torvskur.

Forf. omhandler dernæst (s. 116 ff.) aastaget og spærretaget, hvorved dog kan mærkes, at han med disse begreber forbinder andre forestillinger end sedvanligt. Ellers pleier man i logikens medfør ved et aastag at forstaa et saadant, hvor tagdækket bæres af aaser som hovedled, og ved et spærretag derimod et saadant, hvori de bærende led er spærrer. Men forfatteren henregner til tagene ogsaa støtter, stolper eller søiler, som maatte forekomme i bygningen, skjønt de vitterlig lidet eller intet har med den forskjellige tagkonstruktion at gjøre, da de baade kan findes og ikke findes, hvad enten taget hviler paa spærrer eller aaser. Herved kommer den hele fremstilling at bebyrdes med ikke liden uredighed.

I forbigaaende maa jeg beklage, at en ytring[1] af mig, hvortil forf. støtter sig, har givet anledning til hans paastand om, at aaser i Norge er ældre og har været oftere anvendt end spærrer; dog maa jeg tilføie, at den nævnte udtalelse ligger over 40 aar tilbage i tiden, og at min opfatning i denne henseende forlængst er forandret, hvad der vil fremgaa af senere skrifter, men som forf. ikke har lagt mærke til. Hvordan min opfatning i dette punkt nu er, skal jeg senere komme tilbage til, men her omhandle de 6 rids, dels af aastage og dels af spærretage, som forf. fremstiller.

Den uklarhed, jeg ovenfor har sigtet til, forefindes

[1] Tidsskr. f. Vidensk. og Lit. III, 304 ff.

ogsaa her, da der ved disse konstruktioner opstaar nogen tvil om, hvorvidt de er en fremstilling af de nuværende forhold, eller skal vise, hvad der fandt sted i sagatiden. Men da forf. udtrykkelig erklærer (s. 128), at alle de beskrevne former for tiden findes paa Island, maa man naturligvis akkviescere derved. Naar han derimod antager, at det samme var tilfældet i sagatiden, fremkalder dette mange indvendinger. Det tør ogsaa være tvilsomt, om man med forf. er berettiget til i disse forhold at hente analogier fra de bygninger i Norge, som paapeges, eller fra digte, mythiske fortællinger,[1] oversættelser af ridderromaner og bibelen, hvor livet bevæger sig under andre kulturforhold end paa Island og i Norge og derfor har fremkaldt andre bygningsskikke. Men om alt dette sættes ud af betragtning og man kun ser paa selve ridsene, give disse et indtryk af, at saadanne konstruktioner

---

[1] For ex. naar der i jøtnen Bruses hule paa Sandø i Søndmøre tales om en jernsøile, mener forf. (s. 121), at der ikke er noget „til hinder for, at man ogsaa i almindelige beboelseshuse undertiden kan have havt jernsøiler, eftersom strækbjælkerne vides undertiden at have været af jern.“ Hermed sigtes, som han senere (s. 125) anfører, til en synsforretning fra 1685 over en stuebygning paa bispesædet *Hólar,* hvori det heder: *hún er með tveimur grenibitum og þriðja járnbita gömlum, þvi Bjørn biskup hafði látid taka hina tvo járnbitana og setja grenibitana i þeirra stað.* Hertil føier forf., at om denne stue ved man, at den blev bygget i 1316 (Isl. annal. 208). Det hele forekommer mig meget mistænkeligt. I Norge siges det rigtignok (Asl. Bolts Jordeb. s. 110), at der paa Rørvik, da nysnævnte erkebiskop overtog den (ca. 1429), ikke var „et færdigt hus uden stuen, og den lod vi nedtage og gjøre tre omfar høiere og spærrede og jernbitede *(jarnbitade)*, som selv synes.“ Men det udhævede ord kan vel neppe betyde, at man forsynede rummet med biter eller tvertræer af jern. Fritzner giver i sin ordbog ingen forklaring over ordets betydning, men tilføier kun et ?.

i virkeligheden ikke have fundet sted Thi dels er tagvinkelen saa spids, at torvdækket, som dengang almindelig brugtes, maatte være stærkt udsat for at glide ned, og dels frygter jeg for, at disse konstruktioner vilde mangle den fornødne stabilitet.

Som støtter for sine konstruktioner benytter forf. ogsaa den maade, hvorpaa han forstaar betydningen af ordene *hliðáss* og *brúnáss*, og da han endog (s. 121) sætter denne sin opfatning næsten lige med en kjendsgjerning, opfordrer dette til noget nærmere at dvæle ved disse ord.

Hliðáss forekommer ikke i den gamle literatur, men kun i nyere islandsk. Det er efter forf.s paastand navnet paa den langaas i et tag, som ligger midt imellem mønen og husets sidevæg. Rigtigheden af denne paastand skal efter forfatterens mening sikkert fremgaa dels af I. Aasens ordbog og dels af flere islandske afhandlinger og besigtigelser fra nyere tid.

Men Aasen siger i sin ordbog, at leaas eller ledaas, der aabenbart er det samme ord som *hliðáss*, paa Helgeland og flere andre steder betyder en „tagbjælke paa siden af et hus", og hermed kan ordbogens udgiver ikke mene noget andet end husets sidevæg, ligesom „ledbord" betyder et sidebord i en pram og „ledvegg" en sidevæg i et hus. Efter dette har det norske ord samme betydning som stavleie eller gardleie og styrker saaledes netop den mening, forf. bestrider.

Hvad dernæst de paaberaabte islandske kilder angaar, kan først nævnes en afhandling fra ca. 1770 om den forskjellige bygningsmaade af hølader.[1] Her siges, at disse „som oftest opføres af støtter, ledaaser *(hliðásum)*, tvertræer (*vaglbitum*), mønsaas og rafter *(upprepti)*. Dog har

[1] Se Rit þess konungl. Isl. Lærdóms-Listafélags. Khöfn. 1781 XI, 271.

jeg seet to hølader med den skik, at der var lagt stokke (*tré*) langs efter væggene, derpaa [ɔ: paa stokkene] tvertræer (*bitar*) med spærrer over, langaaser eller lægter (*langbøndum*) og de fornødne rafter (*upprepti*).“ (I umiddelbar forbindelse med det anførte siges dernæst, hvad forf. dog ei har citeret, følgende:) „Dertil udkrævedes dog ikke mindre træmateriale (*þurfti her eingu minni við til*), og paa grund af, at disse huse ikke havde støtter (*eingir stafir voru undir þessum húsum*), sank væggene meget sammen under det tunge tag, saaledes at de inden faa aar minkede betydelig, og rummet derved blev mindre.“ Forf. forklarer nu modsætningen mellem disse to konstruktioner saaledes, at der i den første anvendtes aastag, i den anden derimod spærretag. Men dette er urigtigt, da forskjellen aabenbart er, at i første fald hvilede taget paa støtter langs og tæt indenfor jordvæggen, [1] men i sidste fald paa selve væggen, hvoraf der opstod de anførte ulemper. Dertil kommer, at naar der i første fald opregnes flere led af konstruktionen, saa menes dermed naturligvis hovedled. Hvis derfor *hliðáss* skulde have saadan betydning, som forf. antager, vilde de indenfor jordvæggene liggende aaser med tilhørende støtter aldeles ikke være nævnt, hvilket ei kan tænkes, hvorfor afhandlingen netop maa sigte til disse aaser. Det er ogsaa uden vægt, naar forf. indvender, at under sidstnævnte forudsætning vilde

---

[1] Det samme sees og, naar der i det anf. skrift siges (s. 209), at „desuden forebygge ogsaa støtterne en altfor stor hede (d. e. i høet) der, hvor laderne er byggede med ledaaser og støtter“, ligeledes (s. 273): „De mindre lader, som bygges ved fjøs og hestestalde, gjøres oftest med 1 mønsaas og støtter under“, hvilket ord forf. supplerer med „aasen“, medens meningen vistnok er den samme som i det først citerede, d. v. s. under begge langsider af taget.

hliðáss og den omtalte vægstok (*tré*) være ensbetydende, og at afhandlingen derfor ikke havde behøvet ved beskrivelsen af den sidste konstruktion at ombytte *hliðáss* med *tré*. Heri er der dog et mistag; thi skjønt begge disse bjelker ligge langs efter huset, er de dog forskjellige derved, at det omtalte *tré* har sin plads paa selve jordvæggen, ledaasen derimod indenfor denne og ovenover støtterne, som en nødvendig forbindelse af disse.

Den samme betydning af hliðáss træffes og i en afhandling fra ca. 1700,[1] hvor det heder, at „bjelker er alle stortræer i huset, som ikke staa paa enden, hvad enten de kaldes *hliðáss*, sviller, vægtræer (*vegglægjur*) eller vagler . . ., thi saaledes (nemlig vagler) hede tvertræerne mellem ledaasene i husene“.

Endelig maa ordet forstaaes paa samme maade i et haandskrift, forf. citerer (s 131). I dette nævnes ved 1628 „et fjøs med sine 7 vagler, 2 ledaaser og mange rafter af gran og somme af birk . . ., lade indenfor med 3 stavgulv, 10 støtter (*sulum*), 6 vagler, 2 ledaaser, dels med rafter af gran, dels af birk“. Ligeledes omtales ved 1644 „en hjæld med 3 stavgulv, ligger paa vaglen til hver side ovenfor ledaasen, mangler en støtte (*sulu*); vaglen brudt, mangle 3 rafter . . . ., Fjøs med 6 baaser paa den ene side, og paa den anden 14 støtter (*sulur*) med langaaser (*langböndum*) og vagler“.

Af alt dette fremgaar følgelig, at *hliðáss* ikke har den betydning, forf. antager, men maa forstaaes om den bjelke, som ligger paa kanten af hver sidevæg i et hus.

Det andet ord, forf. støtter sig til, er *brúnáss*. Keyser[1] har paa grundlag af vedkommende sagasteder først udtalt,

[1] af P. Vídalín, Skyring. yfir fornyrði lögbokar s. 161—162.

[2] Efterl. skrifter II 2den afd. s. 40.

at ordet betyder den øverste stok i hver sidevæg af en tømmerbygning. Hertil har jeg [1] sluttet mig, efterat have underkastet de nævnte steder en gjennemgaaende fortolkning, hvortil som støttende bemærkning blev føiet, at ordet endnu træffes med samme betydning i nogle bygder i Sverige, og at vort folkesprog bruger ordets første del (*brún*) paa samme maade i *bruntrod* [2] og *brunfjöl*, hvilke betegne det bord af tagtækningen, der ligger over kanten af husets sidevæg. Hertil kommer nu, at forf. ved at henvende sig til en hel del af sine landsmænd har faaet den oplysning (s. 137), at de vel ikke har hørt ordet brugt, men at det efter deres mening maa have den anførte betydning. Forf. sætter imidlertid deres forklaring ud af betragtning, da han antager, at den „aabenbart maa enten direkte eller indirekte stamme fra Keysers og Nicolaysens skrifter“. Men da to af Islands mest oplyste mænd har erklæret, at ordet endnu „almindelig“ bruges i samme betydning, og ligeledes to andre mænd med samme auktoritet har bekræftet, at ordet benyttes saaledes den dag i dag endog ved officielle synsforretninger, kan forf. af respekt for disse mænds paalidelighed ikke bestride rigtigheden af udsagnet for nutidens vedkommende, medens han mener, at dette dog ikke giver noget fuldgyldigt bevis for, at ordet i sagatiden jo kan have havt en anden betydning, hvilket han søger at vise, idet han paastaar, at brynaaser kaldtes i sagatiden de to midt imellem husets møne og sidevægge liggende tagaase. Det kommer altsaa an paa, om dette er rigtigt, hvad der vil vise sig ved af de trende saga-

[1] Hist. Tidsskr. I, 170, og 2den række IV, 486.

[2] tidligst truffet 1721 i en besigtigelse i rigsark. af Halsnø klosters gaarde. Ordet bruges i det mindste paa Hordeland om hinanden med *namtrod* (se Kunst og Haandv. fra Norges Fortid I, s. 6).

steder, hvori ordet forekommer, at gjengive det eneste, som klart viser ordets betydning. Dette er det sted i Njaals saga, hvor branden paa Bergthorskvaal omtales.

Det fortælles her, at efterat ilden havde raset en stund og tagets bærende led eller dets hovedled (*stórviðirnir*) var faldne ned fra taget (*ræfrinu*), gik Skarphedin henimod skaalens indre ende. Her var et i midten meget forbrændt tvertræ faldt ned, hvilket, som ogsaa forf. antager (s. 147), maa forstaaes derhen, at tvertræets ene ende fremdeles hang fast ved væggen, medens den anden ende laa paa gulvet, saa at der følgelig dannedes et skraaplan. Kaare løber nu opad tvertræet og slipper derved gjennem taget ud i det frie. Men da Skarphedin følger efter, brister tvertræet, hvor det var svagest, og falder ned, og da han igjen løb opad stumpen af tvertræet, svingede (*reið*) brynaasen paa ham, saa han ravede indover. Han gik da langs husets sidevæg, og efterat han sammen med sin broder Grim havde traadt ilden og var kommen til midten af skaalen, faldt Grim død ned. Skarphedin fortsatte imidlertid sin vandring til husets ende; men da skede der et stort brag, idet hele tagdækket (*öll þekjan*) styrtede ned, hvorved Skarphedin blev indeklemt mellem dette og gavlen, saa han ikke kunde røre sig og der omkom.

Ogsaa denne fortælling behandler forf. paa en egen maade. Han forudsætter nemlig, at brynaasen havde sin plads midt imellem mønen og husets sidevæg, blev baaret af stolper paa tvertræet, og faldt ned, fordi det sidste svigtede eller paa grund af sin brækkede tilstand ikke længer afgav nogen støtte for stolperne. Men til alt dette findes der ingen antydning i sagaen, som endog modsiger en saadan forstaaelse. Af fortællingen fremgaar det nemlig, hvad forf. har overseet, at tagets hovedbjelker var

nedfaldne før brynaasen, og denne kunde saaledes selvfølgelig ikke være en af dem, og da brynaasen først begynder at bevæge sig strax efter Skarphedins gjentagne løb, bliver det tydeligt, at brynaasen maatte være sidevæggens øverste stok, der vippedes ud af sit leie, da det underliggende tvertræ virkede derpaa som en vægtstang ved Skarphedins tyngde.

Det kan saaledes ansees for sikkert, at hverken en *hliðáss* eller *brúnáss* var, hvad forf. antager, men derimod den øverste stok[1] i hver sidevæg og altsaa det samme

[1] Herved styrkes og den forklaring, jeg tilforn (nærv. Tidsskr. 2den række IV, 488) har givet af det andet sted (Biskup. søg. I, 804, Isl. annal. udg. af G. Storm, s. 263, 387), hvor *brúnáss* nævnes. Her berettes om et jordskjælv paa Island i 1300 og den ødelæggelse, det voldte navnlig paa østre Skard, hvorom det heder, at „der. (*þar*) i (*i*) kirken var en stor malmpotte fæstet ved brynaasen; den blev saaledes slaaet mod taget (*rafit, ræfr*) af jordskjælvet, at potten gik istykker“. Da jeg ikke fandt det rimeligt, at en saadan potte kunde være ophængt inde i en kirke, og jeg heller ikke med min opfatning af brynaasens plads for øie indsaa, hvorledes potten da kunde slaaes imod taget, antog jeg, at den maatte have været fæstet udvendig ved brynaasens fremstaaende kant og saaledes blev slaaet mod tagskjæggets underside. Herimod indvender forf. paa en noget spidsfindig maade, at beretningen bruger udtrykket „*i* kirken“, som alene skal kunne forstaaes om dens indre, og at der ogsaa andre steder findes omtalt kjedler og lignende kar inde i et rum, saaledes i Hymiskviða 12—13 og Mejborg's gl. danske Hjem, s. 85. Men rigtigheden af den første grund kan ingenlunde godkjendes, og om de anførte kar kan det mærkes, at de hverken fandtes i en kirke og heller ikke paa førstnævnte sted hang, men var opstillede paa hylder. Dernæst mener forf., at siden kirken stod paa Island, er der „overveiende sandsynlighed“ for, at den havde jordvægge, og under saadanne omstændigheder var der ikke noget tagskjæg, hvorimod potten kunde slaa, eftersom tagets nederkant omtrent langs efter midten stødte til jordvæggens overflade. Men selv det sidste med-

som vort folkesprogs *stavlægje* eller *gardlægje*. Deraf følger igjen, at de i forbindelse med ledaaser foran (s. 464) omtalte stolper kun kan forstaaes om de støtter, som bar taget i huse med jordvægge og tæt indenfor disse. Men da findes der ikke i de islandske kilder, saavidt jeg kan se, noget bevis for eller nogen antydning til, at beboelseshusene, og navnlig stuer, skaaler eller ildhuse, paa Island i sagatiden havde to rækker indre fritstaaende stolper, saaledes som forf. opkonstruerer. Naar forf. derhos til støtte for denne sin konstruktion henter hjelpetropper eller analogier fra Norge, er dette i sig selv en betænkelig sag; desuden kan de paaberaabte norske bygninger med sine stolper neppe yde den tilsigtede tjeneste. Thi ved den ene af dem, Raudulfs soveskemme i Østerdalen, maa det, som før bemærket, ansees mere end tvilsomt, om den overhovedet har været til; de norske stavkirker og nøstet paa kongsgaarden i Bergen er af flere grunde inkommensurable med beboelseshuse paa Island; og hvad den i Völsungasaga omtalte kornlade paa Spangereid angaar, kan det ikke engang sikkert sees, om de stolper (*sulur*), som deri nævnes, virkelig var indre støtter og ikke snarest af det slags, som dannede husets ydervægge, ligesom endnu paa vestlandet i stavlader og stavnøst.

Ligesom den omtalte fortælling i Njaals saga er det eneste sted i de gamle skrifter, der klart viser, hvad en brynaas var, saaledes er den ogsaa det eneste sted, hvoraf man faar oplysning om den arkitektoniske betydning af et tvertræ. Forf. gjengiver ordet *þvertré* overalt med det

givet, saa overser forf., at der indenfor jordvæggene udentvil maatte være støtter, som bar taget, og da dette maatte fortsætte sig fra støtterne til det omtalte sted paa jordvæggen, saa frembød der sig just en tagflade, hvorimod potten kunde slaaes.

nuværende skriftsprogs „strækbjelke“, og ganske vist er der et fællesskab mellem begge, forsaavidt de strække sig tvers over et rum og forudsætte, at bygningens tag bæres af spærrer. Men paa den anden side er der en væsentlig forskjel mellem dem. Strækbjelkerne hvile paa væggenes overkant, og til begge deres ender er der fæstet spærrer; de svare saaledes i antal og indbyrdes afstand til spærreparrenes, hvortil kommer, at de, som følge af det anførte, med sin tyngde virke lodret paa væggene. Tvertræet eller biten derimod ligger som ovenanført med sine ender mellem væggens øverste og næstøverste stok, hvad der tydeligt sees i nysnævnte fortælling deraf, at den løsnede brynaas svingede over tvertræet og ikke under dette; det er derhos tvertræernes hensigt at holde væggene stive eller forhindre dem fra at bøies sammen under sidetrykket af de paa brynaasen eller stavleien ridende spærrer. Deres antal viser sig hos os forskjelligt; undertiden er der kun ét tvertræ, almindelig to, men i beboelseshuse eller røgstuer oprindelig, som det synes, stadig tre, hvoraf det ene henimod stuens indre ende kaldes *biti*, medens de to andre ligge tæt ved hinanden over indgangsdøren og overalt paa vestlandet kaldes *vaglbiter*. Endelig følger det næsten altid med strækbjelker, at de ovenpaa dækkes af bord, medens tvertræerne selv i rum, hvori der ikke findes ildsted, og navnlig i stavkirker, lofter, lader og nøst er uden saadant belæg, saa at tagets indre bliver synligt. Begge bygningsled har saaledes sin grund i forskjellige konstruktionssystemer. Strækbjelkerne er nedarvede fra grækerne og romerne til Italiens og Tysklands middelalderske kirker, tvertræet eller biten tilhører derimod vesterlandene, Britannien og Normandi. Hos os er bygningsmaaden med strækbjelker først i nyere tid kommet i brug og da tidligst i byerne, medens det andet system engang vistnok har været frem-

herskende overalt og endnu kan sees ikke alene i stavkirkerne, de ældste lofte og stuehuse, der næsten gaa op til sagatiden, men ogsaa i meget yngre stuebygninger, dog nu kun paa vestlandet og fornemmelig i Bergens stift, hvor man længst har fortsat de gamle skikke, der engang var udbredt over hele landet.

Naar jeg ovenfor har omtalt spærrer hos os som almindelige før den nyere tid, saa er dog ikke dermed sagt, at det andet slags tagled eller de efter bygningens længderetning liggende saakaldte *aaser* i fortiden var ukjendte; men ved siden af spærrerne spillede de vistnok en meget underordnet rolle. Rimeligvis kom de som tagets egentlig bærende led kun til anvendelse i smaa og simplere bygninger, ligesom vi ogsaa for tiden paa steder, hvor ellers kun spærrer anvendes, kan træffe 1 aas i hytter paa heiene i Sætersdal og 2 aaser eller de saakaldte *bjørnerygger* længer vest og navnlig paa Lister, i Ryfylke og Hordeland. Disse aaser har da sin plads lige under tagtrodet og paatvers af dette, medens vi alene i det middelalderske loft fra Roldstad (nu paa Bygdø)[1] har et exempel paa tagaase med samme tal, som nysnævnt, men som ligge under spærrerne, altsaa modsat stavkirkerne, hvor det omvendte forhold finder sted. Derimod er der, som det følger af sig selv, ikke mellem aaserne hanebjelker, og disse træffes ogsaa kun sjelden i ældre bygninger med spærrer, undtagen i kirkerne, hvor det høie tag udkræver en saadan forstærkning. I forbindelse med hanebjelkerne sees i kirkerne ogsaa indre spærrer, som krydse hinanden, hvortil kommer, at der i stavkirkerne ved udskjæringer i buesnit og knæforbindinger frembringes en tagstol, der faar nogen lighed med hvælvingsribber. I

[1] Kunst og Haandv. f. Norg. Fortid I, 19 og pl. XI.

modsætning til forf., som antager, at dette system er opstaaet her i landet, maa jeg fremdeles fastholde den mening, at forbilledet dertil er hentet fra vesterlandene ved indførelsen af kristendommen. Naar man endelig vil indlade sig paa at bestemme den indbyrdes alder af de nævnte to slags tagled, maa det bemærkes, at jeg deraf, at ordet *sperra* først træffes ved ca. 1300,[1] ikke med forf. kan slutte, at dette tagled er yngst, da der i ynglingasaga ved siden af *sótkr áss*, om end kun som variant, dog nævnes *sótkr raptr*, hvad der utvilsomt betyder en spærre. Det maa derhos fremhæves, at der i Norge kjendes mange bygninger med spærretage, hvis alder gaa op over det nævnte aar, dog deriblandt kun et par privathuse, men desto flere kirker og navnlig stavkirker, som ikke er yngre end ca. 1170. Forresten fremviser det ældste tag, som vi kjende her i landet, om end ikke over et hus, men paa gravkammeret i Gokstadskibet, en mønsaas og derpaa hvilende tætliggende stokke med spærrelignende stilling.[2] Dette kan i alder gjerne gaa op til den nærmeste tid før udvandringen til Island, 874. Og tør det, som oven bemærket, antages, at beboelseshuse under folkets nomadetilstand var runde, saa kunde der som tagled alene være anvendelse for spærrer, ikke aaser.

Hvad nu Island angaar, kan jeg efter den opfatning, som ovenfor er gjort gjældende om *hliðáss*, *brúnáss* og indre stolper, ikke komme til andet resultat, end at ligesom i Norge saaledes har spærresystemet været fremherskende ogsaa paa Island. Dette sees ogsaa ligefrem af de foran (s. 466) omtalte besigtigelser fra 1628 og 1644, hvori der omtales rafter, der kun kan forstaaes som spærrer, medens aaser ikke nævnes. Ligeledes maa det samme

---

[1] Norg. gl. love I, 38, II, 110, III, 265, jfr. Grágás s. 260.
[2] Se Langskibet fra Gokstad, pl. III.

med størst rimelighed antages om skaalerne paa Hlidarende og Bergthorskvaal. Heller ikke kan jeg i de af forf. (s. 117 og 132) citerede kildesteder, hvoraf endog et par ikke angaar huse, men broer, finde nogen berettigelse til at antage aaser som anvendte. I den ene af de nævnte bygninger, Raudulfs soveskemme i Østerdalen, kunde der endog paa grund af dens runde form ikke engang, som foran bemærket, være tale om aaser, men alene spærrer.

Forf. omhandler dernæst (s. 151—161) „tagdækningen", hvorunder han nævner ordet *fleyðri*, der træffes i den ældre Gulathingslov [1] som en del af et nøst. Forf. mener, at ordet maa have samme betydning som det *vatnbord*, der paa Færøerne bruges til støtte for tagets torvvol. Dette kan dog neppe være rigtigt allerede af den grund, at *fleyðri* i loven ikke nævnes blandt saadanne underordnede dele af bygningen, men opføres blandt de to andre konstruktive hovedled, stave og stavleie. Man maatte derfor allerede heraf gjætte sig til, at der menes tvertræ, og om rigtigheden af denne forklaring, som ogsaa er antaget af Fritzner allerede i 1ste udgave af hans ordbog, kan der neppe reises tvil, naar man ser, hvorledes ordet bruges paa det andet, ogsaa af Fritzner citerede, sted (Stjórn), hvor det forekommer. Ordet nævnes forresten ikke hos I. Aasen, og jeg har forgjæves spurgt derefter paa den kant af landet, hvor det nærmest maatte søges og man endnu har saadanne nøst, navnlig paa Hordeland. Her kaldes nøstets tvertræer som ellers sedvanligt *biter*.

Paa det anførte sted i Gulathingsloven nævnes ligesom ellers i sagaer ogsaa vindskier *(vindskeid)*, og om at

[1] Norg. gl. Love I, 101.

disse har været almindelige, kan der, som ogsaa forf. antager, ikke være nogen tvil; men der maa tilforn ligesom nu af praktiske hensyn have været to par saadanne brætter, det ene stillet paa kant foran taget, det andet fladtliggende og indover fra hint, dels for at hindre vinden fra at oprive tagtækningen og dels til forebyggelse af, at vandet indenfor de vertikale vindskier baner sig vei ned til tagtrodet. Det tør saaledes vistnok ansees som en ren inkurie,[1] naar forf. oversætter *vindskeiðar* med „snobrædder", som om ordet kom af at *vinda* og ikke af *vindr*. Et sidestykke til ordet har man forøvrigt i Søndhordeland og navnlig i Etne, hvor de stokke, som krydse hinanden over mønen, kaldes „verlæsinger", af *ver* og *laas*, fordi de lukke for eller beskytte taget mod veiret.

Det var ikke, som forf. antager (s. 154), gavlspidsen, der i det gamle sprog kaldtes *burst* eller *bust*, men tagryggen. Om der forøvrigt langsefter denne i middelalderen var en kantsat planke i privathuse ligesom i stavkirkerne, kan vel neppe afgjøres, og i bekræftende fald heller ikke, om denne planke ligesom i de nysnævnte kirker havde gjennembrudte forsiringer.

Derimod har forf. utvilsomt ret, naar han ved at omhandle (s. 156—162) *brandr* og hvad dermed staar i forbindelse antager, at ordet anvendt paa husebygninger maa betyde forsirende spir, eller, som man siger, bekroninger ved gavlerne. Til de exempler herpaa, forf. nævner, kan føies, at „*brander*" eller „*brandstænger*" af jern flere gange omtales ved den slotsbygning, der blev opført paa

[1] Dette er vel tilfældet ogsaa med den „husgavl med udskaarne vindskeer og fløispir", som forf. efter norske forbilleder illustrerer i fig. 27 (s. 155), da baade form, stil og andre hensyn vilde tale imod at henføre dem til sagatiden eller overhovedet middelalderen. Det samme gjelder ogsaa tildels om fig. 26 (s. 153).

Bergenhus omkring 1520.[1] Dog tør det være et spørsmaal, om man i Norge allerede under sagatiden i privathuse anvendte spir og da selvfølgelig af træ, i lighed med dem vi træffe flere steder paa landet i forskjellige slags bygninger fra 17de og 18de hundredaar. Jeg kan nemlig ikke nu længer i saa henseende med forf. finde nogen støtte i ordet *húsasnotra*, da det vel er yderst tvilsomt, om dette ord overhovedet sigter til nogen bestemt gjenstand i et hus. Forresten har saadanne spir ikke en ren æsthetisk betydning, men er ogsaa arkitektonisk berettigede ved den tjeneste, de gjøre, idet de dække over fugen mellem de sammenstødende ender af vindskierne.

Forf. omtaler dernæst (s. 163) husenes „vinduer“ eller lysaabninger. Det i denne henseende vigtigste sagasted paastaar han imidlertid, at „man, som ovenfor (s. 145) vist, har misforstaaet“. Hvorvidt dette virkelig er tilfældet, saa at kun den fortolkning, forf. fremsætter, angiver det rette, fortjener derfor en nærmere undersøgelse.

I det citerede sagasted fortælles, hvorledes Gunnar paa Hlidarende forsvarede sig mod angriberne ved sine sikre pileskud gjennem gluggerne i skaalens loft. Ifølge de i sagaen medgivne oplysninger var skaalen helt af træ; loftet laa, som det maa antages, nærmest gavlen i skaalens ydre ende; gluggerne var tæt ved (*hjá*) begge brynaaser og lukkedes med en skive, som var til at dreie om (*snúin þar fyrir speld*). Da forf., som ovenfor omhandlet, antager, at brynaasene havde sin plads under taget midt imellem mønen og husets sidevægge, sætter han paa grund deraf ogsaa gluggerne paa disse steder i tagets skraaning. Herimod kan dog strax gjøres to

[1] Se Norske Regnsk. og Jordebøger, udg. af H. Huitfeldt-Kaas, I paa registeret.

[2] Njàla (Kjbhvn. 1875), s. 148—150.

væsentlige indvendinger. For det første vilde det neppe være muligt med nogen virkning at skyde gjennem saadanne glugger paa de nærmest husvæggen staaende folk og allermindst med det slags bue, stokbue, som da brugtes, især naar der tillige lægges mærke til, at tagene dengang kun havde en meget svag stigning. Dernæst kunde det, under de nævnte omstændigheder, naar lugen for gluggerne selvfølgelig var anbragt paa tagets indside, ikke undgaaes, at vandet stadig vilde bane sig vei ned i rummet. Men dertil kommer nu, at forfatterens placering af brynaaserne ikke, som jeg foran (s. 469) har paavist, holder stik, hvorimod disse aaser udgjorde den øverste stok i væggen paa hver af husets langsider. Naar det derfor i sagaen heder, at gluggerne var nær eller ved siden af (*hjá*) brynaaserne, kan jeg ikke med de anførte omstændigheder for øie se nogen anden udvei, end at sætte dem i gavlen og da i nærheden af brynaasenes fremstikkende hoveder. Herimod indvender forf. rigtignok (s. 145), at glugger i sagatiden, „saavidt vides, aldrig" var anbragte „paa gavlerne". Men foruden at han oplyser (s. 96), at der endnu paa Island bruges saadanne i gavler med navnet „*bjórgluggi*", indrømmes det (s. 166), at *stafngluggr*[1] i Sturlunga saga maa opfattes paa samme maade,! ja muligt ogsaa de glugger, jeg har henvist til i lofter paa Søndmøre (Gret. saga kap. 19). Han tør endog i almindelighed „ikke bestemt benægte muligheden af, at dette undertiden kan have været tilfældet i gavlene" (s. 167).

Der er endnu en omstændighed ved Gunnars forsvar, som forf., saavidt jeg kan se, uden grund tager til ind-

[1] ihvorvel han neppe med tilstrækkelig grund anser *stafngluggana* for en urigtig læsemaade for *stafnlæiliona* eller efter hans rettelse *stafnþiliona*.

tægt for sin paastand. Det fortælles nemlig i sagaen, at nogle af de sammensvorne efter flere „forgjæves anfald“ gik op paa husene, for at angribe Gunnar derfra, men at han ogsaa kunde naa derhen (*þangat*) med sine pile. Dette maa vel forstaaes om de foran loftet liggende huse, medens forf. (s. 145) forklarer det hele saaledes, at de gik op paa de huse, der laa „bag skaalen, for at angribe ham gjennem de vinduer, som var anbragte paa den af skaalens tagflader, som vendte til denne side“, og at „Gunnar vender sig fra de vinduer, han staar ved, og gaar derhen (*þangat*) og skyder her igjennem de andre vinduer paa disse folk“. Men ved denne forklaringsmaade lægges der noget ind i sagaen, som den ikke antyder.

Som støtte for min opfatning om gluggernes plads kan det for Norges vedkommende tilføies, at om vi gaa hele rækken igjennem af stuebygninger lige fra de yngste, som endnu har bibeholdt de gamle traditioner, til de allerældste fra det 13de hundredaar, saa træffes ikke nogetsteds lysaabninger i tagets skraaflader, men kun i tagryggen, som ljore, eller i væggene og navnlig i lofternes gavle. Det er tildels paa denne grund jeg før har opstillet den almindelige sætning, at naar et rum havde ildsted, fik det, ialfald i sagatiden, sin lysning kun gjennem ljoren, men i modsat fald gjennem glugger i væggen. Saavidt jeg kan se, er der heller ikke noget, som taler imod, at jo det samme har været tilfældet paa Island.

I bogens 5te afsnit omtaler forf. først (s. 171) „de huse, som i det mindste paa Island og vistnok i regelen ogsaa i det øvrige Norden altid stod tæt sammenstillede“, nemlig stuen, skaalen, ildhuset og buret. Hvorvidt en saadan sammenstilling virkelig fandt sted ellers i Norden, vil jeg her lade staa derhen, men for Islands vedkommende og i den tidligere del af sagatiden kan jeg, som

oven (s. 155) bemærket, ikke tiltræde forfatterens paastand, og hvad Norge angaar, har husenes forening under ét tag visselig ei fundet sted, ialfald ikke gjennem hele middelalderen[1] undtagen i byerne.

Derimod er jeg fuldkommen enig med forf., naar han (s. 173—176) sætter stuebygningen som gaardens hovedrum, hvori folkene opholdt sig om dagen og indtog sine maaltider, medens dette rum ikke var bestemt til soverum og heller ikke, undtagen i ganske særegne tilfælde, blev benyttet paa denne maade, hvad jeg ogsaa tidligere har udtalt.[2] Til dette brug anvendtes derimod paa Island, som forf. paaviser, skaalen. Men det samme kan neppe have været tilfældet i Norge. Thi for det første nævnes her kun yderst sjelden skaaler og paa landet næsten alene som private gjæstebudsstuer eller i byerne som gildeskaaler. Dernæst vilde det, hvis det af forf. omtalte slags islandske skaaler havde været almindelige ogsaa i Norge, vanskelig kunne forklares, at ethvert spor af disse eller erindringen derom, saaledes som tilfældet er, skulde være aldeles forsvunden. Der er saaledes grund til at antage, at saadanne skaaler i Norge enten har været ukjendte, ligesom lofter med to stokverk paa Island, eller ialfald kun har dannet yderst sjeldne undtagelser. Det er derfor rimeligst, at gaardens folk tilforn ligesom i nyere tid har havt sit natteleie dels i stuehusets kleve og loft, dels i ildhuset og dels i burets eller loftets 2det stokverk. Det sidste omtales ogsaa som soverum paa flere steder i sagaerne, og derom vidne eller

---

[1] Som bevissted for, at stuen og buret var adskilte, kan, foruden at henvise til s. 431 note 1, føies den ældre Eidsiv. kristenret (Norg. gl. Love I, 380, 397).

[2] Se Kunst og Haandv. f. Norg. Fort. I, 5.

har vidnet flere bygninger af det slags baade paa vestlandet, navnlig i Hardanger, og paa østlandet.[1]

Hvad husenes konstruktion angaar, forudsætter forf., at baade stuen (s. 178), ildhuset (s. 203) og skaalen (s. 210) ved „indre stolper" langsefter havde en tredeling, saaledes at der var et høiere og bredere mellemskib og to sideskibe. For denne sætning anføres intet bevis, rimeligvis fordi forf. antager, at han i det foregaaende tilstrækkelig har begrundet denne sit paastand i forbindelse med tagverkets fremstilling, men dette tør efter min imødegaaelse deraf neppe være tilfældet. Om Norge udtaler forf. (s. 131), at her „synes de indre staver eller søiler, saavidt jeg kan se af de beskrivelser, man har af dette [taget], ikke at bruges i beboelseshuse, men dersom det er tilfældet, maa det komme af, at disse er saa smale, at man godt kan undvære dem". Hertil maa det dog bemærkes, at der hos os hverken i beretninger eller i virkeligheden træffes spor af saadanne støtter, ei engang i den største og ældste stuebygning, vi nu har, eller den paa Raudland i Numedal,[2] som dog indvendig er 12 alen bred. Men sagen er egentlig, at man i disse bygninger, der overalt var af tømmer og med spærrer, ikke havde behov for støtter. Og det samme var vistnok tilfældet paa Island, skjønt væggene var af jord, idet taget ogsaa der, som jeg antager, blev baaret af spærrer.

En anden sag er det, at man i beboelseshuse og navnlig i stuer, ildhuse og skaaler, naar de havde jordvægge, langs disse i visse mellemrum anbragte støtter for at bære taget, da vægten af dette, hvis det skulde hvile paa jordvæggene, vilde bevirke deres sammensynkning (jfr. foran s. 465). Det er disse støtter, som har frem-

[1] Jfr. Kunst og Haandv. f. Norg. Fort. I, 20.
[2] Se sammest. pl. VII.

kaldt det underlige ord stavgulv (*stafgólf*). Dette betyder paa Island et fag eller rummet mellem hvert par støtter og regnet tvers over hele bygningen, saa at dennes længde angives efter tallet af stavgulve, hvoraf hvert nu paa Island, som forf. oplyser, er „i regelen 3 alen langt (undertiden 4)". Ordet *stafgólf* træffes kun i nyere islandsk,[1] hvori det dog forekommer ialfald saa tidlig som 1628 (se forfs. bog s. 131); det kan derimod være meget tvilsomt, om, som forf. mener, *gólf* i Snorres Edda I, 34, 88 og Grimnism. 24 betyder det samme, da „gulv" her nærmest synes at være brugt om værelser eller stokverk.

Naar nu forf. s. 184 siger, „at det midterste stavgulv i stuen kaldtes *öndvegi* eller *öndugi*", er dette forsaavidt ei ganske korrekt, da man som anført ikke ved noget om, at ordet stavgulv brugtes i sagatiden. Men forresten er der, som bekjendt, ikke nogen tvil om, at de to andveger var midt paa hver sin langvæg i stuen, og at det ene kaldtes den fornemste plads (*hit æðra öndvegi*), det andet den ringere plads (*hit úæðra öndvegi*). Naar forf. derhos (s. 196—197) bemærker, at det fornemste andvege ifølge sagaernes beretning „vendte mod solen (*vissi imót sólu*), altsaa [laa] paa den nordlige side", saa følger deraf, at huset var orienteret. Og naar forf. endvidere (s. 186) tilføier, at kvinderne enten sad paa tverbænken ved indre

[1] Se Haldorsens og Vigfússons lexica. Ogsaa i Fyn og Jylland bruges „gulv" i samme betydning i kornlader (se Molbechs danske Dialektlexikon og Mejborg, gamle danske Hjem, s. 103). Derimod er i Norge „stavgulv" aldeles ukjendt; heller ikke „gulv" bruges om bygninger, men kun om hesjer og i vertikal retning. Saaledes er ifølge I. Aasens Ordbog et „hesjegolv" „en afdeling i en kornhesje, det firkantede rum mellem to staurer, indeholdende omtrent et læs korn", og „golvtal" betyder „kornmængde, regnet efter rum i hesjerne".

gavl eller, hvor denne bænk ikke fandtes, „paa den venstre side af den, der sad paa den høiere hædersplads, men paa høire side af den, der sad paa den ringere“, saa fremgaar deraf med logisk konsekvens, at husets indgangsside var i vest, saaledes at den indtrædende følgelig havde det fornemste sæde paa nordre bænk til venstre og det modsatte paa høire haand.[1] Desuagtet mener forf. (s. 184) i sidstnævnte henseende, underlig nok, at „adskilligt tyder paa“ det omvendte. Til overflod kan det derfor mærkes som en hævdet skik i privathuse i Norge baade i middelalderen og paa landet indtil seneste tid, at der var to høisæder, det fornemste paa nordre bænk, det andet paa søndre, og at det første var til venstre for den indtrædende. Dette træffes ogsaa flere steder i Sverige og Danmark,[2] saa at skikken utvilsomt hidrører fra gammel tid og har været udbredt over hele Norden.

Hvad forresten de nævnte høisæder angaar, fremstiller forf. (s. 185) indretningen saaledes, at sæderne ved hver side ind mod stuens midte begrænsedes af støtter, de saakaldte *öndvegissúlur*, og at disse støtter tillige gjorde tjeneste som en del af rummets helt op til taget gaaende midtstolper, dog saaledes at de var noget tykkere end de andre af disse og prydede med udskjæringer. Herimod maa det indvendes, at ifølge de gamle skrifter var det kun det nordre eller fornemste sæde, der havde saadanne støtter,[3] og at der, som jeg foran oftere har berørt, neppe fandtes den omtalte deling af rummet ved to rækker midtstolper. Desuden vilde ved forfatterens fremstilling enten høisædesbænkene

---

[1] Alt dette er tilforn omhandlet af mig i nærv. Tidsskr. I, 152 ff.

[2] Se anf. Tidsskr. s. 165, 167, R. Mejborg, gl. danske Hjem, s. 86, 109 og den af forf. selv (s. 214) citerede Linné's Skånska Resa, s. 36—37.

[3] Vídalín, Skyr. yfir fornyrð. lögb. s. 647.

adskilles fra støtterne, naar der skulde levnes plads for bordene, eller ogsaa maatte bænkene rykkes helt frem til midtstolperne og bordene sættes indenfor disse. Men begge alternativer vilde være lige forkjærte. Som endelig afgjørelse af det omhandlede spørsmaal maa det derfor antages, at bænkene med tilhørende andveger stod saa nær ind til sidevæggene, at der imellem høisæderne og ildene i midten var rummelig plads baade for bordene og de foran disse anbragte løse bænke eller „forsæder“. Fæster man sig derhos ved, hvad der utvilsomt var hensigten med andvegessulerne, nemlig at fremhæve det fornemste sædes betydning, saa vilde dette fuldkommen opnaaes derved, at de fik et mægtigere omfang og ragede op i høiden et stykke over bænkene. Det kan ialfald ikke nogetsteds sees, at de strakte sig helt op til taget, og i ét tilfælde omtales endog et Thorsbillede paa toppen af saadanne støtter,[1] hvad der ligefrem viser, at her ialfald endte støtterne nedenfor taget.

Heller ikke kan jeg være enig med forf. i den maade, hvorpaa han fremstiller forholdet mellem indretningen i de kongelige stuer og de private.[2] For det første siger han (s. 191), at begge slags stuer oprindelig i regelen havde en dør i hver ende; men dette gjelder efter det udtrykkelige vidnesbyrd i flere sagaer[3] alene om de kongelige stuer, dog i alle tre nordiske riger, medens de foran (s. 479) citerede lovsteder forudsætte, at andre stuer i Norge og paa Island, altsaa her alle, kun havde én dør. Naar nu Olaf kyrre paa kongsgaardene i Norge sløifede de to føromtalte høisæder paa stuens sidebænke, satte en

---

[1] Vatnsd. sag. s. 15, jfr. nærv. Tidsskr. 2den række VI, 270.

[2] Dette spørsmaal har jeg før tildels omhandlet i Kunst og Haandv. I, 5.

[3] Fagrskinna s. 149, Heimskr. s. 257.

tverpall langs gavlen med et bord foran og et høisæde midt paa pallen, saa kan dette sæde ikke have været gjenstand for efterligning af privatfolk, da der i disses stuer her i landet ikke kjendes noget saadant sæde paa gavlbænken, idet de to høisæder paa sidebænkene vedblev, som foran bemærket, lige til henimod vor tid.[1] Derimod kunde der jo nok være en mulighed for, at den tverbænk langs gavlen med tilhørende bord, der er eller har været gjennemgaaende i de norske stuer, oprindelig skyldes en paavirkning fra kongsstuerne. Thi skjønt et saadant bord træffes hos private her i landet længe, før det blev fast, og da det kun blev fremsat, naar der skulde spises, kan vi dog ikke forfølge det saa langt op i tiden som før Olaf kyrres dage. Men paa den anden side se vi dette bord ogsaa i svenske og danske stuer, og da det ikke er rimeligt, at man i Sverige og Danmark skulde have optaget denne skik fra Norge, saa bliver det til syvende og sidst sandsynligst, at indretningen var oprindelig i de tre nordiske riger, ialfald i mindre stuebygninger. Først senere maaske har man da sløifet de to andre borde og flyttet deres høisæder saa langt op mod gavlbænken, at de kom lige for hver sin ende af bordet, medens man i gjæstebudsstuer og lignende vedblev med den gamle skik at sætte de to høisæder paa midten af sidebænkene. Herpaa har vi ogsaa et exempel saa sent som 1245 fra Kvale i Sogndal.[2]

Angaaende Island udtaler forf. følgende (s. 199): „Efter hvad man kan se af gamle beskrivelser af huse i ældre tider har stuen i almindelighed hele Norden over senere faaet den samme indretning som hallen,[3] men naar

[1] Ligesaa i Danmark og Sverige, se Mejborg, gl. danske Hjem, s. 86, 109.

[2] Se Sturlung. sag., udg. af G. Vigfússon, II, 107.

[3] At jeg ikke er enig heri, vil sees af det ovenstaaende.

dette er skeet, kan ikke afgjøres; dog synes denne indretning ikke at være bleven synderlig almindelig førend efter den egentlige sagatids afslutning. Paa Island har denne indretning i det mindste været ukjendt i midten af det 13de aarhundrede; thi man kan af Sturlunga saga se, at hos landets mægtigste høvding, jarlen Gizurr Thorvaldsson, har stuen havt den gamle indretning (Sturl. II, 157, aar 1253), og naar det var tilfældet med hans stue, kan man gaa ud fra, at den nye indretning paa det tidspunkt endnu var ukjendt paa Island. Men at den senere er bleven indført, derfor borger P. Vídalíns (f. 1667, d. 1727) udtrykkelige vidnesbyrd". Dette lyder saaledes:[1] „Men senere blev stuer her paa landet forandrede efter den skik, som nordmændene lærte af Olaf kyrre, og har saadan indretning af drikkestuerne vedblevet hos os lige til denne dag, at der sættes høibord (*háborð*) langs gavlen. Men det er først i de sidste 30 aar, at man har begyndt sommesteds med at foretage en forandring efter den danske vis;[2] dog har endnu de gamle stuer bibeholdt sin form paa de fleste steder, hvor mægtigere mænd er raadende".

Hverken af forfatterens eller Vídalíns ytringer kan det sees, om der paa Island har været en tid, da man kun havde ét høisæde og det midt paa gavlbænken, og heller ikke er dette mig bekjendt fra andre kilder. Alligevel formoder jeg, at det ikke var tilfældet, da der ellers vilde fremkomme den besynderlighed, at Island i saa henseende stod alene. Det forekommer mig derfor

---

[1] Skýring. yfir fornyrði lögb. s. 647, som jeg ovenfor gjengiver i oversættelse.

[2] d. v. s. den yngre skik i Danmark (se Mejborg anf. st. s. 109), hvorefter bordet var sat langs den ene sidebænk, saa at høisædet kom paa gavlbænken ved bordenden, istedetfor at dette sæde ellers ligesom i Norge var paa sidebænken.

rimeligst, at man ogsaa i de islandske stuer fremdeles bibeholdt de to høisæder, men, ialfald senere, med samme forhold til gavlbordet, som i Norge.

Til de ovenanførte spredte bemærkninger kunde der endnu føies flere andre; men jeg faar indskrænke mig til kun at berøre et par punkter, dels om det foran nævnte loft i stuer og skaaler, og dels om ildstederne. Hvad loftet angaar, har det udentvil af de før[1] omtalte grunde havt sin plads i bygningens ydre del over forstuen, hvilket ogsaa forf. antager. Ligeledes maa jeg fremdeles fastholde, at loftet ikke var aabent mod det store rum, men lukket med fuld væg helt op til taget. Dette forekommer mig indlysende, baade af de paa det citerede sted anførte grunde og fordi det uden undtagelse er tilfældet i alle norske stuebygninger, som har saadant loft, og hvoraf i det mindste én naar næsten op til sagatiden. Jeg kan derfor ikke tillægge forfatterens indvendinger til fordel for den modsatte mening nogen synderlig vægt.

Med hensyn endelig til ildstederne kunde det vistnok have været ønskeligt, om forf., ihvorvel han omtaler disse paa flere steder (s. 180, 240, 243), dog havde ofret dem et eget afsnit og deri om muligt paavist, naar man paa Island først fik skorstenspiber, skjønt jeg villig indrømmer, at dette, strængt taget, vilde ligge udenfor bogens tidsgrænse. Kun vil jeg fremhæve, at der, saavidt det kan sees, i dette punkt maa have været en temmelig stor forskjel mellem Island og Norge. Vel træffes, som ogsaa anført af forf., et exempel paa, at røgovnen fra Norge fandt veien til Island, dog først i 1315; men efter al rimelighed har dette slags ildsted kun havt faa efterfølgere, om overhovedet nogen, da røgovnen som brændsel nødvendigvis

[1] Se Hist. Tidsskr. I, 175—177.

kræver træ, og man for dette paa Island sjeldnere og kostbare materiale havde anden brug, medens landets sedvanlige brændstof, torv, alene kunde benyttes paa en are. For mig staar derfor sagen for tiden saaledes, at aren, paa den nævnte undtagelse nær, har været anvendt, ligetil man fik skorstenspiber.

Inden jeg slutter, er det mig en fornøielse at tilføie, at jeg, trods de ikke faa meningsforskjelle mellem forf. og mig, dog af hans bog har lært en hel del, saa at bygningsskikken paa Island i sagatiden nu staar langt anderledes klart for mig, end da jeg begyndte læsningen af bogen.

NYE STUDIER TIL OPRØRSHØVDINGEN AMUND SIGURDSSØNS HISTORIE.

AF

Dr. LUDVIG DAAE.

For adskillige Aar siden meddelte jeg i Norsk historisk Tidsskrift, 1. Række, B. IV nogle „Bidrag til Norges Historie 1434—1442“, i hvilken Afhandling selvfølgelig den Opstand, der under Anførsel først af Amund Sigurdssøn, dernæst af Halvard Graatop fandt Sted her i Landet i 1436 og følgende Aar, indtog en fremtrædende Plads. Efterat Afhandlingen allerede var trykt, var jeg saa heldig under et Besøg i Lübeck at støde paa den indtil da ikke bekjendte og fremdeles utrykte tydsk-bergenske Krønike, for hvilken jeg i det nævnte Bind af Tidsskriftet har gjort nærmere Rede, og af hvis Indhold jeg senere ved givne Leiligheder har meddelt Prøver. I denne Krønike fandtes, som Fagmænd ville erindre, den overraskende Oplysning, at Amund Sigurdssøn havde udgivet sig for arveberettiget til Norges Throne, og at han, om hvis senere Skjebne Intet vidstes, var bleven brændt efter Foranstaltning af Hr. Olaf Nilssøn paa et Sted, kaldet *Volgerede*.

Den Krønike, af hvilken disse Oplysninger hentes, er at betragte som et samtidigt Skrift, da Chronisten, Carsten v. Gheren, levede i Christian den førstes Regjeringstid som Bergefarernes Capellan og Sekretær. Hans

Vidnesbyrd maatte altsaa synes at være fuldt paalideligt, som udgaaende fra en Mand, der kunde og maatte vide Besked om sin Tids Begivenheder. Jeg blev derfor noget overrasket ved i Nordisk Conversationslexikon, 3. Udg. B. 1, S. 642 (Kbhvn. 1884) at finde udtalt, at „en tydsk Fortælling“ om, at „Amund Sigurdssøn blev brændt, fordi han sagde sig en født Konge til Norge“, skulde være — „utrolig“. Men, da den ene af dette Conversationslexikons Udgivere er en meget anseet historisk Videnskabsmand, fortjener denne Dom naturligvis samme Opmærksomhed, som om den var fremkommen i et lærd Skrift, og jeg har derfor i længere Tid været betænkt paa at imødegaa Lexikonets, som det forekommer mig, ugrundede Forkastelse af et formentlig paalideligt historisk Vidnesbyrd. Dertil kommer, at jeg siden 1875, da jeg nedskrev den omtalte Afhandling og samtidig ogsaa omtalte denne Sag i et Foredrag i Videnskabsselskabet i November s. A. (se Forh. for 1875, S. 408), jevnlig har tænkt over disse Begivenheder og ivrig bestræbt mig for, om muligt, at finde nye Oplysninger eller Vink, der kunde bidrage til klarere Forestillinger om hin Opstand og dens Hovedperson. Af nye positive Vidnesbyrd har det vistnok ikke lykkedes mig at fremdrage mere, end hvad der indeholdes i de i Mellemtiden udgivne Samlinger af Hanserecesserne m. V., men jeg er dog bleven opmærksom paa Et og Andet, der synes at berettige til ikke usandsynlige Conjecturer. Hvad jeg saaledes har at anføre til Udvidelse og Forbedring af min nævnte Afhandling, vil her blive fremsat til Historikeres nærmere Prøvelse og Dom.

I trykt Skrift var Opstanden i Norge under Erik af Pommern ikke blevet omtalt førend i F. H. Jahns Danmarks politisk-militære Historie under Unionskongerne

(Kbhvn. 1835), thi en ganske løselig Ytring hos Albert Krantz om „nogle Bevægelser i Danmark og Norge“,[1] hvilken Arild Huitfeldt[2] har gjentaget, kan ikke komme i Betragtning. Jahn har benyttet den Del af de Amund Sigurdssøn vedkommende Documenter, som findes i det danske Geheime- (nu Rigs-) Archiv og trykt det vigtigste af dem, men derimod ikke kjendt de i det svenske Rigsarchiv bevarede høist interessante Breve, som en af Hovedpersonerne i denne Begivenhed, Svensken Hr. Svarte-Jøns, Befalingsmand paa Akershus, maa have ført med sig til sit Fædreland. Disse ere først af Lange bekjendtgjorte i Diplomatarium Norv., i hvilket Verk (B. 2 og 3) samtlige i Norden værende Actstykker siden 1855 have været samlede.

Til disse slutter sig nu et i Hanserecesserne 2den Afd. I, p. 525 aftrykt, før ukjendt Brev af 19de Marts 1436, hvilket tillige er det tidligste af alle Sagen vedkommende Documenter. Det er udstedt i Kalmar af Engelbrekt Engelbrektssøn, Niklis Stenssøn og Gustav Laurentssøn og stilet til Raadet i Danzig og andre preussiske Stæder. De have, siges der, havt en Dag med Kong Erik og sluttet Fred med ham, og Rigsraaderne i Danmark og Norge have givet sit Garanti for denne, men Kongen har ikke holdt sine Løfter. Derfor bede de, at Danzig ikke maa hjelpe ham, men bistaa dem med at skaffe Fred i Søen for den menige Kjøbmand, naar Kongen holder „Sørøvere og Vitalier“. De have ogsaa sendt Bud til Stæderne og ville forbinde sig med dem. „Og ligeledes har Norges Rige tilskrevet os og begjærer ogsaa at forbinde sig med menige Hansestæder og Sveriges Rige. Og vi vidste ikke, at Norges Rige vilde forbinde sig med os, da vi havde

[1] Dania VIII, cap. 38.

[2] Foliudg. p. 803.

vort Bud hos Stæderne, og de (ɔ: de Norske) have nu forbundet sig med os at blive ved Sverige levende og døde. Vi bede Eder, at I ere dem behjelpelige, at de komme i samme Forbund med Stæderne."

Ved Udtrykket „Norges Rige" kan her ikke forstaaes Norges Riges Raad, thi dette var og blev Kongen tro i disse Aar. Det maa være Opstandspartiet i Norge, som Svenskerne give dette vistnok med Forsæt noget svævende og ubestemt holdte Navn. Man erfarer af Brevet, hvad der allerede før laa nær at slutte, at Insurgenterne, hvis Hoved vel allerede da har været Amund Sigurdssøn, har søgt Bistand i Sverige, efter hvis Exempel vistnok den hele Reisning er foregaaet.

Man ved nu kun, at der St. Hans Aften holdtes et Møde mellem Amund samt hans Tilhængere og Rigsraaderne paa den af mange politiske Forhandlinger bekjendte Jarlsø ved Tønsberg,[1] men at der allerede før den Tid har været et blodigt Sammenstød mellem Oprørerne og Hr. Svarte-Jøns, at derefter hine besatte Oslos Bispegaard, men maatte capitulere i December, hvorefter i Februar 1436 en Overenskomst blev sluttet mellem Amund og Almuen paa den ene og Rigsraadet paa den anden Side. Den gik ud paa bl. A., at Amund skulde anbefales til Kongens Naade. Senere vides Intet om Amunds Skjebne uden Carsten v. Gherens Ord i den plattydske Krønike, der lyder saaledes:

Anno 1436 (!) wart Omunt Sywardesson to Volgerede gebrant, wente he zede sijk erue vnde gebaren Koningk van Norwegen. Dijt bestelede Oloff Nielsson, de do vaget wart to Bergen.

Vi skulle nu betragte denne korte, men indholdsrige

[1] Se om denne Ø's Historie mine Bemærkninger i Norsk historisk Tidsskrift, 2. R. V. S. 406—408.

Beretning for at undersøge, om den virkelig kan kaldes „utrolig".

Først er det vistnok klart, at Aaret 1436 maa være urigtigt, thi endnu i Febr. 1437 var jo Amund i Oslo.[1] Men en saadan chronologisk Unøiagtighed hører som bekjendt til de hyppigt forekommende Feil i Krøniker og har derfor ikke meget at betyde. I selve den her foreliggende v. Gherens Krønike vil man f. Ex. faa Linier nedenfor finde Christopher af Bayerns norske Kroning i Oslo henført til 1441 istedenfor til 1442. Dette tyder kun paa, at Krønikens ældre Notitser er nedskrevne nogle Aar senere end Begivenhederne selv, og at Chronisten har beregnet nogle af disse en Smule unøiagtigt. Da 1441 er kommen for 1442, er det vel sandsynligt, at 1436 skal være 1437.

At dernæst en Oprører brændes, var langtfra ikke uhørt paa den Tid. Tvertimod vil man finde, at Karl Knutssøn, Sveriges Marsk og senere dets Konge, lod brænde to Oprørere fra Vermeland, Thorsten Ingelsson og Jøsse Hansson. Dette foregik i Aaret 1438. Den svenske Rimkrønike fortæller herom saaledes:

the brändes badhen pa eth bal,
the lidho mest alle tolken wadha,
som marsken mena at forradha.[2]

---

[1] Jahn (Danm. polit.-militære Hist. S. 195) anfører endog Amund som en af Høvdingerne for Halvard Graatops Uroligheder (i 1438), men da han ingensomhelst Hjemmel har for sin Angivelse, og Amund ikke nævnes i noget af de Halvards Reisning vedkommende Documenter, har jeg intet Hensyn taget til denne Krigshistorikers, som det maa antages, urigtige Anførsel.

[2] Svenska Medeltidens Rimkrönikor, utg. af Klemming, II, S. 170. Cfr. Erik Fernow, Beskr. öfwer Wermeland, Göteborg 1773, S. 262.

Og særlig maa man erindre, at Baalet var Bedrageriets Straf. Den var f. Ex. bleven anvendt mod den falske Margreta, der brændtes paa Nordnes ved Bergen, og hundrede Aar senere mod den falske Olaf, der brændtes ved Falsterbod, hvorfor det var naturligt nok, at Amund, naar han havde udgivet sig for berettiget til Thronen, hvilket idetmindste fra Kong Eriks Synspunkt maatte tage sig ud som en bedragerisk Paastand, kom til at lide netop den Straf, naar han ikke skulde benaades.

Men ogsaa dette, at Amund i den plattydske Krønike siges at have optraadt med Paastand paa Arveret til Norges Krone, skal jo være „utroligt“. Det skal indrømmes, at Beretningen er paafaldende, men derfra er et langt Skridt til at kalde den „utrolig“, naar den fremkommer hos en samtidig Chronist, der gjennem sit Forhold til Norge og sit tydeligt fremtrædende Kjendskab til Landet maa antages for bedre underrettet end de allerfleste ældre Fremmede, der have skrevet om vort Land. Jeg var vistnok oprindelig ganske ude af Stand til at paavise nogetsomhelst Indicium, der kunde tyde paa Slægtskab mellem noget Medlem af Ætten Bolt, hvortil Amunds Sigil viser, at han hørte, og den norske Kongefamilie. Senere har jeg imidlertid fundet et saadant Indicium, der her skal fremsættes.

I Archivet paa Skokloster gives der nemlig et Document, der indeholder, at Kong Haakon, „Sveriges og Norges Konge“, tilstaar *wälbornom man Aghmund Hatt, wårom ælskelikom magh oc thiänara*, den Begunstigelse, at han *fore hans tro thiœnist the han os giort hawer oc swa for then scadœ som han for os i riksins thiœnist a sine goze thinglikœ* (?) *takit hawir*, at *han maghe kiopa skattagoz i Wärmalande swa mykit som tiughu markir geld tilsigher.* Brevet, hvilket jeg selv ikke har seet, men som jeg kjender dels

gjennem Lagerbrings Svea Rikes Historia, III, S. 536, dels gjennem Handl. rörande Skandinaviens Hist. XVII (Till.), S. 126, dels endelig gjennem Oplysninger, mig meddelte af fhv. Rigsarchivar C. G. Malmström (i Brev af 16 Juni 1886), angives paa førstciterede Sted at være udstedt i Almansteket „primo die sanctorum 1370, paa det andet Sted 1371. Paa de Bemærkninger, hvortil Dateringen kunde give Anledning, [1] vil jeg her ikke indlade mig, men kun fæste Opmærksomheden paa den mærkelige Oplysning, at Agmund Hatt kaldes Kong Haakons Maag. Ordet kan her neppe betegne mere end et af to: Svigersøn eller Svoger, og da den da kun tredive Aar gamle Kong Haakon ikke let kan tænkes paa den Tid at have havt en gift Datter, ledes man til at tænke paa en Forbindelse mellem Agmund Hatt og en Søster af Kongen, altsaa en (uægte) Datter af Kong Magnus Erikssøn.

Om Agmund Hatts Personlighed vides ikke noget. Kun se vi, at han maa have hørt hjemme i Wermeland. Familien Hatt nævnes blandt dette Landskabs Ætter i Fernows Beskrivelse (S. 244). Han var senere Lagmand i Wermeland, i hvilken Stilling han endnu forekommer 1405. I 1371 optræder han i Stockholm som en af Kong Magnus's Tilhængere, i 1379 finder man ham i Wermeland, som staaende i Forbindelse med Kong Haakon, i 1397 kaldes han Ridder, men mister da ved en Refstethingsdom en Del af en Jordeiendom. [2] Ogsaa ellers findes han af og til

[1] Munch (N. F. Hist. 2. Afd. I, S. 840) har vel været inde paa Dateringsspørgsmaalet, men ikke lagt Mærke til ordet *magh*, hvilket heller ikke Lagerbring eller overhoved, saavidt bekjendt, nogen anden Historiker har tillagt Betydning.

[2] C. G. Styffe. Bidrag till Skandin. Hist. I, S. 131, 177, II, S. 49. Han synes ifølge samme Forfatters Skandinavien i Unionstiden ogsaa at have været forlenet med Edsholm Slot i Wermeland.

nævnt i offentlige Acter. I de genealogiske Optegnelser, som Vadstena-Abbedissen Anna Fikkesdatter Bülov forfattede i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede, dog kun efter Hukommelsen, angives han at have været gift med en Fru Gunhild,[1] hvem Fernow (l. c. S. 265) kalder Stjernbjelke og gjør til Datter af en Daniel Gustafsson, uvist med hvilken Hjemmel. Endelig har man i en gammel Slægtebog en rigtignok noget mystisk Notits om en „Amund Syldehat“, der 1411 skal have „brændt“ (indebrændt?) sin „Broder“, den norske Ridder Hr. Otte Rømer, noget, der ellers ikke kjendes.

Hr. Amund Hatt har aabenbart været af de mange wermelandske Frelsemænd, der i Kong Albrechts Tid ere blevne Folkungeætten troe og derfor i en lang Aarrække have staaet i nær Forbindelse med Norge, i hvilket Rige Wermeland endog en Stund saagodtsom var indlemmet. I 1391 ser man saaledes, at Biskop Eystein i Oslo og Fogeden paa Akershus, Agmund Berdorssøn Bolt, henvender sig til Hr. Amund (dengang allerede Ridder) med Anmodning om, at han vil indfordre for dem et Tilgodehavende i Wermeland.[3]

Som man nu formodentlig kan gjette, er det min Tanke, at der mellem Kong Haakons Maag Hr. Amund Hatt og den norske Opstandshøvding Amund Sigurdssøn Bolt maa have været en Slægtskabsforbindelse, og jeg formoder nærmest, at den første har været den sidstes Morfader, hvorfor baade Tidsforholdet og Navnet godt

[1] Chronicon Geneal. (udg. af Peringskjöld, Sthlm. 1718. 4) p. 13.

[2] Samll. t. N. F. Spr. og Hist. IV, S. 454. Der kjendes ogsaa en Hr. Amund Hatt, hvis Hustru har modtaget en Gave af Hertuginde Ingeborg (Eriksdatter) af Øland. Han omtales i 1356, Dipl. Norv. VI, S. 270.

[3] Dipl. Norv. III, S. 373.

passer. Den norske Amund kunde da have været opkaldt efter sin formodede svenske Morfader. Ganske vist er Navnet Agmund, hvormed Amund i hin Tid jevnlig forvexledes, et Bolte-Navn, men Amund Sigurdssøns Farfader har udentvivl, som i min foregaaende Afhandling paavist, været Berdor eller Bergthor Bolt, saa at man ikke behøvede nærmest at søge Opkaldelsen mellem hans Agnater. Alt dette er, som man vil se, kun Formodning, men neppe nogen usandsynlig, thi netop derved kunde Amunds paastaaede Slægtskab med det gamle Kongehus forklares.

At dette ikke omtales i de bevarede diplomatariske Actstykker, er forklarligt nok, thi disse vare jo bestemte for Kong Erik, hvem man naturligvis mindst af alt vilde ophidse ved at inddrage en saa ubehagelig Ting i noget Brev. Men derimod er det høist mærkeligt, at Rigsraadet aabenbart nærer en vis Sympathi for Amund under de Forhandlinger med ham, som førte til Overenskomsten af 18de Febr. 1436. Oprøreren anbefales nemlig ikke alene til Kongens Tilgivelse, hvilket under saadanne Omstændigheder allerede maatte synes at være en for ham, den beseirede Mand, særdeles gunstig og heldig Udgang af denne Sag, men han indstilles til Eftergivelse af alt, som han har oppebaaret af de kongelige Indtægter, endvidere til paa et Aar at beholde Høst- og Vaar-Leding af fire opregnede Skibreder, ja endog til at forlenes med Færøerne „med al kongelig Ret", og for det Tilfælde, at han skulde blive fordreven fra disse Øer (hvor man altsaa maa have tænkt sig, at han personlig skulde opholde sig), indstilles han til „ydermere Hjelp og Len". Var nu end Færøerne ikke at regne mellem de rige og tiltrækkende Forleninger, fulgte det dog af sig selv, at en „med al kongelig Ret" ansat Lensmand paa et saa afsidesliggende Sted maatte

komme til at indtage en meget uafhængig Stilling, ja man fristes endog til at anstille en Sammenligning mellem Amunds eventuelle Stilling paa Øerne og Jarledømmet paa de skotske Øer. Og i ethvert Tilfælde tør det være mærkeligt at se en slagen Oprører anbefalet til saa megen kongelig Gunst. Dette svækker ikke Beretningen om hans paastaaede fyrstelige Herkomst.

Men Erik har ikke været tilsinds at følge et saadant Forslag af det norske Rigsraad. Han har tvertimod villet have Amund straffet exemplarisk, og denne haarde, men, som anført, dog ingenlunde paafaldende Straf er bleven exekveret ved Olaf Nilssøn. Som Executionssted nævnes „Volgerede". Da Olaf Nilssøn i hine Aar ikke havde nogen Forlening eller overhoved noget at bestille paa Østlandet, men derimod ofte optræder paa Vestlandet, ligger det nær at søge „Volgerede" der. Og der mangler heller ikke paa Steder, der i et plattydsk Skrift kunne have denne Form.

Af saadanne kunne nævnes: Foldereid i Indre Foldenfjord i Namdalen; Stedet, hvis Navn lydlig kunde passe godt, er dog saa afsides beliggende, at det ikke er rimeligt at tænke derpaa; — dernæst Follerøen, almindelig skrevet Folgerøen, i Moster Sogn i Finnaas Præstegjeld ved den østlige Side af Bømmeløen, i Stoksund, som adskiller denne Ø fra Stord; Stedet har en god Havn og nu et Fyr; — endvidere Foldøen i Jelse (tidligere feilagtig skrevet „Follerøen"). Dette Sted ligger ikke langt fra Hr. Olaf Nilssøns Herresæde Tolga.[1]

Hvorledes Amund er kommen til Vestlandet, kan man jo ikke vide, men man kan dog let tænke sig, at han har søgt at flygte tilsøs, maaske været paa Reisen

[1] Med Hensyn til de mulige Forklaringer af „Volgerede" har jeg modtaget Veiledning af Prof. O. Rygh.

til sine Færøer, og at saa Olaf Nilssøn har fanget ham i Søen og ladet ham brænde i en af de nævnte Udhavne paa Vestlandet. At den tydsk-bergenske Chronist ogsaa ved at angive Stedet for Executionen, bestyrker aabenbart hans Beretning, og han har naturligvis havt lettest for at erfare noget om dette Drama, ifald, som det synes, dets sidste sørgelige Scene har fundet Sted i Nærheden af Bergen.

Til alt det andet mærkelige ved denne dunkle Begivenhed kommer ogsaa den fuldstændige Forglemmelse, hvori den — tvertimod hvad Tilfældet pleier at være med rædsomme Hændelser — er geraadet. Den kunde jo netop fortrinlig have egnet sig til at besynges i en Vise eller bevares i et Folkesagn. Der er imidlertid en Mulighed for, at et dunkelt Minde om Amund Sigurdssøn virkelig skjuler sig i en nordisk Folkevise og det i en af de mest populære af dem alle, i selve Visen om Axel og Valborg.

Med Hensyn til denne Vise har Paludan-Müller allerede for mere end femti Aar siden paavist, at den ikke kan være forfattet førend i det femtende Aarhundrede.[1] Dernæst har i 1857 P. A. Munch i Tilslutning til Paludan-Müller yderligere critiseret den og uimodsigelig godtgjort, at dens Indhold helt igjennem er opdigtet, og at den umulig kan være forfattet i Norge, men maa ansees for et dansk Product.[2] Imidlertid have begge de udmærkede Lærde seet, at den danske Digter har forsøgt paa at give sin Vise en Smule norsk Localfarve ved f. Ex. at indføre Navne paa to norske Ætter, Gidske-[3] og Talgø-Ætterne.

---

[1] Brage og Idun, udg. af F. Barfod, II, Kbhvn. 1839, S. 181 flg.

[2] P. A. Munchs Samlede Afhandlinger, udg. af G. Storm, IV, S. 1 flg.

[3] Der findes ogsaa her Varianten Gilske-Æt, i hvilken Henseende kan anføres, at i den svenske Vise om Nonnen Elisif i Risberga Kloster heder det om denne:

Paa samme Maade forekommer det nu mig det Sted i Visen at kunne forklares, hvor det heder om Axel, der høimodig kommer sin Rival „Kong Haakon“ til Hjelp mod Oprørere:

Hannd weyer saa mangen welbyrdig Suend,
Hannd treder hannem under sinn Hest,
Hand weyede Kong Amundsz Sønner trey,
De skønist och de best.

Navnet Amund er meget paafaldende som norsk Kongenavn. Man maa med Rette forundre sig derover, og det ganske anderledes, end over, at f. Ex. en norsk Erkebisp kaldes Aage. Hvor liden Kundskab i norsk Historie end Digteren har havt, har han dog vel altid foruden Haakon kjendt andre Kongenavne, f. Ex. Erik, Magnus, Sigurd osv. Men naar han nu har valgt Navnet Amund og derhos netop anvender det om en fiendtlig eller oprørsk Konge, da kan man nok anse det tænkeligt, at en Beretning om Amund Sigurdssøn har foranlediget dette Navnevalg.

„Hennes Moder, den rika Fru Anne,
Af Norske Gylleroten er“.

(Sveriges historiska och politiska Visor, utg. af Hyltén-Cavallius og G. Stephens, I, S. 100). Ved samme Leilighed kan gjøres opmærksom paa den vistnok kun aldeles tilfældige Navnelighed mellem Helten i Axel og Valborgs Vise og den netop ved Midten af det femtende Aarhundrede levende, fra Sverige til Norge indvandrede Ridder Hr. Aslak Thuresson, en af Karl Knutssons Statholdere i Norge og Stamfader for den norske Linje af Familien Baat.

32*

SMAASTYKKER.

6.

Holberg, skildret af en Zinzendorfianer.

Saavidt jeg ved, har ingen af de mange Forfattere, der have skrevet om Holberg, lagt Mærke til, hvad der — skjønt uden at hans Navn nævnes — findes om ham i en ellers ret vel kjendt, om end ikke mere hyppig forekommende Autobiographi: „Nogle Merkværdigheder, som angaaer Henric Gerner, forhen Stiftsprovst i Sjellands Stift o. s. v., hans *Vita* og *Fata* etc. etc. Kbhvn. 1772.“

I dette Skrift læstes S. 112—113 følgende:

Om Fritænkere.

I mit Embeds Tid i Kiøbenhavn havde jeg den Ære at være bekiendt med en vis Mand, som ikke alene var en lærd, men endog en ganske billig og brav Mand; han var en god Skribent og havde ved sine Skrifter erhvervet sig hos mange Anseelse og Respect; han hørte til vor Frue Menighed, som jeg var Præst til. Jeg kan vel ikke sige, at han var en saa flittig Kirke-Gænger, som mange andre, dog veed jeg vist, at jeg undertiden saae ham der i Kirken; jeg veed og, at han engang i et vist Selskab gav sin Censur over mine Prædikener, dog blot med disse Ord: Det den Mand prædiker, det troer han selv. Jeg besøgte ham, og han besøgte mig; dog skeedte det paa begge Sider sielden og ikke over et Par Gange. Denne brave og lærde Mand havde endeel faaet Mistanke til, ligesom han over nogle af den christelige Religions Grund-Sandheder skulde tænke noget frit. Jeg veed ikke, hvorvidt han deri var skyldig eller uskyldig; men det veed jeg, at ved den Lejlighed, at han engang gav et vist Skrift ud, blev en Deel af de Herrer

Geistlige allarmerede derover og ytrede dem med Lyst til at ville have fat paa ham for at bekehre paa ham.[1] Jeg derimod, som efter den almindelige Talemaade skulde være denne Mands Sielesørger, var deri med mine kjære Ordens-Brødre ikke eenig, som jeg og kan sige i Sandhed, at fra den Tid af, jeg selv fik christelig Troe og ret Forstand, saa har Bekehr-Suche aldrig plaget mig. Nu, det maae have været dermed, hvordan det være vil, saa ligger denne gode Mand med Reputation i hans Grav, og Publicum er ham i Graven Ære og Tak skyldig.“ — — —

Enhver, der med noget Kjendskab til Tidens Forhold og Personligheder læser dette, vil snart være paa det Rene med, at medens der ikke ved den Tid, da Henrik Gerner var Stiftsprovst i Kjøbenhavn (1739—1747), kan paapeges nogen anden „god Skribent“, denne Characteristik kunde tænkes at gjelde, end netop Holberg, saa passe alle de anførte Træk desto bedre paa ham, og navnlig er dot indlysende, at „et vist Skrift“, der „allarmerede de Herrer Geistlige“, alene kan være Nils Klim, der som bekjendt udkom 1741.

Om denne Henrik Gerner, der i 1772, 71 Aar gammel, udgav det Skrift, hvoraf ovenstaaende ret mærkelige Sted her er meddelt, er det noksom bekjendt, at han var dansk født, men 1729 kom til Norge som Capellan hos sin Farbroder, der var Sognepræst i Tunsberg. 1732 blev han selv Sognepræst til Vaaler i Jarlsbergs Grevskab og vandt ved sin pietistiske Retning et stort Navn langt udenfor sin Menigheds Grændser,[2] hvorfor han ogsaa — rigtignok meget mod Biskop Herslebs Ønske, idet denne, der som tidligere Biskop i Christiania kjendte ham, forgjeves advarede derimod,[3] — til Manges Forundring blev Stiftsprovst i Rigernes Hovedstad. Her blev han helt greben af Hernnhutismen og nedlagde 1747 sit Embede for at drage til Tydskland og indtræde i Brødremenighedernes Tjeneste. I 1754 kom han tilbage, dog ikke til Danmark, men til Norge, hvor en Arv var tilfalden hans Hustru. Han levede nu i Tønsberg lige til sin Død 1786

[1] „Siden Sagen i sig selv var absurd, saa har jeg og derom brugt et absurdt Ord, da jeg ellers vel veed, at det er ingen Dansk Talemaade: at bekehre paa Folk.“

[2] Meddeleren har herom givet adskillige Oplysninger i Theol. Tidsskr. udg. af Caspari m. Fl., B. VII.

[3] Theol. Bibl. udg. af Jens Møller, V. S. 160.

og nød her ogsaa en liden kongelig Pension.[1] Alt hvad der vides om ham, kan ikke andet end lede til den Tro, at han har været en meget redelig og sandhedskjærlig Mand, og hans lille Beretning om Holberg faar derved en vis Interesse.

[1] (M. Sundt), Familien Gerner, Christiania 1886, S. 16.

L. Daae.

REGISTER.

REGISTER.

DEN NORSKE HISTORISKE FORENING.

Foreningens Vedtægter

(efter Beslutning i Generalforsamling den 22de December 1869).

§ 1. Den norske historiske Forenings Formaal er gjennem Udgivelse og Understøttelse af Skrifter at fremme historisk Studium og Kundskab nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Literatur.

§ 2. Foreningen udgiver et Tidsskrift for historisk Videnskabelighed, hvori optages ikke blot egentlige historiske Fremstillinger, men ogsaa Arbeider henhørende til den nordiske Sprog- og Oldtidsvidenskab samt ethnographiske, topographiske eller statistiske Skildringer af Landet og Folket. Ved Siden heraf kan særskilt udgives større historiske Arbeider. Forsaavidt Foreningens Midler tillade det, virker den ogsaa ved Udgivelse af ældre Skrifter, der have literær og historisk Interesse.

§ 3. Ordentligt Medlem af Foreningen er Enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen og erlægger til Foreningens Kasse et Bidrag af 1 Spdlr. aarlig eller 15 Spdlr. een Gang for alle. Bestyrelsen kan indbyde overordentlige eller Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent. Medlemmerne erholde alle af Foreningen udgivne Skrifter.

§ 4. Foreningens Anliggender varetages af en Bestyrelse af 5 Medlemmer, som i Tilfælde af Vakance supplere sig selv indtil næste Generalforsamling. Aarlig udtræde vexelvis de to eller tre ældste Bestyrelsesmedlemmer; forsaavidt flere Medlemmer have fungeret i lige

lang Tid, afgjør Lodtrækning, hvem der skal udtræde. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse saa ofte, som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5. En af Bestyrelsen antaget Kasserer aflægger aarligt Regnskab, som, efter at være revideret af dertil valgte Revisorer, fremlægges for den næste ordentlige Generalforsamling.

§ 6. I Begyndelsen af Aaret holdes i Christiania efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen en Generalforsamling. I denne vælges Medlemmer af Bestyrelsen og to Revisorer, afgives Beretning om Foreningens Virksomhed og Fremgang, fremlægges det foregaaende Aars Regnskab og forhandles forøvrigt alle de Gjenstande, Foreningen vedkommende, som af Bestyrelsen eller noget andet af Foreningens Medlemmer maatte bringes under Diskussion. Bestyrelsen kan ogsaa sammenkalde overordentlige Generalforsamlinger, naar den finder Saadant hensigtsmæssigt.

§ 7. Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens ordentlige Generalforsamling. Forslag til saadanne Forandringer maa fremsættes saa betimelig, at de af Bestyrelsen kunne kundgjøres 1 Maaned forinden Mødet. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed maa mindst 20 Medlemmer være tilstede.

§ 8. Foreningen træder i Virksomhed fra 1ste Januar 1870.

Den norske historiske Forening 1886—1887.

Generalforsamling for 1886—1887

holdtes 17de Januar 1889, hvorved af Bestyrelsens Formand foredroges følgende Aarsberetning:

Foreningen har for Aaret 1886 udgivet:

Historisk Tidsskrift, 2den Række, 5te Binds 3die Hefte og 6te Binds 1ste Hefte.

Aarsleveringen udgjør 27 Ark.

For Aaret 1887 er i 1887 udgivet:

Historisk Tidsskrift, 2den Række, 6te Binds 2det Hefte. 8½ Ark.

Antallet af Foreningens Medlemmer udgjorde ved Udgangen af 1887 866 mod 884 ved Afslutningen af Regnskabet for Driftsaaret 1885. 66 svenske og 116 danske Medlemmer betalte ifølge de med den svenske og den danske historiske Forening bestaaende gjensidige Overenskomster kun halv Kontingent. Af den ved disse Overenskomster aabnede Adgang til paa lignende Vilkaar at indtræde i de to andre Foreninger havde 72 af den norske Forenings Medlemmer benyttet sig for den svenske Forenings Vedkommende og 109 for den danske Forenings.

Regnskabet er ifølge den i forrige Aarsberetning omtalte Beslutning denne Gang aflagt efter Kalenderaar istedetfor, som hidtil, efter Driftsaar, og Overgangen har fundet Sted saaledes, at der er afgivet Regnskab underét for 1887 og for den Del af 1886, som ikke var medtaget i Regnskabet for Driftsaaret 1885. Nærværende Aarsberetning er derfor ogsaa forøvrigt afgivet i Overensstem-

melse med den saaledes foregaaede Forandring i Regnskabsordenen.

Ifølge Regnskabet have Indtægterne i den Tid, det omfatter, været:

Indbetalte Medlemskontingenter for 1886	Kr.	2,504.00
Indbetalte Medlemskontingenter for 1887	„	160.00
Indbetalte Restancer for tidligere Aar .	„	782.00
Salg af ældre Skrifter	„	172.10
Tilsammen	Kr.	3,618.10

Udgifterne have været:

Honorarer	Kr.	1,003.00
Trykning, Indheftning og Afbildninger .	„	1,820.18
Porto og Fragt	„	167.38
Kommissionsgebyr til Boghandlere . . .	„	132.40
Inkassation, Budtjeneste og forskjellige Udgifter	„	116.44
Expedition, Kasse- og Regnskabshold .	„	452.26
Tilsammen	Kr.	3,691.66

Udgifterne have altsaa oversteget Indtægterne med Kr. 73.56, hvorved Kassebeholdningen, der efter sidste Regnskab udgjorde Kr. 561.33 er formindsket til Kr. 487.77.

Restancerne for Aarene 1870—1886 ere Kr. 3,289.57, medens Restancer fra tidligere Aar ved Afslutningen af forrige Regnskab udgjorde Kr. 3,475.57, altsaa en Formindskelse med Kr. 186.00.

Af de to Foreningen tilhørende Legater udgjorde efter de aflagte Regnskaber det Vogtske Legat ved Udgangen af 1887 Kr. 2,598.57 og det Holstske Legat Kr. 1858.56. Heraf udgjorde Kapitalbeløbet for det førstnævnte Legat Kr. 2,040.87 og for det sidstnævnte Kr. 1,457.13, tilsammen Kr. 3,500, og indvundne Renter, resp. Kr. 557.70 og Kr. 399.43, tilsammen Kr. 957.13. Kapitalen er udlaant mod Pant i fast Eiendom, medens Renterne indestaa

i Christiania Sparebank. Af de sidste er i 1888 et Beløb af Kr. 667 udbetalt som Honorar for Registret til Tidsskriftets 2den Række, hvormed for første Gang en Del af Legaternes Afkastning er anvendt i Foreningens Øiemed.

Regnskaberne ere gjennemgaaede af de valgte Revisorer, som have indstillet dem til Godkjendelse uden Bemærkning.

Af Bestyrelsens Medlemmer udtræde denne Gang undertegnede Bugge, Storm og Huitfeldt-Kaas.

Christiania 5te Januar 1889.

O. Rygh. L. Daae. Sophus Bugge.
Gustav Storm. H. J. Huitfeldt-Kaas.

I Henhold til Revisorernes Indstilling gav Generalforsamlingen Kassereren Decharge for Regnskabet.

Af de udtrædende Bestyrelsesmedlemmer gjenvalgtes Storm og Huitfeldt-Kaas, og istedetfor Bugge, der frabad sig Gjenvalg, valgtes Dr. Yngvar Nielsen. De fratrædende Revisorer gjenvalgtes.

Ingen Forhandling fandt forøvrigt Sted om Foreningens Anliggender.

Ved det derefter afholdte Bestyrelsesmøde gjenvalgtes Prof. Rygh til Bestyrelsens Formand.

Medlemmer 1889.*

Hs. Maj. Kong Oscar II.

Æresmedlem: Professor Dr. Konrad Maurer.

Aagaard, N. P., Sagfører. Hammerfest.
*Akerhielm, L., Friherre, Statsraad. Stockholm.
*Aalborg Stiftsbibliothek.
Aalholm, J., Skibsfører. Arendal.
Aall, H. J., Student. Kristiania.
Aall, J. C., Amtmand. Kristiania.
Aall, N., Godseier. Ulefos.
Aall, Th., Stiftsoverrets-Assessor. Kristiania.
Aarflot, J., Boghandler. Aalesund.
*Aarhus Kathedralskoles Bibliothek.
Aars, J., Skolebestyrer. Kristiania.
*Aas, A. K., Skoleinspektør. Fredriksstad.
Aas, Johs., Apotheker. Bodø.
*Aas, P. N., kgl. Fuldmægtig. Kristiania.
Aasen, I., Stipendiat. Kristiania.
*Adeler, Baron, Allingegaard ved Silkeborg.
*Akademiska Föreningen. Lund.
*Alin, Oscar, Professor. Upsala.
Amble, O., Foged. Sannessjøen.
Amtsskolen i Jarlsberg og Larvik Amt.
*Andersen, A., Sogneprest. Tømmerup ved Kallundborg.
Andersen, C. W., Stiftsoverrets-Assessor. Kristiania.
Andersen, J. R., Høiesterets-Assessor. Kristiania.
Andersen, L., Kjøbmand. Moss.
*Andersen, S. Chr., Generalkonsul. Kristiania.
Andvord, R., Stadshauptmand. Kristiania.
Angell, Kn., Statsadvokat. Bergen.
Anker, Chr., Grosserer. Fredrikshald.
Anker, H., Postmester. Hamar.
*Annerstedt, C., Universitetsbibliothekar. Upsala.
Arbeiderakademiets Bibliothek. Kristiania.
Arbo, C., Major, Brigadelæge. Kristianssand.
Arctander, S., fhv. Statsraad. Kristiania.
Arendal Skoles Bibliothek.

* De med * betegnede ere tillige Medlemmer af enten den Danske eller den Svenske historiske Forening eller af begge og erlægge som saadanne kun halv Kontingent.

Arenfeldt, C. D. A., Stamhusbesidder. Gimle ved Kristianssand.
Arentz, N. P., Overlærer. Throndhjem.
*Arnesen, Kr. A., Sogneprest. V. Thoten.
*Arnet, R. R., Provst. Veø.
Arntzen, A., Bankdirektør. Kristiania.
Aschehoug, N. D., Sorenskriver. Horten.
Aschehoug, T. H., Dr., Professor. Kristiania.
Aschehoug, W. H., Toldkasserer. Kristiania.
*Athenæum, Læseselskab i Kjøbenhavn.
*Athenæum, Læseselskab i Kristiania.
Aubert, L. M. B., Dr., Professor. Kristiania.
*Aumont, A., Cand. mag. Kjøbenhavn.

*Bachke, A. S., Geschworner. Ringve ved Throndhjem.
Backer, A., Distriktslæge. Skien.
*Backer, Z., Overretssagfører. Larvik.
Balchen, F., Bestyrer af Kristiania Døvstumme-Institut.
*Bang, A. Chr., Dr. theol., Professor. Kristiania.
*Bang, D., Pastor, Kjøbenhavn.
Bang, H. R., Raadmand. Bergen.
Barstad, H. J., Kaptein. Kristiania.
*Barth, A., Fuldmægtig. Kjøbenhavn.
Bassøe, Kr., Adjunkt. Aalesund.
Bech, A., Lagmand. Kristianssand.
Beer, J. H., kgl. Fuldmægtig. Kristiania.
*Beer, M., Sorenskriver. Søndre Fron.
Belsheim, J., fhv. Sogneprest. Kristiania.
*Bendixen, B. E., Skolebestyrer. Bergen.
Berg, H. B., Statsadvokat. Elverum.
Berg, M. Ø., Toldkasserer. Fredriksstad.
Berg, P., Kaptein. Kristiania.
Berg, S., Bureauchef. Kristiania.
Berge, O. C., Missionskasserer. Tromsø.
*Bergens Kommunebibliothek.
*Bergens Musæums Bibliothek.
Bergh, Johan, Højesterets-Advokat. Throndhjem.
Bergh, Johs., Højesterets-Advokat. Kristiania.
*Bergh, Karl, Overretssagfører. Bergen.
*Berghman, G., Dr. med. Stockholm.
*Bergholm, Lektor. St. Michel.
*Bergström, Axel, Landshøvding. Örebro.
Berner, M. H., kgl. Fuldmægtig. Kristiania.
Beyer, F., Boghandler. Bergen.
*Bibliothek, det Deichmanske. Kristiania.
Bibliothek, det store kgl. Kjøbenhavn.

Bibliothek, det kgl. Stockholm.
*Bing, J., Stud. philol. Kristiania.
*Birkeland, M., Rigsarkivar. Kristiania.
Bjørnson, P., Bureauchef. Kristiania.
Bjørnstad, A. Th., Sogneprest. Nordre Fron.
Bjørnvall, A., Cand., Premierløjtnant. Kristiania.
*Blackstad, J., Lagmand. Kristiania.
*Blangstrup, J. C., Premierløjtnant. Kjøbenhavn.
Blehr, O., Lagmand. Tromsø.
Blich, C. J., Højesterets-Assessor. Kristiania.
Blichfeldt, R., Apotheker. Mandal.
Blix, A., Sorenskriver. Kongsvinger.
Blix, E., Dr., Professor. Kristiania.
*Bloch, V., Rektor. Fredericia.
*Blom, Andr., Adjunkt. Kristiania.
Blom, Chr., Cand. mag. Bergen.
Blom, J., Sorenskriver. Sande, Jarlsberg.
Boeck, C. P., Overlæge. Kristiania.
Boeck, H., Politilæge. Kristiania.
*Boeck, Th., kgl. Fuldmægtig. Kristiania.
Bonnevie, N., Amtmand. Arendal.
Borgen, F., Højesterets-Advokat. Kristiania.
Borgen, H. P., Grosserer. Kristiania.
*Bornemann, J. A., Professor. Kjøbenhavn.
Bredal, P. E., Sorenskriver. Ringsaker.
*Bricka, C. F., Arkivar. Kjøbenhavn.
Brinch, Chr., Verftsejer. Kristiania.
Brinchmann, L., Provst. Kristianssund.
Broch, S., Bankchef. Drammen.
Broch, S., Generalauditør. Kristiania.
*Brock, Alb., Skolebestyrer. Throndhjem.
Bruenech, C. A., Grosserer. Kristiania.
Bruhjell, E. O., resid. Kapellan. Florø.
Brun, J. M., Stiftsprovst. Kristianssand.
Brun, Joh., Apotheker. Throndhjem.
*Bruun, Chr., Dr., Justitsraad, Bibliothekar. Kjøbenhavn.
Bruun, Julius, Stiftsprovst. Kristiania.
Bugge, F. W., Professor. Kristiania.
Bugge, K. L., Højesterets-Advokat. Kristiania.
Bugge, N. M., Byfoged. Fredriksstad.
Bugge, S., Dr., Professor. Kristiania.
Bugge, U., Læge. Ringsaker.
Bull, A., Generalkrigskommissær. Kristiania.
Bull, Chr., Distriktslæge. Evje.

Bull, Chr., fhv. Expeditionssekretær. Kristiania.

*Cammermeyer, A., Boghandler. Kristiania.

Cappelen, H., Ingeniør. Gimsø Kloster ved Skien.

*Caspari, J., Cand. mag. Kristiania.

Centralarkivet for Throndhjems og Tromsø Stifter. Throndhjem.

*Christensen, C., Kammerraad. Hørsholm.

Christensen, D., Adjunkt. Hamar.

Christensen, Thv., Toldinspektør. Arendal.

*Christensen, W., Stud. mag. Kjøbenhavn.

Christie, E., Expeditionssekretær. Kristiania.

*Cold, D. H. O., Dr. med., Distriktslæge. Frederiksverk, Danmark.

*Collett, Alf, Bureauchef. Kristiania.

*Collett, J., Amtmand. Kristiania.

Conradi, Agnes, Skolebestyrerinde. Kristiania.

Coucheron, P., Skoledirektør. Kristiania.

Daae, H. W., Udskiftningsformand. Ørskog.

Daae, Jess, Stiftsarkivar. Throndhjem.

*Daae, L., Dr., Professor. Kristiania.

*Daae, L., Toldkasserer. Kristianssand.

*Dahl, Kammerherreinde. Moesgaard ved Aarhus.

Dahl, J., Distriktslæge. Drammen.

Dahl, W. S., Lagmand. Bergen.

*Dahlenborg, C., Rektor. Aarhus.

*Dahlerup, C. G., Pastor emeritus. Kjøbenhavn.

*Dahll, L. Chr., Oberst. Kristiania.

Dahll, T., Bergmester. Kragerø.

Dahm, E., Kaptein, Overlæge. Kristianssand.

Damberg, Ivan, Overlærer. Helsingfors.

Danchertsen, J., Distriktslæge. Fredrikshald.

Danielssen, D. C., Dr. med., Overlæge. Bergen.

Dannevig, Th., Kaptein i Marinen. Kristiania.

*„De Unges Samfund". Drammen.

*Delgobe, Ch., Ingeniør. Kristiania.

*„Den gode Hensigt", Selskab i Bergen.

Dessen, H., Boghandler. Tønsberg.

Didrikson, J. F., Driftsassistent. Kristiania.

Dietrichson, L., Dr., Professor. Kristiania.

Diriks, C. F., Fyrdirektør. Kristiania.

Dons, Karl, Skolebestyrer. Throndhjem.

Dop, Th. A., fhv. Sogneprest. Kristiania.

*Drammens offentlige Skole.

Drewsen, V., Fabrikejer. Kristiania.

Dreyer, C., Kjøbmand. Tromsø.

*Drolsum, Axel C., Universitets-Bibliothekar. Kristiania.

Due, F., Env. extr. & Min. plénip. St. Petersburg.

Dunker, G., Postmester. Kristianssand.

Egeberg, Westye, Grosserer. Kristiania.

Eger, Thv., Grosserer. Kristiania.

*Ehrensvärd, A., Greve. Stockholm.

*Ekstrand, A., Oppebørsels-Kommissær. Stockholm.

Ellermann, Apotheker. Bergen.

Elligers, J., Adjunkt. Arendal.

Ellingsen, Grosserer. Kristiania.

*Erichsen, A. E., Rektor. Tromsø.

Erichsen, H. N., Sogneprest. Trysil.

Erichsen, J. W., resid. Kapellan. Skien.

*Erslev, Kr., Dr., Professor. Kjøbenhavn.

Esmarch, L., Bureauchef. Kristiania.

Fabritius, H., Sorenskriver. Hjærtdal.

*Fahlbeck, P. E., Docent. Lund.

Falch, J. W., Kjøbmand. Larvik.

Falkenberg, B., Bankdirektør. Kristiania.

*Falsen, C., Generalkonsul. Arkangel.

Faye, J. B., Bankchef. Bergen.

Faye-Hansen, D., Byfoged. Drøbak.

Finne, P. N., Grosserer. Throndhjem.

Fischer, A., Sorenskriver. Hamar.

Fleischer, J. N., Grosserer. Kristiania.

*Fliflet, N., Overretssagfører. Hamar.

*Forchhammer, J., Dr., Rektor. Herlufsholm.

Fosse, H., Kirkesanger. Etne.

*Frederiksborgs lærde Skoles Bibliothek.

*Fredrikshalds offentlige Bibliothek.

Fredriksstads Skoles Bibliothek.

*Fridericia, J. A., Dr., Bibliotheks-Assistent. Kjøbenhavn.

Friele, D. H., kgl. Fuldmægtig. Kristiania.

Friele, H., Kjøbmand. Bergen.

*Friis, C. C. J., Cand. phil. Kjøbenhavn.

Frisak, J., Sorenskriver. Sætersdalen.

*Fritzner, J., Dr., fhv. Provst. Kristiania.

Fürst, J. D., Foged. Skedsmo.

*Fürst, V., Grosserer. Kristiania.

Fuglesang, G. R., Fabrikejer. Kristiania.

Furu, O., Statsraad. Kristiania.
*Fyens Stiftsbibliothek. Odense.
Fyhn, Halfdan, Højesterets-Advokat. Kristiania.

*Gamborg, E., Politimester. Drammen.
Gedde, W. J. K., Sogneprest. Romedal.
Geelmuyden, B., Ingeniør. Kristiania.
*de Geer, L., Friherre, Universitetskantsler. Stockholm.
Generalstabens Bibliothek. Kristiania.
Gerner, C. E., Konsul. Melløs v. Moss.
Getz, B., Rigsadvokat. Kristiania.
*Gjellerup, S., Bibliotheks-Assistent. Kjøbenhavn.
Gjertsen, F., Skolebestyrer. Kristiania.
Gjessing, G. A., Rektor. Arendal.
Gjessing, K., Toldkasserer. Holmestrand.
*Gleerupska Universitets-Bokhandeln. Lund.
Glückstad, A. M., Kontorchef. Kristiania.
*Gottschalck, Enkefrue. Kjøbenhavn.
Graff, F., Skifteforvalter. Kristiania.
Gram, Jens, Konsul. Drammen.
Gran, Chr., Konsul. Bergen.
*Grandison, K. G., Fil. Dr. Stockholm.
Grimsgaard, C., Generalmajor. Fredrikshald.
*Groothoff, A. V. H., kgl. Fuldmægtig. Kjøbenhavn.
Groth, Chr., Toldinspektør. Bergen.
*Grünfeld, Dr. med., Overlæge. Kjøbenhavn.
Grønvold, A., Expeditionssekretær. Kristiania.
Grønvold, N. C., Bureauchef. Kristiania.
Gulbranson, Carl, Cand. juris, Grosserer. Kristiania.
Guldberg, C. M., Dr., Professor. Kristiania.
*Göteborgs Musæums Bibliothek.

Haffner, J. F. W., Oberstløjtnant. Kristiania.
*Hagemann, A., Forstassistent. Alten.
Hagemann, T., kgl. Fuldmægtig. Kristiania.
Hagen, A. F., Kaptejn. Throndhjem.
Hagen, G., Boghandler. Hammerfest.
Hagen, Oluf S., Handelsmand. Throndhjem.
*Halvorsen, J. B., Bibliotheks-Amanuensis. Kristiania.
Hamar offentlige Skole.
Hamar Stiftsseminarium.
*Hammar, A. N., Sogneprest. Allerum.
Hammer, Stud. philol. Kristiania.
Hammer, P. N., Sorenskriver. Arendal.
Hansen, A. M., resid. Kapellan. Kristiania.

Hansen, Aug., Kjøbmand. Kristiania.

Hansen, Brødrene, Handelsfirma. Kristiania.

Hansen, C. M., Højesterets-Advokat. Kristiania.

*Hansen, C. N., Cand. phil. Kolding (Skive).

Hansen, Carl, Genremaler. Kjøbenhavn.

Hansen, Fr., Overretssagfører. Kristianssand.

Hansen, H. V., Bankkasserer.

*Hansen, Jørgen, fhv. Sogneprest. Kristiania.

*Hansen, N. S., Overretssagfører. Ibbestad.

Hansen, Th., Kjøbmand. Throndhjem.

Hansson, M. S., Direktør. Kristiania.

Hansteen, W., Provst. Voss.

*Hartmann, H. K., Distriktslæge. Strinden.

*Hauan, J., Lensmand. Hammerfest.

Hauff, T. B., Kjøbmand. Kristianssund.

Hauge, J., Telegrafbestyrer. Throndhjem.

Haugesunds Middelskoles Bibliothek.

Hausmann, Chr., Sorenskriver. Elverum.

*Heffermehl, A. V., Sogneprest. Hisø.

Heftye, Joh. Th., Cand. juris. Østeraat paa Ørlandet.

Heiberg, C., Foged. Bergen.

*Heide, A., Cand. juris. Kjøbenhavn.

Heidenreich, C., Sorenskriver. Kristianssand.

Heidenreich, J., Overretssagfører. Kristiania.

*Heise, A., Dr., Overlærer. Roskilde.

Helland, Georg, Cand. philos. Bergen.

Helliesen, H. L., Toldskriver. Kristiania.

Henie, C., Læge. Hamar.

Henie, L., Fuldmægtig. Kristiania.

Henie, M., Kjøbmand. Kristiania.

*Henrichsen, C., Rektor. Bergen.

Henrichsen, O. E., Bankchef. Bergen.

*Herbst, C. F., Justitsraad. Kjøbenhavn.

*Herlufsholm Skoles Bibliothek.

Hertzberg, Joh., Student. Kristiania.

Hesselberg, A., Grosserer. Kristiania.

Heyerdahl, A., Grosserer. Kristianssund.

Heyerdahl, N. T., Foged. Tønset.

*Heymann, Fr., Brygger. Kjøbenhavn.

*Hildebrand, E., Dr. Stockholm.

*Hildebrand, H., Rigsantikvar. Stockholm.

*Hiort, H. J., Grosserer. Kjøbenhavn.

*Hiortdahl, Th., Professor. Kristiania.

*Historiska Föreningen i Lund.

*Historiska Föreningen i Upsala.

*Hoff-Rosenkrone, G., Stamhusbesidder. Rosendal pr. Bergen.

Hofgaard, Proprietær. Sjaastad, Lier.

Hofgaard, G., Sorenskriver. Stavanger.

Hofgaard, S. W., Skolebestyrer. Kristiania.

Holck, L., Skolebestyrer. Bergen.

*Holck, O. E., Skoledirektør. Hamar.

*Holm, E., Dr., Professor. Kjøbenhavn.

Holm, H. H., fhv. Bureauchef. Kristiania.

Holmboe, Joh.s, Distriktslæge. Tromsø.

Holst, Chr., Overintendant, Kammerherre. Kristiania.

Holst, E., Dr., Universitets-Stipendiat. Kristiania.

Holst, Th., Fattigforstander. Drammen.

Holtan, E., Cand. juris. Kristiania.

Holter, A. Reutz, Oberstløjtnant. Skien.

Holter, H., Grosserer. Kristiania.

*Horn, J. O., Toldkasserer. Moss.

Horneman, Th., Proprietær. Rejnskloster, Rissen.

Horneman, H., Forstander. Throndhjem.

*Horsens lærde Skoles Bibliothek.

*Huitfeldt-Kaas, H. J., Arkivfuldmægtig. Kristiania.

Hval, A., Fængselsprest. Throndhjem.

Hveding, J., Provst. Lindaas.

Hygen, B., Bureauchef. Kristiania.

*Höjer, N., Dr., Lektor. Visby.

*Hølaas, A., Foged. Sætersdalen.

Ihlen, Chr., Kommandørkaptejn. Kristiania.

Ihlen, J., Højesterets-Advokat. Kristiania.

Ingstad, C., Bureauchef, Kammerherre. Kristiania.

*Institut, genealogisk. Kjøbenhavn.

Irgens, O., Skoleinspektør. Bergen.

*Isberg, S. W., Grosserer. Kjøbenhavn.

*Jacobi lägre läroverk. Stockholm.

Jacobsen, Fr., Grosserer. Fredriksstad.

Jacobsen, J. N., Grosserer. Fredriksstad.

*Jantzen, A. T., Sogneprest. Gjentofte.

Jarmann, J. P. A., Postexpeditør. Farsund.

Jensen, W. Fr., Bureauchef. Kristiania.

Jensen, L., Lærer. Drammen.

Jenssen, Anton, Konsul. Throndhjem.

*Jernell, Adjunkt. Lund.

Johannesen, P. A., Dampskibs-Expeditør. Larvik.
Johnsen, Chr., Konsul. Kristianssund.
Johnson, C., Kopist. Kristiania.
Johnson, Gisle, Dr., Professor. Kristiania.
Jullum, O., Kjøbmand. Kristianssund.
Jynge, Stud. philol. Kristiania.
*Jørgensen, A. D., Rigsarkivar. Kjøbenhavn.
*Jørgensen, C., Adjunkt. Kjøbenhavn.
*Jørgensen, S., Lærer. Kistrup ved Faaborg.
*Jørstad, Sofie, Frøken. Kristiania.

Kallevig, Harald, Grosserer. Arendal.
*Karlsson, K. H., Cand. Upsala.
Keyser, C., Skolebestyrer. Kristiania.
Kielland, J., Sogneprest. Haugesund.
*Kiellerup, J., Godsejer. Visborggaard ved Aalborg.
Kierulf, C., Foged. Kristiania.
Kierulf, O. R., Generalmajor. Kristiania.
Kildal, B., fhv. Statsraad. Kristiania.
*Kinch, J., Overlærer. Roskilde.
Kiær, A., Grosserer. Fredriksstad.
Kiær, A. N., Direktør for det statistiske Centralbureau. Kristiania.
Kjeldsberg, R., Kjøbmand. Throndhjem.
Kjelsen, Snedkermester. Kristiania.
Kjelsen, Th., Overretssagfører. Kristiania.
Kjelstrup, V., Sogneprest. Bud.
*Kiær, A., Underbibliothekar. Kristiania.
*Klubien, A., Højesterets-Advokat. Kristiania.
Knagenhjelm, L., Stiftsoverrets-Assessor. Throndhjem.
Knap, C. R., Rektor. Lillehammer.
Knap, H. C., Justitssekretær ved Højesteret. Kristiania.
Knap, R., Indrulleringschef. Kristiania.
Knivsberg, J. C., Kasserer. Stavanger.
Knudtzon, C. A., Ritmester. Throndhjem.
*Knudtzon, N. H., Grosserer. Kjøbenhavn.
Knutzen, S. S., Rektor. Kragerø.
*Koch, L., Provst. Brønshøj.
Kolbenstvedt, N. L., Lensmand. Sand, Ryfylke.
Kolderup, P. M., Kjøbmand. Bergen.
Kongsbergs Læseforening.
Kongsbergs Middelskoles Bibliothek.
Konow, H., Cand. juris. Kristiania.
*Koren, Kr., Cand. mag. Kristiania.
Krag, H., Vejdirektør. Kristiania.
*Krarup, F., fhv. Registrator ved Geheime-Arkivet. Kjøbenhavn.

Krebs, C. A., Sorenskriver. Fredrikshald.

*Krieger, A. F., Dr., Højesterets-Assessor. Kjøbenhavn.

*Krieger, W., Partikulier. Kjøbenhavn.

Krigsskolens Bibliothek. Kristiania.

*Kringelbach, G., Arkivar. Kjøbenhavn.

Kristiania Borger- og Realskoles Bibliothek.

Kristiania Handelsgymnasiums Bibliothek.

Kristiania Kathedralskoles Bibliothek.

Kristiansen, Oskar, Cand. mag. Kristiania.

Kristianssands Kathedralskoles Bibliothek.

*Kristianssands Stiftsseminariums Bibliothek.

*Kristianssunds offentlige Skoles Bibliothek.

Krogh, J. C., Bureauchef. Kristiania.

Krohn, Hj., Apotheker. Bergen.

Krohn, W., Konsul. Bergen.

Lambrechts, M., Højesterets-Justitiarius. Kristiania.

*Langaard, Chr., Grosserer. Kristiania.

Lange, B., Agent. Marseille.

*Lassen, W., fhv. Bureauchef. Kristiania.

*Lautrup, C. L. A., Auditør. Kjøbenhavn.

Lehmann, H., Statssekretær. Kristiania.

Lehmkuhl, J., Kjøbmand. Bergen.

Lekve, O. T., Udskiftningsformand. Throndhjem.

Lerche, V., Skibsreder. Tønsberg.

Lie, E., Byfoged. Tromsø.

Lieblein, J., Professor. Kristiania.

*Lind, H. D., Sogneprest. Rynkeby (Kjærteminde), Danmark.

*Lind, Th., Boghandler. Kjøbenhavn.

*Linder, N., Dr., Lektor. Stockholm.

Lindholm, A., Cand. phil. Helsingfors.

Linthoe, C., Foged. Kongsberg.

Logn, A. A., Apotheker. Moss.

Lorck, F., Konsul. Throndhjem.

Lossius, K., Adjunkt. Throndhjem.

Lossius, R., Konsul. Kristianssund.

*Lous, K., Højesterets-Advokat. Kristiania.

*Lund, A. D., Forstmester. Skage pr. Namsos.

*Lund. C., Cand. mag. Kjøbenhavn.

*Lund, Chr., Cand. juris. Kristiania.

Lund, J., Overlærer. Drammen.

Lund, O., Overretssagfører. Hammerfest.

*Lund, Tr., Dr., Bibliotheks-Assistent. Kjøbenhavn.

Lundgreen, Fr. Throndhjem.

*Lundgreen, H., Bankdirektør. Throndhjem.

*Lundh, Otto Gr., Arkivfuldmægtig. Vækerø ved Kristiania.
Lyng, O., Premierløjtnant i Marinen. Kristiania.
Lysholm, O. K., Konsul. Throndhjem.
*Læseforening, den kvindelige. Kjøbenhavn.
Løvenskiold, C., fhv. Statsminister. Vækerø ved Kristiania.
*Løvenskiold, Hs. Excell. Overhofmarskalk. Kjøbenhavn.
Løvland, J., Redaktør. Kristianssand.
*Løvvig, Chr., Lensmand. Førde, Søndhordland.

*Månsson, L., fhv. Rigsdagsmand. Tranemåla, Sverige.
Mack, Wilh., Konsul. Tromsø.
Malling, M. V., Politifuldmægtig. Bergen.
*Malmström, C. G., fhv. Rigsarkivar. Stockholm.
*Mansa, C., Godsejer. Danmark.
Mariboe, W. A., Stiftsoverrets-Assessor. Kristiania.
*Marinebiblioteket. Horten.
Marinekommandoens Bibliothek. Kristiania.
Matheson, Chr., Kjøbmand. Throndhjem.
Mathiesen, Henr., Literat. Kristiania.
Mejdell, Th., fhv. Forstmester. Bærum.
*Metropolitanskolen i Kjøbenhavn.
Meyer, J. H. H., Overretssagfører. Tønsberg.
*Meyer, Thv., Grosserer. Kristiania.
Meyer, Wollert, Stud. philol. Kristiania.
Michelet, C., Amtmand. Tønsberg.
Michelet, G., Oberst. Nes ved Tønsberg.
*Michelsen, J. A., Konsul. Bergen.
Moe, Aug., Kaldskapellan. Gran.
Moe, Moltke, Professor. Kristiania.
Moe, Th., Kjøbmand. Throndhjem.
Mohr, A., Dr., Sekretær, Kammerherre. Kristiania.
Molde offentlige Skoles Bibliothek.
*Mollerup, W., Dr. phil. Kjøbenhavn.
Monrad, M. J., Dr., Professor. Kristiania.
*Montan, E. V., Dr., Professor. Stockholm.
Motzfeldt, C., Stiftamtmand. Throndhjem.
Moursund, Andr. R., Sagfører. Tromsø.
Moursund, Kr. P., Sagfører. Tromsø.
*Müffelmann, H., Proprietær. Lyngby ved Kjøbenhavn.
Müller, Carl, Rektor. Kristiania.
Müller, W., Distriktslæge. Hønefos.
Munk, S., Læge. Porsgrund.
*Munk, S., Cand. mag. Kristiania.
Møller, H., Konsul. Porsgrund.
Møller, N., Dispachør. Porsgrund.

Møller, T. H. C., Cand. theol. Gjøvik.

Nannestad, Chr., fhv. Sogneprest. Namsos.
*Neergaard, G. V., Stud. juris. Kjøbenhavn.
Nicolaysen, J., Dr. med., Professor. Kristiania.
Nicolaysen, N., Antikvar. Kristiania.
*Nicoll, Joh., Cand. juris. Kristiania.
Nielsen, C. T., Telegrafdirektør. Kristiania.
*Nielsen John, Lærer. Kjøbenhavn.
*Nielsen, O., Dr., Arkivar. Kjøbenhavn.
*Nielsen, Yngvar, Dr., Universitets-Stipendiat. Kristiania.
Nilsen, E. A., Toldinspektør. Hammerfest.
Nilsen, Ingar, Højesterets-Advokat. Kristiania.
*Nilsen, Karl K., Overlærer. Lillehammer.
Nilssen, Claudius, Kjøbmand. Throndhjem.
*Nilsson, A., Løjtnant. Malmö.
*Nisson, Redaktør. Kristiania.
*Nutzhorn, H., Cand. theol. Askov.
*Nykøbings Kathedralskole. Falster.
Nyquist, O., Oberst. Kristiania.
*Nyström, J. F., Docent. Upsala.
„Nøgterhedskaffeen" i Fredriksstad.

Ohlsen, C., Ingeniør. Kristiania.
St. Olafs Klub. Drammen.
Olafsen, E., Fuldmægtig. Kristiania.
Olafsen, O., Sogneprest. Bynesset.
*Olbers, M.. Kamrer. Göteborg.
*Olrik, A., Stud. mag. Kjøbenhavn.
*Olrik, Cand. theol. Kjøbenhavn.
*Olsen, Fr., Bibliotheks-Amanuensis. Kristiania.
Olsen, H. A. H., Sorenskriver. Voss.
Olsen, Karl, Expeditionschef. Kristiania.
Olsen, O. T., Sogneprest. Hatfjelddalen.
*Olsen, Olaus, Kæmner. Fredrikshald.
Omsted, A., Godsejer. Grue.
Onsum, O., Verksejer. Kristiania.
Ottesen, Otto, Sorenskriver. Askim.
Ottesen, P. V., Højesterets-Assessor. Kristiania.
*Otto, Alf, Kontorfuldmægtig. Kristiania.
*Oxholm, Hofjægermester, Godsejer. Rosenfelt ved Vordingborg.

*Pallin, J. R., Rektor. Stockholm.
*Pappenheim, M., Dr. juris. Breslau.
Parelius, R. B., Grosserer. Kristianssund.
Parmann, G. Kr. J., Boghandler. Kristiania.
Paus, Chr. Kristiania.

*Pedersen, S., Klokker. Drammen.

*Petersen, Lærer. Allinge paa Bornholm.

Petersen, A., Byskriver. Kristiania.

Petersen, A. G., Boghandler. Kristiania.

Petersen, C. J., Krigskommissær. Tromsø.

*Petersen, H. G., Overpostmester. Kjøbenhavn.

Petersen, K., Adjunkt. Hamar.

Petersen, P., Generalkonsul. Kristiania.

Petersen, Siegw., Stud. philol. Kristiania.

Piro, A., Sorenskriver. N. Aurdal.

*Plade-Stoltenberg, Ragna, Frøken. Kjøbenhavn.

Platou, C. S., Overretssagfører. Bergen.

Platou, F. C. S., Overrets-Justitiarius. Kristiania.

*Ploug, Carl, Dr. phil. Kjøbenhavn.

*Posse, A. Fr:son, Greve. Stockholm.

Poulsen, Vilh., Sogneprest. Siljord.

*Prebensen, N., Amtmand.

Qvam, A., Lagmand. Throndhjem.

Qvisling, J. L., Sogneprest. Fyresdal.

Raabe, H., Overlærer. Kristiania.

Randers, M., Distriktslæge. Aalesund.

Rasch, J. G., Kaptejn, Overlæge. Fredrikshald.

Rasch, J. L., Amtmand. Fredrikshald.

*Rasmussen, R. C., Musikus. Kjøbenhavn.

*Regenburg, T. A. J., Dr., Etatsraad, Stiftamtmand. Skanderborg.

*Reykjaviks lærde Skoles Bibliothek. Island.

*Ribe Kathedralskoles Bibliothek.

*Rigsarkivets Bibliothek. Kjøbenhavn.

*Rigsarkivets Bibliothek. Kristiania.

*Rigsarkivets Bibliothek. Stockholm.

Riis, B., Kjøbmand. Drammen.

Ring, L., Korpslæge. Kristiania.

*Rist, P. F., Kaptejn. Helsingør.

Rogneby, Adolf, Gaardbruger. Ø. Thoten.

Roll, A., Distriktslæge. Hammerfest.

Roll, Ferd., Statsraad. Kristiania.

Roll, Oluf, Havnedirektør. Kristiania.

*Rosendal, H., Folkehøjskoleforstander. Vinding ved Vejle.

*Rosenørn, M. H., Geheimekonferentsraad, Kammerherre. Kjøbenhavn.

Roti, P. J., Seminarlærer. Stord.

*Rouget de St. Hermine, W., Kaptejn. Uddevalla.

Rumohr, Claus. Frønningen.

Rye, N. M., Stiftamtmand. Kristiania.

Rygh, E., Statsraad. Kristiania.
Rygh, K., Overlærer. Throndhjem.
*Rygh, O., Professor. Kristiania.
Rynning, H. P., Sogneprest. Hole.
Ræder, G., Generalløjtnant. Kristiania.
Ræder, J., Oberst. Kristiania.
*Rørdam, H. F., Dr., Sogneprest. Lyngby ved Kjøbenhavn.
Røstad, K., Samlagsbestyrer. Hammerfest.

*Sagen. L. C., Adjunkt. Kristianssand.
Salomonsen, C., Overretssagfører. Kristiania.
„Samfundet". Lillehammer.
Sandberg, J., Sogneprest. Evenvik.
*Sars, J. E., Dr., Professor. Kristiania.
*Scavenius, L., Kammerherreinde. Gjørslev, Danmark.
Schaanning, F. F., Sorenskriver. Throndhjem.
*Schartau, E. W. B., Sogneprest. Skarhult, Kristineberg, Sverige.
*Scheel, A. V., Højesterets-Assessor. Kristiania.
*Schirmer, H. M., Arkitekt. Kristiania.
Schiøtt, Th., Grosserer. Skien.
Schjelderup, G., Byfoged. Bergen.
Schjelderup, W. M., Overretssagfører. Bergen.
*Schjøth, H., Overlærer. Kristiania.
*Schmidt, L., Bogtrykker. Larvik.
Schmidt, O. M., Overretssagfører. Horten.
*Schmidt, V., Dr., Professor. Kjøbenhavn.
*Schousboe, V. C., Sogneprest. Kjøbenhavn.
Schroeter, Fr., Telegrafinspektør. Mosjøen.
Schroeter, J. Fr., Cand. real. Kristiania.
Schrøder, Fr., Stationsmester. Larvik.
Schrøder, H., Theaterchef. Kristiania.
Schrøder, O., Byfoged. Arendal.
Schübeler, F. C., Dr., Professor. Kristiania.
*Schult, Andr., Godsforvalter. Mosjøen.
Schulz, Ths., Kaptejn, Overlæge. Værdalen.
Schwartz, J. J., Grosserer. Drammen.
Schweigaard, C. H., fhv. Statsminister. Kristiania.
*Schøller, Kammerherreinde. Margaard ved Odense.
Schønberg, E., Dr. med., Professor. Kristiania.
Schøning, J., Postmester. Bergen.
*Schøning, S. J., Telegrafbestyrer. Namsos.
*Secher, V. A., Dr. juris, Arkiv-Assistent. Kjøbenhavn.
Segelcke, L., Oberst, Generaldirektør. Kristiania.
Seglem, J. P. O., Kasserer. Stavanger.

Sibbern, G. C., fhv. Minister. Verneklostér.
*Silfverstolpe, C., Kammerherre. Stockholm.
*Simonsen, P., Kjøbmand. Kristiania.
Skaar, J. N., Biskop. Tromsø.
Skavlan, O., Dr., Professor. Kristiania.
*Skiens offentlige Skoles Bibliothek.
*Skjoldborg, J. G., Amtmand. Lillehammer.
*Smålands Nations Bibliothek. Lund.
*Smerling, C. T., Kancelliraad. Stockholm.
Solberg, S. A., Grosserer. Drammen.
Sollied, H. O., Forvalter. Rotvold Asyl.
*Sommer, Chr., fhv. Distriktslæge. Kjøbenhavn.
Sommer, H., Kjøbmand. Kristiania.
*Sorø Akademis Bibliothek.
Spørck, A., Kaptejn. Throndhjem.
Stabel, P. L., Overretssagfører. Kristianssand.
Stabell, G. B. N., Skolebestyrer. Throndhjem.
*Stabell, H., Redaktør. Fredriksstad.
*Stage, C., Boghandler. Kjøbenhavn.
*Stang, E., Statsminister. Kristiania.
Stang, N. A., Grosserer. Fredrikshald.
*Stavanger Kommunebibliothek.
Stavanger offentlige Skoles Bibliothek.
Steen, C. J., Lensmand. Lurø.
Steen, C. O., Forstander. Rotvold Asyl.
Steen, D., Fabrikejer. Kristiania.
*Steen, F., Sorenskriver. Førde.
Steen, J., Sorenskriver. Kabelvaag.
*Steenstrup. J., Dr., Professor. Kjøbenhavn.
*Steinnordh, Dr. theol. & phil., Lektor. Linköping.
*Stemann, Hofjægermesterinde. Helsingør.
Stenersen, L. B., Dr., Professor. Kristiania.
*Stockholms högre Lärarinne-Seminarium.
*Stockholms Norra Latinläroverks Bibliothek.
*Storm, G., Dr., Professor. Kristiania.
Storm, O., Lodsoldermand. Horten.
*Storthingets Bibliothek. Kristiania.
*Strøm, C. A., Lensmand. Throndenes.
Strøm, H. M., Sorenskriver. Stavanger.
*Strøm, Th., Overlærer. Jægerspris ved Kjøbenhavn.
Stub, H. J. B., Provst. Strandebarm.
*Studenterforeningens Bibliothek. Kjøbenhavn.

*Studentersamfundets Bibliothek. Kristiania.

*Studentkårens Bibliothek. Upsala.

*Styffe, C. G., fhv. Overbibliothekar. Stockholm.

*Svegaard, P., Folkehøjskoleforstander. Sorø.

Sverdrup, H. U., sen., fhv. Sogneprest. Balestrand.

Sverdrup, J., fhv. Statsminister. Kristiania.

Sverdrup, J., Sagfører. Frolands Verk.

Sæhlie, A., Brugsejer. Vang. Hedemarken.

*Söderwall, K. F., Adjunkt. Lund.

Sølsnæs, A., Kirkesanger. Vistdal, Nesset.

*Søraas, M. S., Skolebestyrer. Kristiania.

*Sørensen, A., Cand. mag. Hobro.

*Sørensen, C. Th., Kaptejn. Kjøbenhavn.

Sørenssen, A., fhv. Statsraad. Kristiania.

Sørenssen, N. E., Sorenskriver. Tønsberg.

*Taranger, A., Arkivassistent. Kristiania.

*Taube, B., Baron, Amanuensis. Stockholm.

Tharum, J., Kjøbmand. Throndhjem.

*Thaulow, Fr., Læge. St. Olafs Bad, Modum.

*Theisen, K., Skoledirektør. Kolding.

*Thiele, J., Cand. juris. Kjøbenhavn.

*Thiset, A., Arkivsekretær. Kjøbenhavn.

*Thomle, E. A., Arkivfuldmægtig. Kristiania.

Thoresen, J. H., Højesterets-Assessor. Kristiania.

Thorkildsen, Cand. Porsgrund.

*Thrap, D., Sogneprest. Kristiania.

*Thrige, S. B., Professor. Kjøbenhavn.

Throndhjems Kathedralskoles Bibliothek.

*Thuesen, J., Sorenskriver. Bergen.

Thurmann, B., Provst. Tønsberg.

Tillisch, C. F., Sorenskriver. Larvik.

Tobiassen, Axel, Kontorist. Kristianssand.

Torgersen, Halvor, Kjøbmand. Kristiania.

Tostrup & Mathiesen, Handelsfirma. Kristiania.

Treschow, F., Jernverksejer, Kammerherre. Larvik.

Treschow, M., Konferentsraad. Kjøbenhavn.

*Trier, Ludvig, Cand. phil. Kjøbenhavn.

*Tromsø kommunale Bibliothek.

Tromsø Stiftsseminarium.

*Trägårdh, L. J., Sogneprest. Kjerstorp, Sverige.

Tvethe, M. B., Overretssagfører. Kristiania.

Tønsberg, Chr., Generalkonsul. Kristiania.

Ugland, Bankkasserer. Arendal.
Ullmann, A., Skolebestyrer. Kragerø.
Undset, Ingvald, Dr., Stipendiat. Kristiania.
Unger, C., Højesterets-Advokat. Kristiania.
Unger, C. R., Dr., Professor. Kristiania.
Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn.
*Universitetsbibliotheket i Kristiania.
Universitetsbibliotheket i Lund.
Universitetsbibliotheket i Upsala.
Urbye, C. A., Sorenskriver. Eker.

*Wad, G., Cand. polit. Kjøbenhavn.
Wang, Carl, Bogholder. Kristiania.
*Warmuth, Carl, jun., kgl. Hof-Musikhandler. Kristiania.
*Wedberg, J. P., Justitieråd. Stockholm.
Wedel-Jarlsberg, H., Baron. Jernverksejer. Bærum.
Wedel-Jarlsberg, H., Godsejer. Bogstad.
*Vedeler, G. F., Ingeniørkaptejn. Horten.
*Wegener, C. F., Dr., Geheime-Konferentsraad, fhv. Geheime-Arkivar. Kjøbenhavn.
*Weibull, M., Dr., Professor. Lund.
Weisser, Carl, Skolediscipel. Kristiania.
*Vemmetofte Klosters Bibliothek. Danmark.
Wesenberg, Stud. juris. Kristiania.
Wessel-Berg, A., Sorenskriver. Kongsvinger.
*Westling, G. O. F., Rektor. Sundswall.
*Westrum, A., Lærer. Levanger.
*Vexiö högre Elementarläroverk.
Vibe, J., Overretssagfører. Kristiania.
*Viborg Kathedralskoles Bibliothek.
*Videnskabernes Selskab, det kgl. Throndhjem.
Wiese, S., Konsul. Fredriksstad.
Wiese, Th., Grosserer. Kristiania.
*Wieselgren, H., Bibliothekar. Stockholm.
Wigersund, Th., Grosserer. Modum.
*Willer, M., Varemægler. Kjøbenhavn.
*Vinding Læseforening, pr. Veile.
*Winge, A., Konsul, Børskommissær. Kristiania.
*Vinther, I. N., Lærer. Birkerød, Danmark.
*Winther, Th., Overlærer. Drammen.
Wisbech, C. W., Kommandørkaptejn. Horten.
*Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien. Stockholm.

Vogt, A., Overretssagfører. Kristianssand.

Vogt, C. J., Oberst. Kristianssand.

Vogt, Fr., Læge. Tvedestrand.

*Vogt, L. J., Toldinspektør. Fredrikshald.

Vogt, N., Amtmand. Drammen.

Voss, V., Rektor. Aalesund.

Woxen, Fr., Bureauchef. Kristiania.

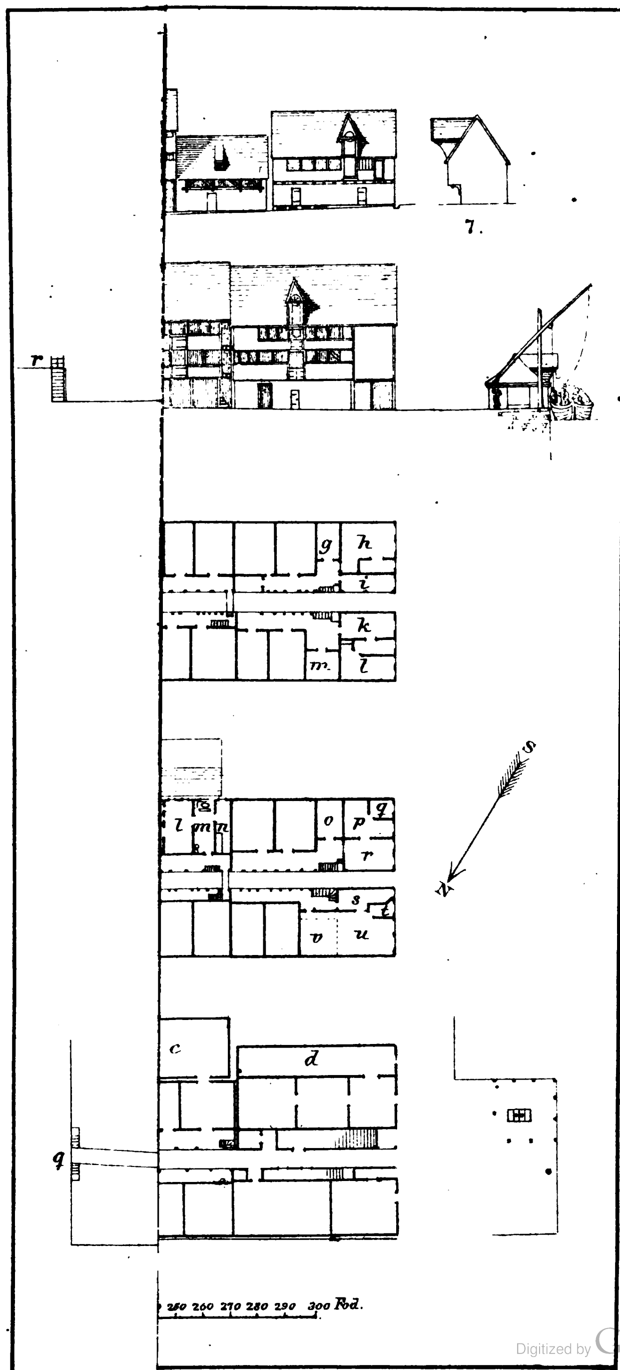
Woxen, K., Kancelliraad. Stockholm.

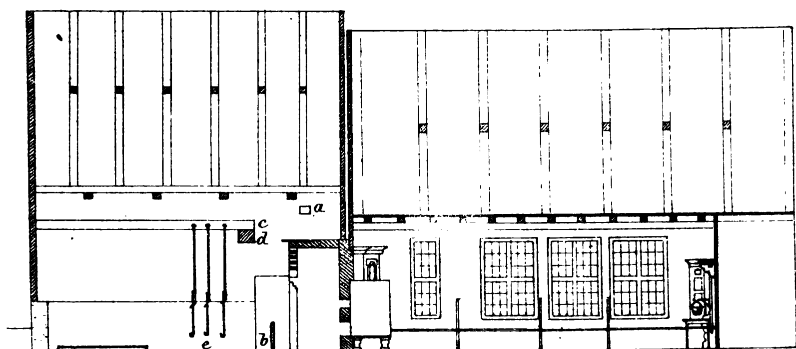
*Væringsaasen, Helge, Gaardbruger. Elverum.

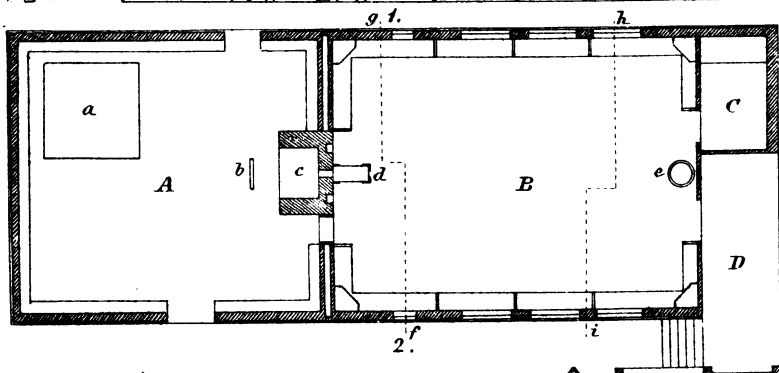
Zeier, J., Overretssagfører. Hamar.

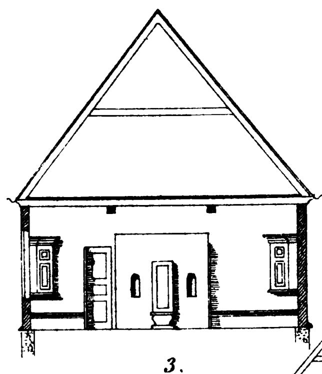
*Østgaard, H. R., Cand. juris, Lensmand. Lom.

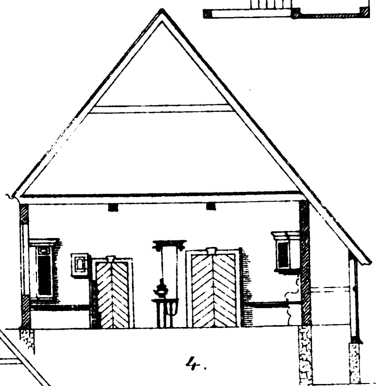
Øverland, O. H., Lensmand. Stavanger.

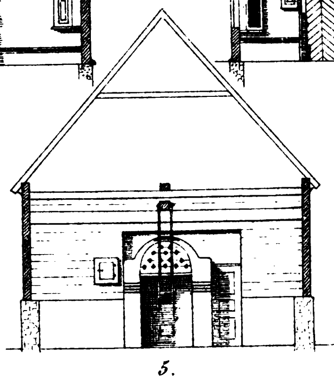

7.
r
g
h
i
k
m
l
l
m
n
o
p
q
r
s
t
v
u
S
N
c
d
q
250 260 270 280 290 300 Fod.

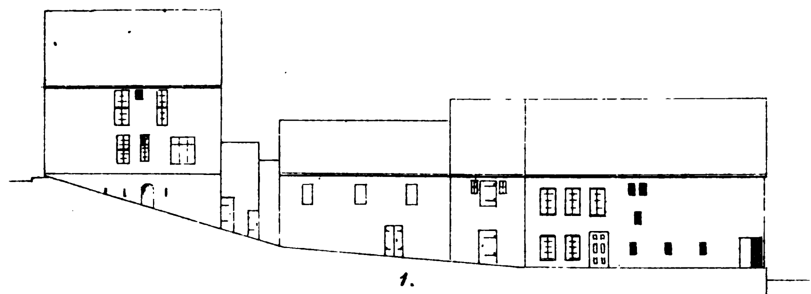

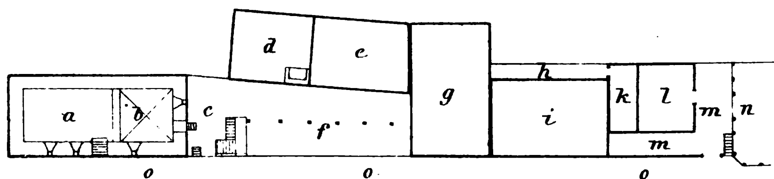

3.

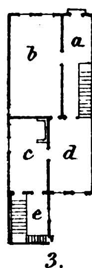

4.

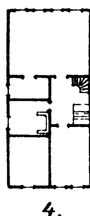

5.

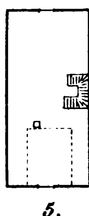
0 5 10 20 30 40 Fod.

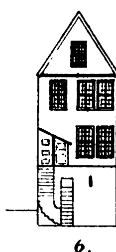

1.

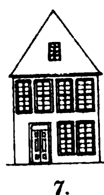

d
e
g
h
a
b
c
f
i
k
l
m
n
m
o
o
o
2.

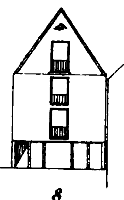

b
a
c
d
e
3.

4.

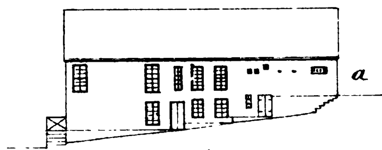

5.

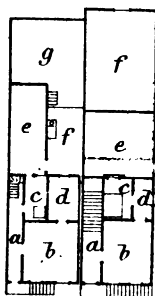

6.

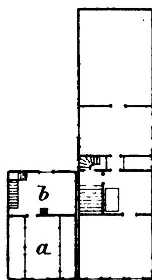

7.

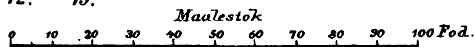

8.

9.
10.

a
11.

g
f
e
f
e
c
d
c
d
a
b
a
b
12.
13.

b
a
14.
15.

Maalestok
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 Fod.

THIS BOOK IS DUE ON THE LAST DATE STAMPED BELOW

AN INITIAL FINE OF 25 CENTS

WILL BE ASSESSED FOR FAILURE TO RETURN THIS BOOK ON THE DATE DUE. THE PENALTY WILL INCREASE TO 50 CENTS ON THE FOURTH DAY AND TO $1.00 ON THE SEVENTH DAY OVERDUE.

APR 12 1941	
15Sep'53	
FEB 16 1955 LU	
26Oc'56JL	
REC'D LD	
FEB 1 1957	
OCT 16 1987	
SEP 21 1987	

LD 21-100m-7,'40(6936s)

Printed
in
Norway